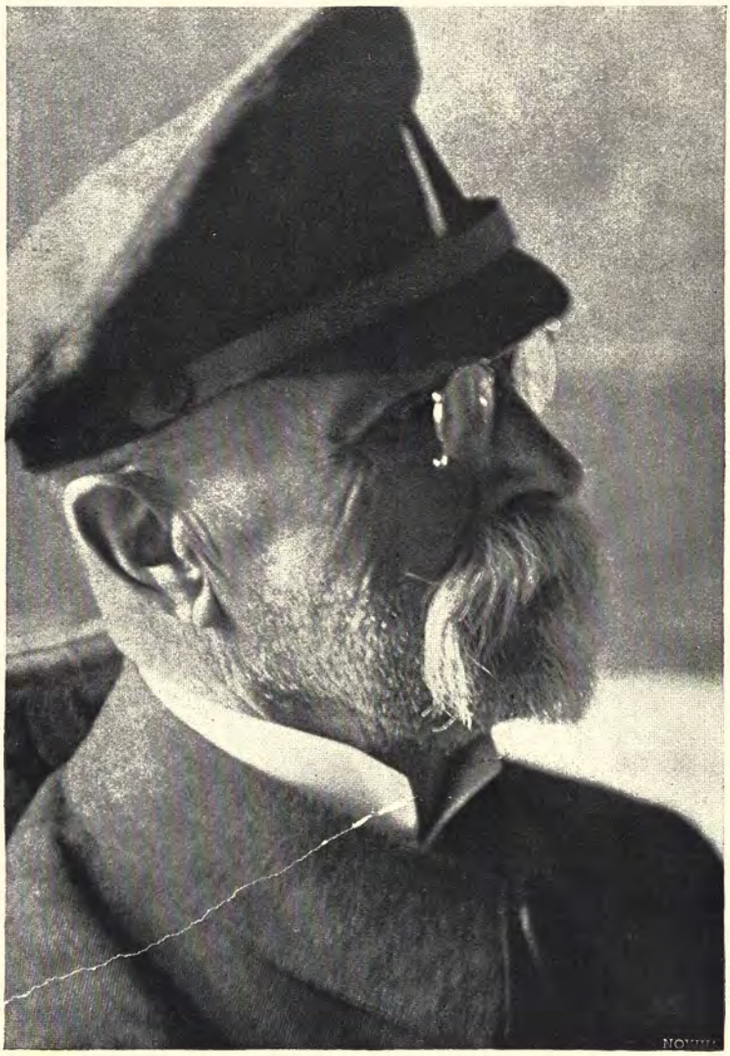

Podkarpatská Rus

ZEM KH 11344
A-XVI-7995

Dr. E. Beneš,
president Československé republiky

Dr. T. G. Masaryk,
prvý president Československé republiky

Podkarpatoruská edice
„Náš východ“

Sborník

hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi

Pod protektorátem
guvernéra země Podkarpatoruské Konstantina Hrabara
a zemského presidenta Antonína Rozsypala

Podkarpatská Rus

Redigoval Dr. Jaroslav Zatloukal

vydal Klub přátel Podkarpatské Rusi
v Bratislavě roku 1936

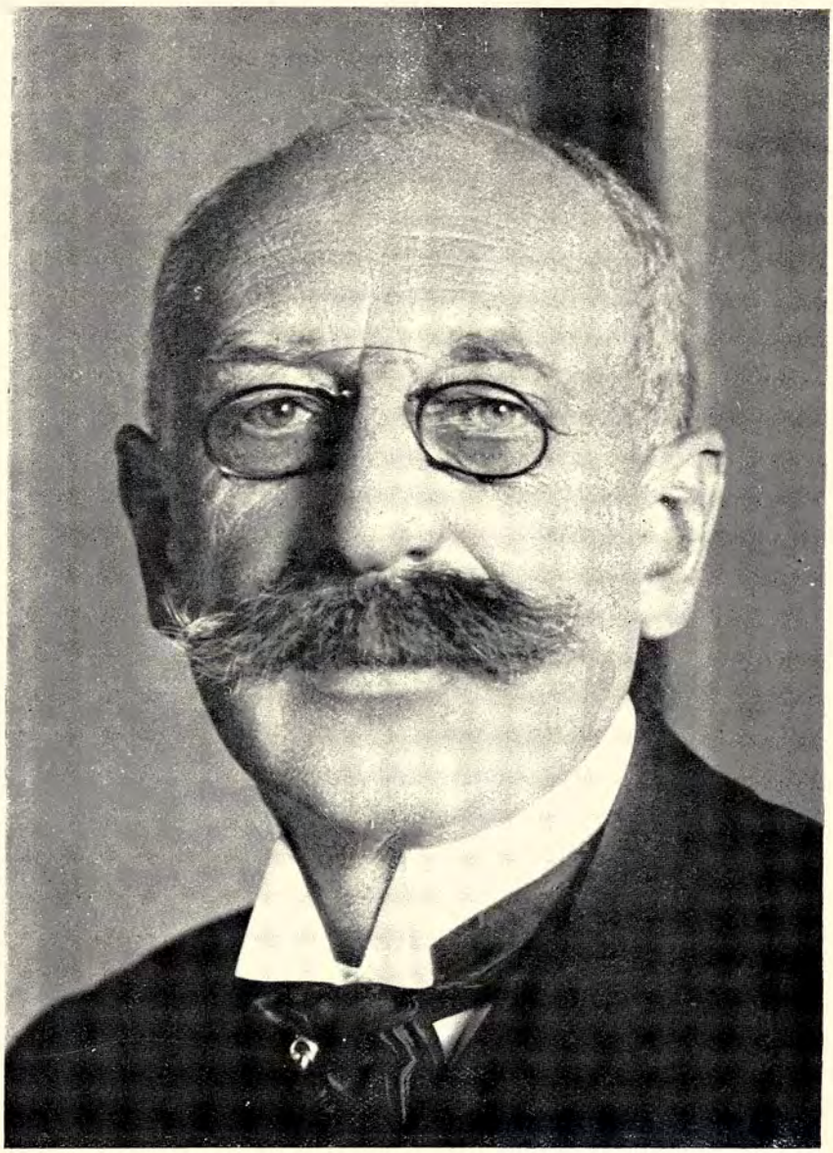
Alexander Duchnovič

Hymn podkarpatskich Rusinov

Podkarpatskije Rusiny,
ostavte hlubokij son
Narodnyj holos zovjet vas:
Ne zabuďte o svojem!
Naš narod ljubimyj
da budet svobodnyj.
Ot neho da otdalitsja
neprijatelej burja
da posjetiť spravedlivosť
už i ruskoje plemja!
Želanije russkich vožď:
Ruskij da živet narod!
Prosim Boha Vysnjaho
da poderžiť russkaho
i dasť věka lučšaho!

Konstantin Hrabar,
guvernér země Podkarpatoruské

Antonín Rozsypal,
zemský president Podkarpatské Rusi

Otázky *politické*

hospodářské

sociální

historické

—

Prejavlenie gubernátora Podkarpatskoj Rusi Konstatina Hrabara

Počestovali mene vydavateli seji knihi tym, čto povirili mňa napisati ňiskoľko srokov ko sej cinnoj i krasnoj knihy.

Vo pervych serdečno ďakuju ja jim a sije otličije, bo velika česť jesť ďľa mene „Vovedenie" napisati do toji knihy, do kotoroji hluboko učeni i vynikajuči pisateli pomistili svoji sočinenia; no osobenno iskrenno blahodarnyj ja jim za to, čto so takoju bratskoju ljuboviju starajutsja o našoj miloj rodnoj zemli, Podkarpatskoj Rusi, i o našom skromnom, no dobrom narodi.

Sije jich chvalydostojnoje i blahorodnoje namirene tym cinnišoje jesť, bo iz čuvstva slavľanskoji solidarnosti, iz iskrennoji bratskoji ľubvi proizchodič. A na sije bratskoje porozuminije, na siju vzaimnu pomoč, na siju solidarnosť pravi teperj prevelika potreba jesť.

Horizont temnymi hmarami zakrytyj i ne znajeme, čto hotovitsja vo loni budučnosti, ne znajeme, ci ne obsjahnet tragična kataklizma mnoho postradavšyj rod čelovičeskij, kotoryj išči nevyhojilsja iz ran, svitovov vojnov pričinennych.

No jedno pevnoe jesť i to, čto jesli my slavjane porozumijemesja i jak ščiri ďiti sumisnoj Matery iskrennoju bratskoju ľuboviju budemesja otnošovati druh ko druhu, jesli to budeme hľadati, čto nas sojediňajet, a ne to, čto rozlučajet, smilo možeme ožidati budučnost, bo sojedineňi taku silu budeme predstavľati, čto *„ani vrata adova neodoľijut nas"!*

Pravi proto jesť chvalebnoje i važnoje namirenie vydavatelej seji knihy, bo totu ciľ služič, totu zadaču izpoľňajet, kotora ko porozuminiju, ko konsolidaciji vedet, koli zanimajutsja so Podkarpatskov Rusov i so našym dobrym, no zališennym narodom i poznakomiti izmahajutsja kulturnyj svit so nami.

Prekrasna jesť naša krajina. Providinije oboma rukami ukrasila jeju prirodnymi krasotami i bohatstvom. Temnymi pralisami pokryti hory miňajutsja vo nej lučežarnymi dolinami. Veselo protikajuť potočky cviťanymi lukami i jich ščebeščenie vo prekrasnu harmoniu sojedinajetsja so nižnym spivom poťat. Bezčislenni mineralni iztočniki silujuť svoju osvižajuču vodu utomlennomu palomniku. Lono hor neocenimoje bohatstvo pokryvajet vsjakych mineralov.

Jakyj chosen! Koli o sem malo kto znajet, a naš dobryj narod užasno stohnet pod neiznosimom terhom vsjakych bid i nedostatkov i strašnu borjbu prinuždeň provaditi za nasučnyj hlíb na sej, prirodnymi krasotami i bohatstvom obdarovannoj zemlí.

Holovnov pričinov seho jesť, čto svit ne znajet o nas, ne upoznajet naš rodnyj kraj.

Proto blahodarnyj ja vydavatelem seji knihy, bo oni poznakomiti namirjajuť svit so nami i vozvati vnimanie našich bratej slavjľan na nas.

Povinnosťov jesť proto každoho svidomoho i soznateľnoho slavjanina vsimi silami podporovati sije podprijemstvo, čtobysme sjakym sposobom spolupracovali na velikom dili slavjanskoji solidarnosti.

Daj Bože, čtoby sija kniha vpolni dosahla svoju blahorodnu ciľ i čtoby obernula blahosklonnoje vnimanije kulturnaho svita na nas i tak svitlov zornicov stala našoj lipšoj, ščastlivišoj budučnosti!

KONSTANTIN HRABAR,
gubernator Podkarpatskoj Rusi.

Projev guvernéra Podkarpatské Rusi Konstantina Hrabara

Vydavatelé této knihy poctili mne tím, že mne pověřili napsati několik řádek k této cenné a krásné knize.

Předně srdečně děkuji za toto vyznamenání, neb jest pro mne velkou ctí napsati úvod této knihy, do které vysoce učení a vynikající pisatelé napsali svoje poznatky. Zvláště vděčím jim za to, že s takovou upřímnou bratrskou láskou starají se o naši milou rodnou zem, Podkarpatskou Rus, i o náš skromný a dobrý národ. Tento jejich chvályhodný a blahodárný úmysl je tím cennější, že vychází z citu slovanské vzájemnosti a ze srdečné bratrské lásky.

Obzor náš je zakryt temnými chmurami a nevíme, co se připravuje v lůně budoucnosti, nevíme, zdali tragická katastrofa nestihne mnoho vytrpěvší národ, který se ještě nevyhojil z ran, světovou válkou mu způsobených.

Jedno však je jisté, že jestli my, Slované, vzájemně si porozumíme jak čtyři děti vlastní Matky, a s upřímnou bratrskou láskou budeme se snášeti druh s druhem, jestli budeme hledati, co nás spojuje, a ne to, co nás rozlučuje, směle můžeme očekávati budoucnost, neb naše společné úsilí bude tak pevné a mocné, že ani brány pekelné nás nepřemohou!

Tím cennější a chvályhodnější je úmysl vydavatelů této knihy, že tomuto cíli slouží, plní úkol, vedoucí ke konsolidaci, porozumění, zaobírajíce se Podkarpatskou Rusí a jejím dobrým, opomíjeným lidem a snaží se seznámiti kulturní svět s námi.

Překrásná jest naše krajina. Prozřetelnost ji oběma rukama okrášlila přírodními krásami a bohatstvím. Hory, pokryté tmavými pralesy, střídají se s malebnými dolinami. Vesele protékají potůčky kvetoucími lukami a jejich klokotání splývá v jedinou překrásnou harmonii.

Bezpočetná minerální zřídla poskytují občerstvení unavenému poutníku. Lůno hor ukrývá neoceněné bohatství různých nerostů.

Jaký však z toho užitek, když o tom málokdo ví, a náš dobrý národ úžasně trpí pod nesnesitelnou tíhou různých běd a nedostatků a musí vésti úžasný boj za vezdejší chléb na této přírodními krásami a bohatstvím obdařené zemi.

Hlavní příčinou toho jest, že svět o nás neví a nezná náš rodný kraj.

Proto jsem vděčný vydavatelům této knihy, neb se snaží seznámiti svět s námi a obrátit pozornost našich bratří Slovanů na nás.

Povinností každého svědomitého a přesvědčeného Slovana jest všemi silami podporovati tato předsevzetí, abychom každým způsobem spolupracovali na velikém díle slovanské vzájemnosti.

Dej Bůh, aby tato kniha plně dosáhla svého blahodárného cíle a aby obrátila zřetel a pochopení celého kulturního světa na nás a tak stala se světlem zorničky naší lepší, šťastnější budoucnosti.

Dr. Jaroslav Zatloukal

Za hlubším a objektivním poznáním Podkarpatské Rusi

Předkládajíce československé veřejnosti tento sborník o Podkarpatské Rusi, který má objektivně informovati o všech otázkách nejvýchodnější oblasti Československé republiky, je třeba dotknouti se některých závažných problémů hospodářských, politických a kulturních této země.

Není tomu tak dávno, co o Podkarp. Rus byl zvýšený zájem i v širší naší veřejnosti. Teprve v posledních pěti letech ozval se silněji náš východ se svými těžkými sociálními a hospodářskými poměry, se svým primitivismem života a řadou různých problémů, které čekají stále na své řešení v odborných kruzích a u rozhodujících činitelů. Podkarpatská Rus začala se zjevovati před našimi zraky jako romantická země, země mnoha jmen, země krásná, ale sociálně trpící.

Stala se vyhledávanou a objevovanou turisty a spisovateli. I turisté, žurnalisté a vědečtí pracovníci ze zahraničí rozmnožili počet těchto výprav, které sem přicházejí shlédnouti čtvrtou zem Republiky, zemi nejvýchodnější a nejneklidnější. Noviny přinášely občas zajímavé a sensační články, které vyvolaly různé představy a zájem lidí, kteří dychtivě putují po stopách staleté sociální bídy Podkarpatorusů. Zvláštní zálibná romantika ovládla širší československou veřejnost v pohledu na Podkarpatskou Rus. Tomu napomáhají i mnohé knihy, podtrhující romantické rysy, stále vynořující se loupežníci, medvědi a vlci.

Budiž dík všem těmto činitelům, neboť jinak snad bychom nevěděli o Podkarpatské Rusi nic. Literatura česká strhla v tomto směru na sebe mnoho a má lví podíl na tom, že o tuto zem vzrostl nebývalý zájem.

Zvláště Ivan Olbracht a St. K. Neuman dali poznati širší veřejnosti Podkarpatskou Rus nejvíce.

Ovšem, na některých místech je třeba jejich názory korigovati. I když se dá leccos poměrům na Podkarp. Rusi vytknouti, není možno viděti v Češích dobyvatele. Podkarpatská Rus se podle vůle lidu a podle rozhodnutí mírové konference stala autonomní nedílnou součástí Československé republiky. Bylo by zaslepeností a hrubou neodpovědností neviděti hospodářského a sociálního pokroku země, který tu byl učiněn od roku 1918. Všeobecný rozvoj Podkarpatské Rusi uznává sama Rada Společnosti národů, což je nejlepší odpovědí všem výtkám proti československé vládě, jak důrazně uvádí president dr. Ed. Beneš ve svém článku.

Vedle těchto je celá řada vynikajících vědeckých pracovníků, kteří od převratu věnovali se zcela studiu této země, vytvořili díla velkého významu

a trvalé hodnoty. Podařilo se mi získati téměř všechny význačnější pracovníky ze všech oborů, jak ze zemí historických, tak se strany podkarpatských Rusínů, bez ohledu na směry jazykové, ruský, ukrajinský nebo v poslední době intensivněji pracující směr rusínský. Nechybějí ani odborníci ze zahraničí. Zvláště mezi universitními profesory nacházíme velký zájem o všechny problémy podkarpatoruské.

Co ví československá veřejnost o Podkarpatské Rusi? Stále málo a málo. Dlouho nebylo dostatečného zájmu, ani tisk nevěnoval se náležitě a soustavně Podkarpatské Rusi. Jen sensačnější zprávy byly rozšiřovány, ale o hlubší pohled tu nešlo. I dnes máme mnoho velkých deníků, které jen zřídka přinášejí zprávy o této zemi, která musí nám přestati býti romantickou a tajemnou. Československý tisk nesplnil tu dosud svých povinných úkolů, zvláště pokud jde o rozsáhlost toho, co bylo vybudováno. Je třeba zvýšiti zájem na všech stranách.

Poslání Podkarpatské Rusi v Československé republice je velmi důležité. To měli by si uvědomiti všichni naši rozhodující činitelé. Je dotykovým územím se státy Malé dohody, je mostem, spojujícím nás s Ruskem, má význam strategický a Karel Čapek praví, že „nezadržitelně bude pokračovati proces kulturního a hospodářského vyrovnávání mezi vrstvami a kraji pokročilejšími a zaostalejšími, což se týká zejména východu naší republiky".

Že Podkarpatská Rus je každým dnem důležitějším úsekem Republiky, je nesporné. Od ní budeme žádati v budoucnosti mnoho. Vykonali jsme a vykonáváme pro ni dnes vše, co potřebuje a čeho si zaslouží jako zanedbaná a významná součást našeho státu?

Nikoliv. Je třeba mnohem více systematické práce, hlubšího poznání poměrů a lidu podkarpatoruského, mnohem většího zájmu v československé veřejnosti. Podkarpatoruské literatuře a umění vůbec bylo věnováno příliš málo pozornosti. Po této stránce je námi taktéž Podkarpatská Rus macešsky odbývána. A neprávem. Je třeba podporovati literární a umělecký rozvoj Rusínů, zdokonaliti podomácí uměleckou výrobu a mnohé jiné. Je třeba stále více dobré vůle a politické poctivosti v zájmu bezpečnosti státu. Je nutno překlenouti prací a činorodou láskou tu dálku, která tu zeje mezi naším východem a západem.

Důležitost Podkarpatské Rusi pro naši republiku si lépe uvědomují Maďaři, Poláci a Němci, kteří rozsévají svými agenty čím dále tím více sémě neklidu a rozbrojů, živíce rozkolnou setbou své plané naděje. V politice vnitřní i zahraniční má Podkarpatská Rus význam hluboký. Je ustavičným předmětem porad na mezinárodním foru, kde třeba vyvraceti lživá memoranda, související s revisionismem, restaurací Habsburků a všemi nepřáteli naší republiky. Nepřátelské zahraničí nechť však nezapomíná, co řekl Alexej Tolstoj při zájezdu sovětských novinářů do Československé republiky: „Sovětský Svaz

si váží československého spojence a na jakýkoliv útok nepřátel proti svobodě Československé republiky je odhodlán reagovati strašlivým úderem 175milionového národa."

Proti mezinárodním pomluvám je výmluvný pokrok na Podkarpatské Rusi za československé státní správy. Obraz země je dnes zcela jiný, než jak jej poznal Seton-Watson a Wickham Steed. Hlasy zahraničních odborníků oceňují nejlépe budování a usilovné snažení o pokrok v zemi. Celá řada vědeckých publikací vyšla v zahraničí, z nichž jmenuji nedávno vyšlou knihu fraucouzského universitního docenta Dr. Renéa Martela „La Ruthénie Subcarpathique". Zvláštní kapitola zabývá se probuzením Podkarpatské Rusi po válce a srovnává ji s předválečným stavem za režimu maďarského. Dotýká se i otázky jazykové a náboženské. Kniha snaží se objektivně hodnotit snahu československé vlády po konsolidaci tamních velmi komplikovaných poměrů národních, náboženských, hospodářských, sociálních i politických.

Taktéž universitní prof. jihoslovanský Dr. Alex. Jeláčič vydal zajímavou knihu „Most Malé dohody". Docent bělehradské university Dr. Petar Djordjič připravuje po delším studiu knihu o Podkarpatské Rusi. Svůj velký význam pro nás má i publikace holandského žurnalisty Dr. J. B. De La Faille a mnoha jiných. Zahraniční zájem o Podkarpatskou Rus je úžasně velký. Jsou tam stále cizinci, kteří sledují rozvoj země. Tím více zájmu máme věnovati této zemi my, kterým tím více musí záležeti na tom, aby se země Podkarpatoruská bratrsky sžila se západem.

Je třeba urychliti mnoho řešení v oblasti hospodářské, neboť krise nejvíce dolehla na chudou Podkarpatskou Rus. Hospodářský plán je nezbytný. Domácí průmysl může zvýšiti hospodářskou úroveň obyvatelstva. Země volá po zlepšení komunikačního spojení. Turistický ruch vyžaduje budování větších a početnějších nocleháren a dobrých turistických hotelů. Zvláště Rachovsko je velmi vyhledáváno. Letošního roku navštívilo tento kraj asi 14.000 osob, mezi nimiž bylo mnoho říšských Němců a Poláků. Bylo sem dovezeno asi 1,400.000 Kč. Rachovsko svým přímo pohádkovým rázem bude stále více přitahovati turisty, kteří mohou tu shlédnouti nejen hluboké karpatské lesy a bohatou květenu, ale i seznámiti se s poloninským hospodářstvím. Huculové potom sami svým svérázem, pestrostí kroje, bohatstvím lidových písní, pohádek a zvyků zvyšují pozornost o tento nejmalebnější kout Československa.

Podkarpatská Rus bude přitahovati stále více a více. Je také nutno, abychom tuto součást naší republiky poznali co nejlépe, navázali styky se zdejšími pracovníky a budovali takto myšlenku státotvornosti a čelili tak nejlépe všem uměle vyvolávaným rozporům. Vzájemné poznání a spolupráce, zvláště s mladou rusínskou generací, překlenuly by mnohý rozpor a urychlily postup. Mladá karpatoruská generace sama si to ujasňuje ve své nedávné proklamaci,

kterou prohlásil „Ústřední svaz podkarpatoruských studentů v Užhorodě", kde je vysloveno mezi jiným: „Netvrdíme, že v naší republice je všechno ve skvělém pořádku a že vláda ve všech směrech ukojila všechny naše naděje, tužby, potřeby a práva našeho národa. Stačí však srovnati poměry na Podkarpatské Rusi za starého režimu a nynější, abychom ihned postřehli rozdíl mezi jhem rakousko-uherského režimu a svobodným životem v demokratickém státě. Dále pak svoboda slova, jazyka, tisku, národních práv, náboženského vyznání, politická rovnoprávnost a co nejhlavnější, demokratické základy Československé republiky, aby rozdíly dřívějšího stavu s dneškem ukázaly se v pravé své podobě. Každému nepodjatému pozorovateli uhodí hned do očí poměry národních menšin v sousedních státech s diktátorským režimem. Nám, hrstce Karpatorusů, nelze čekati od nich nic dobrého. Sny o utopistické samostatnosti Podkarpatské Rusi jsou příliš naivní. Naše republika je jediný ostrůvek demokracie uprostřed moře diktatur. Proto je pro nás nejrozumnější domáhati se svých kulturních, národních a politických práv v rámci naší demokratické republiky."

Tak smýšlí mladá rusínská generace, což je svědectvím střízlivých názorů a nejlepší zárukou pro další práce.

Budovati myšlenku československo-podkarpatoruské jednoty budiž naším imperativem. Tato cesta rozumné spolupráce je všude čím dále tím více důrazně pociťována. Utvrzovati přátelství a bratrství Čechů, Slováků a Rusínů nechť je naší čistou politikou v chápání státní jednoty a neodvislosti. Tato cesta spolupráce pomalu nachází ohlasu, neboť vyčerpávají boje a touha po harmonii tím více je pociťována. Proto je vítán Stálý výbor koaličních poslenců a senátorů na Podkarpatské Rusi, který je jednotný v názoru na státní záležitosti a problémy země. V politickém soumraku hledají se ruce.

Češi na Podkarpatské Rusi zaujímají zvláštní postavení, těžké a odpovědné. Vzdálenost od historických zemí nesmí jim vyvolávati představu uvolnění. Jejich počínání sleduje se pozorně a kritisuje. Proto je třeba, aby tu byli lidé v tom směru uvědomělí. Poučeni jsme dostatečně i ze Slovenska. Podkarp. Rus je otázkou středoevropské politiky a to je třeba míti stále na paměti. Poněvadž postavení Čechů v této zemi je těžké a vysilující, zvláště četnické a finanční stráže v úplných pustinách, třeba přihlížeti k jejich pobytu a vyhověti žádostem o přeložení. Jinak vzmáhá se u nich deprese a nechuť. Češi na Podkarpatské Rusi nejsou jen úředníky a řemeslníky, ale též vychovávateli. Jejich povinnost služební nekončí udeřením hodiny.

Otázka čechisace, myslím, je zbytečná, neboť bylo by nesmyslem obviňovati československou správu z útlaku. Dnes je v té otázce již natolik jasno, že české školy na Podkarpatské Rusi nejsou rozšiřovány ani zřizovány, kde není pro ně zákonitého podkladu. Není nezajímavé uvésti hlas mladého Rusína z červnového čísla „Živé mysli", kde praví: „Když bude 100.000

Maďarů z níž:n žádati zřízení českých škol, budeme i pak volati, že nás čechisují? Jen ten křičí, komu chyše nad hlavou hoří, ale pokud se jedná o zřizování českých škol tam, kde si je lidé sami přejí, tam přece nelze obviňovati nikoho z toho, že vykonává násilí."

Myslím tedy, že české školy nemohou býti nástrojem čechisace, neboť v žádné obci neviděl jsem jen českých škol.

Otázka školství je jedna z nejtěžších a vyžaduje obezřelosti nadmíru jemné. Je jistě velmi komplikována jazykovými spory. Všichni však mohou býti klidni, Podkarpatskou Rus nikdo nepočeští, jako nebylo a nebude počeštěno Slovensko. Od toho máme historii, která je přesvědčující. Tedy i na tomto poli více rozumu a odpovědnosti.

Nezapomínejme, že Podkarpatská Rus má tři čtvrtě milionu obyvatel, dvanáct okresů a dva magistráty a že zde žije tolik různých národů, náboženství, kulturních proudů a politických směrů, že Rusíni trpěli krutovládou, ale zachovali si svou národnost. Tento lid musí si však také dnes jasně uvědomiti, že patří politicky k Československé republice a že každá destruktivní opoziční politika znamená spíše krok zpět. Jen státní ideologie, ne demagogický útok popožene pomalou ručičku hodin na hospodářském a kulturním ciferníku Podkarpatské Rusi.

Že nedaří se vše tak jak bychom si přáli, zaviňuje taktéž mnoho jiných složek, mezi kterými se nachází i velká nedůvěra lidu ke všem novotám. Je to velká cesta od propastí tmy k slunečním paprskům.

Je třeba zde mnoho vykonati. Podkarpatská Rus potřebuje mnoho opravdových pracovníků na všech polích, svědomitých vůdců a všech lidí dobré vůle. Jen na takové velké a promyšlené základně práce, spíše odpolitisované jako stranicky exponované ,může se zlepšiti sociální a hospodářský stav země, jež tone v primitivismu, a tak i popohnati literární a umělecký vývoj Podkarpatské Rusi. Tedy více opravdovosti, pracovitosti a méně romantiky.

Naučme se dívati na Podkarpatskou Rus jako na svébytnou část Republiky, která se vyžívá svým způsobem, a že je tu mnoho věcí, které nerozřeší Češi, ale Rusíni sami. Tak jako si řeší tyto věci Slovensko, bude si je jednou řešiti mladá Podkarpatská Rus, kde začíná již velké kvašení a mocný ruch. Přičiňme se jen o to, aby tu byly slušné hospodářské podmínky a státotvorná výchova.

Každá politika zde prováděná má býti problémem svědomí, aby o zem, která prošla tolika vichřicemi a blesky, nebyl sváděný nečistý boj.

Podívati se též nebojácně na Podkarpatskou Rus je nutné. Každé zakrývání pravdy zpožďuje vývoj. Je velkou ctí pro Československou republiku, že může plniti úkol tak vznešený a odpovědný, probouzeti tento národ a vésti k demokracii v duchu zásad našeho prvního presidenta Republiky Dr. T. G. Masaryka. Do těch nejtmavších vrchovinských chyší nechť chodí

slunce a lékař. Zdravou kritikou očišťovati, vésti a budovati nechť je programem všech patřičných činitelů. Jen ve znamení bratrské spolupráce, porozumění a důvěry je možno vyřešiti mnohé problémy Podkarpatské Rusi, o jejíž stále lepší zítřek musíme svědomitě pracovati, aby tu zavládl klid a mír v celém obyvatelstvu.

Klub přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě, založený v červnu roku 1935, připojuje se jako jednotka do tohoto programu, ke všem korporacím a veřejným činitelům, aby pomáhal hospodářskému a kulturnímu poznání a povznesení země Podkarpatoruské. Jeho úsilím je informovati československou veřejnost nestranně o všech důležitých otázkách Podk. Rusi, aby zájem byl větší a vztah s obou stran přátelštější a pevnější. Tohoto cíle bude hleděti dosáhnouti vydáváním přehledných i odborných publikací ze všech oborů kulturních, hospodářských, sociálních i politických, vydáváním hodnotných překladů z podkarpatskoruské literatury, literárních prací, jež jsou vyváženy z Podk. Rusi, veřejnými přednáškami, uměleckými a lidovými výstavami, jakož i podporováním podkarpatoruských spisovatelů a umělců.

Sborník „Podkarpatská Rus" je dílem základním a úkolem tu bylo sdružiti především všechny významné pracovníky bez ohledu na politickou příslušnost. Vytvořiti kruh spolupracovníků ze všech oborů, aby bylo budováno závažně pro budoucnost, je naší snahou. Dílo „Podkarpatská Rus" není prosto nedostatků, není též možno, aby bylo názorově ve všech projevech jednotné. Problémy země jsou velmi komplikované a vyvolávají různá hlediska. I materiálu nahromadilo se velmi mnoho, že nebylo možno vše do Sborníku pojmouti, takže bude třeba dalších doplňků a odborných publikací.

Někteří význační pracovníci o Podkarpatské Rusi nejsou zastoupeni z toho důvodu, že na výzvu redakce k spolupráci nereagovali anebo se omluvili. Mezi těmi nutno uvésti Dr. M. Hodžu, inž. Jar. Nečase, St. K. Neumanna, Ivana Olbrachta, Dr. Fr. Tichého mimo jiné.

Sborník „Podkarpatská Rus", který předkládáme československé veřejnosti, nechť splní svoje poslání a rozmnoží řady spolupracovníků pro poznání a povznesení Podkarpatské Rusi.

Podkarpatská Rus v Masarykových projevech

(Připojení, autonomie, počátky budování)

1. K předhistorii připojení.

Poměry vaše jsem sledoval pečlivě již dávno před válkou; vaši čelní mužové mohou vám povědět, že jsem znalosti vaší země od vzniku republiky užíval v zájmu Podkarpatské Rusi a jejího lidu.

Cesta demokracie II, 134. (O zájezdu na P. Rus 22. IX. 1921.)

Prohra ruská způsobila možnost přičlenit Podkarpatskou Rus k naší republice. *Světová revoluce, 301.*

Uherští Rusíni svými představiteli v Americe předložili nám návrh, že by se stali autonomní částí našeho státu. Stejný návrh máme od tak zvaných karpatských Rusů. Neměl jsem ovšem práva věc ujednat, ale vyslovil jsem ochotu k tomuto spojení; není pochyby, podle zpráv, že rusínský lid v Uhrách návrh schválí. *Cesta demokracie I, 18. (V poselství Nár. shromáždění 22. XII. 1918.)*

Teď je také dána možnost, že by uherští Rusíni přišli k nám. Byli bychom přímými sousedy Rumunska a to by mělo velký význam. Jednal jsem v Americe s uherskými Rusíny a jednání je nám příznivé; o své újmě chtí, aby byli připojeni k naší republice. Věc se dojedná v Paříži.

Cesta demokracie I, 46. (V ministerské radě 23. XII. 1918.)

Není konečně imperialismem, jestliže by se k nám připojili uherští Rusínové. My toho území přece nedobýváme mocí. Obyvatelstvo samo si toho žádá, protože se bojí Maďarů. *Cesta demokracie I, 62. (Novoroční poselství 1. I. 1919.)*

Celá jejich (t. j. Rusínů) hospodářská existence závisí na tomto spojení a v žádném jiném politickém svazku neměli by možnost vývoje. Neusilujeme o to, ale nemůžeme takovou žádost zamítnout. Toto spojení doplnilo by politický řetěz od nás přes Rumunsko k Jugoslavii a znamenalo by, že by Němcům byly překaženy jakékoliv budoucí ambice ve východní Evropě.

Cesta demokracie I, 67. (V rozmluvě pro The Times 9. I. 1919.)

Jak se o Podkarpatské Rusi jednalo v Paříži a jak Rusíni doma sami postupovali, spadá již do doby mírového jednání. Vzpomínám pouze na to, že vystoupily tři národní rady (prešovská, užhorodská, hustská), které se po nějaké době spojily a definitivní připojení k Československé republice prohlásily 8. května 1919. *Světová revoluce, 303.*

2. Připojení a politický poměr.

... mohu dát svědectví, že se vaši krajané rozhodli pro naši republiku docela samostatně. V té věci jsem na nikoho nikde nevykonal nejmenšího vlivu.

Chtěl jsem, aby váš lid v Americe rozhodl sám, a to je pro republiku tak cenné. *Cesta demokracie II, 134. (O zájezdu na P. Rus 22. IX. 1921.)*

[Osvobození Podkarpatské Rusi] začalo naší dohodou v Americe, pokračovalo obsazením této země naším statečným vojskem, kterému i později připadl úkol odrazit nepřátelský vpád, dostalo právní zabezpečení v mírové smlouvě a v ústavě Československé republiky a čeká své dokončení od nás všech, ale především od lidu Podkarpatské Rusi samé.

Cesta demokracie II, 135. (Za téže příležitosti.)

3. Zásada autonomie.

Politická autonomie Podkarpatské Rusi je mírovou smlouvou a ústavou zaručena. *Cesta demokracie II, 135. (O zájezdu na P. Rus 22. IX. 1921.)*

Autonomie celé země nesmí být panstvím jednoho zlomku.

Cesta demokracie II, 135. (Za téže příležitosti.)

Pokud jde o samosprávu Podkarpatské Rusi, je to závazek, který nám daly mírové smlouvy a který jsme si sami uložili ústavní listinou. My své slovo splníme a záleží dnes jen na politických vůdcích různých stran, aby nám co nejúčinněji pomáhali. Já učiním v mezích svých ústavních práv všecko, aby Podkarpatská Rus byla opravdu svobodnou.

Cesta demokracie II, 136. (Za téže příležitosti.)

4. O uskutečnění autonomie.

Podkarpatská Rus je území nejvíce zanedbané. Účinky předválečného maďarského absolutismu a maďarisace cítíme právě na Podkarpatské Rusi.

Občanstvo na Podkarpatské Rusi musí být vychováváno k administraci a musí být vzděláváno. V té příčině naše správa už vykonala záslužnou část práce. *Cesta demokracie II, 215. (Novoroční projev 1. I. 1922.)*

. . . Za tři léta nelze dohonit, co zanedbaly věky. *(Tamtéž, str. 216.)*

Naším předním úkolem dnes je povznést lid na úroveň parlamentní činnosti.

Cesta demokracie II, 254. (V rozhovoru pro „Jövő" 5. III. 1922.)

Zkrátka řečeno, pro Podkarpatskou Rus je třeba třech základních reforem: stavby škol, hygienických institucí a reformy zemědělství. Až ty všecky úkoly skončíme, potom se v plné míře uplatní autonomie tak, jak to bylo dohodnuto.

(Tamtéž.)

Podmínkou uskutečnění autonomie je však to, aby lid, který nezná číst a psát, k autonomii dozrál. Nechci rekriminovat, ale na Podkarpatské Rusi — právě tak jako na Slovensku — museli jsme školy zřizovat.

Cesta demokracie II, 331. (V rozhovoru pro Prágai M. Hirlap 30. IX. 1922.)

5. Otázka jazyková; inteligence a lid.

Lid Podkarpatské Rusi byl dlouho politicky a sociálně utlačován a doslovně přímo zotročen. Tím se stalo, že mezi lidem a tak zvanou inteligencí vznikla hodně hluboká propast. *Cesta demokracie II, 134. (O zájezdu na P. Rus 22. IX. 1921.)*

Obnovený stát měl veliký kulturní problém na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Tam totiž Maďaři potlačili všecko národní školství a literaturu. Dnes je na Slovensku přes 2600 nových slovenských škol národních . . . také na Podkarpatské Rusi je již asi 700 škol národních.

Cesta demokracie II, 271. (Slované po válce. — Květen 1922.)

Aby se lid na Podkarpatské Rusi kulturně a hospodářsky dostal výše, musí se o to přičiniť sám; každý jednotlivý občan a občanka musí k tomu pracovat. Přál bych si, aby všechny děti, povinné školou, školu skutečně navštěvovaly a aby dospělí negramotní občané chodili pilně do kursů pro negramotné. A také bych si přál, aby na Podkarpatské Rusi vstupovali občané co nejvíce do abstinentních kroužků.

Cesta demokracie II, 392. (Text projevu pro putovní lidovou názornou školu na P. Rusi 1. VI. 1923.)

Inteligence (míněna tu podkarpatská emigrace v Americe), přicházející z domova, byla vzdělána maďarsky. I málokteří z těch, kdo se hlásili ke své národnosti, dovedli správně mluvit svým jazykem; každý mluvil svým místním nářečím a na vzdělanějších bylo pozorovat, že si teprve za své řeči některé gramatické formy a slova konstruovali. Je to pochopitelné, protože za maďarské vlády neměli žádných škol. *Světová revoluce, 301.*

Dr. Eduard Beneš

Podkarpatská Rus s hlediska zahraničně-politického

Podkarpatská Rus není pro nás jen krajem s velkými přírodními krásami a pestrým lidovým uměním, romantickým koutem, jenž se stává cílem stále četnějších výprav našich turistů, nýbrž i významnou částí naší republiky s hlediska celostátního a zahraničně-politického. Významnou proto, že tvoří přirozené spojení našeho státu s evropským východem, že jeho obyvatelstvo prodělává právě silný politický a kulturní kvas a dále že Podkarp. Rus má v našem státě známé postavení, pro které je na ni soustředěna pozornost ciziny.

O všech stránkách podkarpatoruské otázky s historického hlediska jednal můj projev, učiněný na Podkarpatské Rusi loňského roku (vyšel knižně pod titulem „Řeč o problému podkarpatoruském"); zde chci poukázati jen na hlavní vývody po stránce zahraničně-politické.

To, že mírová konference se usnesla na přičlenění Podkarpatské Rusi k Československu, bylo důvodem velké naší hrdosti, ale i zvýšeného pocitu odpovědnosti. Bylo-li totiž konstatováno, že nelze přijati ani velkoruské, ani ukrajinské a ani maďarské řešení podkarpatoruské otázky, nýbrž pouze řešení československé, bylo tím projeveno přesvědčení, že pro ustálení a uklidnění středoevropských poměrů je řešení československé nejlogičtější, nejpříznivější a nejtrvalejší. Očekávalo se, že v naší republice, jejíž obyvatelstvo je jazykově blízké obyvatelstvu podkarpatoruskému, bude se moci tento lid nejspíše dostati na vyšší sociální a kulturní úroveň, že nebude utiskován ani odnárodněn.

Mírová konference svěřila Podkarpatskou Rus naší republice s těmito dvěma podmínkami:

1. Podkarpatoruské území dostane jiný stupeň politické a kulturní autonomie, která však nemá překážeti jednotnosti celého státu;

2. na tomto území budou respektována národnostní, jazyková a náboženská práva menšin bez rozdílu národnosti a rasy.

Na mírové konferenci převládlo tedy přesvědčení, že bude-li Československo držitelem podkarpatoruského území, je tu záruka, že ze střední Evropy zmizí potíže a boje, jež by každým jiným řešením nezadržitelně vznikly mezi středoevropskými státy pro Podkarpatskou Rus. Konference měla zajisté na zřeteli vývoj celé střední Evropy, chtěla-li Československu v budoucnosti umožniti některé mezinárodně důležité posice pro jeho práci s Rumunskem (s nímž Podkarpatská Rus sousedí) a se střední Evropou vůbec.

ČSR tyto úkoly a své povinnosti vůči Podkarpatské Rusi rozhodně splní; nepřipustí nikdy žádnou revisi a území to bude hájit krví a železem, bude-li toho třeba. O osudu Podkarpatské Rusi je rozhodnuto na celá staletí: území to patří podkarpatskému lidu a Československé republice.

Otázka autonomie Podkarpatské Rusi stala se předmětem četných kritik doma i za hranicemi; naší vládě se vytýkalo a dosud vytýká, že nesplnila svých závazků a že je splnit nechce.

Pravda je, že ČSR, přijímajíc na mírové konferenci Podkarpatskou Rus, podepsala zvláštní ujednání, kterým se Podkarpatské Rusi zaručuje autonomní postavení v republice, místní samostatný sněm s pravomocí ve věcech školských, jazykových a náboženských, jazyková a školská práva menšin a konečně jmenování guvernéra, odpovědného autonomnímu sněmu. Na tento závazek však naše vláda nikdy nezapomněla a nikdy nezapomene, a to, co je ujednáno, splní. Věc je ovšem ta, že autonomie, má-li být s prospěchem provedena — a žádný u nás, podkarpatoruský lid v to počítaje, nepřál by si jistě autonomii, odsouzenou již hned na začátku k neúspěchu — musí najíti připravené podmínky. Hlavní podmínkou je politická a kulturní zralost.

Ježto Podkarpatská Rus má vedle své dvoutřetinové většiny slovanského obyvatelstva třetinu menšiny maďarské a židovské, která je však z dob bývalého režimu velmi dobře politicky a sociálně vyzbrojena, dovedeme si lehko představit, že by při okamžitém zavedení autonomie nastala ona absurdní a nedemokratická situace, že by menšina začala ovládati většinu. Bylo tedy povinností pražské vlády podniknouti především dlouholeté přípravy politické, hospodářské a kulturní. Ten, kdo poznal stav podkarpatoruského lidu hned po válce, dovede pochopit, jaké práce ve všech směrech bylo třeba, aby se poměry ocitly zatím na slušné úrovni. A velké peníze stálo republiku, aby ve věcech školských, zemědělských, ve veřejných pracích a v hygieně dohonilo to, co bylo po dlouhé věky zanedbáváno.

To tedy, že za těchto poměrů nemohla být dosud uskutečněna autonomie, může naší vládě vytýkat pouze člověk naprosto neinformovaný nebo zlé vůle. Kompetentní orgán, jímž je Rada Společnosti národů, pověřená tím, aby kontrolovala čsl. vládu, jak plní závazky Podkarp. Rusi, soudí ovšem jinak. První její vyjádření bylo z r. 1924, kdy do Ženevy došla maďarská písemná stížnost, že naše republika neplní vůči Podkarp. Rusi svých závazků. Na tuto stížnost jsem podal rovněž písemný výklad o tom, v jakém stavu Podkarpatská Rus byla r. 1918 a co od té doby naše republika pro ni udělala. Nato Rada Společnosti národů i sekretariát uznaly náš postup za správný a souhlasily, abychom nejdříve několik let prováděli tyto politické přípravy a tyto kulturní práce a teprve po vyzrání situace přistoupili k provedení autonomie.

Další stížnost proti čsl. vládě ke konci roku 1932 poslal do Ženevy americký, maďarofilsky orientovaný Rusín, p. Michal Juhász. Odpověď československé vlády k této stížnosti byla podrobně zkoumána zvláštní komisí Rady Společnosti národů, v níž zasedal delegát Anglie, Francie a Mexika, a její úřední zpráva vyzněla opět v satisfakci naší republice za její správný postup.

Ale nejsou to jen tyto mimořádné okolnosti, kdy naše republika skládá ze

svého postupu účty, nýbrž praxe je nyní ta, že podle dohody mezi mnou a sekretariátem S. N. čas od času, každý půl roku nebo aspoň každý rok, naše vláda referuje do Ženevy sama od sebe o stavu podkarpatoruské otázky. Mimo to jsme se dohodli, že sám vedoucí úředník sekretariátu S. N. se osobně čas od času přesvědčí o správnosti našich údajů zájezdem na Podkarp. Rus. Tato praxe se zachovává již 10 let a za celou tu dobu nedošla ze Ženevy do Prahy ani jedna výtka, naopak uznání, že náš postup a naše práce se shoduje s potřebami doby, s obtíží situace, se zájmy podkarpatoruského lidu i s našimi mezinárodními závazky.

Není jistě třeba, abych na tomto místě zdůrazňoval ještě více velikou práci našeho státu ve prospěch Podkarpatské Rusi, tuto blahodárnou činnost, která v mnohých oborech rovná se revolučnímu převratu. Tato práce nebyla vynaložena nadarmo, uschopní-li novou a nadějnou generaci, aby osudy své země vzala do svých rukou. A jistě bude tato práce oceněna jednou v cizině i na těch místech, která nám nejsou dosud příznivě nakloněna.

Dr. Kamil Krofta

Čechoslováci a Podkarpatská Rus

Styky[1]) mezi slovanským obyvatelstvem dnešní Podkarpatské Rusi a jejími československými sousedy začaly se již v době velmi dávné, od níž nás dělí více než celé tisíciletí. Domněnka, že aspoň západní část Podkarpatské Rusi náležela k říši Velkomoravské, je sice jistě mylná, ale zdá se, že se Podkarp. Rus dostala do styku s touto říší aspoň tak, že jí dodávala sůl. Pádem říše Velkomoravské se vytvořily poměry, jež znemožňovaly jakýkoli živější styk ruského Podkarpatska s národem československým, neboť západní část tohoto národa, Čechové a Moravané, žila ve státě geograficky i politicky velmi vzdáleném od Podkarpatska, přičleněného k státu uherskému, kdežto Slovákům, žijícím v témž státě jako Rusové Podkarpatští a svými sídly se s nimi stýkajícím, brala jejich závislost na vládnoucím živlu maďarském možnost vystupovati samostatně politicky. Ani na Podkarpatské Rusi nebylo ze stejné příčiny samostatného života politického. Přímé její sousedství s východním Slovenskem, těsná souvislost národního území slovenského se sídly ruského nebo rusínského obyvatelstva Podkarpatské Rusi vedly sice nevyhnutelně nejen k živým stykům obou slovanských kmenů při společných jejich hranicích, nýbrž i k silnému působení jednoho na druhý, k jejich vzájemné asimilaci,

[1]) Srov. K. *Krofta*, Podkarpatská Rus a Československo. (Knihovna Svazu Nár. osvobození, sv. 98, 1935), kde na konci seznam hlavních spisů k dějinám Podkarp. Rusi. Za velmi účinnou pomoc při sbírání látky pro hořejší stať jsem zavázán díkem vzornému znateli Podkarp. Rusi, dru A. Hartlovi.

ano splývání, které i dnes namnoze nemálo ztěžuje rozlišení národnosti slovenské a rusínské, zvláště kde není vyvinuto národní uvědomení. A proud německé kolonisace, jež přicházela ze západu přes Čechy na Moravu a na Slovensko, pronikal od začátku XIII. století také na Podkarpatskou Rus. Ale teprve v době husitské došlo k významnějším stykům mezi Čechoslováky a Podkarpatskou Rusí. Několikaleté panství českého vojevůdce Jana Jiskry z Brandýsa, které se prostíralo od Bratislavy až po Košice a jehož opěrnými body na slovenském východě byly Košice, Levoča, Prešov a Bardějov, rozšířilo se nejednou i do západních krajů Podkarp. Rusi, kde jiskrovci sváděli boje s uherskými pány. A první literární projevy, psané jazykem národním, které se na Podkarp. Rusi zachovaly s konce XV. století, nasvědčují, zdá se, tomu, že ani tam, podobně jako na Slovensku, styk s Jiskrovými bojovníky nezůstal docela bez účinku na jazykové probuzení domácího slovanského obyvatelstva.

V století XVI. a XVII. byly styky Čechů i Slováků s Podkarp. Rusí podstatně ztíženy tím, že tehdy veliká její část většinou byla oddělena od habsburských Uher, k nimž náleželo Slovensko a s nimiž země české měly společné panovníky, a spojena s protihabsburským vévodstvím sedmihradským. Ale právě v tuto dobu se stalo, že takřka na pomezí Podkarpatské Rusi v Šaryšském Potoku nějaký čas (1650—1654) působil jeden z největších Čechů, slavný učitel národů J. A. Komenský, který tam byl pozván sedmihradskými vévody z rodu Rákoczyů. Když se pak koncem XVII. století celá Podkarpat. Rus spolu se Sedmihradskem vrátila zase pod panství habsburské a vstoupila v život unie církve podkarpatoruské s církví římskou, vznikla možnost živějších styků uniatského duchovenstva na Podkarpatské Rusi se slovenskými katolíky. Část tohoto duchovenstva docházela totiž vyššího vzdělání na katolickém učilišti v Trnavě, takže i mezi učiteli bohoslovné školy, zřízené v polovici XVII. století v Mukačevě a přenesené po nedlouhé době do Užhorodu, nacházíme též odchovance semináře trnavského.

Živější duchovní styky podkarpatoruského obyvatelstva s ostatní Evropou, umožněné církevní unií, přispěly jistě nemálo k tomu, že se koncem XVIII. a začátkem XIX. stol. na Podkarpatské Rusi objevuje, podobně jako v Čechách a na Slovensku, ač v míře značně oslabené, mocné duchovní hnutí, jež nazýváme národním obrozením. Také tu, podobně jako v Čechách a na Moravě, projevuje se nejprve odborným zájmem o jazykovou minulost, a právě vysoká úroveň české slavistiky mocně podněcuje slavistická studia pod Karpatami.[2]) Slavista V. F. Durych dopisuje si s uniatským biskupem mukačevským Ondřejem Bačinským, jenž mu podává zprávy o literárních památkách slovanských v biskupské knihovně. Dovršitel osvícenské vědy Josef Dobrovský píše r. 1814 ve „Slovance" o Rusínech z okolí Marmaroše, poznává jazykovou

[2]) Srov. Flor. *Zapletal*, Rusíni a naši buditelé (1921) a A. I. Dobrjanskij a naši Rusíni 1849—51 (1927).

příbuznost jejich s Rusy, ale postřehuje také již rozdíly mezi Rusy a Malorusy. Jeho filologické práce byly vzorem také gramatikářům podkarpatoruským, Michajlu Lučkajovi (Grammatica Slavo-Ruthena 1830) a Ivanu Fogorošimu. Oba znají české spisovatele osvícenské, především Dobrovského, a svým zájmem jazykovědným a historickým připomínají své české vzory, jimž věda byla rovněž nástrojem národního buditelství. Prostředím, ve kterém tyto české vlivy přijímali, byla asi u obou Vídeň, kde Michajl Lučkaj nabyl bohosloveckého vzdělání a kde Ivan Fogoroši byl řecko-katolickým farářem.

Česká věda romantická, jak slavistika, tak i historie, byla velmi dobře poučena o poměru Rusů a Malorusů, jež nazývala Rusíny. Všímala si sice především Rusínů haličských, s nimiž čeští spisovatelé a vědci stáli v přímých stycích osobních a korespondenčních, ale zajímala se zároveň o Rusíny uherské, jež považovala za větev Rusínů haličských. Od roku 1930 do poloviny století nacházíme v časopise musejním i v knihách českých odborníků celkem správné informace o povaze a životě podkarpatských Rusínů. František Palacký píše v ČČM 1830 o národě rusínském, rozdílném od Rusů i od Poláků, a zasahujícím svými sídly až do Uher. P. J. Šafařík píše rovněž v Musejníku 1837 o rusínském kmeni Bojků, který z Haliče zasahuje hluboko do Podkarpatské Rusi, a jako redaktor Musejníka získává častěji cenné příspěvky o Rusínech. Později se o slovanské obyvatelstvo Haliče a Podkarpatské Rusi živě zajímali čeští spisovatelé P. J. Koubek a K. V. Zap, kteří za svého dlouhého pobytu v Haliči přišli do blízkého styku s tamními Rusíny. Dospěli k přesvědčení, k němuž se přiklonil i K. Havlíček, že tu jde o zvláštní národ, sahající svými sídly od jižního Ruska do Uher, a že rusínské kmeny na severu i jihu Karpat jsou částmi tohoto národa. V tom přesvědčení byli utvrzováni četnými osobními a kulturními styky s haličskými Rusíny — přední haličský spisovatel Jakub Holovackyj byl na př. od r. 1846 členem Matice české.

Na slovanském sjezdu v Praze byli sice přítomni jen Rusíni haličtí, kdežto Rusíni uherští se ho nezúčastnili, ale přes to se na ně nezapomnělo. V připravené adrese byly formulovány společné národní a politické požadavky Slováků a Rusínů uherských: uznání národní rovnoprávnosti, národní sjezdy (sněmy) se stálými výbory (rusínským a slovenským), národní školství vyšší i nižší s vyučovacím jazykem slovenským a rusínským, svoboda spolková.

Po roku 1848 zajímají se české noviny také více o Rusíny uherské a začínají se v nich objevovat zprávy o jejich životě ve formě dopisů ze severních Uher. Nejvíce původních zpráv z podkarpatoruských měst mají vídeňské „Slovenské noviny" v r. 1850 a také listy na Slovensku bedlivě sledují věci rusínské, takže se v nich často ztotožňuje zájem Rusínů se zájmem Slováků. Lze říci, že události r. 1848 a po něm probudily vědomou solidaritu slovensko-rusínskou, že společné nebezpečenství maďarské revoluce vzbudilo vědomí společných národních a politických zájmů. Formulace společného programu rusínsko-

slovenského na pražském sjezdě slovanském byla toho zřetelným výrazem. Toto politické sblížení podporováno bylo sousedstvím a promíšeností Slováků a Rusínů a společná ohroženost obou zároveň způsobovala, že nedocházelo mezi nimi k třenicím o národní državy a hranice.

Zosobněním tohoto společenství slovensko-rusínského lze označiti Adolfa I. Dobrjanského, jenž vrátiv se z pobytu v zemích českých na Slovensko, byl tu zvolen Slováky za poslance. Oženil se se Slovenkou z Banské Štiavnice, rodilou Milviusovou, jejíž bratr působil na podzim 1851 v okrese berezňanském jako výběrčí daní. Stýkal se se Slováky: Hurbanem, dr. Andrejem Radlinským, Jos. Škultétym, Franciscim, Mudroněm, Daxnerem a j. a byl účasten založení Matice slovenské. Ale stejně měl přátele mezi Čechy (Palacký, Rieger, Hanka, Brauner, Grégr, Jeřábek, Ig. Wurm a j.), jimž s hlediska svého širokého panslavismu vytýkal orientaci příliš austroslovanskou. Za svého pobytu ve Vídni (v letech 80.) psal do „Parlamentäru", časopisu, který tu vydával Čech dr. Živný, a při svých 80. narozeninách dostal tu adresu slovanských studentů, mezi nimiž byli i Čechové a Slováci.

Jako za revoluce r. 1848 postupovali Slováci a Rusíni také později společně a Prešov stal se jakýmsi centrem této součinnosti slovensko-rusínské, převýšiv svým významem v národním životě rusínském sám Užhorod. Neboť tu bylo sídlo ústředního zjevu rusínského národního a kulturního obrození, Alexandra Duchnoviče, i některých vlasteneckých kanovníků rusínských a tu byl také od začátku roku 1850 hlavním zástupcem pro obvod distriktního soudu Slovák Jan Hlaváč, který se těšil oblibě u Rusínů, neboť se jich ve všem ujímal. Svědčí o ní také dar prešovských Rusínů, který mu podala zvláštní deputace, vedená Josefem Šoltésem. Hlaváč byl vedle dra A. Radlinského hlavním z podporovatelů rusínského hnutí. Jak intimní byla tato národně-kulturní součinnost a vzájemnost slovensko-rusínská v polovici XIX. století, o tom svědčí okolnost, že sbírka básní slovenského spisovatele Jonáše Záborského „Žehry" prodávala se v Prešově m. j. u kanovníka Viktora Dobrjanského a kanovníka Al. Duchnoviče a u Ad. Dobrjanského v Pešti. Zato mezi dárci ve sbírce na pomník slovenského básníka Jána Hollého nalézáme rusínského kanovníka v Prešově Josefa Šoltésa. Slováci zase odbírali rusínské knihy.

Od polovice XIX. století přicházejí také Čechové stále častěji na Podkarpatskou Rus. Revoluční rok 1848 přivedl do užhorodského kraje českého myslivce Martina Sýkoru a učinil z něho obět odporu k maďarskému panství. Sýkora si tu hledal službu a ve vesnici Tichém, jižně od Užhorodu, napomínal sedláky v krčmě, aby nevěřili Maďarům a nevstupovali do revolučního vojska. Sedláci o tom pověděli faráři, a farář dal Sýkoru spoutati a odvézti do Užhorodu k náhlému soudu, který ho hned odsoudil k smrti provazem. Poprava byla vykonána ve Velké Berezné za asistence setniny pěšího vojska. Na Nový rok 1850 byla jeho památka očištěna: nadžupan Vilecz a jeho referent Adolf

Dobrjanskij exhumovali ho ve Velké Berezné a pohřbili za velké účasti horalského lidu. Dovídáme se o tom z dopisů A. Homičkova ve „Slovenských novinách".

Kolem r. 1850 lze dokonce mluvit o české kolonii na Podkarpatské Rusi ve Vyšních Remetách. Tam působil tehdy národní učitel Josef Vaníček, dopisovatel „Slovenských novin" z užanské stolice, a Vojtěch Pondělíček, rodák rokycanský, správce železáren, nenáviděný Maďary pro svůj „panslavismus". Na slavnosti, pořádané ve V. Remetách 9. května 1850 pro dělnictvo železáren, byly zpívány také české písně (mimo jiné tam zazněla, po prvé asi, dnešní státní hymna „Kde domov můj?"). Pondělíček přivedl sem více Čechů a tu je zaměstnal jako dělníky; zdá se však, že jeho kolonisační akce mu nezjednala vděku.

Také pražské bouře r. 1848 měly na půdě dnešní Podkarp. Rusi svou dohru. R. 1853 byli do mukačevské pevnosti dovezeni političtí trestanci z Prahy, mezi nimi celá skupina Čechů, k nimž později přibyli další. Byli to: Karel Preis-Horatický, Vincenc Vávra, V. P. Kleinert, Ant. Novotný, Vilém Frič, Ant. Steidl, Frant. Koutecký, Kašpar Fastr a Jan Rieb, většinou mladí lidé, studenti. Ti se ovšem do styku s lidem nedostali, a tak jejich pobyt je pro česko-rusínské styky jen zajímavou epizodou.

Za bachovského absolutismu nastává pak takřka hromadný příliv Čechů na Podkarpatskou Rus tím, že vídeňská vláda po pádu maďarské revoluce obsazuje školy a úřady Čechy, kteří mají možnost dorozuměti se s místním nemaďarským obyvatelstvem v příbuzném jazyce slovanském. Nejvíce Čechů dostalo se do lesní správy, menší část do správy politické a školské. Zejména na středních školách v Levoči, Prešově i v Užhorodě byli někteří čeští profesoři.

Víme poměrně málo o působení těchto českých úředníků a profesorů na severním Uhersku a o jejich stycích s podkarpatskými Rusíny. Ačkoli někteří z nich setrvali na svých místech v době, kdy byla opět zavedena správa maďarská a kdy došlo k rakousko-uherskému vyrovnání — tu bylo by třeba speciálním studiem úředních archivů sestaviti aspoň seznam těchto českých lidí v uherské administrativě — a většina se jich nepochybně pomaďarštila, přece nacházíme ojedinělé zmínky o jejich působení, které nasvědčují tomu, že se aspoň zčásti zúčastnili národního hnutí podkarpatských Rusínů a že zanechali po sobě jisté kulturní stopy.

Víme, že Aleksandr Duchnovič měl styky s Čechy a Slováky, kteří se v jeho prešovském bytě scházeli s rusínskými vlastenci.[1]) Zvláštním sympatiím Duchnovičovým těšili se Bohdan Nosek, Václav Snětina, Bohumil Nosák, Petr Kellner, J. Sedláček a jiní. Jejich jména čteme v Duchnovičových zápiscích, kde každý z nich napsal Duchnovičovi několik slov v upomínku.[2]) Někteří vyjádřili své city ve verších; B. Nosek na př. praví v sonetu:

[1]) Evgenij Nedzelskij: Očerk karpatorusskoj literatury. Užhorod, 1932. Str. 131.

[2]) Publikoval je Turjan ve „Věstniku dlja Rusinov", 1857, str. 507; zde jsou citovány podle Nik. Hoshida: A. V. Duchnovič i ego poezija. 1930. Str. 48 a d.

„Poznaje Vás — tu jsem se narodil
poznovu, neb již přítel se mnou cítí."

a končí:

„Rusín vždy Čecha „bratrem" jmenuje,
neb oba obětují u oltáře
„Pramatky Slávy", jenž jich slučuje."

Duch Kollárův — nejen jeho forma básnická — slučuje toto přátelství prešovské československo-rusínské družiny Duchnovičovy. A kollárovské slovanství zaznívá netlumenými tóny z básní jak Alexandra Duchnoviče, tak i jeho školy básnické.

O působení českých profesorů se dočítáme v životopise básníka J. Stavrovského-Popradova. Mezi jeho učiteli na levočském gymnasiu bylo několik Čechů, kteří se tam dostali za režimu Bachova. Učilo se německy a v nižších třídách také česky. R. 1861 byli Čechové nahrazeni profesory maďarskými. Nejoblíbenější z českých profesorů byli Nejedlý, Vojáček a Dvořák. Stavrovský se takto naučil česky.[3])

Z roku 1866 zachovala se nám dosti zajímavá zpráva o českém úředníku ve službách lesních. Je to inspektor státních lesů v okresu Velká Berezná, Antonín Pokorný, jenž byl 9. června toho roku náhodou přítomen v obci Kňahiňa spadnutí meteoru a meteorolitů a ve zprávě nadřízeným úřadům v Užhorodě popsal tento zjev. Jeden z meteorolitů zvící lidské hlavy, který poslal Pokorný cís. Františkovi Josefovi, chová se dosud v státním museu vídeňském.[4])

Je přirozené, že z této doby, kdy mezi Rusíny podkarpatskými působilo tolik Čechů a Slováků, máme v listech českých i slovenských dosti zpráv o životě a hnutí těchto Rusínů od Rusínů, Slováků a Čechů ze severních Uher. Slováci a Rusíni tvořili společnou frontu obrannou, pro niž se později užilo názvu „Severoslované v Uhrách".[5]) „Peštbudínské vědomosti", založené roku 1861 za účasti Adolfa Dobrjanského, byly stejně orgánem Rusínů jako Slováků.

Na straně slovenské byli hlavními nositeli vzájemnosti slovensko-rusínské Francisci, Paulíny-Tóth, Radlinský, Jonáš Záborský a Petr Kellner-Hostinský, mezi Rusíny Duchnovič, Ad. Dobrjanskij, Pavlovič a Aleksandr Homičkov, užhorodský dopisovatel „Slovenských novin". Že se na této frontě uherských Severoslovanů nalézali i pracovníci čeští, kteří tu byli usedlí, rozumí se samo sebou (učitel Josef Vaníček z Vyšních Remet byl dopisovatelem

[3]) Dr. Nikolaj Beskid, Julij J. Stavrovskij-Popradov. Užhorod, 1929. Str. 11.

[4]) Dr. Josif Kaminskij, Padenie meteorolitov v Podkarpatskej Rusi. (Russkij narodnyj kalendar na 1935 god, str. 40—44).

[5]) Fr. Tichý, Rusínská báseň, věnovaná Andreji Sládkovičovi, Slovenská miscellanea 1931, str. 91 n.

„Slovenských novin"); je však důležité, že u Čechů hledali a nacházeli Rusíni uherští morální podporu. Tak inspektor Viktor Dobrjanskij zavedl v r. 1850 na užhorodském gymnasiu při nedostatku školních knih jako učebné pomůcky knížky „Malé encyklopedie nauk", vydávané Maticí českou (učinil tak po vzoru gymnasia bansko-bystrického). Svědectví o tom, jak byla potřebná Rusínům pomoc česká a slovenská v těchto letech jistého uvolnění maďarisačního tlaku, vydává užhorodský dopisovatel „Slovenských novin", kde (1. listop. 1851) píše o českých a slovenských úřednících na rusínském území: „Lidé tito jsou nám při nenapravitelné odrodilosti našinců vždycky vítáni." Jak byla tato součinnost Čechů v obrodném hnutí rusínském přirozená, to dobře vystihuje dopis „Pražských novin" (18. prosince 1851) „z východního Slovenska": „Rusíni přejí snad ze všech slovanských kmenů nejvíce nám Čechům a váží si nás velice. Jazyk rusínský jest našemu lidu příbuzný. Já Rusínům rozumím lépe, než jsem před 12 lety rozuměl Slovákům okolo Banské Bystrice za mého tam pobytu ... S Rusíny by Čechové pevný literární spolek hnedle docílili, jakmile by se jen o písmo s nimi sjednotili, neboť porozumí jen něco málo vzdělaný Čech rychle jazyku rusínskému, a jen trochu vzdělaný Rusín českému ..."

Z let šedesátých třeba se zmíniti o projevech básníka Aleksandra Pavloviče (1819—1900), po Duchnovičovi nejoblíbenějšího spisovatele, který už svým původem a působením na východním Slovensku je představitelem slovensko-rusínského sblížení. I svá teologická studia konal v slovenském prostředí, v Trnavě. Jeho vlastenecké verše jsou prodchnuty kollárovským pojetím slovanské vzájemnosti. Stýkal se přátelsky s Jonášem Záborským a s Paulínym-Tóthem, do jehož „Sokola" psal; do tohoto časopisu napsal také oslavnou báseň „Pozdravlenie slavnomu synu Slavy nad Hronom, solodko pějučemu Andreju Sladkoviču". Jak by proniknut českým duchem a českým pojetím slovanské myšlenky, o tom svědčí polská báseň, věnovaná Polákům: „Do Polaka od węgerskiego ruskiego popa", kde vybízí Poláky, aby se přidrželi rodiny slovanské. Mluví k nim slovy, které jakoby reprodukovaly Palackého kritiku polského povstání:

„Palacky, Riger, Czechow wodcowie,
otwarcie wam powiadają,
ze sie Sławiani z wami, panowie,
v myslach, v życiu nie zgadzają.
Chcecie panować nad Slawianami,
my was za panów nie chcemy;
żyjcie jak bracia, Polaci, z nami
szczerze was kochać będzemy."[6])

[6]) Nedzelskij, Očerk, str. 173.

Rakousko-uherské vyrovnání z r. 1867, které pohřbilo politické a národní naděje a plány Slováků a Rusínů, zarazilo i další rozvoj československo-rusínských styků a znemožnilo další součinnost Čechoslováků s podkarpatskými Rusíny, která se v letech padesátých a šedesátých začala tak pěkně rozvíjeti.

Uherští Rusíni žijí v potomních letech odloučeně a uzavřeni v sebe. Když se v letech 90. nemaďarské národnosti (Slováci, Rumuni, Srbi) dohodují na společném postupu proti národnímu utlačování, jako by Rusínů ani nebylo; na národnostním kongresu 1895 jejich zástupci nejsou... V českém tisku jsou jen řídké a ojedinělé zmínky o uherských Rusínech. Tak v r. 1891 najde se v „Literárních listech" podrobný referát o Fencikově „Listku" s výzvou, aby Čechové pomáhali odbíráním udržet tento jediný list uherských Rusínů. A potom — kromě Hnatjukova článku v I. ročníku „Slovanského přehledu" a občasných zpráv tohoto časopisu — objevili se uherští Rusíni v českém tisku právě před válkou; mnoho pozornosti vzbudil proces v Marmarošské Sihoti proti pravoslavným sedlákům rusínským, který kromě tiskových projevů měl ohlas i v Klofáčově interpelaci na říšské radě ve Vídni.[7])

První popřevratový přímý styk Čechů s podkarpatskými Rusíny udál se v lednu 1919, kdy první českoslovenští vojáci vkročili na půdu nynější Podkarpatské Rusi a kdy kapitán Ferdinand Písecký přinesl do Užhorodu zprávu o akci amerických Rusínů a jejich dohodě s presidentem Masarykem o připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice. O stycích presidenta Masaryka s americkou větví Rusínů jsou zprávy v knize presidentových válečných pamětí a v exposé prvního guvernéra Podkarpatské Rusi, dra Hrihorije Žatkoviče. K tomu nedávno přistoupila zajímavá a cenná práce Petra Hataláka, který sám měl významný podíl v politickém hnutí mezi americkými Rusíny za světové války i v jejich rozhodnutí pro připojení Podkarpatské Rusi k Československu.[8]) V zahraničním odboji došlo ke stykům karpatských Rusínů s československým vojskem na Sibiři, kde při tomto vojsku byl organisován i oddíl karpatoruský.

V roce 1919, kdy se Centrální ruská národní rada prohlásila pro spojení s Československem a kdy československé vojsko pod vedením francouzského generála Hennoquea obsadilo část Podkarpatské Rusi, začíná se pravidelný příliv českého úřednictva do země, neboť při nedostatku domácích rusínských sil, způsobilých a vychovaných ku práci administrativní, bylo potřebí obsaditi mnoho vedoucích i podřízených míst silami českými. Organisaci administrativy Podkarpatské Rusi měli na starosti nejvyšší čeští úředníci, vystupující ve funkci viceguvernérů: s počátku Dr. Brejcha, později Ehrenfeld,

[7]) Miroslav Hrabec: K istorii Marmarošskago Processa. Užgorod, 1934.

[8]) Petr Hatalák, Jak vznikla myšlenka připojiti Podkarpatskou Rus k Československu. (Otisk z „Podkarpatských hlasů", 1935.)

od konce roku 1923 Rozsypal. Skolství na Podkarpatské Rusi organisoval jako náčelník školského referátu Josef Pešek.

České úřednictvo dostalo se tak do všech oborů státní správy (politické, policejní, soudní, finanční, lesní, železniční); zejména ovšem sloužilo tu české četnictvo a česká finanční stráž pohraniční. Je přirozené, že se vedle služby, kterou tu konalo, zúčastnilo toto úřednictvo i národního a kulturního života podkarpatských Rusínů podle povahy své práce. Za čas lákala země i české vědce, umělce a novináře k studiu, které již vydalo nejeden cenný příspěvek nejen k důkladnějšímu poznání země a jejího obyvatelstva, nýbrž i k obohacení tamního života kulturního. Vývoj politických a stranických poměrů sbližoval místní frakce s českými politickými stranami, které sem vysílaly své organisátory a sekretáře; někteří z nich se později stávali také politickými vůdci (poslanci Nečas, Králík, Zajíc).

Zvláštní kapitolou v historii styků československých s Podkarpatskou Rusí je návštěva presidenta republiky Masaryka, jenž na podzim 1921 při své cestě na Moravu a Slovensko navštívil také Podkarpatskou Rus a tu zejména v odpovědích na projevy zástupců úřadů a lidu formuloval svůj program podkarpatoruský.[9])

Vyslovil se tu podrobně a zajímavě o úkolech, jež ukládá země a její stav politický, hospodářský a kulturní státní správě, politickým stranám i domácí podkarpatoruské inteligenci. Té zejména kladl na srdce, jak vážnou povinnost národní převýchovy jí ukládá její postavení v národě. Ukazoval, jak politickým a sociálním útlakem i duchovním zotročením nastala mezi lidem a inteligencí hluboká propast, a jak třeba nyní pracovati o jejím překlenutí, poněvadž inteligence „bez duchovního spojení s lidem, bez národního kořene snadno se rozpadne v četné navzájem se svářící strany a straničky, z nichž každá sleduje cíle, jimž lid naprosto nerozumí". Zvláště varoval Masaryk podkarpatoruskou inteligenci před nebezpečím, hrozícím z toho, že značná její část, odcizená lidu, pěstuje se zálibou tak zvanou vysokou politiku a neplodné stranictví politické na účet nepolitického lidu. Od této vysoké politiky volal ji ku práci pro lid a k jeho politickému, kulturnímu a hospodářskému vzdělání. Zvláště kulturní zvelebení lidu prohlašoval za úkol naprosto naléhavý jako předpoklad práce politické a důrazně upozorňoval na potřebu intensivní práce školské a výchovné, aby byly co nejdříve a nejúčinněji odklizeny neblahé následky starého režimu. Jenom takovouto likvidací v tomto oboru a v oborech jiných umožní se plné uplatnění autonomie a účast nejširších vrstev v administraci, neboť autonomie celé země nesmí býti panstvím jednoho zlomku. Osvobození Podkarpatské Rusi, formálně zabezpečené mírovou smlouvou a ústavou Československé republiky, musí býti dokončeno

[9]) Srov. A. *Hartl*, President Masaryk a Podkarpatská Rus (ve sborníku „Vůdce generací").

především lidem Podkarpatské Rusi. K dosažení toho cíle slíbil president vykonati všechno v mezích svých práv ústavních.

Ještě dříve než president Masaryk navštívil Podkarpatskou Rus, president dr. Eduard Beneš navštívil ji jako předseda vlády a svůj zájezd do země opakoval v květnu 1934. Plodem této cesty byla významná ministrova „Řeč o problému podkarpaturuském", vyšlá také v překladu ruském a ukrajinském. Vyloživ, proč se Československo nikdy nevzdá Podkarpatské Rusi a proč jí bude hájiti do poslední kapky krve, prohlásil tu ministr, že pro Československo je to otázka jeho státní a národní hrdosti a cti. Mírová konference svěřila mu osud podkarpatoruského lidu, aby jeho národní existenci zachránilo, kulturně a sociálně jej zdvihlo a k lepšímu životu připravilo. A Československo své povinnosti k Podkarpatské Rusi splní, ať se děje cokoli.

Tato jasná, rozhodná prohlášení presidenta Masaryka i ministra Beneše, doplněná a potvrzená rozličnými projevy jiných vedoucích politiků československých, ukazují zřetelně, jak si československý národ představuje svůj poměr k Podkarpatské Rusi a k jeho domácímu obyvatelstvu slovanskému. Je si zajisté plně vědom toho, že přijímajíc z rukou mírové konference Podkarpatskou Rus, podepsala Československá republika zvláštní ujednání, jímž se této zemi zaručuje autonomní postavení v republice a spojená s tím práva. Ale ví také, že tyto závazky mohou býti plněny jen postupně, krok za krokem, po překonání mnohých vážných obtíží, jež stojí v cestě jejich rychlejšímu plnění. Skutečnost, že se Podkarpatská Rus současně se svým připojením k Československu prvně stala samostatnou jednotkou správní a politickou, právem byla nazvána v řeči min. Beneše z r. 1934 ohromnou revolucí a právem bylo tam pověděno, že se tím lid podkarpatoruský ocitl před úkolem, jehož nikdy nekonal a na nějž nemohl býti připraven. Proto se vláda československá snažila a snaží zjednati soustavnou prací politickou, hospodářskou a kulturní nezbytné podmínky pro opravdovou, demokratickou, Podkarpatské Rusi a slovanské většině jejího obyvatelstva vskutku prospěšnou autonomii.

Nejen československé státní úřady a rozličné československé organisace hospodářské, sociální a kulturní, nýbrž i jednotliví českoslovenští politikové a osobní pracovníci vědečtí, hospodářští, sociální a vůbec kulturní vykonali zajisté na tomto poli vážný kus dobré a záslužné práce. Ale ještě mnoho třeba tu vykonati, mnoho těžkých úkolů rozřešiti, aby se dokončilo národní, kulturní a politické obrození slovanského lidu podkarpatoruského a tak mohla do jeho vlastních rukou přejíti správa věcí jeho. Národ československý jistě s radostí uvítá tuto chvíli, neboť nepochybuje, že Podkarpatská Rus i potom zůstane k republice Československé připoutána nejen paragrafy mírových smluv, nejen vědomím, že toto spojení dává jí nejlepší možnosti zdárného vývoje národního, nýbrž i citem upřímné bratrské lásky

k československému národu, posilňované přesvědčením o jeho stejně upřímné lásce k slovanskému obyvatelstvu Podkarpatské Rusi a o jeho dobré vůli dokázati tuto lásku za všech okolností nikoli slovy, ale především skutky.

Antonín Rozsypal

Budoucnost Podkarpatské Rusi a jejích národů

Chceme-li mluviti o vývoji některé země a budoucnosti jejích obyvatel, musíme se povznésti nad všední hledisko a snažiti se, abychom učinili projev v takové formě, která nám bez jakékoliv předpojatosti umožňuje objektivní a spravedlivou kritiku. Totéž platí i v případě, chceme-li se zabývati Podkarpatskou Rusí a jejími národy, v prvé řadě pak národem rusínským. Zde však musíme k tomu ještě přidati velkou dávku dobré vůle, která nesmí chyběti, dotýká-li se silnější slovanský bratr životních problémů slabšího, chudšího a zaostalejšího bratra.

Abychom dovedli objektivně posouditi dnešní poměry, je nezbytně nutno znáti minulost, poněvadž bez toho nemůžeme oceniti onen vývoj, který prodělala Podkarpatská Rus od převratu, t. j. od té doby, co se československý stát stará o osud svých národů. Ti, kdož tendenčními články chtějí Podkarpatskou Rus pro veřejnost znovu a znovu „objevovati", řídíce se při tom měnivým měřítkem denní politiky, nekonají touto novinářskou reklamou dobrou službu ani Podkarpatské Rusi, ani státu. Kdo pracuje pro veřejnost, musí také trpěti kritiku veřejnosti. Z dobré vůle a ze snahy po zlepšení vyvírající kritika má užitečný vliv, a můžeme z ní často čerpati poznání, jak lze a jak nutno dobré nahraditi lepším. Takovouto kritiku konstruktivní tendence považuje náš pan president Masaryk přímo za nutnou a spatřuje v ní i poslání opoziční politiky.

Lze jen vítati občany, kteří s takového hlediska promlouvají o veřejných záležitostech Podkarpatské Rusi, a to bez ohledu na to, jsou-li to občané podkarpatoruští, anebo pocházejí-li z území mimo hranice naší užší vlasti a pokoušejí se o kritiku zvenčí.

Kdo však nemá takovéhoto úmyslu, nýbrž chce jen buditi zmatek, ten nechť si oblékne jakýkoliv šat a nechť zdůrazňuje, že má třeba ty nejlepší úmysly, avšak veřejného mínění zmásti nemůže. Ceníme si více nejmenšího činu, vykonaného v zájmu veřejném, než nejhlučnější fráze, poněvadž krásných slov a růžových slibů máme zde nadmíru mnoho, avšak stále ještě málo lidí s dobrými úmysly, kteří by se s odpovědností účastnili státotvorné a lidovýchovné práce. Na P. Rusi ztrávil jsem dvanáct roků a za tu dobu měl jsem dosti času k tomu, abych poznal zemi nejen zeměpisně, ale abych poznal také

její lid a vnikl do jeho duše. Neboť když toho neznáme, můžeme sice u psacího stolu vyřizovati vzorně kancelářskou agendu, přesto jsme však nevykonali dokonalou práci. Spravovati Podkarpatskou Rus neznamená jen vyřizovati spisy, nýbrž mnohem více. Za své zdejší činnosti jsem se vždy snažil, abych podle daných možností přihlížel k místním zájmům, proto každý můj čin vycházel z praktické potřeby. Podkarpatskou Rus jsme převzali bohužel v takovém stavu, že si o tom ten, kdo dnes přijde na Podkarpatskou Rus, nemůže ani učiniti představy. Co vykonala republika zde pod Karpaty, to dovedou náležitě oceniti pouze ti, kdož znali Podkarpatskou Rus jako žebráckou mošnu bývalých Uher. Současně s hospodářským programem započala u rusínského lidu, který byl starým režimem připraven o své národní cítění, jazyk a kulturu, také lidovýchovná práce, a demokratická republika učinila každého plnoletého syna bratrského rusínského národa rovnoprávným občanem. Občanstvu otevřely se brány ústavy a osvobozený lid výkonem svých ústavních práv převzal sám do rukou řízení svého osudu.

Při reorganisaci hospodářského života bylo nutno přihlížeti v prvé řadě k požadavkům zemědělců, neboť převážná většina zdejšího obyvatelstva zabývá se polním hospodářstvím a chovem dobytka. Z tohoto odvětví bylo a je nutno vytvořiti výnosné zaměstnání, aby nejtěžší práci konající zemědělské obyvatelstvo obdrželo patřičnou odměnu za svou namáhavou práci. Primitivní zemědělský systém, podle kterého zde rusínský a částečně i maďarský lid hospodařil, nemohl býti nazýván ničím jiným, než krvavým bojem o každodenní chléb. Vlády republiky snažily se v prvé řadě vyřešiti v duchu sociální spravedlnosti pozemkovou reformu. Že její požehnání nebylo přechodně v dostatečné míře pociťováno, nutno přičísti tomu, že jsme byli postiženi velkou hospodářskou krisí, která každou další tvůrčí práci přechodně znemožnila nebo aspoň stížila.

Na tomto území, kde je tolik chudých lidí, nutno prováděti v prvé řadě *politiku chleba.* To znamená, že místo neplodných a většinou neaktuálních politických šarvátek nutno organisovati na záchranu lidu účinné akce, jimiž bychom mohli dáti obyvatelstvu práci a chléb. Bohužel, všechny naše plány a dobré úmysly závisí na omezených finančních prostředcích, jež máme k disposici. Přesto však i v letech krise bylo uskutečněno za mnoho milionů investic, které vláda provedla k dobru Podkarpatské Rusi a jejího obyvatelstva. Objektivní kritika uzná, že v ohledu organisace družstevního života, povznesení polního hospodářství a chovu dobytka, jakož i provádění meliorací, stavby silnic, mostů a vodních staveb, může konstruktivní politika republiky vykázati na Podkarpatské Rusi takové výsledky, kterých za starého režimu nebylo možno uskutečniti ani za celé století. Nemluvím ani o dílech v oboru pozemních staveb, které zejména v hlavním městě Podkarpatské Rusi, Užhorodě, hlásají způsobem potírajícím každou protipropagandu, že

Z trhu ve Volovci
Foto Dr. Schwarz

Muž z Maďačky

Karpatoruské dívenky z údolí řeky **Turje**

republika plánovitou prací pokračuje krok za krokem na oné cestě, kterou si na Podkarpatské Rusi vytkla za cíl. Tuto práci dokumentují též monumentální veřejné budovy, které byly v Užhorodě, na Galagu, mnohamilionovým nákladem zřízeny, a celé řady paláců se dnes rozprostírají tam, kde před lety, ba dokonce měsíci byly ještě zahrady bulharských zahradníků.

Přirozeně nejen v hospodářském životě, ale i na poli školství můžeme se odvolávati na značné výsledky. Bohužel u staré generace, zejména v řadách vrchovinského rusínského obyvatelstva, bylo nesmírně mnoho analfabetů. Podle učení pana presidenta republiky může přinésti demokracie jen tam své požehnání, kde símě své myšlénky rozsévá do duše vzdělaného lidu. Proto v ohledu školního vzdělání musíme zrychleným tempem dohánéti, co starý režim trestuhodně zanedbal a v budoucnosti všemi po ruce jsoucími prostředky se snažiti, abychom vyhověli požadavkům doby.

Program, od jehož důsledného uskutečnění závisí hospodářské a kulturní povznesení Podkarp. Rusi, nemůže býti prací několika roků. Bude třeba ještě mnoho dobré vůle, nesmírně mnoho práce a bezmezné trpělivosti, abychom odčinili staré chyby. Do té doby se ještě můžeme setkati s různými druhy „záchranců lidu", kteří docílí laciných úspěchů a kteří ve službách svých, neb spíše cizích zájmů bezohledně mávají v rukách zbraněmi demagogické politiky. V místech, kde má politické vdělání a přesvědčení ještě velice problematickou cenu, tam lze ještě vybičováním vášní prostého lidu přechodně vyvolávati zmatky, avšak do budoucna hledící hodnotná práce ve veřejném životě nestrpí hazardování.

Úkol pravé lidovýchovné práce skrývá se právě v tom, aby i obyvatelstvo nejzastrčenější vrchovinské vesnice učinil zralejšími pro státotvornou činnost. Jen tato konstruktivní politika může míti budoucnost na Podkarpatské Rusi, a proto nutno energickou rukou odstraniti z cesty vývoje každou překážku, která brzdí loyální součinnost. Dnešní život je přeplněn takovými problémy a takovými požadavky, že jejich uskutečnění je možné jen ve znamení vzájemné důvěry a podpory. Námi převzaté úkoly mohou dojíti v každém směru uspokojivého řešení jen tehdy, když kromě zabezpečení věcných podmínek počítati budeme s praktickými možnostmi a na tomto podkladě budeme dále říditi budování Podkarpatské Rusi.

Naše malá země jest tak chudá na hospodářské hodnoty, že každý člověk dobré vůle našel dostatek místa v řadě konstruktivních pracovníků na tomto poli. Podkarpatskou Rus nepovznesou na cestě vývoje hlasatelé dogmat a předpojatí vášniví straníci, nýbrž ti, kdož ruku v ruce společně pracují s těmi, kteří se na odpovědných místech namáhají, aby překonali dnešní nepříznivé životní poměry. Ne ten je dobrým Podkarpatorusem, kdo to věčně zdůrazňuje, nýbrž ten, kdo nezištně pracuje pro tuto zemi a její lid. Jsem příznivcem tohoto konstruktivního nacionalismu, neboť přehmaty extrémních směrů

vedou jen k destrukci. Mluvím-li o budoucnosti Podkarpatské Rusi, mám na mysli odpovědnou práci, která se nehoní za fantomy, nýbrž pohybuje se na reální půdě života a tímto způsobem chce přiblížiti těžce zkoušený lid Podkarpatské Rusi k lepší a šťastnější budoucnosti.

Alois Malich

Musejnictví na Podkarpatské Rusi

Až do světové války nelze vlastně mluvit o musejnictví v Podkarp. Rusi. V celé zemi nebylo veřejných sbírek, přístupných širšímu obecenstvu. Existovaly jen sbírky soukromé, z nichž dvě nabývají na důležitosti. Je to archeologická sbírka Lehoczkého v Mukačevě a Hrabarova sbírka ptactva podkarpatoruského v Užhorodě. V obou je uložen vědecky cenný materiál pro regionální výzkum Podkarp. Rusi. Oba zakladatelé sbírek jej zčásti publikačně využili. Lehoczkého bohaté sbírky archeologické staly se později základem Lehoczkého musea v Mukačevě.

První počátky veřejného musejnictví bude nutno hledati po smrti Lehoczkého roku 1915, kdy Společnost musea Lehoczkého v Mukačevě sama převzala péči o cenný odkaz zemřelého badatele. Společnost se udržela až do roku 1929, kdy čs. stát po několikaletém jednání koupil jmenované sbírky od prostředníka dědiců Lehoczkého. Tenkrát byla Společnost, jejíž stanovy byly sestaveny za dřívějšího režimu, likvidována a přeorganisována v Zemské museum Lehoczkého v Mukačevě. Konečně v červnu 1932 splynula se Zemskou musejní společností pro zemi Podkarpatoruskou v Užhorodě v jednotnou Společnost zemského musea podkarpatoruského s větvemi mukačevskou a užhorodskou. Podle stanov, schválených na valné hromadě obou museí, náleží Lehoczkého větvi v Mukačevě oddělení 1. prehistorické, 2. historická archeologie, 3. archivalie, 4. numismatika, 5. městská kultura, 6. židovské oddělení, 7. městské oddělení mukačevské a jiné doplňující kolekce vlastivědné. Věnuje se tedy Lehoczkého větev v Mukačevě minulosti Podk. Rusi a jejím úkolem je zachytit především prehistorický vývoj země.

Bohatý archeologický základ rozmnožuje Lehoczkého museum novými vykopávkami, které řídí správce mukačevské větve prof. dr. Jankovich. Jmenovaný provedl výzkum v obcích Dědovu, Staňovu, Kušťanovicích, Volovci, Obavě, Lazech, v okolí Sevluše a na jiných místech Podkarp. Rusi a podává o svých nálezech zprávy archeologickému ústavu do Prahy. Veliká sbírka numismatická obohacena několika nálezy mincí zvlášť z Volkovoje. V oddělení archivním je uložen jmenovitě archiv pěti korunních měst marmarošských. Oddělení městské obsahuje staré plány a obrazy Mukačeva, historické památky

z hradu Palanku, cechovní památky, ukázky staré keramiky mukačevské a pod. Pro cenné sbírky Lehoczkého, které byly při převzetí státem uloženy v mukačevském hradu, zakoupila Společnost Lehoczkého ze státních prostředků dům na hlavní ulici města. Pro zkvétající sbírky ani tento útulek nestačí (oddělení města Mukačeva je umístěno v budově městské čítárny), ale město se chystá pro Lehoczkého museum vybudovati svým nákladem zvláštní budovu.

Lehoczkého museum vydalo práci dr. J. Jankovicha „Podkarp. Rus v prehistorii", informační knížku pro dotazníkovou akci, kterou provedlo museum Lehoczkého ve věci soustavného prehistorického výzkumu země.

Jiný krok na poli musejnictví byl učiněn v r. 1920. Tehdy se ustavila musejní komise spolku „Prosvita". Shromažďované památky byly nejdříve pro nedostatek místností rozděleny i po bytech funkcionářů, až konečně našly vhodné umístění v prostorném sále spolkového domu „Prosvity". Bohužel jen přechodně. Dnes octly se v koridorech této budovy a sálu používá se ke schůzím a tanečním hodinám.

V museu „Prosvity" bylo započato s budováním sbírek historických, národopisných, archeologických i numismatických. Kromě toho je tu uložena petrografická sbírka, obsahující dokladový materiál k Rudnického práci: Osnovy morfologii i geologii Pid. Rusi i Zakarpatja vzahali. Z jiných pozoruhodnějších věcí je tu sbírka podkarpatského tisku XIX. stol., rukopisy a staré tisky až ze XIV. stol. a staré ikony, malované na dřevě i na skle.

K dalšímu kroku v musejnictví podkarpatoruském došlo v únoru 1929, přetvořením Akvaristického spolku v Užhorodě v Zemskou musejní společnost v Užhorodě. V šesti klenutých, temných i vlhkých místnostech (bývalých celách), které byly ještě téhož roku dány Společnosti zemským úřadem k disposici, mohly být sbírané věci aspoň ukládány. O patřičné instalaci, nebo docela zveřejnění sbírek nemohlo být ani řeči. Podle širokého programu, který si společnost vytkla, bylo na počátku sbíráno vše, co nemělo ani museální, ani regionální cenu. Sbírky, hromadně v bednách, po policích, postupně v několika skříních, vymykaly se úplně přehledu. V roce 1933 propůjčeny Společnosti zemským úřadem místnosti bývalého okresního soudu v nádvoří budovy „županátu". Ve světlých, suchých místnostech mohla teprve Společnost vlastně zahájit svoji museální činnost. Poněvadž Společnost disponovala jen několika skříněmi, byly sbírky dotud sebrané z největší části rozloženy po otevřených pultech, sbitých z několika prken, přístupné prachu, přímo se nabízející molům. Takto byly sbírky už otevřeny veřejnosti, ačkoli poskytovaly obraz pouličních krámků.

V roce 1932 došlo ke splynutí musea užhorodské společnosti s mukačevským museem Lehoczkého v jedinou Společnost zemského musea a užhorodské větvi svěřeny odbory, zabírající: 1. národopis a kulturu venkova, 2. národnostní poměry, 3. přírodní poměry (paleontologie, geologie, geografie, minera-

logie, botanika, zoologie), 4. užití přírodního bohatství (zemědělství, průmysl, obchod), 5. školství, 6. obrazárna, 7. městské oddělení užhorodské, 8. doplňující kolekce vlastivědné. Podle toho je úkolem užhorodského musea podati obraz přírodních a kulturních poměrů země.

Z těchto odborů založilo dosud užhorodské museum oddělení přírodopisné, národopisné a městské oddělení užhorodské.

V přírodopisných sbírkách je vystaven pěkný už přehled avifauny podkarpatoruské, ryby dunajského povodí, krásná sbírka podkarpatských brouků a hmyzu rovnokřídlého. Ve skrovné exposici ssavců je podkarpatoruský exemplář vlka a kočky divoké. Řada preparátů podává přehled nemocí dobytka na Podkarp. Rusi.

V oddělení národopisném je bohatá sbírka vzorů podkarpatoruského vyšívání, klenotnická práce rusínských žen. Ukázky krojů nebo jejich částí, užitkové i ozdobné práce řezané ze dřeva, obrazy typů vesnických lidí, fotografie a modely jejich chalup a kostelíků doplňuje ikonostas staré zrušené cerkve z Nižní Vyznice a mnohé obrazy církevní a úplně zařízená světnice a stáj, přivezená z vrchovinské vesnice Ljuty.

V městském oddělení jsou uloženy cechovní památky cechu hrnčířského a četné ukázky užhorodské keramiky. Z vystavených váz, hrnců, ozdobných talířů, misek každý kus je originální dokument již vymírající umělecké tvorby lidových hrnčířů. Stará dílna hrnčířská a hliněná, zvonová pec demonstrují, v jakém prostředí a s jak primitivními nástroji vzniká umělecká keramika užhorodská. Fotografie starého i nového Užhorodu dokumentují, jak ohromný vývoj prodělal Užhorod v letech poválečných.

Samostatné oddělení tvoří stálá výstavka zahraničního odboje.

Užhorodské museum vydalo dvě publikace. Plk. J. Ševčoviče: Ochrana památek a Sborník za redakce zem. inspektora vrch. rady Jana Vondráčka. Sborník obsahuje články přírodopisné, historické i literární.

Poslední z museálních snah země Podkarpatoruské bylo založení Huculského národopisného musea v Rachově a Národopisné společnosti v Mukačevě, která hodlá zachytit národopisné zvláštnosti okolí Mukačeva.

Dr. J. M. Jankovich

Soustavný prehistorický výzkum na Podkarpatské Rusi

Území Podkarpatské Rusi v minulosti nikdy netvořilo takový politický celek, který by jejímu nynějšímu popřevratovému autonomnímu postavení mohl sloužiti za historické pozadí. Jsouc zeměpisně organickou součástí středodunajské pánve, obklíčené Karpatami, sdílelo její osudy po celé tisíciletí.

Právě proto lze pokládati snahy po vytvoření politických dějin Podkarpatské Rusi, sahajících do dávných staletí, za marnou námahu, ba za docela plané snění. Je přirozené, že takovéto psaní dějin je pro nedostatek spolehlivých historických dokladů odkázáno na chudá lidová podání, legendy a na dávno vyvrácené předpoklady.

Se stanoviska vědy jest jistě vážnějším úkolem vylíčiti *kulturní* dějiny tohoto území, v nichž se nejedná o tendenční rekonstrukci zapomenutých událostí několika století, nýbrž o věrný obraz tisíciletého přirozeného vývoje.

Nejdelší a nejproměnlivější kapitolu kulturního vývoje Podkarpatské Rusi, mající své důležitosti též ve vztazích k celé Evropě, tvoří její prehistorie, kterou obecně uzavíráme desátým stoletím po Kr. Avšak i následující dvě století spadají do okruhu prehistorického badání, neboť literární prameny z této doby jsou tak řídké a málomluvné, že z nich badatel mimo několik topografických dat mnoho jiného nezíská. Pro osvětlení tehdejšího způsobu života, hmotné kultury a ostatních okolností mohou jen velmi málo přicházeti v úvahu.

Tuto neúplnost našich pramenů ostatně vysvětluje nám ta okolnost, že dnešní území Podkarpatské Rusi vymykalo se v prvních dvou stoletích uherského království, až na několik částí v Potisí, takřka úplně vlastnímu rámci státní veřejné správy, a jakožto soukromý majetek panovnického domu sloužilo za honební území králů. Teprve v druhé polovici XII. století mizí prehistorický ráz těchto končin. V rovinatých krajích se usazují ve větším počtu smíšeně s Maďary vlámští a saští osadníci a počínají utvářeti základy společenského života. Pilnou prací řídne prales, rozšiřuje se orná půda a vznikají vzkvétající osady. Během následujícího století, zřízením župy Ugočské, Berežské, Užské a na posledním místě Marmarošské, vklíňuje se i území Podkarpatské Rusi organicky do veřejné správy státního řádu Sv. Štěpána a rozjasňuje se nad ním plná doba historická.

Avšak nejen dlouhé období dává zvláštní význam prehistorii Podkarpatské Rusi, nýbrž i její geografické položení. Území toto rozkládá se totiž na hranicích východní a střední Evropy a po celá tisíciletí mělo jednak úlohu sprostředkovatele v obchodních stycích středodunajské pánve se zakarpatskými končinami, jednak sloužilo za přechod národům, vnikajícím z východu do srdce Evropy. Je proto pochopitelné, že zde zůstalo tolik památek zašlých věků. Žel, že největší část těchto památek spočívá ještě stále v lůně země a čeká na rýč archeologa. Větší část nálezů a předmětů, které se dosud dostaly na povrch, není výsledkem systematického výzkumu, nýbrž pochází z nahodilých nálezů. Ty pak nemají samy o sobě náležitého významu a nemohou býti spolehlivým opěrným bodem pro dalekosáhlé vývody. Máme sice velkolepou prehistorickou sbírku se spoustou nálezů, které v plné míře dovedou upoutati pozornost obyčejného pozorovatele, avšak nemohou vyhověti zájmům odbor-

níků, protože okolnosti, za nichž předměty byly nalezeny, jsou nám neznámé, ačkoliv právě tyto bývají pro vědu často důležitějšími než sám předmět. Naše znalosti o prehistorickém období Podkarpatksé Rusi mohou se opírati až do posledních let takřka pouze o památkový materiál, za nějž vděčíme skoro šedesátileté sběratelské a badatelské činnosti Theodora Lehoczkého.

Theodor Lehoczky (1830—1915) byl autodidaktem na poli prehistorie. Jeho činnost se vztahovala hlavně na území župy Berežské a sahala až do šedesátých let minulého století. Neúnavnou pílí a nemalým nákladem snesl úctyhodnou sbírku, která jak početně, tak i museální hodnotou byla v býv. předpřevratových Uhrách jednou z největších sbírek soukromých, jmenovitě pokud se týče předmětů prehistorických.

Mnohem důkladněji prováděl prehistorický výzkum na území býv. župy Ugočské a na části župy Marmarošské Josef *Mihalik*. V horním Potisí objevil a popsal celou řadu sídlišť z mladší doby kamenné a bronzové, mimo to sepsal důkladnou studii o praobyvatelích těchto končin. Výsledky své badatelské a sběratelské práce ukládal v museu, zřízeném ve státní měšťanské škole v Sevluši.

Tím, že sbírky Lehoczkého staly se základem historického musea země Podkarpatoruské, celkem přirozeně vstoupila do popředí snaha po jich doplňování a vybudování v tom rozsahu, aby podávaly úplný obraz prehistorického vývoje Podkarpatské Rusi.

V zájmu uskutečnění tohoto úmyslu bylo nutno rozšířiti prehistorický výzkum na celou oblast země a prováděti jej podle nových směrnic vědy.

Úkolem soustavného výzkumu jest vybudovati vhodný chronologický systém podkarpatoruský a v rámci jeho zachytiti prehistorický a ranný historický vývoj země v celku i v podrobnostech.

Potřebný materiál může býti získán pouze z vykopů prováděných systematicky a nikoliv z nahodilých nálezů. Nejspolehlivější a nejcennější materiál pro poznání posloupnosti pravěkých kultur, jakož i poměrů osídlení a etnologie, skýtají totiž soustavně prozkoumaná pohřebiště a sídliště.

Velmi důležitým požadavkem soustavného výzkumu jest sestavení přesného archeologického katastru země. Na základě jeho topografických dat bude pak možno nakresliti archeologickou mapu Podkarpatské Rusi, která by přehledně znázorňovala, za jakých poměrů se praobyvatelé země usazovali a stěhovali a kterými cestami se vedl obchod.

Že to všechno není jen jakýsi toretický program, nýbrž reelní plán, jsoucí již ve stadiu postupného uskutečňování, dosvědčují výsledky soustavného bádání v prehistorii za posledních sedm let. První systematické vykopávky byly provedeny na podzim r. 1929 v katastru mukačevském na východním svahu Malé Hory. Prozkoumána byla malá skupina nízkých mohyl se žárovými hroby z mladší periody hallštattské doby (asi ze VI.—IV. století před

Kr.) Dále sondovací práce bylyl provedeny na vrchu téže hory, na neolitickém sídlišti, objevném již Lehoczkým, aby byl doplněn materiál jím sebraný.

V létě r. 1930 byla prozkoumána středověká tvrzka „Tóvár" v katastru obce Dědovo a bylo zjištěno, že původně to bylo hlinité návrší, kterého bylo užito k vybudování hradiska. Návrší bylo osídleno již v mladší době kamenné. Taktéž na návrší zv. „Hompolyog" v katastru téže obce bylo nalezeno dosud zcela neznámé sídliště ze starší doby bronzové. Na podzim téhož roku byl získán důležitý materiál z mladší doby kamenné a bronzové na nově objeveném prehistorickém sídlišti u obce Ďakovo.

V r. 1931 bylo v Kuštanovicích soustavně prozkoumáno 13 velkých mohyl. Všechny hroby byly žárové s bohatým keramickým inventářem. Časově patří tato skupina do doby, kdy se invase skythská šířila od Černého moře přes Karpaty do středního Podunají a lze ji datovati do VI.—IV. století př. Kr.

Velmi vzácné památky téže kultury, zvané kuštanovickým typem, se vyskytly v mohylových pohřebištích v r. 1933 v katastru obce Bilky a v r. 1934 u Kolodného n./I. Na obou místech bylo systematicky vykopáno po desíti mohylách.

V zájmu dalších úspěšných vykopávek provedlo ředitelství musea na různých místech země kontrolní sondáže, aby se zjistilo, jsou-li tato místa prehistorickými nálezišti, z jaké doby asi pocházejí a jakým způsobem bylo by možno je nejvýhodněji prozkoumati.

Přikročilo se též k sestavení archeologického katastru a za účelem sebrání potřebných dat byla provedena v celém území země vhodná dotazníková akce.

Již z tohoto malého náčrtku je patrno, že soustavný výzkum Podkarpatské Rusi po stránce prehistorické jest v plném běhu a postupně odhaluje temno dávné minulosti této země. Ovšem na tempo dalšího zdárného postupu budou působiti hlavně dvě okolnosti: v prvé řadě, v jakém rozsahu umožní hmotná podpora státu a země provedení systematických vykopávek, za druhé pak, jak dalece bude napomáhati zájem veřejnosti badatelské činnosti odborníků, poněvadž žádná z věd není na podporu a součinnost laického obecenstva tak odkázaná, jako právě prehistorie. Bez této součinnosti neinformovanost a neuvědomelost širokých vrstev lidu často během okamžiků zničí vzácné památky, které po tisíceletí chránila matka Země pro potomstvo. Není proto lhostejno pro prehistorii, jak nahlíží na snahy této vědy intelektuálové, kteří při svém povolání stále žijí mezi lidem a stále se s ním stýkají.

Dr. Vojtěch Ondrouch

Z nejstarších dějin Podkarpatské Rusi

Dějinný vývoj Podkarpatské Rusi byl již v nejstarších dobách určován jejími gegografickými předpoklady. Jako území silně nárazníkové, ležící na exponovaném rozhraní mezi východní a střední Evropou a přístupné poměrně snadno jak s horské části severokarpatské, tak také, ano po výtce z kotliny Podunajské a hor Sedmihradských, bylo otevřeno již odedávna nejrůznějším etnickým přesunům rázu expansivního a obchodního.

To bylo také jednou z hlavních příčin, proč zde nedošlo v rané době dějinné nikdy k utvoření samostatné politické jednotky. Barbaři, kteří sem stále pronikali s různých světových stran, neměli ostatně ani státotvorného smyslu a byli by patrně za daných okolností, jež pramenily jak ve zmíněném geografickém položení Podkarpatské Rusi, tak také ve vžitém způsobu jejich života a v poměrně nízké kulturní úrovni, utlumili vždy hned v zárodcích každou koncepci politické jednoty, kdyby k ní vůbec bylo došlo.

Území Podkarpatské Rusi stalo se tak již velmi záhy zemí po výtce průchodní, charakterisovanou rušným pohybem etnickým, podporovaným celým jejím horským a říčním systémem, který zde již na úsvitě dějin vytvořil výhodné komunikační podmínky.

Nejrušnější bránou komunikační na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi byla již v nejstarším dějinném období *brána potiskopoviselská*, jež spojovala horní a střední Potisí s Povislím a mořem Baltickým. Probíhala podél Ondavy a Laborce a odtud dále skrze dnešní průsmyky Dukelský a Lupkovský k Visle. Z ní se rozbíhaly a do ní opět se všech stran vyúsťovaly četné obchodní cesty, a to jednak podél Hernádu, Torysy, Slané a jejích přítoků na Ipel a k pozdějšímu jv. rozhraní svobodné Germanie, jednak podél horní Tisy a jejích přítoků z prava a z leva do oblastí severních, východních a jižních do dnešního Polska, jižního Ruska a Sedmihradských hor.

Z národů, kteří sem pronikali, připadal ovšem vždy také značný podíl na východní nomady, kteří se sem tlačili z nížin jihoruských.

Nepřetržitý příval více nebo méně výbojných kmenů a národů, pronikajících na území Podkarpatské Rusi v nepravidelných intervalech, vytvářel zde v rané době dějinné, o niž nám především jde, pestrou mosaiku etnografickou, charakterisovanou míšením různých ras a kultur, které vtiskly osobitý ráz celému vývoji této země v jejím nejstarším dějinném období.

Nejstarší dějinné období Podkarpatské Rusi jest spiato se jménem *historických Skythů*, kočovného a bojovného národa indoevropského, který již za doby Herodotovy a dlouho před tím (od VIII. století) ovládl rozlehlé jihoruské stepi, ohrožuje při tom bezpečnost svých bližších i vzdálenějších sousedů.

Od střední Evropy dělila jihoruské Skythy tajuplná hradba Karpat, kterou se odvážili překročiti snad už brzy někdy po záboru severočernomořských nížin nebo o něco později, snad po nezdaru výpravy Dareiovy, aby potom zaujali její úrodné kotliny, svažující se k Tise a Dunaji a pronikali odtud nebo s obejitím Karpat přes dnešní Polsko dále na západ na území dnešního Slezska a Braniborska, ale také na Slovensko, Moravu a do Čech.

O době skythské invase do kotliny karpatské a na území Podkarpatské Rusi není mezi badateli jednoty. V době nejnovější si však razí cestu názor, že jejich vpád do těchto míst se neudál před počátkem VI. století a že spodní hranicí skythské kultury v uvedené územní oblasti jest století IV. nebo III. př. Kr. Skythskou invasí bylo postiženo při prvním jejím nárazu mimo Sedmihradsko současně také Potisí s územím Podkarpatské Rusi. Zde se dostali Skythové do přímého styku s domácím pravěkým obyvatelstvem původu indoevropského, jemuž připisujeme lužickoslezské památky, zde hojně zastoupené. Byl to asi lid etnické příslušnosti illyrsko-thrácké.

Bylo už řečeno, že památky skythské lze stopovati v Karpatské kotlině asi do IV. nebo III. stol. př. Kr. To znamená, že skythskou invasi zastihla v konečné fási jejího pobytu a doznívání její stepní kultury v karpatské kotlině a tudíž také na území Podkarpatské Rusi ještě vlna expansivního osídlení gallského, jež sem pronikala v té době od západu z Podunají. Byla to tak zvaná *expanse latènská* s vyvinutou kulturou druhé doby železné.

Příliv a kulturní rozvoj gallského lidu v horním Potisí (na Podkarpatské Rusi) dosáhl asi vrcholu v době narození Kristova. Do té doby připadají pozdnělatènským náležištím nejrozsáhlejší a nejbohatší plochy na prostoře mezi Popradem a Hernadem a v okolí Mukačeva mezi Latoricou a Tisou. O rozsahu a početnosti latènského osídlení v naznačených oblastech svědčí také hojné nálezy barbarských mincí, které se přimlouvají, zvláště některými svými zhrublými typy, za názor, že na jejich výrobní techniku mohli míti v I. stol. př. Kr. vliv vedle Gallů také Dákové.

Nevíme ovšem přesně, které z gallských kmenů seděly tehdy na území východního Slovenska a Podkarpatské Rusi. Jest však podobné pravdě, že to byli historičtí *Anartové*, sousedé Daků, jichž vzpomíná v těchto končinách *Caesar* (Bell. Gall. VI. 25) a t. zv. *Tuskulské elogium*, pocházející z doby okolo narození Kristova. Vedle nich byli to pak nepochybně jmenovitě *Bojové* a patrně i *Tauriskové*, jež zaznamenává někdy okolo polovice I. stol. př. Kr. Strabon jakožto účastníky či původce konfliktu, vyvolaného za vlády bojovného dáckeho krále *Boirebistovy*, současníka Caesarova (100-44 př. Kr.) o sporné území, situované, jak se zdá, na pravém břehu horní Tisy a současně při severním okraji říše Boirebistovy, jejíž těžiště bylo v dnešních horách Sedmihradských. Spor byl asi podnícen mocenskými momenty na obou stranách, převaha se však ukázala na straně Boirebistově. Jméno Boirebistovo se ozývá při této

příležitosti po prvé v souvislosti se severními končinami karpatskými a se jménem Bojů a Taurisků. Byl to tvrdý dobyvatel, který po vítězstvích nad řeckými městy černomořskými a nad Bastarny ohrožoval dokonce i římské zájmy na Balkáně (v Makedonii a Illyriku). Proto chystal proti němu válečné tažení sám Caesar, ale předčasná smrt o březnových Idech (15. 3.) r. 44 překazila jeho plán. Leč i Boirebista zemřel někdy okolo r. 44 př. Kr. a jeho říše se potom rozpadla.

Říše Boirebistova sahala na severu až k hřebenům karpatským, na západě až k řece Moravě. Těchto končin dobyl Boirebista pravděpodobně na konci první polovice I. stol. př. Kristem. Po porážce Bojů a Taurisků na horní Tise pokročil, jak se zdá, dále na západ do nížinatého území středního a západního Slovenska, jehož také dobyl na tamějších Bojích přes to, že snad byli ve své obraně posíleni zbytky svých soukmenovců, kteří sem prchali od horní Tisy před náporem Boirebistovým. Dobyté území obsadil pak svými bojovníky. Rozhodující porážka Bojů a Taurisků se udála, podle běžného výkladu pramenů, někde v severní Pannonii, na jejíž půdu pronikl asi Boirebista po přechodu středního Dunaje, snad ze severního Zadunají. Území této bojské katastrofy bylo označováno dlouho potom v pozdějších starověkých pramenech názvem „bojské pouště".

V nížině jihoslovenské setrvali Dákové až asi do r. 19—20 po Kristu, kdy je odtud vypudili sarmatští Jazygové, stepní národ původu iránského, který pronikl do kotliny karpatské týmiž cestami jako někdy Skythové. Před Jazygy prchali Dákové do zalesněných kotlin severozápadního Slovenska a jihovýchodní Moravy, ale i odtud byli záhy vytlačeni svými západními sousedy, germánskými Sueby, do východního Slovenska a na Podkarpatskou Rus k horní Tise.

Zprávy o této bouřlivé anabasi dácké a současných etnografických přesunech se dochovaly v díle *Strabonově* a *Pliniově*. Jejich zápisy o dáckém osídlení nejvýchodnější části našeho státu jsou povtrzeny pro dobu pozdější (pro I. a II. stol. po Kr.) *Tacitem, Cassiem Dionem* a pravděpodobně také *Ptolemaiem*. *Tacitus* připomíná, že jihovýchodní část svobodné Germanie, jejíž hranice probíhala od ohybu dunajského k řekám Popradu-Dunajci či Wisłoce, dělí od Sarmatů a *Dáků* vzájemný strach a hory (Germania 1). Území, které leželo na východ od tohoto limitu, bylo tedy podle zápisu Tacitova osídleno za jeho doby (na konci I. stol. po Kr.) Sarmaty a *Dáky*. Je zřejmé, že informace Tacitova o sídlech Dáků v naznačených končinách se může týkati jen východního Slovenska a Podkarpatské Rusi, poněvadž jen tyto končiny se oblastně připínaly k východnímu či lépe jihovýchodnímu rozhraní svobodné Germanie na úseku, který mohl označiti Tacitus za „horský".

Nevíme ovšem, které z kmenů dáckých seděly za doby Tacitovy na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi. Pozdější zpravodaj o národopisných

poměrech střední a východní Evropy, *Ptolemaios*, uvádí sice celou řadu kmenů, které měly za jeho doby svá sídla v oblasti dnešních Polonínských Karpat, ale jejich etnické příslušnosti neudává. Není vyloučena možnost, že aspoň některá z těch jmen nám představují kmeny dácké, jak mínili už K. Zeuss, W. Tomaschek a v době současné E. Schwarz. Uvážíme-li totiž, že Dáky kladl do uvedených míst (do vých. Slovenska a na Podk. Rus) kdysi Plinius („k řece Tise") a na konci I. stol. po Kr. Tacitus a už před tím patrně také Caesar (v polovici I. stol. př. Kr.) a Strabon (v druhé polovici I. stol. př. Kr.) a že tyto končiny zahrnovala také do pojmu dácké oikúmeny Geografie Agrippova, vzniklá v době Augustově, nezdá se nám nikterak nemožné považovati aspoň některé z kmenů zprávy Ptolemaiovy za dácké, zvláště jestliže i jiný současný svědek, Cassius Dio, tuto možnost pozoruhodně podepírá. *Cassius Dio* totiž zapsal, že za válek markomanských uzavírali s Dáky spojenecké smlouvy proti Římanům Burové (srv. LXVIII. 8, 1a), kteří seděli tehdy u pramenů řek Popradu příp. Wisłoky. Je téměř jisté, že v daném případě jde nikoliv o provinciální Dáky sedmihradské, nýbrž o Dáky, nespoutané římskou nadvládou, kteří seděli vzhledem na jejich sousedství s Bury na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi. V jiné zprávě činí Cassius Dio zřejmě rozdíl mezi Dáky svobodnými, usedlými v neřímských karpatských podhůřích, a mezi Dáky provincie římské (Cassius Dio LXXII. 3).

Bylo by nyní zajímavé zjistiti, zdali lze tyto starověké zprávy o dáckém osídlení východního Slovenska a Podkarpatské Rusi ověřiti také *archeologicky*. K tomu jest třeba odpověděti, že památek vysloveně dáckých na Slovensku a Podkarpatské Rusi zatím neznáme. To patrně proto, že původní dácká kultura podlehla již velmi záhy jednak vlivům vyspělé kultury gallské, jak to vidíme zřetelně také na př. na kultuře Daků sedmihradských, jednak také vlivům kultur jiných — orientální, římské a germánské. Leč zdá se, že jakési archeologické stopy zde přece jen jsou. V době nejnovější razí si na př. cestu názor, že *objemné sudovité nádoby* s hlazeným povrchem (t. zv. pithy), které se vyskytují nezřídka v pozůstatcích podzněláteńské kultury na Slovensku a Podkarp. Rusi, byly hotoveny pod vlivem pozdní keramiky dácké. A na pobyt Daků na Slovensku a Podkarpatské Rusi připomínají snad některé druhy *barbarských mincí*, objevujících se v hojném počtu v těchto zemích, a názvy některých tamějších řek, jichž zakončení jest, jak se zdá, illyrsko-thrácké, či thrácko-dácké, jako *Torysa* (-issa) a *Tisa* (srv. Pliniův Path-*issus*) a snad i jiné názvy říční příp. pomístní.

Dákové patřili k veliké etnologické skupině starověkých Thráků, náležející čeledi arijské. Z antických spisovatelů věnoval jim nejvíc pozornosti Herodot. L. Niederle se domnívá, že Thrákové seděli už v starší době v severním Zakarpatí (na jižní Rusi), v samém sousedství kolébky slovanské pod úhrnným názvem Kimmeriů. Pro označení karpatských Thráků se užívá ve zprávách

starověkých dvojího pojmenování — *Getů* a *Dáků*, a to buď synonymně nebo v odlišném významu.

O tom ovšem, na jakém kulturním stupni stáli historičtí Dákové našich zemí, nevíme ničeho. Jen podle kulturního stupně Dáků sedmihradských, zachyceného na vyobrazeních sloupu Trajanova v Římě, jakož i v archeologických památkách sedmihradských Dáků a ve sporých zprávách starověkých, mohli bychom se odvážiti jakési analogie.

Je jistě nápadné, proč po výbojích císaře Trajana (98—117) nedosáhla *římská Dacie* severního karpatského hřebene (Połoninských Karpat). Myslím, že nechybíme, domníváme-li se, že hlavní překážkou římské expanse ve směru naznačeném byla *invase sarmatská* do horního Potisí a do rovin mezi Dunajem a Tisou a odtud přechodně také do nížiny jihoslovenské. Její počátek připadá asi na okraj éry křesťanské. Z rovin mezi Dunajem a Tisou nevytlačili Sarmaty ani Římané, ač se o to mnohokráte pokoušeli. *Sarmatské vklínění bylo asi také příčinou, proč severní hranice římské Dacie nemohla býti posunuta na sever až k Połoninským Karpatům a proč asi také dácké území karpatské bylo rozděleno ve dvé* — v Dacii sedmihradskou, pozdější římskou a v severní dáckou enklavu, jejíž jádro bylo na severních a jižních svazích Połoninských Karpat (v Polsku a na vrchovinatém území Podkarpatské Rusi a východního Slovenska).

Severní enklava dácká se vyvíjela poměrně dosti nezávisle na vlivech vzdělanosti římské. Leč i do ní pronikaly se styky obchodními nezadržitelné vlivy této vzdělanosti, jichž dokladem jsou hojné nálezy archeologické z období římských provincií podunajských. *Římská Dacie* se ovšem silně zromanisovala pod římským panstvím. A ke sloučení „obou Dacií" nedošlo ani tehdy, když imperium vydalo na sklonku vlády Aurelianovy (270—275) svou Dacii Gotům po marné snaze udržeti ji pod svou nadvládou.

Dákové severní enklavy byli pravděpodobně ještě v I. stol. po Kr. pod silným vlivem kultury pozdnělatènské. Od II. až do konce IV. stol. vyvíjeli se však už také pod kulturním vlivem germánských *Vandalů*, potom *Hunů* a konečně germánských *Gepidů* (v V. století). Avšak při zmínce o Hunech a Gepidech se již ocitáme v období t. zv. *stěhování národů*, které tvoří přechod ke středověku.

Shrneme-li celou tuto úvahu, dospíváme k výsledku, že z historických národů, pokud se nám podařilo je zachytiti v památkách archeologických a v pramenech historických, lze stopovati na území Podkarpatské Rusi v jejím raně dějinném období (asi od VI. stol. př. Kr. do konce IV. stol. po Kr.) tyto národy: Skythy, Gally, Dáky, Sarmaty a z Germánů jmenovitě Vandaly. Hunové a germán. Gepidové náležejí již přechodnému období stěhování národů. Vedle gallského bylo tu, jak se zdá, nejpočetnější a snad nejtrvalejší ze všech osídlení dácké, které zde můžeme podle historických pramenů (Caesara, Stra-

bona, Plinia, Tacita, Cassia Diona a snad i Ptolemaia) stopovati asi od polovice I. století př. Kr. až asi do sklonku válek t. zv. markomanských (r. 180 po Kr.) a předpokládati snad jeho další existenci až do příchodu Slovanů, *arciť ve stavu asimilovaném už k nerozeznání.* V naznačené době se smísilo patrně domácí obyvatelstvo skupiny thrácko-dácké s elementy kultury gallské, orientální (jmenovitě sarmatské a částečně snad i hunské), římské a germánské už do té míry, že jest těžko zjistiti z archeologického materiálu prvotní stav nebo jen stopy jeho původní kultury.

Dr. František Gabriel

Přehled vývoje sociálně-hospodářských poměrů na Podkarpatské Rusi v minulosti

Jaké poměry vládly v ohledu sociálním a hospodářském na území, které tvoří dnešní Podkarpatskou Rus, v nejstarších dobách dějinného vývoje této země, není dostatečně známo. Zpráv, které by nás mohly poučiti o tomto kraji, o jeho vzhledu, obyvatelstvu, způsobu života v něm atd., je až do stol. XII.—XIII. velice málo a vesměs jsou tak chudé, že spíš, než aby do temna dávnověku vnášely světlo, svou neúplností, nejasností způsobují zmatek a vedou k rozmanitým výkladům a teoriím.

Nemůžeme se tomu nikterak diviti. Kraj tento, prostoupený z největší části divokým horstvem karpatským a pokrytý na nížinách, především u řek Tisy, Už, Latorice, bažinami, byl daleko vzdálen od kulturních center středověkých a jeho poloha na samém rozmezí dvou říší, uherské a ruské, způsobila, že nebyl dostatečně znám. Ačkoliv se vykládává, že se tohoto kraje zmocnili Maďaři hned při svém příchodu do Uher, tedy na sklonku IX. stol., přece jen řádnou součástí říše uherské se stal až někdy ve stol. XI., snad za vlády Štěpána Svatého (997—1038). Ani tehdy však nepřipadla ještě v pravém slova smyslu k uherskému státu dnešní Podkarpatská Rus celá, nýbrž po celé XI.—XIII. stol. náležel k němu z ní pouze kraj na nížině podél Tisy, kdežto obrovské prostory v severních a východních končinách jejích k němu ještě nepatřily, nebo aspoň jenom podle jména. Zde se rozkládaly v Karpatech rozsáhlé pralesy, které tvořily široké pohraniční území a v jeho nepřístupnosti nalézal uherský stát skvělou obranu proti ustavičně hrozícím nájezdům divokých kočovníků ze sousedství. Na jižním okraji, pod posledními svahy hor, byla tato oblast hraničního pralesa obklíčena čarou zásek a valů a jí se končil zájem uherského státu. Lesní divočina, za ní se rozkládající, byla „terra nullius", území nikí, neutrální. Do ní zajížděli jen králové a jejich úředníci na lovy,

v ní stály porůznu na rozmanitých místech stráže a hlídky, bydlili zde sokolníci a hajní a pod. Pravidelného osídlení, osad a vesnic, tu nebylo.

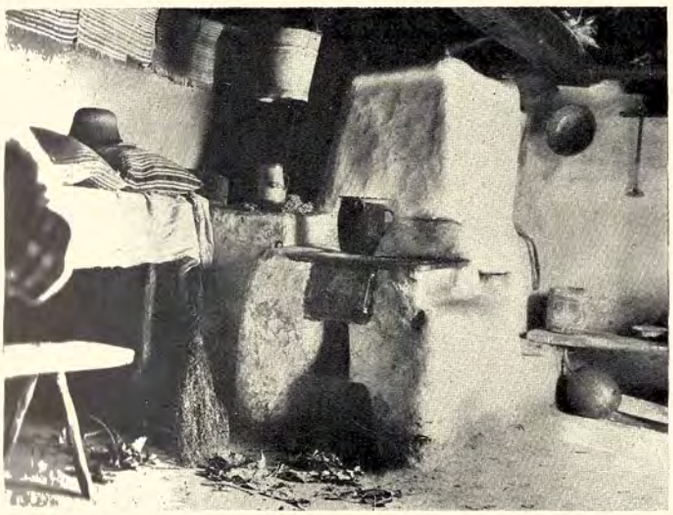
Je ovšem otázka, zda tu nebylo obyvatelstva vůbec. A tu se zdá, že již v dávných dobách sem skutečně nějaké přicházelo, a to na poloniny, rozkládající se na hřebenech karpatských, aby zde páslo svá stáda. S největší pravděpodobností se soudí, že to byli příslušníci kmenů ruských a musíme v nich hledati předky dnešních podkarpatských Rusínů. Obyvatelstva tohoto bylo však až do XIII. stol. velice málo, bylo nestálé a kočovalo s místa na místo. Pokud se na některých místech usazovalo, spokojovalo se primitivními, netrvalými příbytky, postavenými na způsob salaší. Vesměs nadvládu uherskou nad sebou neuznávalo a žilo si podle vlastní vůle a svých slovanských zvyků v úplné nezávislosti a svobodě.

Naproti tomu nížina podkarpatská, zejména ve svých západních částech a podél Tisy, byla osazena, třebaže řídce, již ve XII. a XIII. stol. I zde měl život v tehdejší době převážně charakter života pasteveckého, ale zvolna začala se tu objevovat také zemědělská kultura, kterou provádělo svobodné nebo polosvobodné obyvatelstvo na pozemcích, k zemědělství alespoň poněkud vhodných. Obecně převládalo hospodářství naturální, výměna a obchod ještě téměř neexistovaly. Nanejvýše z marmarošských dolů se vyvážela do nitra Uher sůl, o jejímž dobývání v těchto končinách máme zprávy ještě z dob starších. Středem života byly královské hrady, jako Užhorod, Boršova, Chust, a kolem nich se začínaly vytvářeti od XII. stol. zárodky pozdější správní organisace tohoto kraje, komitáty užský (Ung), boršovský (později berežský, Bereg), k nimž ve XIII. stol. přistoupil ještě komitát ugočský (Ugoča) a ve XIV. stol. marmarošský. Sociální řády byly sem přeneseny z nitra Uher tak, jak se tam mezitím vyvinuly, takže obyvatelstvo bylo zde rozděleno obdobně jako ve vlastním jádru říše uherské na několik společenských tříd, z nichž na nejnižším stupni stáli úplní nevolníci, poddaní služebníci šlechticů, a od nich vedly společenské stupně přes několik vrstev polosvobodných a svobodných až k nejvyšším pánům v zemi, magnátům a županům.

Právně náležela veškera půda v tomto nejstarším období dějin uherským panovníkům. Ti ji však již od XIII. stol. začali propůjčovati různým jednotlivcům nebo klášterům, kteří se pak z vlastního zájmu starali, aby postoupený jim neobydlený nebo řídce osazený kraj osadili co možná největším počtem lidí. Král předcházel soukromým držitelům půdy vzorem a proto od druhé poloviny XIII. stol. rozvinul se na území dnešní Podkarpatské Rusi čilý kolonisační ruch. Ve XIV. stol. byly již značně hustě osídleny nížiny podkarpatské a od XV. stol. přikročilo se pak k osazování oblastí horských. Do nich otevřelo cestu podnikavým jednotlivcům zhroucení staré obranné soustavy uherské za vpádu Tatarů r. 1241, kdy se ukázalo, že prosté valy a záseky nemohou zadržeti nával divokých nepřátel a že také hraniční prales neposky-

Vrchovinská chata

Interieur vrchovinské jizby

Vrchovinská jizba s kolébkou

tuje dostatečné záštity. Ve XIV. stol. byly osazovány pomalu již první svahy hor, sbíhající do nížiny, od XV. stol. a potom v XVI. stol. přikročilo se pak k osazování vlastních Karpat. V nejvýchodnější části Podkarpatské Rusi, v Marmaroši, protáhl se tento proces poněkud déle: tam nalézáme vesnice, které byly založeny až v XVII.—XVIII. stol.

Kolonisace na území Podkarpatské Rusi dála se na dvojím, značně od sebe odlišném podkladu: na nížině podle ustáleného kolonisačního práva německého, které se dostalo do Uher z Čech, v horách podle práva valašského.

Zásady německého práva kolonisačního jsou celkem obecně známy. Kolonista zůstal osobně svoboden, půdu mohl si koupiti v dědičný nájem a platil za ni celkem malý úrok a nepatrné dávky naturální. Lokátor, který založení nové osady provedl, stal se jakýmsi zástupcem vrchnosti ve své vesnici a dostal v ní určitou část právomoci soudní i správní. Jeho zvláštní postavení jevilo se i navenek zvláštním titulem, kterého se mu dostávalo: říkalo se mu zde šoltys.

Tak jako na západě naší republiky i na Podkarpatské Rusi zúčastnili se této kolonisace, třebas ne v takové míře jako u nás, Němci. Jejich přičiněním vznikla pak na nížině některá města, jako Berehovo, Chust, Vyškovo, Ťačovo, méně zasáhli do zakládání vesnic. Hlavním živlem, který převládal při zakládání těchto, byli Maďaři a částečně také Rusíni, kteří začali do zdejších krajů od XIV. stol. usilovněji pronikati, jsouce ohrožováni ve svých původních sídlech na stepích jihoruských divokými Kumány a Pečeněhy. Ve vesnicích takto vzniklých začalo se potom pěstovati intensivněji zemědělství, na příhodných místech v podhoří také vinařství, kdežto města soustřeďovala obchod a postupně i řemeslnou výrobu.

Na rozdíl od nížiny, kde zásady německého kolonisačního práva bylo přece jen možno uplatňovati, poněvadž byl tu dostatek půdy, vhodné pro zemědělství, jež bylo základní podmínkou osad, podle tohoto práva založených, kolonisaci v oblastech horských podle německých zvyklostí prováděti nebylo možno. Tam byla půda schopná k zpracování jen pořídku, nanejvýš v údolích řek, zato však byl zde dostatek vysokohorských luk, které byly ideálním pastviskem pro dobytek a ovce. Měla-li se také zde provésti stabilisace obyvatelstva, musilo se tak státi na základě přirozených hospodářských podmínek kraje, což neznamenalo nic jiného, než zůstati při obvyklém způsobu obživy horského obyvatelstva a proměniti kočovné pastýře v pastýře usazené ve stálých vesnicích. A v tomto ohledu vypomohly vrchnostem zásady práva valašského, které se vyvinuly mezi Valachy-Rumuny, tím způsobem, že byly kolonisační zásady práva německého přizpůsobeny pro obyvatelstvo, zaměstnávající se pastevectvím. I podle něho byli osadníci svobodni, půdu, na které si vybudovali své příbytky, měli dědičně pronajatu, lokátor jejich (nazýval se kenez, z rumun. cneaz) měl určitou pravomoc soudní

a správní, ale při tom byly zaručeny osadníkům určité výhody a zvláštnosti, jako na př. judikatura podle vlastních právních zásad, mohli si zakládati fary a kostely vlastní víry, především však vrchnost se spokojovala při placení dávek s výtěžkem jejich pasteveckého zaměstnání a nenutila je k pracím na polích.

Valašské právo přinesli na Podkarpatskou Rus v prvých počátcích skuteční Valaši-Rumuni, kteří s expansí rumunského živlu dostávali se ve XIV. a XV. stol. ze Sedmihradska i do tohoto kraje a usazovali se zde, podvolujíce se přání královskému i jednotlivých vrchností, po celé podhorské, později i horské oblasti této země. Mezi těmito Rumuny bylo však od samého počátku valašské kolonisace přimíšeno velice mnoho Rusínů, které poutalo s Rumuny nejen stejné zaměstnání životní, nýbrž i společná odlišnost od Maďarů po stránce náboženské (obojí byli pravoslavní) a národnostní. Od XV. století opírala se již tato kolonisace výhradně o Rusíny, rumunský živel zůstal omezen na Marmaroš.

Díky této úsilné kolonisaci byla bývalá oblast hraničního pralesa proměněna postupně, pokud to přírodní podmínky a technická dovednost tehdejší doby dovolovaly, v kraj podléhající hospodářské exploitaci a jednotlivá panství, která do něho z nížiny přesáhla, přistoupila pozvolna k jeho soustavnému obhospodařování. Navenek měla tato oblast i nadále charakter oblasti pastvinářské a touto okolností odlišila se značně od zemědělské nížiny. Přistoupily-li k tomu ještě rozdíly dané národností, náboženstvím a celou strukturou života obyvatelstva v ní sídlícího, působila Verchovina dojmem kraje zvlášť privilegovaného v rámci hospodářského podnikání uherského, který byl zesilován vynětím z běžných zvyklostí právních a místně-správních, takže rusínské obyvatelstvo zdejší mělo jakési výjimečné postavení hraničářů a jejich kenezové, krajníci a vojvodové stali se jakýmisi representanty jejich významných vojenských závazků.

Mezitím však vývoj sociálních řádů na nížině uherské spěl ve XIV.—XV. století rychle kupředu.

Vlastníci půdy získali kolonisací na svých pozemcích dostatek pracovních sil, které zdokonalovaly stav jejich jmění, a proto, aby jejich vlastní prospěch netrpěl, musili se starati o to, aby výhody, které při usazování ochotným kolonistům poskytovali, zvolna zeslabovali a omezovali. Neměnili sice základních platů, které měli osadníci odváděti, ale začali od nich požadovati platy a dávky jiné, vymáhané při různých příležitostech a z rozmanitých důvodů. Byli toho názoru, že obdělává-li osadník jejich půdu, je povinen postarati se také o životní zabezpečení svého pána, musí mu poskytnouti dostatek prostředků k živobytí a svou prací vypomoci tam, kde pán potřebuje služby, aby nemusil najímati za peníze lidi, může-li si vyžádati práci od svých lidí zdarma.

Kromě toho začali žádati pánové na osadnících z toho důvodu, že jim rozpůjčili své pozemky, aby nesli také břemena, spojená s pozemkovou držbou, čili aby z této půdy platili ty poplatky, které na nich jako na vlastnících žádal stát. V té věci uherští šlechtici vymohli si velice záhy zákonité sankce. Již od doby Karla Roberta od počátku XIV. stol. vybírala se od poddaných státní daň a stala se jednou z nejkrutějších povinností, které odíraly osadníka o výtěžek jeho práce. Vlastníci půdy, šlechtici a zemané, této státní dani a později také komitátní, když podle vzoru státního byla vybírána na úhradu potřeb komitátních, podrobeni nebyli a na tom se nejlépe jevil společenský rozdíl mezi pánem a jeho osadníky. Ačkoliv pouze pánu patřila půda a z toho titulu pokládal se za representanta národa, ze svého majetku na potřeby národní, státní, samosprávné nepřispíval ani tím nejmenším. Potřeby ty musilo hraditi to obyvatelstvo, které se do národa nepočítalo a které, nemajíc nikde zastoupení, nemělo vlivu na rozhodování o užití svých peněz, ba ani se nemohlo vzepříti tomu, aby mu byly tyto povinnosti ukládány.

Rusínské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi, zejména na Verchovině, se tomuto vývoji dlouho bránilo. Zatím co maďarští rolníci na nížině průběhem stol. XIV.—XV. postupně byli utlačováni a zatím co mizeli mezi nimi stálým zvyšováním povinností poplatních a omezováním osobní svobody poslední polosvobodníci, žili si Rusíni v horách svobodně a unikali stále požadavkům, jež stát a vlastníci půdy na nešlechtice ukládali. Podporovala je zejména vláda vlídného krále Matyáše Korvina (1458—1490), který se vůbec pokoušel ulehčiti poddanému obyvatelstvu v Uhrách, ale zvlášť se zasloužil o Rusíny na Podkarpatsku tím, že jim vydal zvláštní privilegia, podle nichž byli osvobozeni od placení státních daní i církevních poplatků. Výhody ty však nepřežily dlouho dobrotivého krále. Ihned po jeho smrti musili se brániti Rusíni proti úsilí vlastníků půdy zahrnouti i je do svého majetku a bylo přirozené, že v tomto boji musila zvítěziti nakonec privilegovaná vrstva.

Ačkoliv není doposud dostatečně vysvětleno a následkem toho ani bezpečně známo, do jaké míry zúčastnilo se obyvatelstvo, sídlící na území dnešní Podkarpatské Rusi v minulosti, nešťastného povstání Jiřího Doži, které r. 1514 otřáslo selským stavem v Uhrách, aby v něm vzbudilo naději na osvobození ze zoufalých poměrů, do nichž se přičiněním vládnoucí třídy šlechtické dostával, přece jen jednolitost státního území uherského sama o sobě musila míti za následek, že i do tohoto odlehlého pohraničí musila proniknouti opatření, která po zdolání povstání obecně byla v Uhrách zaváděna. Zvítězivší zásada, že je třeba všechny nešlechtice připoutati k půdě a omeziti jejich svobodné stěhování, jakož i zdaniti ve prospěch státu, nedovolovala, aby se mohly v jedné končině Uher vyskytnouti lidé, kteří podle ideologie šlechtických feudálů maďarských náleželi do třídy opovrženého, neurozeného lidu a při tom požívali těch privilegií, která mohla patřiti pouze šlechticům. Proto bylo

třeba i na tyto poslední zbytky zdánlivě svobodného obyvatelstva dokročiti, a také v tomto kraji udělati ve věcech poddanských pořádek. Opírajíce se nyní již o zákonný podklad, zejména o ustanovení sněmu z r. 1514 a o zákony a nařízení, vydávané po tomto roce Habsburky v letech 1554—1574, počali vlastníci půdy omezovati průběhem XVI. stol. volnost pohybu v Karpatech a uplatňovali na rusínských pastevcích svá vrchnostenská práva. Je příznačné, že právě po r. 1514 a zejména v první a ve druhé polovici XVI. stol. objevuje se na podkarpatské Verchovině veliké množství osad a nesprávný je výklad, jakoby teprve v této době byly založeny. Vesnice tyto existovaly již dříve, ale v této době vztahují na ně pánové všechny povinnosti poddanské, obyvatelstvo řádně sepisují do náležitých inventářů a starají se, aby ani jediný člověk neunikl jejich požadavkům. Teprve tehdy udělali si z nich řádné poddané, ale současně také nevolníky, poněvadž sepsáním chtěli zameziti fluktuaci a tak, jak jim zákon předpisoval, připoutati je k půdě.

Od té doby rozlévá se tedy po celém Podkarpatsku stejnoměrné znevolnění selského obyvatelstva a jeho formy nabývají zvolna podoby přímo strašlivé. Uhněteno, přidušeno, vydáno na milost vlastníka půdy, nese toto obyvatelstvo na svých bedrech úžasnou tíhu břemen, musí platiti daně státní a komitátní, musí odváděti pánovi povinné platy i naturalie, musí vykonávati množství bezplatných prací a nikde není předepsáno, do jaké míry mohou pánové své poddané zatěžovati, ba spíše, což je bizarní, zákony uherské určují pouze minimum, k němuž jsou poddaní vůči své vrchnosti vázáni. Nad toto minimum může si pán vybírati, co je mu libo, nikdy však nesmí jíti pod ně.

Touto radikální proměnou, která se dovršila v XVII. stol., setřel se bývalý rozdíl mezi maďarským rolníkem na nížině a rusínským pastevcem v Karpatech, zanikly všechny dřívější výhody, přinesené na Podkarpatskou Rus s valašskou kolonisací a zmizelo také naprosto rozlišování osad, založených kdysi na právu německém a valašském. Nejnázorněji jevil se tento úpadek na vrstvě šoltysů neboli kenezů. Ačkoliv v dřívějších dobách představovali jakousi elitní skupinu mezi osadníky a tvořili přechodnou kategorii k vrstvám zemanským a šlechtickým, do XVII. stol. stali se ze šoltysů pouzí rychtáři vrchnostenští a byli podrobeni týmž závazkům poddanským, tedy i robotě, jako ostatní nevolníci.

Veškeren národ rusínský slil se od té doby v jedinou masu prostého, širokého lidu a nadutí maďarští magnáti a zemané ve vědomí své nadřazenosti shlíželi na něj s despektem pouze jako na mobilní součást svého majetku. Z toho důvodu bránili se příkře tomu, aby se některý příslušník této opovržené třídy dostal mezi ně. Podařilo-li se to přece jen některým jednotlivcům z Rusínů a dosáhl-li někdo z nich v odměnu za význačné služby, především vojenské, nobilitace, ideologie třídy, do které se vyšvihl, strhla jej k sobě tak, že se naprosto oddálil od prostředí, z něhož vyšel, pozbyl svého národního

charakteru a splynul v moře maďarského šlechtictva. Proto neměli Rusíni nikdy své národní šlechty, ale ani měšťanstva, poněvadž ve městech podkarpatských, Užhorodě, Mukačevě, Berehově, Chustu a j., které byly osazeny vesměs měšťany maďarskými a německými, vládlo smýšlení podobné.

Přes toto úžasné společenské ponížení a hmotné vykořisťování vedlo se Rusínům i v Karpatech až do XVII. stol. celkem snesitelně. Z obchodu dobytkem plynuly jim určité příjmy, pastevecké zaměstnání poskytovalo dostatek prostředků pro život, takže i jisté stopy zámožnosti můžeme mezi nimi v tehdejší době zjistiti.

V XVII. stol. nastává však v těchto krajích náhlý přelom. Turecké války a řada souvislých povstání uherské šlechty, bouřící se po celé XVII. stol. proti absolutistickým Habsburkům z důvodů politických a náboženských, zalehly i do krajů podkarpatských a způsobily zde tutéž zkázu, která nastala v celých tehdejších Uhrách. Řada vesnic byla vypálena, většina měst ležela ve zříceninách a obyvatelstvo, ocitnuvší se v zoufalé nejistotě životní, rozprchávalo se na všechny strany. Jakýkoliv hospodářský život byl zadušen. Obchod, který zde v dřívějších dobách na některých místech přece jen kvetl, zanikl úplně, podobně upadla také řemesla ve městech a zemědělství na venkově. Sedláci se omezovali na obdělávání jen toho nejnutnějšího rozsahu polí, která jim mohla v nejlepším případě poskytnouti aspoň nejnutnější kvantum obživy, a ostatní pozemky nechávali ležeti ladem, takže úplně zpustly. Není divu, že nastala úžasná bída a nedostatek, které konečně vyvrcholily za thökölyovského povstání v 80. letech XVII. století a po něm v hladu.

Největší pohromou však, která postihla krutě zejména horské kraje, bylo, že obrovskou spotřebou válečnou, úžasnými řádnými i mimořádnými rekvisicemi, jakož i častými morovými epidemiemi byla vybita a zkonsumována průběhem válek na Verchovině veškera domácí zvířata, skot i brav, takže jejich chov zde radikálně poklesl. Obyvatelstvo v horách, nemajíc peněz na opatření dobytka jiného a ze strachu před stále hrozícími novými ztrátami, od jeho chovu upouštělo a věnovalo se postupně stále více a více vzdělávání půdy, na jejíž výnos konec konců bylo výhradně odkázáno. Došlo tím tedy k dalekosáhlé proměně hospodářského charakteru tohoto kraje: bývalá oblast dobytkářsko-pastvinářská na Verchovině změnila se na předělu XVII. a XVIII. století v oblast zemědělskou a byla v ní zavedena táž metoda výrobní, která převládala na nížině.

Jaké důsledky z toho následovaly, je snadno pochopitelné. Jen u několika málo osad, ležících v prostranných údolích řek, rozkládaly se pozemky poněkud schopné obdělávání a alespoň trochu úrodné, jinak však veškeren horský kraj se pro zemědělství vůbec nehodil. Proto musila tato pronikavá přeměna hospodářství na Verchovině znamenati úplný krach poddanského podnikání v ní a vésti konečně k úplnému zbídačení obyvatelstva v horách

bydlícího. Jestliže ještě v XVI. stol. a v první polovici XVII. stol. Rusín jako pastevec něco znamenal, stal se z něho na počátku XVIII. stol. bezvýznamný zemědělský otrok, který z nepatrného výtěžku svých bídných kopaničářských políček musil se starati především o uspokojení požadavků vrchnosti a státu a teprve toho, co mu zbylo, mohl užíti k vlastní obživě.

Tento převrat nepostihl sice všechny kraje podkarpatské stejnou měrou, Marmaroš byla na příklad této pohromy vůbec ušetřena, ale v končinách ostatních, tedy na Užhorodsku a Mukačevsku, zasáhla tak pronikavě kořen života tamních lidí, že se vlastně tyto kraje do dnešního dne nevzpamatovaly.

Příchod XVIII. stol. na těchto poměrech již ničeho nezměnil, ba naopak stav, který se vyvinul, v té době se utvrdil a dovršil. Vlastníci půdy neměli pro hospodářské potřeby kraje a životní poměry svých poddaných pochopení a byli naprosto vzdáleni toho, aby snad nějak obyvatelstvu vypomohli a svým vlastním přispěním zrestaurovali jejich hospodářství, válkami zničené. To zůstávalo výhradně na starosti lidu samotného. Vlastníci půdy se nanejvýše starali, aby dosáhli co největší výnosnosti statků, zvětšovali je usurpací poddanské půdy a mnohem důrazněji než v dřívějších dobách domáhali se na svých osadnících plnění poddanských závazků. Vrchnostenské urbáře tehdy byly plny rafinovaných požadavků peněžitých i naturálních, osadníci musili od rána do noci pracovati na renovaci zpustošených panských polí, dvorců a vinic a pán vůbec nedbal toho, v jakých poměrech jeho poddaní žijí. Neobyčejnou měrou stouply v tehdejší době také daně státní, takže není divu, že obyvatelstvo, nevidouc jiného východiska, znovu se dávalo na útěk. Na jedné straně lákaly je rozsáhlé nížiny uherské, kde po vypuzení Turků bylo třeba velikého množství pilných rukou, aby napravily škody, způsobené válkami s Turky v předcházejících dvou stoletích, jednak pak to byla Halič, která skýtala obyvatelstvu, především rusínské národnosti, dostatek příležitostí, aby si zde založili mezi svými soukmenovci život od úplného začátku.

Tato stěhovací vlna z počátku XVIII. stol. uvádívá se obyčejně jako doklad nestálosti, kočovné povahy rusínského obyvatelstva, které prý nemohlo po tolika stoletích zapomenouti na svou pastýřskou krev a nerado si zvykalo na život ve vesnicích. Výklad tento je však naprosto nesprávný. Útěky tyto byly jen výrazem zoufalé situace, v níž se obyvatelstvo ocitlo, a objevují se nejen u Rusínů, nýbrž i u Maďarů, čili byly zjevem naprosto všeobecným a přirozeným.

Zdálo se, že nápravu těchto bědných poměrů přinese druhá polovina XVIII. století, doba vlády císařovny Marie Terezie a Josefa II. Tehdy se již změnilo značně smýšlení nejvyšších míst o osudu a významu poddaných, i do Uher pronikaly nové názory na složení společnosti a na práci rolnickou, ale přes tuto změnu doby zůstal uherský šlechtic stále stejným a ve svém jádru se nezměnil. Patrno je to na tom, jakého osudu se dožil urbář tereziánský z roku

1767. Ačkoliv se v něm uzákoňovaly všechny dosavadní tíživé povinnosti poddanské, takže vlastně ulehčení nepřinášel, vrchnostem se nelíbil, protože se jím mělo zameziti napříště jakékoliv zatěžování poddaných tím, že bylo stanoveno maximum povinností, k nimž byli osadníci zavázáni. Kromě toho pánové nesouhlasili, že opisy urbářů měly býti v každé vesnici, aby se jich mohli poddaní dovolávati i proti vrchnostem, a proto jak šlechtici mohli, platnost tohoto urbáře oklešťovali. Jednak vstoupil v platnost jen tam, kde poněkud lidsky smýšlející zeměpán jej přijal, v celé řadě obcí reforma se neuskutečnila. Císařské úřady v té věci nemohly ničeho podniknouti, instancí, která měla o provádění ustanovení urbáře a o sporech, k němu se vížících, rozhodovati, se staly komitátní úřady. Ty byly ovládány šlechtou, takže libovůli i nadále bylo ponecháno volné pole.

Ještě hůře se vedlo císaři Josefu II., když se chtěl pokusit dáti také poddaným v Uhrách volnost stěhování. O jeho patent o zrušení nevolnictví svedeny byly mezi ním a uherskou šlechtou hotové boje a výsledkem jejich bylo, že panovník nakonec šlechtě podlehl a nevolnictví v Uhrách zrušeno nebylo. Rovněž jiné rozkazy tohoto panovníka, usilující o úpravu katastru, o spravedlivější rozdělení daňové povinnosti poplatní a o zdanění šlechty, zůstaly úplně na papíře. Jen křiklavé násilnosti tehdy ustaly na Podkarpatsku, ustálilo se zde poněkud obyvatelstvo, ale sociálně a hospodářsky zůstávaly zde poměry tytéž, jaké vládly dříve a trvaly až do roku 1848.

Teprve zákonnými články z roku 1848, které byly uvedeny v život zákony z roku 1853 a v letech následujících, bylo zrušeno konečně také v Uhrách nevolnictví, přestala robota i bývalé vykořisťování, takže sedláci i prostí pastevci si mohli konečně přece jen svobodněji oddechnouti. Ale feudální řády zapustily své kořeny tak hluboko do života a smýšlení v Uhrách, že nějaká radikální proměna v životě a v hospodářství na Podkarpatsku se nedostavila, osvobození podkarpatského Rusína bylo jen formální.

Lid tísnil především nedostatek půdy. Zatím co v blízkosti vesnic rozkládaly se obrovské komplexy panských latifundií a nezužitkované lesní prostory, jednotlivým sedlákům náležely ubohé kousíčky políček, z nichž musili živiti celou svou rodinu. Poněvadž výtěžek z nich k obživě nestačil, odcházeli členové rodiny na nádenickou práci do panských lesů anebo do uherské puszty na žně, aby si odtamtud přinesli aspoň nejnutnější životní potřeby a nějakou částku peněz na zaplacení daní a úhradu nejnutnějších výdajů.

Obrovský rozvoj populace měl za následek ohromnou roztříštěnost pozemkového majetku, která vznikala tím, že otec rozděloval své pozemky mezi děti a ty je pak dělily dále, takže se došlo k tak nemožné rozkouskovanosti půdy, že na řádné hospodaření na ní nebylo ani pomyšlení. Že toto dělení přinášelo i potíže v právním stavu pozemkového vlastnictví, je přirozené. V tom ohledu působily potíže i rozmanité společné držby pozemků, jako

pastvin, luk a lesů, které byly dědictvím předchozích dob a jejichž úprava se stále odkládala.

Úroveň zemědělství byla ubohá. Provádělo se tak jako v dobách poddanství primitivními prostředky, trojhonnou soustavou hospodářskou a vesměs je vyznačovalo neracionelní, extensivní vedení s obrovskými úhory. Zemědělský průmysl (lihovary, pivovar) sloužil výhradně velkým zemědělcům — panstvím, malozemědělci z něho žádného užitku neměli. Poněkud dokonalejší bylo jenom dobytkářství, ale ani do něho nebylo možno přivésti modernější způsoby pro odpor vlastníků pastvin a nechuť obyvatelstva samotného k novotám.

Mnoho zla způsobil také nedostatek levného úvěru. Sedláci se zadlužovali a jejich majetek přecházel do rukou lichvářů, kteří se na úkor nevzdělaných a negramotných vesničanů snadno a rychle obohacovali. Za tohoto stavu není možno se diviti tomu, že lid propadal zhoubnému alkoholismu, který šířili na venkově židovští krčmáři, jejichž počet zde průběhem XIX. století neobyčejně vzrostl. Svou podnikavostí strhli na sebe vedení veškerého obchodu ve vesnicích a stali se nejvýznamnějšími činiteli v jakémkoliv oboru lidského podnikání v tomto kraji.

Nesmíme zapomenouti ani na silné vystěhovalectví do Ameriky, které bylo podobným útěkem z nemožných životních poměrů, jako bylo stěhování do okolních krajin ve stoletích předcházejících. Amerika však se stala dobrou školou celé řadě schopných jednotlivců, kteří se v této svobodné zemi naučili vážiti si práce a pochopili hodnotu peněz, takže se vraceli začasto do své vlasti značně zámožní.

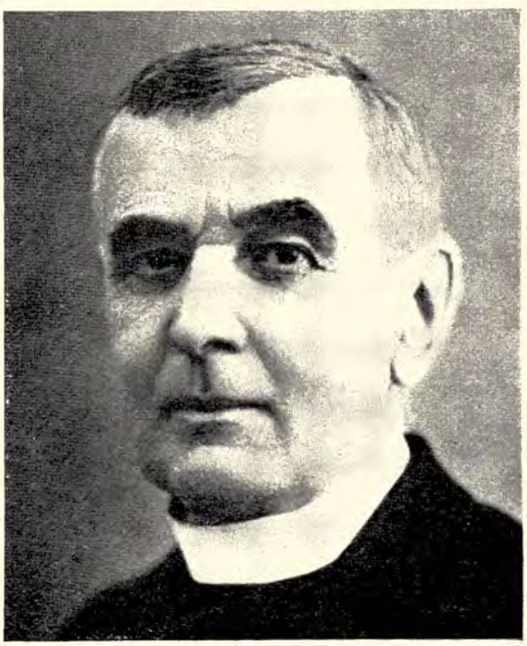
O nápravu bědných poměrů na podkarpatské Verchovině pokusila se maďarská vláda teprve v 90. letech XIX. století t. zv. „verchovinskou akcí" (1896), která měla odstraniti nejkřiklavější zlořády a přinésti pomoc nejpotřebnějším. Vedením této akce byl pověřen agilní úředník z maďarského ministerstva zemědělství Eduard Egan, který přistoupil k splnění svého úkolu opravdu s vědomím plné odpovědnosti a chtěl jej provésti do důsledků a co nejlépe. Bohužel náhlá jeho smrt roku 1901 zmařila uskutečnění jeho plánů a celá akce zůstala při slibném počátečním rozběhu. O osud podkarpatského venkovana se pak již nikdo nestaral a ten v zajetí zvyků a řádů po otcích zděděných žil nadále svůj život bídy, hladu a strádání, hluboko pod úrovní, hodnou člověka.

Monsignore Alexander Stojka,
řec. kat. biskup mukačevský,
se sídlem v Užhorodě

Monsignore Augustin Vološin,
ředitel učitel. ústavu v Užhorodě,
buditel a bystrý publicista

E. Sabov,
arcidiakon, spisovatel a učenec
1859—1934

Augustin Vološin

Počátky národního probuzení na Podkarpatské Rusi

Dějiny podkarpatských Rusínů sahají do posledních let prvního tisíciletí, kdy na území dnešního Podkarpatska existovala „Marchia Ruthenorum" (Krajina Rusínů), kterou za doby knížete Laborce rozbili přicházející Maďaři.

Od té doby byl náš národ politicky neorganisován a odříznut od svých bratří za Karpaty.

Kulturní práce samotného kraje Rusínů užíval národ ještě dlouho za časů Árpádovců, ale poslední výsledky její rozbil tatarský pochod v XIII. století.

Příchod knížete Korjatoviče (ve XIV. stol.), jakož i kláštery, které on a jeho žena založili, obnovily dávnou náboženskou a hospodářskou kulturu, ale tomu opět škodily útoky Turků a války Maďarů s Turky, poněvadž Turci obsadili střed Maďarska, t. j. území, obydlené Maďary, takže obrana maďarská proti Turkům musila se díti na okrajových územích, obydlených národnostmi nemaďarskými.

Nemenší kulturní škody způsobily i náboženské bouře, které vznikly v dobách šíření se protestantismu.

Ačkoliv náš národ formálně nikdy nevystoupil z katolické církve a na svoje pravoslaví díval se tak, jak je hlásali Jan Zlatoústý, Cyril a Metoděj, přece jen v náboženských bouřích XVI. a XVII. století duchovenstvo rusínské silně pocítilo důsledky nedostatku formálního spojení s církví katolickou, a to přivedlo naše předky k uzavření církevní unie roku 1646 v Užhorodě.

Od té doby začíná se kulturní povznesení národa. Duchovenstvu dostává se vyššího vzdělání v Trnavě, Jageru, Vídni a z toho má prospěch celý národ; počíná se sbližovati se západní kulturou.

To přineslo krásné výsledky zejména v XVIII. století za vlády císařovny Marie Terezie, která darovala mukačevskému biskupovi Ondřeji Bačinskému dnešní užhorodskou residenci (bývalý klášter jesuitů) a pro bohoslovce hrad Užhorodský. V letech 1770—1780 přestěhoval se ordinariát a kněžský seminář z Mukačeva do Užhorodu, zde se ustavuje kapitula a roku 1794 zakládá se zde učitelský ústav.

Školy XVIII. století přinášely sice kulturu latinskou, ale tím, že se Podkarpatská Rus spojila se západem, stala se nositelkou vzdělanosti nejen na hřebenech Karpat, nýbrž i v dalekém Rusku, které dostalo nejednoho učence z Podkarpatské Rusi, jako na př. prvního rektora petrohradské university Baluďanského, historika Orlaje a j. Bulharsko od nás dostalo prvního autora bulharského literárního jazyka Hucu-Venelina.

A když se na západě probouzí národní uvědomění, se vzrůstem kultury počali i naši předkové pečovati o svůj národní jazyk. První výtvory písem-

nictví sloužily církevním zájmům a jazykově stály pod vlivem církevněslovanského jazyka. Ale i v této literatuře jeví se zájem o živý národní jazyk, jak to dokazuje Lučkajova Gramatika z roku 1830.

Vítězství ruského vojska nad maďarskými povstalci roku 1849 vyvolalo u Rusínů podkarpatských snahu přijmouti ruský literární jazyk. Ale užívání tohoto, od národního tak daleko vzdáleného jazyka, ukázalo se brzy velice obtížným a již v 70. letech setkáváme se v časopisech s pokusy usnadniti literární jazyk dodáváním co největšího množství národního elementu. Tato snaha byla významně podepřena edicemi kulturních institucí v Haliči, kde ve druhé polovici XIX. století mocně se rozvinoval ukrajinský nacionální duch. Tento národní směr měl silného protivníka v naději na pomoc mohutného Ruska, které — jak se myslilo — snaží se o osvobození všech Slovanů. Ale když Rusko pomohlo pravoslavným Srbům a Rumunům k dosažení církevní autonomie a řeckokatolické Rusíny, kteří jim byli svou národností mnohem bližší, nechalo bez pomoci a nejen že se neuskutečnila politická autonomie rusínského vojvodství, o které usiloval vůdce našeho národa v letech 1848—1870 Adolf Dobrjanskij, nýbrž i církevní autonomie byla okleštěna, tehdy silně pokleslo rusofilství mezi Rusíny a zesílil národní směr. Tehdy již začal se také boj dvou směrů, jorovců a bezjorovců (protože nepsali písmeno jor), národovců a rusofilů, ale v letech následujících po r. 1870 byl jakýkoliv národní ruch zadušen dohodou Maďarů s Habsburky, kteří obnovili v Maďarsku konstituci, ale dali ji do rukou maďarských pánů. Brzy rozehnala vláda z center podkarpatských ty rusínské profesory a úředníky, kteří se exponovali jako spisovatelé nebo političtí pracovníci, a počala se šířiti tuhá maďarisace. Byla podporována tou okolností, že rusofilství oddálilo inteligenci od národa, a tak inteligence rusínská brzy se změnila v maďarskou.

Z tohoto úpadku počíná se náš národ zvolna probouzeti teprve v letech devadesátých. Spadá to do doby, kdy se stal řeckokatolickým biskupem mukačevským Julius Fircak, muž hluboce vzdělaný, diplomatického taktu a upřímně milující svůj národ. Tiše, bez hluku — neboť to tehdy nebylo nijak možno — zaučoval své mladé duchovní do práce ve prospěch národa. Tak na počátku devadesátých let vznikla *první čítárna* ve Skotarském přičiněním Emiliana Štefana (otce dnešního ředitele obchodní akademie v Mukačevě, Augustina Štefana, horlivého organisátora mladého národoveckého učitelstva) (i první *kreditní kooperativa* v Nižním Bystrém zásluhou duchovního O. Viktora Tegzy (otce Vasila Tegzy, ředitele lesů v Buštinu).

Poněvadž náš národ žil ve velmi těžkých materielních poměrech, snažil se Julius Fircak, aby vzbudil zájem u vlády o pomocnou akci v jeho prospěch. To se mu podařilo roku 1896, kdy Maďarsko slavilo své tisícileté jubileum. Biskup Fircak pozval k sobě ministra zemědělství Ignáce Daránviho, člověka dobré vůle, a s ním se dostavili k odhalení milenniového památníku v Muka-

čevě (orla pod hradem) i jiní ministři. Biskup Julius Fircak doprovodil ministry i na Verchovinu a tam jim na místě ukázal, v jak bědných poměrech žije náš selský stav. Tak se stala sociální akce pro náš národ jedním z bodů programu maďarské vlády. Aby politika nezmařila sociální akci, pozval biskup Fircak na poradu také všechny poslance z Podkarpatska a předložil jim svůj plán. Političtí representanti Podkarpatska, ačkoliv byli všichni Maďaři, rovněž uznali potřebu sociální pomoci pro naši Verchovinu.

Ministr Ig. Daránvi pověřil vedením akce velice agilního a bystrého vyššího úředníka z ministerstva zemědělství *Eduarda Egana,* jehož děd byl ještě Angličanem.

Přičiněním Eganovým organisovala se brzy družstva, která vyrvala náš selský stav z rukou lichvářů, byly založeny družstevní obchody, které měly zásluhu o regulaci cen, a vzniklo také několik družstev domácího průmyslu, která dodávala práci nezaměstnaným.

Všechno to působilo i na duchovní povznesení národa. Při tom však biskup Fircak nezanedbával ani školy a četby národní. Mladí kněží, které dovedl získati, obnovili kulturní spolek sv. Vasila Velikého, který od r. 1875 ničeho nepodnikal a který hned na první valné hromadě po obnovení roku 1896 se usnesl na návrh Evžena Fencika vydávati časopis a knížky pro národ v jazyce lehkém, národním. Obnovený spolek sv. Vasila Velikého vydal roku 1897 „Bukvarj" Michala Vrabela a téhož roku počal vycházeti také národní časopis „Nauka", který nese od převratu jméno „Svoboda". „Nauka" hned v prvním čísle prohlásila, že chce býti orgánem národním, který by byl psán pro prostý národ národním jazykem. Prvním redaktorem tohoto časopisu byl O. Julij Čučka, druhým dr. Vasil Hadžega (dnes prelat-protojerej) a třetím od r. 1902 pisatel této stati.

Biskup Julius Fircak vyzval mne také k tomu, abych napsal malou gramatiku a čítanku pro národní školy. Tak vyšla moje malá „Metodična gramatika" r. 1898 a za dva roky nato moje „Čitanka dľa ruskoji molodeži".

V prvních vydáních přidržovali jsme se staršího etymologického pravopisu, vytvořeného pod vlivem církevní slovanštiny, ale mluva i pravopis postupně sbližovaly se s národním.

Obnovený spolek sv. Vasila Velikého s pomocí biskupa Julia Fircaka zakoupil také tiskárnu v Mukačevě. V prvých dnech r. 1899 byla přenesena do Užhorodu a umístěna na hradě (budova duchovního semináře, u dveří).

Z uvedeného je patrno, že počátky národního probuzení podkarpatských Rusínů připadají na poslední roky XIX. století, do dob biskupa Julia Fircaka.

Nejvážnějšími pracovníky tohoto obrození byli Petro Gebej (později biskup 1924—1931), Emanuel Roškovič, profesor gymnasia (zemřel roku 1898), Viktor Kaminský, redaktor časopisu „Gör. kath. Szemle", který maďarským jazykem bránil zájmy našeho národa, Ivan Sivay, básník (zemřel roku 1896)

a jiní. Autor této stati převzal roku 1902 redigování Nauky, Kalendáře i sekretářství ve spolku sv. Vasila Velikého.

Když naše práce vykazovala první úspěchy, zejména když se množila kooperativní družstva, lichváři, jimi ohrožení, užili všech prostředků, aby uškodili započaté akci. V maďarských časopisech — které byly převážně v rukou židovských — objevovaly se útoky na biskupa Julia Fircaka i na duchovenstvo, zejména na užhorodské profesory (Budapesti Hirlap, „Ungvári profeszorok"), čím dále, tím více podezírali nás z panslavismu, iredenty atd.

Této agitaci je možno vděčiti také za náhlou a záhadnou smrt Eduarda Egana r. 1898, který se stal obětí výstřelu pod prvním kopcem za Dravcemi. Tvrdilo se, že to byla nešťastná náhoda (Egan prý sklouzl, upadl a zastřelil se), ale snadno se mohlo státi, že někdo z nepřátelského tábora Egana zastřelil. Mohli jsme na to souditi zejména proto, že Egan směle vystupoval proti svévoli lichvářů a krčmářů a energicky nás bránil proti klevetám maďarsko-židovského tisku, jak ukazuje kniha maďarského publicisty Mikuláše Barthy „Kazárföldön" (V zemi Chazarů), v níž tento druh Eganův velice živě popisuje své dojmy z Verchoviny, svévoli lichvářů a strašnou bídu našich sedláků.

Po Eganově smrti celá sociální akce upadla a nemohla se nazývati „ruskou", nýbrž jen „verchovinskou" („hegyvidéki kirendeltség").

Také kulturní práce změnila se pod terorem maďarských časopisů. Následkem klevet byla také inkvisice, provedená ministerstvem vnitra proti spolku sv. Vasila Vel. r. 1899. Ten se pak krátce po r. 1900 proměnil na akciové družstvo „Unio", aby jako obchodní firma nepodléhal kontrole správních úřadů. V něm se pak rozvila velice živá činnost, neboť pracovníci v něm pracovali bezplatně pouze v zájmu ideje.

Družstvo „Unio" vydalo mnoho učebnic a jiných knih, vydávalo „Nauku", „Gör. kath. Szemle", brožury atd.

Skutečnost, že v době světové války byl národ již natolik uvědomělý, že organisoval své národní rady ve vesnicích a tak se přičinil o uplatnění práva sebeurčení národů, má svůj původ v té veliké kulturní a sociálně uvědomující práci, která se rozvíjela v letech 1890—1900.

I první schůze Centrální národní rady Rusínů byly svolány správou družstva „Unio" a první porady organisátorů národní rady konaly se v místnostech tohoto družstva.

Přeložil F. G.

Miroslav Hrabec

Marmarošský proces a jeho podstata

Před 22 lety v Marmarošské Sihoti (v městečku, patřícím nyní Rumunsku) inscenovala maďarská vláda proces proti 94 karpatoruským prostým mužíkům, mužům a ženám ve věku od 17 do 64 let, obviněným z velezrady. Tento monstrproces, v literatuře známý pod názvem „Marmarošský proces", protáhl se od 29. XII. 1913 do 3. III. 1914 — totiž do dne, kdy byl vynesen rozsudek, odsuzující 32 obžalovaných k různým trestům vězení a k peněžitým pokutám, kdežto proti ostatním 62 obžalovaným nepodařilo se ani maďarským soudům obžalobu udržeti.

Skutková podstata domnělého zločinu, jehož se dopustili obžalovaní (§ 172 a 173 maď. trest. zák.), spočívala prý v tom, že obžalovaní svým hromadným přestupem z církve řecko-katolické na pravoslaví sledovali cíle politické, totiž podrobení karpatoruských pravoslavných věřících církvi pravoslavné v Rusku a pak připojení části maďarského státu (tedy župy Marmarošské, Ugočské a Berežské, obydlené Rusíny) ke státu ruskému.

Omezíme se prozatím tímto stručným podáním obsahu jedné z nejdůležitějších stránek historie karpatoruského národa vůbec a historie jeho martyrologie zejména. Zároveň nepovažujeme za nutno pozastavovati se déle nad podrobným líčením neslýchaných, ba přímo neuvěřitelných zvěrstev a násilí, jichž se dopouštěl maďarský režim a jeho četnictvo nejen vůči obžalovaným, ale vůbec vůči všem těm karpatoruským vesničanům, kteří si troufali vystoupiti z církve řecko-katolické a hlásili se k „ruskému pravoslaví". Nehodláme vším tím se zabývati proto, poněvadž jsou to věci veřejnosti více méně známé.[1]) Nás však zajímá mnohem důležitější stránka Marmarošského procesu, a to jeho původní, podstatná příčina a dále otázka, co vedlo karpatoruské mužíky k hromadnému přestupu na pravoslaví, jenž byl bezprostřední záminkou pro jejich soudní stíhání a jenž také proto doposud bývá mnohdy uváděn pro tvrzení, že Maďarsko pronásledovalo pravoslavnou víru.

Nutno předem vyzdvihnouti často podceňovanou okolnost, že Marmarošský proces jest největší a nejvýznamnější historickou událostí na bývalé Uherské, nyní Podkarp. Rusi, poněvadž v něm po prvé na scénu vystupuje hromadně prostý lid — vystupuje masa. Ovšem, masa bez inteligence, ba dokonce proti své pomaďarštěné inteligenci, což jest samo o sobě velmi charakteristické a výmluvně svědčí o poměrech, v jakých žil po staletí ujařmený a takřka dokonávající národ.

Nehledě však ke svému velikému významu, Marmarošský proces býval by

[1]) Viz „Historie Marmarošskago processa", Užhorod 1934, od téhož autora.

byl dnes skoro zapadl v zapomenutí. Stalo se tak proto, že proces ten se odehrál těsně před válkou, tedy před ohromujícími událostmi světovými, které po něm následovaly a jež přirozeně význam faktů předválečných a zcela lokálních zatlačily do pozadí. Kromě toho válka způsobila, že není dosud znám osud soudních spisů, jež někde marně čekají na zvědavého badatele.

Vše to nám dostatečně vysvětluje, proč představy o procesu a o pravoslavném hnutí vůbec jsou poněkud mlhavé, proč názory na Marmarošský proces jsou častokrát protichůdné a proč jedni považují jej za persekuci pravoslavného náboženství, druzí za persekuci ruského národa a třetí se dokonce ztotožňují s maďarským režimem a teoreticky ospravedlňují „zákonitý zákrok vlády proti vyslovené irredentě ve prospěch Ruska". Jistě dnes, po svém osvobození, neměl by karpatoruský národ příčiny zapírat své pravé smýšlení a své politické touhy a činy za dob Maďarska a sloužilo by mu jen ke cti a svědčilo by o jeho politické vyspělosti, kdyby se mohl pochválit nějakým skutečně uvědomělým politickým výstupem proti utlačovateli. Avšak, bohužel, nic takového zde nebylo, ba ani za těch poměrů býti nemohlo.

Marmarošskému procesu byl sice maďarskou vládou úmyslně dán politický ráz, avšak nešťastní obžalovaní neměli o nějakých politických cílech nejmenšího ponětí. Všimněme si jen, co praví obžalovací spis.

Státní nadvládní Andor Illés (ovšem, pomaďarštěný Rusín, dokonce syn řecko-katolického kněze Iljaševiče z Lipči u Chustu) vinil „hlavní zločince" Alekseje Kabaljuka, G. Vorobčuka, J. Borkaňuka, I. Babince, D. Petrovcije a H. Hlušmaňukovu z toho, že prý v r. 1910—1912 říkali, že „uniatská víra není dobrá, poněvadž její hlavou je papež. Uniatská víra je zkažená a zkazili ji popi. Popi *žijí jen pro své kapsy a pro své tělo.* Oni nedovedou a nechtějí se modliti, jen spěchají obědvati, baviti se, tančiti a píti a *nestarají se o národ a o duši.* My je *nemůžeme potřebovat, poněvadž oni jsou Maďaři, a my jsme Rusíni.* My potřebujeme takové kněze, jako jsou ruští svatí mnichové." Dále Cyril Prokop byl obviněn z toho, že řekl: „Uniatská víra není pravá, popi zkazili víru Krista, pravdivá víra je ruská v Rusku. Uniatské obřady jsou zkaženy, popi derou z národa kůži; jim je všechno málo, kdežto pravoslavným popům není třeba platit."

Konečně pro zajímavost uvedeme jako charakteristickou ukázku konfiskované u obviněných tiskoviny, jako „Sborník modliteb a zpěvů", „Konec světa a druhý příchod Krista", „Srdce člověka", „Život svatých", „Ruská bible", konečně různé ruské ikony a zkrátka vesměs bohoslužební knihy, vyjímajíc též konfirmovaný časopis „Ruská Pravda", vydávaný v Černovicích I. Curkanovičem a jeden exemplář „Ruské historie".

Již pouze na základě těchto citátů z obžalovacího spisu a pak na základě rozhovorů s jednotlivými žijícími, ještě bývalými obviněnými, můžeme bezpečně činiti následující závěr:

Pravoslavné hnutí na Podk. Rusi je starého data a má značnou tradici. Vyvrcholilo však zejména v posledních letech před válkou jako lidový protest proti zesílenému národnímu a sociálnímu útlaku. Maďarsko chovalo se k různým vyznáním dost tolerantně, a když se dobře snášelo s pravoslavím srbským a rumunským, pak by mu bývalo též nevadilo pravoslaví karpatoruské. Avšak režim chápal, že tu nejde jen o hnutí ryze náboženské. Ježto duchovní život Rusínů se téměř vyčerpával životem náboženským, je tu, přirozeně, pojem národa a náboženství skoro vždy ztotožňován. Hájiti pravoslavné náboženství znamenalo hájiti se sociálně proti určitým daňovým a pracovním povinnostem (koblina a rokovina) vůči řecko-kat. duchovním a hájiti se národně proti maďarisaci forsírované uniatským kněžstvem. Několika jednotlivci udržovaný styk s pravoslavnými činiteli v Rusku (byť by to byli i politikové) neznamenal ještě politikum. Aspoň pravoslavná masa neviděla v tom rozhodně politiku.

Ovšem není nejen vyloučeno, ale je víc než pravděpodobno, že se pravoslavné hnutí mohlo během vývoje snadno státi také hnutím politickým. A toto nebezpečí režim vycítil. Proto předem pranýřoval pravoslavné hnutí co hotovou politickou irrendentu, aby je už v zárodcích mohl účinně zničit, ježto náboženství samotné pronásledovat dost dobře nešlo. Ovšem lid považoval to za persekuci náboženství. Činíme závěr, že Marmarošský proces byl rafinovaně promyšlený politický prostředek maďarské vlády pro ubití a zničení karpatoruského národa, který ve formě „svého ruského náboženství" se pokusil hájiti své existence, svého národního a sociálního práva. Proces ten byl výjimečnou událostí a znamenal mezník v historii porobeného národa, u něhož se později vyvíjí přímo fanatická oddanost ke své věci. Pro zrychlení procesu maďarisace režim v době války nařídil vyrovnání latinského a ruského (Gregorianského a Julianského) kalendáře, aby tak odstranil časové rozdíly při oslavování maďarských a ruských svátků. Lid však trval na svých tradicích a proto slavily se svátky dvakrát — tedy jednou s Maďary a po druhé po rusku. Ovšem že jen svátky ruské byly považovány za pravé a také posty se dodržovaly podle ruského kalendáře. Přirozeně dělo se to tajně před vrchností, jež hrozila tresty. Ježto časové rozdíly mezi kalendáři bývají značné, zejména o velikonocích, tak se stalo, že řecko-katolický kněz v obci Sinoviru, jsa zvědav, jakému kalendáři holdují jeho ovečky, pokusil se o zjištění tím způsobem, že hned po maďarských velikonocích, tedy v době, kdy u Rusů držel se velikonoční půst, nutil své věřící požívati, respektive kousnouti do masa a sádla. Ze strachu před následky lidé sice kousli, ale nepolykali, zadržujíce maso v ústech do okamžiku, pokud se kněz nevzdálil. Pak to přirozeně vyplivli a postili se hezky po rusku dále. Po převratě bylo možno pozorovati hromadné přestupy na pravoslaví.

Tato malá historka je sama o sobě příznačná a velmi charakteristická.

Dnes přestup na pravoslaví se více méně zastavil, poněvadž zmizely příčiny v oboru národním a sociálním a řecko-katolická (uniatská) církev snaží se přiblížit k lidu. Vyskytují se ještě sporadické přestupy u inteligentů, avšak ani zde nenacházíme motivů ryze náboženských, nýbrž důvody národní, z nového již oboru — tak zvaných rusko-ukrajinských sporů.

Prof. Alois Raušer

Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice

Vývoj událostí za světové války i po ní přinesl *vítězství zásadám demokracie* a myšlence sebeurčení národů, změnil v jejich duchu úplně hranice dosavadních státních celků ve střední Evropě, vrátil svobodu národu československému a osvobodil také politicky a kulturně malou větev slovanského kmene, která se překlonila přes Karpaty — *Podkarpatské Rusíny.*

Podkarpatská Rus se *podle vůle svého lidu* a pak podle rozhodnutí mírové konference stala autonomní nedílnou součástí Československé republiky, a tak se jí dostalo *po prvé v její historii vlastní správy,* byť i ne úplné samostatnosti, a tím možnosti volného národního, kulturního a politického rozvoje.

Sledovati vývoj událostí a okolností, za jakých se Podkarpatská Rus připojila k Československé republice a důvody, proč se tak stalo, je velmi zajímavá kapitola dějin z konce světové války a z dob mírového jednání.

Že by Podkarpatská Rus mohla tvořit někdy součást samostatného československého státu, na to nikdo nepomýšlel. Masaryk se sice otázkou Podkarpatských Rusínů zabýval již ve Švýcarsku a pak zvláště v Rusku, ale možnost, že by území Podkarpatských Rusínů bylo možno připojit k Československu, ta možnost se naskytla až po pádu carského Ruska. Vždyť až na jednotlivce z řad politických a kulturně vědeckých pracovníků osud uherských Rusínů nebyl širší české veřejnosti znám. Živější a širší zájem o ně se projevil v zemích českých až těsně před válkou, za t. zv. marmarošského procesu, kdy se persekvovaných Rusínů vřele ujal zvláště poslanec Václav Klofáč.

Podkarpatští Rusíni až do skončení světové války — do doby, kdy se Rakousko-Uhersko vojensky a politicky zhroutilo — žádnou akci s tendencí nacionálně-politicky osvobozovací nepodnikli. Nebylo tu dostatek vůdců, či lépe řečeno nebylo tu takového přesného a jasného cíle politického, jako na př. v zemích českých, kde myšlenka na národní a politické osvobození žila a byla živena v srdcích širokých vrstev národních.

Nahoře: **Užhorod, Žatkovičovo náměstí, župní dům, v němž se 8. května 1919 konala památná schůze Centrální ruské národní rady, jež se usnesla, aby Podk. Rus se připojila k Československu.**

Dole: **Poselstvo Rusínů, které oznámilo pražské vládě rozhodnutí Centrální rus. nár. rady v Užhorodě ze dne 8. května 1919, že Podk. Rus se dobrovolně připojuje k ČSR.**

Podkarpatská Rus nežila do té doby nikdy vlastním samostatným politickým životem, lid nebyl vůbec politicky vzdělán a připraven na boj za své osvobození. Proto situaci a politické desorientaci bývalých uherských Rusínů po světové válce porozumí každý, kdo si uvědomí, jaký politický, *kulturní a národnostní útlak* snášela Podkarpatská Rus zvláště od roku 1867 a kdo zná maďarisační metody maďarské vlády, jež nepřipustila vůbec, aby se národní vědomí v lidu živilo, a trestala v zárodku každé hnutí, každý sebemenší projev národního cítění, jak o tom svědčí už zmíněný marmarošský proces.

Až do konce století XVIII. je vlastně možno mluvit jen *o sociálních dějinách lidu podkarpatoruského,* jeho útlaku hospodářském. Nacionální prvek se projevuje jen slabě jako průvodní stránka dějin církevních. Při tom však je třeba upozorniti, že zatím, co jiné církve v rámci Uher dostaly po roce 1849 určitou autonomii (na př. pravoslavná církev srbská a rumunská), která jim byla oporou v jejich kulturních (školských) otázkách, Habsburkové nepřiznali autonomii církvi uniatské, ačkoliv politik Adolf Dobrjanský energicky církevní autonomii pro uniatské Rusíny žádal, správně pochopiv širší význam církevní samosprávy.

Národní vědomí rusínské se probouzí teprve pod vlivem šířících se ideí francouzské revoluce a německého romantismu, a to ovšem jen mezi nepočetnou inteligencí, mezi níž a lidem nebylo však bližšího styku. Národní uvědomění mezi Podkarpatskými Rusíny se šíří a sílí teprve v XIX. století, zvláště po porážce Maďarů v roce 1848-49. V té době se rozšířilo na Podkarpatské Rusi silně rusofilství a ruský mesianismus, k čemuž přispěl především pobyt ruských vojsk na území uherských Rusínů v době povstání Košutova. Bylo to krátké období oddechu, v němž básník Duchnovič probouzí své krajany slovy písně: „*Podkarpatskije Rusiny, ostavte hlubokij son*", jež se stala hymnou Podkarpatských Rusínů, a kdy politický pracovník Adolf Dobrjanský, účastník slovanského sjezdu v Praze, dosahuje i jakési jazykové autonomie na území čtyř, Podkarpatskými Rusíny obývaných a administrativně sloučených komitátů. Zato tím usilovněji přistoupili Maďaři k provádění maďarisace po roce 1867, využívajíce později i sporů mezi rusofily a stoupenci ukrajinismu a směřujíce postupně nejdříve ke kulturní isolaci Rusínů a pak k jejich pomaďaršťění, čili k „převzetí kultury maďarské", když už lid byl zbaven inteligence a hynul ve stavu kulturní a hospodářské zanedbanosti. Politika Maďarska směřovala vůbec k rozkladu jazyka Rusínů na dialekty. Státní tiskárna vydávala zvláštní čítanky pro různé kraje v různých dialektech. Marmarošský proces, v němž z 94 obžalovaných Rusínů bylo 32 odsouzeno k 39 a půl rokům vězení a ke značným pokutám, byl však nejen posledním důkazem maďarského útisku Rusínů, ale také projevem stále živého, třebaže dušeného národního cítění Rusínů a jejich vědomí slovanské kmenové sounáležitosti.

Světová válka přinesla nové bolesti Podkarpatským Rusínům. Vedle přímých utrpení a následků války, jež se brzy přelila průsmyky na jejich území přes Karpaty, byly to persekuce, vězení, internování, ba i popravy, jimiž maďarská vláda trestala každý projev národního vědomí Podkarpatských Rusínů. Z toho důvodu zakázala také jediný rusínský časopis Vološínovu „Nauku".

Když se však válečná bouře přehnala, zasvitly i na Podkarpatskou Rus konečně paprsky svobody.

Zatím co na půdě uherské nebylo za války podmínek pro nějakou politickou akci, jejímž cílem by bylo osvobození Rusínů, zabývala se otázkou Podkarpatských Rusínů početná emigrace rusínská v Americe. Ještě v roce 1917 však nikdo z podkarpatoruské emigrace v Americe nepomýšlel na odtržení „Uherské Rusi" od Maďarska. Tak silně působilo staleté spolužití s Maďary, jejichž agenti v Americe mezi rusínskou emigrací neměli proto dosti dlouho ani mnoho práce s nějakými separatistickými snahami. S vývojem situace se však situace měnila a mezi americkými Rusíny se projevily silné tendence po spojení s Ruskem.

Američtí Rusíni z Podkarpatské Rusi, Haliče a Bukoviny nebyli však v nazírání na četné své otázky jednotni. Byly mezi nimi spory mezi Ukrajinci, rusofily a haličskými Malorusy, jednak mezi pravoslavnými a uniaty. Přes to si však byli vědomi, že je potřebí vývoj politických událostí sledovat se zřetelem k otázce Podkarpatských Rusínů. Tento úkol plnila až do července 1918 „Amerikanska ruska narodna obrana", založená v Pittsburku; jejím vedoucím činitelem byl redaktor N. Pačuta. Později se stal mluvčím amer. Rusínů mladý advokát dr. Grigorij Žatkovič, který také byl zástupcem Rusínů ve Středoevropské unii (Svazu utlačovaných národů ve střední Evropě), do níž byli Rusíni přijati 23. X. 1918 a uznáni tak za samostatný národ, který má právo o svém osudu rozhodovat podle principu sebeurčení, na němž Unie byla založena. Na deklaraci, již přečetl profesor Masaryk v Síni Nezávislosti ve Philadelphii 26. X. 1918, je za Rusíny podepsán dr. Žatkovič.

S profesorem Masarykem, předsedou Unie, který se těšil sympatiím Rusínů, stýkali se američtí Rusíni již dříve. Již při jeho příjezdu z Ruska do Ameriky 30. května 1918 přivítali ho opravdu nadšeně a brzy nato obraceli se k němu s návrhem na spolupráci někteří rusínští činitelé, na příklad mezi jinými už zmíněný pravoslavný rusofil a žurnalista Nikola Pačuta. Zástupci „Americké ruské národní obrany" hned po příjezdu Masarykově do Pittsburku 30. května 1918 předložili profesorovi Masarykovi memorandum, v němž se přiznávali, že „Americká ruská národní obrana" se dožadovala sice až do té doby spojení s Ruskem, že však po náležité úvaze změnila své stanovisko, že američtí Rusíni již netouží po spojení s Ruskem, nýbrž že si přejí připojení k budoucímu československému státu, když jim bude zaručena plná autonomie.

Pro neshodu mezi Rusíny v Americe, hlavně z důvodů náboženských, byla založena v Homesteadě v Pennsylvanii dne 23. července 1918 nová rusínská organisace: „Amerikanska narodna rada Uhro-rusinov". Tato Národní rada přijala na své schůzi ve Scrantonu 1. X. 1918 memorandum, jež vypracoval dr. Žatkovič, a v němž žádá, aby:

1. Podkarpatští Rusíni dostali úplnou samostatnost; kdyby to nebylo možno, tedy

2. spojení s bratry haličskými a bukovinskými; kdyby ani to nebylo možno, tedy

3. co nejširší autonomii, kdyby Uherská Rus měla tvořit i nadále součást Maďarska.

Toto memorandum předložila deputace Národní rady Uhro-rusínů presidentovi Wilsonovi 21. X. 1918, který členy deputace upozornil, že první dvě možnosti nebudou přijaty velmocemi, že však území uherských Rusínů nezůstane napříště ani součástí Maďarska, a že doporučuje, aby podkarpatští Rusíni hledali spojení s příbuznými národy sousedními.

Po této poradě s presidentem Wilsonem zahájili američtí Rusíni (dr. Žatkovič) jednání s profesorem Masarykem, s nímž se konečne 23. X. 1918 ve Washingtoně dr. Žatkovič dohodl o spojení Podkarpatských Rusínů s Čechoslováky. Na nové schůzi Národní rady rusínské, která se konala 12. listopadu 1918 opět ve Scrantonu, bylo ujednání dr. Žatkoviče s prof. Masarykem schváleno s podmínkou, že Podkarpatští Rusíni se připojí k Čsl. republice jako autonomní území, které bude mít svého guvernéra, sněm, administrativu a soudy, a které by zabíralo všecky uherské kraje, obývané Rusíny. O usnesení Národní rady rusínské ve Scrantonu bylo provedeno v listopadě 1918 hlasování mezi uherskými Rusíni v Americe. Pro připojení k *Československu* hlasovalo z 1089 delegátů 67%, pro spojení s Ukrajinou 28%, pro Rusko 1%, rovněž 1% bylo pro Maďarsko, pro úplnou samostatnost se vyslovilo přibližně 2% amerických Rusínů.

Dr. Žatkovič a J. G. Gardoš jako zástupci Národní rady rusínské v Americe byli pověřeni předložit přání amerických Rusínů a zprávu o výsledku plebiscitu mírové konferenci v Paříži. O výsledku hlasování byl také zpraven president Wilson, americký úřad pro zahraničí a dr. Beneš. Je zajímavé, že Masaryk už tenkrát, jak sám píše ve své Světové revoluci, při jednání s Rusíny, zvláště s dr. Žatkovičem upozorňoval, že příští osvobozené území rusínské bude míti různé potíže: finanční, nedostatek úředníků, učitelů a také kněží, kteří by lidu mohli sloužit jeho jazykem, a na obtíže, které vzniknou sousedstvím s Polskem, s Ukrajinci haličskými a rumunskými a s Maďary. Ale dr. Žatkovič, píše Masaryk dále, stejně jako i jiní vedoucí Rusíni, zvážívše všecky okolnosti, přesvědčivě uznávali, že připojení k nám je pro ně nejžádoucnější.

Po rozkladu Rakousko-Uherska, jakmile se uvolnil politický tlak a hlavně pak pod vlivem zpráv o stanovisku Wilsonově v otázce úpravy národnostních poměrů ve střední Evropě, nastalo i na půdě Uherského státu národní a politické kvašení. Maďaři hned po nekrvavé revoluci 31. října 1918, jakmile převzala správu země do svých rukou Národní rada za vedení hraběte Károlyiho, rozvinuli propagační akci, aby uchovali celistvost svého území, slibujíce všem národnostem autonomii v rámci nového Maďarska, jež se mělo změnit podle jejich slibů na stát podle vzoru švýcarského. Pokoušeli se velmi silně a různými prostředky udržet si Rusíny, mezi nimiž s počátku se jejich snahám dařilo, protože uherští Rusíni nebyli dobře informováni a nevěděli ani o akci amerických Rusínů, takže nemohli ani příhodné situace využít plně, nehledíc k politické nepřipravenosti podkarpatoruského lidu.

Maďaři pověřili počátkem prosince 1918 dr. Oreszta Szabó, aby vyjednával s Rusíny a připravoval jejich autonomii. Dr. O. Szabó svolal na 10. prosince 1918 do Pešti Národní shromáždění uherských Rusínů, na němž bylo přijato memorandum, jež bylo podáno vládě a v němž se účastníci sjezdu vyslovili pro jednotu s Maďary a integritu Maďarska, žádajíce pro sebe jen samosprávu, zřízení zvláštního rusínského gubernia (v Mukačevě) a rusínské ministerstvo. Proti usnesení sjezdu se postavila delegace z Chustecka (chustecké národní rady: dr. Julius Braščajko, Petr Dolinay, Kločurak a j.), která upírala peštskému sjezdu kompetenci rozhodovat o osudu Podkarpatských Rusínů.

Maďaři ihned využili nálady sjezdu a pro ně příznivé situace, zřídili autonomní území uherských Rusínů a hned také legislativní formou chtěli zdůraznit svou dobrou vůli, vyhlásivše X. národní zákon ze dne 21. prosince 1918 o zřízení t. zv. „Ruské krajiny", ale neohraničili přesně hranice tohoto území. Guvernérem Ruské krajiny byl jmenován dr. Augustin Štefan se sídlem v Mukačevě, v čele ministerstva pro Ruskou krajinu byl postaven dr. O. Szabó. Maďarské časopisy však se ostře postavily proti tomuto zákonu, poukazujíce na to, že Rusíni nejsou schopni k samostatnému vedení svého území. Vše to však mělo význam jen papírový. Nový sněm, zvolený v březnu 1919, jenž se sešel na jaře v roce 1919 v Mukačevě, byl ihned odročen na návrh Konst. Hrabara, který žádal, aby území rusínské mělo přesně stanovené hranice a už se nesešel, protože zatím byl jednak proveden komunistický puč v Maďarsku, jednak nastalo soustředění všech sil a myslí Podkarpatských Rusínů, kteří svou vůlí projevili 8. května 1919 v Užhorodě. K tomuto soustředění a k jednotnému projevu národní vůle dospěli Podkarpatští Rusíni ovšem, jak uvidíme, teprve po delším krystalisačním procesu.

Jako u jiných národností, tak i mezi Podkarpatskými Rusíny vyvolala zpráva o Wilsonově prohlášení zásady o sebeurčení národů, jíž se mělo řídit jednání na mírové konferenci, snahy využít situace ve prospěch národních a kulturních práv Podkarpatských Rusínů. Nebylo to však hnutí jednotně orga-

nisované, — nebylo tu ani osobnosti, ani korporace, jež by měla autoritu po celém rusínském území — byla to s počátku řada akcí, k nimž přicházelo na různých místech instinktivně a jež se ubíraly různými cestami a k cílům naprosto protisměrným.

Již 5. X. 1918 vyšla brožura Aug. Vološína *„Ščo choče uhrorus'ky narod"*, ve které autor popisuje sídla i původ Uhrorusínů, píše o jejich jazyku a příbuzenství kmenovém, mluví o národní cti a p. V kapitole „Ščo želajeme" píše: „Koždyj iz nas ľubiv by viďiti svoj narod ščaslivym. Sce nastane tohdy, koli vsi Uhrorusiny buduť žiti v svojej, svobodnoj krajini." A dále píše: „Jesli koždyj Uhrorusin choče sobi odokremiti svoju uhrorus'ku krainu, tohdy nikdo tomu ne može protivoreči."

To bylo jasné prohlášení jednoho z významných činitelů Podkarp. Rusínů v době, kdy už svět žil v očekávání velikých událostí.

Národní kvašení na Podkarp. Rusi se projevilo především zakládáním „Národních rad" v různých místech, a na početných shromážděních lidových, na nichž účastníci formulovali své požadavky politické, národní, kulturní i náboženské a kde se, třebaže byly rázu lokálního, mluvilo jménem celého národa. Různá stanoviska a orientace v otázce budoucího postavení Podkarpatských Rusínů byla důkazem o desorientaci celkové. V chaosu a zmatku pomalu nabyly největšího významu tři Národní rady, a to prešovská, užhorodská a chustská, jež na konec všechny tři splynuly v jedinou Centrální ruskou národní radu v Užhorodě.

Nacionální rusínské hnutí se projevilo ihned po rozkladu Rakousko-Uherska nejdříve v nejzápadnější části uherského území, obývaného Rusíny, a to v župě šarišské a spišské, kde ruská inteligence, advokáti, učitelé a kněží z iniciativy kněze Emiliana Nevického (dr. E. Toronský, dr. M. Závadský, Michalič a jiní) počali organisovat národní rusínské hnutí a vytvořili první Národní radu ruskou 8. listopadu 1918 v Ľubovni, která brzy rozšířila svou působnost také na kraj prešovský a své sídlo přenesla do Prešova. Jejím předsedou byl dr A. Beskid, pozdější guvernér Podkarpatské Rusi.

S počátku Národní rada ľubovňanská byla vedena myšlenkou spojení s novou Ukrajinou, ale když její činovníci přišli více do styku s činiteli československými, po úvaze o příštím osudu Podkarpatských Rusínů vyslovila se Národní rada prešovská pro *spojení s Československou republikou*, podobně jako brzy na to i Nár. rada svaljavská, ba někteří její činitelé pomýšleli i na připojení haličských Lemků k Československu.

Velmi živě reagovalo na zprávu o tom, že rakousko-uherská vláda přijala podmínky prohlášení Wilsonova, obyvatelstvo východního rusínského kraje, kde dosáhli velkého vlivu bratří dr. Julius a Michal Braščajkové. Již 3. listopadu 1918 se konala v Chustu velká schůze obyvatelstva, na níž přednášel dr. Julius Braščajko, chustský advokát, o politické situaci.

Na schůzi, konané 10. listopadu 1918, na níž referoval opět dr. Julius Braščajko, projevili přítomní nespokojenost a nesouhlas s postupem užhorodských činitelů, kteří podnikali akci, jejímž cílem bylo, aby Podkarpatští Rusíni dostali rovnoprávnost s ostatními národy *v rámci státu maďarského* žádajíce kromě toho samosprávu církevní vedle několika požadavků podružnějších. Účastníci schůze v Chustu se na konec vyslovili pro spojení s novou Ukrajinskou republikou. Na nové schůzi 17. listopadu 1918 byla ustavena místní Národní rada, jejímž předsedou byl zvolen dr. Julius Braščajko, který pak, jako vůdce delegace Národní rady chustské tvořil oposici na Národním shromáždění Rusínů 10. XII. 1918 v Budapešti, jak již bylo uvedeno. V tomto nejvýchodnějším cípu území rusínského byly dni v té době nejrušnější. Četné schůze lidu, zakládání Národních rad, živá agitace, řada usnesení a resolucí, ba i vytvoření vlastního huculského vojska, to vše je toho důkazem. Významné bylo usnesení místní marmarošské Národní rady, jejímž předsedou byl dr. Michal Braščajko, advokát v Rachově, podle něhož se konala 21. ledna 1919 v Chustě veliká schůze 420 delegátů rusínských obcí. Na tomto sjezdu také za účasti delegátů užhorod. Nár. rady (Jul. Grigasy, dr. Jul. Hadžega a Viktor Želtvaj) bylo usneseno, aby se Podkarpatská Rus spojila s Ukrajinou. Na této schůzi byla také zvolena delegace, jež měla o otázce spojení Podkarpatských Rusínů s Ukrajinskou republikou jednat v Kijevě. Už před tím, na počátku ledna 1919, sjezd Ukrajinců ve Stanislavově se rovněž usnesl na připojení Podkarpatské Rusi k Ukrajině, ba později také ukrajinské vojsko z Haliče přišlo zabrat území Podkarpatských Rusínů, ale když bolševici obsadili Kijev, stáhlo se ukrajinské vojsko z Podkarpatské Rusi.

Zatím co obyvatelé východního a západního kraje rusínského území žádali spojení se soukmenovci slovanskými, inteligence z Užhorodu a užhorodského kraje, hlavně kněží, sdružení kol vydavatelstva Unio, nemohli se dlouho rozhodnout rozvázat tradiční svazky s Maďarskem. Na schůzi 5. listopadu 1918 v učitelském ústavě v Užhorodě, na níž přítomní kněží a inteligence laická, shromáždivší se tu za souhlasu biskupa Pappa, debatovali o vzniklé situaci a jejích důsledcích pro Podkarpatské Rusíny, byl zvolen zvláštní výbor s předsedou Aug. Vološinem v čele a rozhodnuto, aby na den 9. listopadu 1918 bylo svoláno velké shromáždění lidu v Užhorodě. Na tomto shromáždění, jež zahájil A. Vološin, byla ustavena Národní rada, jejímž předsedou byl zvolen kanovník Simon Szabó, jednatelem Aug. Vološin. Kromě toho na tomto shromáždění bylo schváleno memorandum, v němž účastníci prohlásili věrnost maďarskému státu, vyslovili se pro jeho celistvost a žádali pro Rusíny taková práva, jaká budou míti jiní národové na území státu maďarského; kromě toho byl vysloven požadavek autonomní správy církve řeckokatolické, zřízení stolice ruského jazyka při budapeštské universitě a požadavek reforem *hospodářských, zemědělských i průmyslových.*

Shromáždění bylo zakončeno písní *„Podkarpatskije Rusiny, ostavte hlubokij son"*.

Na postupu Národní rady užhorodské je vidět, jak tu při rozhodování inteligence a vůdců lidu působila silně pouta tradice a národní vědomí navzájem. Činitelé Národní rady užhorodské zahájili ihned jednání s maďarskou vládou ve smyslu usnesení lidového shromáždění ze dne 9. listopadu 1918, žádajíce pro Rusíny zabezpečení národních, kulturních a církevních práv, jichž se mělo dostat na území nového demokratického Maďarska všem národnostem podle slibu vlády maďarské. Tedy podle přání Národní rady užhorodské měla se otázka Podkarpatských Rusínů rozřešit na podkladě autonomie v rámci Maďarska. Dr. S. Szabó jednal o otázkách Podkarpatských Rusínů v Pešti s Károlyim, Lovaszim, Jászim a dosáhl s nimi shody, neboť všichni mu slibovali co největší možnost rozvoje Podkarpatských Rusínů v rámci státu maďarského, který, podle prohlášení ministra Jásziho, měl se změnit v nové Švýcarsko.

S touto dohodou Národní rady užhorodské s vládou maďarskou nebylo však spokojeno rusínské obyvatelstvo na východě území, zvláště Huculi, jak už byla vpředu o tom zmínka.

Postup a způsob řešení otázky Podkarpatských Rusínů, který ve skutečnosti neodpovídal slibům maďarské vlády, neuspokojil Podkarpatských Rusínů, ba nebyli s nim spokojeni brzy ani členové Národní rady užhorodské, zvláště když zákon číslo X. z 21. prosince 1918 neohraničoval přesně území Podkarpatských Rusínů a když Maďaři nehodlali zaručiti slibovanou autonomii mezinárodně. Z tohoto důvodu a pod vlivem jiných okolností jednala rusínská delegace již 1. I. 1919 (A. Vološin, P. Legeza, I. Kontratovič) se splnomocněncem československé vlády dr. Milanem Hodžou v Budapešti o možnosti připojení Podkarpatské Rusi k Československu.

Mezitím však se již situace rychle obracela, když na Podkarpatskou Rus přišlo koncem ledna 1919 poselstvo od presidenta Masaryka (št. kap. Písecký) a zástupce amerických Rusínů, kteří přinesli zprávu o výsledku plebiscitu mezi americkými Rusíny. Také kolem Podkarpatské Rusi se situace politicky změnila. Plán zřízení samostatné Ukrajiny padl a tím také přání a požadavky, vyslovené Národní radou chustskou, se staly ilusorními. Na nový postup Podkarpatských Rusínů a zvláště Národní rady užhorodské měl rozhodující vliv fakt, že v Maďarsku se zmocnili vlády v druhé polovině března komunisté.

Komunistická vláda zřídila místo krajinského ruského ministerstva ruský krajinský komisariát pro nynější území Podkarpastké Rusi v čele s lidovým komisařem dr. A. Štefanem. Území Podkarpatských Rusínů mělo tvořit součást sovětské republiky maďarské, a mělo mít ideální hranice od Popradu do Tisy.

Brzy nato pak v důsledku ujednání americké delegace na mírové konferenci

se zástupci Československé vlády dr. Benešem a dr. Kramářem a se zástupci vítězných velmocí byla zahájena vojenská okupace Podkarpatské Rusi československým vojskem.

Memorandum, obsahující zprávu o usnesení amerických Rusínů, přinesl na Podkarpatskou Rus Ferdinand Písecký, vyslaný presidentem Masarykem, a odevzdal je 13. února 1919 Simonu Szabóvi v Užhorodě. Nato ihned nastalo jednání o dohodě s různými činiteli rusínskými. Když 15. března 1919 přijel do Užhorodu také dr. Žatkovič a J. Gardoš, skončilo jednání s představiteli všech Národních rad úspěšně a tak *dne 8. května 1919* se konala v Užhorodě v sále budovy županského úřadu schůze členů všech tří Národních rad: užhorodské, prešovské a chustské.

Účastníci této slavnostní historické schůze za předsednictví Aug. Vološína vytvořili jednotnou *„Centrální ruskou národní radu"*, schválili po poradě s delegáty amerických Rusínů jejich dosavadní akci a vyslovili se *jednomyslně pro připojení k Československé republice.*

Centrální ruská národní rada vyslala pak 100člennou deputaci do Prahy dne 20. května 1919. Vedoucí činitelé této deputace (dr. A. Beskid, A. Vološín, dr. Žatkovič) jednali 23. V. 1919 v Praze o všech podmínkách připojení Podkarp. Rusi k Československu s presidentem T. G. Masarykem. Zpráva o rozhodnutí Centrální ruské národní rady byla také zaslána do Paříže dr. Benešovi.

Rozhodnutí amerických Rusínů i přání Centrální ruské národní rady musilo se ovšem dostati sankce na mírové konferenci.

O otázkách Podkarp. Rusínů jednal již před tím na mírové konferenci v Paříži dr. Žatkovič a J. Gardoš, kteří do Paříže přijeli 13. února 1919 jako zástupci amerických Rusínů a jednali s československou delegací dr. Benešem a dr. Kramářem dříve, než odejeli na Podkarpatskou Rus. Již od ledna 1919 byl v Paříži také předseda Národní rady prešovské dr. A. Beskid. Dr. Beneš sjednal audienci zástupcům Podkarpatských Rusínů u plukovníka House, významného představitele americké mírové komise a u Tardieua, předsedy 10členné komise na mírové konferenci. Když tito činitelé a také 5členná komise při mírové konferenci přijali sympaticky přání amerických Rusínů, mohli tito odejet klidně 4. března 1919 do Prahy (zatím co dr. Beskid zůstal ještě v Paříži), aby konferovali v Praze s presidentem Masarykem o svých přáních a požadavcích, pak do Bratislavy, kde jednali s dr. Šrobárem, ministrem pro Slovensko, zastavili se v Prešově, odkud po jednání s členy Národní rady prešovské odejeli na Podkarpatskou Rus, aby spolupracovali na sjednocení všech tří Podkarpatoruských rad.

Mírová konference projevila konečně souhlas s řešením otázky Podkarpatských Rusínů podle přání Rusínů amerických a Centrální ruské národní rady v Užhorodě ze dne 8. května 1919. Smlouvou v Saint Germain - en - Laye z 10. září 1919 byly pak stanoveny podmínky připojení Podkarpatské Rusi

k ČSR a závazky československého státu vůči Podkarpatským Rusínům, jež byly pak také pojaty v základě do ústavy Československé republiky ze dne 29. II. 1920.

Ministr dr. Beneš, který se jako zástupce Československé republiky na mírové konferenci účastnil všech jednání mírových, vyložil ve své přednášce v Užhorodě v květnu 1934, jak kromě přání Rusínů samých rozhodly o připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice tyto důvody:

a) nemožnost úplné samostatnosti rusínského území,

b) nemožnost dalšího setrvání Podkarpatských Rusínů ve svazku s Maďarskem vzhledem k nebezpečí dalšího odnárodňování jich,

c) nemožnost spojení s Ukrajinským státem pro odpor Polska a jiných mocností, a konečně

d) potřeba spojení ČSR s Rumunskem z důvodů mezinárodních, aby byl zabezpečen klid ve střední Evropě.

Obsazení celé Podkarpatské Rusi československým vojskem bylo však provedeno po etapách teprve asi během půl druhého roku, po potyčkách s maďarským vojskem komunistickým, proti němuž československé vojsko vedlo akci společně s vojskem rumunským.

Již začátkem prosince 1918 sdělil francouzský plukovník Vix maďarské vládě rozhodnutí rady spojenců z listopadu 1918, podle něhož Čechoslováci byli oprávněni obsadit území Slovenska směrem na východ až po řeku Už, v to počítajíc také Užhorod. Této demarkační čáry dosáhlo československé vojsko — legionáři armádního sboru z Italie — kolem 15. ledna 1919. Užhorod byl čsl. vojskem za velení ital. pluk. Ciaffiho obsazen 12. ledna 1919.

Když pak velvyslanecká konference v Paříži v polovině dubna 1919 stanovila prozatímní východní hranici ČSR, přibližně odpovídající hranici dnešní, dalo se čsl. vojsko koncem dubna 1919 na pochod na východ od Užhorodu.

Po třídenních potyčkách s rudými vojsky maďarskými byl obsazen Čop a čsl. vojsko postoupilo na východ až k toku řeky Latorice, navázavši spojení s Rumuny.

Postup okupačního vojska československého byl potom na nějakou dobu zastaven ofensivou maďarských vojsk komunistických na Slovensko a odříznutím východní divise čsl. Teprve 22. července 1919 čsl. vojsko obsadilo znovu Čop, Mukačevo a území, určené údolím řeky Latorice až po Volovec. Po dohodě mezi čsl. velitelstvím východní slovenské skupiny a vrchním velitelstvím rumunské armády vyklízelo rumunské vojsko, operující proti maďarským bolševikům, pomalu území dnešní Podkarpatské Rusi. Město Berehovo bylo obsazeno hned na začátku srpna 1919, kdežto východní část Podkarpatské Rusi zůstala i dále ještě v rukou Rumunů a teprve až koncem května 1920 byla zabrána část území přibližně za Sevljuš. Asi v polovině června 1920 byla pak okupována další část; konečně 28. června až 1. července 1920 byl

obsazen Bočkov, Terešva a Jasiňa. Poslední zbytek území Podkarpatské Rusi dostal se pod čsl. správu ve dnech 21. až 23. července 1920. V červenci 1921 byla ještě provedena kompensační výměna menší části území Podkarpatské Rusi s Rumunskem.

Podkarpatská Rus tvoří nedílnou součást Československé republiky, majíc zabezpečenou svou *vlastní samosprávu.* Její samospráva — *autonomie* — je zaručena jednak mírovými smlouvami, jednak ústavními zákony československými. Podle článku X. mírových smluv v Saint Germain - en - Lay z 10. září 1919 Československo se zavazuje, že:

1. zorganisuje rusínské území jižně od Karpat v hranicích, určených hlavními spojeneckými a spojenými mocnostmi, jako autonomní jednotku v československém státě a obdaří je nejvyšší měrou *samosprávy,* jaká se srovnává s jednotností státu československého;

2. území Rusínů jižně od Karpat bude míti svůj zvláštní *sněm.* Tento sněm bude vykonávati zákonodárnou moc ve všech *jazykových, školských a náboženských otázkách,* ve věcech *místní správy a v ostatních otázkách, kterými jej pověří zákony Čsl. republiky. Guvernér* území Rusínů, který bude jmenován presidentem Čsl. republiky, bude odpovědem rusínskému sněmu.

Ústavní listina ČSR. ze dne 29. února 1920 obsahuje ve svých základech povinnosti a závazky, uložené Československé republice vzhledem k Podkarpatské Rusi, zdůrazňuje však ještě více nedílnost území Československé republiky a jednotné občanství československé. Kromě toho obsahuje některé menší doplňky, které nikterak nemění podstatu a smysl závazků československého státu vůči Podkarpatské Rusi.

Hlavní zásady pro počáteční organisaci a administraci Podkarpatské Rusi obsahoval t. zv. Generální statut ze dne 7. listopadu 1919, vyhlášený 18. listopadu 1919 a pozměněný vlád. nař. ze dne 26. IV. 1920, č. 356 Sb. z. a n. Jinými zákony a nařízeními, zvláště pak zákonem o nové organisaci politické správy ze dne 14. čce 27, č. 125 Sb. z. a n. byla provedena unifikace Podkarp. Rusi s ostatními zeměmi republiky po stránce administrativní.

S počátku při provádění okupace čsl. vojskem byla vojenská i civilní správa na Podkarp. Rusi soustředěna v rukou velitele východních čsl. vojsk generála Hennocquea. Po několika měsících však civilní oddělení vojenské správy bylo odevzdáno do rukou zvláštního administrátora pro Podkarp. Rus min. rady Brejchy.

Provádět novou organisaci civilní správy bez kvalifikovaných lidí za nepříznivé situace a za řady ztěžujících okolností, byla práce, vyžadující trpělivosti a úžasné energie.

Dne 26. dubna 1920 byl jmenován dr. Žatkovič guvernérem Podkarpatské Rusi. Jeho snahou bylo, aby v době co nejkratší byla uvedena v život autonomie Rusínům zaručená, třebaže tu byla řada okolností, které nutily k opa-

trnosti. Když dr. Žatkovič po řadě jednání s pražskou vládou nemohl dosáhnouti uskutečnění svých požadavků stran autonomie, neuznávaje důvodů, jimiž se pražští činitelé vlády řídili, podal v polovině března 1921 presidentovi republiky resignaci, která na opětovnou žádost jeho byla presidentem Masarykem v polovině dubna přijata. Správu země od resignace Žatkovičovy vedl pak viceguvernér P. Ehrenfeld až do listopadu 1923, kdy odevzdal úřad guvernéra do rukou nově jmenovaného guvernéra dr. A. Beskida, bývalého předsedy Národní rady prešovské, který v úřadě guvernérském setrval až do své smrti v červnu 1933. Od konce března 1935 je guvernérem země Podkarpatoruské Konstantin Hrabár.

Po světové válce a dodnes tu a tam, zvláště za hranicemi, se mluvilo a mluví, že Podkarpatská Rus jest jen dočasně pod správou Československé republiky.

Jako odpověď na takové zprávy a stanovisko v otázce postavení Podkarpatské Rusi v rámci ČSR cituji slova ministra dr. Beneše, který ve své přednášce v Užhorodě v květnu 1934, když byl vyložil, že žádné jiné řešení otázky podkarpatoruské nebylo možné, jak už shora bylo uvedeno, než spojení s ČSR a že jediné ČSR může najlépe umožnit kulturní a politický rozvoj Podkarp. Rusi, kategoricky prohlásil tu přítomným Rusínům a Čechoslovákům: „*O osudu Podkarpatské Rusi je na celá staletí rozhodnuto, a definitivně rozhodnuto. Podkarpatská Rus náleží vám a náleží nám, podkarpatskému lidu a Československé republice.*“ Ministr Beneš k tomuto svému prohlášení ještě zároveň připojil, že ČSR se Podkarpatské Rusi nikdy nevzdá, žádného revisionismu nepřipustí a bude Podkarpatské Rusi hájit i krví.

Často si také domácí radikální autonomisté stěžují, a revisionisté za hranicemi žalují na mezinárodním foru, že československá vláda nesplnila dosud svých závazků a nedala Podkarpatské Rusi zaručenou autonomii.

Československá vláda na mezinárodním foru svůj postup v otázce autonomie Podkarpatské Rusi dovedla závažnými důvody plně obhájit, jako na příklad naposled proti stížnostem, jež v Ženevě podal na ČSR maďarofilský Rusín M. Juhász. Ministr Beneš rovněž při svém zájezdu do Užhorodu a do jiných měst na Podkarpatské Rusi otevřeně pověděl, proč dosud autonomie Podkarpatské Rusi nebyla provedena. Ukázav na fakt, že obě menšiny — maďarská i židovská — na Podkarpatské Rusi už z doby starého režimu byly hospodářsky, sociálně i politicky silnější než živel slovanský, vyslovil mínění, že za takového stavu dát autonomii Podkarpatské Rusi by znamenalo, že většina by byla ovládána menšinou, čili že by se fakticky přišlo k systému nedemokratickému. Proto podle slov ministra Beneše „za této situace bylo povinností demokratické vlády pražské podniknouti především dlouholeté přípravy politické, hospodářské a kulturní podkarpatoruského lidu k vybudování opravdu demokratické autonomie.

I rada a sekretariát Společnosti národů uznaly, že je potřebí, aby se na Podkarpatské Rusi prováděla několik let kulturní a politická příprava a aby se autonomie provedla, až bude situace zralá.

A jak kategorické bylo prohlášení ministra Beneše o trvalém spojení Podkarpatské Rusi s ČSR, tak mužně zněla i jeho slova o závazcích ČSR k Podkarpatské Rusi, že „...*vláda československá nikdy na své závazky nezapomněla, nikdy na ně nezapomene, a to, co je v mírových smlouvách, děj se co děj, provede.*"

Podkarpatská Rus je 16 let pod správou československou. Je to krátká doba i v životě člověka ne tak ve vývoji národa, který po staletí byl hospodářsky, kulturně a politicky utlačován. Ale za tu krátkou dobu Podkarpatská Rus udělala pokrok veliký, i když vývoj a rozvoj její byl těžce zasažen dnešní hospodářskou krisí. *Rozvoj školství rusínského* na Podkarpatské Rusi je *ohromný, kulturní úroveň lidu se silně pozvedla, národní vědomí roste*, třebaže prochází krystalisačním stavem, *politické vzdělání lidu se rok od roku zvyšuje, nová podkarpatoruská inteligence* přichází do veřejného života, pracuje kulturně, politicky, nabývá porozumění pro otázky hospodářské a vstupuje také do správy země. To vše je dokladem, *že se splnily předpoklady, že připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice bylo řešení jediné možné a správné*, jež zaručilo a *zaručuje* (jak skutečnosti ukazuje) *Podkarpatské Rusi rozvoj kulturní*, jež dává jí *možnost vyžít se plně národně, pracovat svobodně na politickém a hospodářském povznesení podkarpatoruského lidu. Podkarpatská Rus jde rychle vpřed vlastním samostatným životem* a vstříc další spokojené budoucnosti.

Inž. Jan Brandejs

Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918–1935.

Éra maďarská.

Za maďarské éry nebylo na Podkarp. Rusi politického života. Národnostní menšiny měly v maďarském parlamentě svoje slabé zastoupení, tak zejména Rumuni (14 poslanců), Chorvati, Srbi (4 poslanci), ba i Slováci měli svoje poslance (Hodža, Kollár, Jehlička, Skyčák, Bella, Juriga, Blaho) a utvořili si samostatný národnostní poslanecký klub, jehož tajemníkem byl dr. Hodža a předsedou dr. Mihály (Rumun). Rusíni, bydlící v severovýchodních Uhrách,

v počtu asi 650.000 duší, neměli vůbec žádného zastoupení v uherském parlamentě. Dr. Antonín Beskid ze Šariše sice zastupoval v poslanecké sněmovně uherské před válkou kraje, obydlené většinou rusínským zemědělským obyvatelstvem, ale nebyl národnostně vyhraněn nacionálním duchem rusínským. Lid jej neznal vůbec anebo jen málo a také se do poslaneckého klubu národnostního, hájícího zájmy menšinových národností, nepřihlásil. Na Podkarp. Rusi se za maďarské éry politicky vůbec nežilo. Lidu nebylo přiznáno volebního práva; Maďaři nedali lidu půdy, nedali mu škol, proto mu také důsledně nedali ani všeobecného volebného práva; lid neměl účasti na veřejné moci, proto se nezajímal o politiku a o politické strany. Ostatně celý jeho život se vyčerpával bojem a prací o kousek tvrdého živobytí, proto neměl ani smyslu pro podíl a účast ve vedení státu, žup, obcí, církví a pod. Bylo politicky mrtvo na Podkarpatské Rusi do revoluce roku 1918.

Éra československá.

Diktatura vojenské a civilní správy 1919—1923.

19. října 1918 zástupci amerických Rusínů dr. Žatkovič a Pačuta předložili dr. T. G. Masarykovi ve Scrantonu požadavek připojení území, obydleného Rusíny v uherském státu, k nově se tvořící Československé republice. Požadavek tento byl potvrzen a schválen na zasedání ruské centrální národní rady v Užhorodě dne 8. května 1919. Tady po prvé hlásí se rusínský národ v Uhrách bydlící k politickému životu, po prvé se politicky představuje celému světu a žádá svoje patřičné místo na nově vycházejícím slunci střední Evropy. Brzy však přepadena jest Podkarpatská Rus nepravidelnými tlupami maďarských bolševických vojsk Bély Kuna a v zápětí potom přichází okupace rumunské armády. Teprve r. 1920 nastává patrné uklidnění, vojsko maďarské i rumunské opouští zemi a místo nich přichází vojsko československé a za ním civilní správa československá.

Válkou světovou a dvojí okupací byl normální občanský život na Podkarp. Rusi v základech rozvrácen a musela přejíti proto delší doba, během níž nastal pomalý a postupný návrat ku klidným dobám mírovým a během níž byl obnoven opět pořádek, bezpečnost, právní řád a normální chod veřejného a soukromého života. Tento přechod nemohl býti v rozvrácených poměrech území Podkarp. Rusi zajištěn nijak jinak než vládou diktatury vojenské a civilní správy, která trvala v letech 1919—1923. Pod její vládou také skutečně brzy nastalo patřičné uklidnění a pravidelný chod denního běžného života. Podařilo se to za krátká čtyři léta tak úspěšně, že v r. 1923 vyskytly se již vážné a četné hlasy po odstranění vojenské a civilní diktatury a po nastolení principu demokratického parlamentarismu.

Přechod od diktatury k demokratickému parlamentarismu r. 1923.

Přechod od vlády diktatury ku vládě parlamentární demokracie nebyl věru lehký na Podkarp. Rusi. Tehdejší duše koaliční „Pětky" a pozdější dlouholetý předseda vlády A. Švehla považoval dobu 4 let vlády diktatury za příliš krátkou, aby už v primitivních poměrech podkarpatoruských mohlo býti zavedeno tak široké volební hlasovací právo jako v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku. Namítal, že kulturní a hospodářský vývoj země příliš nepokročil a že zavedením všeobecného volebního hlasovacího práva se jistě vynoří nepokojné živly komunistické a separatistické, které uklidněnou hladinu veřejného života znovu rozbouří a zastaví započatou konsolidaci. Namítal dále, že lid nepochopí rozvrstvení politických stran, vžité již delší dobu v Čechách a na Moravě. Švehla si přál totiž, aby na Podkarp. Rusi politický vývoj se ubíral stejnou cestou jako na západě, t. j. aby se tam vytvořily obdobné a tytéž politické strany jako v Čechách a aby tyto strany byly součástí ústředních politických stran v Praze; snažil se za každou cenu zabrániti, aby na Podk. Rusi se nevytvořily odlišné nové malé straničky, které by politicky pro Podkarpatskou Rus byly úplně bezvýznamné a celkový politický život v republice by zkomplikovaly. Proto již roku 1920 jako předseda republikánské strany založil zemský sekretariát její v Mukačevě a mimo to založil více sekretariátů župních a okresních, které měly budovati po obcích organisačně republikánskou stranu. Stejně tak Švehla pobídl i druhé koaliční strany v téže době, aby si počínaly stejně. V r. 1921 ministerský rada dr. Ot. Frankenberger byl jím pověřen zvláštním posláním, vypracovati na Podkarpatské Rusi plán nejnutnějších zemědělských opatření na zlepšení situace zemědělství a vyzkoumati náladu lidu pro případné zavedení demokratické správy a vypsání voleb.

Frankenberger zavedl především řádné a pravidelné zásobování obyvatelstva země kukuřicí, moukou, cukrem, tuky, masem, pohonnými látkami, vypracoval podrobný, všeobecný plán provedení pozemkové reformy na státní půdě na ploše asi 100.000 ha, připravil soustředění a vybudování zemědělského družstevnictví, hlavně úvěrního, skladištního a potravního, ve dvě veliké zemské družstevní centrály a konečně zasadil se, aby veškerá výměra vysokohorských státních pastvin (polonin), v rozlose 50.000 ha, byla dána za nejnižších podmínek k disposici podkarpatoruským zemědělcům pro účely pasení jejich dobytka. Maje takto připravenu půdu a náladu v nejpočetnější složce karpatoruského obyvatelstva, t. j. v zemědělství, Frankenberger neváhal a navrhnul Švehlovi vypsání a provedení voleb na Podk. Rusi a to nejprve voleb do obcí a později voleb do Národního shromáždění.

Dnes, po uplynutí 12 let politického vývoje od té doby, možno říci, že stanovisko Frankenbergrovo bylo úplně správné, a že obavy Švehlovy byly bez-

podstatné. Opožděný vývoj politický býval by měl jistě v zápětí vyvolání bouřlivě radikální separatistické oposice a působil by škodlivě na pokračující konsolidaci a na zlepšující se hospodářský stav země. Švehla konečně po delším váhání souhlasil, nařídil vypsati nejdříve volby do obcí na měsíc září 1923 a tak nastolil demokratický režim na Podkarp. Rusi.

Období demokratického parlamentarismu 1923—1935.

Po vypsání obecních voleb v září 1923 a jejich provedení musel se demokratický režim na Podk. Rusi provésti do všech důsledků, t. j. místo civilní správy muselo se zavésti zemské a okresní zřízení r. 1928, úplně obdobně jako v zemích českých, musely se dále provésti volby do zemského zastupitelstva a do okresních zastupitelstev, musely se též provésti volby do obou komor Národního shromáždění a musely se pravidelně prováděti volby do obcí.

A tak jsme svědky toho, že na Podkarp. Rusi v období 1923—1935 jsou každého druhého roku volby a že najednou se otevírají dveře dokořán politickému životu a politickému rozvrstvení obyvatelstva. Tak obecní volby se prováděly čtyřikrát v létech 1923, 1927, 1931 a 1935, volby do zemského zastupitelstva a okresních zastupitelstev dvakrát, r. 1928 a r. 1935 a konečně volby do Národního shromáždění čtyřikrát, r. 1924, r. 1925, r. 1929 a roku 1935. S výjimkou let r. 1926, 1930, 1932, 1933 a 1934 byly v období 1923 až 1935, tedy za dobu 13 let, osmeré volby.

Výsledky voleb ukazují, že politický vývoj země není zdaleka nijak ustálený, že lid se každými volbami učí rozlišovati dobře politické strany a že také dovede svoji dočasnou nespokojenost volebním lístkem zdůrazniti. Přemíra voleb není tedy nikterak na škodu Podkarpatské Rusi, obecný lid zde nemá nikde jinde možnosti se politice učiti prakticky než právě při volbách. Proto volby jsou tou nejlepší politickou školou, a proto nedivme se, jestli lid při volbách to zkusí jednou s tou stranou, po druhé s jinou, po třetí opět s jinou. Volby jsou nejlepší příležitostí, aby lid politické strany poznal a ocenil. Ostatně volební akt i pro desetitisíce primitivních voličů na Podk. Rusi neskytá už dnes, po osmém jeho opakování, žádných těžkostí.

Nesnáze a stinné stránky demokratického parlamentarismu československého se jeví na Podkarp. Rusi ne tak ve voličích jako ve zvolených funkcionářích, jak bude níže ukázáno.

Na Podkarp. Rusi bylo odevzdáno ve volbách:

roku 1924 . .	254.200	platných hlasů	(volby do posl. sněm. N. S.)
„ 1925 . .	245.743	„ „	(volby do posl. sněm. N. S.)
„ 1928 . .	242.663	„ „	(volby do okresů a země)
„ 1929 . .	266.324	„ „	(volby do posl. sněm. N. S.)
„ 1935 . .	323.645	„ „	(volby do posl. sněm. N. S.)

Srovnejme roky: 1925 . . . . . 245.743 hlasů
1929 . . . . . 266.324 „
1935 . . . . . 323.645 „

V období 1935—1929, t. j. za 4 léta, je přírůstek 20.581 hlasů, za 1 rok tedy 5.145 hlasů; v období 1929—1935, tedy za 6 roků, je přírůstek 57.321 hlasů, za 1 rok tedy 9.553 hlasů. Nepoměr mezi oběma přírůstky se vysvětluje vystěhovaleckým ruchem, který do r. 1929 byl značný; po roce 1929 vystěhovalecký proud nejen do zámoří, ale i do ostatní Evropy i uvnitř republiky byl nadobro zastaven. Podle volebního řádu volí se na Podk. Rusi 9 poslanců a 5 senátorů. Volební číslo do poslanecké sněmovny bylo: roku 1924 28.245 hlasů, r. 1925 27.304 hlasů, roku 1929 29.591 hlasů, roku 1935 34.443 hlasů, roku 1941 může býti dokonca 38.000 hlasů.

Vzhledem k vysokému přirozenému přírůstku voličů a vzhledem k vysokému volebnímu číslu byl vždy boj politických stran mezi sebou na Podkarp. Rusi velmi úporný, což vysvětluje též mocenské posice jednotlivých politických stran na Podk. Rusi. O 350.000 voličů podkarpatoruských zápasilo až dosud bezmála 20 různých politických stran a dosáhly v jednotlivých volbách následujících výsledků:

1. *Československá strana lidová* (předseda a vůdce Msgr. dr. Šrámek) dostala ve volbách do posl. sněmovny:

r. 1924	11.107 hlasů, t. j.	4.4%	z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925	7.042 hlasů, t. j.	2.8%	z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1929	8.979 hlasů, t. j.	3.4%	z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1935	7.325 hlasů, t. j.	2.2%	z celk. počtu odevzdaných platných hlasů

Lidová strana má tedy ustálený kádr voličů, neroste, spíše klesá absolutně a rozhodně stále ztrácí na svém významu i vlivu. V N. S. byla zastoupena dosud jedním poslancem, kterým byl v období 1925—1929 Msgr. P. Aug. Vološin, ředitel učit. ústavu v Užhorodě. Strana vydává rusky psaný týdeník jménem „Svoboda" a opírá se hlavně o řecko-katolické duchovenstvo rusínské národnosti, o učitelstvo rusínské a o rusínské zemědělce. Do sféry jejího vlivu patří kulturní korporace zvaná „Prosvita", jejímž předsedou je její předák dr. M. Braščajko. Z peněžních ústavů stála dříve pod jejím vlivem Podkar-

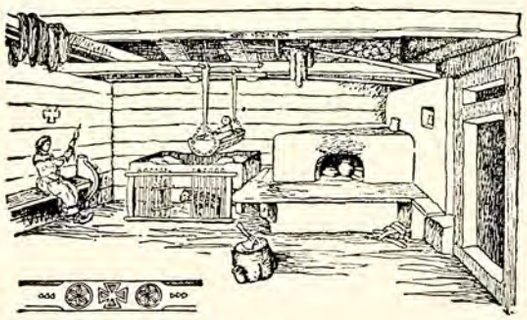
Dřevař

Pastevec s Polonin

Huculka z Jasiny

Jizba v chyši na Vrchovině

patská banka. Vlastních odborových, družstevních, zájmových a jiných korporací strana nemá.

2. *Československá strana živnostenská* (předseda a vůdce: min. J. V. Najman) dostala ve volbách do poslanecké sněmovny:

r. 1924 2.748 hlasů, t. j. 1.1% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925 1.094 hlasů, t. j. 0.4% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1929 7.348 hlasů, t. j. 2.8% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1935 8.676 hlasů, t.j. 2.7% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů

Živnostenská strana má svůj pevný a stále rostoucí kádr voličstva v řadách stavu obchodnického, živnostenského a řemeslnického, židovské, české a rusínské národnosti. Roste a pomalu přibývá na politické síle a významu. V Národním shromáždění nebyla dosud zastoupena. Do sféry jejího vlivu patří některé peněžní ústavy, jako na př. Živnostenská záložna a některé odborové korporace. Zasloužila se zvláště o vybudování okresních živnostenských společenstev (gremií). Vydává maďarsky psaný týdeník „Középostály".

3. *Československá strana národně demokratická* (předseda a vůdce: Dr. Karel Kramář) ve volbách do poslanecké sněmovny dostala:

r. 1924 2.780 hlasů, t. j. 1.1% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925 3.074 hlasů, t. j. 1.3% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů

Ve volbách roku 1929 samostatně nekandidovala, ale vytvořila s ruskou trudovou stranou, s autonomním zeměd. sojuzem (Kurtyák) a ruským sjednocením ruský národní blok, který dostal úhrnem 48.509 hlasů. R. 1935 též samostatně nekandidovala, ale vytvořila národní sjednocení, jemuž bylo odevzdáno 28.954 hlasů. Ale útvary posléze jmenované jsou nahodilé a nejsou trvalé. Jinak národní demokracie má svoje voličstvo téměř výhradně v úřednických kruzích české národnosti. Vydávala pro ně dříve český týdeník „Podkarpatská Rus". Strana neroste a její význam pro Podkarp. Rus je nepatrný.

4. *Československá strana národně socialistická* (předseda a vůdce: Václav Klofáč) ve volbách do poslanecké sněmovny dostala:

r. 1924 20.068 hlasů, t. j. 8% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925 15.579 hlasů, t. j. 6.4% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1929 5.671 hlasů, t. j. 2.1% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1935 10.027 hlasů, t. j. 3.1% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů

Ve volbách roku 1924 a 1925 nekandidovala samostatně, nýbrž společně s ruskou stranou trudovou. Teprve r. 1929 a r. 1935 kandidovala samostatně. Byla dříve zastoupena v poslanecké sněmovně jedním posl. (dr. A. Gagatko). Od r. 1929 je bez zastoupení. Její voličstvo se doplňuje hlavně ze řad úřednictva, zřízenectva, živnostnictva a dělnictva české národnosti, též z něco

mála zemědělců národnosti rusínské. Opírá se o odborovou organisaci státně zaměstnaneckou a o některé organisace drobných živnostníků. Pro svoje ruské voliče vydává ruský týdeník „Russkaja Zemlja" a čtrnáctideník „Karpato-russkoje Slovo". Její význam pro Podkarp. Rus je slabý, bude vzrůstati, ale nepatrně. Z peněžních ústavů stojí jí nejblíže pobočky Městské spořitelny vinohradské v Užhorodě, Mukačevě, Chustu a v Rachově.

5. Sionistická strana židovská. Ve volbách do posl. sněmovny N. S. dostala:
r. 1924 17.941 hlasů, t. j. 7% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925 19.121 hlasů, t. j. 8% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1929 16.762 hlasů, t. j. 6.3% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
R. 1935 samostatně nekandidovala.

Tato strana je ponejvíce stranou židovské inteligence a dělnictva. Myšlenkově je neblíže čsl. sociálně demokratické straně, s níž politicky, hospodářsky a kulturně kooperuje. Kandidovala vždy samostatně, nedosáhla však nikdy volebního čísla, a proto neměla v parlamentě přímého zastoupení. Roku 1935 postavila společnou kandidátku se stranou čsl. sociálně demokratickou a dostala tak přímé zastoupení v N. S. jedním poslancem, jímž je Dr. Chaim Kugel. Strana organisuje hlavně pokrokovou židovskou mládež, stará se o židovská úvěrní družstva a vydává pro své příslušníky židovsky psaný týdeník. Počet voličů si strana pevně udržuje a úměrně tomu požívá i vlivu a moci.

6. Československá strana sociálně demokratická při volbách do poslanecké sněmovny dostala hlasů:
r. 1924 23.826 hlasů, t. j. 9.4% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925 18.183 hlasů, t. j. 7.4% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1929 22.922 hlasů, t. j. 8.6% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1935 29.749 hlasů, t. j. 9.2% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů

Voličstvo této strany patří ponejvíce k dělnickým vrstvám rusínské, maďarské, židovské a české národnosti, též něco málo rusínských zemědělců se k ní hlásí. Má pevné kádry svých voličů a svou základnu voličskou zvolna a jistě zesiluje a rozmnožuje. Opírá se o některé odborové dělnické organisace a založila si pro ně vzdělávací ústředí pod názvem „Dělnická akademie". Vydává rusínský týdeník „Vpered" a maďarský týdeník „Szabadság"; dříve vydávala též český týdeník „Hlas Východu". V Národním shromáždění byla vždy zastoupena jedním poslancem, po volbách roku 1935 dokonce dvěma poslanci a jedním senátorem. Prvním poslancem jejím v období 1924—1929 byl nynější ministr sociální péče inž. Nečas, druhým poslancem v období 1929—1935 byl školní inspektor Husnaj a v nynějším období zastupuje ji v N. S. školní inspektor Révay, prof. dr. Chaim Kugel a v senátě redaktor

Balla. Strana zakořenila svými základy hlavně v kruzích dělnických, o jejichž zájmy se svědomitě stará. Moci a vlivu požívá přiměřeně své síle.

7. *Židovská strana orthodoxní* dostala ve volbách do poslanecké sněmovny N. S. následující počet hlasů:

r. 1924 9.914 hlasů, t. j. 3.9% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925 11.717 hlasů, t. j. 4.8% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
R. 1929 i 1935 samostatně nekandidovala.

Ke straně hlásí se ponejvíce židovské vrstvy obchodnické, živnostenské, řemeslnické a zemědělské, bydlící ve vesnicích. Stojí nejblíže republikánské straně, s kterou společně pracuje v otázkách hospodářských, politických, kulturních a konfesionálních. Neměla nikdy parlamentního zastoupení, v letech 1924 a 1925 kandidovala sice samostatně, ale v letech 1929 a 1935 kandidovala společně s republikánskou stranou, pro niž hlasovala. Udržuje si neztenčeně stálý kádr svých voličů, který pomalu zvětšuje. Strana pracuje nejvíce v otázkách zemské samosprávy; r. 1928 a 1935 kandidovala samostatně ve volbách do zemského zastupitelstva a dobyla 1 mandát, který od té doby zastává Dr. Alex. Kroó.

8. *Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu.* Její vývoj volebních hlasů, které dostala do poslanecké sněmovny, je následující:

r. 1924 16.300 hlasů, t. j. 6.4% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925 34.916 hlasů, t. j. 14.2% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1929 77.519 hlasů, t. j. 29.1% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1935 60.747 hlasů, t. j. 19.0% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů

Voličové republikánské strany rekrutují se hlavně z řad zemědělců národnosti rusínské, maďarské, židovské a české, též něco málo z inteligence městské, ponejvíce české, rusínské a židovské národnosti. Strana republikánská zaznamenává v pěti letech 1924—29 tak silný vzestup své síly a moci, že se sedmého místa r. 1924 dostává se na druhé r. 1925 a na prvé r. 1929. Tento vzrůst byl zadržen roku 1935. Strana ztratila svůj primát a ve volbách 1935, při níž ztratila 30.000 hlasů, dostala se na druhé místo. Třebas pozbyla trochu na důvěře, síle a prestiži, udržela si však přece své dominující a rozhodující postavení. Měla v parlamentě vždy přímé zastoupení; v období 1924—1925 zastupovali ji v poslanecké sněmovně dr. J. Kaminský, v období 1925—1929 dr. Aug. Štefan a dr. Frant. Králík, v období 1929—1935 V. Sčerecký, I. Prokop a J. Zajíc, v senátě dr. E. Bačinský, v období 1935 až 1941 dr. P. Kossey, J. Zajíc a v senátě dr. E. Bačinský. Strana má sice rozvětvenou síť svých sekretariátů a sekretářů, politické organisace její jsou však dosud slabé a nehybné, proto strana užívá více svého vlivu a opírá se hlavně o úřednický aparát. Strana si vybudovala řadu zájmových a odbo-

rových organisací, jako na př. organisace úřednické, učitelské, dělnické, mládeže, Selskou jízdu, Svobodné učení selské, Zemědělskou komoru, Svaz pěstitelů tabáku, Svaz vinařů, Zemský ovocnický spolek, Svaz šlechtitelů obilí, Zemskou jednotu chovatelů koní, Zemské sdružení chovatelů drobného hosp. zvířectva, Ústředí včelařů, Mlékařskou jednotu; většina těchto organisací je však málo činná, poněvadž trpí nedostatkem obětavých a pracovitých funkcionářů, zejména ze řad obyvatelstva rusínské národnosti. V peněžnictví opírá se strana o Zemský družstevní svaz a četnou k němu přičleněnou síť okresních Rolnických vzájemných pokladnic a úvěrních družstev, kterýžto lidový úvěr dobře a solidně byl založen a nalezl porozumění mezi lidem; stejně tak Obchodní jednota hospodářských družstev se svými družstvy skladištními a potravními spolky se dobře zavedla v zemědělském obyvatelstvu. Strana vydává pro svoje příslušníky vícero časopisů, tak rusky psaný týdeník „Zemledělskaja politika" a maďarsky psaný „Köztársasági Hiradó". Ukrajinsky psaný týdeník „Zemlja a Volja", rusky psaný týdeník „Russkij Narodnyj Golos" a česky psaný deník „Podkarpatské hlasy" nejsou sice oficiálními listy strany, ale svým duchem a charakterem se straně přibližují.

Z odborných zemědělských časopisů budiž uveden rusky psaný měsíční časopis „Hospodár" a rusky psaný měsíčník „Družestvennyj Věstník". Z kulturních organisací opírá se strana o spolek „Duchnoviče", o spolek „Prosvitu", jakož i o svoji vlastní kulturní organisaci „Svobodné učení selské", jejíž činnosť byla r. 1936 znovu obnovena.

9. *Komunistická strana Československa* ve volbách do poslanecké sněmovny dostala následující počet hlasů:

r. 1924 100.242 hlasů, t. j. 39.4% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925 75.669 hlasů, t. j. 30.8% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1929 40.583 hlasů, t. j. 15.2% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1935 78.334 hlasů, t. j. 24.4% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů

Komunistická strana v trojích volbách r. 1924, 1925 a 1935 získala primát co do počtu hlasů, ovšem, tento primát neznamená nic jiného než ukázka smýšlení a nálady ve voličstvu a je to současně výstraha pro druhé politické strany a pro směr státní politiky. Jinak váha, autorita, prestiž a vliv komunistické strany na Podkarp. Rusi je slabý a zdaleka neodpovídá počtu voličů. Strana také se nikdy nesnažila svoji državu a posice široce vybudovati, upevniti a podepříti. Má slabé odborové organisace dělnické a její potravní družstevnictví se nemůže nijak vyvinouti a ustrnulo. V parlamentě byla zastoupena čtyřmi, po případě třemi neb jen dvěma poslanci, v senátě dvěma senátory, případně jedním senátorem. Význačnější poslanci byli dr. Gáti, Török, Mondok, Sidorjak a Šafranko. Kulturní organisace strany věnují se hlavně mládeži. Svoje voličstvo doplňuje komunistická strana hlavně ze řad malo-

zemědělců a zemědělských dělníků rusínské, maďarské a židovské národnosti. Pro svoje voličstvo vydává rusky psaný týdeník „Pravda" a maďarsky psaný týdeník „Munkás Ujság".

10. *Autonomní zemědělský sojuz* dostal ve volbách do poslanecké sněmovny:
r. 1924 21.161 hlasů, t. j. 8.4% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925 28.799 hlasů, t. j. 11.6% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1929 48.509 hlasů, t. j. 18.2% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1935 44.982 hlasů, t. j. 13.9% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů

Tato výhradně autonomní ruská strana má svoje voliče hlavně v řadách ruských malozemědělců, učitelů a řecko-katolických duchovních ruských. Roste a přibývá jí na síle. Odborové, kulturní nebo peněžní organisace nemá žádné. Opírá se o kulturní organisaci „Duchnovič" a vydává pro své voličstvo rusky psaný týdeník „Russkij věstník". V poslanecké sněmovně byla vždy zastoupena jedním poslancem, jímž byl Ivan Kurtyák, později Andrej Brody a v senátě jedním senátorem, jímž je Julius Földesi. Ve volbách roku 1924 a 1925 kandidovala strana samostatně, ve volbách r. 1929 spojila se s čsl. národní demokracií, s ruskou trudovou stranou a s ruským národním sjednocením a vytvořila t. zv. ruský národní blok. Bez tohoto spojení by byl býval Sojuz jistě nedosáhl volebního čísla a jeho osud mohl býti natrvalo zpečetěn; též roku 1935 Sojuz byl nucen spojiti se se slovenskou stranou ľudovou pod vedením Andreja Hlinky, aby mohl obsaditi místo v poslanecké sněmovně a v senátu. Jinak hrozilo nebezpečí, že Sojuz nedosáhne potřebného minimálního počtu hlasů (quorum) předepsaného novým zákonem. Spojením ve volbách roku 1929 a r. 1935 přestal sice Sojuz existovati samostatně politicky, ve skutečnosti však vede dále samostatný život bez ohledu na volební spojení.

11. *Maďarská národní strana* ve volbách do poslanecké sněmovny dostala:
r. 1924 28.113 hlasů, t. j. 11.0% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1925 29.102 hlasů, t. j. 11.8% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1929 30.455 hlasů, t. j. 11.4% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů
r. 1935 34.234 hlasů, t. j. 10.6% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů

Tato strana doplňuje svoje voličstvo ze řad maďarských zemědělců a z městského obyvatelstva maďarského, hlavně maďarské inteligence. Nemá vůbec žádných odborových, zájmových, kulturních nebo hospodářských organisací. V parlamentě byla vždy zastoupena jedním poslancem a jedním senátorem (Korláth, Egri, Hokky). Neroste, ani neupadá, ale svůj mocenský stav si pevně udržuje. Pro svoje voliče vydává maďarsky psané časopisy: „Kárpáti Hiradó", „Kárpáti Magyar Hirlap", „Kárpáti M. Gazda" a „Őslakó".

12. *Ruské národní sjednocení* dostalo ve volbách do poslanecké sněmovny:

r. 1935 28.954 hlasů, t. j. 8.9% z celk. počtu odevzdaných platných hlasů. Předešlé ročníky 1924, 1925 a 1929 strana nekandidovala.

Předzvěstí této čistě ruské nacionalistické strany byl již ruský národní blok z voleb r. 1929, který se však nemohl udržeti pro nestejnorodost svých jednotlivých složek a brzy se rozešel. Nová strana se vytvořila nečekaně, náhle a nahodile na jaře r. 1935 a opřela se plně o čsl. národní demokracii, vlastně o nový útvar „Čsl. národní sjednocení", s nímž společně kandidovala ve volbách r. 1935. Svoje voličstvo má hlavně v řadách ruských malozemědělců, ponejvíce pravoslavného vyznání, též však mnoho rusínské inteligence a hlavně vysokoškolského studentstva se k ní hlásí. V parlamentě je zastoupena jedním poslancem dr. Štěpánem Fencikem. Odborových, zájmových a hospodářských korporací nemá, kulturně se opírá jedině o společnost „Duchnovič". Vydává časopis „Náš Puť" třikrát týdně.

Přechodné a dočasné politické útvary.

Těchto 12 politických stran možno považovati za trvalé stálé politické skupiny a strany, které se budou vždy ve volbách vyskytovati, zápasiti mezi sebou a budou bojovati o voliče na Podkarp. Rusi.

Vedle toho však až dosud vyskytly se na Podkarp. Rusi a jistě se také v budoucnu vyskytnou politické skupiny rázu naprosto podřadného a trvání velmi dočasného. Byly to na příklad: strana chliborobů, trudová strana, komunistická strana neodvislá, ruské sjednocení, strana invalidů, hospodářská občanská strana, strana dlužníků, strana křesťansko-národní, strana křesťansko-sociální, samostatná maďarská strana sociálně demokratická, pravoslavná strana, strana ukrajinská, strana autochtonů maďarských, německých a pod.

Rovněž nelze mezi trvalé útvary politické zde počítati německou stranu sociálně demokratickou a Henleinovu „Sudetendeutsche Heimatspartei".

Z velké řady přechodných útvarů politických je viděti, že je možno na Podkarp. Rusi velmi snadno vytvořiti neb založiti novou politickou skupinu, že je však nesnadno ji udržeti. Lid ji nepodepře silou a váhou svého volebního lístku, nedá jí svoji důvěru, pozná velmi brzo její zbytečnosti a bezvýznamnost a nechá ji úplně zaniknouti.

A tak politický vývoj Podkarp. Rusi za dobu 13 let (1923—1935) rýsuje se ve znamení ustáleného počtu 12 větších neb menších politických stran a skupin, které možno považovati za útvary trvalého neb aspoň trvalejšího charakteru. Politické rozvrstvení Podkarp. Rusi je tím provedeno a obyvatelstvo může žít nyní plným politickým životem v těchto politických stranách a bráti účast na vedení záležitostí ve státě, v zemi, v okresích a v obcích.

Politický vývoj Podkarp. Rusi a československá státní myšlenka.

Označíme-li prvých 8 vyjmenovaných politických stran za strany vládní a 4 posléze vyjmenované strany za opoziční, pak vidíme, že dostala v letech:

roku 1924	vládní koalice	40% všech hlasů,	oposice	60% všech hlasů
roku 1925	vládní koalice	46% všech hlasů,	oposice	54% všech hlasů
roku 1929	vládní koalice	64% všech hlasů,	oposice	36% všech hlasů
roku 1935	vládní koalice	37% všech hlasů,	oposice	63% všech hlasů.

V letech 1924—1929 učinila tedy čsl. státní myšlenka na Podkarp. Rusi velké pokroky; loyalita, státnost a přilnutí ke státu se zvýšilo ze 40% r. 1924 na 64% r. 1929 čili bezmála plné dvě třetiny se přihlásily ke plodné spolupráci ve státě, naproti tomu opositčnost klesla v témže období ze 60% na 36%. Jistě podkarpatoruský lid tu plně honoroval dílo poctivé hospodářské, kulturní a sociální obrody celého kraje a obyvatelstva, které čsl. státní správa tu soustavně prováděla. Naproti tomu v období následujícím a zejména roku 1935 nastává úplný obrat ve smýšlení lidu, obrat nežádoucí, nečekaný, nepříjemný a zahanbující. Ve volbách r. 1935 vládní koalice strhuje na sebe jen 37% všech hlasů, tedy jednu třetinu a oposice 63% hlasů, tedy bezmála dvě třetiny. Státnost, loyalita a politická konsolidace utrpěly porážku a silně upadly. Jistě že k tomu přispěly: hospodářská krise, nedostatek zaměstnání, celní válka s Maďarskem, revisionistické hnutí v Maďarsku, napjatý poměr Československa k Polsku, ale hlavní příčinou úpadku koalice na Podkarp. Rusi byly rozbroje mezi jednotlivými koaličními stranami a neurovnané poměry v karpatoruské republikánské straně.

Myšlenkové proudy politického vývoje.

Třeba si povšimnouti, že největší dvě koaliční strany a největší opoziční strana (republikánská, soc.-demokratická, komunistická) jsou strany lokálně *internacionální*, soustřeďující v sobě Rusíny, Maďary, Židy, Čechoslováky, Rumuny i Němce. Polovička voličstva volí mezinárodní politické strany, to znamená, že chce žíti s druhými národnostmi v klidu, míru a pokoji a že si nežádá vyvolati přepjatých národnostních bojů a štvanic, ale chce dopřáti každému národu Podkarp. Rusi plné volnosti v jeho vývoji a v jeho uplatnění. Toto hledisko přispívá neobyčejně k posílení významu země Podkarp. Rusi v naší československé zahraniční politice. Politický internacionalismus je tedy jednou z hlavních zásad, které vedou politický vývoj na Podkarp. Rusi.

Na Podkarp. Rusi je neznámou věcí *klerikalismus*, není ho tu, není ho vůbec v křesťanských církvích, politika a církev jsou dva pojmy, které se na Podkarp. Rusi nesnášejí, kněz je autoritou ve věcech církevních, náboženských a v mravních zásadách životních, není však a nikdy se nesnažil býti autoritou v politice; křesťanské církve tu slouží svému vznešenému poslání, ale do politiky nezasahují ve prospěch svůj, státu a obyvatelstva. Vyskytuje

se tu však klerikalismus židovský, ortodoxní, kde církev, t. j. rabíni předpisují směrnice politického života svých souvěrců a zatracují každého, kdo se jimi neřídí, neb jedná proti nim. Třeba říci, že s hlediska státního byl tento směr židovského klerikalismu naší republice vždy přátelský.

Socialismus nebude míti na Podk. Rusi nikdy velkou základnu a nerozvine se. Scházejí zde velké i drobné průmyslové podniky, schází zde silná třída průmyslového dělnictva a její rozvrstvení podle různých druhů průmyslu. Průmysl má zde příliš primitivní a zastaralé výrobní a podnikatelské formy, proto také se nemůže vyvinouti odborná inteligence dělníků, ani se nemohou vytvořiti větší organisační složky dělnické. Rusínskému duchu je socialismus hnutím a pojmem příliš cizím, složitým, těžkopádným, který massa a duše pologramotného dosud národa nemůže pochopiti a stráviti. Socialismus zde není ani průmyslový, ani agrární, dělníků výhradně zemědělských neb jen lesních tu téměř není, ale jsou tito dělníci současně chalupníky, domkáři, malozemědělci a u těch socialismus na dlouhou dobu nezapustí kořeny.

Komunismus na Podk. Rusi je oproti socialismu něco, co rusínský zemědělský proletář cítí, čím žije, čím se obírá, na co myslí, v co klade velikou naději do budoucna, čím se také mstí pánům (t. j. představitelům státu, státních lesů, zaměstnavatelům), co je zkrátka jeho. Komunismus odpovídá dokonale dnešní nízké rozumové úrovni rusínského dělníka a malozemědělce zároveň. Rusínská Vrchovina a rusínská vrchovinská vesnice jsou totiž kolektivum, v němž všichni malozemědělci mají stejně malé, nízké, tmavé, dřevěné chyše o jedné světnici, komoře a chlévu, ve světnici žije stejně veliký počet 7—15 osob, ve stáji mají 2—3 kousky hovězího dobytka, všichni se oblékají stejně, jedí denně tytéž pokrmy z kukuřice neb brambor, mají stejnou výměru polí a políčka rozkouskovaná, zkrátka mají všichni stejnou bídu. Ze setrvačnosti houževnatě lpí na tom, aby žádný jedinec z tohoto kruhu bídy nevybočil, nevyšinul se a nezbohatl na útraty nebo za zády ostatních, záviděli by mu, on by mezi nimi neobstál a nebyl by jist svým majetkem a svým životem. Tvrdošíjně se drží společného pozemkového majetku pastevního a lesního, zvaného urbarie, který je hlavní baštou jejich společného stádovitého života a utajuje v sobě hospodářský základ komunismu. Jsou proti individualismu a proto komunismus jim přešel do masa a krve. V tomto společném majetku urbárním je hlavní pramen veškeré hmotné a duchovní bídy Podk. Rusi, a proto nízká úroveň životní bude na Podk. Rusi ještě dlouhá desetiletí domovem. Proto i komunismus, pokud nynější bída potrvá, se nadlouho udrží a v jeho stínu bude socialismus jen živořiti.

Agrarismus je opak komunismu. Nechce žádné společné vlastnictví pozemkové, je proti urbariím a chce umožniti, aby na Podk. Rusi každý rusínský malozemědělec byl soběstačnou hospodářskou jednotkou, aby měl dostatek půdy a z této půdy aby si mohl vypěstovati dostatek potravin pro všechnu

svoji rodinu na celý rok. Agrarismus hlavní základ lidstva vidí v selské rodině a ne v selské komuně. Proto je agrarismus pro individualismus a proti komunismu, a proto agrarismus tolik usiluje o provedení pozemkové reformy na P. Rusi jakožto základu a východisku lepšího života. Agrarismus ve svých začátcích na Podk. Rusi byl jen těžko chápán, a proto jeho vývoj počáteční byl pomalý, kdežto komunismus započal na Podk. Rusi jako vybuchnuvší sopka, která hrozí pohřbíti pod sebou celý svět. V agrarismu je budoucnost Podkarp. Rusi, ovšem jen tehdy, jestliže se pustí vážně, poctivě a opravdově do boje s hospodářskou bídou tamního kraje a provede program hospodářského a technického zvelebení zemědělství a sociálního zlepšení zemědělského obyvatelstva.

Separatismus je hnutí, které připravuje odtržení země a lidu od nynějšího mateřského státu Čsl. republiky k některému státu sousednímu již stávajícímu, nebo teprve se tvořícímu. To je separatismus politický. Z politických separatismů je činna irredenta maďarská, polská a ukrajinská. Maďarská a polská irredenta pracují v dohodě jednak mezi sebou a v dohodě s Budapeští a Varšavou; v poslední době činnost obou irredent nápadně zesílila vlivem zahraničně politické situace. Irredenta ukrajinská je ve spojení s Berlínem a pozbývá svůj raison d'être tou měrou, jakou Sověty vnitřně se stabilisují, čím rychleji nastává přechod ku dřívějším normálním formám hospodářského života a čím rychleji uvnitř na území Sovětů nastává národnostní, kulturní a hospodářské vyrovnávání rozdílů jednotlivých oblastí; proto tato irredenta slábne. Jako separatismus kulturní možno uvésti hnutí velkoruské, které chce jazyk, literaturu a kulturu velkoruskou co nejvíce přiblížiti a připodobniti jazyku a kultuře podkarpatských Rusínů. Lid ve své většině odmítá separatismus politický; jsou mu cizí tyto proudy a směry a nemůže se pro ně nikdy a dosti rozehřáti.

Autonomismus dožaduje se zavedení co nejširší samosprávy politické, finanční, hospodářské a kulturní. Poukazuje na hospodářské zdroje země a na vyspělost obyvatelstva. Ve skutečnosti tomuto hnutí o konečný cíl zavedení autonomie neběží, neboť samo ničím nepřispělo ku zeschopnění obyvatelstva pro samosprávu, ale běží o autonomii jako prostředek k jiným politickým cílům. Proti autonomii zaručené ústavou a přizpůsobené všem současným poměrům obyvatelstva a země se nikdo nestaví a postupně čsl. státní správa má také v plánu samosprávu zaváděti. Autonomii politickou, která však má připraviti odtržení země, třeba potírati a zamezovati. Obyvatelstvo podkarpatoruské se postupně a pomalu pro zdravou autonomii vychovává a připravuje, proto na autonomistické hnutí se dívá kriticky a odmítá je, jen malý zlomek obyvatelstva se s ním ztotožňuje. Ostatně autonomismus více operuje s protičeskou nenávistí nežli s autonomií.

Nacionalismus na Podk. Rusi je rusínský, maďarský, židovský a německý. Německý nacionalismus byl až dosud tichý a skrytý a neprojevoval se nijak

navenek, teprve v posledním roce zásahem „Sudetendeutsche Heimatspartei" pod vedením Konráda Henleina hlásí se německý nacionalismus k životu a začíná vyvinovati silnou činnost; projevuje se výhradně jenom politicky. Židovský nacionalismus je politicky bezúčinný, zato hospodářsky je to činitel velmi silný a významný. Také maďarský nacionalismus na Podk. Rusi je pasivní; maďarské menšině zde stále ubývá inteligence, beztak již málo dnes početné; inteligence je hlavním nositelem a exponentem nacionalismu. Zato neobyčejně se vzmohl a rozšířil nacionalismus rusínský; jeho hybnou pákou je mladá inteligence, hlavně učitelstvo, studentstvo a ostatní mládež. V národě rusínském vlivem rozvoje školství obecného a středního tvoří se velmi silná vrstva drobné inteligence, která v době dnešní nezaměstnanosti a těžkého boje o existenci houževnatě zápasí o uplatnění a o založení nových domovů. Tato inteligence, málo a špatně zaměstnaná, tvoří nový proletariát, který se zemědělským proletariátem bojujícím o lepší ceny dobytka, o více půdy a o umenšení dluhů, podává si ruce a svoje nespokojenosti projevuje navenek novým silným hnutím nacionalistickým, které v protičeském boji volá po odstranění Čechů z Podkarp. Rusi a žádá zavedení autonomie.

Z uvedeného je viděti, že politický vývoj Podk. Rusi se šine po dvou hlavních kolejích: na jedné koleji se provádí zápas mezi agrarismem a komunismem o nové hospodářské uspořádání zemědělských poměrů na Podk. Rusi a na druhé koleji vede se boj o nové politické uspořádání poměrů Podk. Rusi, který vedou společně separatismus, autonomismus a nacionalismus. To jsou *dvě hlavní ženoucí páky a myšlenky politiky podkarpatoruské: boj za novou hospodářskou strukturu země a boj za novou politickou konstelaci země.*

Politické rozvrstvení u jednotlivých národů podkarpatoruských.

Národ rusínský se hlásí nejvíce ke straně republikánské, komunistické, národnímu sjednocení, automnímu zeměd. sojuzu a ku straně soc. demokratické.

Národ československý svoji důvěru zde rozdělil mezi stranu republikánskou, sociálně demokratickou, národně sociální a národní sjednocení.

Národ maďarský volil maďarskou národní stranu, stranu republikánskou, komunistickou a sociálně demokratickou.

Národ židovský dal svoje hlasy straně sociálně demokratické, komunistické, republikánské a živnostenské.

Národ německý volil „Sudetendeutsche Heimatspartei", stranu republikánskou a stranu sociálně demokratickou.

Národ rumunský svěřil svoje zastoupení hlavně straně maďarské národní.

Inteligence a politika. — Problém vůdců.

Politický život na Podk. Rusi byl až dosud velmi málo aktivní, lid sám málo projevoval zájmu o věci veřejné a inteligence úmyslně se veřejného ži-

vota vzdalovala. Proto v politickém životě podkarpatoruském není dosud žádná tradice a stabilisace. Poslanci vydrží vždy nejvýše jen jedno období volební a hned zas odcházejí z veřejného života. Proto také v podkarpatoruské politice nemohl se vyskytnoti žádný silný autoritativní vůdce politický, který by založil tradici, strhl vedení na sebe, vytvořil silnou většinovou skupinu politickou, v souhlase a v součinnosti s vládou odpovědně určoval směrnice politiky podkarpatoruské, jako bylo a je tomu na př. na Slovensku, kde po převratu věci slovenské řídili a zastupovali vůdcové: dr. Šrobár, Andrej Hlinka, dr. Milan Hodža a dr. Ivan Dérer a to po celou dobu nepřetržitě od převratu až podnes. Na Podkarpatské Rusi vůdcové se vynoří rychle a náhle, zasvítí jako meteor na krátkou dobu a zase zajdou.

Nebyla nouze u Rusínů o politické hlavy vůdcovského genru se značným rozhledem a větší popularitou v období 1923—1935. Jmenujeme jen na př.: *dra Josefa Kaminského,* člověka velikého rozhledu a inteligence, důkladného znalce domácích poměrů hospodářských, znamenitého řečníka, *P. Augustina Vološina,* výtečného linguistu, ochránce jazyka a předního kulturního pracovníka, *dra Augustina Štefana,* výborného znatele života, historie a duše rusínského lidu, vřelého slovanofila a temperamentního orátora, *dra Gátiho,* ušlechtilého filantropa, *Ivana Kurtyaka,* venkovského učitele, strhujícího démonického tribuna lidu, ovládajícího obdivuhodně vesnický život rusínský, *dra Edmunda Bačinského,* rozvážného politika a taktika, věnujícího se pilně hospodářským, národnostním a kulturním otázkam země a konečně r. 1935 nově se objevivšího *dra Štěpána Fencika,* muže nevídané překvapující pohyblivosti a pracovní energie, velmi ctižádostivého a průbojného, chtějícího za každou cenu ujmouti se vůdcovské role. Ani u Židů nechybí inteligentů, schopných říditi karpatoruské židovstvo, jako na př.: rozšafný a svědomitý *dr. Alexander Kroó,* zabývající se otázkami právnickými, hospodářskými a komunálními. I český živel měl zde svoje výrazné předáky, jimiž byli na př. *inž. J. Nečas,* neúnavně a starostlivě pečující o svěřené mu voličstvo s poctivým smyslem a zájmem pro všeobecné zájmy země a obyvatelstva, *dr. František Králík,* velmi populární člověk, pln dobrotivosti, pilně pracující v otázkách ústavně-právních a sociálně-politických, týkajících se Podkarp. Rusi, *Josef Zajíc,* věnující velmi mnoho času a energie všem potřebám svého voličstva. Jen u Maďarů, Němců a Rumunů nebylo na tu dobu vůdcovských osobností. A přece z celého toho výčtu hlav cítíte, že tato roztříštěnost a efemérnost v politice působí obyvatelstvu a zemi veliké škody, že má zapotřebí soustředěnosti všech sil a že této soustředěné síle má se postaviti v čelo karpatoruský Švehla neb karpatoruský Hodža. Snad budoucnost dopřeje těžce zkoušenému rusínskému národu vyvoliti si ze sebe vůdce, který národ povede k lepším dobám. Nastává i zde pomalý obrat k lepšímu. Nová inteligence a zvlášť mládež se studentstvem začínají se věnovati více veřejným otázkám

a zasahují již do záležitostí politických. Vůdce se rodí z krise, v době bídy a nouze, za těžkých zápasů a bojů. A mládež takovéto období nyní prožívá; věřme, že s postupující konsolidací hospodářskou a kulturní nastane konsolidace i v politice, že nastane časem soustředění politických sil, že podkarpatoruská delegace v Národním shromáždění se zlepší jakostně a sjednotí početně a že vyroste též i silný vůdce. Silný vůdce určí si program, vybere si také metody a prostředky k jeho provádění a vyvede rusínský národ z jeho dosavadní politické roztříštěnosti, bezmocnosti, rozháranosti a pasivity.

Politické vzdělání a výchova.

Je samozřejmé, že národ, dosud politicky nečinný, má-li spolurozhodovati ve vedení veřejných záležitostí a dostává-li se mu politických práv, musí se vhodným způsobem na to vzdělati a vycvičiti. Nestačí prováděti jen volby a volbami vychovávati lid; lidu se musí dostati hlubšího, širšího a solidnějšího vzdělání politického než je povrchní, neseriosní a neúčelná výchova při volbách. Některé politické strany si vytvořily sice pro tento účel svoje vlastní instituce, na př. Dělnickou akademii nebo Svobodné učení selské. Ale schází jim dosud činnost, prostředky, program.

Na Podk. Rusi schází každoroční výchova funkcionářů samosprávných pro vedení obcí, okresů, země a podobně. Nedivme se potom, že v zemi je tolik vládních komisařů místo starostů a že jediné východisko pro neuspořádané poměry obecní je jmenování vládního komisaře. Nechť země i politické strany uspořádají si častější kursy pro výchovu samosprávných funkcionářů a nebude potom třeba zaváděti odiosní funkci vládních komisařů a stále předhazovati domácímu obyvatelstvu, že je dosud nezralé a neschopné pro samosprávu, když řada nezaměstnané inteligence domácí, hlavně rusínské, stále vzrůstá. Také žurnalistika karpatoruská nestojí na výši doby a nevychovává rozumně a účelně lid politicky; trpí příliš ještě zvyklostmi předválečné žurnalistiky a nedovedla se dosud plně oprostiti od orientální morálky a mentality. Nový žurnalistický dorost bude tu míti vděčný úkol přivoditi nápravu.

Závěr.

Podk. Rus je země mladá, která žízní a volá po hospodářských reformách a po činorodé obrodné hospodářské práci. Je třeba tempo těchto reforem zrychliti a točiti kolo dějin na Podk. Rusi čileji a hybněji než se děje dnes. K tomu musí vésti politický vývoj a to jedině soustředěním sil pod poctivým, záměrným, cílevědomým vedením. Země na tento politický vývoj čeká a také čeká na to stát. Je to úkol mladé generace, která je hybnější a má větší zájem o veřejné záležitosti. Je to generace vyrostlá a vychovaná už v duchu Československé republiky a ta jistě přivodí i obrodu a zlepšení dnešních neutěšených poměrů politických na Podk. Rusi k dobru země a státu.

Univ. prof. Dr. Josef Drachovský

Podkarpatská Rus dnes a v budoucnosti

Není nesprávné, označíme-li Podkarpatskou Rus jako velikou reservu Československé republiky. Převratem byla probuzena národně i hospodářsky, přestala býti zemí pouze zajímavou a pouze ovládanou. Ale byla takovou zemí po dlouhá staletí, a čas nelze zpravidla paralysovati jinak, nežli zase časem. Proto vidíme někdy bezradnost, nemohoucnost vyznati se hned v nových poměrech, chápati rozumná obmezení svobody, viděti, že úrovně v ostatních částech republiky bylo dosaženo teprve prací a náklady, přičiněním vlastního obyvatelstva, a to přičiněním a výchovou po řadu let trvavší. Ale to vše jest vysvětlitelno a omluvitelno: svoboda přišla poněkud náhle, ale dobré věci, přijdou-li i poněkud náhle, nemohou škoditi, a proto možno chovati pevné přesvědčení, že nepříznivé zjevy průběhem času vymizí a příznivé účinky se vystupňují. Však i za dobu od převratu můžeme vývoj v tomto směru patrně pozorovati.

Jest patrno, že přechod do nových poměrů zastihl Podkarpatskou Rus politicky a kulturně zaostalou, s neotevřeným bohatstvím přírodním. Jest věcí cti celého státu, aby pomohl obyvatelstvu povznésti se na vyšší úroveň politickou i kulturní. A také vidíme tu působení škol a vzdělávacích ústavů, důsledky účasti obyvatelstva v zastupitelských oborech, ve správě i v soudnictví. Símě zaseté vzrůstá poměrně rychle, rychleji, nežli zatím stačí vývoj hospodářský, přítomnou krisí hospodářskou nad to značně tísněný.

Zní to paradoxně, ale přece nutno konstatovati, že pozvolné otevírání hospodářských pokladů země jest zjevem příznivým. Jest příznivým zjevem pro hospodářství celého státu, protože náhlé otevření nových zdrojů vedlo by k zanedbání zdrojů již otevřených, a po případě k hospodářství jimi méně ekonomickému. Ale především má neukvapená vývojová tendence význam pro domácí obyvatelstvo samo: tak, jak poměry jsou, nemohlo by se toto obyvatelstvo při kvapném ruchu zakladatelském účastniti dostatečnou měrou na podnikání i správě; tyto věci musily by býti převážnou měrou vyhraženy odjinud přišlým živlům již připravenějším. A to není v zájmu ani obyvatelstva, ani podnikání samého. Nehlásám zemskou soběstačnost, neměla by smyslu za dnešních dob rozvinutého hospodářství světového, ale mohu žádati, aby místní činitelé — pokud jsou k tomu schopni — uplatnili se v místních zájmech hospodářských i v místní činnosti, jsouce vyrostlí z půdy zpracovávané a znalí místních poměrů, mohou zabrániti mnohým nesnázím rodící se činnosti hospodářské a nalézti pro ni mnohé prospěchy, které cizí oči nevidí. A co taková účast znamená pro sociální spravedlnost a sociální mír, nemusím ani vykládati.

A ještě v jednom směru jest Podkarpatská Rus velikou reservou státní. Její

posud mladý lid, se silou nevybitou zápasy moderního světa, jest zdráv, jeho počet vzrůstá a se stoupajícím hospodářským vývojem ještě úspěšněji se rozvine. Podkarpatská Rus to bude v nedaleké budoucnosti, jež bude vyrovnávati pokles porodnosti v ostatních částech státu a bude brániti depopulaci se všemi jejími nepříznivými následky hospodářskými i politickými.

Podkarpatská Rus jest na vzestupu, nechť na něm setrvá ke cti a prospěchu státu i vlastního národa!

Václav Klofáč

Můj pohled na Podkarpatskou Rus

Počátky nového života v Podkarpatské Rusi po převratu prožíval jsem velmi živě. Rád si vzpomínám na první deputace uvědomělých občanů ze západní části Podkarpatské Rusi, kteří z vlastní vůle přijeli do Prahy a z hlubokého přesvědčení žádali o připojení k Československé republice. V té době působily ještě jiné vlivy, které pracovaly pro připojení k Ukrajině, kde arciť v té době bylo plno nejistoty a nepořádek a stálá občanská válka a konečně také Budapešť nezahálela. Nesmíme zapomenout také na dobu, kdy velkou část, vlastně větší část Podkarpatské Rusi měli obsazenou Rumuni. Vzpomínám-li na tu prvou dobu, jsem ovšem přesvědčen, že jisté reformy měly býti vykonány hned s počátku a velmi radikálně. Nemusili jsme míti dnes zbytečné spory jazykové, protože tyto spory vznikly teprve od té doby, kdy Petlurova ukrajinská armáda byla rozpuštěna a četní aktivní pracovníci z Haliče usazují se u nás. Hned od počátku jsem chápal, že při těchto sporech nejedná se o problém filologický, že celý problém je otázkou státní a jen státní a že konečně musíme respektovati také historický vývoj v zemi, která za režimu maďarského byla ukrutně zanedbanou a kde probudilý slovenský nacionalismus měl už dávno své representanty a svou starou tradici. Pro mne bylo vždycky jasno, že napřed musíme naučiti zanedbaný lid číst, psát a počítat, poněvadž jeho strašná hospodářská bída roste především z jeho neuvěřitelné negramotnosti. Tedy napřed zakládati obecné školy, třeba s počátku jednotřídky, jen aby lidé naučili se tomu základnímu. Jestliže ve Švýcarsku, na příklad v Curychu, a i jinde v prvé třídě učí se v místním dialektu, bývalo by to prospěšné v celé Podkarpatské Rusi a pro tento postup měli jsme už starší gramatiky. Vzpomínám především gramatiky nedávno zemřelého ruského vlastence a arciděkana Sabovova a ostatně byly tady také ještě jiné pomůcky, jež vznikly z porozumění pro primitivní poměry na Podkarpatské

Rusi, hledající docela rozumně cesty k dorozumění mezi lidem, který kulturně nebyl ještě vyspělý. Na měšťanských a středních školách byl jsem vždycky pro to, aby se tam učilo v jazyku ruském a také českém. Považoval jsem za výhodné, když na těchto školách žáci budou přidržováni k užitečné západoevropské kultuře a tedy především naši, aby předně mohli těžit z naší bohaté literární a vědecké kultury a za druhé, aby učili se jazyku, který pro ně i pro další styky hospodářské, společenské a politické i jiné bude prakticky mnoho znamenati. Žádný národ, kdyby byl sebe zanedbanějším, nelze nikdy odnárodnit! *Ani Maďarům se to nepodařilo a bylo by tedy naivností domýšleti se, že lze Podkarpatskou Rus počeštiti.* Nestačí, když se k nim přibližujeme, ale když udržujeme důvěru lidu a lásku k československému národu a lásku tu musí opláceti také láskou.

Učení se ruskému jazyku a v ruském jazyku pro mne znamenalo také projev lásky a kromě toho umožnění, aby studovaná část národa mohla čerpati také z přehluboké studánky kultury ruské. Mluví se zbytečně o Velkorusech. Takového hnutí na Podkarpatské Rusi nebylo a není. Moskva a Petrohrad jsou daleko, tam pro nás žádného politického nebezpečí není, ale stačí podívat se na šíření pohlednic, kde na mapě Velké Ukrajiny zmizela nám Podkarpatská Rus i s východním Slovenskem, abychom chápali, kde je politické a státní nebezpečí. V sovětském Rusku ukrajinský problém je zcela jiným problémem a bude se řešit jistě jako problém kulturní. U nás jedná se o vážnou a nebezpečnou otázku státně-politickou.

Nevím, koho napadlo zakládat české školy tam, kde žádných českých dětí nebylo. Je to nepromyšlený kousek, ze kterého těží jenom židovské děti, které nemusí se stýkati potom s dětmi domácími a my, abychom je donucovali k úctě před domácím jazykem, posilujeme jejich nechuť k místnímu lidu a k místnímu jazyku a jak od r. 1868 chazaři stěhovali se z Ruska přes Halič na Podkarpatskou Rus, tak ovšem brzy dožijeme se toho, že toto stěhování bude se díti na západ, na Slovensko, na Moravu i do Čech.

Chyb a nedostatků je na Podkarpatské Rusi pořád mnoho. Byly části této krásné země, kde lidé žili ještě jako v XI. století a projíždíme-li Vrchovinou, jsou tu poměry pořád neuvěřitelně bídné. Praha je od Podkarpatské Rusi daleko a to zaviňuje, že málo se o Podkarp. Rusi ví a že se dovídáme jenom o věcech, které vyvolávají svým neštěstím úžas. Ale bylo by také nesprávné neviděti také světlo. Ať ti, kteří svůj národ a lid v té zemi milují, vzpomenou, jak to vypadalo za maďarského režimu a jak to vypadá teď! To přece jen je ohromný a nepopiratelný rozdíl a při tom třeba podle pravdy vždycky opakovati, že nebýt osvobození Podkarp. Rusi světovou válkou a po našem zakročení, že bývalo by se Maďarům pomocí byrokracie, majitelů latifundií, popů, notářů a židů velmi brzy podařilo slovanský živel pod Karpaty úplně zničit a pomaďarštit. Ve škole, i když také různé otázky správně se neřešily,

je nepopiratelně velký pokrok. Ale radostí je pozorovati, co se stalo v oboru zdravotnictví. Vzpomínám si na celou řadu vzácných mužův a žen, jichž úkolem bylo organisovat za neuvěřitelně těžkých poměrů, kdy bylo všude tolik temna a pověry, nemocnice a ambulatorní léčení. Při tom zápasu s různými epidemiemi někteří z těch idealistických lékařů zahynuli. Ale dnes stojíme před dílem, které naší republice slouží nejvíce ke cti: vidíme moderní nemocnice se skvělými chirurgy a internisty, vidíme, jak probouzí se najednou důvěra lidu k ušlechtilým lékařským odborníkům, kteří už tím liší se od dřívějších necitelných a nesvědomitých lékařů maďarsko-židovských, že přišli s upřímnou láskou k lidu a nedbali žádných překážek a žádných obětí. Je mi milé vzpomenout chvilek, které jsem ztrávil v okolí ředitele zdravotní služby Československého Červeného kříže, znamenitého chirurga dr. Alberta; ale stejně rád vzpomínám dr. Veselého, ředitele nemocnice v Berehově, neb dr. Pejšeho, který se tak znamenitě osvědčil v Mukačevě a jistě při tom zapomínám jména jiných a jiných, a to nejenom mužů, nýbrž i žen a také inteligentních sester, které krajním sebezapřením a přece tak trpělivě vykonávaly své samaritánské služby za okolností někdy příšerných. A když tak myslím na ten vývoj Podkarpatské Rusi, nevím ani jak ocenit těžkou a nebezpečnou práci finančních strážníků a četníků, kteří s nasazením vlastního života musí starati se o bezpečnost a pořádek, a soudců, kteří začínali organisovati justici, když o spravedlnosti nebylo dříve ani stopy. A pak nesmím zapomenout celé řady odborných sil na školách a v různých hospodářských odborech atd. atd. Při tom jsem si pořád uvědomoval, že vlastně hledáme začátky pro lepší život v Podkarpatské Rusi, neboť student studuje i dnes na vysokých školách — roste nám domácí generace a přál bych si jen, aby vrátila se domů v nových funkcích pracovati mezi svými krajany s takovou láskou, s jakou přišla většina mužů a žen, poslaných pod Karpaty v době, kdy domácí inteligence ještě nebylo a kdy bylo naší státní a národní povinností lid zachraňovat z ničivého maďarského ovzduší. Československý Červený kříž vykonal víc, než v několika řádcích bylo by možno napsati, neboť on je projevem stálé aktivní lásky k těm, kteří na východě republiky strádají nemocemi a často i hladem. Vždycky si uvědomuji, že Podkarpatsko není zemí chudou. Bude větší potřeba zemědělské kultury a toho všeho, čemu se náš rolník už dávno naučil. V horách je potřeba poskytovat lidu výživy, neboť tady se setkáváme s pastevci a dřevorubci, ale především je třeba lid zachraňovat z drápů lichvy, naučiti ho rozumnému hospodářskému životu a nenechat ho utopit v kořalce, která vlastně už není kořalkou, nýbrž prasprostým jedem. Jistě i v tom se nezahálelo! Ale nemůžeme říci, že se povinnost konala všude a řádně, o čemž svědčí, že počet krčem vzrůstá a to jistě z důvodů politicko-agitačních. S politikou na Podkarpatské Rusi, myslím, jsme nebyli šťastni. Nikdy jsem si nepřál, aby naše domácí stranictví jednou bylo zanešeno mezi podkarpatoruský lid, ale už tomu

tak je. Bojím se, že z důvodů existenčních bude podléhati nová generace častokrát politické demoralisaci a do jisté míry i korupci a já bych si přál míti mládež tak idealistickou a tak čistou a tak mravně vysoko stojící, jako byla ona, která provedla v prvé polovici minulého století národní probuzení a politické obrození u nás doma. Ať si říká kdo co chce, my v Praze máme velkou odpovědnost za hříchy a chyby, které na Podkarpatské Rusi — jsme-li jen trochu objektivními — viděti musíme. Domácí lid má nesmírné nadání. Letos byl jsem přímo unesen, když jsem poslouchal v Praze školní děti ze Svaljavy. To byla pěvecká akademie prvního řádu; něco tak umělecky vyspělého jsem dlouho neslyšel. A ukazuje se i smysl pro malířství a sochařství a literární práce, které dostávám tu a tam do rukou, ukazují také značnou vyspělost, původnost a schopnost.

Že se mluví hodně o autonomii, je samozřejmé. Tady je potřeba poctivě se dohodnouti s representanty ruského lidu, abychom co nejrychleji autonomii provedli tam, kde můžeme pomoci domácímu lidu. A abychom obezřetně postupovali jinde, abychom — chtějíce pomáhat národní i ruské věci — hospodářské a kulturní zájmy domácího lidu nepoškodili. President dr. Beneš na Podkarp. Rusi mluvil zřetelně a jasně a také prohlásil, že nikomu se nepodaří Podkarpatskou Rus od naší republiky odtrhnouti, že to, co se stalo, není jenom důsledkem mírových smluv, nýbrž příkazem nezbytnosti. S těmito slovy mohli býti na Podkarpatské Rusi nespokojeni ti, kteří touží po starých protidemokratických časech. Možná, že i Poláci mají jiné plány. A mají je jistě! Ale Praha, Užhorod a Mukačevo musí si dobře rozuměti, a když jednou Prozřetelnost spojila krásnou tu zemi s horami i rovinami, s pralesy i vinicemi a bohatými vodami se Slovenskem a s historickými českými zeměmi, máme všichni stejné historické poslání: *Udržet jednotu silné Československé republiky a starat se o to, aby na Podkarpatské Rusi a na Slovensku byl lid vzdělanější, zdravější a po každé stránce spokojenější.*

Miroslav Bartoš

Masaryk a Podkarpatská Rus

Poznat Masarykův poměr k Podkarpatské Rusi znamená vyjasnit si tím zároveň řadu věcí, jichž správné posuzování často působí potíže v denním politickém dění.

O svědomitosti, s jakou pozoruje a řeší Masaryk vůbec každou otázku, před kterou se jednou octne, nebudeme tu mluvit. Jde o to, že otázka *podkarpatoruská* nevzniká pro Masaryka teprve válkou; všímal si jí už dřív pozorně

a nebyl nepřipraven, když se z Podkarpatské Rusi stalo politikum mezinárodní a československé. Mějme tedy toto hledisko při posuzování Masarykova poměru k podkarpatoruské otázce za základ a dbejme tu několika hlavních věcí: 1. jaký byl cíl Masarykem řízené československé revoluce za války; 2. jaké bylo politické postavení Rusínů podkarpatoruských za války a válkou; 3. které motivy a okolnosti vedly americké Rusíny k rozhodnutí pro dobrovolné přistoupení k Československé republice; 4. jaké zvláštnosti a nesnáze byly a do značné míry dosud jsou v kulturní situaci lidu domácího, emigrace americké a inteligence tu i tam. Jak byly všechny tyto otázky důležité pro Masaryka v rozhodné době, kdy šlo o připojení a první výstavbu Podkarpatské Rusi, je zjevno z citátů Masarykových projevů.

Všeobecně je zapotřebí podtrhnout, za jaké politické situace se vyvíjela otázka připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice. Československá revoluce v zahraničí prorážela od roku 1915 působením Masarykovým své politické řečiště v mezinárodních poměrech, takže jím mocně a už nezadržitelně protékala v době, kdy působením válečného vývoje nutně vznikla také otázka podkarpatoruská. Nebyla tedy a nemohla být Podkarpatská Rus v základním československém programu revolučním; dodatečně se k němu připojila až vlivem poměrů, jako se vlévá nadržená voda do nejbližšího řečiště, které svou polohou je pro ni splavné. Rozhodující poslední okolnosti tohoto uvolnění byla příčina na pohled vzdálená: pád carského Ruska.

Abychom setrvali u přirovnání: Podkarpatská Rus utržila vlivem války doslovně tektonický otřes v politickém smyslu. Do rozpadu monarchie byla pod maďarskou nadvládou politicky stojatou vodou: lid po všech stránkách zůstával zadržen ve vývoji a inteligence se lidu vzdalovala. I v tom byl nejen maďarský politický účinek, nýbrž i příklad: samo Maďarsko bylo takto kulturně-politicky rozštěpeno. Za těch okolností byla těžištěm osvobozovacího hnutí podkarpatoruského rusínská emigrace v Americe; měla k tomu potřebnou volnost pohybu a také nutnou míru demokratického vědomí, ovšem vědomí už amerického. Ale i tato emigrace, opřená politicky o síť drobných spolků, měla co dělat, aby se ve válečném zmatku orientovala a mohla politicky pomoci evropským příbuzným, jejichž osvobození za dané situace nutně volalo po opoře o někoho druhého, kdo by politické nezletilosti domácího lidu nezneužil k zřízení nové nadvlády. Všechny příznivé okolnosti tu ukazovaly na Československo a mravní zárukou byl tu právě Masaryk.

Pochopíme, proč Masaryk jako předpoklad všeho jednání tak důtklivě zdůraznil vůči rusínské emigraci svobodné rozhodnutí o přistoupení Podkarpatské Rusi k Československu. Protože znal poměry dobře, předvídal potíže, a byl k svému předpokladu veden jednak jako rozhodný demokrat, jednak jako bystrý politik, který je si vědom budoucího dosahu každého závazku a slibu, učiněného tou či onou stranou za výstředních poměrů. Masaryk počítal s auto-

nomií podkarpatskou samozřejmě, ale také věděl, že právě autonomie bude problémem, který bude vyžadovat svědomitého a trpělivého řešení, vlastně úplného teoretického a praktického systému výchovného, protože právě tady se projeví všechny stíny politické minulosti.

Když měl Masaryk v rukou naprosto jasné prohlášení o dobrovolném připojení Podkarpatské Rusi — a to prohlášení, které bylo výsledkem mnohých svobodných diskusí — ujímá se teprve politické otázky podkarpatoruské jako poručník v nejlepším pedagogickém slova smyslu. Závazky mírové smlouvy a ústavy zaručují a předvídají politickou zletilost Podkarpatské Rusi a Masaryk sám od počátku podniká všechno, aby zletilost nastala brzy a nebyla uměle zadržována ve faktickém vývoji. Zhuštěně tu vyjadřuje Masarykovu politiku podkarpatoruskou jeho koncept generálního statutu.

Hlavním politickým problémem Masarykovým je tu od počátku potřeba překlenout propast kulturní mezi lidem a inteligencí. Zásada autonomie má a může mít pro Masaryka jenom jediný ideový a praktický výklad: *demokracii.* Politický problém podkarpatoruské autonomie se Masarykovi nevyčerpává tím, že by země dostala pod záštitou republiky politické vedení několika lidí místních, aniž by se při tom něco podstatně změnilo na kulturní a sociální situaci lidu. Bez lidu uvědomělého nemůže být ani samosprávy uvědomělé; autonomie takto pojatá byla by jen pokračováním maďarské politické techniky z doby nesamostatnosti země. Ani republika, ani evropská demokracie nemůže věci takto řešit, nechce-li tím nepřímo pomáhat revisionistickým zájmům poraženého starého režimu.

Jistě je těmito poznámkami jasně osvětlena vnitřní závažnost autonomního problému Podkarpatské Rusi, který je za dobu spojení země s Československou republikou už zřetelně pokročilý, ale daleko ještě ne hotový. Uvážíme-li, za jak těžkých všeobecných podmínek (především hospodářských) děje se tento vnitřní vývoj Podkarpatské Rusi, oceníme dosud docílené pokroky. Linie, která tu byla nastoupena iniciativou Masarykovou, nemůže být a nebude opuštěna, protože její směr se už vžil a nemůže být měněna bez těžkých škod pro Podkarpatskou Rus a ovšem i pro republiku. Za nových poměrů dospívá na Podkarpatské Rusi pomalu už první generace, a to přece jen něco znamená pro demokratický autonomní proces podkarpatoruský i pro demokracii republiky: neboť vyškolit Podkarpatskou Rus podle Masarykových demokratických zásad, je také velký kus československého politického prestiže v Evropě.

Dnes se dějí s různých stran pokusy uvést politický vývoj Podkarpatské Rusi ve zmatek. Pokusy, které za dané situace jsou pochopitelné a průhledné, ale které nemohou mít úspěchu. Demokracie není na ústupu a ve svých posicích tkví pevně.

Arm. gen. Josef Šnejdárek

Vojenský význam Podkarpatské Rusi

Vojenský význam Podkarpatské Rusi spočívá v tom, že nám zajišťuje spojení s našimi přáteli na východě (Rusko a Rumunsko) a že přerušuje spojení národů nám nepřátelských aneb méně nakloněných (Maďarsko a Polsko).

Toho jsou si jistí národové plně vědomi. Nasvědčuje tomu intensivní špionáž vojenská.

Co by znamenalo utvoření leteckých základen našich spojenců ruských v Čechách neb na Moravě (téměř v týlu nepřítele) v případě středoevropské války, dovede si každý představiti, aniž by byl vojenským odborníkem.

Této základny by sovětské letectvo ze svého území dosáhlo za několik málo hodin. Pruh země, který nás dělí od SSSR, jest široký asi 100 km, což znamená, že ruští letci, startující na hranicích ruského území, by mohli přistati za jednu hodinu na našem území a sovětské rychlé jednotky motorisované by mohly býti velmi rychle v Jasině. Pro pozemní vojska našich východních přátel, táhnoucích nám na pomoc, tvoří Podk. Rus dobrý couloir, kterým by se tyto snadno dostaly tam, kde by jich bylo třeba, na příklad na západ republiky. Řekl jsem dobrý couloir, poněvadž proti útoku ze severu jest chráněn snadno uhajitelnými Karpaty a proti útokům z jihu rumunským spojencem.

Tento couloir je cestou, kterou by se ubíraly suroviny, hmoty, potraviny atd. ve válce potřebné, které by nám dodával východ.

Vojenský význam Podkarpatské Rusi nebyl námi doposud vážně oceněn, jinak by nebylo možné, aby nás spojovala s Podk. Rusí východně od Košic jediná jen dráha, a to jednokolejná, a aby Podk. Rus samotná měla jen jednu dráhu, která jde podél maďarských hranic, místy od hranic jen tak vzdálená, co by kamenem dohodil. Silniční síť také nestačí. Bude totiž nutno rozmnožiti komunikace vedoucí ve směru východ—západ.

Bude též třeba vystavěti anebo připraviti vše, co jest nutné, aby větší masy vojska mohly v tomto couloiru žíti a eventuelně bojovati (letiště, skladiště, dílny atd.). Obyvatelstvo dodává dobré vojáky a jest orientováno patrioticky, československy.

Podkarpatská Rus nám zaručuje také spojení s mořem, jelikož v případě války měli bychom k disposici přístavy SSSR.

podle všeho Dako-Getové, a brzo okupoval se zbraní v ruce, spolu s příbuznými Kimerioma z Ukrajiny, téměř celou Halič. Nový lid udržoval oživené obchodní styky se svou původní vlastí, čemuž nasvědčují četné hromadné nálezy bronzových předmětů nesporně podkarpatského původu. Trvalo to po celou dobu bronzovou.

První sídliště tohoto thráckého lidu, jež pochází už z konce této doby, bylo prozkoumáno teprve v r. 1931 (Novosilka Kostiukova). Je datované dvěma harfovitými sponami do stupně „Hallštat A", v Karpatské kotlině (V. bronzová doba v Haliči), a ke stejnému chronologickému závěru vede též stylistický rozbor keramiky, jejíž některé tvary, zejména mísy se stupňovitě kanelovaným vnitřkem, nápadně upomínají na českou knovizskou keramiku, patřící do stejného období. Jiný keramický tvar thrácký, totiž větší nádobu, upomínající na severoitalské popelnice vilanovského rázu, převzali pak na Ukrajině a v Haliči do svého kulturního inventáře Skythové. Teď vyskytuje se tento tvar dosti často na thráckých sídlištích v Haliči, a našel se jednou též v kostrové dvojité mohyle (Jančin).

V době latènské nelze ještě zjistiti vliv podkarpatské keltické kultury v Haliči, čehož příčinou byl snad příchod Bastarnů, jenž přerušil staré obchodní styky.

Teprv pod vlivem Keltů začínají Getové zase expandovati přes Karpaty do Haliče. Přinášejí s sebou kulturu t. zv. „lipického" rázu, a s ní též první vlivy provinciální římské kultury ze sousední Dacie.

Několik pomalovaných střepů stradonického rázu (jako na Malé Hoře u Mukačeva), nalezených na sídlišti v Novosilce Kostiukově, poukazují na to, že přechod tento přes Karpaty děl se na konci doby latènské, v posledním století před Kristem.

Pokud jde o bližší určení cesty, přicházejí v úvahu nejen průsmyky sedmihradské a pak říční doliny Dněstru i Prutu, hlavní obchodní tepna, spojující Halič s Černým mořem a doložená četnými depoty římských denárů, nýbrž i průsmyky Karpat haličských. Dnešní Spišská země měla podle všeho spojení Popradským průsmykem s okolím Nového Sanče v údolí řeky Popradu, pak poklad denárů z Kalinova u Medzilaborců poukazuje na cestu průsmykem Lupkovským a konečně poklady denárů z Brestova u Svaljavy a z Boryně v údolí řeky Stryje nasvědčují cestě průsmykem Užockým anebo Vereckým.

Podle dosavadního stavu vědy o kultuře lipické zemědělský její lid seděl v Haliči asi do 175 r. po Kr., byv pak zapuzen zpět za Karpaty výbojným lidem germánských Hasdingů. Nemyslím však, že tato násilná reemigrace byla celková. Zdá se, že určitá část Getů přece jenom zůstala seděti a držela se v Haliči ještě po několik století. Nasvědčuje tomu nově objevená (1934) pozdně-římská kultura (IV.—V. stol.), jejíž lid zanechal na severních svazích bojkovských a huculských Karpat rozsáhlá pohřebiště s žárovými mohylami.

Celkový keramický ráz těchto mohyl velice upomíná na keramiku kultury lipické; je možno proto považovati její lid za ty poslední už epigony prvních getských kolonistů v Haliči. Avšak některé keramické tvary této nové kultury mají své dobré analogie v Černachovské kultuře Ukrajiny, jiné zase upomínají poněkud již na nejstarší keramiku slovanskou, a sám konečně pohřební ritus, spalování a sypání mohyl navazuje takřka organicky na nejstarší staroslovanské mohyly. Odvažuji se proto tvrditi, že v této poslední thrácké (getské) etnické vlně lze počítati rozhodně také se *slovanskou* vložkou a že jsou to dnes nejstarší archeologické doklady pro bezespornou existenci Slovanů na území Haliče. Že zároveň oni vyhledávali ihned staré přeskarpatské cesty jednak k obchodním stykům, jednak ke svému dalšímu pohybu na jih, tomu nasvědčuje fakt, že v době hradištní a starší středověké bylo známých a používaných už osm obchodních a spojovacích cest z Haliče přes Karpaty.

Že tyto cesty byly používány též opačným směrem, o tom svědčí — vedle četných údajů historických — v poslední době objevené dvě staromaďarské mohyly v Krysolu u města Haliče, též první nález toho druhu na území severně od Karpat.

Prof. Jan Podešt

Styky podkarpatorusko-rumunské

V době popřevratové začaly se utěšeně rozvíjeti a rozpřádati kulturní styky československo-rumunské, které jsou samozřejmým, logickým doplňkem svazků a smluv diplomatických, politických a hospodářských. Velmi důležitým faktorem při tomto chvályhodném sbližování obou těchto národů byla a jest také naše Podkarpatská Rus, která svou zeměpisnou polohou jest jaksi přímo předurčena k tomu, aby tyto styky s bratrským národem rumunským utvrzovala a je dále a šíře rozvíjela a rozpřádala.

Bylo by však velkým omylem domnívati se, že styky podkarpatorusko-rumunské datují se teprve od převratu. Počátek a vznik jejich je nutno hledati již v době velice dávné.

První zprávy o stycích podkarpatorusko-rumunských nám podává slovinský rukopis z XII. století, který uveřejnil rumunský historik a jazykozpytec Hašdeu v Columně Trajanově. Podle nich rumunské země čile obchodovaly se zeměmi českými, ruskými a tudíž i rusínskými, odkud bylo dováženo stříbro, sůl a koně. Rusínské názvy měst a osad v Sedmihradsku pravdivost těchto styků jen potvrzují, a to tím více, uvážíme-li, že panství haličského knížete

Jaroslava Moudrého sahalo až k ústí Dunaje. Weigandův institut, který se zabývá nomenklaturou Sedmihradska, dosvědčuje rovněž rusínský původ názvů celé řady měst a vesnic sedmihradských. Ba dr. Alexandr Bonkaló v článku „Die ungarländischen Ruthenen" dokonce uvádí, že v sedmihradské toponymii nacházíme různé úseky polí a luk, jejichž pojmenování je rovněž původu rusínského (cholоš, charyšna).

Mnohem užší styky podkarpatorusko-rumunské počínají na sklonku století XIII. a prohlubují se pak ještě více ve století XIV. při tak zvané valašské kolonisaci na Podkarpatsku. Rumuni mají v té době ve svém držení téměř celou Podkarpatskou Rus a zakládají vojvodstvo mukačevské (krajňanské) a snad i jiná menší, jež byla rozložena od Humenného a Užhorodu až do Marmaroše, Haliče a Bukoviny. V některých vesnicích až po Mukačevo na Podkarpatsku existovaly v této době rumunské monastýry, z nichž zvláště vynikal monastýr hruševský (Hrušev). Z tohoto kláštera pochází také několik církevně-slovanských modliteb, jež jsou psány nikoliv rumunsky, nýbrž rusínsky. Jsou to hlavně rukopisy Dragovy a Balkovy, již oba byli mnichy hruševskými. Dokonce náš český Blahoslav zmiňuje se o oslavné písni o rumunském vojvodu Štěpánovi (snad Štěpán Veliký), jež byla nalezena až ve Spiši.

Působení valašské kolonisace se protáhlo až do století XV. Zúčastnili se jí kromě kmenů rusínských v prvé řadě právě Rumuni sedmihradští, kteří se dostali jako pastevci severními horskými komitáty uherskými až do Zemplína a na Moravu a zanechali po sobě souvislou čáru stop od Marmaroše až na Moravské Valašsko v místních názvech osad, hor, řek, nářadí, krojů atd. Celá řada podkarpatoruských osad byla právě v té době založena Rumuny. Jmenujeme zde ty nejvýznamnější: Stanovo, Drahobratovo, Lobova, Něgrovo, Vlahovo, Bočkov, Bedevla, Ňagovo, Apša, Volosianka, Ugľa, Drahovo. Rovněž některé hory: Sešul, Hoverla, Pietroš, Menčul, Magura, Gropa, Gorgan atd. Dále sem patří celá řada jmen vlastních: Stan, Balk, Pop atd. Rovněž různé termíny pasteveckého života, až do dnešního času v těchto krajích používané, jsou od nich převzaty (geletka, tandžír).

Od té doby stávají se styky podkarpatoruské mnohem živějšími. Když roku 1460 král Matyáš Korvín počíná na rozkaz papežův pronásledovati v uherských zemích Husity, kteří se sem uchýlili, poskytuje jim rumunský vojvoda Štěpán Veliký útulek jednak v přilehlé části Podkarpatské Rusi, jednak v Moldavsku v Bukovině. Za válek tureckých ubírá se do Prahy přes Podkarpatskou Rus (Mukačevo) rumunský vojvoda Michal Vitez, aby žádal císaře Rudolfa o pomoc proti Turkům. V XVIII. století ubírá se touže cestou pronásledovaný rumunský fanariot Ipsilante, aby konečně našel útočiště v Brně. V letech 1774, 1790, 1798 odchází mnoho verchovinských Rusínů spolu s Maďary, Čechy, Slováky a Moravany do Bukoviny za účelem kolonisačním. Pro Josefa II. mělo toto stěhování rakousko-uherských vystěhovalců rozhodně veliký vý-

znam, neboť Bukovina, obývaná všemi národnostmi rakouskými, mohla se snáze udržeti při Rakousku. Že naši Rusíni opouštěli v houfech své verchovinské domovy, o tom svědčí, že ještě dnes nacházíme celou řadu vlastních jmen původu rusínského v Bukovině. Jest přirozené, že tito Rusíni se časem asimilovali.

Ještě užší styky rusínsko-rumunské nacházíme ve století XIX., zvláště od roku 1848 v boji národnostním. Rusíni i Slováci spolu s Rumuny transylvanskými společně snášejí ujařmovací jho maďarské konstituce, společně bojují a protestují proti maďarské tyranii a společně pykají nevinně v temných celách brašovského a sibiňského žaláře. Významná jsou léta 1892—1893, kdy Rumuni transylvanští veřejně a otevřeně protestují proti utlačování Rusínů a Slováků, ba rumunský senátor Pop hájí Slováky a Rusíny obviněné z vlastizrady. Roku 1894 při příležitosti kongresu v Budapešti za předsednictví osvíceného Rumuna G. Popa Baseštského spolu se Srby žádají Rumuni, Slováci i Rusíni jednohlasně autonomii nacionální. Tato solidarita zvláště se projevila manifestem při příležitosti vzniku deníku „Budapester Tagblatt", který byl sice vydáván v řeči německé, ale sloužil výhradně zájmům slovensko-rusínským, rumunským a srbským. Podobné vztahy kulturní a politické byly mezi studenty rusínskými a rumunskými na universitách v Pešti a ve Vídni. Na tyto přátelské styky studentské z doby předválečné mnozí z našich Rusínů ještě nyní rádi vzpomínají.

Přesné styky kulturní mezi Rumuny a Rusíny datují se teprve po světové válce, po mírové smlouvě saintgermainské. Přičleněním Podkarpatské Rusi k Československé republice stala se Podkarpatská Rus jakýmsi prostředníkem československých kulturních styků s Rumuny, a to hlavně s Rumuny marmarošskými a vůbec sedmihradskými. Když se rozvířená hladina Podkarpatské Rusi po porážce bolševiků opět utišila, otevřelo se kulturním stykům podkarpatorusko-rumunským volné pole. Zvláště hlavnímu městu Užhorodu náleží veliká zásluha a uznání v tom směru, neboť hostilo několikráte ve svém středu vzácné rumunské hosty z Marmaroše, Kluže, Satu Mare a z Bukurešti.

Je skutečně podivuhodné, jak náš bratrský soused uctívá naše státní svátky. Téměř každým rokem vysílá k 28. říjnu své zástupce z pohraničních měst do Užhorodu, ba po dvakráte účinkoval rumunský pěvecký sbor „Astra" z Marmarošské Sihoti při oslavách našeho státního svátku a získal si velké obliby u užhorodského obyvatelstva. Bylo dojemné a zároveň slavnostní, slyšeti Rumuny zpívati „Kde domov můj?". Rovněž nedávný zájezd Pěveckého sdružení spolku podkarpatoruských učitelů za vedení dirigenta prof. Kaigla do Rumunska (do Bukurešti, Kluže, Aradu, Varadína a Satu Mare) získal si skvělých úspěchů. Tohoto zájezdu zúčastnili se také přednosta školského referátu v Užhorodě Dr. Klíma a náměstek starosty města Užhorodu prof. Al. Raušer. Slavnostní jejich recepce a proslovy při této příležitosti jen utvrdily

tyto kulturní styky s národem rumunským, leč měly také úspěch diplomatický. Tvto kulturní styky posílily také studium linguistické a folkloru. Universitní profesoři rumunští Papahagi, Densušianu, Draganu a jiní přicházejí na Podkarpatskou Rus, aby tu studovali stopy a vlivy rumunské na Podkarpatské Rusi, o nichž byla již na počátku řeč. Také studiu jazyka rumunského je věnována na Podkarpatské Rusi stále větší a větší pozornost. Každoročně bývá uspořádán v hlavním městě Užhorodě kurs jazyka rumunského, ba správa státní vědecké knihovny v Užhorodě postarala se také o vhodnou a informativní četbu z rumunské literatury a má již nyní celou řadu beletristických i vědeckých knih rumunských.

Nesmíme zde zapomenouti ani na ony tři rumunské vesnice v naší republice, na Dolní a Střední Apšu a Solotvinu, a na naše Rumuny v pohraničním pásmu vůbec. Ministerstvo školství postaralo se zde o nové budovy obecných škol s vyučovacím jazykem rumunským, zbývá však ještě, aby splnilo také jejich požadavek, jenž je stanoven v kulturním programu Malé dohody, aby totiž byla zavedena na jednom středoškolském ústavě pohraničním rumunština jako povinný jazyk. Se strany našich rumunských bratří tento požadavek byl již dávno splněn, ba dokonce na gymnasiu v Kluži vyučuje se češtině již několik let. Ostatně odchází ročně z našich pohraničních vesnic 20 i více žáků na střední školu do Marmarošské Sihoti a do Satu Mare a jisto jest, že po skončení studia se již do vlasti zpět nevracejí. Jest skutečně podivné, že školské úřady si této okolnosti dosud nevšimly. Vláda již dávno měla tento požadavek splnit, zvláště když Rumuni i Srbové šli nám vstříc tak krásným příkladem a splnění svého dohodového závazku čekají.

Konečně jest nutno zmíniti se také o častých návštěvách rumunských turistů na Podkarpatsku a také na Slovensku, což rovněž hodně přispívá k sblížení obou národů. Ale i naši podkarpatští Rusíni hojně a často navštěvují rumunské Sedmihradsko a ostatní části Rumunska. Kdokoliv se o prázdninách slunil na písčitých plážích rumunského Pontu Euxinu, jistě se podivil velké návštěve Čechů a Rusínů z Podkarpatska, hlavně z Užhorodu.

MUDr. Š. Antalovskij

Karpatoruské studentstvo

Psáti o podkarp. studentstvu znamená psáti pouze o studentstvu z poválečné doby, jelikož před světovou válkou ho nebylo. V té době studentstvo bylo vychováváno v maďarských školách, v maďarském národním duchu a pouze silní jedinci se ubránili této maďarisaci. Vysokoškolské studentstvo učilo se skoro výhradně v Budapešti, v centru maďarské kultury. Zde neslyšeli ruského

anebo vůbec slovanského slova, takže i to malé národní uvědomění, kterého nabyli ve svých domovech, ztratili.

Po válce, s osvobozením Čechů a Slováků, dne 8. V. 1919 osvobodili se i Karpatorusové od jha maďarského dobrovolným připojením Podkarp. Rusi k samostatné republice Československé. Od tohoto času začíná žít a vyvíjet se karpatoruské studentstvo.

Bylo jich ze začátku málo, ale i ta hrstka mladých a nadějných lidí, kteří před rokem nevěděli, že jednou přijde spása i pro chudý, ale duší velmi dobrý karpatoruský lid, hrdě se hlásila k němu. Oni byli prvními průkopníky Podk. Rusi v Praze. O Podkarpatské Rusi vůbec nikdo nic nevěděl a tak těch 10—12 karpatoruských studentů informovalo československou veřejnost o své vlasti.

Byly to začátky těžké, ale radostné. Radostné proto, že každý z těch studentů věděl, že pracuje pro rozvoj a dobro svého národa.

Ze začátku těch několik studentů žilo roztroušeně po celé Praze, ale netrvalo to dlouho a v roce 1921 karpatoruští studenti zorganisovali si Kroužek karpatoruských studentů „Vozroždenije", který byl potom jejich každodenním shromaždištěm. Zde denně prodebatovávali problémy Podk. Rusi a těžkosti karpatoruského studentstva v Praze. Při zkouškách velké obtíže dělala našim studentům neznalost češtiny a nezvyklost nového prostředí. Přes to ale karpatoruští studenti dobře prospívají. Navštěvují české společnosti, poznávají její zvyky a kulturu. Zde poznalo naše studentstvo, jak důležitou úlohu hrálo čsl. studentstvo ve všech pracích za osvobození čsl. národa, a že každý čsl. student je organisován v některém ze studentských spolků. Tento poznatek dal též podnět k organisaci spolku „Vozroždenije".

Tento spolek byl prvým karpatoruským studentským spolkem v životě našeho studentstva a jeho založení má proto historický význam, neboť organisace řeckokatolických theologů v Budapešti v r. 1860 nemůže se nazvati karpatoruskou. Tato organisace též velmi brzo zanikla.

Hlavním bodem spolku „Vozroždenije" byla sociální stránka karpatoruského studentstva, které nesporně bylo nejchudším ze všeho čsl. studentstva. Spolek tuto úlohu velmi dobře plnil.

Program spolku každým rokem vzrůstal. Skoro dva roky karpatoruské studentstvo žilo svorně, bez ideologických rozporů. Doma na Podk. Rusi již se rozplamenil rusko-ukrajinský jazykový boj, který ale do Prahy ještě nepronikl. Přes to studentstvo tomuto boji neuniklo a v roce 1922 vznikly zde snahy přeorientovati spolek z ruského směru na směr ukrajinský, a jelikož se to nepodařilo, vystoupilo několik studentů ze spolku „Vozroždenije" a organisovalo se v „Kružok socialnoji pomošči pidkarpatorusjkich studentiv". To byl začátek rozvratu mezi karpatoruskými studenty. Čekalo se, že tento rozvrat bude míti neblahé následky, ale bohudíky nestalo se tak, a oba spolky začaly aktivněji pracovati, aby nahradily kvantitu kvalitou.

Již v roce 1923 „Vozroždenije" podniklo první kulturně-osvětový zájezd na Podk. Rus. Pěvecký sbor „Vozroždenije" je znám jak v Praze, tak i na celé Podkarp. Rusi a všude sklízí velké úspěchy. Rovněž tak i dramatický odbor.

V létě 1927 byl zorganisován druhý, v r. 1929 třetí a v roce 1931 čtvrtý zájezd. Při těchto zájezdech bylo navštíveno též východní Slovensko. Na dvou až třech zájezdech účinkoval též velmi dobře známý balalajkový orchestr.

V roce 1925 změnilo Vozroždenije název „Kroužek" na „Spolek", jelikož každým rokem počet karpatoruského studentstva vzrůstal.

Rovněž tak i ukrajinofilský spolek, který později změnil název na „Sojuz pidkarpatsjkich rusjkich studentiv", pracoval podle svého programu. Tento spolek nevyvíjel však takové aktivní činnosti jako spolek „Vozroždenije". V ojedinělých případech, kdy se jednalo o sociální a společné národní zájmy studentstva nebo jeho národa, postupovaly oba tyto spolky společně. Je to paradoxní, že musíme mluviti o dvojím karpatoruském studenstvu, ale, bohužel, je to bolestná pravda.

Spolek „Vozroždenije" vydal v roce 1928 básně svého člena Michaila Popoviče, dnes již známého básníka karpatoruského. Chystal se vydati též básně druhého karpatoruského básníka, rovněž svého člena Andreje Karabeleše, ale ten mezitím vydal svoje básně jinde.

V roce 1930 Spolek odhodlal se k vydávání studentského časopisu „Molodaja Rusj", vycházejícího měsíčně. Bohužel tato věc nesetkala se s úspěchem, neboť karpatoruská veřejnost stále nemůže si odvyknouti od maďarských novin a časopisů, a proto ruské časopisy nečte. Po jednoročním trvání musel spolek zastaviti vydávání časopisu pro finanční obtíže. Poměrně velmi málo uvědomělých Karpatorusů se našlo, kteří si zaplatili předplatné, aby tím podpořili snahy svého studentstva.

Touhou karpatoruského studentstva bylo utvořiti ústřední studentskou organisaci, což se podařilo v roce 1927, kdy oba jmenované spolky zorganisovaly „Ústřední svaz podkarpatoruských studentů", který byl povolán hájiti společné zájmy karpatoruského studentstva. (ÚSPS).

Tento ÚSPS vstoupil téhož roku do celostátní organisace „Ústředního svazu čsl. studentstva" jako čtvrtá oblast (Čechy, Morava, Slovensko a Podk. Rus). Bohužel původní stav ÚSPS netrval dlouho, neboť ukrajinský spolek již v roce 1928 vystoupil a tak v ÚSPS zůstalo samo „Vozroždenije". Na štěstí brzo se přihlásila do ÚSPS „Literaturnaja škola" užhorodských bohoslovců a později Spolek karpatoruských studentů „Drug" v Mukačevě, SKS „Dobrjanskij" v Bratislavě, SKS „Rodina" v Činadijevě, SKS „Voschod" v Chustu a SKS „Stoj" ve Svaljavě. Dnes tudíž tvoří ÚSPS sedm karpatoruských studentských spolků.

ÚSPS zastupuje karpatoruské studentstvo všude na venek jako zemská studentská organisace. Stanovy ÚSPS nezabraňují vstup do něho i jiným

národnostním spolkům, ale dosud nepřihlásil se žádný spolek. Bylo by si jenom přáti, aby ukrajinský spolek vrátil se do ÚSPS a tím dokázal, že má zájem na hájení práv Podkarp. Rusi, jeho národa a studentstva.

Kromě výše uvedených spolků má karpatoruské studentstvo následující spolky: V Bratislavě je filiálka pražského ukrajinského spolku „Sojuz". V Praze jsou dva konfesijní spolky, a to „Spolek řeckokatolických studentů" a „Spolek karpatoruských pravoslavných studentů", t. j. „Prolom". Potom jsou dvě až tři politické studentské frakce.

Před tím, než se budu zabývati sociálními problémy karpatoruského studentstva, načrtnu spolupráci našeho studentstva s ostatními studentskými organisacemi. O poměrech k ÚSČS bylo již psáno, že přátelskou spolupráci udržujeme již od roku 1927, od které doby karpatoruské studenstvo jest zastoupeno několika členy výboru. Letošního roku předsedou ÚSČS po prvé byl zvolen Karpatorus. Kromě s ÚSČS přátelsky spolupracuje karpatoruské studentstvo se všemi oblastními studentskými svazy, se slovenským akademickým spolkem „Detvan", se spolkem právníků „Všehrd" atd. Ze zahraničních studentských spolků vzpomenu „A. D. Jugoslavija", „Bulharská Sedjanka" a „Národní svaz slovanské mládeže", všechny ruské emigrantské organisace a spolek „Drug" ve Lvově, se kterými karpatoruské studentstvo těsně spolupracuje.

O sociálním stavu karpatoruského studentstva dalo by se mnoho napsati, ale napíši pouze o tom nejdůležitějším; tento stav je velice špatný. Vždyť karpatoruský student je většinou synem úplně chudých rodičů, kteří sami někdy nemají co jíst. Potlouká se často po universitě bez haléře v kapse. Na štěstí máme různé sociální ústavy, které těmto nejbědnějším pomohou. Nejhorší doba pro karpatoruského studenta a studentstvo vůbec je podzim, kdy se ještě nevyplácejí stipendia a z domova si přivezl pouze pár korun. V lednu a únoru, kdy se vyplácejí stipendia, se sociální stav poněkud lepší.

Jedním ze samostatných fondů jest „Masarykův fond pro podkarpatoruské studentstvo", z kterého dostávají výhradně Karpatorusové stipendia ve výši 400—1000 Kč ročně.

Karpatoruské studentstvo dostává stipendia jako studentstvo československé, ale přes to nestačí mu to na plné živobytí a šacení. Pomáhá mu též Zemský úřad podkarpatoruský, který mu uděluje každý rok menší podpory (300—1000 Kč). Studentstvo se domáhá, aby Zemský úřad zvýšil položku stipendia a tím staral se o výchovu budoucí inteligence své země.

Právě pro tento nedostatek pozorujeme v posledních letech velký pokles přílivu studentů. Ze všech maturantů středních škol na Podkarp. Rusi zapisuje se na vysoké školy pouze asi 10%, kdežto v dřívějších letech bylo jich 40—50%. Je to smutný zjev pro budoucnost Podkarp. Rusi, která tak nutně potřebuje svou vystudovanou inteligenci. Stále se vytýká Podkarp. Rusi, že nemá své inteligence, a proto že se jí nemůže dáti mírovými smlouvami a zákonem

zaručená autonomie. V tom hledí se provést náprava se všech stran. Začíná též pracovati „Společnost přátel podkarpatoruského studentstva", jejímž hlavním cílem je sociálně podporovati chudé karpatoruské studenty. Studentstvo očekává od této Společnosti, ve které jsou členy všichni političtí, kulturní a společenští předáci karpatoruského národa, vydatné pomoci.

Jednou z nejpotřebnějších institucí pro karpatoruské studentstvo je „Karpatoruská studentská kolej", která nám byla před dvěma lety státem propůjčena, pro ubytování karpatoruského studentstva. Před tím ji obývali 10 let jihoslovanští studenti, ale ti se přestěhovali do vlastní nové „Alexandrovy koleje". V této nové karpatoruské koleji je místo pro devadesát studentů, kteří za 75 Kč měsíčně mohou zde pohodlně bydleti. Je to nový domov všech Karpatorusů v srdci Československé republiky — v Praze. Dnešní kolej je pouze provisorní a je nutno hledati místo pro postavení nové koleje, event. zakoupiti novou budovu pro definitivní kolej. Zde jest centrum karpatoruského života v Praze a bylo by velmi těžko zvyknouti zase dřívějšímu životu, roztroušenému po celé Praze. I na tomto poli horlivě se pracuje. Zde patří dík karpatoruského studentstva „Československé jednotě", která vlastní i dnešní kolej a která se nejvíce stará o vybudování nové. „Československá jednota" má již „Štefánikovu kolej" pro slovenské studentstvo. V tomto počínání budou pomáhat „Československé jednotě" všechny karpatoruské organisace a, doufáme, i státní úřady.

Co se týče rozdělení karpatoruského studentstva na všech universitách v ČSR, vypadá takto: v Praze studuje 85%, v Brně 3% a v Bratislavě 12%. Nejvíce studentů jest zapsáno na právnických fakultách. Potom následuje filosofická, přírodovědecká a lékařská fakulta a pak teprve technika.

Tím jsem krátce nakreslil vývoj karpatoruského studentstva a jeho těžké sociální postavení.

Nakonec několik všeobecných úvah. Podkarpatská Rus žije pouze 17 let životem kulturní a národní svobody, ale přes to ukázala již velký pokrok jak v kulturním, tak i v národním a hospodářském životě. To ještě neznamená, že se máme zastaviti, nýbrž naopak, musíme dále usilovně pracovati pro vývoj svého národa, abychom se dostali na roveň ostatním kulturním národům dnešní Evropy. Nesmíme zapomenouti, že jaká je inteligence, takový je i národ. My jsme skoro všichni vyšli z řad prostého lidu, a proto musíme s ním žíti i zahynouti. Každý student i vystudovaný člověk je dlužníkem svého národa a tím více my, od kterých se čeká pomoc karpatoruskému národu a zemi.

Národ, který má vyspělou inteligenci, je šťastný a rozkvétá, — národ, který má jen polointeligenci, je odsouzen k smrti.

Podkarpatská Rus chce míti svou inteligenci. Její mládež vládne velkými duševními schopnostmi, které je nutno dále pěstovati a prohlubovati. To je možné pouze na universitách, a proto musíme pracovati pro zvětšení počtu

našeho studentstva, které musí hájiti tradici svého národa a v jeho tradicích pokračovati. Majákem nám buďtež naši velcí buditelé, kteří pod cizím jhem chránili práva karpatoruského národa.

Inž. L. Macháček

Hospodářsko-technické problémy Podkarpatské Rusi

Ukončením světové války nastává politické osvobození podkarpatoruského národa a Podkarpatská Rus připojuje se k Československé republice.

Připojení Podkarp. Rusi k naší republice znamená význačné politické plus, a to nejen pro obyvatelstvo této oblasti, nýbrž znamená také zesílení politického vlivu naší republiky na východě střední Evropy, neboť Podkarp. Rus tvoří zde most, který nás přímo spojuje s našimi přáteli a sousedy.

Hospodářsko-technické problémy.

Po osvobození politickém zůstává problém osvobození hospodářského, sociálního a kulturního, který, přirozeně, není ještě úplně vyřešen a ukončen, protože čsl. republika nenalezla na tomto území těch nejelementárnějších základů, na které by bylo možno navázati a kterých je zapotřebí k dosažení ideálu člověka a národa.

Připojením Podkarp. Rusi k ČSR docíleno bylo celkem harmonické hospodářské jednotky. Význam spojení spočívá v tom, že přebytky kvalitní výroby země Podkarpatoruské uplatňují se na trzích západních a naopak, produkty vyspělých zemí západních nalézají odbytiště na Podkarp. Rusi.

Jaké jest vlastně hospodářské bohatství Podkarpatské Rusi? Bohatství národa neb země má vždy podklad v přirozeném bohatství. A jaké jest tedy přirozené bohatství?

Podkarpatská Rus, země velikosti poloviny Moravy, je ze ¾ prostoupena horami, které dostupují výšky velehor. Zhruba ¼ země jest nížina. Rozpětí mezi nejvyššími a nejnižšími polohami země jest skoro 2000 m v nepoměrně krátké vzdálenosti.

Již tato skutečnost určuje, že přirozené a klimatické poměry jsou zde poměrně na malé výměře velmi rozmanité. A skutečně vládne zde klima charakteru skoro subtropického se všemi přechody až do charakteru subalpinského. Půda horské oblasti je vytvořena z největší části karpatoruským pískovcem a mladými vyvřelinami a tvoří celkem dobrý podklad pro využití zemědělské i lesnické a vedle toho skrývá ještě bohatství kamenné soli a luntovce, vzácných mramorů a pravděpodobně petroleje a j. Půda nížinné oblasti jest již původu druhotného, a to náplavem diluviálním a aluviálním.

Neproduktivní půdy má Podkarpatská Rus ve srovnání s jinými horskými zeměmi velmi málo. Pouze 2.81 % půdy tvoří zde neproduktivní ssutě kamenné v horách a močály v rovině. Naproti tomu na př. Švýcarsko má 25 % a Rakousko 10 a půl proc. neplodné půdy.

Z plodné půdy připadá 47.74 proc. na půdu zemědělskou a 49.45 proc. na půdu lesní. 47.74 proc. zemědělské půdy zaměstnává a vyživuje 58.46 proc. všeho obyvatelstva a 49.45 proc. lesní půdy poskytuje trvalého zaměstnání pouze 7.83 proc. obyvatelstva. 33.71 proc. obyvatelstva pak zaměstnává se v průmyslu, obchodu a jiných povoláních.

Zemědělství.

V horách jest příroda štědrá na srážky (největší množství srážek z celé republiky). Toto bohatství srážek — jinak vítané — nese však s sebou, že vyluhuje profil propustné půdy a rozpouští a strhává s sebou živiny rostlinné do spodních horizontů. Takto o živiny ochuzovanou půdu nutno proto častěji hnojiti, zejména hnojivy animálními.

Humidní klima horské oblasti podporuje vzrůst jetelotravin, méně příznivé jest však pro pěstování náročných kulturních plodin. Proto tato poloninsko-pícninářská oblast zabývá se z převážné části výrobou živočišnou. Produktů výroby zvířecí jest nadbytek, prodávají se a chlebovin jest nedostatek. Vysoké polohy horských pastvin, t. zv. polonin, jsou nejlepším stanovištěm pro odchov a regeneraci živočišné buňky v naší republice vůbec.

Poloninské mléko jest pak nejlepší surovinou k výrobě ušlechtilých sýrů, zejména sýru ementálského.

Podporují tedy tyto přirozené podmínky levnou a kvalitní výrobu živočišných produktů, na druhé straně pak způsobují nákladnou a nerentabilní výrobu chlebovin.

Způsoby hospodaření jsou velmi primitivní a extensivní a způsobeny jsou hlavně špatným osídlením zemědělského obyvatelstva vzhledem k ohospodařované zemědělské půdě. Obyvatelstvo má vystavěno hospodářské a obytné budovy obyčejně na nejnižších místech katastrů obecních (s vyjímkou Rachovska), t. j. v úzkých údolích řek ve formě vesnicové. Zemědělská půda jest pak vzhledem k těmto sídlům zemědělců z největší části na svazích ve značných vertikálních a horizontálních vzdálenostech, takže schematicky i hospodářsky možno rozděliti zemědělskou půdu na půdu ze sídla zemědělcova pro řádné ohospodařování dostupnou a na půdu ze sídla zemědělcova k řádnému ohospodařování nedostupnou.

Půda dostupná, která jest v bezprostřední blízkosti sídla zemědělcova a kterou možno řádným způsobem vyhnojit aspoň stájovými hnojivy, ohospodařuje se intensivnějšími způsoby a skýtá také vyšší naturální výnosy. Této půdy jest zhruba jedna čtvrtina.

Zbývající tři čtvrtiny půdy, na kterou není možno pro značné vertikální a horizontální vzdálenosti vyvézti ani stájový hnůj, ohospodařuje se velmi extensivně a skýtá velmi nízké naturální výnosy.

Zemědělská půda, patřící ke každé zemědělské usedlosti, jest zhruba rozdělena tak, že asi jedna čtvrtina leží v bezprostřední blízkosti, t. j. v údolí a tři čtvrtiny půdy jest už na (k řádnému ohospodařování nedostupných) příkrých stráních.

Tedy celé tři čtvrtiny zemědělské půdy v horské oblasti nebyly nikdy hnojeny, a to je jedna z hlavních a bezprostředních příčin bídy horského zemědělce.

Tento vesnicový způsob osídlení, neobvyklý v jiných horských státech a zemích, vynutila si býv. maďarská vláda ještě v dobách poddanských proto, aby měla své poddané pro robotu pohromadě.

Proto také již od dob dávno minulých jsou výsledky hospodaření naprosto nedostatečné a projevují se na př. v letech 1926 — incl. 1931 (tedy tří let konjuktury a 3 let krise zemědělské) pouhým + 0.40 procentním zúročením kapitalií v zemědělství investovaných. Při tom byl zemědělec honorován za práci, danou svému podniku, pouze 0.88 Kč za 1 hodinu.

Pracuje zde tedy zemědělec již od dob dávno minulých se zcela nedostatečnými čistými výnosy a s podnikatelskou ztrátou vůbec. Nejen že nemá úspor, nýbrž zadlužuje se k uhájení holého živobytí, pokud mu ještě někdo půjčuje a nebo žije z podstaty majetku, po předcích zděděného.

Tyto nedostatečné výsledky hospodaření jsou pak opět příčinou toho, že zemědělec vybavuje do života své četné děti rozdělováním půdy na neustále menší a menší parcely, takže dnes setkáváme se na podkarpatoruské Vrchovině se zemědělským majetkem naprosto roztříštěným a k řádnému ohospodařování nedostupným.

Naproti tomu výsledky hospodaření na zcelených usedlostech, kterých jest ale v této horské oblasti vyjímečně málo, jeví se v průměru dříve cit. let plus 5.75procentním zúročením investovaných kapitálií při pracovním výdělku zemědělce 1.51 Kč za 1 hodinu.

Zemědělci se zcelenými majetky docilují zde 14krát většího zúročení, mají slušné čisté výnosy i podnikatelské zisky a přirozeně i úspory.

Tím jsme prokázali, že problém hospodářský se všemi důsledky sociálními podkarpatoruského Vrchovince jest problém technický, který spočívá v tom, že musíme zemědělci přiblížiti půdu tak, aby mohl na ní řádně hospodařit. To se dá provésti řádnou komasací, spojenou s překolonisováním zemědělského obyvatelstva, a to z osídlení vesnicového na osídlení samotové. V každém případě musila by zůstati veškerá zemědělská půda — kromě pastvin — patřící k zemědělské usedlosti kolem hospodářských a obytných budov. Je přirozené, že na jednotlivé stráně, na kterých se zemědělská půda rozkládá, musely by

býti založeny vhodné cesty, případně vodovody a všechna ostatní další nutná technická zařízení.

Překolonisování poloninsko-pícninářské oblasti se současným zvětšením zemědělského majetku na úkor vhodné půdy lesní (o 100.000 ha) i s investicemi k řádnému ohospodařování polonin a pastvin by vyžadovalo za dnešních poměrů zhruba 1 miliardu 662 mil. Kč, z kteréžto sumy by byl 1 ha zatížen 3.750 Kč. Při 40letém zúročení a umoření (6%) bylo by třeba ročně spláceti za 1 ha 228 Kč.

Zemědělec poloninsko-pícninářské oblasti nemá dostatek úspor, aby mohl tuto akci provésti na vlastní účet. Zde musí odčiniti křivdu býv. maďarské nadvlády stát a pomoci podobně jako to činí vodohospodářským fondem při melioraci pozemků.

V nížině naproti tomu jest příroda bohata značnými teplotami a úměrně bohatými srážkami. Tyto srážky však připadají zde v největší části na dobu jarní a na dobu podzimní, tedy v dobu nejpilnějších polních prací. Na dobu letní, dobu vysokých teplot, pak připadne nejméně srážek. Naplavená půda jest těžká a nepropustná, takže srážky způsobují trvalé zamokřování ve jmenovaných ročních obdobích. To má za následek, že 51.37% plodné půdy musí býti využíváno jako lesy, pastviny a louky, ač pro tyto kultury aridní klima roviny není příznivé. Ale i ostatní část orné půdy jest extensivně využívána, neboť zamokřenost větší části orné půdy v době nejpilnějších polních prací zabraňuje řádnému obdělávání.

Tak jako Vrchovina vyznačuje se výrobou kvalitní buňky živočišně, tak i rovina vyznamenává se výrobou kvalitních a tvrdých pšenic, tabáku a kukuřice jako hlavních plodin.

Tak jako na Vrchovině setkali jsme se s problémem půdy dostupné a nedostupné, tak setkáváme se v rovině s problémem půdy zamokřované a nezamokřované.

Tento stav způsobuje, že výsledky hospodaření v této rovinné části Podkarp. Rusi jsou rovněž velmi nedostatečné a projevují se v průběhu dříve cit. 6 let + 0.13% zúročením investovaných kapitalií při pracovním výdělku zemědělce 0.76 Kč za 1 hodinu. Přirozený důsledek jest opětné zadlužování, žíti na úkor podstaty majetkové a roztříštěnost zemědělského majetku.

Naproti tomu podniky s půdou odvodněnou docilují nejen rentabilních výnosů, nýbrž upevňují hospodářské postavení zemědělce se všemi důsledky.

Je tedy zapotřebí opětně čistě technických opatření a investic k zabezpečení budoucnosti této části země.

Komasace a odvodnění zamokřované půdy bude činiti při zatížení 1 ha 3.450 Kč úhrnnou sumu ve výši 800 milionů. Zde napomáhá již vydatně vodohospodářský fond při meliorování.

Na přechodu roviny a hor anebo v rovině anebo v horách setkáváme se

s kulturou ovocného stromoví a vinic. Vinařství skýtá zde nadbytek 70.000 hl výborných a kvalitních vín. Problémem zůstává jen ještě lepší školení těchto vín a úsilovnější propagace na domácích trzích. Ovocnářství, ač poměrně primitivně prováděno, skýtá nadbytek 2000 vagonů jablek. Nejcennějším jest vysokokvalitní jonathan, který pro svou kvalitu nalezl již odbyt na trzích západních. Problémem však zůstává řádné ošetřování ovocného stromoví, sortýrování, balení a konečně organisace prodeje, aby postupně kvalitní a ušlechtilá jablka podkarpatská vytlačila z trhu drahá jablka cizozemská.

Připomínám ještě jen velmi zběžně problém většího pěstování ranných jahod a ranného ovoce výborné kvality, které jistě postupem doby vytlačí z trhu podobné a draho placené cizozemské produkty.

Lesnictví.

Druhou nejdůležitější složkou prvovýroby jest lesnictví, aspoň co do výměry zalesněné půdy. Bylo již řečeno, že zhruba celá polovina země jest zalesněna. Roční přírůstek dřeva činí přes 2 miliony m^3, z nichž pouze 30% tvoří dřevo užitkové a 70%[1]) dřevo palivové. Obojího jest nadbytek a částečně se zpracuje průmyslově a ponejvíce pak vyváží se v dobách konjunktury hlavně do Maďarska, protože přeprava dřeva do západních částí republiky nesnáší dosud vysokých dopravních tarifů našich drah.

Jak již bylo řečeno, poskytuje lesnictví trvalého zaměstnání 7.83½[2]) všeho obyvatelstva. Tento počet jest celkem malý, zejména srovnáme-li ho se zemědělstvím, které na menší výměře půdy vyživuje 58.46½ ze všeho obyvatelstva.

Je tudíž otázkou, jak dalece by mohlo podkarpatské lesnictví rozmnožiti počet obyvatelstva na něj odkázaného, kdyby na místo suroviny dřevní vyrábělo hotové výrobky dřevoprůmyslové.

Vyskytuje se tudíž problém, zda a do jaké míry možno dále zprůmyslovět lesnickou výrobu na Podkarp. Rusi anebo zda by nebylo výhodnější, pokud to ovšem přirozené podmínky dovolí, přeměniti určitou část extensivní lesní půdy na půdu intensivnější, t. j. zemědělskou.

Přeměny této totiž dožaduje se spontánně zemědělské obyvatelstvo v důsledku naprostého nedostatku zemědělské půdy.

Uvědomme si, že na každého příslušníka zemědělského stavu a povolání připadá na Podkarpatské Rusi 1.15 ha veškeré zemědělské půdy (v Rakousku 3.06 ha a Švýcařích 4.55 ha) a že 88% všech zemědělců vlastní usedlosti v průměrné velikosti 1.29 ha. Tato výměra zvětšuje se o podíl, který mají na společenstevních majetcích (hlavně pastvinách) a dále o půdu, kterou jim pronajímá stát a někteří jiní větší majitelé. Výměra tato však již dávno nestačí a prakticky se to projevuje tím, že 28% normálů dobytka se pase v lesích.

[1]) Ing. Vítězslav Chrastina a ing. Frant. Zoban: Lesnictví. Almanach SIA. 1933.
[2]) Státní úřad statistický. Povolání obyvatelstva z r. 1930. R. XIV.-33, čís. 92.

Tedy již tato skutečnost mluví ve prospěch úpravy poměrů lesních a přeměny vhodné lesní půdy na půdu zemědělskou.

Tuto nutnost dokazuje také dále srovnání pracovního důchodu u půdy lesní a u půdy zemědělské. Kdežto 1 ha veškeré zalesněné půdy (bez průmyslového zpracování) poskytuje každoročně zaokrouhleně 2 dny práce ruční pro lesnické dělnictvo v ceně 25 Kč a práce potažní 1.1 dne v ceně 54 Kč, poskytuje nám 1 ha zemědělské půdy za nynějších poměrů každoročně 90 a půl dne práce ruční v hodnotě 1203.65 Kč a práce potažní 12 a půl dne v hodnotě 625 Kč.

Poskytuje tedy 1 ha zemědělské půdy každoročně 45krát více práce ruční a 12krát více práce potažní — což znamená, že teprve 45 ha veškeré lesní půdy poskytuje tolik pracovního důchodu v práci ruční jako 1 ha zemědělské půdy a že 12 ha lesní půdy poskytuje v práci potažní tolik jako 1 ha zemědělské půdy.

Problém přeměny lesní půdy na půdu zemědělskou bude skončen tehdy, jakmile by další přeměňování uškodilo podmínkám přirozeným a vodním. A tu jako vodítko může nám sloužiti zemědělsky vyspělé Švýcarsko, které, ač mnohem hornatější a bohatější srážkami, ohospodařuje pouze 29.1% z plodné půdy jako lesy oproti 49.45% lesů na Podkarpatské Rusi.

Je přirozené, že s odlesňováním bude se museti provádět soustavná regulace vodních toků a př. jiné úpravy vodních poměrů.

V hornictví, hutnictví a průmyslu

zaměstnáno jest na Podkarp. Rusi 11.94% obyvatelstva. Má tedy Podkarp. Rus nejméně průmyslu z čsl. republiky.

Uvažováno se stanoviska celostátního i místního, bude se muset jeho další vývoj řešiti velmi opatrně, a to jen v tom směru, pro který budou dány základní předpoklady, t. j. dostatek levné suroviny a dostatek levné pohonné síly.

Obchod, doprava, komunikace a peněžnictví

jsou namnoze úměrny ještě primitivním a jednoduchým poměrům hospodářským. V mnohých odvětvích však vyvíjejí se a předcházejí tak, že hospodářský život se začíná rozvíjet anebo položeny jsou už k němu takové základy, že vývoj jeho do budoucna jest možný.

Obchodní a finanční problémy.

V době konjunktury vyváží Podk. Rus nadbytek produktů výroby zvířecí, ovoce a vína, dřeva a soli, a to zhruba v úhrnné sumě 616 mil. Kč. Přebytky tyto může prodat z největší části na trzích domácích a na trzích cizích. Na druhé straně však neprodukuje — ač země vysloveně zemědělská — dostatek

obilnin a brambor v okrouhlé výši 10.424 vagonů v ceně 73,163.851 Kč, které kupuje opětně na trzích zahraničních i domácích. Dále jsou to ostatní poživatiny a všechny průmyslové výrobky, které kupuje na trzích domácích.

Z těchto hrubých čísel vyplývá, že obchodní bilance Podkarp. Rusi jest za dnešních poměrů ještě velmi neuspořádaná, ale že po vyřešení už vzpomenutých poměrů výrobních a z určité části i tarifů dopravních může skutečně přinésti oboustranné a plné uspokojení.

Hodnotíme-li dále Podkarpatskou Rus jako autonomní celek a její platební schopnost (bilanci), a to od převratu až do konce roku 1932, pak přicházíme k tomu výsledku, že mezi položkou příjmovou, která činí zhruba 1 miliardu 615,971.000 Kč a mezi položkou výdajovou, která činí 3.074,424000. Kč, jest pasivum ve výši 1.458,453.000 Kč. Ročně se doplácí 112,173.304 Kč.

Jinými slovy Podkarpatská Rus přijala za období 14 let v podobě daní, přirážek a jiných poplatků na 1 obyvatele 2.664 Kč a na téhož obyvatele vydala 5.068 Kč.

Nutno však dále podotknouti, že pasivita tato jest ještě vyšší, a to výdajové položky na vojsko, dále na některé státní podniky, z nichž nejdůležitější jsou pošty, železnice, státní lesy atd., takže lze předpokládati, že mezi příjmem a vydáním jest skutečný poměr 1:3—4.

Velká část tohoto pasiva jsou investice. Za dnešních okolností jest Podkarp. Rus zemí silně pasivní a zemí investic, které postupně mají tuto pasivitu odstranit.

Dosavadní investice směřovaly hlavně k umožnění správy a administrativy, dále k vybudování školství, nemocnic a jiných sociálních institucí, dopravních prostředků a pod.

Dovolil jsem si prokázati, že k odstranění bídy podkarpatoruského obyvatelstva, k zabezpečení jeho existence a dobrého vývoje do budoucnosti jest zapotřebí bezpodmínečně dalších nutných investic ve výši 2.462,485.000 Kč,

Disparita těchto položek vyplývá a jest výsledkem přímo osudového zanedbání jakéhokoliv normálního vývoje této země v dobách maďarské nadvlády. Politický útlak byl zúčtován na položkách hospodářského, kulturního a sociálního vývoje. Toť jest ten hrozný výsledek bývalé maďarské nadvlády nad tímto krajem promítnutý v číslech.

Investice tyto musí býti uhrazeny z největší části z prostředků veřejných. Čím dříve se tyto investice provedou, tím budou levnější. Čím dříve zde budeme míti spokojenější obyvatelstvo, tím dříve budeme mít také lepšího poplatníka, který v podobě daní bude vynaložené investice splácet a tím dříve provedeno bude hospodářské osvobození Podkarpatské Rusi se všemi důsledky sociálními.

Problém člověka.

Jsem si dobře vědom toho, že problém hospodářský a problém finanční nemůže býti dobře vyřešen bez vyřešení problému člověka a národa obývajícího Podkarpatskou Rus.

Podkarpatský národ jest přes všechny své bývalé i nynější nepřátele, přes všechen útisk a strádání dob minulých, schopen vývoje. Dobrý základ dala mu tvrdá, ale i štědrá příroda této země. Vlastnostem, kterým se přiučil od svých nepřátel, dá se odnaučiti, když pozná, že ten, kdo mu podává pomocnou ruku, myslí to opravdově a upřímně. K tomu mohou podstatně napomáhati kněží a učitelé škol národních, kteří v daném případě a v dnešní těžké době opravdu mají v rukou pravý poklad národa a země. Musí býti dobrými učiteli po stránce vyučovací, ale současně musí napomáhati i v řešení problémů hospodářských.

Závěr.

Řekl jsem v úvodě, že Podkarpatská Rus není již problémem politickým, nýbrž problémem vysloveně hospodářským, kulturním a sociálním.

Je tedy práce na Podkarpatské Rusi prací technika a hospodáře v nejširším slova smyslu.

Jedině vyřešením problémů hospodářských za pomoci prostředků finančních a kulturních podaří se nám vyřešiti problém budoucnosti Podkarpatské Rusi a dokončiti tak osvobození podkarpatoruského obyvatelstva bez rozdílu národnostního aneb náboženského.

Nezapomínejme na vysokou natalitu obyvatelstva na Podkarpatské Rusi, mysleme do budoucna a postupujme rozvážně, ale pevně v řešení všech těch problémů!

Podk. Rus, podobně jako jiné kraje bývalých Uher, obývané jinojazyčnými národy, zůstala daleko za vývojem protežovaného maďarského národa. Maďarská vláda nejen že žila v dobách minulých na úkor těchto oblastí a Podk. Rusi, nýbrž zůstavila na tomto území dalekosáhlé dluhy. Proto také nejlepší odpovědí na různé opovážlivé revisionistické snahy dnešních představitelů maďarské vlády a národa by bylo předložení účtu na mezinárodním foru za nesplacené dluhy na území Podkarpatské Rusi.

Inž. Zd. Pittermann

Národohospodářský význam lesnictví v Podkarpatské Rusi

Psáti o lesnictví samém v zemi Podkarpatoruské znamenalo by napsati obsáhlé dílo, vymykající se z rámce sborníku. Proto odkazuji v tom aspoň na obsáhlejší popis, obsažený v publikaci „Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919—1933", vydané v roce 1933 nákladem odboru Spolku čs. inženýrů v Užhorodě (SIA.).

Svou lesnatostí (33%) řadí se ČSR na 4. místo mezi evropskými státy, a to za Finsko (58.6%), Švédsko (57%) a Rakousko (37.5%).

Země	Lidnatost (úřed. sčítání 1. XII. 1930)	Celková výměra	Počet obyvatelstva na		Z celkové výměry připadá na 1 osobu
		ha	1 km²	1 ha	1 ha
1. Čechy	7,109.376	5,206.200	137	1.37	0.73
2. Morava a Slezsko	3,565.010	2,680.800	133	1.33	0.75
3. Slovensko	3,329.793	4,900.600	68	0.68	1.47
4. Podk. Rus	725.357	1,261.700	57	0.57	1.74
Celostátní úhrn	14,729.536	14,049.300	105	1.05	0.95

Země	Lidnatost	Výměra			Na 1 osobu připadá	
		lesní půdy		jiné půdy	lesní půdy	jiné půdy
		ha	% celk. rozl.	ha	ha	ha
1. Čechy	7,109.376	1,565.482	30.1	3,640.718	0.22	0.51
2. Morava a Slezsko	3,565.010	795.237	29.7	1,885.563	0.22	0.53
3. Slovensko	3,329.793	1,669.539	34.1	3,231.061	0.50	0.97
4. Podk. Rus	725.357	612.338	48.5	649.362	0.85	0.89
Celostátní úhrn	14,729.536	4,642.596	33.0	9,406.704	0.31	0.64

Podkarpatská Rus stojí svou lesnatostí (48.5%) na 1. místě v ČSR. Z posledního sloupce tab. II. seznáváme, že poměr lesní půdy k půdě ostatní jest v zemi České, Moravskoslezské a Slovenské přibližně 1 : 2, kdežto v zemi Podkarpatoruské 1 : 1, nejpříznivější jest poměr v zemi Moravskoslezské (0.22 : 0.53). Výsledkem tohoto stavu jest nadprodukce dřeva, jehož méněcenné produkty (palivo, drobné dříví užitkové) nemají konsumní oblasti a ponechání v lese (ca 25%) značí národohospodářskou ztrátu. Proti tomu stojí nedostatek zemědělských plodin, potřebných k výživě obyvatelstva, který musí býti uhražován dovozem (kukuřice z Maďarska a Rumunska) při nedostatku nákupní síly domácího obyvatelstva.

Zvýšiti tuto nákupní sílu bez omezení plošné výměry lesů vyžaduje zprůmyslnění Podk. Rusi. Pokud jde o průmysl dřevařský, jest tento nyní zčásti zastoupen pilařskými závody, v postačujícím rozsahu jest rozvinut průmysl chemického zpracování bukového palivového dříví. I v případě dalšího rozšíření průmyslu zpracovávajícího dříví nebude kupní síla obyvatelstva značnou měrou zvýšena, protože vzhledem k zeměpisné poloze země musí jíti většinou o levnou výrobu strojní, mají-li produkty býti schopny konkurence na západním trhu, případně na nově získaných odbytištích zahraničních. Zřízení jiných průmyslových závodů přijde sotva v úvahu, jak učí zkušenosti z minulosti.

Zbývá proto jedině hospodářské posílení obyvatelstva přídělem lesní půdy, pokud se tato hodí k přeměně na půdu zemědělskou a zintensivnění hospodářství v lesích.

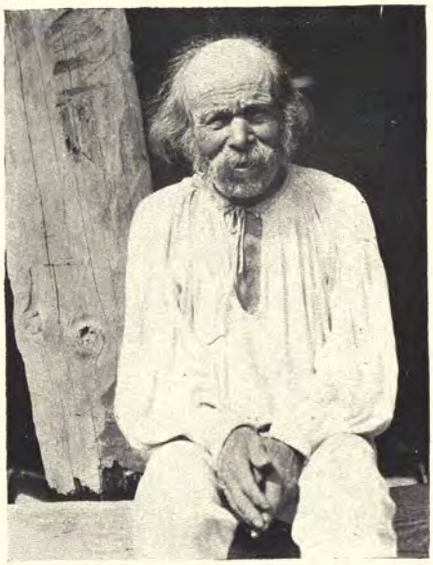
Prvým řešením bude docíleno toho, že obyvatelstvo při možnosti konsumu svých výrobků posílí se tělesně tak, aby zdravý národ rusínské krve rozmnožil obyvatelstvo státu ve prospěch slovanského živlu; při zvýšené produkci zemědělských výrobků a prodeje přebytků bude usnadněno vyšší vzdělání tohoto národa pro zvýšení slovanské kultury ve státě.

Zvýšením přírůstku tělesně zdatného obyvatelstva a duševně vyvinutého národa bude zvýšena brannost státu při postačující obživě ostatního národa na zemědělské půdě.

Druhým řešením bude docíleno toho, že na zbylém lesním majetku budou zakládány a pěstěny lesy vyšší hodnoty, kdy méněcenné dříví bude konsumováno místním, hospodářsky již posíleným obyvatelstvem, cenné užitkové dříví bude odváženo do příznivých odbytišť; při tomto intensivnějším lesním hospodaření bude produkce hmoty zvýšena, takže na menší ploše bude vypěstěn cennější les s větší hmotou.

Toto zintensivnění vyžaduje ovšem různých dopravních zařízení, především lesních silnic a cest, lesních drah, úpravy vodních toků pro plavení dříví a pod.

Stavba lesních silnic a cest dá především obyvatelstvu příležitost výdělku ruční a potažní prací, poskytne možnost obživy odborných řemesel, dá obyvatelstvu v nejzazších krajinách výchovu při pracích technické povahy (mosty,

1

1. **Typ z Podk. Rusi**

2. **Pastevec na poloninách**

3. **Údolí Tisy**
V pravo Kvasovský Menčul
Foto A. Müller

2

3

propusti, trativody, zdi, stoky atd.) a zvýší tím jeho duševní úroveň; hotové stavby umožní pak usměrněnou přepravu dříví a tím bezpečné zásobení palivem a závodů (pily) surovinou, umožní lepší výdělek povozníkům, převážně rolníkům, pro opatření řádného nářadí (vozů, postrojů atd.) a tažní síly.

Použitím těchto silnic a cest pro turistiku zvýší se též příjmy domácího obyvatelstva.

Obdobné hmotné přínosy a duševní výhody jsou dány obyvatelstvu při stavbě lesních drah; provoz lesní dráhy dá pak zaměstnání lidem vyšší duševní úrovně (dílny, strojvůdci, topiči, telefonisté atd.), osobní přeprava po lesní dráze přiblíží pak obyvatelstvo ke kulturním střediskům (školní mládež, dělnictvo, úřednictvo).

Úprava vodních toků pro plavení dříví vyžaduje ročně velkých peněžních nákladů na regulační práce, které jsou namnoze jedinou záštitou obcí proti povodním a tudíž proti ohrožení nemovitého majetku a životů.

Soustavně se zpřístupněním lesního majetku jde vpřed osídlování lesními zaměstnanci a pomocnými silami a provádění stavby obytných a hospodářských budov, meliorace pozemků a jiné zařízení jsou nositeli bytové i ostatní kultury do nejodlehlejších míst.

Závěrem této úvahy jest, že při splnění uvedených předpokladů přispěje lesnictví k hospodářskému a kulturnímu povznesení této krásné země pod Karpaty, této nejmladší, zato však nadějné součásti našeho státu.

Dr. Vladimír Kubijovyč

Pastýřský život na Podkarpatské Rusi

V evropských horách, které se zvedají nad přirozenou horní hranicí lesů a jsou pokryty travou, objevuje se sezonní horský pastýřský život. Této horské stepi — zvané ve Východních Karpatech poloninami — může člověk využíti pouze jako pastviska, řídčeji jako louky, poskytující seno; a pro velikou vzdálenost polonin od stálých sídel nemůže se dobytek vraceti s poloniny na noc do vesnice, nýbrž musí pobývati na ní po celou dobu výpasu. Tak vzniká sezonní letní pastýřství, jehož se zúčastní neveliké ve skutečnosti procento obyvatelstva, ale velmi veliké procento domácích zvířat. Problém pastýřského života je zajímavý a studují jej jak geograf, tak ekonom, etnograf, agrobotanik a jiní.

Podkarpatská Rus má silně rozvinutý pastýřský život, nejsilnější v celém Československu, ba dokonce v celých Severních Karpatech, vzhledem k velikým prostorám polonin, hojnému chovu ovcí a tradici obyvatelstva. V tom ohledu náleží také Podkarpatská Rus k nejlépe prostudovaným krajům Evro-

py. O geografii pastýřství pracují od několika let Dr. Jiří Král z Bratislavy[1]) a autor této stati,[2]) popis pastýřství se stránky prakticky-ekonomické podal Fr. Mácha,[3]) agrobotanické zkoumání podnikl především Maloch.[4])

Druhy pastýřství.

Typické horské pastýřství záleží v tom, že pastýři přebývají zároveň se svými stády 2—5 měsíců na poloninách, daleko od stálých sídel. Ale kromě tohoto typického poloninského pastýřství objevují se ještě na Podkarpatské Rusi jiné druhy sezonního pastýřství, které nejsou vázány na hory specielně s horami totiž pastýřství lesní, na polích, nížino-stepní a jeho kombinace.

Tam, kde se vyskytují veliké lesní komplexy, daleko vzdálené od osad, a jejichž vlastníci nekladou překážky ve výpasu, rozvíjí se sezonní *lesní výpas dobytka.* Poněvadž les neposkytuje tolik trávy jako polonina, musí míti jedno stádo k výpasu mnohem větší prostor než při poloninském pastýřství a tím musí nastati častá změna pobytu — pastýř přechází se svými zvířaty s jednoho místa na druhé a potom se znovu vrací, podle toho, jak lesní tráva vyroste na dřívějším místě pobytu.

Mnohem šířeji je rozvinuto t. zv. pastýřství *na polích,* neboli *polní salašnictví* — přechodná forma mezi zemědělstvím a pastýřským hospodářstvím. Vyskytá se v těch oblastech, kde se ponechává veliké procento polí jako úhor, kde je hospodářská kultura nízká a kde se chová mnoho ovec. Ovce vypásají se zde na úhorech, ale na poledne a na noc neodhánějí se do hospodářství, třebas by nebylo do něho daleko, nýbrž ponechávají se na úhoru, přesunováním t. zv. „košarů", do nichž se ovce zavírají. Jejich hnojem zlepšuje se část úhoru. Díky tomu umožňuje polní salašnictví pohnojiti ty části pole, které jsou výše položeny a obtížněji dostupné. Polní salašnictví je rozvinuto v nižších oblastech Podkarpatské Rusi, jako v západní části země až po potok Vovčyj na východě, v horách Vihorlatu, a částečně i ve dvou středohorských úpadech, a to v Marmarošské kotlině a v centrálně-karpatské depressi. Ve zbývající horské části kraje, vyjímajíc části východní, obydlené Huculy, objevuje se kombinace poloninského pastýřství s polním salašnictvím: po tři letní měsíce vypásají se ovce na poloninách, na jaře a na podzim na úhorech. Tato pře-

[1]) J. Král: Čorná Hora v Podkarpatské Rusi (Spisy přír. fak. Karlovy univ., č. 2), Praha, 1923, — J. Král: Polonina Rivna v Podkarpatské Rusi (Spisy přír. fak. Karlovy univ., č. 42), Praha, 1925, — J. Král, Svidovec v Podkarpatské Rusi (Věstník Král. české společnosti nauk, Praha, 1927) a jiné menší práce tohoto autora.

[2]) Kromě celé řady drobnějších statí předvádí autor souhrnný obraz pastýřského života v knize: Kubijovyč V.: Život pastýřský v Podkarpatské Rusi. Díl I., text. Zeměpisná práce, řídí prof. J, Král, Bratislava, 1935.

[3]) Mácha V., Pastevnictví v Československé republice (Publikace ministerstva zemědělství, čís. 47), Praha, 1925.

[4]) Maloch M., Boržavské poloniny v Podkarpatské Rusi (Sborník výzkumných ústavů zeměd. ČSR, čís. 67), Praha, 1931.

chodná forma dovoluje s jedné strany využíti jako místa výpasu velikých polonin, s druhé strany umožňuje pohnojení úhoru.

Podobným způsobem je také lesní výpas ovec zkombinován s výpasem na úhorech, neboť prvý provádí se pouze v létě, druhý pak v jarních a podzimních měsících.

V několika místech na podkarpatoruské nížině udržely se do dneška slabé zbytky *stepního, nížinného pastýřství*, které se kdysi vyskytovalo na celé Pannonské nížině a v čistých formách zůstalo ještě na stepích „Hortobagy" u Debrecína v Maďarsku.

V horském pásu Podkarpatské Rusi pase se tento počet dobytka:

Druh pastýřství	Rohatý dobytek		Ovce a krávy	
na poloninách	23.650	97%	70.000	88.7%
v lesích	750	3%	3.700	4.7%
na úhorech	—	—	5.200	6.6%
Dohromady	24.400	100%	78.900	100%

Z těchto čísel je patrno, že výpas rohatého dobytka se koná téměř výlučně na poloninách, při výpasu ovcí má již vážný, třebas podřadný význam pastýřství polní a lesní.

Poloniny.

Základem pastýřského života na Podkarpatské Rusi jsou poloniny. Zdejší poloniny jsou veliké a souvislé a pokrývají bez přerušení všechny vyšší hřebeny. Celková jejich plocha činí 433 km², z čehož sotva 1% připadá na drobné poloniny mezi lesy, které vznikly uměle prací lidskou. Téměř 88% celkové plochy připadá na poloniny, které mají rozlohu větší než 10 km².

Umístění a velikost polonin záleží na morfologii, na rostlinstvu a v menší míře na člověku, který, aby rozšířil svá pastviska, uměle snižuje horní hranici lesa. Je možno říci, že plocha polonin je úměrná výšce hřebenů, neboť čím jsou tyto hřebeny vyšší, tím větší prostory sahají nad horní hranici lesů. Veliký vliv na poloniny má druh lesů, mezi nimiž se poloniny prostírají. Západní a jižní část Podkarpatské Rusi leží v oblasti bukových lesů, severní a východní v oblasti lesů smrkových. Horní hranice bukového lesa končí se již ve výšce 1.150 až 1.300 m, smrkové lesy sahají ještě o 100—300 m výše, a proto v těch výškách, v nichž se na západě objevují již poloniny, vyskytuje se na východě ještě

pouhý les. Je ještě jiný významný rozdíl mezi poloninami, ležícími v oblasti smrkových a bukových lesů. Bukový les přestává nejen nízko, nýbrž i náhle a nad horní hranicí lesa prostírá se čistá, nezarostlá polonina, na níž jen zřídka objeví se místy rostoucí olšoví. Smrkový les nepřestává náhle, nad hranicí souvislého lesa objevují se ještě dosti vysoko jednotlivé stromy, a proto takové poloniny jsou částečně pokryty lesem, a což je vážnější, kosodřevinou, jalovcem a olšovím.

V souvislosti s morfologií kraje nesetkáváme se s poloninami vůbec ve vulkanickém pásu Vihorlatu, ani v centrálně-karpatské depressi na severu, ani v jižní prohlubni na hranici flyšového a vulkanického pásu, nýbrž pouze v obou vysokých flyšových pásech, jižním a severním. Nejlepší podmínky pro rozvoj polonin jsou v jižním flyšovém pruhu, vzhledem ke značné výšce hřebenů a kromě toho vzhledem k jejich příhodnosti k tomu. Proto není divu, že polonina pokrývá souvisle všechny hřebeny jižního pásu s výjimkou těch míst, kde je tento přerván příčnými údolími. Zde se rozkládají tyto poloniny: Rovná, Boržava, Krásná, Svidovec, Černé hory a poloniny Huculských neboli Marmarošských Alp. Širší průrvy mezi jednotlivými poloninami se objevují na čáře příčných průrev nad Latoricí a Velkou Rikou, jakož i Tereblou. Čím jdeme dále na východ, zvedá se vskutku horní hranice lesů, poněvadž mohutnost hor se zde zvětšuje, ale ještě více, poněvadž bukové lesy jsou nahrazovány smrkovými, ale současně stoupá výška hor a díky tomu, největší poloniny leží až na východě. V severním flyšovém pásu jsou poloniny menší, více zarostlé a kamenité, vzhledem k méně výhodným přírodním podmínkám a také větší příkrosti hor, jakož i tvrdým druhům pískovce, z něhož je tento pás vybudován. Zde se rozkládají drobné poloniny ojedinělých hor, polonina Négrovec, Buštul a Bratkovská.

Díky středohorskému charakteru hor Podkarpatské Rusi sahá zde polonina až na nejvyšší vrcholy horské, takže se zde nesetkáváme s horní hranicí polonin. Neplodné plochy, které přerušují poloniny, tvoří v oblasti smrkových lesů místa, porostlá kosodřevinou a jalovcem; neplodné plochy skalní objevují se v příkrých kotlech, které byly vytvořeny působením dávných ledovců, a v severním pásmu souvisí s tvrdými druhy pískovce.

Pastýř pase svůj dobytek skutečně na celé polonině. Své koliby, v nichž pobývá, buduje si však pouze v dolní části, co nejblíže u lesa, neboť zde je nejteplej a nejblíže do stálých osad, blízko lesa, který poskytuje dřevo, ale i trávu pro ovce. Ve větší vzdálenosti od horní hranice lesa jsou umístěny pouze volárny, neboť voli pasou se pouze na polonině (ovce i na polonině i v lesích). Stejně zvedá se výška stájí podle toho, jak stoupá výška hor a zejména horní hranice lesa. S nejvyššími pastýřskými sídly setkáváme se na Podkarpatské Rusi, ba v celých Severních Karpatech, v oblasti nejvyšších hor země — na Černé hoře; volárna na Balzatulu leží ve výšce 1.740 m.

Dobytek a pastýři.

Na poloninách podkarpatoruských vypásají se všechny druhy dobytka. Roku 1932 napočítalo se v poloninském i lesním pastýřství 4.850 koní, 23.300 kusů rohatého dobytka, v tom 4.130 krav, 63.810 ovcí a koz a malý počet vepřů. Jako v jiných částech Karpat a odlišně od Alp, jsou zdejší poloniny především místem výpasu drobného skotu — ovec. Různé druhy dobytka nevypásají se stejnoměrne na všech poloninách země. Na poloninách Runy a sousedních pase se pouze veliký, mléko neposkytující dobytek; tyto poloniny jsou drobné a sotva je na nich místo pro výpas volů a koní, ovce se pasou dole na úhorech. Ve střední části země pasou se na poloninách všechny druhy dobytka s výjimkou krav, a pouze u Huculů a v několika bojkovských a německých vesnicích na horní Terešvě pobývají na poloninách také krávy.

Výpas dobytka koná se společně i každého druhu zvlášť. Jeden druh poloninských hospodářství skládá se z ovec a koz, to jsou t. zv. „stáje" (na západě země zvané také „salaše"), druhý z volů a telat, „voljarny", jiný z krav („stijla"); koně pasou se buď zvlášť nebo současně s voly. Jinak než v jiných částech Karpat provádí se výpas krav: jinde pobývají tyto současně s ovcemi ve stájích, zde je rovněž výpas i pobyt krav společný, ale mléčné hospodářství vede si každý gazda zvlášť, a proto se stijlo skládá z mnoha budov a vznikají tak skutečné horské sezonní vesnice.

Poloninská gazdovstva náleží mezi veliká. Volárna skládá se průměrně ze 137 kusů volů a telat, stáj z 374 ovec a koz, a stijlo z 98 kusů krav a telat. Setkáváme se však se stájemi, které mají dokonce více než 1000 ovec a s volárnami s více než 500 volů.

Pastýřský personál skládal se r. 1932 z 1819 osob (bez osob, zaměstnaných v polním salašnictví), z čehož bylo 93 (5% z celkového počtu) koňáků, 492 (27%) voláků, 908 (50%) ovčáků a 326 (18%) skotarek, t. j. žen zaměstnaných při dojení krav ve stijlech.

Většinou byli to mladí lidé ve věku 20—25 let; málo se již setkáváme s bývalými pastýři profesionalisty, kteří se rok od roku zabývali pastýřstvím, nejčastěji jsou to děti těch gazdů, kteří mají na polonině hodně dobytka. Pastýři jsou placeni naturaliemi i penězi; v letech 1930—1932 dostal pastýř odměnu 400—1.600 Kč za sezonu, podle toho, jakou práci vykonával.

Rozsah pastýřství a pastýřské cesty.

Na poloniny vyhání se dobytek z bližšího i vzdálenějšího okolí. Obsazení polonin podléhá rok od roku stálým změnám, ale převážně užívají každoročně tytéž vesnice týchž polonin. Nevysílá celá Podkarpatská Rus svůj dobytek na poloniny, a proto je jiný rozsah vysílání rohatého dobytka na poloninu, jiný ovcí. Západní část země vysílá na poloniny pouze rohatý dobytek a koně, takže západní hranice oblasti, která posílá na poloniny své ovce, sahá až po

čáru Nižní Verecky—Tybava; jižní hranice běží od Tybavy přes Kerecky—Suchou—Broňku—Horinčovo—Šandrovo—Bedevlu. Mnohem větší je prostor, z něhož se vyhání na poloniny rohatý dobytek. Na západě účastní se výpasu dobytka na poloninách nejenom vesnice ležící na Uži, jižní hranice tohoto rozsahu shoduje se více méně s hranicí hor. Ty vesnice, které se účastní ovčího pastýřství, vyhánějí na poloniny všechny svoje ovce, rohatý dobytek vyhánějí pouze částečně. Více než 50 proc. dobytka vyhánějí ty vesnice, které vypásají na poloninách také krávy, 25—40 proc. ty, které mají blízko na poloniny, vesnice vzdálenější vyhánějí menší procento.

Veliký význam, který má pro hospodářství výpas na poloninách, je možno nejlépe zjistiti na těchto číslech: vesnice, které se účastní pastýřství, posílají na poloniny až 96 proc. svých ovcí, 36 proc. rohatého dobytka a 11 proc. koní.

Velice nízké je procento z celkového počtu obyvatelstva těch lidí, kteří se bezprostředně účastní pastýřského života: je jich sotva 0.8%. V jednotlivých obcích pohybuje se toto procento od 0—3.6%, podle počtu a druhu dobytka, který se vyhání na poloniny. Největší účast na pastýřství bere huculské obyvatelstvo, vzhledem k svému pastýřskému charakteru; na příklad Jasiňa vysílá na poloniny až 210 osob, neboli 1.9% celkového počtu svého obyvatelstva, Bohdan 129 osob (3.6%) a Rachov 101 osob (1.4%).

Na které poloniny posílají vesnice svůj dobytek? Zásadně na nejbližší. Ty vesnice, na jejichž území se rozkládají poloniny, vysílají zpravidla svůj dobytek na některé z nich, vzdálenější vesnice hledají si místo na ostatních poloninách. Zejména na poloniny, rozkládající se v pořící řek Terebly a Terešvy, vyhání se dobytek z dalekého okolí, neboť v této části Podkarpatské Rusi je jak mnoho polonin, tak také je tato část nejméně obydlena z celého kraje, a z toho důvodu je zde dosti místa i pro vzdálené vesnice.

Vzhledem k těmto poměrům je vzdálenost poloninských hospodářství od mateřských sídel velmi různá: od 2—3 km, to je necelá hodina cesty, až 70—80 km, to je 1½ dne pořádné chůze. Nejdelší cesty musí podnikati obyvatelé vesnic v Marmarošské kotlině, kteří chodí na poloniny, ležící až při hranici haličské. Nejblíže stálých osad jsou položena stijla, poněvadž z nich se často odváží mléko, nejdále jsou volárny.

Na poloniny dochází se podél řek, které vedou do hlubiny hor, řidčeji po dlouhých bočních hřebenech, které vybíhají od hlavních hřbetů, čili po t. zv. „plajkách". Prvé z nich jsou zvlášť pastýřskými cestami, plajky pak jsou staré pastýřské stezky, jichž se užívá téměř výhradně k pastýřským účelům a jsou vyšlapány tisíci zvířat, ale bez jakýchkoliv oprav se strany člověka. Teprve od počátku XX. století začaly se budovati příhodné, dobré cesty na poloniny, ale téměř jen na poloniny v údolí horní Tisy, hlavně na poloniny Černé hory.

Doba výpasu.

Doba sezonního výpasu záleží na výšce polonin, druhu dobytka, vlastnických i hospodářských poměrech a konečně na té okolnosti, zdali je zkombinováno s pastýřstvím na poli.

Rohatý dobytek vyhání se na poloniny v době od 15.—31. května, podle výšky poloniny, návrat se děje v době od počátku července až do konce října. Nejdříve shánějí s horských polonin svůj dobytek obyvatelé vesnic, ležících na jihu, neboť potřebují dříve volů pro polní práce. Nejčastěji odchází se s dobytkem na svátek Matky Boží, dne 28. srpna, na t. zv. „První Matku" neboli „Bohorodicu". Delší dobu drží dobytek na poloninách pouze Huculové, obyčejně až do 21. září, to je do svátku t. zv. „Druhé Bohorodice".

Společný výpas ovec koná se u Huculů po celou dobu na polonině a trvá od konce května do konce října, tedy plné čtyři měsíce. U zemědělských Bojků dělí se společný výpas na jarní a podzimní na úhorech a letní na poloninách. Jarní výpas trvá od svatého Jiří (6. května) nebo docela od svátku Zvěstování Panny Marie (7. dubna) do poloviny nebo do konce května, později pobývají na polonině obyčejně do 28. srpna a vracejí se znova dolů a zůstávají tu až do 14. října nebo až do Dimitrije (8. listopadu). Tímto způsobem trvá život na poloninách u Huculů mnohem déle než u Bojků.

Po skončení společného výpasu chovají bohatší hospodáři svůj dobytek hlavně v Marmaroši, v t. zv. „zymarkách", které se rozkládají za vesnicí, a živí jej senem, v létě nasbíraným; tím způsobem sezonní život, ale již individuální, může se prodloužiti až na 10 měsíců.

Budovy.

Na vzhled pastýřských budov má největší vliv etnická příslušnost pastýřů, na druhém místě druh dobytka. U zemědělských Bojků a Lemků jsou budovy velice primitivní a skládají se z prosté, otevřené koliby a košáru pro ovce. Pastýřské příbytky Huculů jsou primitivní chaty, na vzhled solidně postavené. Nejzajímavější je architektura stijl, které se skládají z velikého počtu domečků. Vyskytuje se také zvláštní typ vzorných poloninských budov, které buduje stát podle švýcarských vzorů. Několik typů budov vidíme na našich fotografiích.

Vlastnické poměry.

82.3% plochy všech polonin patří státu, 9.7% obcím a urbarialistům, 5% židům, 2.4% soukromým velkostatkům a sotva 0.5% sedlákům. Ve srovnání s poměry předválečnými zmenšilo se následkem agrární reformy vlastnictví soukromých velkostatků a zvětšilo se vlastnictví obcí a ještě více státu. Vezmeme-li na zřetel, že v rukou státu je také převážná část lesů, které poskytují rovněž pastvu pro ovce, je zřejmo, že stát má veliký a rozhodující vliv na hospodaření na poloninách.

V hospodářské politice státu na poloninách je možno vyznačiti několik období. Až do počátku XX. století stát se nezajímal o hospodářství na poloninách a pronajímal je cestou licitace. Před válkou převzaly správu polonin do vlastních rukou místní lesní správy; byly zavedeny stálé poplatky za výpas, které byly vybírány bezprostředně od vlastníků dobytka, počaly se zařizovati první meliorace podle vzoru hospodářství v Alpách. Za československé vlády podléhají poloniny nadále lesním správám, ale správu polonin převzal do svých rukou zemědělský referát v Užhorodě a spravuje je prostřednictvím svých okresních hospodářských inspektorů. Tito přidělují každé obci příslušnou poloninu, vyznačují počet i druh dobytka, kterým mají býti jednotlivé poloniny obsazeny, vybírají poplatky za výpas; na druhé straně provádějí na poloninách celou řadu meliorací, jako čištění polonin od rostoucího na nich jalovce, kosodřeviny a lesa, stavějí cesty, zakládají vzorné mlékárny atd.

Představitelem vesničanů, kteří posílají na poloninu svůj dobytek, je t. zv. „deputát" nebo „salašnyj gazda", který sbírá poplatky a odevzdává peníze správě poloniny, odpovídá za stav poloniny atd. Do vnitřních záležitostí pastýřských spolků se stát neplete. Pastýřská organisace je jinou při výpasu volů a koní, jinou při výpasu ovcí. Při výpasu velikého dobytka přijímá se na pasení jeden nebo několik pastýřů a každý vlastník dobytka dává za výpas poplatek. Ve stijlech platí ještě vlastníci krav skotarky, které dojí krávy; mléčné hospodářství vede se ve stijlu individuálně, neboť každý vlastník krávy bere si mléko či máslo od svých krav.

Mnohem kombinovanější je organisace výpasu ovec. Nejrozšířenější formou je spolek bohatších gazdů; každý z nich přijímá od jiných gazdů určitý počet ovcí, spolu s vlastními 100—140 a dá svého pastýře. V době jarního a podzimního pobytu na úhorech pase tento pastýř své ovce odděleně od jiných, teprve na polonině spojují se jednotliví „maradyky" v jeden společný „voroch". Každý člen pobírá od jiných vlastníků ovcí určitý poplatek za výpas. Ten a časem i ovčí hnůj je jediným jeho výdělkem, neboť všechen sýr od ovcí se rozdělí jejich vlastníkům. V novější době na místě spolku několika bohatých gazdů vzniká spolek všech vlastníků ovcí, který přebírá celou organisaci do svých rukou. Na Huculštině panuje pouze tato forma; ona vytlačila dřívější formu — podnikatele-deputáta. Bez ohledu na to, jaká je forma organisace, dostanou vlastníci ovcí všechny produkty mléčného hospodářství podle mléčnosti svých ovcí, která se zjišťuje na počátku pastýřské sezony (t. zv. „dojení na míru").

Hospodářství na poloninách.

Bez výpasu na poloninách nemohli by Verchovinci Podkarpatské Rusi chovati ani tento — ne zvlášť veliký — počet dobytka, zvlášť ovcí, a v tom je viděti nejdůležitější hospodářský význam polonin.

1

2

3

4

5

1. **Dřevaři u koliby**
   Foto Ing. Patutschka

2. **Nádrž Hoverla**
   Foto A. Müller

3. **Bílá Tisa pod Hoverlou**
   Foto A. Müller

4. **Voraři**
   Foto Ing. Patutschka

5. **Kanál pro plavbu dřeva v Rachově**
   Foto Ing. Patutschka

S ovcemi a kravami vede se na poloninách mléčné hospodářství. Produktem jeho ve stájích s ovcemi je brynza a „burda" (druh sýra), ve stijlech kyselé mléko a pouze u německých kolonistů máslo. Mléčné hospodářství stojí na nízkém stupni; pouze v několika švýcárnách vyrábějí se lepší druhy sýra. Zmíněných produktů se užívá k vlastní potřebě obyvatelstva, brynza je jedním ze základních prostředků obživy Verchovince. Ovčí vlna je základem domácího průmyslu. Přebytky ovec se prodávají na jaře na Slovensko, méně na podzim do měst na porážku.

Chov rohatého dobytka má u Huculů především mléčný, u jiných Verchovinců masný charakter. Dobytek, vypasený na poloninách, prodává se ve veliké míře na podzim do západních zemí republiky, což zlepšuje značně rozpočet vesničana.

Vývoj.

Žádný jiný kraj v Karpatech nemá tolik polonin jako Podkarpatská Rus a díky tomu má v tomto kraji horské pastýřství pevné základy. Není v úpadku jako v Západních Karpatech, podléhá však silným přeměnám. Výnosnost chovu ovcí se hodně zmenšuje následkem klesání ceny ovčích produktů a nahrazením domácího průmyslu továrnami; současně kladou se stále větší překážky výpasu ovcí po lesích. Výnosnějším je chov velikého rohatého dobytka, a proto místo ovcí a koz je vidět na poloninách stále více a více rohatý dobytek. Tuto proměnu podporuje správa polonin. Další změny se dějí ve směru zdokonalení hospodářství na poloninách. Ačkoliv i na tomto poli bylo něco uděláno, přece jen všeobecně hospodářství na poloninách je stále ještě velice primitivní. Poloniny nejsou hnojeny, a proto tráva má nevelikou výživnou cenu, mléčné hospodářství, budovy, cesty jsou primitivní. Ve všech těchto oborech je však pozorovati počátky nápravy. Zároveň je nutno poznamenati, že na státních poloninách sousedních států, Rumunska a Polska, nepodnikají se téměř žádné meliorace a na Slovensku je vliv státu na poloninské hospodářství velice omezen, neboť tam poloniny jsou soukromým vlastnictvím. Na Podkarpatské Rusi jsou téměř všechny poloniny v rukou státu, stát provádí na nich záměrnou hospodářskou politiku, která usiluje ustavičně o zdokonalení hospodářství a tím i o povznesení blahobytu obyvatelstva.

(Přeložil F. G.)

Dr. E. Bačinský

Úkoly zemědělského družstevnictví

Jednou z nejvážnějších starostí venkovského lidu na Podkarp. Rusi jest dnes otázka, kdy a jak bude vyřešena a zdolána dnešní zemědělská krise.

Krise tato doléhá těžce na bedra podkarpatoruského zemědělce, ohrožuje jeho hospodářskou existenci a přenáší se i na ostatní vrstvy obyvatelstva. Má mnoho různých příčin, o nichž by se muselo jednati o každé zvlášť.

Při řešení zemědělské krise připadají na Podkarp. Rusi význačné úkoly družstevnímu hnutí. Třeba konstatovati, že družstevnictví získalo si na Podk. Rusi velikých zásluh o hospodářské povznesení a zesílení zemědělského stavu. Nebýti družstev, dnešní krise mnohem tíže by doléhala na bedra zemědělce. Za pomoci organisace družstevní může se rolník mnohem lépe brániti účinkům krise, neboť organisace tato dává mu k jeho obraně prostředky a zařízení, jimiž lze účinky krise zeslabiti a zmírniti.

Speciální úkoly družstevní organisace na Podk. Rusi při řešení zemědělské krise jsou:

1. Uspokojení úvěrových potřeb venkova.

2. Zdokonalení organisace trhů zemědělských výrobků jak rostlinných, tak i živočišných.

3. Výchova rolnictva k tomu, aby vyrábělo a dodávalo na trh takové zboží a takové jakosti, jaké si přeje odběratel, to jest výchova rolnictva ke standardisaci výroby v požadovaných jakostech a množství a dále k takové úpravě zboží pro trh, aby tato úprava poskytovala konsumentu i záruku za jakosť.

U vědomí těchto úkolů musíme družstevní hnutí nadále budovati tím směrem, aby i výrobě živočišné dostalo se také dokonalé družstevní péče jak po stránce výrobní, tak po stránce odbytové, jaká dnes věnuje se především výrobě rostlinné.

Ale sebelepší slova o úkolech družstevní organisace a sebelepší plány této organisace ke zmírnění zemědělské krise nepřispějí, pokud družstva nebudou se ve své činnosti a ve svých úkolech moci opírati o družstevníky skutečně uvědomělé, o družstevníky, zachovávající řádně družstevní solidaritu a kázeň.

A takových dobrých družstevníků máme mezi podkarpatoruským rolnictvem stále ještě málo, jak potvrzuje malý stav členů družstev a jak potvrzují i různé družstevní podniky.

Celá organisace družstevní na Podk. Rusi byla na dnešní stupeň přivedena jen osobními obětmi a láskou pracovníků družstevních k družstevnímu hnutí a této lásky a obětí potřebuje i nadále.

Má-li družstevnictví splniti své poslání, jež vůči zemědělství má, musí celá organisace družstevní býti vybudována na podkladě jednoty. Na venkově

musí býti provedena zásada: co zemědělec, to družstevník. Až rolnictvo se svými družstvy a toto opět se svými ústředími budou tvořiti jednotný, solidárně postupující, a proto pevný a nerozborný celek, pak práce všech družstev musí končiti vždy jen úspěchy.

Přes to, že myšlenka družstevní hlásá se u nás soustavně již přes 30 let, přes všechny dobré služby, které organisace družstevní pro naše zemědělství vykonala, neuvědomují si naši lidé na venkově stále správně svůj vztah ke svým družstevním podnikům, ani poslání, které družstva pro naše zemědělství svou pravidelnou každodenní činností konají.

Naši lidé si neuvědomují, že družstevní podniky jsou součástí jejich hospodářství, a že z toho důvodu jsou stejně jejich vlastnictvím jako ta hospodářství, a přirozeně pak ani nejsou si vědomi toho, že mají věnovati svým družstevním podnikům stejnou starost a stejnou péči, jako věnují svým hospodářstvím, neuvědomují si, že napřed musí dáti svým družstevním podnikům všechny potřebné podmínky k jejich zdárné činnosti, aby tato činnost mohla pak býti zdárně vykonávána.

Družstva v zemi Podkarpatoruské jsou organisována většinou v jedné družstevní organisaci podkarpatoruské, v Zemském družstevním svazu, který jako svůj obchodní pomocný orgán má Obchodní jednotu hospodářských družstev. Dle nynějšího stavu jeví se asi tento přehled organisovaných družstev:

Stav družstev podle kategorií:

Družstva úvěřní s neobmezeným ručením . .	139
Družstva úvěřní s obmezeným ručením . . .	57
Celkem . .	196
Družstva potravní	94
Družstva hospodářská	6
Družstva domácího průmyslu	16
Duržstva ovocnářská	2
Družstva mlékařská	3
Družstva skladištní	3
Družstva dobytkářská	1
Družstva vinařská	6
Družstva lesopracovní	3
Družstva stavební	5
Družstva různá	14
Celkem . .	349

Celkem *349 družstev,* 4 jiné právnické osoby, 23 fys. osob, celkem 376 členů s 946 podíly.

4 rolnické pokladnice s 5.954 členy a 7.443 podíly.

Ze 169 úvěrních družstev se 47.442 členy a 66.338 podíly je 118 ruských, 46 maďarských, 3 čsl. a 2 rumunská družstva.

Z 86 potravních družstev s 11.652 členy a 55.130 podíly je 52 ruských, 32 maďarských a 2 slovenská.

Situace zemědělského družstevnictví na Podkarpatské Rusi není v současné domě hospodářské krise zvlášť utěšená. Naopak. Je zapotřebí největšího vypětí sil, aby družstva byla udržována při životě, by mohla plniti své veliké úkoly a svoje poslání.

Členy družstev jsou z velké části právě ti sociálně nejslabší zemědělci, a proto koná naše družstevnictví na Podkarpatské Rusi veliké sociální dílo, které musí býti s povděkem kvitováno.

Univ. prof. Dr. V. Suk

Židé na Podkarpatské Rusi

Není u nás lehkým úkolem zabývati se židovskou otázkou, poněvadž zde jest příliš mnoho neupřímnosti. Lidé, k jejichž politickému vyznání náleží antisemitismus, zakrývají jej, očekávajíce ze kakuklení prospěch vlastní, a naopak lidé, kteří by chtěli otázku řešit sine ira et studio, jsou namnoze obviňováni z filosemitismu nebo přímo ze židovství. Jaký div, že věc se neřeší podle skutečností, nýbrž podle předsudků; lid sám pak je proto začasté velmi nesprávně poučován a namnoze naladěn antisemitsky; pohříchu, není to mnohdy jen lid, který tak smýšlí, nýbrž i ony skupiny obyvatelstva, jimž jsou přístupny pomůcky k lepšímu poznání. Leckdy chybí i dobrá vůle. Ve známém provolání zástupců vysokých škol domácích k zástupcům vysokých škol polských se praví, že skutečnosti sporu jsou přístupny vědeckému badání. Není pochyby, že i otázka židovského obyvatelstva je rovněž řešitelna vědecky, není to však úkol lehký, neboť často jsou tu bez ladu a skladu pomíchány momenty historické, kulturní, politicko-ekonomické a plemenné, tedy hmotné, duševní i tělesné složky.

Z patnácti milionů židů na celém světě bydlí jich asi sto tisíc[1]) v Podkarpatské Rusi; v poměrném čísle to znamená, že patnáct procent veškerého obyvatelstva podkarpatského jsou židé. Co jsou tito židé? Podle názorů, opírajících se dnes o velkou politickou moc, jsou židé zvláštní „rasa", jež je nadána i zvláštními mravními a duševními hodnotami; těžko by se pro takové tvrzení shledávaly bezvadné doklady, jež by odolaly vědeckému rozboru, není jich

[1]) Všude uvádíme úmyslně jen okrouhlá čísla.

však ani třeba, neboť tyto názory mají za sebou moc, a proto také právo, aby byly uznány všude, kde — není volné kritiky. Nebudeme se jimi dále zabývati. Pro nás nejsou židé žádnou „rasou", jako na příklad černoši afričtí nebo Křováci z pouště Kalahari, nýbrž úplně neustálenou skupinou bělochů, kteří se usadili na různých místech světa a navzájem se od sebe tak liší, že je sotva lze shrnouti do jedné přírodovědecké skupiny, kdyby nebylo pojítka čistě kulturního, jejich náboženství, jejich podání a částečně ještě též i jazyka s vlastnostmi jazyka rituálního. Na to se ovšem obyčejně zapomíná, že po stránce přírodovědecké je židovstvo skupina úplně nejednotná, a že mezi jednotlivci bývají namnoze takové rozdíly jako na př. mezi tmavým Bengálcem a světlým Angličanem, nejen co do pigmentace, ale také postavy, formy obličeje, hlavy a j. To je ovšem důležité, vzpomeneme-li si, že právě učení, které nejvíce brojí proti židům, hlásá, že na příklad se světlým vlasem a světlýma očima jsou také *nutně spojeny význačné a nad jiné vynikající vlastnosti duševní a mravní.* Tu je pak třeba podotknouti, že právě u židů podkarpatských je velmi mnoho jedinců, kteří se mohou honositi těmito znaky „vyvolené rasy nordické", a že naopak mezi židy z jižních krajin evropských, jako na př. z Italie, Španělska, Portugalska, nacházíme zase tělesné vlastnosti, připisované znamenité „rase" středomořské, od níž prý pochází skoro veškerá civilisace doby klasické. Tedy by měli mít židé jako celek mnoho vynikajících vlastností, jak vychvalované „rasy" nordické tak i „rasy" středomořské, ve skutečnosti se jim však tyto vlastnosti upírají, poněvadž prý jsou „zcela zvláštní rasou". Není pochyby, že si tu tyto teorie, dnes na některých místech tak mocné, úplně odporují, což ovšem aspoň v jejich oblasti nevadí, aby se plně podle nich řídil celý život veřejný. To samozřejmě nemůže stačit tam, kde se snažíme a máme volnost hledati skutečnosti. Tu vidíme pak hned, že takto postupovati nelze, poněvadž nám denní zkušenost ukazuje, jak se židé mění povahově i kulturně, dostanou-li se do různého prostředí, kde je jim dána možnost se úplně asimilovati. Tu pak přijímají hlavní vlastnosti svého okolí, v němž žijí, jak je tomu v Anglii, kde skupiny židů, po několik pokolení usedlé, se ve všem úplně přizpůsobily svému okolí, od něhož se dnes liší jedině svým náboženstvím (zpravidla náboženstvím zcela zmodernisovaným podle zásad neologů), pokud je vůbec mají, kdežto zvyky a *také rituální jazyk* často již úplně zanikají. Také ve Francii probíhá namnoze úplné splynutí s ostatním obyvatelstvem, od něhož se pak též liší jen vyznáním a ničím víc. Jinak je tomu v mnohých krajích blízkého orientu, i v Ukrajině, na Balkáně a také na Podkarpatské Rusi. Ptáme se, proč?

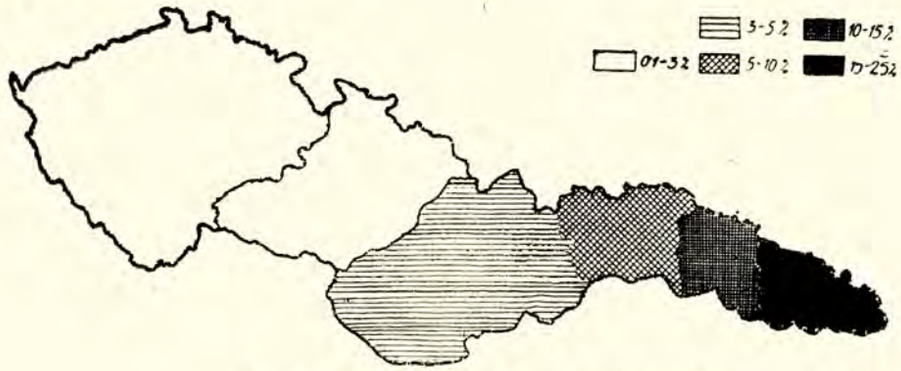
Při odpovědi na tuto otázku zajímá nás ovšem především Podkarpatská Rus, o níž zde také chceme pojednati. Již pohled na první mapičku (obr. 1.) přináší velice zajímavé poznání, jak přibývá obyvatelstva židovského směrem na východ. Samozřejmě mapička je zhotovena tak, aby podávala poměry

přehledně a tudíž nepatrné místní detaily, jež nemají pro náš účel významu, jsou vynechány; také udává počet israelitů, tedy všech osob židovského náboženství bez ohledu na „národnost", tedy v tomto případě „národnost židovskou". To by bylo zajisté chybné, neboť jen na některých místech se hlásili židé k národnosti židovské a jejich počet podle „národnosti" od západu na východ republiky je také velmi různý. Tak na příklad v Praze se při sčítání roku 1921 přihlásilo pouze 6000 osob k „národnosti židovské", ale 32.000 osob k náboženství židovskému, tedy v procentech bylo v Praze ani ne celé procento osob „národnosti židovské", avšak skoro pět procent osob náboženství židovského. Proto v tomto pojednání používáme vždy jen čísel pro „náboženství židovské", jež, jak se nám zdá, je pro pojednání o otázce židovské daleko důležitější charakteristikum, než na příklad t. zv. židovský nos! Čísla, udávající počet osob s „národností židovskou" a osob s „náboženstvím židovským", jsou, jak již bylo podotčeno, od západu na východ velmi různá, to jest, na východě přibývá počtu osob s „národností židovskou"; tedy na příklad při srovnání Prahy s Užhorodem: v Praze je mezi osobami židovskými o 50% více osob s „náboženstvím židovským" nežli osob s „národností židovskou", kdežto v Užhorodě je jen o 25% více osob s „náboženstvím židovským" než osob s „národností židovskou" (při celkovém počtu více jak deseti tisíce židů!). Tedy jinými slovy v Užhorodě ze všech osob, podle náboženství židovských, přihlásily se asi *tři čtvrtiny* k „národnosti židovské". V Praze se naopak většina židů přihlásila buď k národnosti české neb německé. To je velký rozdíl, který ukazuje jasně stupeň asimilace židovského obyvatelstva u nás, v západních (historických) částech republiky a na nejzazším východě. Tedy v Podkarpatské Rusi máme obyvatelstvo židovské, jež se vůbec neasimilovalo, pokládajíc se za zvláštní složku „národnostní" (etnickou skupinu).

Nyní si všimněme druhé mapičky (obr. 2.), znázorňující rozšíření negramotných u nás. Podotýkáme opětně, že poměry jsou podány přehledně a tudíž malé, místní podrobnosti jsou vynechány. Souhlasné přibývání počtu židů od západu na východ a zároveň skoro stejnoměré přibývání počtu negramotných, jak se nám jeví na obou mapičkách (obr. 1. a 2.), je jistě velmi nápadné. Na jižním Slovensku je ovšem nejmenší počet negramotných (obr. 2.), poněvadž je obýváno z velké části maďarským obyvatelstvem, před válkou na újmu ostatních národností favorisovaným a dobře vybaveným školami s vyučovacím jazykem mateřským, tedy v tomto případě maďarským. Ukázal jsem již ve svém článku „Na Podkarpatsku před čtyřiceti lety" v časopise „Styk", čís. 1—2, 1925, jaké poměry kulturní panovaly na Podkarpatsku před válkou a kdo je zavinil. Je třeba stálé *retrospekce historické*, chceme-li snad v něčem hledati vinu v dnešních poměrech, neboť jen tak se ubráníme jakémukoliv nespravedlivému posuzování. Proto je dobře uváděti maďarské prameny předválečné i poválečné, abychom mohli lehce odmítnouti výtky, činěné oso-

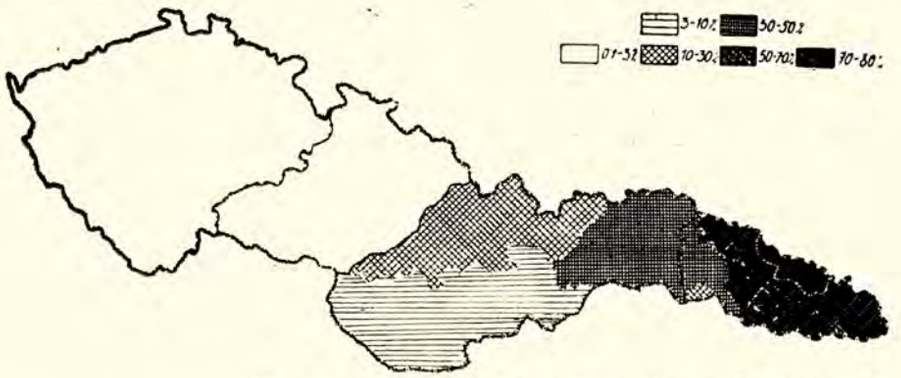
bami, nedosti zasvěcenými. Tak na př. E. v. Cholnoky, budapeštský etnograf, píše v souborném díle „Ungarn", díl „Ungarns Land und Volk", vydaném za války za účely propagačními (Budapešť, 1917) na str. 35 o podkarpatských Rusínech: „. . .ihr Kulturzustand ist ein äusserst niedriger, ihre Armut grenzt an Verwahrlosung" a rovněž maďarský spisovatel Alexander Szana v poválečném díle „Ungarn" (Gotha, 1922, Justus Perthes), na str. 121 si libuje, že

Obr. 1. Procento židů

Mapu zhotovil Zeměpisný ústav Masarykovy university v Brně.

Obr. 2. Procento negramotných

Mapu zhotovil Zeměpisný ústav Masarykovy university v Brně.

„. . . die Abtrennung der weniger kultivierten äusseren und von Nationalitäten bewohnten Gebieten hatte zur Folge, dass sich die Zahl der Analphabeten in Magyarien bedeutend verringert hatte gegenüber dem Landesdurchschnitt im historischen Ungarn." To je tedy stanovení kulturní úrovně Podkarpatských Rusínů *badateli maďarskými,* a proto chceme přidati ještě jeden citát, také z pera maďarského, který bezděčně jasně ukazuje, komu musíme přičítati vinu na této úrovni. Je to pojednání, které napsal maďarský badatel Alexander Bonkaló ve sbírce „Ungarische Jahrbücher" (Berlin und Leipzig, 1921, svazek I., str. 232), pod titulem „Die ungarländischen Ruthenen", a jež v překladu

zní: „Hřeben Karpat oddělil úplně Rusíny z Maďarska od jejich soukmenovců (tím jsou míněni Rusíni haličští, poznámka moje). Po *staletí neměli ani hospodářských ani kulturních styků s Rusíny, bydlícími na severních svazích Karpat,* ve své nové vlasti *žili pod maďarským vlivem* a poněvadž jsou hospodářsky odkázáni na uherskou nížinu, *stýkají se jen s Maďarskem;* proto ostatní Rusíni neměli na ně vlivu a tak se do jisté míry vyvinuli v samostatný kmen." To je svědectví velmi důležité, jistě nechtěné, a proto tím cennější, položeno však vedle svědectví předcházejících, také s maďarské strany pocházejících, ukazuje jasně, komu nutno přičísti všechnu vinu na strašné zaostalosti Podkarpatských Rusínů. Také německorakouský předválečný badatel R. F. Kaindl praví ve svém pojednání „Ethnographische Streifzüge in den Ostkarpathen" (Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien, sv. XXVIII, 1898, str. 223—249), že veškerá vina za toto „zchátrání padá na bedra vlády", tedy vlády, jež se před válkou nazývala král. maďarskou.

Všimněme si nyní podrobněji stavu, podaného názorně dvěma mapičkami, zde připojenými. Je to poměr: počet židovského obyvatelstva a počet negramotných. Před válkou byl tento poměr na půdě bývalého Maďarska zcela jiný, jak ukazuje následující přehled:

	Počet negramotných	Počet židů
magy. kir. vámegye Máramáros (tedy část dnešní Podkarpatské Rusi, komitát marmarošský)	78.8%	18.0%
předválečné Maďarsko	50.2%	4.7%

(podle Magyar Statisztikai Közlemények, Budapest, 1902).

Z toho pochopíme dobře, proč po odtržení Podkarpatské Rusi (a ovšem také Slovenska) se počet negramotných v poválečném Maďarsku o tolik snížil, neboť ve všech krajích předválečného Maďarska, obydlených národy *nemaďarskými,* bylo obyvatelstvo nuceno k návštěvě škol maďarských, po případě nemělo škol vůbec, a tak se lehce vyvinula zcela jiná úroveň v krajích převážně maďarských a naopak o mnoho nižší úroveň v krajích nemaďarských.

Rozhlédneme-li se po ostatní Evropě, zejména východní, tu vidíme tentýž, jistě velmi zajímavý zjev, že skoro pravidelně jest počet židovského obyvatelstva proti ostatnímu obyvatelstvu příslušného kraje tím větší, čím více negramotných se v celé populaci vyskytuje a čím primitivnější je životní standard obyvatelstva. Tak víme dobře, že i Polsko a carské Rusko mělo v různých guberniích 11 až 15%, jinde až 18% židů a k tomu ovšem veliký počet negramotných. Zdálo by se při povrchním usuzování, že počet negramotných je závislý na počtu židů, že je tu snad nějaká příčinná souvislost; než to se zdá jen při usuzování zcela letmém. Všimneme-li si podrobněji života v Podkarpatské Rusi, vidíme ihned, že velký počet negramotných (skoro vesměs Rusínů) není zaviněn velkým počtem židů, nýbrž naopak, že velký počet židů v Podkarpatské Rusi, v Polsku, v carském Rusku a jinde je vyvolán a podporován nízkou úrovní obyvatelstva, *mezi nímž* židé žijí, kteroužto úroveň

lze právě nejjednodušeji vyjádřiti počtem negramotných v celkové populaci. Není snad lepšího příkladu v tomto směru v Podkarpatské Rusi jako příklad obyvatelstva německého, kolonistů z dob císařovny Marie Terezie, kteří, zejména v obci Německé Mokré, žijí zcela kompaktně, že tam není nejen skoro ani jediného Rusína, ale také v celé vsi není vůbec židů, ačkoliv v sousedních obcích, s obyvatelstvem rusínským, je *jich 10 i více procent.* Ale právě v Německé Mokré s obyvatelstvem čistě německým je kulturní úroveň veškerého obyvatelstva nepoměrně vyšší, než kdekoliv jinde na Podkarpatské Rusi, a že v Německé Mokré také není skoro negramotných! Připomínáme zde jen mimochodem, že tito němečtí kolonisté při svém stěhování z Rakouska na Podkarpatskou Rus za panování císařovny Marie Terezie měli v patentu zajištěno, že v jejich průvodu bude nejen kněz, ale *také učitel.* Vidíme také, že v Německé Mokré *jsou všechna řemesla v rukou Němců,* že tam tedy není židovských řemeslníků a že tam také není židovských obchodníků ani židovských krčmářů (podle mého pozorování r. 1931). Zcela jinak se to má ve vesnicích s obyvatelstvem rusínským. Tu se také ukazuje, jak nesprávný je tak často slýchaný názor, že židé se zabývají jen peněžnictvím nebo obchodem. Právě v Podkarpatské Rusi máme dobrý příklad, jak veliké množství židů se zabývá *nejen zemědělstvím, ale také chovem dobytka,* a Podkarpatsko je, snad vedle Palestiny, zemí, kde se poměrně *největší počet židů zabývá zemědělstvím,* kdežto na příklad v Německu je nejmenší procento židů zemědělců. Také z povšechné statistiky židů je patrno, že mnohem vyšší procento židovstva patří k zaměstnáním svobodným, než je tomu u obyvatelstva nežidovského, a že počet nesamostatných, to jest u zaměstnavatelů pracujících osob, je mnohem větší u obyvatelstva nežidovského, než u obyvatelstva židovského, tedy mezi zaměstnavateli je poměrně mnohem více židů než nežidů.

Uvážíme-li vše, co zde bylo právě řečeno, všimneme-li si blíže krajů, kde je velké množství židů (říkáme výslovně krajů, nikoliv měst, jako je tomu na př. v N. Yorku s velkým počtem židů, kde ovšem mají zcela jiné rozvrstvení, jak to vyplývá samo sebou z postavení obyvatelstva městského; naproti tomu v P. Rusi jednáme především o obyvatelstvu venkovských obcí), pak vidíme, že židé jsou důležitým činitelem v celém hospodářství takových komplexů, neboť neobstarávají jen obchod a celé zprostředkování pohybu zboží, spojení s blízkým i vzdálenějším okolím a vůbec celým světem, nýbrž vykonávají — a to jest pro naše pozorování nejdůležitější — veškerá řemesla, jak řemesla nutná pro denní život, tak i řemesla nutná pro výdělečnou činnost ostatních občanů. Mimo to ovšem, jak bylo již také podotčeno, dosti velkou část hospodářství polního a dobytkářství. Všechny tyto úkony obstarávají v západní (historické) části republiky, až na zcela nepatrné výjimky, obyvatelé nežidovští, a my víme dobře, že jistá řemesla si podle běžných názorů u nás nelze skoro představiti v rukou židovských; vezměme na př. kovářství; tu přisvědčí každý

znalý poměrů, že podle lidových a zobecnělých názorů — řekněme to otevřeně — by se nám zdálo skoro směšné očekávati, že v některé vsi na Moravě neb v Čechách je kovář žid. Podobně se to má s řemesly, jako jsou stolařství, tesařství, zednictví a pod., jež u nás na západě nejsou nikdy provozována židy, kdežto v Podkarpatské Rusi, až na malé výjimky, *všechna tato řemesla obstarávají židé.* Oni tedy vykonávají všechny tyto důležité úkoly, jež se naskytají ve větší společnosti, kde nastává již určitá dělba práce, a vykonávají je proto, poněvadž velmi primitivní úroveň ostatního obyvatelstva na tato zaměstnání nestačí, neboť pro ně je třeba vyšší úrovně vzdělanosti a zejména také většího stupně podnikavosti a lásky k samostatné činnosti, jež se *může rodit jen tam, kde jsou pro to podmínky, to jest, kde jsou dány jisté předpoklady kulturní.* Tím nechceme snad říci, že by rusínské obyvatelstvo bylo nenadané, naopak, při pozorování a lékařském vyšetřování několika tisíc dětí rusínských, podkarpatsko-německých a podkarpatsko-židovských a také osob dospělých, jsme se velmi často setkávali s neobyčejným nadáním, jež však bylo dušeno těžkými poměry ostatními. Proto nelze říci jinak, než že se tu *předcházející vláda* (král. maďarská) *dopustila před celými dějinami smrtelného hříchu,* když tento lid, v základě velmi nadaný, šlapala v takovou porobu a tím dopustila, že se tu pomalu, skoro ještě v zeměpisné oblasti střední Evropy, utvořil ostrov temnoty, pro nějž bychom těžko hledali příkladu. Nelze najíti omluvy pro toto jednání, a není pochyby, že pozdější studium dějin, jež pomalu, ale jistě vždy přináší *spravedlivý úsudek,* pronese svůj nejostřejší soud nad touto předcházející vládou maďarskou, jež podle všech známek tu jednala *úmyslně a záměrně.* Ostatně shora uvedené stati z maďarských spisů mluví řečí velmi jasnou.

Zjev, který se objevuje v Podkarpatské Rusi, ono pronikání velkého počtu židovského obyvatelstva mezi obyvatelstvo nežidovské, je zjev, s kterým se setkáváme na celém světě a můžeme tu snad mluvit o jisté zákonitosti. Podkarpatská Rus, jak jsme již podotkli, patří do zeměpisné oblasti střední Evropy. Víme však, že střední Evropa je pojem jednak zeměpisný, jednak i pojem, vyjadřující stupeň civilisace, a tu musíme říci, že právě po této stránce je Podkarpatská Rus východním cípem středoevropské civilisační oblasti, a že tento cíp má nejen mnoho prvků z kultury blízkého orientu, ale také nejnižší úroveň při srovnání s ostatním průměrem střední Evropy. Je to, musíme to znovu zdůrazniti, odkaz předcházející epochy a *za to pyká dnes celá tato oblast,* poněvadž *v konkurenčním boji o život* je při srovnání s ostatní Evropou *velmi špatně vybavena.* Obyvatelstvo této části žije proto na stupni značně nižším, nežli ostatní střední Evropa, a tím lze vysvětliti také do značné míry velký počet židů a jejich celou činnost hospodářskou. Vidíme na příkladech z etnologie, že pokud obyvatelstvo primitivního rázu žije jen v malých společnostech, na příklad v rodinách a pod., nemá zvláštních tříd pracovních, a primitivní stav celého dění rodinného i hospodářského dovoluje vykonávání

veškerých prací kterýmikoliv jedinci z oné skupiny; tedy není tu ještě dělby práce a zaměstnání, není specialisace, všichni si opatřují vše sami. Jakmile se však takové obyvatelstvo seskupuje do větších skupin, osad a obcí (jejichž utváření ovšem jest také podmíněno danými poměry zeměpisnými, jako na př. tvoření dlouhých vsí v úzkých údolích a pod.), a to se stává velmi často pod vlivem cizí a vždy mocnější kultury (na příklad římské z doby císaře Trajana, jak to vidíme na Balkáně), tu bez výjimky objevují se v takových skupinách primitivního obyvatelstva potřeby a nutnosti — právě sespolečenstvením vznikající a tím dělbu práce podmiňující — které musí býti ukojeny, není však pochyby, že k těmto zvláštním úkonům, zjevům specialisace, je vždy zapotřebí jisté dávky duševní hybnosti, úrovně i rozhledu. Domácímu obyvatelstvu, kterému se těchto vlastností nedostává, prostě proto, jako na př. na Podkarpatsku, poněvadž předcházející doby jim jakékoliv vyšinutí a uplatnění jejich skrytých nadání nedovolily, nezbývá než obrátit se o pomoc cizí a pak se ujímají těchto společenských i hospodářských funkcí elementy cizí, jistými vlastnostmi nad ostatní domácí obyvatelstvo vynikající, v našem případě židé mezi rusínským obyvatelstvem domácím. Je pak všeobecným lidským zjevem, že každý samostatný podnikatel hledí vytěžiti ze svého podniku co nejvíce, a proto také vidíme, že všude, kde se tyto cizorodé elementy usazují, zvyšují rychle svou hospodářskou úroveň, velmi brzo daleko nad úroveň obyvatelstva mezi nímž se usadili. Obstarávají úkoly, pro něž scházejí elementy v populaci domácí, tedy vyplňují mezery, a proto jim říkáme *vmezeřené prvky, neb intersticiální elementy*. Zcela podobný zjev jsme pozorovali v Jižní Africe, kde v mnohých částech se pod vlivem anglicko-burské civilisace dostavuje jistá přeměna domorodého obyvatelstva a mění se také jeho seskupení. S tím zase souvisí, jak jsme se již zmínili, jisté druhy úkonů, jichž třeba ke zdárnému spolužití, a jich si vyžaduje také vrozená chtivost i touha každého člověka po dosažení předmětů, jež postupem času poznává. Poznáním odlišné a mocnější kultury i civilisace budí se právě nová přání, jež styk s novou kulturou přináší. Viděli jsme v Jižní Africe, že vykonáváním těchto nových funkcí mezi domorodým obyvatelstvem černošským zabývají se povětšině Indové z britské Indie. Ve střední Africe a na celém východním pobřeží Afriky setkávali jsme se povětšině s Araby nebo Habešany v úloze těchto vmezeřených prvků kulturních. Víme pak dobře, že v Jižním moři, v Tichém oceánu, ve Střední a Jižní Americe jsou to především Číňané a Japonci, místy také Malajci, kteří vstupují v tyto mezery, způsobené nárazem dvou kultur, jedné primitivní a jedné komplikované i mocné. Zrovna jako v Podkarpatské Rusi. Také jsme osobně všude pozorovali stejné zjevy. Jestli jsme v Jižní Africe potřebovali nějaké práce řemeslné, nějaké pomoci, vyžadující jisté podnikavosti, spolehlivosti a také jisté úrovně specialisační, pak to *byli vždy Indové*, nikdy ne černoši, kteří nám tuto pomoc, vždy za dobrou odměnu, poskytli — a jestli

jsme potřebovali podobné pomoci, jak jsme zde právě vylíčili, v Podkarpatské Rusi, pak to *byli vždy židé*, kteří nám tuto pomoc za dobrou odměnu poskytli, a kteří nás nikdy neošidili — když jsme se nedali, židé v Podkarpatsku jako Indové v Natalu. Když jsme kdesi v zemi Zulů polámali sedlo, spravil nám je Ind, a černoši s velkým klidem k této práci přihlíželi; a když na cestě z Brustury jsme rozbili sedlo, byl to žid, který nám je spravil, ochotně a rychle a ne příliš draze, poněvadž jsme si předem cenu vyjednali. Zrovna tak správku šatů, obuvi, koňských postrojů, vozu, opatření potravin, doručení zásilek atd. obstarali nám vždy tam Indové, zde židé. V obou zemích pak jsme viděli zase stejný zjev, že tito lidé ze skupiny vmezeřených prvků lidské společnosti velmi pilně pracovali a také se dopracovali k jistému majetku, který brzo převyšoval majetkovou úroveň obyvatelstva, mezi nímž se byli usadili. Podotkli bychom ještě, že v obou zemích viděli jsme zase stejný zjev, že domácí obyvatelstvo přímo krvavě nenávidělo tyto cizorodé prvky, „Indové se tady mezi námi usazují", říkali mi černoši, „a pak z nás bohatnou" — jako bych slyšel totéž v Podkarpatské Rusi, kde v nejnovější době tato čistě hospodářsky a kulturně podmíněná záš̌ť se obrací *nejen proti židům*, ale *též proti Čechům*, po válce tam přistěhovalým. Je to čistě lidská vlastnost, závist a záš̌ť, rodící se z pocitu vlastní slabosti. Proto také jsme pevně přesvědčeni, že židovská otázka není vůbec otázka rasová, nýbrž jen otázka kulturní a hospodářská. Je to otázka soužití dvou cizorodých elementů etnických, jednoho silnějšího, početně slabšího a jednoho slabšího a početně silnějšího, v Podkarpatské Rusi jako na celém světě. Proti tomu nelze brojit učením o méněcennosti lidských ras, jež se opírá o fantastické fikce, jež postrádají jakéhokoliv vědeckého podkladu. Tomu lze *čelit jen zvýšením úrovně* hlavního obyvatelstva a napomáháním k úplné kulturní a sociální asimilaci obyvatelstva přistěhovalého, jež tvoří vmezeřené prvky této společnosti.

Shrneme-li vše, co jsme zde řekli o židech na Podkarpatsku, pak bychom uvedli toto:

1. Židé nejsou vůbec zvláštní rasa, naopak, v nich jsou po většině uloženy stejné prvky, jako v ostatním obyvatelstvu evropském, a jsou proto tělesně typ velmi nestálý.

2. Židé jsou jen zvláštní skupinou, vzbuzující nesrovnalosti jen tam, kde žijí zcela odlišně od ostatního obyvatelstva.

3. Na Podkarpatsku jsou židé vmezeřenými prvky lidské společnosti a jejich postavení vyplývá z jejich úrovně, odlišné od obyvatelstva domácího.

4. Jediným prostředkem odstranit otázku židovskou na Podkarpatské Rusi je, pomoci domácímu obyvatelstvu k zvýšení úrovně a vésti je především k získání všech znalostí řemeslných i hospodářských. Jde tu ovšem především o mladší generaci, jelikož pokolení starší, jehož duševní život jest výslednicí předcházející epochy a dojmů v mládí získaných a pevně zakotvených, nelze

již změnit. Bez zvýšení úrovně bude domácí obyvatelstvo vydáno stejným vlivům ať od židů neb od Čechů, *od kohokoliv, kdo najde dosti podnikavosti,* aby v okolí zaostalém co nejrychleji si získal tolik prostředků, a pak později, ve svém vlastním kraji domácím, mohl se věnovati klidnějšímu a lepšímu živobytí.

5. Na všechna místa, odkud má se šířit civilisace a pořádek, musí být vysíláni co nejlepší lidé. Ti pak musí především být co nejlépe odměňování, aby se mohli bez starosti věnovati svému úkolu. Je největší nerozum, na místa, kde jsou úkoly těžké, *posílat nejmladší a také nejlacinější síly!* To se nikdy nevyplácí a takovým způsobem by ani Holanďané ani Angličané nebyli získali kolonie, ani by je nebyli přivedli k té výši, jak ji dnes musíme obdivovat. Je velkou chybou státnickou, očekáváme-li od dobrého průměru zaměstnanců více práce, než mohou lidsky zdolati a neposkytneme-li jim řádnou odměnu jakož i možnost, po delší činnosti v krajích zaostalých se zotaviti, a to bez starostí zotaviti se v krajích s vyšší úrovní!

6. Židé na Podkarpatsku nejsou ani horší ani lepší než lidé jinde, oni prostě účinkují jako vmezeřené prvky společnosti, ve které žijí a využitkovávají svého postavení stejným způsobem, jako by to činili jinde anebo jiné cizorodé elementy. Čím více bude úroveň všech zvýšena, aby nebylo křiklavých rozdílů, tím více bude mizet „vykořisťování" jedněch druhými. Proto nejdůležitějším úkolem na Podkarpatsku je přispět co nejrychleji k odstranění kulturních rozdílů zvýšením úrovně, a to nelze jinak, než poctivou prací; politickými hesly se to nespraví. Práce ta však vyžaduje velké námahy, nákladu, času a především trpělivosti. Musíme si všichni přáti, aby jednou dějiny vynesly spravedlivý soud, a aby tento soud byl pro tuto novou, poválečnou éru pochvalný.

Jos. Zajíc

Nejakutnější hospodářské problémy Podkarpatské Rusi

Podkarpatská Rus má celkovou výměru 12.600 km², z čehož jest půdy:

zemědělské	46.29%
lesní	50.56%
neplodné	3.15%

Největším vlastníkem lesní půdy jest stát, na druhém místě jsou to velkostatky a na třetím místě osoby právnické (urbarie, komposesoráty, politické obce, církevní obce a j.). Osoby fysické vlastní celkem výměru nepatrnou.

Počet obyvatelstva dle posledního sčítání z r. 1930 obnáší 725.357 osob. Přihlédneme-li k zalidnění okresů, vidíme, že absolutně jsou nejvíce zalidněny okresy rovinné (od 60—110 obyv. na 1 km²) a nejméně okresy horské (od

25—60 obyv. na 1 km²). Z toho by mohlo vzniknouti klamné domnění, že horská oblast je málo zalidněna. Přihlédneme-li však k lidnatosti relativní, t. j. kolik lidí bydlí na 1 km² půdy orné, vidíme, že okresy horské vykazují zalidněnost dosahující až 800 obyvatel na 1 km² půdy orné, kdežto okresy rovinné nevykazují ani 150 obyvatel na 1 km² orné půdy.

Z této stručné úvahy vyplývá, že větší část obyvatelstva Podkarpatské Rusi jest odkázána hledati buď úplnou (jako stálí dělníci), nebo částečnou (jako příležitostní dělníci a povozníci) obživu v lese. Mimo to nedostatečná výměra zemědělské půdy u zemědělců v horské oblasti a nedostatek vlastních pastvin nutí zemědělce k pasení dobytka v lesích. Tedy les má zde dvojí povinnost: 1. dáti obživu větší části obyvatelstva, které je ať výhradně, nebo jen z části odkázáno k uhájení své existence na výdělek při lesních pracích, 2. drobným zemědělcům umožniti nájmem lesních luk a pastvou dobytka v lese chovati vyšší stav skotu a bravu, než by jim výměra jejich vlastního hospodářství dovolovala.

Krisí v dřevařství nemohl však les svým povinnostem, s hlediska národohospodářského na něho kladeným, dostáti, pročež vznikla nezaměstnanost a bída u obyvatelstva, odkázaného svojí existencí výhradně na les.

Omezováním pastvy v lese bylo znemožněno drobným zemědělcům chovati vyšší stav skotu a bravu, čímž jejich hospodářská situace byla podstatně zhoršena a jejich existence dokonce ohrožena.

Vycházejíce z předpokladu, že povinností státu jest býti nápomocen svému obyvatelstvu k opatření existence, musíme hledati vhodné řešení, které by zabezpečilo obyvatelstvu horské oblasti jeho existenci. Možností jest celá řada:

Zvýšiti lesní těžbu, což však znamená zvýšiti odbyt dřeva a dřevěných polotovarů neb tovarů. Dle mého názoru dalo by se toho docíliti zvýšením exportu dřeva a jeho tovarů na zahraniční trhy a zvýšením spotřeby v tuzemsku.

Domnívám se, že vhodnými obchodně-politickými opatřeními a účelnou organisací bylo by možno docíliti zvýšení vývozu dřeva do jiných států (smrk, jedle, javor, dub), jakož i zvýšení odbytu polotovarů a tovarů z dubového a bukového dřeva (dýhy, prkna, překližky, nábytek a pod.), dále dřevěného uhlí nebo briket z něho vyráběných, jakož i chemických výrobků, vznikajících suchou destilací dřeva.

Zvýšení spotřeby v tuzemsku dá se docíliti zákazem dovozu dřeva z jiných států k nám. Dovážíme k nám stále ještě dřevo z ciziny a sami omezujeme těžbu, neboť nemáme pro naše dřevo odbytu.

Zavedení autobusů ať silničních nebo kolejových, nákladních automobilů, traktorů a jiných motorů na nassávaný plyn z dřevěného uhlí. Znamenalo by to úsporu ve spotřebě benzinu, který k nám musíme dovážet z ciziny, a tím zlepšení naší bilance.

Dřevěnými stavbami veřejných budov v horské oblasti. Stavby tyto byly

by nepoměrně levnější a nerušily by nijak vzhled prostředí dřevěných chat na vesnicích a v horských městečkách.

Našla by se jistě ještě celá řada jiných možností zvýšení odbytu dřeva v tuzemsku.

Druhou povinností lesa jest napomáhati drobným zemědělcům v uhájení jejich existence. Mimo pronájem luk a pastvy v lese byla by zde i další možnost, jak přechodně odstraňovati nedostatek zemědělské půdy. Při kácení dřeva je vždy na každé pasece dostatek vhodných míst, která hodí se k obdělávání. Státní lesy a statky mohly by vždy takovou paseku dáti na 2—3 roky do nájmu bezzemkům a drobným zemědělcům, kteří by jí užívali jako kopanice. Tím sice naseté nebo nasázené plodiny spotřebují část živin v půdě obsažených, což jest pro lesní hospodářství minus, na druhé straně však zase lesní hospodářství získá tím, že paseka se vyčistí od různých plevelů, které nejenže spotřebují také část půdních živin, ale svým rychlejším vzrůstem a svojí bujností dusí rychlejší vzrůst lesních kultur.

Klademe-li požadavek, aby les splnil svoji povinnost vůči obyvatelstvu, nevzdáváme se tím nijak požadavku, aby lesní půdy, hodící se na přeměnu vyšších kultur, byly přeměněny a cestou pozemkové reformy přiděleny kvalifikovaným uchazečům, při čemž zdůrazňujeme, že nechceme, aby z Podkarpatské Rusi byl vytvořen nový Kras, anebo aby byly tvořeny enklavy, zabraňující řádnému obhospodařování lesních celků. Uznáváme rovněž, že na Podkarpatské Rusi jest dost velká výměra ploch, které jest zapotřebí zalesniti. (Týká se to hlavně majetků urbariálních.)

Dalším enormně důležitým problémem jest *půdní roztříštěnost*, která vyplývá z těchto cifer:

zemědělských podniků	od 0—2 ha je	70%,
	od 2—5 ha je	18%,
tedy podniků do 5 ha jest		88%.

Tato roztříštěnost snižuje výměru obdělávané půdy zemědělské, zabraňuje intensivnímu obhospodařování, čímž snižuje naturální výnosy. Je bezpodmínečnou nutností zabrániti dalšímu tříštění vydáním zvláštního zákona. Další etapou v řešení tohoto problému je provedení reambulance a uspořádání pozemkového vlastnictví, aby pozemková kniha byla věrným obrazem skutečné držby pozemkové. Až toho bude dosaženo, bylo by možno přikročiti k provádění komasací a k překolonisování zemědělců uvnitř obcí.

Řešení tohoto problému setká se s enormními překážkami. Dlužno uvážit, že takovéto řešení znamená odstranění stávající tradice, podle níž každý člen rodiny dostává přibližně stejnou výměru ze zemědělské usedlosti svých rodičů, čímž vzniká celá řada nových zemědělských podniků. Chceme-li zabrániti tomuto tříštění, musíme současně hledati způsob opatření existence těm, kteří z dělení půdy budou vyloučeni. Uvažme, že populační přírůstek obyvatelstva

činí 20%, čili že při konstantnosti tohoto přírůstku by Podkarpatská Rus za 50 roků měla 100procentní přírůstek obyvatelstva.

Je třeba předem si uvědomiti, že není uskutečnitelné, abychom těm, kteří budou nuceni zřeknouti se půdního podílu na zemědělské usedlosti, opatřili zaměstnání mimo zemědělství (řemesla, živnosti, zaměstnání ve veřejných službách a pod.), a že bude nutno nalézti vhodnou půdu a finanční prostředky, aby část těchto vyděděnců půdy byla umístěna na půdě přídělové. Poněvadž Podkarpatská Rus nemá dostatek půdy vhodné k účelům kolonisačním, bude nutno přikročiti k překolonisování obyvatelstva do západních zemí republiky, kde půdu k účelům kolonisačním bylo by možno opatřiti na státním majetku.

V zákoně zabraňujícím dělitelnost bude dlužno pamatovati na opatření, které by zabránilo volnému zcizování půdního majetku, abychom tak zabránili drobení zemědělských usedlostí rozprodejem. Každé zcizení majetku muselo by podléhat schválení ministerstva zemědělství (Maďarsko podobné opatření mělo).

Současně s řešením problému omezení půdního dělení bude nutno řešit celou řadu dalších problémů. Jsou to tyto problémy: otázka společenstevních majetků (urbarií, komposesorátů a jiných právnických osob), otázka usurpovaných pozemků, otázka zvýšení půdní rentability zvýšením naturálních výnosů, otázka toloky a caryny, otázka rovinných pastvin a jich rekultivace, otázka bydlení (aby lidé nebydleli společně s domácím zvířectvem), otázka vnitřních komunikací, otázka opatření pitné vody (aby tím bylo zabráněno epidemiím tyfovým), otázka regulací řek a potoků a hospodaření s vodou, otázka úpravy a účelnějšího využití vysokohorských pastvin, otázka hypotekárního úvěru, otázka zpeněžování plodin a pod.

Z nadhozených otázek vyplývá těžkost problému. Přes to však nesmíme se báti řešení tohoto těžkého problému, naopak v zájmu státu a v zájmu obyvatelstva Podkarpatské Rusi jest bezpodmínečnou nutností, aby s řešením půdního problému začalo se co nejdříve.

Z ostatních nejakutnějších problémů dovoluji si uvésti otázku komunikací železničních, t. j. vybudování nového železničního spojení přes východní Slovensko a v Podkarpatské Rusi Užhorod—Chust. Tato železniční trať má zejména s hlediska strategického veliký význam. Dále je to vybudování nové železniční trati Terešva—Trebušany, abychom nemuseli užívati peážní trati rumunské. Ze silničních komunikací je nejakutnějším požadavek vybudování severní silniční magistrály, spojující obce na linii Užok—Jasina.

Dále je to otázka ochrany hranic. Pozorujeme, že Poláci budují na hranicích své opěrné body, letecká stanoviště, telefonní a telegrafní linky, pozorovací stanice a pod. a s naší strany se neděje naprosto nic.

V dnešní mimořádně těžké době jest potřebí si ujasniti význam a důležitost Podkarpatské Rusi s hlediska malodohodové politiky. Podkarpatská Rus jest

jediným mostem, spojujícím náš stát s Rumunskem a přes Rumunsko také s Jugoslavií, tedy s oběma malodohodovými spojenci. Toto velmi jasně si uvědomují naši nepřátelé, kteří vyvolávaným neklidem brání konsolidaci poměrů. U vědomí významu Podkarpatské Rusi, která jest nedílnou součástí republiky Československé, a u vědomí toho, že Maďaři a Poláci usilují o společnou hranici připojením Podkarpatské Rusi k Maďarsku, musíme již jedenkráte přikročiti k vyřešení těžkých problémů karpatoruských a vyřešením těchto problémů tuto zemi hospodářsky pacifikovati a tím také trvale hospodářsky i kulturně připoutati k ostatním zemím republiky. Vyžaduje toho zájem a bezpečnost našeho státu.

Inž. Dr. E. Zimmler

Technicko-hospodářský pohled z Prahy na Podkarpatskou Rus

Kolo dějin otočilo se tak, že naše historické země byly osvobozeny ze jha rakouského a že dosáhli jsme spojení s bratry Slováky.

Podařilo se nám zachrániti z bývalých Uher svobodu i dalšímu kmenu slovanskému, Rusům podkarpatským.

Spojením s Podkarp. Rusí byly doplněny země historické, hledíme-li k jejich rázu a povaze, velmi účelně k souboru, ukazujícímu volný a organický přechod kultury západní do kultury Východu. To přináší naší republice výhody i nové úkoly velmi rozmanité. Jest přirozeno, že pro mnohé naše krajany jest Podkarpatská Rus „zemí novou" a že třeba o ní rozšiřovati známosti a pochopení i věnovati jí pozornost.

Slovensko mělo již tu výhodu, že v dobách probuzeneckých mělo svými osobnostmi a vlastenci podstatnou účast na osudech zemí historických a že tedy z Prahy vždy hledělo se k Slovensku jako přináležitosti k nám. U Podkarpatské Rusi ovšem tento styk nebyl tak znatelným, a proto nedosáhla země ta takového přiblížení k názoru všeho obyvatelstva zemí historických. Z toho plyne nutnost snahy po posílení vzájemného poznání, nejen návštěvami, ale i studiem vědeckým, technicko-hospodářským a sociologickým.

Jest to velmi záslužným úkolem Klubu přátel Podkarpatské Rusi, který toto dílo podniká.

Se stanoviska technického hledíme my v Čechách ovšem nejprve k poměrům přírodním a shledáme, že Podkarpatská Rus netvoří tak uzavřený celek kotlin ohraničených horstvem, jednotný v soustavě vodní, jako země historické, ale v podstatě jest z polovice zemí hornatou až do 2100 m a lesnatou, jižní polovice rovinou zemědělskou, vinařskou a ovocnářskou.

Odvodněna jest Tisou v délce toku až k Čopu 282 km a povodím 32.471 čtver. kilometrů, rovnající se vodnosti středního Labe u Mělníka, ale s povodím jen 13.730 km².

Z toho plyne základ budoucího vodohospodářství v tom směru, že třeba starati se o vyrovnání odtoku v řekách úpravou horských nádrží, aby umírněna byla zdivočilost Tisy v pohyblivém materiálu roviny, vyžadující regulace a získati zde spád pro odvodnění Černého Močálu, tohoto největšího svízele pro zemědělské využití úrodné půdy v Podkarpatské Rusi.

Tím bude podporována voroplavba a dána možnost využíti vodních sil, v první řadě dle dávno projednávaného projektu spojení řek Riky a Terebly na podporu elektrisace země, ve které jest v užívání poměrně mnohem více motorů než v zemích historických, protože změny v stavech vodních v řekách Podkarpatské Rusi jsou velmi značné a jsou zde dlouhé periody sucha. Jest ovšem nutno říditi se pohotovostí finanční beze všeho velikášství. Ale jest jedním z předních úkolů sestaviti střízlivý vodohospodářský plán pro území Podkarpatské Rusi s příslušným plánem finančním a rentabilním.

V něm bude nutno vzíti ohled též na plavbu na mezinárodní řece Tise a na výstavbu přístavu v Čopu a překladišť i vazišť, aby byla umožněna i levná doprava vodní.

Výzkum geologický, který už započal, ukáže nám jistě mnohé poklady Podkarpatské Rusi, a to užitečné nerosty (stavební kameny), ale zajisté i ložiska olejo- a naftonosná. Obzvláště ale objeví mnoho léčivých vod a jiných zřídel léčivé síly, dosud zcela nevyužitých. Jeť velkou škodou, že ani po 16 letech správy neznáme lépe toto bohatství a že o něm naše veřejnost neví skoro nic, ač pomalu zraje u nás názor o důležitosti podpory zdraví a tělovýchovy jako potřeby celonárodní, za všeobecné podpory a účasti veřejné správy, jež dbá, aby posíleno bylo největší bohatství státu, zdraví obyvatelstva.

Hledíme-li nyní nejen k nitru, ale i k povrchu zemskému, vidíme, že největší plodinou jest dříví. Státní správa přičiňuje se všemožně o zvelebení levné těžby úpravou komunikací a velmi záslužně též v organisaci odbytu sdružením zájemců na trhu domácím i na poli mezinárodním, vzdor neobyčejným obtížím hlavně v době dnešní. Práce ředitelství státních lesů a statků pod vedením inž. Šimana zasluhuje zde všeho uznání.

Vztahují se nyní též k badání v nových oborech využití dřeva na poli technologickém i stavebním, pro které má Podkarpatská Rus podmínky nepoměrně lepší než země historické.

Kulturně technické práce čeká úloha podporovati snahy po větší vydatnosti zemědělských prací a pozvednouti výnos plodin polních, v němž Podkarpatská Rus jest velmi pozadu, jak ukazují tato čísla.

	Průměrný výnos na ha v q r. 1934	
	Čechy	Podkarp. Rus
pšenice	14.2	9.6
žito	16.1	8.8
ječmen	14.9	8.3
oves	15.9	9.8
brambory	130.5	74.9

Tomu nemůže státi v cestě monopol obilní, neboť ten musí posloužiti zvětšení konsumu obyvatelstva, jehož úroveň životní jest ještě velmi skrovná. Celková spotřeba v rodinách samostatných zemědělců činí ročně v Čechách 5153 Kč, na Slovensku 2974 Kč, v Podkarpatské Rusi 1523 Kč. Ani výnos vína nedosahuje svou výší 15.4 hl na 1 ha Slovenska se 25.4 hl.

Podobné zvelebení zasluhuje i ovocnářství, kdežto v tabáku jest Podkarpatská Rus novým přínoscem této plodiny pro ČSR.

Při snahách o zvelebení pastvinářství bude možno povznésti i chov živočišstva domácího a produkci masnou. To ovšem vyžaduje, aby zemědělskému obyvatelstvu, hlavně dorostu, dostalo se nejen výchovy školské, ale i praktické v provozu zemědělství a napraven byl hřích starého režimu.

V oboru průmyslu ovšem dnešní poměry nebudou dovolovati více než založení podniků, které mají základy v plodinách země, v něž později zařadí se snad těžba naftová a podnikání lázeňské, pro něž bohatství léčivých zdrojů a krásy území jsou základnou velmi bohatou.

Přípravou pro toto podnikání a turistiku byla by soustavná úprava silnic, která jest projektována v generálním plánu úpravy celé sítě silniční v ČSR, a která závisí jen na prostředcích finančních. Přinese nám také pohodlnější spojení mezi zeměmi historickými a Podkarpatskou Rusí, i dále na východ k Rumunsku a Ukrajině; tedy nové cesty do světa. Tak přiblíží se nám Podkarpatská Rus a přemůže obtíž dlouhého cestování. Nejlepším prostředkem k tomu bude letectví, jemuž správa státní věnuje velkou pozornost. Pomalu, ale jistě zvyká si občanstvo na cestování letadlem a přijde jistě brzo k poznání a ocenění turistiky v Podkarpatské Rusi, jak se stává vždy více i na Slovensku, zvláště když i na Podkarpatské Rusi bude se rozvíjeti lázeňství a průmysl hostinský. Největší důležitost však musíme klásti na povznesení úrovně životní a duševní všeho obyvatelstva.

Jeť úkazem evropským, že národové západu Evropy až k čáře asi Gdansk—Terst vykazují tak klesající porodnost, že udržují sotva svůj počet, takže na příklad Německo ztratí z nynějšího počtu 65 milionů obyvatel do roku 1975 celých 19 milionů, čili klesne na 46 milionů obyvatel, jestliže nenastane nepředvídaný obrat.

I u nás v historických zemích klesá povážlivě porodnost, takže přibývání

obyvatelstva, vzdor snížení úmrtnosti, není nijak zvláštní, dle posledního sčítání 100.000 za rok.

Musíme prozíravě počítati s tím, že nastane u nás v Čechách a na Moravě stagnace, snad i úpadek počtu obyvatelů. A tu ukazuje se nám Slovensko i Podkarpatská Rus jako země našich budoucích záloh.

Poměry obyvatelstva dle věku byly v % vzrůstu počtu obyvatelstva takové:

	0—4 r.	5—14	15—24	45—64
Čechy	8.1	14.62	18.99	31.54
Podkarpatská Rus	15.04	22.31	19.22	26.30

Počet narozených na 1000 obyvatelů:

	Čechy	P. Rus	Slovensko
1929	22.81	40.05	29.65
1930	23.21	41.06	29.85
1931	22.01	39.81	28.45
1932	21.47	39.29	28.08
1933	19.19	35.36	25.34

Tedy rozdíl ve prospěch Podkarpatské Rusi 16.17 čili skoro jednou tolik. Byť by i úmrtnost na Podkarpatské Rusi byla dosud větší než v historických zemích, přec rozdíl mezi živě narozenými a zemřelými jest pro Podkarpatskou Rus příznivý.

Na 1000 obyvatel:	Čechy	P. Rus	Slovensko
1929	3.06	19.26	17.18
1930	5.04	18.47	15.77
1931	3.91	18.38	16.20
1932	3.31	19.22	15.64
1933	2.23	18.01	14.78

Jest tedy zjevno, že republice Podkarpatská Rus a Slovensko slouží jako reserva pro životní počet obyvatelstva a že nastanou časy, kdy budou tyto kraje míti mnohem větší vliv politický, na čísle založený.

Ale zdar republiky i národa závisí nejen od počtu obyvatelstva, ale i od úrovně jeho vzdělání.

Psychotechnická měření, provedená na Podkarpatské Rusi, ukázala, že neschází dorostu země Slovenské a Podkarpatské Rusi na přirozeném nadání a na schopnostech. Vždyť vyšlo mnoho znamenitých mužů ze Slovenska i Podkarpatské Rusi. Ale země ty neměly v minulosti těch prostředků výchovných, od nichž záleží vypěstování nadání k dobrým výkonům, byť by byli obyvatelé tělesně rázovitější. Vždyť umělecké nadání lidové jeví se zde zvláště významně. Teprve naše republika ujala se školství i úpravy peněžnictví s plnou horlivostí, vědoma si toho, že „potenciál síly" republiky jest nejen závislý na počtu obyvatel, ale i od vysoké úrovně jeho výchovy. Počet 7045 škol všeho druhu od škol mateřských až po školy střední stará se o vypěstování nové ge-

nerace v počtu 123.329 žáků jen na obecných a měšťanských školách, 5529 na mateřských školách a 1700 na školách středních. A tak blíží se doba, kdy nastoupí nová generace svou práci na Podkarpatské Rusi v osvobozené vlasti, na jejímž zvelebení bude jistě horlivě pracovati, aby brzy vyrovnala nezaviněné rozdíly rozvoje se zeměmi historickými a stala se stejně účinným členem naší milované republiky. Účast všech jest jí zajištěna.

Tak pohlížejí naši činitelé a přátelé Podkarpatské Rusi z Čech a Prahy k Podkarpatské Rusi, sledujíce se zájmem veškeré pokroky, kterými se země může vykázati. Doufáme pevně, že upřímný zájem, který skutečně k této zemi chováme, dojde ozvěny v srdci všeho lidu podkarpatského a že posílí jeho lásku k naší společné vlasti.

Inž. Jos. Jirkovský

Pozemková reforma na Podkarpatské Rusi

Pozemková reforma jest nejdůležitějším a nejvýznačnějším dílem zemědělské a sociální politiky našeho státu.

Hlavní její význam je v tom, že provedla demokratisaci půdy, že zlomila moc těch, kteří s národem nikdy nebyli jednotni a neuměli mluviti jazykem lidu, jenž pro ně sta let pracoval.

Latifundie byly provazem na hrdle lidu, který nemohl vydechnouti, nemohl získati kus hroudy a byl proto vyháněn z domova a zotročen kulturně i politicky.

Zhodnocení pozemkové reformy prvním pesidentem republiky T. G. Masarykem, že je vskutku největší sociální reformou nové doby vůbec, že jí provádí se konsolidace republiky do značné míry a že tím naše republika prokázala centrální Evropě vůbec velkou službu, platí tím více pro území Podkarpatské Rusi.

Pojem individuální držby na území dnešní Podkarpatské Rusi byl velmi málo vyvinut, jelikož většina půdy bývala majetkem šlechty a poddanské závazky určovala zde vrchnost velmi jednostranně. Rusíni, jakožto pastýřský národ, usídlili se ve větším počtu na Podkarpatské Rusi asi ve XIV. a XV. století, na půdách maďarských velmožů a dostali se postupně do nejtužšího poddanství privilegované vrstvy maďarské šlechty, které museli slepě sloužiti.

Po zrušení poddanství r. 1848 poddanské obce byly osamostatněny a měla být provedena úprava pozemkové držby, a to takto: 1. aby byl oddělen majetek urbárských obcí od majetku panského, čímž obce nabyly společných lesů a pastvin, 2. aby provedlo se částečné rozdělení společných pastvin a lesů do

individuelního vlastnictví urbárských držitelů, 3. aby provedeno bylo t. zv. zcelování rozdrobených pozemků.

Otázka úpravy urbárních a komposesorátních majetků v zemi Podkarpatoruské zůstala však až na řídké případy vesměs nevyřešena, takže celková výměra 408 urbariátů a komposesorátů obnáší ještě dnes asi 133.000 ha, t. j. asi 232.000 k. j.[1])

Také tuhá maďarisace po zavedení dualismu roku 1867 počala opět dusit svobodu a proto zůstal zdejší lid tak ubohý, v otroctví a na nejnižším stupni kultury až do převratu roku 1918. Možno říci, že tu nebylo skoro žádných rusínských selských usedlostí v českém slova smyslu.

Latifundie se obdělávaly většinou za naturální podíl jedné třetiny nebo jedné polovice. Pouze v ojedinělých případech pachtoval velkostatkář půdu za předem smluvený poplatek. Velmi často majitel latifundie neměl zájmu, aby půdu pronajímal přímo drobným zemědělcům, a proto tu také často vidíme celý růženec subpachtů, kterými byl selský lid vykořisťován.

Nemožný stav selského lidu na Podkarpatské Rusi stal se krátce před světovou válkou také již předmětem úvah maďarské vlády, která poslala na Podkarpatskou Rus svého zmocněnce Egana k zjednání nápravy.

Blahodárné stopy akce Eganovy, zvláště agronomické, zůstaly i po převratu ještě znatelny.

Tento nezdravý a neudržitelný stav držby pozemkové, a zejména též pronájmů půdy, byl z velké části odstraněn teprve naší pozemkovou reformou, která tedy zde má význam ještě mnohem větší, nežli v zemích historických, protože tu nebylo do té doby v pravém slova smyslu selského svobodného lidu rusínského, a protože potřeba půdy je zde ještě stupňována silným přírůstkem obyvatelstva. Na Podkarpatské Rusi bylo vlastně zapotřebí dohánětí ještě velmi mnoho do toho, aby se lid rolnický dostal alespoň do stavu, ve kterém žil náš zemědělec v zemích historických již před válkou.

Forma pozemkové držby jevila se do té doby, před provedením pozemkové reformy tak, že asi jen polovice celkové plochy Podkarpatské Rusi, t. j. asi 634.000 ha = 1,102.000 kj náleželo drobnému stavu zemědělskému, který čítal více než 410.000 duší na cca 63.000 samostatných zemědělských závodech.

Vezmeme-li v úvahu okolnost, že mezi těmito zemědělci započítáni byli statkáři a větší rolníci (do 200 kj), odečteme-li dále majetek obecní, urbariální a komposesoráty, měřící okrouhle 400.000 kj, docházíme k závěru, že na 1 duši drobného zemědělce připadlo při sčítání lidu v roce 1921 asi 1.15 kat. jitra, čili asi 0.67 ha půdy, na níž se hospodařilo extensivně.

[1]) Způsob obhospodařování této půdy je brzdou veškerého hospodářského pokroku a je nezbytně nutno, aby konečně došlo k uskutečnění úpravy držby urbariální a komposesorátní vydáním zvláštního zákona.

V Československé republice již dne 16. dubna 1919 vydává se první základní zákon o pozemkové reformě, t. zv. záborový, č. j. 215, který do všech důsledků provedl zajištění velkého majetku pozemkového pro účely pozemkové reformy, aby mohla býti provedena úprava pozemkového vlastnictví.

Druhý zákon o pozemkové reformě ze dne 11. června 1919, č. 330 Sb. zák. a nař., vyslovil se o zřízení, organisaci a kompetenci Státního pozemkového úřadu, jednak o zřízení a kompetenci Správního výboru při S. P. Ú. Později v roce 1920 vydány byly ještě další 3 základní zákony o pozemkové reformě.

Pro celý obvod země Podkarpatoruské zřízena byla Obvodová úřadovna S. P. Ú. v Užhorodě vyhláškou ze dne 30. prosince 1920, č. 19 Sb. z. a n.

V obvodu jejím v letech 1921—1923 pracovalo 7 stěhovavých komisariátů, později zřízeno bylo 5 stálých komisariátů S. P. Ú. v Užhorodě, Mukačevě, Berehově, Svalavě a Sevluši.

Nyní pracuje na pozemkové reformě na Podkarp. Rusi 50 zaměstnanců ministerstva zemědělství, přidělených Státní obvodové úřadovně pro pozemkovou reformu v Užhorodě s komisariáty v Mukačevě a Berehově. V tom je 18 úředníků měřičských, kteří v 9 měřičských sekcích provádějí zaměřování přidělované půdy v režii min. zemědělství.

Celkově podléhá záboru na Podkarp. Rusi asi 239.000 ha = asi 415.000 kj, patřících 104 velkostatkům, z toho dle zákonů o pozemkové reformě bude propuštěno ze záboru asi 36.000 ha = asi 64.000 kj. Zbývá k disposici asi 203.000 ha = 351.000 kj. Půda ta je rozdělena asi ve 230 kat. územích, t. j. asi v polovici obcí celé Podkarp. Rusi.

Distribuce půdy do konce roku 1934 obnáší okrouhle 100.000 kj, čili asi 57.000 ha.

Půda ta předána byla asi 30.000 rodinám přídělců, t. j. asi 120.000 až 150.000 duším, bydlícím ve více než 250 zájmových obcích a osadách, z nichž bylo asi 6000 bezzemků. Asi na 6000 přihlásivších se uchazečů se půdy nedostalo.

Průměrná velikost drobného přídělu je asi 2½ kj = asi 1½ ha. To znamená, počítáme-li s průměrnými čísly, že asi 6000 bezzemků stalo se majiteli průměrně 2½ kj půdy (velmi často i výměry větší 4—6 kj), že asi 24.000 zemědělců, kteří vlastnili již nějakou půdu, zvětšilo si své hospodářství průměrně také asi o 2 kj (jsou však také drobné příděly větší, i přes 10 kj). Kolonisačních usedlostí vytvořeno bylo 282 v 11 koloniích, o celkové výměře cca 8000 kat. jiter, s průměrnou velikostí usedlostí asi 25 kj. Kromě toho je ještě asi 20 větších nedílů.

Zbytkových statků bylo utvořeno 16 o výměře 3414 kj. Větších objektů, převážně pastvin, je asi 15.000 kj. Stát obdržel také asi 15.000 kj, z čehož značnou část dává do užívání zemědělcům (polonina Boržavská). Zem Podkarpatoruská obdržela asi 309 kj. Stavebních míst nově vytvořeno asi 2600,

asi v 60 kat. obcích. Největší počet stavebních míst obdrželo město Mukačevo, asi 694 a Svalava asi 110.

Podle národností je přídělců Rusínů asi 86%, Maďarů asi 10%, Čechoslováků asi 1.5%, Židů asi 1.4%, Němců asi 1% a jiných asi 0.1%.

Přídělů dostalo se také k účelům školským, tělovýchovným, vědeckým, humánním, družstevním, vojenským a j.

Z půdy státní bylo pro příděl navrženo doposud asi 49.000 kj = asi 28.000 ha, z toho bylo již přídělcům předáno asi 16.000 kj.

Z největšího záborového velkostatku na Podk. Rusi, Mukačevo (Latorica), je pro příděl určeno 62.000 kj = asi 35.000 ha, z nichž 49.000 kj jest již předáno novým nabyvatelům, z čehož je zřejmé, že jedna polovina z doposud provedené distribuce půdy na Podkarp. Rusi pochází z tohoto velkostatku. Zbývající plocha cca 167.000 kj = asi 95.000 ha zůstává zatím nadále pod záborem.

Souhrnná bilance pozemkové reformy je tedy tato:

přiděleno . . . . . 100.000 kj = 57.000 ha
projektuje se ještě přiděliti asi 56.000 kj = 32.000 ha

Tedy celková distribuce po skončení přídělu by byla asi 156.000 kj = 89.000 ha, ležících asi ve 250 kat. územích pro více než 300 zájmových obcí a osad a 40.000 přídělců. Distribuční činnost by tedy na Podkarp. Rusi při nejmenším trvala ještě asi 5 let, načež by zbývalo ještě provésti úkony závěrečné, rázu technického, právního, finančního, statistického atd., které si vyžádají ještě mnoho práce a času.

Provádění pozemkové reformy sekává se zde ovšem také se značnými obtížemi (neporozumění lidu, naprostý nedostatek finančních prostředků, nesouhlas knihovních a katastrálních operátů se skutečným stavem — nemožnost zavčas vykliditi lesní porost pro stagnaci na trhu dřevním a p.), jichž odstraňování vyžaduje velkého úsilí a zdržuje též tempo přídělových prací.

Nemalou roli hrál při provádění pozemkové reformy na Podkarp. Rusi poskytnutý úvěr se strany státu. Bez této úvěrové pomoci nebyla by mohla pozemková reforma zde splniti svůj úkol sociální, neboť pro větší část obyvatelstva nebyla by vůbec přístupnou.

Při provádění pozemkové reformy na Podkarp. Rusi bylo zaopatřeno více než 250 zaměstnanců na velkostatcích sloužících, kteří pozbyli svého zaměstnání následkem provedení parcelace.

Doposud provedená pozemková reforma na Podk. Rusi však neuspokojila ještě dostatečně hlad po půdě, zejména ne v nynější době hospodářské krise, kdy objevují se stále noví a noví uchazeči o půdu z řad Vrchovinců.

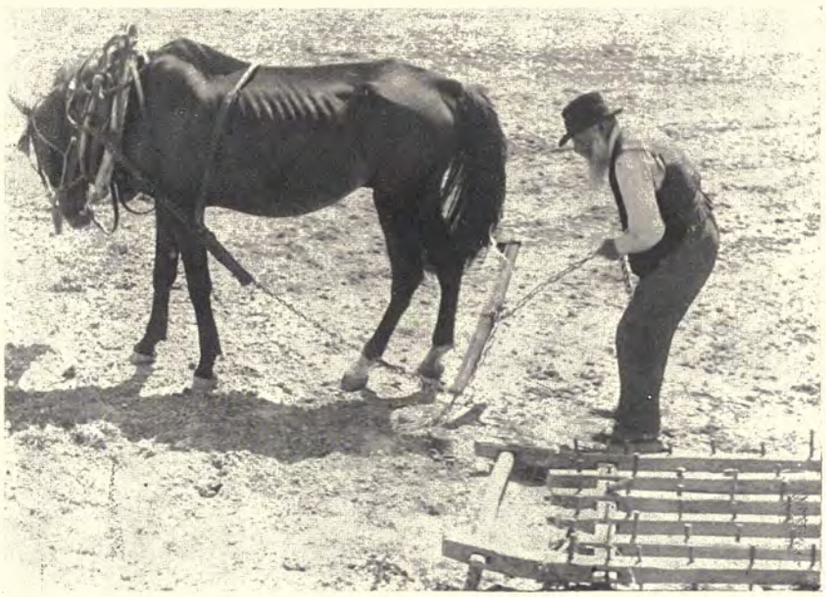
Je proto velmi mnoho hlasů, volajících po dalším pokračování v pozemkové reformě a po využití pro příděl veškeré půdy vhodné k účelům zemědělským (polnohospodářským), která z jakýchkoliv důvodů není doposud dosti racio-

Děti v chederu

Židovský řemeslník

Židovský zemědělec

nálně obhospodařována, nebo kterou možno přeměniti na kulturu vyšší (lesy). Provedení úkolu toho není ovšem tak jednoduché, jak se na první pohled zdá a nelze jej prováděti překotně. Pro řešení této otázky dalšího přídělu, zejména též z majetku státního (lesy), musí býti rozhodujícími zásady národohospodářské, sociální a celostátní politiky. K získání této půdy pro širší veřejnost bylo by také nutno vydání zvláštních zákonů a nařízení.

Také zcelováním pozemků mohlo by se získati mnoho nové půdy k produktivní výrobě zemědělské, nehledě ani k tomu, že by se tím zároveň docílilo značného snížení nákladů výrobních a mnoha jiných výhod.

Nelze-li však ještě hned prováděti zcelování pozemků, nutno alespoň zabrániti dalšímu drobení pozemků reformou dědického práva.

Je povinností naší veřejnosti a úřadů vynaložiti všechno úsilí, aby všechna půda na Podkarp. Rusi byla získána k racionálnímu obhospodařování a předána do rukou těch, kteří chtí a mohou si na ní vydělati svůj chléb vezdejší; odlehčíme tak zejména Vrchovině a umožníme tak hlavně mladší generaci Rusínů, aby si mohla založiti hospodářství v nižších krajích.

Mějme na zřeteli, že proces osídlení kraje ještě není na Podkarpatské Rusi zakončen. Důkaz: velké přelidněné obce při poměrně malém zalidnění země.

Blahodárné účinky pozemkové reformy neprojevují se ovšem v plné míře ihned, zejména ne na Podkarpatské Rusi. Uplyne ještě mnoho času, nežli vrchovinský zemědělec naučí se racionálnímu hospodaření, aby do svého hospodářství investoval účelně práci ruční i potažní, aby vytěžil ze své půdy vše, co za daných okolností je možno. Ale i toho se dočkáme.

Teprve důkladné studium důsledků pozemkové reformy, jejího vlivu na zemědělskou, lesní a zemědělsko-průmyslovou produkci, na sociální a hospodářské poměry venkova, na vystěhovalectví a poměry pachtovní, družstevnictví, vzrůst konsumní kapacity venkova atd. nakreslí nám v budoucnu přehledný obraz provedeného tohoto velkého díla.

Teprve konečná statistika, která nám znázorní úplně změny po stránce vlastnické a sociální, zejména sociální výsledky reformy u jednotlivců, podá nám historický dokument skutečné ceny.

Dr. Chaim Kugel

Židé na Podkarpatské Rusi

Ze 700.000 obyvatelů Podkarpatské Rusi jest 100.000 židů, tvoří tedy židé sedmý díl veškerého obyvatelstva Podkarpatské Rusi. Sídlí v kompaktních masách a žijí svérázným životem. Jsou kulturně zaostalí, lhostejní k sobě i svému osudu. Dvě třetiny podkarpatoruských židů bydlí ve vesnicích.

Kdežto ve městech a městečkách se mohou vykázat poněkud zařízenými příbytky, není tomu tak na vsích. Zde obývají zpravidla dřevěné zchátralé chalupy o předsíňce a jedné místnosti, která slouží četné rodině současně za kuchyň, jídelnu i obývací místnost. Rodiny bývají průměrně 6—8členné, ale i 10—12členné rodiny nejsou vzácností. Židé bydlí uprostřed vesnic, protože náboženské předpisy vyžadují, aby se obec sešla v ranních hodinách k bohoslužbě v počtu nejméně 10 mužů. Proto jest židovský zemědělec v nevýhodě oproti nežidovskému, neboť musí bydleti uprostřed vsi i tehdy, jsou-li jeho pole velmi vzdálená.

Židé na Podk. Rusi nacházeli ponejvíce svoji obživu v dřevařském hospodářství, a to jako nádeníci, dřevorubci, povozníci, menší i větší podnikatelé nebo majitelé pil a lesů (okresy Volovec a Volové). Také byli řemeslníky. Tak bylo na př. obuvnické řemeslo monopolem židů a v některých krajích nebylo daleko široko nežidovského obuvníka. 25 proc. židů na Podk. Rusi se zabývalo obchodem. Vesnický kramář má zpravidla malý domek s krámkem a skrovné hospodářství, protože by ho výtěžek krámku neuživil, vzdor tomu, že jsou podkarpatští venkovští židé ve svých požadavcích neskonale skromní. Tak vystačí 6—8členná rodina s 40 Kč týdně.

Hospodářská krise dolehla těžce na židovské obyvatelstvo na Podk. Rusi, ačkoliv nežilo až dosud v poměrech záviděníhodných.

Zánikem dřevařského průmyslu ztratila sta židovských rodin svoji existenci, neboť židovští dělníci a nádeníci, zaměstnaní až dosud v lesích a na pilách, jsou bez chleba, a sta povozníků, obstarávajících dopravu dřeva, jsou bez výdělku. (V některých vesnicích, na př. v Repinném, Pilipci a j. se živilo 90% židovských rodin dovozem dříví.) Baťova činnost připravila židovské obuvníky o práci a následkem zchudnutí zemědělců jsou i ostatní řemeslníci bez zaměstnání. Konsumní družstva znemožňují pak židovského drobného obchodníka, a tak jest nouze a bída mezi židy na Podk. Rusi čím dále tím tíživější a jednou z příčin vzmáhajícího se vystěhovalectví, které směřuje hlavně do Palestiny.

Velmi často jsou židovští krčmáři považováni za příčinu šíření alkoholismu a v souvislosti s tím za příčinu zchudnutí nežidovského zemědělce. Není proto bez zajímavosti zjistiti, že podle statistiky žije na Podkarpatské Rusi 1400 lidí z krčmářské živnosti, t. j. 1.4% z celkového počtu židovského obyvatelstva a 0.2% z celkového počtu obyvatelstva vůbec. Ostatně i tento počet stále klesá.

Kulturní úroveň židů na Podk. Rusi jest velmi nízká a sotva kde na světě nalezneme židy tak zaostalé, jako jest tomu zde. S určitostí jest Podkarp. Rus jediné území Evropy, které zůstalo nedotčeno osvětovými proudy XIX. století. Jediný náboženský směr, tak zvaný „chasidismus" zapustil tu své kořeny, avšak během doby se úplně zvrhl. Tvořily se sekty a protisekty a tyto, i pří-

vrženci různých „zázračných" rabínů se navzájem ostře potýkají. Politisující ortodoxie vnucuje židy do nejkonservativnějších životních forem. Zázrační rabíni dovedli využíti svého mocenského postavení jak u židů tak i u nežidů, aby vládli bezradné a nemohoucí židovské mase. Všemi prostředky brzdí její vývoj a udržují ji v pověrách, fanatismu a zpátečnictví. Děti ortodoxních židů navštěvují od nejútlejšího mládí — již v předškolním věku — „chedery", kde se učí výhradně náboženským věcem; tyto chedery bývaly začasté jediným učilištěm židovských dětí, jimž se tedy nedostávalo světského vzdělání.

Před válkou bylo na Podk. Rusi 40% analfabetů, mezi židy 28—30 proc. Po převratu bylo zřízeno zásluhou československé vlády sta a sta nových obecných škol na Podkarpatsku, takže počet analfabetů značně klesl a kulturní úroveň se zvýšila.

Židovskému lidu však chybí vlastní, židovsky cítící inteligence, která by mu osvíceneckou prací ukazovala cestu k produktivnímu životu. Malá hrstka židovské inteligence se lidu odcizila a nesdílí jeho strasti. Jako u Rusů zela propast mezi inteligencí a lidem, tak bylo tomu i u židů. V intencích maďarského režimu bylo, aby menšinovým národům odcizoval inteligenci, maďarisoval ji a používal jí jako nástroj maďarisace lidu. Takovým způsobem byli maďarisováni Rusíni i židé.

Tato situace se podstatně zlepšila po připojení Podk. Rusi k Československu. Vyrůstá tu inteligence, tvořící a pracující ve prospěch svého národa i státu. Také židé se snaží vychovati si vlastní inteligenci, která by sloužila zájmům židovského lidu a zájmům státu, která by vedla židovské masy k lepšímu zítřku.

Tuto úlohu převzalo v první řadě hebrejské školství. Toto školství odchovává novou židovskou mládež. Již z volby povolání absolventů hebrejského gymnasia možno souditi na přesun v nazírání této mládeže. Dosud absolvovalo na hebrejském gymnasiu v Mukačevě 79 žáků ve 4 ročnících. Polovice z nich stala se učiteli na obecných školách, anebo učiteli hebrejštiny na různých místech republiky. Část maturantů se rozhodla pro manuelní práci v rámci výstavby Palestiny a vystěhovala se, a jen 7 mautrantů studuje práva.

Zásluhou sionistického hnutí, které jest představitelem pokroku mezi židy na Podk. Rusi, organisuje se mládež ve svazech a věnuje se povoláním, která jí umožňují, aby se uplatnila jako pracující element ve výstavbě Palestiny. V posledním roce se odstěhovalo do Palestiny z Podkarpatské Rusi přibližně 1000 duší.

Mnohé židovské zdejší i zahraniční mezinárodní korporace hledí mírniti bídu mezi karpatoruskými židy. Tak založila pařížská ICA v některých místech mlékařská družstva, americký Joint úvěrní družstva a řemeslnické dílny; výchově učňů a pracím ku zvýšení sociální a kulturní úrovně židů na Podk. Rusi věnují se vedoucí židovské osobnosti z ostatních částí republiky.

F. J. Špála:

Domácky průmysl na Podkarpatské Rusi

Podkarpatská Rus jest země lesů a tmy. Husté stromoví nepropouštělo dosud denní svit. Jasné slunko zde nehřálo, aby roztály zmrzlé vrstvy kulturního ledu, tisíciletím nashromážděné.

Po stráních ve skupinách dřevěných chyší a samotách po celá staletí stejně jako dnes trávil Rusín svůj primitivní život, jsa bohat jen počtem dětí, v malém domku bez komínu, společně v jedné místnosti s kravičkou — svou živitelkou — a i té namnoze nebylo.

Na své samotě v dlouhé zimní večery snil Rusín svoje smutné dumky. Aniž by nábožensky hloubal, žil svůj jednoduchý život, spoléhaje více na štěstí, na něco, co změní obratem ruky jeho těžký život. Ctil popa, nevěřil učiteli a nenáviděl žida. Ve všem však chodil na radu k židovi, který jej nemilosrdně šálil a vykořisťoval. Jeho konání udávaly směr podvědomé vztahy k říši pověr, jimž Rusín svatě věřil a právě tak věřil v zaklínání vesnické čarodějky.

Podkarpatský Rusín světí ročně na 75 svátků, které zbožně tráví v nečinnosti, popíjí v krčmách, nebo vystává na silnici. K tomu připočteme 5 měsíců drsného zimního počasí a dny deštivé, které tráví Rusín bez práce. Jeho činnost je tím vymezena asi na 140 dní práce do roka.

Byla to vždy jen žena, která měla stále co dělat, ona nejen připravovala chudou jednoduchou stravu, ale svou prací odívala sebe, dítě i muže.

Podkarpatská žena žila a žije těžký život. V horách, kde nebylo výdělku, trávila svůj život plný odříkání a práce. Rusínka téměř neznala písně, její sváteční oděv byl její písní, její radostí, květ z hloubi duše klíčící.

Podkarpatská žena nevyšívala na objednávku, na prodej, a proto ta rozmanitost, ta věčná hodnota vytvářena uměleckým vnuknutím. Ona vkládala cit do své práce, všechnu lásku a něhu, jaké je schopna jen žena. Každá vyšívačka pracovala buď pro sebe, pro své dítě nebo pro svého milého a věnovala práci všechnu své cítění, abych tak řekl, projev své duše.

Snad proto, že byl lid pod Karpatami ve svých základních právech po věky utlačován, zachoval si svoji rázovitost, svůj kroj a své velkolepé původní motivy. Dnes, když se cítí svoboden, rychle mizí rázovitý krojový duch a je nahrazován lacinou, běžnou tovární výrobou. Domácí umění lidu je jako osvěžující oasa v poušti tovární výroby, jako bublající lesní prameny proti vyprahlé stepi. Víska s dřevěnými chyšemi, kroji zpestřená, je ohnisko teplého domova, protiklad měšťácké bezduchosti a jednotvárné tovární nevkusnosti.

Život rusínské ženy jest stále těžký, plný strádání, její úbor a práce na něm často byly jedinou útěchou a radostí beznadějného života, jistě jediným uměleckým požitkem v bezměrné bídě a odříkání se nejprimitivnějších lidských potřeb. Když v neděli sestoupila s hor do kostela, byla soročka (košile) její

pýchou, výrazem vnitřní hodnoty a dovednosti, projev umělkyně poutané tradicí předků z dob nepamětných.

Rusínka měla vždy vyvinutý smysl pro krásu a bohatě vyvinutou paměť tvarovou. Ona nekopírovala, nýbrž tvořila tvary nové, správněji vlastně: opakovala staré tvary, dědictví to předků, v rozličných nahodilých obměnách, diktovaných náladou, citem neb okolnostmi. Nespočetné variace a obměny vzorů v podrobnostech. Zde závitek delší, tam o okénko více, tu opět jiný pásek, zase krivulka delší, tam beraní rohy více zahnuté a vše to stále dle prastaré tradice věky zpečetěné a přece stále něco nového, opět změny, ať již v barvách, velikosti neb tvarech.

Každá obec měla své rázovité tvary a kroje aspoň v jednotlivostech se lišící. Téměř všude se setkáváme s ženou mimořádně nadanou, která určuje svému okolí směr a módu. Její duch vede, udává techniku a barvy. Náměty se však neopakují, každá má něco svého, odlišného od sousedky. Její duše pracovala, vlastní „já" se projevilo. Nejsou to řemeslné výrobky, stále stejné, prováděné bez zájmu. Byť se i opakoval motiv, vždy v něm něco nového, změna nálady, živá fantasie tvůrce jak u skutečného umělce. Ve všem tvořivá bezprostřednost v rámci věkových tradic. Podivuhodná vynalézavost, snaha zkoušeti to jinak, lépe a pěkněji. Často naivní tato tvorba nese něco dětského v sobě, vždy je to však podvědomá tvůrčí vůle. Děva vyšívá u svého malého okénka sněhem zanesené chaty, na vysoké stráni, s výhledem na daleké vrchy, hluboké rokle a široké doliny. Samota vyvolává snivé dumky a tyto vtělí děva v svoji práci. Naivní cit, blízkost přírody, zkrášlené často fantastickými představami a pověrami předků, to vše tvoří podklad a podstatu lidové práce podkarpatského lidu.

Jako byla tradice vzorů, tak i barvy byly svérázné. Některé kraje ještě nyní užívají jen barvy červené a modré, na východě jsou nejoblíbenější barvy černá a červená. Žluté a zelené bylo užíváno v nepatrném množství, a to jen v některých krajích. Chladná rudá červeň převládala. Je zajímavé, že na Podkarpatské Rusi některých barev se vůbec neužívalo. Tak s barvou fialovou, hnědou, oranžovou a růžovou se na starých výšivkách vůbec nesetkáváme. Velmi zřídka se užívalo barvy žluté. Stejně tomu tak je u sousedů na severu a severovýchodě. Rusové a Ukrajinci od Kijeva barvy žluté téměř neužívali. Tam převládaly barvy studené, zvláště temnémodrá a tmavočervená.

Srovnáme-li volbu barev na Podkarpatské Rusi a na Moravě, kde barva žlutá přímo hýří, pochopíme povahovou odlišnost, poměry hospodářské a tím povstalou náladu lidu. Na Moravě spokojenost, veselí, u Rusína věčný nedostatek a bída. Život se projevuje mimoděk i v jeho tvorbě. Zděděné technické návyky, zručnost při stálé práci výšivek vypěstovaly určitou tradici. Technická dokonalost, účelnost odpovídající potřebě a materiálu, tvořivá práce nepřecházející v řemeslné a šablonovité.

Na vsi je času dost, tam plyne život pomaleji než ve městě. Na vsi není myšlenky na rychlé zbohatnutí, kořistnictví nezatemňuje radost z práce. Štědrost citu, důkladnost, aby ani nejmenší nesprávnost nedráždila oko. Rusínka pracuje ve dne a za dlouhých zimních večerů, a jako ten potůček plyne klidně a nespěchá, tak život Rusínky ubíhá jednotvárně, jsa jen prací zkrášlený.

Krása má svoji logiku, která nerozlučně váže umělecký projev s jeho účelností a trvanlivostí. Umění vesnické ženy tíhne ke skromnosti. Výšivky podkarpatské ženy mohou v tomto směru sloužiti vzorem. Co je krásné, musí odpovídati potřebě, materiál musí býti vhodný, aby vyhovoval celkovému rázu lidu i kraje, jakož i jeho způsobu života. Život však plyne dál, láme a drtí i to, co bylo již vžito. Když ženská „soročka" (košile), ušitá z domácího hrubého plátna se zdála býti nepohodlnou a neodpovídala více měnící se potřebě a stoupající náročnosti mladé Rusínky, všívaly žínky výšivku, zhotovenou na domácím plátně, na jemnější látku tovární výroby. Ráz a vnitřní hodnota se však při tom uchovaly.

Z tvarů je na Podkarpatské Rusi nejrozšířenější lomená křivka, zvaná „krivulka". Jsou to vedle sebe řazené trojúhelníky. Jiný běžný motiv jest čtverec a kosočtverec, buď užší neb širší. Jsou to vlastně dvě krivulky, to jest trojúhelníky, stýkající se svými základnami. Staré vzory jsou výlučně rázu geometrického. Vzory mají své názvy a lid jich užívá k jich označení.

Je těžko určit původ těchto zvláštních vrchovinských vzorů. Kde jsou stezky, které by nás vedly k pramenům, z nichž před dávnými časy čerpali předkové? Byl-li to východ, jsou-li to sledy procházejících hord? Je to otázka nevyřešená a nikým nepropracovaná. Je však patrný vliv východu a přece něco svérázného, vlastního, karpatoruského se skrývá v té bohaté směsi tvarů a barev.

Jednoduché tvary podkarpatské keramiky svědčí o velice dávném původu. Symbolická tvorba lidu, projevující pohanské časy jako závěť šedivého dávnověku. Teprve v pozdější době je pozorovati vlivy maďarské, což jest pochopitelné, neboť rusínský lid dlouhou dobu podléhal vlivům maďarské bohaté nížiny.

Technická stránka keramických výrobků je dosti nedokonalá. Nádoby prosakují, glasura je slabá a pálení není vždy dostatečné. Je ku podivu, že ač pracuje Rusín s tak primitivními nástroji, dociluje vysoké umělecké hodnoty výrobků. Jako ve výšivkách, i zde uplatňuje silně svůj cit pro materiál, účelnost a formu, zděděných po předcích tradicí.

Keramické výrobky zdobí Rusín buď malbou neb vyškrabováním vzorů. Ornament je i zde převážně geometrický.

Na Podkarpatské Rusi setkáváme se s tkanivy různého druhu. Na celé Podkarpatské Rusi tká Rusínka na ručním stavu, košile, ručníky, pokrývky na stůl a na postel. Na východě tká sukně; jsou to vlastně dvojité zástěry,

zvané zápaska. V některých místech tkají se také koberce, torby, zvané tajstry a jiné drobnosti. Rusínka tká téměř výhradně pro svoji potřebu, a to z různého materiálu, jako vlny, lnu a konopí.

Výroba koberců pro svoji technickou nedokonalost a většinou nevhodně volené barvy nemá zatím naděje na větší odbyt. To však nejsou nepřekonatelné překážky, jen trochu dobré vůle a obětavé práce lidí dobré vůle, aby byla dána možnost tento druh výroby zdokonaliti a přizpůsobiti jej prodeji i mimo hranice Podkarpatské Rusi.

Ruční výroba výšivek nemá velké budoucnosti, jak by se dalo očekávat a jak by se zdálo při technické dokonalosti vyšívaček. Ruční výroba výšivek a hlavně jejich odprodej vyžaduje značného nákladu a obětavé práce příslušných činitelů. Poptávka po ručních výšivkách není také tak veliká, aby se výroba mohla rozšířiti tak, aby poskytovala trvalý slušný výdělek většímu počtu vyšívaček.

Daleko větší budoucnost lze předpověděti výrobě ručně tkaných koberců, již také z toho důvodu, že by bylo možné zpracovati domácí vlnu, které je dostatek a která se dosud zpracovává neekonomicky a neúčelně. Se stanoviska národohospodářského by mělo velký význam oživiti tento slibný úsek domácké výroby a tkaní koberců věnovati všemožnou péči a největší porozumění. Nutno podporovati každou snahu, směřující jak ku zdokonalení výroby, tak i odprodeji.

Ačkoliv Rusíni žijí obklopeni lesy, zpracování dřeva nevěnovali péče, dřevo pouze káceli, ale jeho výroba jich, podle všeho, as nezajímala. Ani nyní nevěnují tomuto odvětví práce píle a zájmu, ač právě v tom by nalezli nejlepší a nejsnadnější zdroj výdělku.

S vrubořezem a řezbou do dřeva se setkáváme na Podkarpatské Rusi jen ojediněle. Své dřevěné nářadí, jako lžíce, slánky, lopaty, máselnice a jiné zřídka zdobili vrubořezem neb vypalovali jednoduché motivy.

V každém kostele nalézáme z tvrdého dřeva zhotovené malé kříže; ty jsou pěkně řezané. Také dřevěné kříže u cesty sem tam nesou stopy jisté zručnosti řezbářské.

Nejzajímavější práce ze dřeva jsou dřevěné kostelíky, jejichž stavba spadá většinou as do konce XVIII. století. Řezané oltáře v nich však nejsou zdejšího původu a jsou provedeny v barokovém slohu.

Obytné budovy v horách byly ze dřeva a nejsou ani svým vnějším tvarem zajímavé, ani v podrobnostech nějak umělecky hodnotné. Rusínu scházelo to, čeho měla jeho žena nadbytek, hlavně však píle a smysl pro něco krásného. Rusínu, pokud měl peníze, byla domovem krčma, o vlastní bydliště se málo staral, to bylo věcí ženy. Jsa od pradávna pastevcem, nezvykl si na systematickou práci, a k ní musí býti teprve vychováván od školy počínaje.

Mluvíme-li o domáckém průmyslu na Podkarpatské Rusi, nutno se především zmíniti o jeho organisaci před světovou válkou. Za maďarské vlády byla domácká výroba organisována téměř v každém větším místě. Ženy na vsi dostávaly suroviny k vyšívání a tkaní a za práci byly placeny. Ve větších obcích byl zástupce organisace výroby. Byl to nejčastěji řecko-katolický kněz, někdy učitel neb učitelka. Zprostředkovatelem nebyli však židé. Do menších míst dojížděli zprostředkovatelé výrobní organisace, kterou v rukou měla komise pro zvelebování domáckého průmyslu za vydatné podpory a dozoru státu. Za války byla tato činnost zastavena a za naší vlády nebylo učiněno nic, co by domácký průmysl vzkřísilo.

V jakém rozsahu byla práce na domáckém průmyslu rozšířena, o tom se nám písemný materiál nezachoval. Z rozhovoru s žínkami v některých obcích bylo zjištěno, že každá slušnější vyšívačka měla práci na celou zimu.

Jak byl tento průmysl podporován státem, je patrno z výrobní zprávy komise pro Marmarošskou župu za rok 1907. Tento spolek obdržel na podpoře od státu v uvedeném roce téměř 60.000 korun, což činí v převodu na naší měnu asi půl milionu korun. Ministerstvo zemědělství věnovalo mimo to potřebné palivové dřevo. Podpora státní byla zaručena i pro další tři roky.

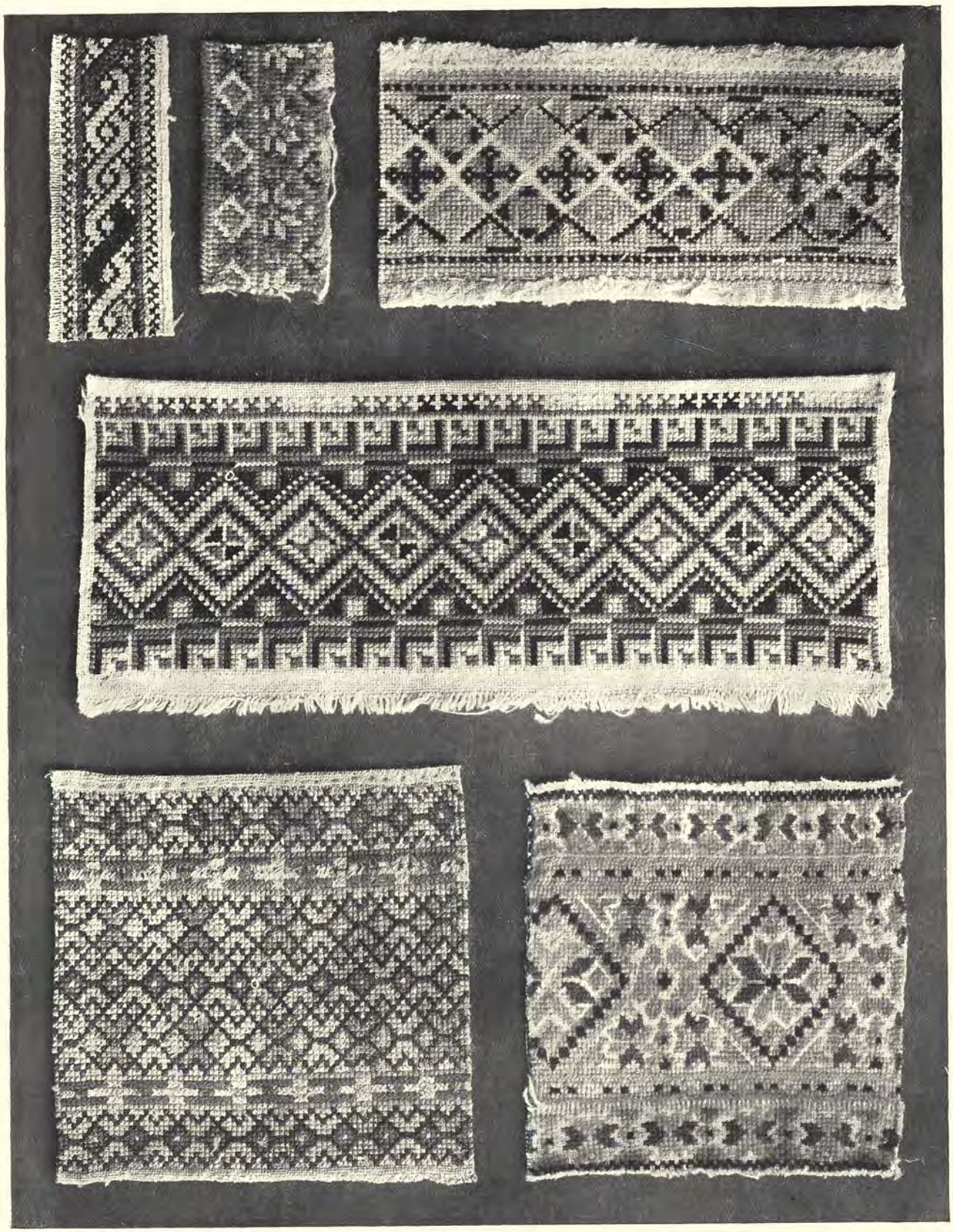
Naše vláda nevydala na tento účel za 16 let ani desátou část, a o tom, co bylo vydáno, nelze říci, že bylo vydáno účelně.

Komise pro Marmarošskou župu vydržovala tkalcovskou a vyšívačskou učebnou dílnu v Sigetu, košikářské dílny v Ternově, Ganiči, Ňagově, Vulchovcích a Remetách. Na těchto ústavech byli státem placení mistři. Měl jsem možnost viděti některé z těchto budov, které se v plném pořádku zachovaly až do převratu. Nyní jsou zpustlé nebo slouží k jiným účelům. Bývalí učitelé si nalezli jiné zaměstnání.

Šiřitelem prodeje výrobků byl bratislavský spolek Izabelly a budapešťská obchodní akciová společnost pro umělecký průmysl. Nebyl to čistě soukromý podnik, nýbrž pracující orgán státu.

Jaká byla činnost komise, lze posouditi z toho, že v letech 1902—1907 vyučeno bylo na tkalcovských a vyšívačských kursech 326 dělnic ze 45 obcí nynější Podkarpatské Rusi. Počet košikářských dělníků byl za tu dobu 630. Do 15 obcí dodáno bylo zdarma 22 tkalcovských stavů. Data za dobu pozdější nedají se zjistiti, lze však předpokládati, že činnost tato byla poslední léta před válkou ještě intensivnější, tak aspoň bylo zjištěno z dotazu v jednotlivých obcích u osob do věci zasvěcených.

Po našem příchodu podnikli někteří jednotlivci z nás patřičné kroky ke vzkříšení organisace této výroby, avšak marně. V tu dobu, kdy bylo nadmíru prostředků, kdy se kupovala spousta nepotřebného, nebyl věnován na domácký průmysl ani haléř peněz a ani nejmenší zájem o věc. Soukromá iniciativa tenkráte nenacházela žádné podpory.

Podkarpatoruské výšivky
Foto prof. F. J. Špála

Aby mohl býti domácký průmysl úspěšně zaváděn, nutno začíti od počátku, ponechati slovo škole. Dosud podávala škola jen nejnutnější znalosti, učila podkarpatského malého občana trochu číst, psát a počítat. Jinak škola přímého vztahu k životu neměla.

Rusína nutno již od malička učiti práci, které jako pastevec odvykl. Zaváděním výchovných ručních prací do škol by se situace měla změniti, zde nastávají učiteli zcela nové úkoly a otevírá se široké pole působnosti v žádoucím směru. Ruční práce mají býti předmětem výchovným, život si však vynutí na ručních pracích i jiný úkol a směr, který by odpovídal potřebě a úkolům těžké doby. Je to jen otázka času a záležeti bude na učiteli samotném. Nezrazujíc výchovné povahy ručních prací, má býti dána učiteli možnost uvésti vyučování tomuto předmětu do jistých mezí vzhledem ke skutečné potřebě jeho okolí.

Rusín k práci veden nebyl, chronická nezaměstnanost byla posledních 15 let jeho údělem. Nemaje dostatek půdy, byl Rusín pastevcem. Již z dětství byl odkázán na nečinnost. Nepříznivé hospodářské okolnosti donutily Rusína, že se z něho systematicky vychovával bezstarostný povalovač. Kravička a kousek políčka k zasázení bramborů, to byl celý majetek. Okolo těchto dvou živitelů neměl nikdy mnoho práce. Agilnější část podkarpatských Rusínů se dříve stěhovala do Ameriky a méně podnikaví zůstali doma, aby živořili jako jejich předkové a vedli neutěšený, primitivní život dál, život plný strádání a nedostatku.

Do života tohoto ubohého lidu již dávno zasahuje ničivou rukou židkrčmář, který si postupně podrobuje Rusína až do postavení otroka, téměř v plném slova smyslu. Postupně přechází půda do rukou haličského pravověrného přistěhovalce a Rusín ji obdělává ne pro sebe, ale pro krčmáře, na němž se stává úplně hospodářsky závislým. Za dobu vlády ČSR se na tomto poměru docela nic nezměnilo, jedině snad to, že počet vykořisťovatelů přílivem haličských přistěhovalců se značně zvětšil. Rusína nutno především hospodářsky zabezpečiti a tam, kde není půdy, tam jen domácká výroba může účelně pomoci. Kol Rusína hnije tisíce kubiků dřeva, prakticky je však zužitkovat nedovede.

Naučiti lid práci, vzdělávati jej, musí býti prvním příkazem všech činitelů. Chronicky udělované podpory z milosti svádějí k zneužívání ubíjejí iniciativu jednotlivců a učí lid spoléhati na stát a jiné činitele. Podpory tyto nejen nemohou trvale lidu pomoci, naopak, často přinášejí více škod než dobra. Kde lid nepracuje, tam se může mluviti jen o živoření, bez práce není skutečného života.

Jako každou práci, tak i domácký průmysl oblíbí si lid pouze tehdy, bude-li patrný jeho hmotný užitek. Dosud nečinné ruce nutno získati k produktivní práci. Pro mládež, škole odrostlou, nutno pořádati povinné zimní

kursy, směřující k podpoře domácké výroby. Prospívající žáci těchto kursů by obdrželi za odměnu nástroje. Je nutné, aby úřady, obětaví jedinci, především však kněží a učitelé, přispěli na pomoc a zavedením domáckého průmyslu učinili práci nepostradatelnou životní potřebou lidu. Výchova k práci je zvláště na Podkarpatské Rusi nezbytnou. Stále stoupající turistický ruch by dal jistě značnou možnost odbytu.

Snaha po ozdravění poměrů by nebyla úplná, kdyby s možností, zjednati lidu práci, nešla souběžně činnost protialkoholní. Alkohol, největší nepřítel lidstva, nachází zvláště na Podkarpatské Rusi ve spoustě krčem plno svodů a nebude-li systematického boje proti alkoholu, je nebezpečí, že výdělek Rusínů plynouti bude do bezedných kapes židovského krčmáře.

Při organisaci domácké výroby na Podkarpatské Rusi připadá značný podíl na práci ženě. Výchově a práci ženy měla by býti věnována zvýšená pozornost. Žena je duší rodiny. Práce účelná a cílevědomá chrání mravy ženy, povznáší její inteligenci, odvádí její myšlenky od pověr a jiných bludů, které jsou v tak hojné míře zde všude rozšířeny. Na odpovídajících kursech bude také zvážen a uplatněn její vkus a smysl pro krásu. Bylo by nutné, aby ženy i z nejvzdálenějších míst měly možnost navštíviti krátkodobý kurs, kde by se nejen naučily potřebným pracím pro výrobu po domácku, ale v internátech naučily by se domácím pracím, zvykaly by si na čistotu a pořádek, na hygienické bydlení, vaření levných a výživných pokrmů z domácích plodin. Již z toho důvodu by bylo racionální kursy tyto učiniti co nejdostupnějšími. Neukazuji ani na možnost naučiti se zacházeti s dětmi a pod.

Najdeme zájem u nynějších činitelů Podkarpatské Rusi o tyto důležité věci? Dosavadní zkušenosti tomu nenasvědčují, ač hospodářské povznesení chudého lidu je jediný správný směr a neselhávající prostředek, jak pomoci a jak získati jej pro politiku celostátní.

Prof. Alois Raušer

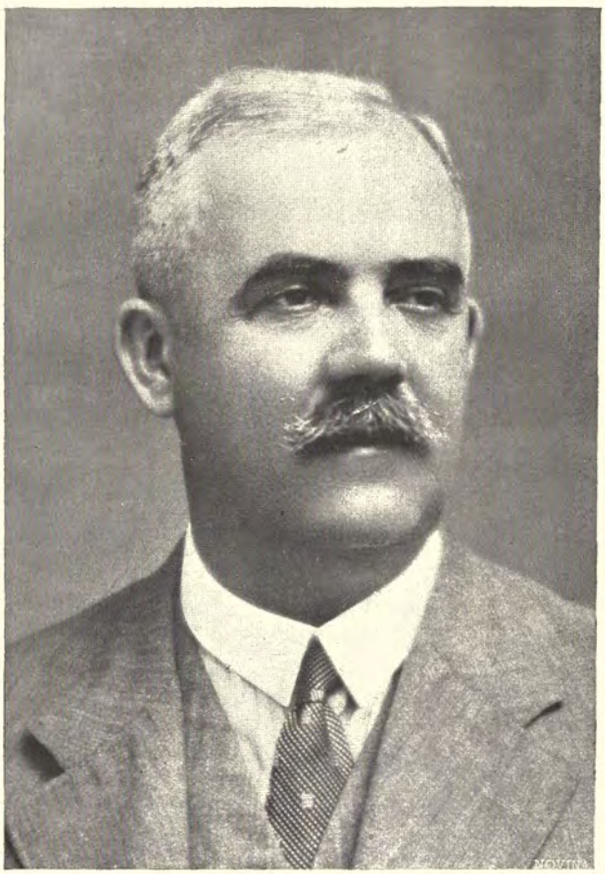
Užhorod, hlavní město země Podkarpatoruské

Jeho vývoj v minulosti a rozvoj v době dnešní

Město Užhorod má mnoho důvodů vzpomínati s vděčností na osudové chvíle, které po válce vedly k rozhodnutí o připojení jeho a celé Podkarp. Rusi k Československé republice.

Je jen málo měst v Československu, která změnila od převratu svou tvářnost vnější i vnitřní tak dokonale, jako zemské hlavní město země Podkarpatoruské — *Užhorod.*

Až *do konce světové války* historie Užhorodu je historií *malého městečka,*

Senátor Dr. Ed. Bačinský

Profesor Alois Raušer
býv. I. náměstek starosty města Užhorodu

jež vznikalo od počátku XIV. století jako podhradí kolem hradu, jehož majiteli byli od roku 1322 hrabata z rodu *Drugethů*, šlechtického to rodu francouzského původu z italského města Salerna u Neapole.

Drugethové drželi hrad, který opravili a opevnili, až do r. 1691, kdy jejich rod vymřel. Za jejich panství se rozvíjelo město hospodářsky velmi pěkně.

Další historie Užhorodu je dobou náboženských sporů a válek, z kterých se vzpamatoval až po roku 1848, kdy dostává samosprávu jako *město magistrátní*. Opět se tu počal rozvíjet obchod, zvláště, když bylo vybudováno *železniční* spojení do Čopu roku 1872. Pomalu se začal měniti vnějšek města. Ale rozvoj Užhorodu, který pomalu sice, ale přece postupně kráčel vpřed, zarazila opět *světová válka*, jež přinesla novou pohromu tomuto městu, které několikrát v historii zakusilo, co to je válka a silně ucítilo její následky. Konec světové války znamená však *konec staré a počátek nové historie města Užhorodu.*

Město Užhorod bylo obsazeno vojskem čsl. vlastně hned v rámci okupace Slovenska. Demarkační čáru totiž mezi ČSR a Maďarskem, jež byla stanovena v listopadu 1918 Radou spojenců v Paříži, tvořila na východě republiky řeka Už, v to počítajíc již také město Užhorod.

Vojenské oddíly československého armádního sboru z Italie obsadily město Užhorod pod vedením italského plukovníka Ciaffiho dne 12. ledna 1919. Ústřední akt odevzdání města byl proveden před budovou županátu.

Do správy československé přišel Užhorod ve stavu ubohém. Bylo to malé, nevzhledné a neupravené městečko, na němž kromě zanedbanosti, na níž měla vinu dávná nepřízeň dřívější správy, zanechala silné stopy válka, neboť Užhorod byl v době války významným opěrným bodem vojenským.

Nová správa státní i městská musily věnovati *veliké úsilí* a velmi značné *finanční prostředky*, aby odstranily v rychle se rozvíjejícím městě alespoň hlavní *nedostatky komunikační, bytové a hygienické*, aby překonaly různé *potíže administrativní* a položily *základy* k novému *národnímu, kulturnímu, uměleckému* a vůbec duševními životu příštího zemského hlavního města.

Stát, město i země Podkarpatoruská vykonaly tu společným úsilím beze sporu *dílo, jež zaslouží si obdivu a uznání.* Nejen vedle, ale vůbec na místě starého Užhorodu vyrostl tu *Užhorod nový, moderní město*, jež dnes, nehledě k přilehlým a s ním úplně spojeným obcím, má samo na 30.000 obyvatel a jež je sídlem *guvernéra* země Podkarpatoruské, centrem *zemské správy, školských, církevních a finančních* úřadů a zároveň *střediskem politického, kulturního a veřejného života* vůbec.

Ohromný stavební ruch od doby popřevratové změnil starý Užhorod k nepoznání. Tak na příklad *úprava komunikací* v městských ulicích byla provedena městem nákladem téměř 4,000.000 Kč, na *regulaci řeky Uže*, jež se dříve do široka rozlévala a na jejímž krásně upraveném břehu je dnes zřízeno pro-

menádní nábřeží, věnoval stát, země a město do dnešní doby více než 7 milionů Kč.

Město Užhorod vybudovalo po převratě moderní *jatky*, krásnou budovu pro *městské kino*, v níž je kromě *biografu* veřejná *knihovna a čítárna*, obchodní a kancelářské místnosti i byty; *městský vodovod*, *živnostenskou školu*, *chudobinec*, samostatnou *cikánskou školu* se slovenským jazykem vyučovacím a na stavbu nového mostu přes řeku Už přispívá město 40% z celkového nákladu

Veliké těžkosti a starosti způsobil městu i státní správě rychlý *vzrůst obyvatelstva* města, zvláště složky úřednické, po stránce *bytové*. Město postavilo 7 *nových obytných domů* se 108 byty nákladem kolem 5,000.000 Kč.

Téměř všecky nové budovy, postavené pro státní úřady i státní obytné domy jsou vystavěny na pravém břehu řeky Uže, kde po provedené regulaci a úpravě vznikla veliká *moderní čtvrt* městská, zvaná *Malé Galago*, v jehož sousedství vyrostla pak druhá nová čtvrt — většinou úřednických rodinných domků — *Velké Galago*.

Z nových budov úředních, nehledě k výstavným obytným domům státním na Malém Galagu, vynikají zvláště tyto budovy: provisorní budova *zemského úřadu;* právě se dokončující *nová budova* pro všechna oddělení zemské správy, stavěná nákladem asi 20,000.000 Kč; krásná budova zemského *četnického velitelství, policejního ředitelství, finančních úřadů, vojenského velitelství, krajského a okresního soudu* a moderní *věznice, budova referátu min. veřejných prací, krásna hygienická budova Masarykovy jubilejní školy, Dům lidového zdraví*, výše na nábřeží Roškovičově veliká moderní budova *poštovního a telegrafního úřadu*, na Kapušanské ulici vedle městské veřejné nemocnice pak budova školy pro výcvik porodních asistentek.

Obytných domů vystavěla státní správa v Užhorodě 71 s 289 byty. Větší část obytných budov, dvou až třípatrových, je postavena rovněž na Malém Galagu.

Z nových soukromých a spolkových staveb vynikají zvláště: na Drugetově náměstí kulturní dům ukrajinských spolků „*Prosvita*", v němž je také *kino „Radio"*; ruský *Národní dům* ruského spolku „*A. Duchnoviče*" na Jókajově ulici; židovská lidová kuchyně (tamtéž); ruská lidová kuchyně (na Velkém Galagu); pestrý *pravoslavný kostelík* na Palackého nábřeží; budova židovských škol na Rákócziho ulici, Baťův palác s pasáží, „Živnostenský dům" a j. Výstavbou nových soukromých domků vznikly celé úplně nové čtvrti městské, jako na příklad čtvrt na levém břehu řeky Uže na t. zv. „Starém tržišti", čtvrt na Velkém Galagu, na Ceholni a jinde.

Celkem bylo na stavební účely rozparcelováno různými vlastníky asi 800 tisíc m² stavebních pozemků.

Kromě toho se změnilo výstavbou budov nových i přestavbou a úpravou

starých budov také vzezření starých čtvrtí městských. Zvláště střed města se důkladně změnil, takže je k nepoznání.

Ze starších významných budov je možno uvésti alespoň řecko-katolickou *katedrálu,* budovu býv. *županátu,* kde je sídlo guvernéra a Zemské museum, klášter Vasailiánů a rudě zbarvenou židovskou synagogu na Fencikově náměstí, zajímavou svým orientálním slohem

Stavební rozvoj města, jehož ulice se paprskovitě rozbíhají od přeplněného středu, který má *nedostatek účelných komunikačních spojek,* znamená pro městskou technickou správu značný problém, když uvážíme, že délka ulic činí dnes asi 57 km.

Rozvoj města je patrný také *v městském hospodářství* a administrativě. Vzrůst úřední agendy vyžádal si samozřejmě také *zvýšení počtu městských zaměstnanců.*

Když se Užhorod stal hlavním zemským městem, počal se tu rozvíjet velmi slibně obchod a hospodářský život vůbec. Současná hospodářská krise však hospodářský ruch silně ochromila a oslabila finanční a poplatní sílu městského obyvatelstva, což má své neblahé důsledky pro městské finanční hospodářství, zvláště když kromě dosavadních závazků vzrostly nové sociální povinnosti.

Nové postavení Užhorodu jako zemského hlavního města mělo svůj vliv také na vzájemný *poměr jednotlivých vrstev* obyvatelstva vzhledem k zaměstnání. Zvláště silně tu *vzrostla složka úřednická,* když se Užhorod stal středem téměř všech centrálních zemských úřadů a podniků bankovních, živnostenských a pod. Také *obchod* se silně rozvíjel a Užhorod po této stránce začal dohánět nejčilejší obchodní město na Podkarp. Rusi — Mukačevo. Rovněž *průmysl* začal projevovat živý interes o správní centrum země. Doba dnešní krise tento utěšený hospodářský rozvoj však zastavila. Přes to však Užhorod je hospodářským střediskem nejen západní části Podkarp. Rusi, ale i východních krajů slovenských a do Užhorodu se na trhy sjíždějí a scházejí venkované z blízkého i dalekého okolí se svými produkty.

Obchod, živnosti i řemesla jsou v Užhorodě, stejně jako na celé Podkarp. Rusi, ovšem z veliké části v rukou židovských a maďarských. Teprve po převratě se podařilo v Užhorodě uplatniti se několika slovanským podnikům obchodním a živnostenským. Slovanští obchodníci a živnostníci mají tu také svůj svaz. Dnes je v Užhorodě *obchodních živností* 748, *řemeslných živností* 831 a *koncesovaných živností* 295. *Průmyslových podniků* je tu jen několik a ani ty nejsou příliš rozsáhlé.

A jako se změnil Užhorod po stránce vnější, tak *také podlehl hlubokým změnám jeho vnitřní život* po stránce národní, kulturní a politické.

Až *do konce války* měl Užhorod *ráz maďarsko-židovský,* protože maďarská správa potlačovala volný rozvoj domácího obyvatelstva rusínského, aby jazykový a kulturní ráz území uherského, zvláště měst, nebyl porušován.

Kromě toho, že do Užhorodu přišel značný počet úřednictva československé národnosti, čímž nacionální tvářnost města se podstatně změnila, také *domácí rusínský živel se počal rychle probouzet* a uvědomovat si svou národní a jazykovou příslušnost slovanskou, když přestal maďarisačný útisk. *Vliv tradiční výchovy* městského obyvatelstva v kultuře a jazyku maďarském se ovšem nedal odstranit přes noc, ale slovanský živel v Užhorodě šel a jde rychle kupředu a dnes je možno říci, že Užhorod je město již se slovanskou většinou, i když letmý pohled o tom nesvědčí.

Na rozvoj obyvatelstva města Užhorodu ukazují tyto číslice:

v r. 1767	měl Užhorod		1.469	obyvatel
v r. 1800	„	„ as	3.000	„
v r. 1860	„	„	9.753	„
v r. 1880	„	„	11.393	„
v r. 1900	„	„	14.723	„
v r. 1910	„	„	16.044	„
v r. 1920	„	„	20.601	„
v r. 1930	„	„	26.675	„
v r. 1935	„	přibližně	30.000	„

Ze 26.675 obyvatel podle sčítání v r. 1930 bylo národnosti: *československé* 8.030 (31.7%) — z toho bylo 3.458 *Slováků; ruské* (maloruské) 6.260 (24.7 proc.), *maďarské* 4.499 (17.8%), *židovské* 5.897 (23.3%), *německé* 508 (2%), *polské* 53 a zbytek jiné.

Důsledek výsledku sčítání lidu byl vzhledem k jazykovému zákonu ten, že 18. října 1933, tedy ani ne za 15 let svobodného národního a politického života, *přestala být maďarština úřední řečí užhorodského magistrátu* a jednacím jazykem zůstal jen jazyk československý a ruský (maloruský).

Ve *veřejném a soukromém životě* velké části obyvatelstva však *maďarština je stále nejběžnější obcovací řečí*, zvláště mezi příslušníky generace starší, jež byla v jazyku maďarském vychována doma i ve škole. Národní vývoj Podkarpatských Rusínů připomíná, zvláště ve městech, po mnohé stránce probuzenské období v zemích českých. Děje se od převratu ovšem rychleji, neboť nemusí zápasit s nepřátelským útlakem a není ničím brzděn, nehledíme-li k vyčerpávajícím sporům mezi jazykovými směry: ruským a ukrajinským, k nimž je třeba přiřadit i tu a tam k životu se hlásící směr, t. zv. domácí.

Také po stránce *náboženské* je Užhorod značně pestrý. Je tu: řím.-katolíků 8.674 (32.4%), řecko-katol. 7.497 (28%), evangelíků různých církví 1.647 (6%), pravoslav. 263 (1%), židů 7.357 (27.56%), bez vyznání 799 (3%), různých jiných vyznání 541 (2%).

Brzy po válce nastal v Užhorodě *čilý kulturní, národní a politický život.* Vznikla tu řada kulturních organisací, z nichž některé si postavily i své kulturní domy. V Užhorodě je sídlo lidovýchovného „Podkarpatoruského svazu

Pečeť města Užhorodu
z r. 1635

Pohled na Užhorod

osvětového", byla tu založena už řada deníků a týdeníků, vydávaných v různých jazycích; některé z nich měly často jen krátké trvání, byly však hned zase vystřídány jinými. Všechny národnosti mají v Užhorodě své kulturní a divadelní organisace. Hraje tu v určitých obdobích divadlo maďarské i české; občas se hraje rusky, ukrajinsky, ba i židovské divadlo pořádá tu představení. O *tělesnou výchovu* se stará v Užhorodě v dnešní době řada tělovýchovných organisací: tělocvičných, sportovních, skautských a jiných. Změna vzhledem k národnostnímu složení užhorodského obyvatelstva nastala samozřejmě také z důvodů demokratických *ve školství.* Mají tu své obecné školy všechny národnosti: Rusíni, Češi, Slováci, Maďaři, Židé, je tu i cikánská škola se slovenským jazykem vyučovacím; jsou tu měšťanské školy: rusínská, česká a maďarská; ze středního školství pak státní rusínské a české reál. gymnasium, 2 třídy nově založeného hebrejského gymnasia, církevní učitelský ústav mužský a ženský, obchodní škola ruská a česká; o výchovu živnostenského a řemeslnického dorostu se stará živnostenské školství pokračovací, jež má k disposici krásnou budovu. Kromě toho je v Užhorodě řecko-katolický bohoslovecký seminář pro výchovu kněží. Demokratičnost nové správy jeví se tedy v tom, že dává všem menšinám úplnou možnost kulturní výchovy mladé generace ve vlastním jazyce.

Vcelku je možno říci, že Užhorod je město velmi pestré a zajímavé jak po stránce národnostní, tak po stránce náboženské a rasové. Tato pestrost se projevuje navenek rozmanitostí jazykovou, často také typickými výrazovými znaky rasové příslušnosti, mnohdy i v úpravě zevnějšku a ústroji obyvatelstva, v označení obchodů, živností a veřejných místností různými jazyky i druhy písma, ve způsobu života rodinného, v zachovávání různých tradičních zvyků v domácnostech i některých forem ve společenském životě a ve způsobu zábavy. Její odraz, zvláště pokud jde o zachovávání náboženských tradic, se projevuje i jinak v denním veřejném životě, na příklad přísným zachováváním šábesu a židovských svátků, za nichž židovské obchody zůstávají zavřeny; žactvo ve školách s většinou židovských dětí zpravidla v sobotu do školy nechodí, anebo chodí-li, zdržuje se psaní a pod. úkonů. Vnější rozdíly mezi obyvatelstvem se však rychle stírají.

Užhorod je už nyní ve svém základě *město moderní,* které kromě toho vyniká nad západní města v zemích českých svým rušným životem, který panuje ve dne i za večera na ulicích a do pozdní noci ve společenských místnostech (restauracích, kavárnách, vinárnách, i když hospodářská krise do způsobu života města Užhorodu citelně zasáhla).

Užhorod se dnes usilovně snaží plnit svůj úkol jako zemské hlavní město, a to nejen jako centrum administrativní, ale je dnes bezesporně také středem politického, kulturního, národního a všeho veřejného života na Podk. Rusi, maje při tom dobrou naději na další svůj rozvoj.

Dr. F. Ulman

Československý Červený kříž na Podkarpatské Rusi

Dr. Skácelík, jenž v r. 1929 na vyzvání prvního ministra zdravotnictví Čsl. republiky dr. Semeráda, jako první zdravotní referent, začal s budováním organisace zdravotnictví na Podkarpatské Rusi, vzpomíná ve své stati, uveřejněné ve Věstníku čsl. lékařů r. 1930, jaké ohromné potíže bylo třeba překonávati při této práci v prvních letech a zdůrazňuje zásluhy svých prvních spolupracovníků, zejména chirurga dr. Alberta. Zvláště klade jemu za zásluhu také to, že „dovedl využíti k pronikavému zasáhnutí ve veřejném zdravotnictví země instituce Č. K. hlavně po stránce soc. hygieny, čímž byla velmi výhodně připravena půda pro organisaci celého veřejného zdravotnictví v zemi".

Poměry na Podk. Rusi po válce byly takové, že nebylo možno ihned přikročiti k uvědomovací a preventivní sociálně zdravotní práci, jak naznačil Č. K. mírovým programem, ale kategoricky vynucovaly si zde především akce, mající ráz první pomoci, akce výpomocné rázu charitativního. Byly to t. zv. „akce stravovací a ošacovací" pro válkou ožebračený a hladem umírající lid.

V prvních letech stravovací akce (kuchyně) zahrnovaly podobně jako i akce ošacovací — dospělé i děti. V letech dalších, kdy poměry postupně se zlepšovaly, omezovala se akce ta jen na stravování dětí školou povinných a tím se dosahovalo zároveň značného zvýšení návštěvy škol, což, rozumí se, bylo taktéž nemálo ceněno. K úplnému likvidování těchto pomocných akcí nedošlo vlastně ani dosud, ježto poslední léta hospodářské krise světové a odrazem této i na zdejších poměrech, jak vám všem dobře známo, nastalo znovu zhoršení, takže bylo třeba vraceti se nejen ke zřizování dětských kuchyní v zimních a jarních měsících, nýbrž nutno bylo vraceti se i k rozdílení kukuřice a v r. 1933 dokonce rozhodnuto, na podnět ministerstva soc. péče, rozdělovati mezi obyvatelstvo nejvíce trpících krajů hotový chléb. Rozumí se, že při většině těchto akcí Č. K. disponoval prostředky státními a akce ty organisoval podle plánu, který sám sice vypracoval, avšak předkládal ministerstvu vždy ke schválení a event. pozměnění.

Místo, abych uváděl milionové sumy a sta vagonů, jimiž bylo by možno znázorniti rozsah všech těch akcí, chci se raději s vámi podělit zkušenostmi o účelnosti této pomoci vůbec. My v Červ. kříži kdysi jsme si velmi na tom zakládali a s hrdostí ukazovali diagramy a imposantní cifry, jimiž jsme chtěli vystihnouti nejen rozsah, nýbrž i skutečnou cenu této práce. Dnes, po letech trpkých zkušeností, jak vidíte, nechlubíme se už mnoho ciframi a na cenu, skutečnou cenu celé té práce díváme se značně skepticky. V tom smyslu jasně jsem se vyslovil již ve své přednášce „O poměrech na Vrchovině", již jsem

měl na schůzi hlavního stanu Čs. Č. K. 21. IX. 1932, kde za přítomnosti zástupců pražského tisku podal jsem přehled o těžké situaci na Vrchovině a o všem, co Čs. Č. K. během let ke zlepšení vrchovinských poměrů vykonal. Bylo to nedlouho po trapné tiskové kampani dvou cizích žurnalistů, pp. Hamiltona a Renna, kteří ve světovém tisku pronesli o československém režimu na Podkarpatské Rusi nespravedlivě příkrý soud.

Nebyli jsme však také bez viny, jenže naše vina byla poněkud jinde, nežli ji hledali a hledají různí naši „přátelé". Byla to chyba v samém principu našich pomocných akcí a to v tom, že jsme zadarmo po léta přidělovali potraviny i lidem práce schopným a takovýmto způsobem oslabovali i tak nevalnou jejich ochotu k práci a konec konců je vlastně demoralisovali. To nejsou snad teoretické dedukce, nýbrž bohužel pro nás až příliš přesvědčivá fakta. A na výsledky této výchovy lidu v mentalitě žebráků, na úskočné chytráctví a bezohledné sobectví, jež tyto dlouholeté akce měly v zápětí, narážíme při své práci stále. Chybami se rádi nechlubíme a zdůrazňujeme-li je v tomto případě, činíme tak vedeni jedinou snahou, aby se chyby ty neopakovaly, t. j. aby je neopakovali druzí. Bylo by už na čase, aby všichni sociální pracovníci, ba vůbec všichni lidé dobré vůle, chtějící pomáhati bídě, kterou vidí, s nejlepším úmyslem prospěti, ve skutečnosti neškodili pěstěním shora zmíněné žebrácké mentality, která jest největší překážkou opravdové sociální práce, neboť tato vždycky musí se snažiti o léčení příčinné, o odstranění kořenů zla a ne o dobromyslné, ale nekritické, bezcenné a škodlivé uspokojování natažených rukou.

Bídu podkarpatské Vrchoviny možno léčiti jedině výchovou k práci a — poskytnutím této práce. Nebude-li toho, všechno ostatní je bezcenná, pochybená felčařina a nikoliv vědecké racionální léčení této bídy. Na Vrchovinu budeme moci do nekonečna posílati vagony kukuřice bez úspěchu, bez výsledku, vyjma snad ten, že si je Vrchovinci vynutí, až snad jednou nám napadne, že by toho mohlo být dost.

Práci ovšem, a za ni kukuřici nebo chléb, nemůže ovšem dáti soukromá instituce jakou je Č. K., nemající žádné exekutivní moci. Tu může dáti svými administrativními orgány jedině stát. Jedině on může ve výjimečných dobách a poměrech jako jsou zdejší, dáti práci — a musí ji dáti — a za ni přiměřenou náhradu, ať již v kukuřici či v penězích. Ať nikdo nám netvrdí, že takové práce není. Není zde dosti silnic, cest, není regulací, a prudké vody odnášejí každoročně sta a sta kat. jiter půdy oseté (neb i neoseté) v Potisí a v údolích jiných řek Podkarpatské Rusi. Je pořád mnoho půdy, již by bylo možno vysušiti atd.

Zkrátka práce jest zde (i jinde zajisté) více než dostatek. A jest i nadbytek nezaměstnaných rukou, jichž nositelé hladoví, marně hledajíce práci a — nasycení.

To ovšem už není jen problém podkarpatský, ale v podkarpatských poměrech nabývá zvlášť ostrého osvětlení.

Bohudík, jsou i zde již první symptomy nápravy. Ještě v r. 1932 prohráli jsme sice v ministerstvu v Praze svůj zápas o nový způsob pomocných akcí: příděl práce jen schopným za „odpracování". Rozhodnuto bylo však, že chléb se bude dávati zase zdarma. Avšak již následujícího roku měli jsme možnost s povděkem uvítati rozhodnutí vlády, že napříště za pomoc poskytovanou ve formě kukuřice a pod. bude žádán přiměřený ekvivalent práce na opravách cest, silnic a pod.

Nový způsob pomocných akcí uspokojuje tedy více méně co do svého rázu, neuspokojuje však co do rozměrů a rozsahu. Bylo by třeba daleko více veřejných prací na tomto principu vedených, aby se pomohlo podstatně podkarpatské bídě. A bylo by třeba sáhnouti i na ostatní její kořeny. Tolik o pomocných akcích.

Červený kříž zasáhl však zároveň již v prvních letech pomocnou rukou také do oboru zdravotnictví. V r. 1920 zřídil v Chustu infekční nemocnici, roku následujícího s pomocí protiepidemického vlaku, zapůjčeného americkým Č. K., likvidoval epidemii skvrnitého tyfu v Marmaroši. Infekční nemocnici poté převzalo od Č. K. ministerstvo zdravotnictví a udržovalo ji v provozu až do r. 1932, kdy byla zrušena.

Když byly likvidovány epidemie, přikročil Č. K. k systematické práci v oboru soc. zdravotním, ve smyslu svého mírového programu. Na první místo tohoto programu postavil péči o mládež a jejím základem učinil *poradny Č. K. pro matky a děti* Poradny tyto (počtem 15) mají za účel zlepšiti zdravotní stav dítěte na Podkarp. Rusi a snížiti především vysoké procento dětské úmrtnosti, ve kterémžto oboru Podk. Rus pořád ještě si udržuje neblahý primát v celé republice. Lékař i soc. sestra, v poradně zaměstnaní, mají za hlavní povinnost vychovávati systematickým poučováním těhotné ženy a matky o základních pravidlech životosprávy a zejména vštěpovati jim pravidla správné výživy dětí tak, aby onemocnění dětí se předcházelo a v případech, kdy takové nastane, aby matky zavčas naučily se vyhledávati lékařskou pomoc. Poradny mají dále bojovati proti předsudkům a četným zakořeněným zhoubným pověrám rusínského lidu. Lékařské ošetření poskytuje se jen v případech, kde by si je matka jinak opatřiti nemohla. V těch případech dávají poradny i léky, ba namnoze i podpory materielní, což se dálo zvláště v prvních letech, kdy bylo třeba matky do poradny napřed takřka přilákati. Třeba však přiznati, že případů, kdy třeba poskytovati skutečné léčení a dávati i léky, jest, bohužel, na Podk. Rusi ještě pořád velké procento a teoreticky správné hledisko, že poradna jen radí a zásadně neléčí, ještě dlouho nebude možno v plné míře zde uplatniti.

Soc. sestra v poradně zaměstnaná má především bdíti nad správným pro-

váděním lékařských rad a přesvědčovati se o jejich provádění periodickými návštěvami v rodinách. Vede dále evidenci těhotných a rodiček, jež rovněž pravidelně navštěvuje. Zejména v tomto směru, ale i jinak pracuje poradna v kontaktu s nemocenskými pojišťovnami, s nimiž uzavřel Č. K. i formální dohodu o spolupráci. Mimo tuto zdravotní práci má však sestra ještě jiné úkoly rázu více sociálního (dozor na děti v cizí péči, na děti nemanželské, akce sirotčí, učňovská a pod.). Zvýšení pracovní úrovně poradny jest problémem zvýšení odborného výcviku jak sestry, tak i lékaře (kursy). V tomto směru zbývá ovšem ještě mnoho vykonati. Že prací poraden během času podaří se podstatně zvýšiti i zájem obyvatelstva o zdraví a zejména o zdraví dítěte, o tom, myslím, není třeba pochybovati.

Kromě poraden vydržuje Č. K. v horských krajích, částečně za pomoci místních spolků, tři všeobecné dispensáře a jednu zubní poradnu. Jinak pracuje v tomto směru prostřednictvím svého „Dorostu Č. K." v úzkém kontaktu se sborem, utvořeným při ministerstvu zdravotnictví, s „Péčí o chrup mládeže v Československé republice". V oboru poradenství, jak jsem se již zmínil, usiluje Č. K. o spolupráci s nemocenskými pojišťovnami, se Zemskou péčí o mládež i s Masarykovou ligou. Začátkem minulého roku pak přistoupil jako nový a velmi důležitý činitel v této spolupráci Dům lidového zdraví v Užhorodě, jehož vedoucí lékař pověřen Červeným křížem kontrolou jeho poraden po stránce odborné. Od této spolupráce slibuje si Č. K. zdokonalení a postupné zvýšení odborné pracovní úrovně našich poraden a ovšem i usměrnění poradenské činnosti i ostatních institucí dobrovolných, v tomto oboru na Podkarpatské Rusi pracujících.

O zdraví dětí pečuje Čs. Č. K. dále ve svých *prázdninových ozdravovnách,* do nichž prostřednictvím místních spolků vybírá děti na zdraví ohrožené. Též do stálých ozdravoven, zejména Ozdravovny pí. Masarykové ve Smokovci a do dětských sanatorií posílá děti zejména na Tbc. (Smokovec a Darkov.)

Po stránce sociální Č. K. pečoval především o sirotky (sirotčinec ve Svalavě likvidován a akce předána Zemské péči o mládež). Stejně odevzdána jí byla akce učňovská, jež vyslala na 1700 dětí, z nich vyučených dodnes téměř 900.

Nadále ponechal si *Č. K. žákovské domovy* pro chudé žáky měšťanských škol. Jimi prošlo již přes 1000 chovanců při nákladu asi 2,000.000 Kč. Zdravotní lidovýchovu sledovala t. zv. zdrav.-výchov. jednotka — pojízdné kino, likvidována pro značný finanční náklad a nepříznivou situaci finanční. Trvalou a podstatnou výchovnou cenu má t. zv. *Dorost Čs. Č. K.* svým programem zdravotně-výchovným (300 organisovaných škol — přes 900 tříd, přes 35.000 členů). Jak výchovnou, tak i hmotnou cenu má pro dorostové školy t. zv. „ochranitelská akce", opatřující školní potřeby sbírkami na dorostových školách v zemích západních. Dorost má též svoje časopisy: český, ruský a ukrajinský.

Tak zv. *emigrační akce,* v prvních letech značně rozsáhlá, v důsledku protiemigračních zákonů omezuje se v posledních letech jen na vypravování dětí za rodiči a na zprostředkování písemného styku mezi členy rozloučených rodin.

Zato tím více rozvíjí se v posledních letech *samaritství,* věcně navazující na původní a základní bod programu Červeného kříže, ač poněkud šíře pojatý, jako první pomoc. Samaritskými kursy snaží se Č. K. proniknouti i do nejodlehlejších vesnic a vychovati v samaritánech pomocníky lékaře — zejména v jejich činnosti policejně zdravotní. Z celkového počtu 1062 vycvičených samaritánů velmi značné procento připadá na Vrchovinu, kde potřeba racionální organisace první pomoci jest zvlášť citelná (obzvláště dobře zpracován jest po této stránce okres Niž. Verecky).

Neuvádím žádných podrobností z ostatních oborů a žádných statistik, ježto každý, kdo by o věc měl zájem, najde vše ve výroční zprávě Divise Č. K. pro Podkarp. Rus. I při zběžném prohlédnutí přesvědčí se každý, že Č. K. vykonal a koná stále, zejména pro vrchovinskou část Podkarp. Rusi, kus poctivé práce. Netvrdím, že jest ve všech směrech bezvadná a dokonalá. Jsme vděčni za každou dobře míněnou kritiku a radu, ale zejména za součinnost a pomoc při zdokonalení dosavadní práce.

MUDr. Štěpán Mikulaninec

Zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi

Pokrok ve zdravotnictví na P. Rusi, ani ne za 20 let od převratu, zasluhuje si velikého uznání veřejnosti. Tím ovšem není řečeno, že zdravotní poměry země jsou dokonalé a nepotřebují dalšího zlepšení. Jest to hlavně Vrchovina, kde jsme daleko cíle, abychom alespoň přibližně vyhověli dnešním zdravotním požadavkům. Zde není možno lehkomyslně obviňovati stát z nedbalosti, neboť po převratu povinnosti státu vůči zubožené P. Rusi byly tak rozmanité, že v krátké době je nebylo možno všechny splniti. Bylo nutno urychleně řešiti otázku: komunikační, školskou, administrativní atd., aby se mohlo pozvednouti niveau hospodářského života, zlepšiti zdravotnictví a zvýšiti sociální úroveň obyvatelstva. Abychom pochopili pokrok ve zdravotní službě naší země, bude nejlépe, když si všimneme, co se udělalo pro zdravotní povznesení lidu na Podk. Rusi před převratem a kam jsme dospěli za poměrně krátkého trvání režimu československého.

Před převratem nynější P. Rus byla rozdělena na 40 zdravotních obvodů, kde vykonávalo službu 28 obvodních a obecních lékařů. Speciálním léčebným

účelům sloužily nedokonale vybavené nemocnice v Užhorodě, Mukačevě, Berehově a Sevluši, úhrnem o 800 lůžkách. Kromě toho působil v Užhorodě ústav pro výcvik a vzdělání porodních asistentek o 12 lůžkách. Tento ústav vlastně nebyl ústavem léčebným, nýbrž byl učilištěm. Po stránce sociální byl v Užhorodě ústav hluchoněmých, v Mukačevě státní dětský domov a v Sevluši ústav pro úchylné děti. O zdravotní výchovu lidu se nestaral nikdo. Lid viděl v lékaři nepřítele, bál se ho. Venkovský lid, odkázaný sám na sebe, neměl možnosti poznati blahodárné účinky hygieny a lékařské péče. Žil osamoceně, jsa vykořisťován různými mastičkáři a šarlatány. Žil ve tmě, odloučen od světla kulturního století, v údolích, obemknutých hlubokými pralesy. Lékaře viděl lid jen při úředním očkování proti neštovicím, aneb když ho zavolal k loži umírajícího. Za těchto okolností stával se lid obětí různých infekčních chorob.

Po převratu se P. Rus rozdělila na 70 zdravotních obvodů, v nichž působí 70 obvodních a obecních lékařů. První starostí zdravotních orgánů bylo zdolání epidemií infekčních chorob. Podkarpatská Rus, hlavně její severní a východní část, byla za světové války dějištěm úporných bojů. Následkem toho rozšířily se mezi obyvateli horských krajin různé infekční choroby, jako tyfus střevní, skvrnitý, úplavice atd. Americký Červený kříž dal k disposici Čsl. Č. kříži sanitní vlak, vybavený nutnými léky, obvazovým materiálem a různými lékařskými přístroji. K němu příslušelo několik vagonů s lůžky. Tento vlak v nejtěžší době konal svědomitě svoje povinnosti. A ještě i dodnes se nepodařilo epidemie infekčních chorob z P. Rusi vymýtiti. Vyskytují se místy menší epidemie skvrnivky, střevního tyfu i úplavice, které, díky autokoloně, v zárodku jsou potlačeny a nenabývají většího měřítka.

Jelikož většina nemocnic nevyhovovala velikým návalům nemocných, bylo nutno pomýšleti na jejich rozšíření. Ústav pro výcvik a vzdělání porodních asistentek v Užhorodě dostal novou, moderně zařízenou budovu a věnuje se nyní mimo výcvik porodních asistentek i léčení ženských chorob a má i oddělení porodnické. Dnes disponuje 70 lůžky. Městskou nemocnici v Mukačevě převzal stát, udělal přestavbu všech budov, zřídil oddělení pro léčení tuberkulosy, oddělení infekční a dětské. Dále dal vystavěti moderní pavilon pro chirurgii a ženské lékařství. Postupem času byla otevřena filiálka této nemocnice v Slatinských Dolech. V zemské nemocnici v Berehově, kde nemocní leželi většinou v nouzových barácích, byly provedeny nutné adaptace a letos se dokončuje stavba nákladného pavilonu pro chirurgii a ženské lékařství. Též zemská nemocnice v Sevluši nemohla zdolati veliký nával nemocných, a proto se vystavěl pavilon pro veneriky, chirurgii, ženské lékařství a vystavěly se hospodářské budovy. Město Chust svou polohou jest předurčeno, aby se stalo centrem kulturního života východní části P. Rusi. V prvých letech po převratu působila zde infekční baráková nemocnice, s počátku vydržovaná Čsl. Červ.

křížem, později státem. Když epidemie poklesly, byla tato nemocnice zrušena. Nyní usiluje město Chust o vybudování nové nemocnice. Se stavbou ještě není započato; tato otázka jest předmětem úvah a jednání karpatoruského zemského zastupitelstva. Jelikož roentgenologie v moderním lékařství jest nezbytnou složkou diagnostickou i léčebnou, bylo zřízeno oddělení pro roentgenologii při městské nemocnici v Užhorodě, při státní nemocnici v Mukačevě a zřizuje se právě v zemské nemocnici v Berehově. Přes to, že počet nemocničních lůžek na P. Rusi k r. 1935 se zdvojnásobil, není dostatečný, protože stoupl počet obyvatel i zájem o nemocniční léčení.

Po stránce sociální se vykonala také práce. Státní dětský domov v Mukačevě dostal přístavbu a byl při něm zřízen I. ústav slepců na P. Rusi. Zemská péče o mládež vybudovala v Mukačevě velikým nákladem ústav pro zmrzačelé děti. V Užhorodě spolek „Ochrana matek a dětí" zřídil jesle a Čsl. Č. kríž v různých střediscích, jako jest Volové, Svaljava, Velká Berezná, vydržuje internáty pro středoškolskou mládež. Kromě toho vydržuje i ozdravovnu. Není třeba, abych se podrobněji zabýval známou stravovací akcí Čsl. Č. kříže.

Ale i tato zařízení ukázala se nepostačujícími pro reorganisaci zdravotní správy. Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy pomocí dobrovolných organisací začalo se zřizováním poraden ve střediscích, kam směřuje přirozený spád obyvatelstva. Těmto poradnám byly svěřeny různé povinnosti podle toho, čeho nejvíce potřeboval okrsek, v němž se poradna nacházela. Po převratu některé kraje byly přímo zamořeny příjicí a tudíž bylo jim nutno věnovati největší pozornost. Nejvíce příjice bylo v bývalé župě marmarošské.

Poradenství jest nezbytnou složkou veřejného karpatoruského zdravotnictví. Nejprve bylo nutno překonati odpor a strach horského obyvatelstva před lékařem, lékařským ošetřením a nemocnicí. To nemohlo býti překonáno jinak než zdravotní výchovou, které se věnovaly poradny, respektive soc. pracovnice i poradenští lékaři ve veliké míře. S počátku nebylo možno prováděti poradenskou péči podle předpisu. Poradny vlastně byly ambulatoria, na které se obyvatelstvo obracelo se všemi svými stesky, ať již šlo o tuberkulosu nebo jiné nemoce. Jen postupem času nabyly charakteru normálních poraden, jejichž hlavním úkolem jest preventivní činnost protituberkulosní.

Jelikož kojenecká a dětská úmrtnost přesahovala ve veliké míře úmrtnost v historických zemích, bylo nutno i zde rychle pomoci. Čsl. Č. kříž byla ta organisace, která pochopila vážnost situace a začala zakládati pro kojence, děti a matky poradny — počtem 15. V poslední době zřizuje poradny i zemská péče o mládež.

K zdokonalení preventivní péče na P. Rusi z popudu min. veř. zdravotnictví a tělesné výchovy, zemského úřadu, byl vybudován v Užhorodě Dům lidového zdraví. Státní část D. L. Z. koncentruje v sobě epidemickou auto-

kolonu a moderně zařízenou bakteriologicko-serologickou laboratoř, tudíž boj proti infekčním chorobám. Dobrovolná část D. L. Z. pod vedením kuratoria v čele s předsedou zem. presidentem Rozsypalem za finanční podpory státu, země a okresu, má též široké pracovní pole. Zatím působí v ní tři poradny: protituberkulosní poradna „Našim dětem" a poradna protivenerická. Zdá se, že v krátké době se zvětší počet poraden o poradnu pro volbu povolání a že se otevře oddělení demografické pro vědecký výzkum výživy lidu. Poradny ústavu obstarávají preventivní péči v okrese užhorodském. Ostatní práce v dobrovolné části D. L. Z. přesahuje lokální rámec a jest významu celozemského. Ústav spoluprací se všemi poradnami Masarykovy ligy proti tuberkulose a Čsl. Č. kříže hledí zorganisovati poradenskou činnost v celé zemi na jednotné základně, při čemž bere zřetel na speciální potřeby jednotlivých okrsků. Dobrovolná část D. L. Z. provádí systematickou lidovýchovu, a to nejenom ve střediscích, nýbrž všude tam, kde se o ni jeví zájem. Lidovýchova se koná vždy v řeči, jakou mluví lid a snad proto jsou lidovýchovné přednášky velice navštěvovány a pozorně sledovány. Za důležitý lidovýchovný prostředek lze pokládati soc. zdravotní (hygienickou) plakátovou výstavu, jejíž náměty jsou brány z místního prostředí a svým provedením vystihují způsob života karpatoruského lidu. Dosud byly plakáty vystaveny v Užhorodě; na počátku letošního podzimu bude plakátová výstava uspořádaná ve větších centrech země, aby v zimě mohla putovati po všech obcích P. Rusi. Diagramy o roční činnosti dobrovolné části D. L. Z. a dosavadní činnosti všech poraden, soc. zdravotní mapa Užhorodu, budou vystavovány jen ve městech, neboť by byly těžce pochopitelné pro venkovský lid. Při putování výstavky jest zajištěna spolupráce poraden, lékařů, soc. pracovnic i všech škol. Jest jisto, že všechna inteligence, působící v obcích, ochotně poskytne pomocnou ruku všude tam, kde toho bude zapotřebí.

Nelze v tak krátkém pojednání vyčerpati všechno to, co vláda československá na P. Rusi pro pozvednutí zdravotnictví již učinila. Ale z výše popsaného vysvítá, že usiluje o povznesení zdraví lidu, pokud jen toho nynější těžká doba dovoluje.

Moje pojednání by nebylo úplné, kdybych se nezmínil i o zdravotních nedostatcích, jejichž nápravu musí se snažiti docíliti příslušné úřední orgány. Když uvážíme, že na celé Vrchovině není ani jedné nemocnice, tu teprve poznáme, že jsme daleko od toho, abychom mohli prohlásiti, že o zdravotnictví na P. Rusi jest dobře postaráno. Nepostačuje ani počet nemocnic, ani počet lůžek. Největším nepřítelem zdraví horského lidu jsou však 100 km vzdálenosti od nemocnic. Úsilí lékařů, poslati včas nemocného do ústavního léčení, často ztroskotává o komunikační nesnáze. Spojení drahou jest v horských krajích nedostatečné. Taktéž jest nepřípustné cenou pro chudý kraj, kde často koruna znamená celé jmění. Pěšky do nemocnice lidé někdy nemohou pro

vážnost zdravotního stavu a jindy 60—100 km vzdálenost i pro nejlepšího turistu znamená 2—3 dny. Překonání této vzdálenosti pěšky znamená pro nemocného, podvýživou trpícího Vrchovince i při nejlepším ošetření v nemocnici slabou naději na uzdravení.

Před převratem i po převratě bylo všedním zjevem, že horalové skrývali nemocného před lékařem na půdě v seně, ve slámě, měl-li býti odvezen do nemocnice. Příčinou skrývání nemocných bylo přesvědčení, že ten, kdo se odveze do nemocnice, zemře. Nyní naráží se též na odpor při poukazování nemocných do nemocnice, jenže z jiných příčin. Vrchovinská rodina, jejímž celým majetkem jest malá chaloupka, jedna kráva nebo koza, malý kousíček neúrodného pole, nemůže zaplatiti za nemocniční léčení, aniž by se finančně nezruinovala. 22—25 Kč denně jsou pro Vrchovince peníze, které někdy nevydělá za týden, ba i za měsíc. A i když jest sezonní práce a denní výdělek sebelepší, nestačí ani na obživu a šacení pro mnohočlennou rodinu. S tím se ovšem nepočítá při vymáhání poplatků za nemocniční léčení. Proto není se čemu diviti, že raději se nechá chorý zemříti bez nemocniční pomoci, jen aby se ostatní členové rodiny nedostali do bídy. Bude-li se tak i nadále rigorosně postupovati při vymáhání nemocničního dluhu, není v blízké budoucnosti naděje na podstatné zlepšení zdravotnictví vrchovinského lidu.

Druhá věc eminentního významu pro zlepšení zdravotních poměrů naší země jest úprava školního lékařství. Různé zdravotní vady v útlém věku zanechávají svoje stopy na organismu až do smrti a mohou míti rozhodující vliv na tělesný vývin člověka. Upraviti tyto vady zavčas znamená zdokonaliti tělesnou zdatnost jednotlivců, což jest v zájmu státu i celé lidské společnosti.

Alkoholismus na P. Rusi jest nyní paralysován osvětovou činností různých spolků, lidovýchovnou činností učitelů, lékařů, poraden a dobrovolné části D. L. Z. Nebylo by však rozumné, potlačení alkoholismu přičítati jen těmto činitelům; alkoholismus jest zmírněn hlavně nedostatkem peněz.

Nesmíme pouštěti se zřetele také otázku lues. Ačkoliv pro léčení lues po převratě byly vystavěny 2 poradny tam, kde toho nejvíce bylo zapotřebí, vyskytuje se lues po celé P. Rusi. Jest tomu tak i v jiných zemích, ale tam vzdělanější obyvatelstvo, může-li, vyhledává soukromé lékaře, aneb obrátí se samo tam, kde se mu poskytne bezplatného léčení. Jinak jest tomu na Podk. Rusi. Příjice nebolí, tudíž není považována za nemoc. Přes to, že ve všech poradnách i v nemocnicích poskytují se léčení nemajetným luetikům zdarma, není tato akce příliš intensivní. Vyskytují se různé potíže. Jednou z nich jest stanovisko starostů a notářů v obci, kteří vydávají vysvědčení nemajetnosti jen jedincům, nemajícím opravdu nic. Malá chaloupka a kousíček políčka znamená u starosty nebo notáře bohatství a takový člověk jest zpravidla pokládán za schopného zaplatiti útraty za léčení i léky. Když uvážíme, že jde obyčejně o obyvatelstvo neúrodného kraje s početnou rodinou, které

má také určité daňové povinnosti vůči státu, potom jistě nahlédneme, že toto stanovisko není správné.

Kretenismus, jímž si P. Rus v naší široké veřejnosti i v cizině vydobyla smutně slavné pověsti, jest také kapitolou pro sebe. Vědecké kruhy považují strumu s kretenismem za výsledek nedostatku jodu v potravinách a v pitné vodě. S úplnou rozhodností však nikdo nemůže popříti, že zde působí ještě různí jiní činitelé, kteří zatím zůstávají lékařskému badání utajeni. Proti tomuto neduhu ve všech krajích, kde se vyskytuje, se dává užívati zředěný jodový roztok, hlavně školním dětem, v množství několika kapek denně. Podle dosavadních zkušeností jsou u nás krásné výsledky u nezestaralých strumat. Tam, kde již nastala vazivová přeměna, účinek jodu jest nepatrný, skoro žádný. Třebaže jodový roztok lze připraviti za laciný peníz, i to naráží při hromadném užívání na finanční potíže. Tento problém bude nutno studovati velice bedlivě, než dospějeme k jeho praktickému řešení. Pro zajímavost zde uvádím, že struma se vyskytuje nejvíce na Vrchovině užocké a volovské, kdežto na Vrchovině kolem Rachova a Jasině jí téměř není, ač všechny tyto kraje jsou stejně hornaté.

V níže položených místech P. Rusi jest značně rozšířeno onemocnění na malarii. Přes veliké úsilí zdravotních činitelů nebylo možné docíliti zániku této choroby. Malarie se vyskytuje stále v počtu měnivém. Příčinou této nemoci jsou močály, prostírající se hlavně kolem Mukačeva a Berehova. S vysušováním močálů se již začalo, ale dokončení assanační práce vyžádá si delšího času a většího finančního nákladu.

Mimo lékaře čeká zde veliká práce na učitelstvo. Zanedbané hygienické poměry přímo volají o nápravu. Marná jest snaha lékařů, pokud obyvatelstvo nebude přesvědčeno o nutnosti čistoty. A tu učitel stojí nejblíže k srdci dítěte, neboť vychovává je od útlého mládí a nejlépe může usměrniti způsob jeho života a vštípiti mu smysl pro čistotu. Staří lidé jsou nekompromisně konservativní, ale musí ustoupiti mladé generaci, od které očekáváme, že dovede P. Rus k šťastnější budoucnosti.

Jsme si všichni vědomi velikého pokroku ve zdravotnictví P. Rusi, ale i toho, že práce k zajištění zdraví lidu nikdy nemůže býti považována za skončenou. Proto se nesmí pouštěti se zřetele nedostatky zdravotních zařízení a snahou všech nás musí býti ustavičné zdokonalování zdravotních potřeb země. Splníme-li vše, co bude v našich silách, můžeme se klidně dívati do očí kritice budoucích generací.

Karel Hostaša

Na okraj dopravy a zájezdů na Podkarpatskou Rus

Po všech tratích Podkarpatské Rusi jezdí čsl. vlaky. Československé automobily obstarávají dopravu na všech silnicích, zemi spravují okresní hejtmani, ustanovení československou vládou, školy staví československý stát, o nezaměstnané se stará československý stát a přece při některých příležitostech se ukazuje, že Praha je duším zde tak vzdálena.

Zaznamenáváme-li na jedné straně, že vykonané konsolidační dílo je práce gigantická, musíme tak po spravedlivosti zaznamenati, že je to především dílo, vykonané místní zemskou správou, jež byla vybavena určitými plnými mocmi, zatím co trvající přitažlivost Budapešti na neposledním místě je dílem neohebnosti centrálních úřadů, které si zejména v dopravě vyhradily zásadní rozhodování.

Dobrá, vyhovující a poměrům přizpůsobená doprava má na Podkarpatské Rusi nikoli jen význam hospodářský, nýbrž stává se zde vlivem nejrůznějších okolností důležitým činitelem čistě politickým. Jak hospodářský, tak i politický význam dopravy na Podkarpatské Rusi je stejný, lépe řečeno, je vlastně totožný. Je-li Budapešť o celých 9 hodin cesty vlakem blíže nežli Praha, pochopitelně nelze předpokládati, že ti z Podkarpatské Rusi, kteří cestovní náklady mohou nésti, budou jezditi do 1000 km vzdáleného hlavního města, kam trvá cesta 15 hodin. Uvážíme-li pak ještě, že v cestovních nákladech je rozdíl téměř dvě třetiny, porozumíme, proč Podkarpatská Rus inklinuje k Pešti, která celkové naší neohebnosti dovede výhodně zužitkovati pro svoje potřeby.

Před nedávnem bylo z Podkarpatské Rusi navrhováno, aby byla osobní doprava zrychlena zavedením dálkového vlaku, jenž by projel vzdálenost Praha—Košice s co nejmenším počtem zastávek a dopravoval na *východní Slovensko a Podkarpatskou Rus.*

Ministerstvo železnic k tomu vyslovilo názor, že by na „létajícího Košičana" doplácelo a že zejména pochybuje o tom, že by si města, na trati ležící, dala líbiti, aby dálkový vlak jimi projížděl, aniž by zastavil. To je ovšem starost, velmi podobná starosti člověka, jenž pečuje a dbá o svou kravatu, ale o střevíce se nestará a dopouští, aby mu do nich teklo. Sloužit vzdálenému kraji dovedou anglické železnice. „Létající Skot" na příklad projíždí 600 km vzdálenost z Londýna na sever 90 km hod. tempem bez zastávky. Při tom projíždí městy jako Northampton a Birmingham a přece si tato města nestěžují a dají si projíždění líbiti.

Zavedením dálkového vlaku z východu na západ a opačně by bylo dosaženo především toho, že by ustaly stesky na hrozně dlouhou dobu, ztráve-

nou ve vlaku. Jsou lidé — a je jich dnes většina — kteří jen těžce si mohou dovoliti ztratiti 15 pracovních hodin za den. Obavy ministerstva železnic jeví se lidem na Podkarpatské Rusi lichými, neboť víme zde všichni, že velikou překážkou rozvinutí rušnějšího cestování na trati z východu na západ a opačně je právě těch 15 hodin. Proto jezdí jedni do Pešti, Češi a státní zaměstnanci pak jezdí jen v nejnutnějších případech. Důležitější důsledek je to, že by se východ připoutal úžeji k západu, že by se invase myšlenek z jihu omezila na nejmenší míru, naproti tomu by se však uspokojivě a skutečně živě rozprostřela na Podkarpatské Rusi myšlenka našeho státu. Je ovšem třeba ještě doplniti, že nejvíce by tomu napomáhalo, kdyby se ministerstvo železnic dovedlo zbaviti zakořeněného nerespektování vzdáleností na tratích východo-západních. Dokud nebudou upraveny také přepravní tarify, do té doby budou stále poměry podobné dnešním, protože východ potřebuje vyvážeti svoje produkty. Je to hlavně dřevo, jež však na trzích Čech nepadá vůbec v úvahu, protože prostě pro vysoké přepravní tarify je neschopno i nejmenší soutěže.

Máme tu však ještě jinou otázku.

Zatím co po celé léto hostují u sportovních klubů (i českých!) na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi kluby z Maďarska, neobjeví se tu ani jeden z klubů českých. Hodnota sportovních zájezdů s hlediska propagandy je dnes již dávno doceněným faktorem.

Všimneme-li si věci blíže, přicházíme k nelichotivému závěru, jenž na konec se stává naší vlastní obžalobou. Nejen, že jsme dveře na jih nechali otevřeny, ale dveře na západ jsme docela i zatarasili a zabarikádovali.

A to takto:

Je-li vyjednáváno o zájezd (dnes se vlastně již ani nedějí pokusy zájezd sjednati) některého klubu z Čech, vyvstane zanedlouho překážka naprosto nepřekročitelná v otázce odměny, která se zpravidla pohybuje mezi 13.000 až 15.000 Kč. To je však pro kterýkoli klub na Podkarpatské Rusi suma tak závratná, tím závratnější, že je pak třeba ještě platiti ubytování mužstva, cestovné, stravu atd.

Protějšek tomu tvoří kluby maďarské, které u vědomí propagačního významu přijíždějí ochotně, a to za obnosy 5000—7000 Kč. Za takových okolností se přirozeně nelze diviti, je-li veliký počet nedělí obsazen kluby z Dolní země, které mimo sportovní výkon, jejž publikum chce viděti především, přivezou také injekci integrálních vzpomínek a ducha starých maďarských hranic.

Na západě je tolik skvělých footbalových mužstev, že by bylo možno každou neděli obsazovati. Toho však ani není třeba. Byl-li by uskutečněn jednou za měsíc zájezd některého českého skvělého klubu, ukáží se propagační účinky ihned po ukončení footbalové sezony při kalkulaci na období příští.

Snad by čsl. footbalovému ústředí stálo u vědomí významu sportu pro upevnění a prohloubení státní myšlenky za to, zavázati některé prvotřídní kluby k uspořádání zájezdu za režii na Podkarpatskou Rus, podobně jako ministerstvu železnic u téhož vědomí včleniti do nového jízdního řádu „létajícího Košičana".

Václav Čížek

Tělesná výchova na Podkarpatské Rusi

Nejvýchodnější část naší republiky — Podkarpatská Rus — má také svoji tělesnou výchovu. Není sice právě na své výši a není také úměrná rozvoji tělesné výchovy v zemích historických, ale jest zde oproti rokům předválečným značný pokrok. Zatím co před válkou věnovaly se sportu a tělocviku pouze vrstvy nejzámožnější, rozšířil se po převratě zájem o těl. výchovu tak dalece, že i v nejzapadlejších vískách pěstuje se denně ve školách tělocvik a vedle toho i některý z mnoha druhů sportu.

Sport stává se hlavně pak na venkově velmi populárním, neboť ukazuje mládeži cestu k zdravému soutěžení před veřejností. Mizejí pomalu pověstné rvačky v hospodách, vyvolané mnohdy jen z touhy po slávě, při nichž ukazovali parobci svoji udatnost. Veřejnost rváče odsuzovala, ale po dlouhý čas nesnažil se nikdo, aby jejich sílu a výbojnost vedl kladným směrem. Nyní však zásluhou různých tělovýchovných organisací, škol a také i jednotlivců, tělesné výchově na Podkarpatské Rusi svítá.

Nejpronikavěji a také nejúspěšněji vedou si v oboru tělesné výchovy *sokolské jednoty*, jichž jest na Podk. Rusi celkem 19 a které měly k 1. lednu 1935 asi 5000 členstva, dorostu a žactva. Jejich činnost neomezuje se pouze na cíle tělocvičné, nýbrž i vzdělávací, a proto jsou veškeré jejich podniky velmi četně navštěvovány. Žel, že veškerá ta záslužná práce sokolská nenachází dostatečného porozumění se strany příslušných činitelů, aby umožnili vystavění více sokolských stánků než ony 2 sokolovny, které zde v Mukačevě a Svalavě máme.

Ze sportu největšímu zájmu se těší *kopaná*. Hraje se ve 12 slovanských klubech, z nichž nejstarší jest Čs. SK Užhorod, založený roku 1920, a v 10 klubech maďarských. Po úspěších, kterých dosáhl v posledních letech nadějný SK Rusj, Užhorod, lze pozorovati značný zájem o tento sport v kruzích rusínských. V několika letech byly ustaveny přičiněním Rusínů tyto nové kluby: SK Beskid, Sevluš, SK Duchnovič, Mukačevo, SK Královo n. Tisou, SK Rusj, Chust a SK Duchnovič, Ťačovo. Rozvoj tohoto sportu pronikl

konečně i zde do pracujících vrstev dělnických a zemědělských a jako doklad máme zde několik klubů, které si velmi čile vedou. Z celkového počtu 22 organisovaných klubů má plných 17 svá hřiště oproti čtyřem popřevratovým.

Dalším nejúspěšnějším a také nejrozšířenějším sportem jest *lyžařství*. Propaguje se v sedmi lyžařských odborech Klubu čsl. turistů, skoro ve všech sokolských jednotách a žel, pouze ve dvou sportovních klubech. Tento sport má na Podk. Rusi ty nejlepší podmínky k svému rozšíření, neboť lyží může se zde použíti nejen jako potřeby k provozování tohoto sportu, nýbrž i jako laciného dopravního prostředku ve zdejších horských krajích. Dřeva, hlavně pak velmi dobrého jasanu, máme zde nadbytek, není tu však nikoho, kdo by vyráběl lyže za lidovou cenu, aby si zajistil dostatečný jejich odprodej. Přes to však lyžařství pomalu, ale jistě, zapouští své pevné kořeny. Zásluhu o to mají nejen výše uvedené kluby, nýbrž i řada jednotlivců, z nichž na prvém místě nutno uvésti zemského presidenta Rozsypala, který mimo značné částky, darované na nákupy lyžařského materiálu, věnoval Podkarpatské župě Svazu lyžařů jako putovní cenu pěkný křišťálový pohár.

Tennis jest pro zdejší poměry ještě příliš nákladný sport, přes to však učinil od převratu ohromný pokrok. Tak jen v Užhorodě, kde byly pouze 4 tennisové dvorce, jest jich dnes ne méně než 25, a podobný vzestup jest i v jiných větších městech. Tennis se hraje celkem v 17 odborech (Užhorod 5, Mukačevo 4, po 1 v Berehově, Ťačově, Svalavě, Sevluši, Terešvě, Chustu, Rachově a V. Berezném), z nichž organisovaných jest pouze 9. V dobách předválečných se hrál tennis závodně jen v Užhorodě, Mukačevě a Berehově.

O *turistiku* se starají velmi snaživě odbory Klubu čsl. turistů v Užhorodě, Mukačevě, Rachově, Ťačově, Vel. Berezném, Volovci a Volovém. Jejich přičiněním byly označkovány a upraveny turistické cesty, postaveny a udržovány jsou chaty, zařízeny noclehárny a odkryta řada čarokrásných míst. Turistika před válkou zde vůbec neexistovala, soudíc podle toho, že nezanechala zde žádných turistických památek. Na naše prvé průkopníky turistiky dívalo se zdejší obyvatelstvo v prvních letech po převratě velmi nedůvěřivě a při rozmluvě velmi otevřeně prohlašovalo, že — maďarské panstvo — tak „na pěšo" dříve necestovalo. Na Podkarpatské Rusi jest krásně a poměrně velmi lacino, a proto v posledních letech jest možno pozorovati zde zvýšený turistický ruch. Tato skutečnost přiměla též turistické odbory ke stavbě nových deseti chat.

Ostatní druhy sportu se pěstují jen v menších rozměrech. Pravou popelkou jest u nás *atletika*. Tento druh sportu, který dovede jinde vyvolati zájem tisíců, na Podkarpatské Rusi spí. Ne snad proto, že by tu nebylo výkonných sportovců, nýbrž proto, že není zde dostatek odborných pracovníků, kteří by tento krásný a zdravý sport vedli. Snad během doby, až se vrátí zdější mladí lidé ze studií, použijí nejen v atletice, nýbrž i jiných oborech

vědomostí, které k rozvoji tělesné kultury na vyšších školách získali. Ti snad příkladněji a populárněji přesvědčí své žáky, že cílem tělesné kultury není jen vítězství nad soupeřem, nýbrž především *zdraví* a harmonie síly a krásy. *Těm* budiž zákonem propagovati tělocvik a sport mezi nejširšími vrstvami lidu a získati pro ně co nejvíce zájemců. Přispějí tím jak k rozšíření tělesné kultury, tak i ke zdraví podkarpatoruského lidu.

Literatura a umění

umění lidové

školství

náboženství

zvyky a pověry

—

Dr. Antonín Hartl

Přehled literárního hnutí na Podkarpatské Rusi

Slibný rozvoj národního a literárního obrození, které se na rusínském Podkarpatsku projevilo zvláště živě po roku 1848, byl zabrzděn po rakousko-uherském vyrovnání prudce postupující maďarisací inteligence, takže do XX. století tento zlomek maloruského národa vstupuje téměř bez vůdců a bez politických tužeb. Jeho kulturní hlad ukájejí dva skrovné časopisy, užhorodská „Nauka" (od roku 1895 dodnes, přezvaná na „Svobodu") a peštská „Nedilja" (1898—1919), vedle kalendářů a náboženských knížek. Tradiční styky s Haličí a se Slováky ustávají téměř docela, Rusíni uherští nezúčastňují se již ani hnutí nemaďarských národností a národnostního kongresu v r. 1895 a kolem roku 1900 umírají přední kulturní pracovníci a básničtí vůdci lidu (1899 Stavrovskij-Popradov, 1900 Alexander Pavlovič, 1903 Evhenij Fencik, 1904 J. Silvaj). Práce se ujímá mladší vrstva duchovenská, jediná inteligence, aspoň zčásti uchráněná maďarisace, ale básnické slovo téměř vymírá.

Na počátku XX. věku není vynikajících básníků, zato se pilně pracuje naukově, zejména v oboru kulturních dějin podkarpatských (pokud jde o práce vědecké, maďarsky, pokud jde o stati populární, rusínsky), a kalendáře vydavatelské společnosti „Unio" (Misjacoslovy) vyplňují práce horlivých dělníků na poli církevních dějin místních, které psali kněží Jurij *Žatkovič* (1855—1920) a Vasilij *Hadžega* (nar. 1864). Kněz Evmenij *Sabov* (1859 až 1934) vydal mluvnici ruského jazyka a Chrestomatii podkarpatoruského písemnictví, doprovázeje ji prvním náčrtem jeho dějin. Všestrannou činnost buditelskou vyvíjí redaktor „Nauky", kněz Aug. *Vološyn* (nar. 1873), autor četných učebnic a bystrý publicista.

Odborná laická věda byla zastoupena jmény historika Antala *Hodinky* (nar. 1864), jenž své práce publikoval výhradně maďarsky, a dvou filologů a literárních dějepisců, Alexandra *Bonkáló* (nar. 1880) a zejména Hiadora *Stripského,* jenž své badání obrátil hlavně k výzkumu slovesných památek XVII. století na půdě podkarpatské. Avšak tito učenci ve chvíli politického osvobození Rusínů setrvali v Maďarsku a nestali se organisátory vědeckého a kulturního ruchu na P. Rusi; tento úkol připadl prořídlé kněžské inteligenci, národně uvědomělé, a vědeckým pracovníkům ukrajinským a ruským (zejména z emigrace). Z Ukrajinců vedoucí místo zaujímá filolog Ivan *Paňkevyć* (nar. 1887), znalec podkarpatoruských nářečí, badatel v dějinách starého písemnictví podkarpatoruského a organisátor práce národopisné, románopisec Volod. *Byrčak,* autor čítanek a prací literárně dějepisných, zejména stručného přehledu dějin literatury podkarpatoruské, historik Eug. *Perfeckyj,* dějepisec umění Volodymyr *Zalozećkyj* (studie o chrámové architektuře), pedagog Arkadij

Životko a j. V čele ruských badatelů stál petrohradský učenec Al. *Petrov* (zemř. 1931), zakladatel kritického dějezpytu podkarpatského, v oboru literárně historickém pracují Jul. *Javorskij*, lit. dějepisec A. V. *Francev* z Prahy, moskevský F. F. *Aristov* a mladý Eug. *Nedzielskij*, autor objemného přehledu karpatoruské literatury (1932), a v etnografii Petr *Bogatyrev*. Z Čechů chopili se výzkumné práce Florián *Zapletal* (o stycích česko-rusínských a o dřevěných cerkvích), Frant. *Tichý* (studie literárně historické), J. *Král* (práce bibliografické a zeměpisné), Ivan *Klášterský* (výzkum botanický), V. *Chaloupecký* (dvě studie k nejstarším dějinám), K. *Krofta* (náčrt dějinného vývoje), F. *Gabriel* (hospodářské dějiny) a j.

Převrat poválečný způsobil také hluboký přelom kulturní. Potřeby nově organisovaného a vlastně nově budovaného školství vynutily si stanovení vyučovacího jazyka, který se měl opírat o domácí nářečí. Protože však starší písemnictví nevytvořilo samostatného jazyka spisovného, užívajíc ponejvíc ruštiny, značně promíšené dialektickými živly maloruskými a církevně slovanskými archaismy, nastal zápas o to, zda tento místní jazyk, který se má státi jazykem vyučovacím a snad i jazykem spisovným, má se přibližovati ruštině nebo ukrajinštině. A ze sporu původně pravopisného stává se spor jazykový, ba spor o národní orientaci, národní příslušnost ruskou či ukrajinskou. Z domácích příslušníků se přiklonil A. Vološyn ke směru ukrajinskému, E. Sabov ke směru ruskému a tak se vyvinul jazykový dualismus, bilinguismus, a obrozující se literární hnutí vytváří literaturu, psanou dvojím jazykem, ukrajinským a ruským, které zase mají některé odstíny podle toho, jak věrně se drží domácí nářečové základny.

Směr ukrajinský projevil dříve svou iniciativnost, založiv v r. 1920 osvětový spolek „Prosvitu" — směr ruský založil 1923 Společnost Alexandra Duchnoviče. Rozrůstají se rychle týdeníky obou směrů a v nich se objevují nová jména spisovatelská; vznikají časopisy pro mládež, které se z nedostatku speciálně literárního časopisu stávají orgány nové tvorby literární (ukrajinská „Pčilka") — skromňoučké literární přílohy politických časopisů, jako byla příloha deníku „Rusyn" („Nedilja") v r. 1923, literární příloha „Svobody" v r. 1930 a „Ukrajinského slova" od r. 1934 neměly dlouhého trvání; měsíčník „Naša zemlja" (1925—28), vydávaný Grendžou Donským, byl orientován komunisticky. Orgány vědecké práce stávají se ukrajinský Zbornyk tovarystva Prosvita a revue „Podkarpatská Rus" (od r. 1924) a ruský časopis „Karpatskij svět" (zanikl 1934).

Ve sporech o jazykovou a národní orientaci, které zasahují i do politické, sociální a náboženské sféry veřejného života, rodí se nové písemnictví, podstatně odlišné od tvorby předválečné. Jeho nositeli nejsou již výhradně kněží, nýbrž nová vrstva inteligence, laikové (učitelé, studenti) a jeho duch je proto lidovější a laičtější. Iniciativu mají tu opět spisovatelé ukrajinského směru.

Vycházejí tenké sbírky básní a povídek, kdežto předtím veškerá tvorba slovesná byla ukládána do časopisů a kalendářů — knižně vycházely skoro jen učebnice, knihy modlitební a něco literatury pro lid (snáře a pod.).

Osvobození země z panství maďarského osvobodilo tudíž také básnické slovo a odkrylo prameny slovesného tvoření, zasypané maďarským denacionalisačním postupem. Hned v roku 1920 vydal I. Polivka sebrané spisy Alexandra *Pavloviče,* básníka školy Duchnovičovy, a v r. 1923 vyšel první soubor básní Alexandra *Duchoviče* péčí Čecha F. Tichého. A v témž roce vyšla i první původní básnická prvotina podkarpatoruská: „Kvity z terńom". Jejím autorem byl Vasil Grendža-Donśkyj, tehdy bankovní úředník a člen redakce deníku „Rusyn". Tenká knížečka tato byla první knihou veršů Podkarpatského Rusína. A hned narazila na otázku jazyka spisovného. Odpovídala na ni prakticky (svým jazykem a pravopisem, blízkým ukrajinštině) i teoreticky (úvodním slovem ukrajinského básníka emigranta). Tento úvod odmítá „vypůjčený jazyk" (t. j. ruský), kterým lze sice psát poučnou a vědeckou prózu, kterým však nelze tvořiti „poesii, píseň srdce, která roste z krve a ze slz národního bolu," neboť srdce nemluví nikdy cizí řečí; básnickou řečí Podkarpatských Rusínů může být tedy jen jazyk národní, jazyk lidu, t. j. jazyk ukrajinský. Tímto programem stává se obsahově nenáročná sbírka veršů událostí a její autor zakladatelem ukrajinského básnictví na P. Rusi: ukrajinský směr ujímá se tak v básnictví podkarpatoruském iniciativy a udrží si do roku 1928 místo výhradné, ale i po tomto roce, ve kterém se ke slovu přihlašuje básnictví, psané jazykem ruským, dovede si uhájiti své převahy.

Vasil *Grendža-Donśkyj*[1]) se takto ocitl v čele poválečného básnictví podkarpatoruského. Vyznačuje se také největší plodností a všestranností: píše verše lyrické i epické, povídky i dramatické pokusy. Má při tom smysl pro aktuálnost, který v lyrice projevuje verši vlasteneckými a sociálními motivy, v epice zálibou pro děje osvobozenského hnutí z let 1919—20, kdy se mezi Rusíny projevily tendence protimaďarské. Nepřekvapuje, že tento pěvec bídy svého lidu a elegik byl stržen hnutím komunistickým, které se po roku 1925 prohlásilo pro směr ukrajinský; ale ježto sociální vyznání bylo spíše náladou než programem, setkáváme se s ním po r. 1928 zase v časopisech, které jsou mluvčími směrů nesocialistických. Také jeho místo v čele obrozeného poválečného básnictví podkarpatoruského je založeno spíše na jeho časovém prvenství

[1]) Nar. 1897 ve Volovém na Marmarošsku, bankovní úředník a žurnalista (1923 v redakci deníku „Rusyn", 1925—28 vedl měsíčník „Naša zemlja", přispívá do „Svobody", „Pčilky". „Ukrajinského slova"). Knihy veršů: „Kvity z terńom" 1923, „Zoloti ključi" 1923, „Śljachom ternovym" 1924, „Kytycja kvitok" 1925 (pro mládež), „Sirotyna" 1925 (veršované drama), „Ternovi kvity z polonyn" 1928, „Červona skala" 1935 (epická báseň); povídky: „Opovidanja z karpatskych polonyn" 1926, „Na zovstryč voli" 1930.

než na jeho uměleckých výbojích. Jeho myšlenkový svět jest obsažen jednak v staré básnické tradici, jednak v dobové atmosféře politické; je to vlastenecká lyrika, zpívající o kráse rodného kraje a rodné mluvy a lkající nad osudem země a jejího lidu — tak psali vlastenecké verše Duchnovič, Pavlovič a Fencik, snad jen s menší dávkou pesimismu, u nich jistě více oprávněného. Grendža nahradil jen jejich odevzdanost ve vůli boží akcentem revolučním; píše břeskné výzvy ke vzpouře a zabarvuje je příměsí sociální revolučnosti. I jeho epika se opírá o tradiční vzory domácí a věří v heroické legendy minulosti, stavíc před oči přítomnosti ideál rusínského hrdiny, ale později se obrací k dobám předpřevratovým. Slovem: staré vlastenecké básnictví Grendža zlaicisoval, zrevolučněl a spojil s básnictvím sociálním. Při tom mu ušel osvobozenský význam převratu; jeho verše lkají stále nad nesvobodou lidu: „dnes jako včera" — reflexu osvobození nenajdeme téměř v rusínském básnictví, jako je mu cizí záblesk každé národní víry a filosofického optimismu; v tom je Grendža typický.

V r. 1926 ohlásil se směr, zahájený Grendžou, almanachem „Trembita"; tu už vystupuje — vedle povídkářů — celá básnická škola. Z básníků tohoto almanachu (Grendža, Boršoš, I. Vasko, D. Zubryckyj, I. Myhalka) záhy vynikl učitel Julij *Boršoš Kumjatśkyj.*[2]) Je výhradný lyrik. Jako u Grendži zpívá se v jeho sbírkách veršů o krásách a smutcích rodné země a vlastenecká tendence dusí živel subjektivní, intimní. Ale Boršoš dostává se od povrchu k duši kraje a přírodní kulisy se mu stávají symboly lidského a národního osudu. Tradiční forma se uvolňuje a zjemňuje: básník užívá patetického volného verše anebo dává své lyrice nejkřehčí písňové tvary s jemným vyhrocením tématu. Dává svým básnickým sbírkám i vnitřní výstavbu (jeho „sociální poesie" jsou shrnuty do knížky „Kraina dyv", jeho výzvy k mládeži do sbírky „V Karpatach svitae"). Jeho zájem je užší, ale také soustředěnější než Grendžův, jeho tvárné úsilí výraznější, jeho vývoj slibnější.

Ale už za skupinou „Trembity" nastupuje mladší vrstva básníků; z ní vydali knižně své prvotiny Mykolaja *Božuková,*[3]) autorka některých zdařilých milostných a náladových písní melodického jazyka a křehké písňové stavby, která do objektivní dosavadní lyriky vnesla živel intimní, řeč srdce, *Zoreslav,*[4]) pseudonym vasiliánského mnicha, básník meditativní, jenž zatížil svou vyspělejší formu reflexemi náboženskými a etickými, a konečně pěvec romanticky zjitřených nálad F. *Viľšyćkyj.*[5]) (Knížku básní pro mládež vydal Ale-

[2]) Nar. r. 1905 ve V. Kumjatech u Sevljuše. Básnické sbírky: „Vesnjani kvity" 1928, „Z moho kraju" 1929, „Kraina dyv" 1934, „V Karpatach svitae" 1935.

[3]) Nar. 1907 v Malém Bočkově, učitelka (provd. Štefucová). Po vydání debutu „Poeziji" 1930 se odmlčela.

[4]) Sbírka básní: „Zi sercem u rukach" 1933.

[5]) Vl. jméno Fedir Potušnjak, nar. 1910 v Osé. Psal do „Pčilky", „Podkarpatské Rusi" a do Almanach Sojuzu. Vydal sbírku: „Daleki vohni" 1934. Studuje filosofii v Praze.

xander Poljanskyj.[6]) Po časopisech se objevují satirické verše M. Baraboli, na čas zmlklého, M. Pojdy, M. Kabaljukové a j.

Vycházelo-li básnictví ukrajinského směru z lidové písně a z domácí tradice, navázal nejvýraznější představitel ruského směru na vzory ruských básnických klasiků, které mu daly bohatství hotové formy, slovního, obrazového a myšlenkového základu, základu mnohem širšího, než jaký mohla poskytnouti domácí tradice veršovnická. Proto také usiluje básnictví tohoto směru, jak je vyjádřil A. V. Karabeleš, vřaditi se do širokého toku mateřské literatury ruské: tu však nastává otázka, nevzdaluje-li se vytyčením tohoto cíle opory, kterou poskytuje domácí základna. A. V. *Karabeleš*[7]) a jeho ruský směr v básnictví přihlásil se k slovu knižním debutem v r. 1928; v roce následujícím vyšla jeho další kniha a dvě knihy druhých dvou básníků ruského směru. Od té doby zmlkla knižní produkce lyrická v jazyku ruském, zatím co ukrajinská ediční činnost přes dvouletou pausu (1931—32) neutuchla. Karabeleš, v té době theolog, medituje v duchu katolického dogmatu o Bohu a píše přírodní a milostnou lyriku i vlastenecké výzvy a vyzvání s elegickým nádechem, překlenuje propast mezi malou skutečností a touhou snem o velkém světě ruském od Popradu po Vladivostok. Užší svět myšlenkový mají tenké lyrické knížky druhých dvou autorů, mladého Michajla D. *Popoviče,*[8]) právníka, a Pavla S. *Fedora,*[9]) pedagoga, jenž své staromódní verše nedovede uchránit pedagogického suchopáru.

V *povídce* uplatnil se směr ukrajinský se stejnou převahou jako v produkci veršové, a to především realistickými obrázky ze života lidu. Sedlák Lukač *Demjan*[10]) vydal už v r. 1920 povídku „Čort na vesilju" z fantastického světa lidových pověr, jimž tento spisovatel věří stejně pevně jako prostí čtenáři a jež dovede vypravovati právě s lidovou schopností vyprávěčskou. Volba těchto látek sama a naivnost víry v jejich podání zabarvuje primitivní realism těchto povídek romantickým oparem. Proti folkloristické barevnosti i ponurosti vypráveče Demjana jsou povídky školního inspektora Alexandra *Markuše*[11]) realistickými pohledy do duše rusínského sedláka, jehož všední a krušný život autor prosvěcuje paprsky shovívavého a laskavého humoru. Jím se povídková próza dostává od vnějšího popisu, od povrchu ke světu vnitřnímu, jeho děj

[6]) Nar. 1890 vo Verjacích na Marmarošsku, učitel. Vydal drobné prózy „Opovidanja lovcja" 1925 a sbírku veršů pro školní mládež „Vid sercja do serdeńka" 1934.

[7]) Nar. 1906 v Tibavě, studoval s počátku teologii, nyní profesor v Chustu. Vydal lyrické sbírky: „Izbrannyja stichotvorenija" 1928 a „V lučach razsvěta" 1929.

[8]) Nar. 1908 ve Velkých Komjatách, studoval práva v Praze. Vydal sbírku veršů „Pervye stichi" 1928.

[9]) Nar. 1884 v Novém Městě při Salance, úředník školského referátu v Užhorodě. Vydal sbírku „Mysli" 1929, drama „Nesčastnaja suďba" 1927, veselohru „Pravda poběždaet" 1929 a literárně historické „Očerki karpatorusskoj literatury" 1929.

[10]) Nar. 1894 ve Vyšních Vereckách, zemědělec. Povídky: „Čort na vesilju" 1920 a „Viďma" 1924.

[11]) Nar. 1891 v Chustě, školní inspektor. Vydal sbírku povídek „Vymirjaly zemlju i inšy opovidanja" 1925 a některé učebnice; rediguje měsíčník pro mládež „Naš rodnyj kraj".

není určován zásahy vnějšími, nýbrž duševní stavbou člověka. O psychologickou kresbu vědomě se pokouší ve svých povídkách Prešovanka Irena *Nevycka,*[12]) zejména se zdarem tam, kde líčí dětská nitra. Tato spisovatelka, činná všestranně v literatuře jako básnířka lyrická i dramatická autorka, v novinářství a v organisování ženského hnutí, pokusila se také o větší práci románovou a ve svém historickém obraze „Pravda pobidila" přidržela se látkově i skladebně Sienkiewiczova „Quo vadis". Časopisecky se zatím uplatnili v povídce Petro Myhovk, blízký svým postřehem, zhusta satirickým, A. Markušovi a A. Džumurat zálibou pro látky technické. Andrej Voron otiskl svěží obrázky ze života Huculů, zpola beletrii, zpola folkloristické dokumenty.

Ruský směr knižně zastupují jen reprodukce lidových látek epických úrovně neliterární, které psal Ant. *Bobulskij,*[13]) jenž se pokusil také o rozměrnější humoristickou skladbu typu švejkovského v historiích dvojice „dobrých vojáků" Šrapnela a Pivčuka; s větším zdarem pracuje však ve veselohře.

V *dramatu* spisovatelé snaží se vyhověti především potřebám ochotnických divadel, neboť pokus o stálou divadelní společnost v hlavním městě se nezdařil. Píší se proto především lehké a umělecky nenáročné veselohry, jimiž horlivě veřejnost zásobuje Ant. Bobulskij, ředitel tiskárny; z nich některé mají slušnou úroveň. Také uvedený již P. Fedor pokusil se o veselohru a ve vážném dramatě „Nesčastnaja suďba" zpodobil život staré rusínské inteligence v ovzduší maďarisačním. Farář Sion *Silvaj*[14]) vydal několik veseloher a jednu z nich, „Marusju" doprovodil zpěvy. V oboru divadelních her projevil se tedy aktivněji směr ruský. Se strany ukrajinské je tu jen několik her pro mládež (od Ivana Ustijanovyče, A. Nodě) a knižně nevydané hry Grendži-Donského, Ireny Nevycké, M. Šeregiho, jehož „Nová generace" získala si svou vlasteneckou tendencí značné obliby, zejména na ochotnických jevištích studentských. Touto tendencí se jí blíží hra „Marijka Verchovinka" Andreje Verchovinského (pseud. A. Vološina).

Vedle písemnictví, které Rusíni obnovili na Podk. Rusi, pokoušejí se také dvě *zahraniční větve Rusínů* o slovesnou tvorbu: Rusíni v Jugoslavii (Bačce), kteří dali ukrajinské literatuře spisovatele Havrila *Kosteľnyka,*[15]) a Rusíni v Americe, kde vydal některé sbírky básní (na př. „Narodny povisty i stychy" 1922) Emilij A. *Kubek.* Rusínská Amerika se svým dosti početným rusínským

[12]) Nar. 1886 v Bílé, roz. Buriková. Napsala román „Pravda pobidila" 1924 a knihu povídek „Darunok" 1929.

[13]) Nar. 1877 v Krakově, ředitel tiskárny. Vydával levné lidové povídky a psal veselohry („Ujko iz Ameriky" 1922, „Němaja nevěsta" 1926 a j.); 1924 vydal první část humoristického díla „Vojennyja sobytija Davida Šrapnelja a Ivana Pěvčuka".

[14]) Nar. 1876 v Turjanských Remetách, farář v Turj. Remetách; zemřel 1934. Napsal hru se zpěvy „Marušja" a několik veseloher.

[15]) Nar. 1886 v Krsturu v Báčce, prof. ve Lvově. Napsal gramatiku rodného nářečí, tragedii „Jeftajova dzivka" 1924, básně „Pomeršij donečci" 1921, „Pisnja Bohovi" 1922, povídky, spisy filosofické a literárně kritické.

časopisectvem a s mnoha novináři-spisovateli a se svým, byť někdy scestným zájmem o starou vlast, mohla by být opěrným pilířem domácí produkce literární aspoň jako konsument, kdyby na závadu nebyla rozdílnost kulturního prostředí a životního standardu.

Na Podk. Rusi působilo nebo působí dosud i několik spisovatelů *z emigrace ukrajinské a ruské*. Z Ukrajinců vydala tu některé knížky, spíše určené mládeži, M. *Dombrovská* (pseud. Marijka Podhorjanka) a Spirydyon *Čerkasenko*, autor četných her pro mládež; bez souvislosti se zemí jsou historické romány Vol. *Byrčaka* — rovněž bez básnického projevu zůstal pobyt básníka Vasila *Pačovského* na Podk. Rusi. Zato vyšel v r. 1934 román Ulase *Samčyka* „Hory hovorjať!", vydaný v Černovcích a psaný v Praze a v Jasini v letech 1932 až 1933. Z ruských spisovatelů vydal tu knížku básní Lev *Tyblevič* a několik pros A. V. *Popov*.

Fakt, že podkarpatoruské písemnictví neustálilo samostatného spisovného jazyka, není na závadu jeho samostatnosti: jsouc psáno rusky a ukrajinsky, nemůže být přičleněno zcela ani k ruské ani k ukrajinské literatuře. Jeho nepopiratelná provinčnost a vztahy k literatuře československé tuto jeho samostatnost podpírají. Je ovšem jisté, že je teprve ve svých začátcích, neboť souvislost se starším vývojem není dost nepřetržitá a chod vývoje se často zastavoval a není tu dost nosné tradice. Rusíni prožívají nové literární obrození, které ještě nevyšlo z počátečního stadia.

Dr. Jevgenij Nedzielskij

Nová karpatoruská beletrie

Po převratu, když se Podkarpatská Rus připojila dobrovolně k Československé republice, začal se všestranný soupis její minulosti a přítomnosti. Mezi jiným naskytla se také otázka současné karpatoruské umělecko-literární tvorby. S příchodem národní svobody dostavila se také svoboda literárního tvoření rodným jazykem a touto okolností povzbuzena začala celá řada starších i mladších spisovatelů psáti pravidelněji, než to bylo možno v dobách minulých. V posledním desetiletí před převratem vycházel na Podkarpatské Rusi v ruském jazyku pouze malý týdeník „Nauka" a obyčejné kalendáře, ale světová válka přerušila pravidelné vycházení také tohoto časopisu. Pole projevů literárního tvoření zmenšilo se na minimum a je přirozené, že opadly také bývalé zdroje nadšení básnického i svérázná literární tradice. Hned v prvých 2—3 letech po převratu vycházelo na Podkarpatské Rusi 5—8 ruských týdeníků, byly podnikány pokusy vydávati deník, byla organisována

malá nakladatelství, což fakticky předpokládalo obrození spisovatelské činnosti a poskytovalo novým výtvorům možnost proniknouti do nejširší veřejnosti. Ve skutečnosti však vypadalo vše jinak. Přehledy současného umělecko-literárního tvoření na Podkarpatské Rusi, z nichž nejúplnější a nejdůkladnější je práce dra Antonína Hartla, ukázaly, že bylo podniknuto nejvíce pokusů v oblasti dramatické, divadelní literatury, nějaké naděje vzbuzovala také poesie, ale zato velice uboze a náhodně vypadala umělecká próza. Zde se nehodilo ani provésti přehled tvorby a ocenění její, jako spíše zabývati se v plném smyslu zkoumáním těch osob, které „zhřešily" i v beletristickém oboru. Se stanoviska literárně-historického bylo možno v letech 1925—1928 zjistiti zájem o minulost a příliš nahodile připravenou a ostýchavou snahu říci v umělecké próze nové slovo a hlavně — své vlastní slovo. Nepochopitelné to bylo z toho důvodu, že každý cizinec, který přišel na Podkarpatskou Rus a nejen pozoroval, nýbrž vžil se také v řády této země, viděl v tomto kraji tolik vnější krásy, tolik životního, etnického, sociálního a hospodářského svérázu, takovou podivuhodnou originalitu, že mu připadala sama Podkarpatská Rus bohatým tématem, aby ji umělecky ztělesnil. A při tom prvé pokusy karpatoruských spisovatelů projevují nejméně nejen originality v tématech, nýbrž i svérázu při jejich zpracování. Psychologicky je to možno vysvětliti tím, že maďarisace posledních desetiletí způsobila, že spisovatelé zdejší neměli ani tradice stylové, ba ani tradice literárního jazyka. Nastalo potloukání od ruského literárního jazyka k literárnímu jazyku ukrajinskému, při tom jevily se i vlivy cizích literárních vzorů, přiostření národního snažení vedlo pak k nevyhnutelnému kázání a poučování, k vymýšlení osob a témat a nikoliv k práci v rámci nezávislého umění — zejména beletrie jakožto takové. Cizí turisté viděli a cítili na Podkarpatské Rusi to, co bývá nazýváno „jahůdkou", „hrozinkou", to, co se podle módní terminologie jmenuje „sex appeal", ale karpatoruský spisovatel od tohoto vábivého bohatství odešel — do literatury, prošel literární školou, zliterárnil to, co samo sebou bylo bohatším pokladem pro umělecké ztělesnění, pro literaturu.

Majíce na zřeteli ty podmínky, za kterých karpatoruský spisovatel dosáhl svobody a možnosti tvorby i její reprodukce tiskem, nemůžeme v tom zjevu viděti nic nenormálního: karpatoruský spisovatel potřeboval nové literární školy — on jí také prošel. Dnes pak, šestnáctého roku takového sebevzdělávání, je možno skutečně v karpatoruské próze pozorovati ty počátky nového proudu, které tak beznadějně pokoušely se vyhledávati kritiky v nedávné minulosti. Naskytla se nám již jednou příležitost k tomu, abychom ukázali, že karpatoruská popřevratová próza zabývala se téměř jedinou formou tématu — anekdotou. Popisoval-li autor svatbu nebo lásku, události při práci či v době lovu, příhodu z oblasti pověr, zabýval se především anekdotou, rozšířil ji popisem, uvedl nové osoby, popsal city a myšlenky, přidal poučný závěr,

ale nestavěl problémů a umělecky jich neřešil. On tvořil spíše pro Podkarpatskou Rus, ale Podkarpatskou Rus neztělesňoval. Nejplodnějšími spisovateli tohoto druhu beletrie byli *A. Poljanskij, Badan, A. A. Bobuľskij,* částečně *M. Žatkovič, P. S. Fedor, M. Parlag, I. Locuga, Luka Demjan* a j. Svůj úkol oni nepochybně splnili a ukázali cestu spisovatelům v pravém slova smyslu nové formace.

Příchod těchto bylo možno pozorovati již roku 1930 a vydávání ruského deníku umožnilo, že mohli býti mladí beletristé systematicky vybízeni k práci, takže v dnešní době můžeme již hovořiti o zformovavším se novém literárním proudu.

Nejplodnějším a nejslibnějším zdá se *Aljoša Makovičanin (A. A. Farinič).* On, jakožto člověk po tvůrčí stránce připravený — ve smyslu vzdělání — cestou samostatného pokusu a samozřejmě i práce, našel a posílil ten styl, který bezděčně pěstovali jen občas jeho předchůdci, kteří však od něho přešli k zliterárnění ruskému, či ukrajinskému, zbavujíce tím současně krve a odbarvujíce to, co je právě zvláštní karpatoruskou hodnotou. Farinič psal povídky především pro vlastní uspokojení, pro vlastní tvůrčí potěšení, a to mu umožnilo projevit tématický i jazykový egoismus. Farinič učinil pro Podkarpatskou Rus totéž, co učinil Melnikov-Pečerskij pro permský kraj. Zamilován do národního života a řeči, obdařen talentem zachycovati charakteristické rysy, postihovati odstíny, Farinič místo toho, aby se zabýval překladem pojmů, slov, obratů, ba dokonce i citů ruských, ale majících krajový význam, do literárního jazyka, uznal tam, kde plné shody nemohl nalézti, vše toto osobité za něco, co si zasluhuje rovnoprávnosti ve všeobecném ruském literárním tvoření. Ideově nadšený odpůrce národně-kulturního separatismu našel Farinič cestu širokého využití místních hodnot i svérázu tím, že je umělecky a stylisticky přetvořil. Popisy Aljošy Makovičanina jsou šťavnaté, jadrné, oplývají přesnými slovy, která si vypůjčil z národního prostředí. Přímá řeč jeho je dialektická, hrdinové jeho neuchylují se ve svém hovoru ani dost málo od své řeči, neboť on je Rus a každý Rus je povinen mu rozuměti. Makovičanin vytiskl několik povídek a novelu, překrásnou svým provedením „Stalńaja Roza" (Ocelová růže), která vyšla v samostatné knížce. Tato novela setkala se s všeobecným nadšením, kritika odměnila ji pochvalou. Kromě obecných předností, o kterých jsme se výše zmínili, je třeba zaznamenati u Makovičanina umělecko-psychologické pozorovatelské nadání. V „Ocelové růži" zabývá se osudem učitelské rodiny v době světové války. Učitel Vanca byl zraněn, dostane se do lazaretu ve Vídni a teprve po uplynutí dlouhé doby vrací se domů. Jeho mladá žena Ancika, trápící se mládím a mající malou dcerku Olgicu, žije ne sice podle lásky, ale aby neztratila ženský úděl mládí, s vojenským zajatcem Moskalem Antonem, který se dostal do školy jako dělník. Anciku pokouší se upoutati kapitán, ale mateřské city zachrání ji před pádem.

Vanca vrací se domů a od Olgice se dozvídá, že „mama mala bolše apok." Vanca podezírá, ale zdržuje se. On docela dovoluje, aby Ancika jezdila do města a sám přijímá pozdravy od kapitána. Vidí večerní procházky ženiny s válečným zajatcem Antonem. Ancika při Vancovi již vyciťuje, že v ní není ani manželského, ani mateřského citu a že dříve zadržovalo ji pouze svědomí silou neuvědomělého předsudku. Spěje k pádu, nevědouc, co dělá. Vanca v zuřivosti je hotov ženu zabíti. A to všechno stranou prožívá malá Olgica. Jí vštěpovali názory o otci a matce, ale vše, co vidí a viděla, protiví se tomu, co jí vykládali.

„Apka, čom to i ty mi ne apka, i mamka — ne mamka?"

„Čom, Olgica? Bo v čeloviku sidit krampus, a mamuka toho krampusa tak pestit, jak tebe."

Tragedie Olgicy — nezapomenutelná místa v novele. Dívenka nerozumí životu, ale nerozumějí mu ani ti, kdož se jí pokoušejí tento život vysvětliti. , „krampus" (čert), jak patrno, vládne v životě a nejen v rozumu dítěte: krampus — to je rozluštění všech záhad života.

Druhým představitelem nové karpatoruské prosy, který vystoupil na veřejnost, je *Michail V. Kozik*, vesničan, samouk. Vyrostl v odvěkém řádu selského života, plného pověr, zvyků, každodenní obřadnosti. Sebevzděláním povznesl se nad selské prostředí a začal je popisovati. V statích je přesvědčeným vlastencem, ve vzpomínkách uchvacujícím vypravěčem, milujícím všude pravdu, v povídkách dobrosrdečným, ale jemným humoristou. Blízkost a pokrevní láska k tomu prostředí, z něhož sám vyšel, umožňují Kozikovi spojovati v povídkách poučení s humorem, snahu uvésti tematicky karpatoruský námět v široký pojem ruské literatury s péčí o to, aby nesetřel svůj svéráz přílišným zliterárněním. Toto vše přivádí Kozika k témuž východisku z jazykových sporů, k němuž jinou cestou došel A. A. Farinič: k vytváření karpatoruského stylu.

Roku 1930 vyšla jeho knížka s povídkou „Katrja Počkochvostova", která byla „pravdivým obrazem z karpatoruského verchovinského života", kde víra v čáry klidně se spojuje s křesťanskou nábožností, kde je žaltář — kniha „bosorkani" (čarodějnice) i kostely. Katrja je čarodějkou, kouzelnicí, zná svoje řemeslo, ale současně také sama věří v jeho sílu. Ona ví, že šálí lidi a z toho žije, ale důvěra, kterou k ní mají lidé, kolem ní žijící, budí v ní samé přesvědčení, že je skutečně čarodějkou. Když se ve vesnici přihodí neštěstí, „vědma" (čarodějnice) je vinna, ale současně žádají lidé touž „vědmu" o pomoc v neštěstí a ona s hrdostí a se sebevědomím, podle slov Shakespearových, „vykonává své řemeslo". Historie takové vědmy je vypravována v této knížce s úmyslem poučovat a s nepochybnými schopnostmi zdravého humoru, který později umožnil Kozikovi napsati originelní umělecké povídky, jako „Čort vinen" (1933) a „Temna voda vo voblačech vozdušnych" (1935).

Ve vrchovinské vesnici žijí dva přátelé Danilo Vološčin a Vasil Masička s ženami a dětmi. Sešli se manželé v krčmě u Mordchy, aby projednali otázku ženitby dětí. Při radovánkách došlo až na kontušovku a na zpáteční cestě dopadlo to tak, že muži zabloudili, dostali se do lesa a teprve ráno přišli do vesnice a přenocovali u Vološčina. Druhého dne se ukázalo, že Masička se objevil tam, kde neměl být, baby začaly hádku a celá záležitost přišla před soud. A tam při výslechu se ukázalo, že obě navzájem se obviňující strany přiznaly, že „čert je vinen". „Páni na soudě vyhazovali až nohama smíchem. Předsedovi soudu spadly s nosu okuláry a rozbily se. Písař převrhl lahvičku s inkoustem a ten se roztekl na akty, ležící před soudcem. Na břichách dvou židovských advokátů praskly smíchem šaty... Nasmáli se páni hloupým babám!"

Ale pod vlivem kontušovky příhoda záletů opakovala se i s babami. Vše bylo by dobře dopadlo, kdyby neztratily šátky, s kterými šly na křtiny, kdyby je lovec nenašel a neodvedl starostovi vesnice. Tu byla by již rozprava se strany mužů, ale na štěstí vypověděli pastevci příběhy opilých žen. I soud byl v tom případě mírný — v krčmě u Mordchy.

Druhá povídka vypravuje o šťastném manželství na vesnici, kde žena chovala několik desítek kocourů a muž byl nucen snášeti toto „kočičí jho". Kocouři těší se zvláštní ochraně manželčině, poskytnuta je jim úplná autonomie v domě a dokonce vzniká otázka, zda prý není lepší pro manžela Danilu odstěhovati se na léto do stodoly — tam ho kocouři nebudou znepokojovati. Tento rozhořčený boj Danily za jeho lidská práva s kocoury je popsán v povídce „Temna voda vo oblačech vozdušnych". Ale sám námět neukazuje nadání Kozikovo. On ustavičně vytváří pro své hrdiny situace komické svou zoufalostí, mísí do řeči lidová slova, průpovědi a na mnohých stránkách předvádí skutečně originelní charakter a typy vrchovinských hospodářů. U Kozika nikde nenajdete slov o bídě a hladu, sociální otázky pro něho není, neboť on svou Vrchovinu popisuje jako hotový již sociální řád s nouzí a bídami, o nichž nikdo nehovoří jinak, než jako o samozřejmosti. Humor Kozikův nutí vzpomínati na Gogolův v jeho „Večerech", tím spíše, že i tam „čertovština" hraje významnou úlohu, ale nevyplývá z toho, že by byl Kozik v tomto ohledu pouhým napodobovatelem. Je to spíše projev přirozeného ostrovtipu maloruského: ačkoliv se Gogolovi plně nevyrovná, přece jen o talentu a osobitosti jeho nelze pochybovati.

Kromě speciálně umělecké prózy napsal Kozik také nemálo skladeb typu vzpomínkového. Většinou jsou to pravdivé popisy příhod z doby světové války, ze selského života s jeho pověrami, začínajícími komickým případem a končícími zločiny („Syn Opyrja", „Na rěkach Vavylonskich", Cholera", „Zabytoje město"), které jsou vyplněny tak zajímavě, že jejich místo je nejen v časopisu, nýbrž i v literárním sborníku.

Hovoříce o novém realistickém směru karpatoruské prózy, musíme se

konečně zmíniti také o *M. I. Parlagovi*, který učinil v podstatě první pokus vytvořiti povídky takového druhu, když uveřejnil již v letech 1928—1932 v časopisech a kalendářích své „Razkazy o Michlě". Michlja je venkovský krčmář, který je právě tak významnou osobností pro vesnici jako starosta: on je místním Rotschildem, podnikatelem, věřitelem i centrem vesnických klevet. Michlja — to je chytrák, ale život je chytřejší jeho. Povídky o tom, jak život přelstil chytráka Michlju, tvoří cyklus nevelkých novel ze života karpatoruské vesnice. Parlag také v některých povídkách podává přímou řeč dialekticky. S výjimečnou uměleckostí a osobitostí vystihl náladu v lese. To je vzor pro každého dalšího tvůrce karpatoruského stylu v literatuře. Bohužel, v poslední době M. I. Parlag téměř ničeho neuveřejnil kromě popisu zvyků.

Romantický element přinášejí do karpatoruské prózy dva synové Prešovska — *Kolja Laborčanin a I. I. Vavrinčik*. Začali psáti teprve úplně nedávno, jejich cesta se ještě nevyhranila, ale přesto i to, co již přinesli, slibuje nový směr.

K. Laborčanin (Nik. Al. Horňak) promluvil nejprve o romantické lásce. Jeho hrdinové jsou mladí, v „době lásky" vůbec, ale k tomuto základnímu lidskému citu přidružuje se i láska druhá — k rodným zeleným Karpatům („Tři ulybky ljubvy", „Bez rodiny") a tento cit dodává jinošského očarování jeho povídkám. Začátek lásky dýše štěstím i ve svém bolu, leč život nemilosrdně ruší jeho čistý cit: i u chuďasů je tento cit spoután s rozvahou. Opilí rodiče přinutí dívku, aby si vzala nemilovaného muže, a láska končí sebevraždou („Nesčasnaja suďba"), nebo rozlukou. V „Hříšnici" autor vypravuje o Pastě, která hned po svatbě rozchází se s mužem — vzali ho na vojnu. Pastja bloudí ve své mladosti, chce se jí lásky, upřímně se zamiluje. Ale milenci její dívají se na Pastju jako na milenku, opouštějí ji a pomluva hází kamením po této hříšnici, která si není vědoma své viny.

O lásce hovoří nevelká, dobře udělaná studie Iv. I. Vavrinčika „Nad golubym Popradom". Ale u tohoto autora vyskytují se i jiná témata, stará námětem, ale vypracovaná novým způsobem, živě a pěkně. Je to příběh ze života selských lovců („Na ochotě") a vzpomínky na dobu dětství („Meždu nočju i smerťju"). Zvěř a živelná příroda, toť věčné nebezpečí pro Karpatorusa a současně podstatný znak lesních Karpat.

Iv. Novak napsal celou řadu divadelních kusů lemkovským ruským nářečím, ale má také povídky, z nichž připomínám „Kožušanku". *V. M. Jurtin* pěkně vypsal ze skutečného života vzaté vzpomínky „Čelověkoubijstvo".

Velmi vážnou okolností u mladých karpatoruských prozaiků je, že nechtějí již svou tvorbu pouze přivésti do literatury, nýbrž snaží se také podržeti si svou karpatoruskou originalitu, což jim konečně nepřekáží, aby nepřiznávali svou plemennou náležitost k literatuře ruské. Tato myšlenka se však dnes nezdůrazňuje v ústních tirádách, nýbrž prýští ze samé podstaty literární tvorby.

Přeložil F. G.

Dr. Vladimír Birčak

Dnešní stav podkarpatské literatury

Máme-li hovořiti o literatuře Podkarpatské Rusi, musíme hned na samém počátku poznamenati, že jsou zde dvě, mezi sebou příkře bojující literatury: literatura ruská a ukrajinská.

Literatura ruská opírá se o tradici XIX. století, kdy zejména ve druhé polovici jeho pod vlivem mohutnosti Ruska psalo se v tomto kraji nikoliv jazykem lidovým, nýbrž církevně-slovanským nebo ruským. Tato literatura opírá se o díla *Alexandra Duchnoviče* (1803—1865), *Alexandra Pavloviče* (1819—1900), *Ivana Silvaje (Uriela Meteora,* 1834—1904), *Evžena Fencika* (1844—1903) a *Julija Stavrovského (Popradova,* 1850—1899).

Ukrajinští spisovatelé dovolávají se rovněž tradice, ale tradice století XVII., XVIII. a počátku stol. XIX. V XVII. a XVIII. století nacházejí celou řadu děl, obsahu především nábožensko-poučného, která byla psána národní mluvou. Je sice pravda, že tato mluva byla pomíšena prvky cizími, maďarismy, polonismy a slovakismy, ale snahou spisovatelů, kteří tato díla vytvářeli, bylo, aby jejich řeč byla srozumitelná nejširším vrstvám lidovým. Od počátku XIX. století nacházejí pak ukrajinští spisovatelé díla autorů, kteří pod vlivem slovanského obrození sblížili se vědomě s národní mluvou, milovali ji a studovali, jako *Michail Lučkaj* (1786—1834) ve své „Grammatica slavo-ruthena" (1830), *Ivan Fogaraši* (1786—1834) i *Vasil Dovhovič* (1783—1849). Před světovou válkou pak vystoupil *Augustin Vološin,* který vydal r. 1907 „Gyakorlati Kisorosz (Ruthén) nyelvtan", mluvnici rusínského lidového jazyka maďarsky.

Tradice v obou těchto literárních směrech nemá stejného významu. Jestliže se ruský směr dívá na ni jako na něco posvátného, čeho není možno změniti, od čeho není možno ustoupiti, odvolávají se Ukrajinci na tradici z toho důvodu, aby odrazili útok. Ve skutečnosti opírají se Ukrajinci o přírodní právo, že národ má vytvářeti literaturu v tom jazyce, kterým sám ve svém běžném životě hovoří. Toto přírodní právo, aby se jazyk běžného života a jazyk literatury shodovaly, pokládají Ukrajinci za silnější důvod než jakoukoliv jinou, sebe starší tradici.

Oba směry se utkaly mezi sebou již v 60. letech minulého století, když byla vedena ve sloupcích časopisu „Svit" polemika, v jaké mluvě má býti psána zdejší literatura a zda je vůbec nutno literaturu zde rozvíjeti. „Svit" byl psán směsí jazyka ruského a církevně-slovanského s pomocí slovníků. Tento jazyk nebyl srozumitelný čtenářům. Byl proto v prvním čísle „Svitu" r. 1868 uveřejněn otevřený list redakci časopisu, v němž autor, označený pseudonymem Verchovinec, kritisoval nesrozumitelný jazyk „Svitu" a domáhal se, aby byl psán „po našemu" tak, aby mu mohl každý čtenář bez slovníku rozuměti.

Také v jiných číslech „Svitu" nalézáme polemiku o témže tématu (číslo 30, 31, 32, 33, 34 z r. 1868).

Je třeba zdůrazniti ještě jednu charakteristickou okolnost: „Svit" byl toho názoru, „že není třeba nám vytvářeti literaturu, jak to dělají na příklad naši bratři Maďaři, nám je nutno se jí pouze učiti" (t. j. literatuře ruské) („Svit", 1867, číslo 4.).

Není divu, že po připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice oba směry, ruský i ukrajinský, postavily se proti sobě a stojí tak až do dneška.

Dnešní směr ruský buduje na tradici XIX. století a chce navázati na ruskou literaturu. Ukrajinský směr opírá se o národní mluvu a o svazky s ukrajinskou literaturou. Rozdíly mezi oběma netýkají se pouze jazyka, nýbrž i motivů. Ukrajinská literatura je více demokratická, prožívá dnes dobu svého historického romantismu, zobrazujíc zidealisované postavy dávné minulosti. Ruští spisovatelé ignorují místní témata a tím se ještě více oddalují od národa.

Poesie.

Přistupujíce k hlavním odvětvím literatury, na Podkarpatské Rusi pěstované, musíme na prvé místo postaviti poesii. Je zde nejvíce zastoupena a má nejvíce autorů. Příčinou toho je národně vlastenecké nadšení.

Poesie tato má tyto hlavní motivy: 1. opěvána je krása přírody, 2. sociálně-nacionální lyrika velice rozmanitého obsahu, v němž najdeme celou stupnici motivů od nadšení pro svobodu až po krajní pesimismus, vyvěrající z nespokojenosti se současnými poměry hospodářskými a nacionálními, 3. idealisace minulosti.

V ukrajinské lyrice vynikají tito autoři: Vasil Grendža-Donskyj, Julij Boršoš-Kumjatskyj, Mikolaja Božuková, Zoreslav, Fedir Vilšyckyj, a z mladších Fedir Mogiš, Feď Makovičanin, Mykola Rižko, I. K.

Vasil Grendža-Donskyj (nar. 1897 ve Volovém), vydal dosud tyto sbírky: „Kluči z terněm" (Klíče s trním — Užhorod, 1922), „Zoloti kluči" (Zlaté klíče — Užhorod, 1923), „Šľachom ternovym" (Cestou trnovou — Užhorod, 1924), „Kytyća kvitok" (Kytice kvítí — Užhorod, 1925), „Ternovi kvity polonyny" (Trnové květy poloniny — Charkov, 1928). V časopise „Pčilka" otiskl epickou historickou báseň „Červona skala" (Červená skála — 1932). Kromě veršů a epických básní psal také dramata. Jedno z nich „Sotňa Močarenka" (Setnina Močarenka) bylo vytištěno a předvedeno r. 1932. Z prosy vytiskl „Opovidaňa z karpatskych polonyn" (Povídky z karpatských polonin — Užhorod, 1923) i „Nazustrič voli" (Vstříc svobodě — Užhorod, 1930).

Vasil Grendža-Donskyj je dosti všestranný spisovatel, ale podle mého mínění stojí nejvýše ve své lyrice, v níž opěvuje krásu hor a bídu Vrchoviny. Slabší je jeho sociální lyrika, v níž chce býti prorokem a vůdcem. Nejkrásnější výkvět jeho lyriky tohoto druhu poskytuje sbírka „Ternovi kvity polonyny".

V jednom interviewu (Novyj čas, Lvov, 6. X. 1935) hovoří Grendža-Donskyj o sobě takto: „Miluji epiku a rád bych napsal celý cyklus epických básní. Chtěl bych především z naší „ubohé" zakarpatské historie vyhrabati heroje a představiti je v hrdinské básni".

„Vsjudy tycho, vsjudy sumno,
movčky plače tyšyna,
polyšylaś, pozabulaś,
romantyčna davnyna" —

stěžuje si autor („V mukačevském zámku", sborník Trembita, 1926).

„Chodžu po ruinach slavy,
tycho, sumno, všo movčyt . . .
O, skažite, davni jarky,
Korjatovyč de ležyt." (Ibidem.)

Tento uvedený fragment ukazuje nám typického romantika, který v minulosti, v její zidealisované slávě chce nalézti důkaz, že dnes ponížený a ubohý národ měl kdysi svá slavná knížata a že se vyrovnával slávou a významem jiným národům. Tento rys nalézáme u všech romantiků z počátku XIX. století, počínajíc Janem Kollárem a končíc ukrajinským spisovatelem Ševčenkem, který kdysi zpíval: „Bylo to kdysi na Ukrajině, řvaly kanony . . ."

Mezi básně Grendži-Donského, které idealisují minulost, náleží „Kněživna Huculija" (Kněžna Huculije — 1923, ve sbírce Zoloti kluči) s fantastickou scenerií, bojem s čarodějnicemi, s jízdou na čarodějnicích atd. Vypravuje se zde o cařihradském knížeti, který se dozvěděl o kráse carevny Huculije, a proto se za ní vypraví. Ale na cestě je okraden, přichází chud a cařihradský kníže se stane pastýřem u otce kněžny Huculije. S kněžnou se chce oženiti maďarský kníže, italský kníže, moravský kníže i chán tatarský, ale cařihradský kníže všechny pobije a krásná kněžna stane se jeho manželkou . . .

Sem patří také dlouhá epická báseň Grendži-Donského „Červona skala", vytvořená na základě národní pověsti o knížeti chustského zámku Bohdanu. Bohdan nemá síly vydržeti boj s Tatary. Chustský zámek padne. Kníže se ztratí. Jeho ženu i synka vezmou Tataři do zajetí. Žena se stane otrokyní, syn je vychováván za janičára. Později se stane dokonce knížetem. Matka-otrokyně svého syna pozná a přihlásí se k němu. Syn zatouží vrátiti se do rodné země, zavrhne všechno turecké pohodlí a s matkou jde pěšky z Cařihradu až do Chustu. Je třeba dodati, že knížete Bohdana Turci nezabili. On před nimi utekl do hor, pak se vrátil do Chustu a znovu se stal chustským knížetem. Po letech se vrací matka a syn. Matka zahyne u Tisy nedaleko Chustu a syn

v obleku tureckého knížete dostává se až pod hradby. Otec, nepoznav jej na dálku, z bašty jej zabije jako nějakého neznámého Turka. Teprve když uvidí na mrtvole známý mu medailon, pozná svůj omyl a zabije také sám sebe. Takový je krátký obsah dlouhé básně, která osbahuje místy krásné lyrické a epické partie.

Je třeba zdůrazniti, že tato báseň Grendži-Donského je vůbec první delší epickou básní na Podkarpatské Rusi a že je to vůbec nejkrásnější skladba ze všech, které byly v tomto kraji před převratem i po převratu vytvořeny. Bohužel byla otištěna pouze v časopise a samostatně dosud nevyšla.

V. Grendža-Donskyj zpracoval ve svých básních také postavu knížete Laborce (Kvity z terńom, str. 70—79).

Druhým obdobím, kterým se Grendža-Donskyj zabývá, jsou události roku 1919 a let následujících. K nim obracel se autor několikráte v různých formách, v poesii i v próze. Sem patří báseň „Vstavajmo" (Sborník Trembita, 1926), sbírka povídek „Nazustrič voli" i jednoaktovka „Sotňa Močarenka". Ale tato doba je ještě příliš živá v duši autorově, takže místo umělecké komposice vychází z jeho pera pouze reportáž. Několikráte pokoušel se autor zidealisovati v dramatě i v básních také postavu Nikoly Šuhaje, z něhož chtěl udělati národního hrdinu. Dnes pracuje autor na románu „Rozbyjnyk Ilko Lepej" (Lupič Ilko Lepej).

Druhým básníkem mladého Podkarpatska je *Julij Boršoš-Kumjatskyj* (nar. 1905, učitel). Vydal doposud tyto sbírky lyriky: „Z moho kraju" (Z mého kraje — Užhorod, 1929), „Krajina dyv" (Krajina divů — Užhorod, 1934), „V Karpatech svytaje" (V Karpatech svítá — Praha 1935).

Ve svých verších Boršoš-Kumjatskyj opěvuje především krásu přírody a vyjadřuje svou nespokojenost se současným stavem na Podkarpatské Rusi. Jedním z jeho básnických prostředků je užívání kontrastů, na př. proti turistovi z Prahy staví podkarpatského ubožáka, proti radiu — bídu, proti autu hlad.

O sobě mluví básník takto:

„Oj ne učivsja ja zpivaty,
ne učiv virši viršuvaty,
ne chodyv ja na nauky,
ne do liry moji ruky.
Žitia moje syny hory,
v synych horach tychi bory.
Moja škola polonyna,
zelenych hir ja dytyna",

zpívá autor nenuceně a srdečně (Z moho kraju, str. 66).

V jiných verších vystupuje u Boršoše-Kumjatského nespokojenost se současným stavem Podkarpatské Rusi, ale formou je to retorická publicistika. Žijeme v době stranických bojů, v nichž každá strana chce míti své básníky. Mladí básníci dají se získati pro tato hesla. U Boršoše-Kumjatského setkáváme se s celou řadou veršů sociálního a nacionálního ladění, ale autor kazí v nich poetické obrazy abstrakty a retorikou. Škoda! — bylo by dobře, kdyby se autor osvobodil od těchto stranických vlivů.

Třetím básníkem je *Zoreslav* (pseudonym), který vydal v Užhorodě r. 1933 svou první sbírku básní pod názvem: „Zi sercem u rukach. Knyžka poesij I." (Se srdcem v rukou. Knížka básní I.), ale již předtím tiskl své básně v „Pčilce".

Již v první sbírce vystoupil Zoreslav s dokonalou formou, jako první na Podkarpatské Rusi, a s velikou uměleckou kulturou. Rozpětí jeho témat je velice široké. Je u něho lyrika vlastenecká, sociální, náboženská i subjektivní, plná citů mužné odvahy a odpovědnosti jako básníka. Jeho obrazy jsou silné, styl propracovaný. Není divu, že si touto sbírkou dobyl prvého místa nejen v lyrice na Podkarpatsku, nýbrž upozornil na sebe, právě tak jako Grendža-Donskyj, v literatuře ukrajinské vůbec.

Z dalších ukrajinských autorů připomínám *Mikolaju Božukovu,* která vydala r. 1930 sbírku básní „Poesii" (Užhorod). Verše její jsou plny optimismu a radosti ze života, v obsahu převládá líčení krásy přírody a citů milostných, ale bez hlubšího životního prožití. Často jsou založeny její básně na vzorech z národních písní.

F. Vilšyckyj vydal „Daleki vohňi" (Daleké ohně — Iršava, 1934). Ve sbírce této jeví se romanticko-mystický názor autorův na svět, ale forma není ještě vypracována.

Z jiných básníků zasluhují připomenutí: *Fedir Mogiš* (učitel), *I. K.* (student university v Praze), *Feď Makovičanin* (učitel), *Mykola Rižko* (učitel), kteří studují současnou modernu, českou i ukrajinskou poesii a dbají o vykrystalisování artistické formy. Vytiskli sice málo, ale to, co uveřejnili, svědčí o vysoké umělecké úrovni jejich i o úsilí o formální dokonalost. Tito čtyři básníci se oddálili od národního básnictví, jehož se přidržují Grendža-Donskyj a Boršoš-Kumjatskyj, oddálili se také od ukrajinské symboliky a chtějí udržeti krok s nejlepšími representanty ukrajinské moderní poesie.

Představitelem ruské lyriky je *Andrij Vasilevič Karabeleš* (nar. 1906, dnes profesor gymnasia). Tiskl své básně v různých sbornících a r. 1928 vydal mu Spolek A. V. Duchnoviče v Užhorodě sbírku „Izbrannyja stichotvorenija" (vybrané verše). R. 1929 vydal spolek „Školnaja pomošč" v Užhorodě jeho sbírku „V lučach razsvěta" (V paprscích svítání). Základní tón obou sbírek shoduje se s motivy ukrajinské lyriky: podobná láska k přírodě a zveličování krásy Karpat, podobné i stížnosti na současnost a úsilí nalézti záchranu v minulosti („Spit narod"). Ale je přece jen několik tónů, jimiž se Karabeleš liší od

ukrajinské lyriky: jeví se u něho ohlas poesie Byronovy, Lermontovy, Tuťčeva, Feta a Bloka, jakož i pesimismus, strach před jakýmkoliv bojem a touha po klidu. Jeho básně jsou plny slov, jako: stoska (stesk), pečalj (zármutek), bezsilija (bezmocnost), hrust (smutek), hore (hoře), neščastja (neštěstí), bida (bída), nuždа (nouze), strach, stradaňa (strádání), muky, mrak unylyj — brak mužeskosti i energii, brak ochoty. V takových básních, v nichž si dodává básník odvahy, srážejí jej pochybnosti k zemi:

V básni „Spit narod" (Spí národ) je předveden úpadek a tragedie současnosti. Duchové dávných hrdinů volají:

„Vstavaj, vstavaj, strana rodnaja,
prosniteś, vy, polja Karpat,
prosniteś, duchom oživaja,
pusť struny russkija gremjat,
prostory gromko oglašaja,
mogučij, krěpkij russkij duch.
Pusť v každom serdcě vozgorajet,
pusť vse v živom ogně blistajet,
liš on by v bleskě ne potuch . . ."

Závěrečná věta je tak charakteristická pro poesii Karabelešovu. Autor nemůže udržeti důvěru až do konce, není schopen unésti energický tón až k vrcholku — padá ubit pochybami . . .

Celá sbírka „V lučach razsvěta" zní tímto tónem.

Nepůsobí obtíže zjistiti pramen, odkud prýští u básníka tato bolest, pochybnost a pasivita. Vyplývají z psychologie samého autora, ale ještě lépe je to smýšlení převzato z ruské literatury, z děl Dostojevského, Tolstého: bolestínství, smutek ze světa — smýšlení to, které je na Podkarpatské Rusi, již počítáme k západní Evropě, naprosto cizí.

V básních, otištěných po této sbírce v různých sbornících, vystupuje již u Karabeleše tón energický.

Autor píše své skladby řečí ruskou, kterou se na Podkarpatské Rusi nehovoří. Proto se objevuje u něho mnoho omylů, zejména v přízvuku. Při tom však užívá i místních výrazů.

Druhým básníkem ruského směru je *Mich. Stěpanovič Popovič* (nar. 1908). R. 1928 vydal spolek studentů „Vozrožděnije" jeho verše pod názvem „Pervyje stichy" (První verše). Verše Popovičovy jsou po stránce umělecké formy poněkud méně dokonalé než Karabelešovy. Popoviče také poutají méně vztahy k ruské literatuře. Náměty poskytuje mu především Podkarpatská Rus, její bída a nouze. Objevují se u něho i vlastenecké výzvy k práci ve prospěch národa.

Jeho řeč je méně čistá. V básních tištěných po vydání této sbírky autor od-

daluje se od ruského literárního jazyka a přechází k místním dialektickým formám a slovům.

Na poli básnickém vystoupil také *Pavel Fedor* (učitel). Vydal „Mysli" (Myšlenky — Užhorod, 1929). V úvodu k této sbírce podotýká sám autor, že na jeho „Mysli" nesmí se nahlížeti jako na přísně básnický výtvor, nýbrž že jsou jen skromným pokusem v tomto oboru. Autor má pravdu. V jeho sbírce je málo poesie, zato však hodně retoriky a vlasteneckého poučování. V přesném chápání významu tohoto slova sbírka „Mysli" do poesie nepatří.

Próza.

Próza je slabší než poesie. I tu je možno uvésti celou řadu jmen autorů, ale jejich povídky jsou teprve prvním stupněm ke skutečné umělecké prose. Jsou to národopisně-etnografické studie, více nebo méně věrné fotografie venkovského života, ale ještě nepřetvořené v dokonalou uměleckou formu. Stavba jejich je horizontální, jsou to pouze „přízemní domy" a nikoliv konstrukce, tyčící se vzhůru. Vyplývá to z názoru autorů, že na verších je třeba pracovati, uhlazovati je, ale výtvor prosaický že stačí napsati jednou — a dost.

Po stránce tematické je zpracováván v próze především život sedláků. Velmi málo námětů je vzato ze života inteligence. Nikde se nesetkáváme s líčením nového života, změn hospodářských poměrů, změn v duši učitele a kněze po r. 1919 — nedostatek, který se stejně objevuje v nové ukrajinské a české literatuře.

V próze jako první vystoupil Lukáč Demjan (nar. r. 1894), sedlák, dnes průvodčí na železnici. Vydal v Užhorodě r. 1921 „Čort na vesilju" (Čert na svatbě) a r. 1922 „Viďma (Čarodějnice — Užhorod). Obě povídky malují realisticky selský život a fantastický svět národních pověr, v něž autor sám věří právě tak jako čtenáři, pro něž jsou tyto povídky určeny.

Lukač Demjan podal v těchto dvou povídkách ještě nejvíce přírodně kvetoucí styl ze všech prozaiků. U něho příroda skutečně žije.

Kromě toho tiskne různé povídky v rozmanitých sbornících.

Druhým prozaikem je *Alexander Markuš* (nar. 1891), dnes školní inspektor. Když byl na vesnici učitelem, studoval národní život a vydal sbírku „Vymirjaly zemlju" (Vyměřovali zemi — Užhorod, 1925). Knížka podává drobné scény, veselé příhody ze selského života bez hlubší psychologické analysy. Jsou to malé fotografie malých událostí, na něž se dívá zvysoka pán-inteligent, který se ještě nesnížil a nežil s duší prostého sedláka. Škoda, že se autor po vydání této sbírky odmlčel. V Markuši je viděti dobrého pozorovatele.

Iréna Nevická (nar. 1886), vydala r. 1923 málo originální román „Pravda pobidyť" (Pravda vítězí), v němž se přidržela látkově i skladebně Sienkiewiczova románu „Quo vadis", jak správně poznamenal dr. A. Hartl.

R. 1929 vydala v Prešově sbírku povídek „Darunok" (Dárek), která obsahuje líčení života sedláků i inteligence v době světové války. V povídce „Kukolka" (Panenka), která byla vytištěna v „Pčilce", projevila velikou znalost psychologie dětského věku.

Nevická píše též dramata.

Z jiných autorů-prozaiků je třeba připomenouti tyto: *Ambrozij Poljanskyj,* vydal „Opovidaňa lovca" (Lovecké povídky — Užhorod, r. 1925), píše též povídky ze života učitelů; *Andrij Voron,* který vydal několik povídek ze života Huculů a ze života inteligence; *Petro Mihok* — fotografie života; *Draveckyj* (pseudonym) píše povídky ze života sedláků a inteligence a připravuje román.

Vystoupili ještě *Maria Timkaničeva* (zemřela 1931) a *Feď Makovičanin.* Vytiskli sice málo, ale v jejich výtvorech je patrno úsilí o uměleckou formu.

Ze starších spisovatelů je třeba dodati *Dra Vasila Hadžegu* (nar. 1864, kanovník), který vydal pokus o historický román „Vyšehrad" z XI. století (sborník Trembita, Užhorod, 1926).

Stranou od prozaiků a básníků stojí satirik *Barabolja* (pseudonym Ivana Rozničuka, učitele). Ten vydal několik jedovatých satir, psaných buď veršem nebo prózou. Autor vybírá si taková témata, aby vystihl zlobu dne. Vysmívá se básníkům, kteří jsou velice pyšní, ale básnit nedovedou. Znamenitě paroduje snahy staršího pokolení psáti a mluviti maďarsky a církevně-slovansky. Je možno zařaditi jej mezi první literární kritiky podkarpatské, kteří staví vyšší cíle před oči spisovatelům.

Tytéž poznámky, které jsme uvedli o próze ukrajinské, platí také o próze ruské. Roku 1935 vyšla v Užhorodě knížka Kolji Laborčanina „Staraja byl" (Dávná minulost), která obsahuje povídky ze života podkarpatského. V úvodu je stať dra E. Nedzielského, v níž autor poznamenává, že tato knížka je pod vlivem lyriky a není ještě zliterárněna.

Drama.

Po připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice bylo založeno r. 1920 v Užhorodě rusínské divadlo, které hrálo nejen v Užhorodě, Mukačevě a Chustu, nýbrž i po větších nebo menších místech Podkarpatské Rusi. Účelem představení bylo probouzeti národní uvědomení. Současně začaly předváděti ochotnická představení také čítárny „Prosvity" (tento spolek byl založen roku 1920), později čítárny spolku „Duchnovič" (založ. 1925).

Repertoir mělo rusínské divadlo Prosvity hotový. Byly to ukrajinské národopisné a historické divadelní kusy, nebo překlady z ruštiny a češtiny. Ukrajinská dramata jako „Natalka Poltavka", „Ne chody Hrycju" a jiná, obešla celou Podkarpatskou Rus a hrají se do dnešního dne.

Divadelní umění bylo postaveno na Podkarpatské Rusi shora, ale po

čase přece jen vystoupili místní autoři a chtěli na prknech divadelních předvésti místní život.

Dříve než přistoupíme k uvedení vážnějších výtvorů místní dramatické tvorby, chci věnovati pozornost jedné zvláštní okolnosti. Ukrajinští autoři, kteří píší řečí srozumitelnou na vesnici, píší jedním a týmž jazykem lyrickou poesii, povídky a dramata. V horší situaci jsou dramatikové ruští. V lyrice mají ještě nejčistší literární mluvu, ale v dramatě ruského literárního jazyka užívati nemohou, neboť by jim obyvatelé vesnice nerozuměli. Proto užívají místního dialektu, promíšeného slovy ruskými nebo církevně-slovanskými, což dává speciální volapük, jehož se nikde na celém světě neužívá a na Podkarpatské Rusi pouze v dramatě.

Z výtvorů starších autorů hrálo se a do dneška stále se hraje didakticky poučné drama *A. Duchnoviče* „Dobroditel perevysšaje bohatstvo" (Ctnost překonává bohatství), psané šaryšským dialektem.

Z mladších autorů vystoupil *Augustin Jurij Šeregyj* (dnes učitel měšťanské školy), který napsal vlasteneckou hru ze života inteligence a sedláků „Nova generacija" (Nová generace). Šeregyj se svým bratrem hudebníkem Evženem složil také operetu „Flirt i kochaňa" (Flirt a láska). Má sice své chyby, způsobené mládím autora a skladatele, ale předvedení její v Užhorodě setkalo se s úspěchem.

Vasil Grendža-Donskyj napsal vlasteneckou jednoaktovku z dob bojů v r. 1919 pod názvem „Sotňa Močarenka" (Setnina Močarenka). Drama je psáno veršem a bylo předvedeno r. 1923 v Užhorodě. Kromě toho napsal dětské drama „Syrota" (Sirotek — Užhorod, 1925).

Nevická napsala drama „Ohoň" (Oheň) i jednoaktovku „Radosty majstra Fylardyna (Radosti mistra Filardina). Obě dramata byla předvedena v Užhorodě. Druhé s lepším úspěchem než první.

S úspěchem bylo hráno také drama „Marijka Verchovynka" z pera *Andreje Verchovynského* (pseudonym Augustina Vološina), vytištěné v Užhorodě r. 1931, které je nejlepším z dnešních domácích dramat. Je v něm dramatický konflikt, osoby charakterisují sebe svými činy, drama lze snadno předvésti na venkovských jevištích. A. Vološin napsal také pro venkovská divadla nábožensky tendenční drama „Bez Boha ni do poroha".

Místním dialektem, promíšeným slovy ruskými a církevně-slovanskými, napsal kněz *Sion Silvaj* (1876—1932) první ruskou operu „Marusja", která se s velikým úspěchem hraje po vesnicích. Týmž jazykem píše *A. Bobulskij* (ředitel tiskárny), který vydal několik populárních komedií pro selská divadla: „Ujko z Ameriky" (Strýc z Ameriky), „Nimaja nevista" (Němá dívka). Hrají je ochotníci.

Pavel Fedor zkusil své síly také v dramatu. Vydal národní divadelní hru „Pravda pobiždajet" (Pravda pobízí — Užhorod, 1927). Představil v ní

život staré rusínské inteligence v ovzduší maďarském. R. 1929 vydal komedii „Neščastnaja suďba" (Nešťastný osud). Obě dramata jsou spíše knižního rázu a nehodí se pro předvedení na divadle.

Kritika literární.

Nakonec bych chtěl věnovati pozornost místní literární kritice.

Když hovoříme o ruské literatuře, tu nás překvapí, že pro ni dodnes neexistuje literární kritika. Místo ní je pouze idealisace a nekritické vychvalování každého, dobrého nebo špatného literárního díla. Vyplývá to z poměrů předválečných. Každý, kdo psal za Maďarska rusky, již tím se stal vlastencem a jeho psaní nesměl nikdo kritisovati. Měly býti uznávány pouze jeho zásluhy. Tento názor byl však možný jenom před převratem. Dnes není pro něj důvodu. Bohužel trvá do dneška. Každá sbírka, ať je sebe slabší, setkává se s pochvalou a se zveličováním.

Při tom musíme zdůraznit, že v ukrajinské literatuře kritika zvolna vyrůstá. Od několika let každá nová knížka vyvolává v orgánech tohoto směru hodnotící ocenění. Někdy je toto ocenění příliš přísné, ale zračí se v něm snaha ukázati chyby básníkům a povznésti úroveň literatury. Setkává se však toto úsilí také s překážkami, o čemž svědčí tento kuriosní charakteristický případ: Když kdosi rozebral kriticky výtvory autorů XIX. století, byla proti jeho kritice vznesena interpelace v pražském parlamentě z toho důvodu, že vnuci zkritisovaného chodí dnes do školy a musili by se učiti této kritice svého předka . . .

Připomněli jsme již kritické parodie *Barabolovy*. Pozornosti zasluhuje stať básníka *I. K.* (pseudonym) „Rozmova s poetom" (Rozhovor s básníkem), vytištěná v časopise „Probojem" (Praha, čís. 6, 1934), v níž autor předvádí rozhovor mezi autorem a čtenářem. Básník musí tu slyšeti mnoho pravdivých slov, jako: „úroveň čtenářů je vyšší, než úroveň samých tvůrců literatury. Naši spisovatelé dostávají slávu básníků (což je u nás velmi lehké), ale nepracují na sobě, nechtí se zdokonaliti." „Naši spisovatelé nedbají o to, aby pozdvihli naši literaturu ze zadušené atmosféry tisícileté poroby na široké prostory volného lidského ducha, nýbrž dbají jen o svou lacinou slávu." Autor vytýká spisovatelům nedostatek autokritiky i nedostatek pocitu odpovědnosti. Ukazuje, že chyby dnešní literatury nespočívají v nepříznivých poměrech, nýbrž v samých tvůrcích jejich.

Barabolja i I. K. jsou zdejší lidé. Jejich kritická slova je třeba uvítati jako počátek nové doby. Bez vytčení chyb a bez kritiky není možný pokrok v literatuře. Jestliže se zrodí kritika, věříme, že skutečně literatura Podkarpatské Rusi vyjde „na široké prostory volného lidského ducha".

Dr. Josef Jirásek

A. V. Duchnovič jako básník a dramatik

Kdo čte moderní básně a vezme do ruky Duchnovičovy verše, vydané Fr. Tichým, je mile překvapen harmonií ducha, vykoupenou náboženským posvěcením.

Z jeho poesie, až na několik básní sociálního a filosofického rázu, vane jas, životní radost, opojení přírodou, oděnou slavnostním hávem svátečním. Tu vcelku není Darwinova boje o život, krutých zápasů, drsné skutečnosti. Celá příroda je jakoby slavný hymnus Bohu Stvořiteli, tichá modlitba, chrám lásky, velikých zázraků, svět, plný ptačího koncertu, zavěšených na stromě hnízd, v nichž ptáčata dřímou sladkým snem.

Tu pestrý motýl poletuje vonícím vzduchem, tu smaragdové listí chvěje se ve svěžím chládku. Máti příroda rozlila štědrou rukou radost a sladkou vášeň, kouzlo mládí a milostnou opojivou hru.

Básník sám je pln pocitů vděčnosti za dary země, za rozhozenou krásu po polích a nivách, nad nimiž skřivánek vesele třepotá.

Básník ví, co pozemským je štěstím: především zdraví, vezdejší chléb, nějaká chalupa, pěkná žena, hodné děti, sousedů láska a požehnání boží... Tak naivní však básník nebyl, aby neviděl vedle vonných květů a růží také mrzkost a hřích, nenávist a hněv, pláč a strach. Báseň jeho „Chram ljubvi" končí spíše disharmonií.

Duchnovič si je vědom, že radost je prchavým květem: vše posléze zhyne, zmizí, i člověk — takový je lidský život. Proto o něm uvažuje sub specie aeternitatis. Jeho báseň „Věčnost" je pro portrét básníkův nesporně charakteristická. Českému čtenáři se zdá, jako by sem zabloudily Máchovy úvahy z „Máje". Tu není církevní koncepce záhrobního života, jak ji vyjadřil jinde, z básně vane úžas, ne-li děs z nekonečné hlubiny časů, bezmezné prázdnoty, věčného ticha, mrtvé pustiny věků...

Tam nebude počátku, konce, děje, ni pohybu, vše minulé zapadne do ní,

„jak když zmizí slaměný plamen,
neb v hlubinu hozen je kámen."

Věčnost je královnou všech časů, bezedné moře, dni i roky k sobě přitahuje, ze svého lůna je na svět vysílá a znovu zase pohlcuje.

Jejími syny a dcerami jsou roky a hodiny, jak bystrá řeka proudí v nekonečno, kde den i noc jedno je...

Posléze si básník přeje, aby se dostavily roky pokojné, mírné, lidem nakloněné, v nichž by místo nenávisti zavládla moudrost a láska.

Prosba básníkova nebyla pouhou frází. Jeho život byl spíše řadou útrap, strádání, pronásledování, obětavé pomoci matce. „Duchnovič," jak praví N. A. Beskid, „nedostával za svou kancelářskou práci u biskupa Tarkoviče ani platu, ba ani bytu. Žil z milosti druhých, chodil ve starém, ošumělém šatě, a aby šetřil obuvi, seděl doma bos."

Není tedy divu, že se do jeho veršů, plných vroucnosti a pokory k podivnému dramatu života, vloudily i verše sociální nespravedlnosti, projev nespokojenosti, stesk člověka zotročeného, i žal nad národním útiskem. Jeho báseň „*O pridvornoj žizni*" je žalobným monologem člověka sluhy, jakousi písní otroka, žijícího bez vlastní vůle, v neustálém strachu, plného nenávisti, ponižovaného, bez jakékoliv možnosti projeviti své přání, zato nuceného poklonkovati a laskati i toho panského psíčka. V básni je ovšem mnoho autobiografického.

Avšak Duchnovič cítil bolestně nejen vlastní své porobení, ale i útisk národní.

Ještě přilehavěji vykreslil nám pocity sociálního a národního psance v básni „*Otečestvo*" (1859). Nadpis je vlastně ironický.

Jaká vlast pro proletáře? Co je mu po tom, kde se narodil? Pro něho je vlastí celý svět, a rájem pouze ten kraj, kde se možno najísti. Domu nebuduje, nic neztratí, jemu stačí hlt kořalky.

Ani marxista nemohl lépe vystihnouti psychologii vyděděného člověka. Ale Duchnovič jím nebyl. Byl člověkem, oddaným své církvi.

Byl-li tu přece interpretem uražených a ponížených, tedy proto, že cítil křivdy sociální a národní na svém vlastním národě, že byl uvědomělým synem svého kmene a zaníceným Slovanem.

Jeho báseň „Vručanie" je zejména charakteristická. Podávám přibližný překlad aspoň malé části:

Já Rusínem byl, jsem a budu,
já narodil se Rusínem,
čestný rod svůj nezabudu,
budu jeho synem.
Rusínem byl otec, máti,
ruská celá rodina,
Rusíny též bratři, sestry,
i široká družina.

Jeho „Hymnus Podkarpatských Rusínov" vyzývá současně svůj lid, aby procitl ze sna, nezapomněl svých ideálů svobody a vůle k životu.

Porobený syn národa bolestně cítil ztrátu národní svobody. Bylo mu jak ptáku, spadlému do lovcových sítí.

Tak já slzy prolévám,
pro ztrátu volnosti
trpím a lkám
nad sudbou mladosti.
Je pozdě však,
o, hrozně tak
na věky v porobě být!

I struna slovanská, ev. ruská se ozývá. Jeho „Sirota v zatočenii" je smutnou elegickou písní nad závistným osudem, jenž ho odloučil od lůna slovanského.

„Prostranství nás odlučují,
nesrovnané hráze,
hluboké řeky a strže,
neprůchodná moře.
My neslyšíme vzájemný pláč,
těžký vzdech a trudný žal."

Duchnovičova poesie nezvučela však pouhým bezmocným a bezradným žalem. V jeho „Ruském pochodu" (Russkij marš) zaznívá i vůle odhodlání k aktivní činnosti, vědomí, že slovanská máti má mnoho statečných synů, kteří by se měli postavit pod společný prapor.

„Je silná naše Sláva máti,
má pozlacený, silný štít,
nedá synům umírati,
musí bratry usmířit.

Duchnovič vyslovuje přesvědčení, že Rusín bude bojovati bez bázně a strachu. Tak přechází v poesii i na pole výchovné.

Sledujeme-li celou jeho životní činnost, vidíme, jak se vždy považoval za učitele svého lidu. Svědčí o tom také jeho díla pedagogická. Je škoda, že nemohla býti v úplnosti vydána. Proto se ozývá didaktická struna i v jeho poesii. Básník nezapomněl ani na bajku a epigram. Jeho „Mucha" zahynula svou vlastní vášní: lízala med, přilípla se k němu, zahubila svůj život. „I ty se od mouchy uč!"

Už z této zběžně načrtnuté skizzy vidíme: Duchnovič byl básníkem polí a lesů, teskné melancholie nad uprchlými lety mladosti, nábožensky zaníceným poetou prosté přírodní krásy, náladových večerů hvězdných, avšak také uvědomělým Slovanem a zaníceným nacionalistou, buditelem, učitelem svého lidu, s hlubokým smyslem pro sociální spravedlivost, odpůrce vší poroby.

V jeho poesii našli bychom však i mnoho osobní, intimní lyriky. Jeho báseň „Nad mogiloj miloj" vyslovuje také své milostné city, jež zaznívaly vzpomínkami i v pozdějším věku.

Forma jeho básní je prostá, s nádechem lidové písně, s živými dialogy, přímým oslovením, parabolami, přírodními motivy, tu a tam lehký odstín humoru, značný smysl pro reflexe o životě, smrti, věčnosti a o posledních věcech života. Celkový základní tón jeho poesie a vlastně i života je optimismus, později moudrá vyrovnanost a hlavně hluboká láska k národu, pro niž našel vřelé intonace.

Verše začal psáti Duchnovič záhy, už v době svého pobytu v Užhorodě; není bez významu, že první jeho báseň byla, pokud víme, „Oda na triumf Nikolaja, carja Rossii". (Podobných ód máme od karpatoruského básníka několik.) Dnešní literární kritika ukazuje plným právem na vliv ruského básníka Děržavina, jehož verši byl Duchnovič tolik nadšen. Ale stejně tak možno poukázati i na vliv prostonárodních písní, jež Duchnovič pod vlivem J. Holovackého sbíral.

Bajky a epigramy byly tehdy dost v oblibě a pokud se týče jeho patriotických veršů o slovanské vzájemnosti, měl vliv nesporně Kollár a snad i ruští slavjanofilové.

Alexander Vasiljevič Duchnovič je však také básníkem dramatickým. Pokud je nám známo, napsal dramata dvě: prvé „*Golovnyj Tabaranščik*", jež uveřejněno nebylo a nevíme ani, kde je a druhé „*Dobrodětěl prevyšaet bogatstvo*". O něm chci podat několik poznámek.

Duchnovičovo drama „*Dobrodětěl prevyšaet bogatstvo*" mohli bychom nazvat zdramatisovanou historií o spravedlivém, trpícím a odměněném Jobovi. Pointa je stejná, pouze postavy jsou jiné. Kněze autor ovšem nezapře. Celá církevní morálka je v tomto kuse obsažena: trest za spáchané hříchy, milosrdenství boží nad hříšníkem, činícím pokání, odměna za ctnost a pokoru před Bohem, vyplacená, pokud možno, hned na zemi, spoléhání na pomoc boží v nejtěžších dobách, bezpodmínečná důvěra v něho, trpělivé snášení křivd a bezpráví, dobročinnost a láska k nepřátelům jako nejlepší křesťanské ctnosti.

Děj je celkem jednoduchý. Bohatý mužík Fedor Mnohomav a jeho žena Oleňa spoléhají jen na své bohatství; do školy svého synka neposílají. Bohatý člověk prý školy nepotřebuje. Jejich nezvedený syn také dělá, co čert káže: je drzý, děvčeti kamenem oko vyrazil. Jeho otec není ovšem lepší, neboť se spojil s židovskou pijavicí podkarpatoruské dědiny Cmuljem. Posléze oba obvinili z krádeže koláře Čestnoživa a vdovu Bogumilu. Jsou postaveni před podplacený obecní soud, potrestáni odnětím posledních kusů jejich dobytka, peněžitou pokutou, povinností koupit pálenku, kolář kromě toho 6 ranami palicí. Marně dokazují svou nevinu, marně je také obhajuje učitel Modroglav. Tu se ve svém zármutku obracejí s prosbou a důvěrou na Boha, jenž neopustil ani

spravedlivého Joba. V tomto žalu těší je i jejich hodné děti. Vydělali si něco peněz sbíráním hub a lesních plodin a nabízejí je svým rodičům.

A Bůh skutečně nezapomněl, zármutek jejich se obrátil v radost.

Třetí a poslední jednání uvádí nás do domu Fedora Mnohomava. Tomu se mezitím dukáty rozkutálely, žena od něho utekla, syna mu za jeho ničemný život oběsili. Fedor je rád, když mu Čestnoživ přinese kousek chleba a hrudu sýra. Tak ho Bůh potrestal. Ale také na žida došlo. Ukázalo se, že byl právě on největším zlodějem a přechovavačem kradených věcí. Naproti tomu odměnil Bůh ty, kteří tak nevinně trpěli. Jejich děti se vrátily domů a byly všecky výborně zaopatřeny; zahospodařily si peníze a obdarovaly štědře i svého učitele, který se jich s takovou horlivostí ujímal.

Drama je také velikou chválou školy a lidového vzdělání. „Jakým štěstím je škola!" volá Bohoboj. „Jak se tam duch, srdce a mysl osvítí! Porovnejme jen školáka s neučeným chlapem, jaký mezi nimi rozdíl! Školské děti se učí pracovat, zatím co leniví povaleči běhají a rostou jak . . . opice."

Tak použil Duchnovič dramatické formy slovesné k výchově svého lidu, nabádaje ho k školskému vzdělání, pracovitosti, křesťanské lásce, trpělivosti, důvěře v Boha. Jen pod tímto zorným úhlem je třeba hleděti na jeho drama. Není tu tragické viny, bytosti jsou buď dobré, zlé nebo kající. Celý ráz hry ukazuje na pseudoklasické hry mravoučného obsahu, jak byly pěstovány v XVII. a XVIII. století.

Kouzlo hry spočívá v prostém, prostonárodním jazyku, v živém dialogu a není tedy divu, že bylo drama dáváno velmi často na jevištích.

Dr. Antonín Hartl

Podkarpatská Rus v české literatuře

Podkarpatská Rus má jistý význam i pro literaturu českou: stala se pro ni tím, čím jsou pro literatury velkých států zámořské kolonie, zemí exotickou, odlišnou od všeho, co je domácí. Tento exotism vystihl nejlépe Ivan Olbracht: není to exotism prostorové dálky, jiné zeměpisné šířky nebo délky, nýbrž exotism kulturní, věkové vzdálenosti — Podk. Rus je v Olbrachtově pojetí reservací hlubokého středověku, kde se reálný život ještě mísí s mythem. Toto pojetí promlouvá ze všech prací, inspirovaných Podk. Rusí, toto kouzlo uplatňuje všude svou přitažlivost, byť jeho podstata nebyla všude tak uvědoměna jako u Olbrachta. Podk. Rusi zmocňovala se arci dříve věda než písemnictví krásné. Čeští beletristé objevili Podk. Rus teprve okolo r. 1930, kdy se směr prázdninového cestování, snad také vlivem hospodářské krise, obracel od ciziny do neznámého vnitrozemí. I Olbracht a S. K. Neumann napsali nejprve

své turistické dojmy a svá sociologická pozorování: onen je uložil v knihách „Země beze jména" (1934) a „Hory a staletí" (1935), tento v „Encyánech s Popa Ivana" (1933) a v „Československé cestě" část 2., nazvaná „Karpatské léto" (1935); v těchto knihách vrcholí slovesná žeň české turistiky, zamířené pod Karpaty. Žeň románová je shrnuta do pěti románů.

Vlad. *Vančura* v „Posledním soudu" (1930) vytrhl obyvatele této horské země z jejich půdy a dal jim na cestě do emigrace přijít do styku s kulturou hlavního města, v jehož ulicích zneklidněla jejich chůze i jejich duše, odrážející obrazy rodných hor s chorobnou naléhavostí, a jeho román jemně naznačil sociologický zákon o neblahém účinku vyšší kultury na primitiva. Jan *Vrba* šel v románě „Duše na horách" (1932) cestou opačnou: sledoval účinky karpatského prostředí na českého lesníka, nadhodil, avšak nedořešil (či správněji: utekl od řešení) problém erotické symbiosy česko-rusínské; zachytil však zdařile život podkarpatoruské přírody a zadumanou krásu lesů.

Z. M. *Kuděj* dal se strhnouti epičností osvobozenského hnutí a v „Horalské republice" (1933) vylíčil jiráskovsky jasiňskou revoluční episodu boje Huculů proti Maďarům, které se skončily v rumunských žalářích a na marných bojištích ukrajinských. Ale dovedl najíti hrdinný nerv Rusínů a dovedl zahrnouti do své práce mnoho skutečnosti psychologické, dějové i životní. Připravil se na tuto práci pilným studiem místním (v Jasini), vyslýcháním pamětníků a feuilletonistickým zpracováním látky v denním tisku. Ivan *Olbracht* zaujal se v „Nikolovi Šuhaji loupežníku" (1934) mythotvornou silou přítomnosti u lidu, ponořeného do středověku; s pochopením zpracoval temný pud sociální revolty, který glorifikuje zločinnost a který je primitivní podobou třídního vědomí. Reálná předloha se mu podávala na přechodu v legendu typu janošíkovského a na Podk. Rusi tradičního.

Karel *Čapek* pochopil v „Hordubalu" (1933) individuální tragiku vystěhovalce, který vraceje se do domova, myslí na rodné hory a na ženu, aby doma našel nevěru a smrt. Je to jako epilog osudu, jehož prologem byl Vančurův „Poslední soud". Každý z těchto českých románů zachytil kus podkarpatoruské skutečnosti, kus hořkého osudu, tragického života, který se vlní pod zdánlivě všedním a netečným povrchem, každý postihl něco z možností, které se ukrývají v neodhalené dosud psyché podkarpatských horalů — česká beletrie se k ní dobírá statečně dříve než česká politika.

Na Podk. Rusi vytváří se zvláštní druh písemnictví, skrovná haluz české literatury. Je to slovesná produkce Čechů v zemi usedlých, kteří se tak vyrovnávají se svým novým prostředím. Život, který tu bije jiným, jaksi malátnějším a přece hlubokým tepem, znepokojuje českého člověka: začíná zneklidněnýma očima patřit do záhadných zraků středověké sfingy, bystřit sluch na hovor spodních proudů. A najednou vidí uprostřed všednosti a špíny romantický charakter osudovosti. První dal tomuto poznání básnický výraz Josef

Spilka, jenž se v lyrické sbírce „Bronz" (1929) s úžasem zahleděl na ponurou obřadnost podkarpatoruských židů a na tajemnou záhadnost cikánů ve verších, sugerujících omamné vůně a tajemné dálky. Rusína si ještě nevšímal, protože jeho oči byly nejprve přitaženy naléhavostí exotismu rasového. Míla *Valentová,* homo novus v literatuře, šla do analysy východního žida v románové biografii-monografii „Jehova a mamon" (1934), v níž se snažila pochopit z individuální psychologie sociologickou funkci židovství v zemi a v níž mírnila nepochybně antisemitskou základní tendenci jemným smyslem pro rodinný a náboženský život židovský.

Jindra *Zoder,* autor reportérské knihy o guvernéru Konst. Hrabarovi, pokusil se vytvořiti postavu a osud Rusína („Petro", 1935), který se vyšinul nad ubohost alkoholem zamořené rodiny; jeho Petro je postava nezdařená, konvenčně sentimentální a kalendářově truchlivá, ale je aspoň dokumentem rostoucího zájmu o vnitřní život Rusínů u Čechů podkarpatoruských.

Ladislav Kaigl

Umění na Podkarpatské Rusi

Příroda na Podkarpatské Rusi je věčně krásná ve svých nádherných obměnách a život tam dosud nezkažený, primitivní. Ta chudá kukuřičná políčka, ty stezky vinoucí se na širokých poloninách, kde se dobytek pase, ty hluboké, temné a tiché lesy, kde zvěř ještě volně pobíhá, ta údolí, kde v malých, roztroušených dědinkách na úpatích hor lid docela odloučený od celého světa žije svým dávným primitivním životem, jsou zasazené drahokamy do kraje Podkarpatoruského. Tomu, kdo navštíví Podkarpatskou Rus, hned při prvním kroku zalíbí se rázovitý kraj, který vyniká svou malebností. Ty lesy, hřebeny hor, pahorkatiny (poloniny), roztroušené po celém kraji, jsou krásné, ta houževnatost podkarpatského lidu, která udržuje stále svůj ráz života, je obdivuhodná. Není divu, že sám lid miluje tu vrchovinu, ač žije velmi nuzně v polozbořených chaloupkách.

Z jara, kdy sníh roztaje a kalné vody s horských velikánů se řítí a vše strhují, když hřebeny hor zazáří tisíci květy, v létě když slunko vše spálí, že ani travičky není pro dobytek, neb když bouře řádí po hřebenech hor, lid zbožně dívá se do oblak, věří a čeká, co Bůh mu dá.

Chaloupky nízké, dřevěné, někde též z vepřovic a obílené, kryté doškovými střechami bez komínů, tulí se k úpatím hor. V těch malých chaloupkách lid vydržel celá století v jařmu a poddanství a uchoval si svůj charakter, svůj rodný jazyk. Kolik utajené síly musel v sobě míti, když celá staletí útisků a odloučenosti vydržel a zvítězil. Dnes mu z velikých temných mraků rabstva

vysvitlo slunko svobody. Lid zvyklý s hlavou nachýlenou dívati se stále v chmurnou budoucnost, nyní při ostrém svitu slunka svobody nemůže se ihned orientovati, je ještě zmaten a nedůvěřivý ke všemu novému, co svoboda mu dala. Je však pevný sám v sobě, otužilý, snad drsný, ale s duší krásnou, jasnou, poetickou. On ve své duševní síle svoji cestu jistě najde, která ho povede k novému životu a obrození celého národa. Byl to ten prostý podkarpatoruský lid, který uchoval si do dnešního dne svoje vlastní city a svéráznost ve svém umění, které je prosté, primitivní, ale krásné. Na území Podkarpatské Rusi byly velké přílivy neslovanských národů, Maďarů, Němců a Rumunů, kteří uplatňovali nejen svá práva, ale i zvyky, způsob života i jazyk.

U Huculů nalézáme hojně elementů, jež jsou společné s Rumuny a proto se tak zevnějškem i způsobem života odlišují od Bojků. Huculové žijí v kraji vesměs hornatém, těžce přístupném a jsou již hodně smíšeni s cizím elementem. Vynikají uměleckou tvořivostí, energičností a samostatností. Bojkové žijí na vrchovině, t. j. v karpatských horách, kde si udrželi nejvíce své zvyky i způsob svého života. Lidový jazyk na Podkarpatské Rusi jest nářečím maloruským. Toto nářečí je nejednotné a dělí se na několik podřečí, lišící se od sebe výslovností na základě přizpůsobení a vlivu cizích slov, na východě více maloruských, na západě slovenských.

Lid na Podkarpatské Rusi žije stále ještě v primitivních poměrech následkem vytrpěných křivd a bezpráví pod maďarským jhem, ale nepozbyl svého staletého svérázu, nýbrž uchoval si vzácnou vitální sílu, se kterou znovu rozvíjí národní sebevědomí a své staré lidové umění se svým vrozeným smyslem pro krásno a umění. Odkázán úplně na sebe, je soběstačný. Chyši si zrobí sám, kožich i topánky také, též dřevěné nářadí a náčiní jak domácí, tak hospodářské, mnohdy s vyřezávanými neb malovanými ozdobami, plátno utká, košili a sukni ušije žena. Třeba že zápasí na tuhé horské půdě o holé živobytí a je ve stálém boji s přírodou i se svou bídou, vdechuje všem svým výrobkům svoji duši. Tvoří umění národní ze své duše, ze své vůle a v souladu s prostředím, které ovšem nezůstalo během doby nedotčeno cizími a zvláště sousedními vlivy, ale zachovalo si původní formy. Hlavně vlivy maďarské vnesly se do lidového umění podkarpatoruského lidu, které je prosté a nevtíravé. Ta zajímavá a svérázná, při své prostotě a primitivnosti hluboká lidová kultura podkarpatoruského lidu, se svojí dumnou písní je nám velmi blízká. Co musel ten lid vytrpět, co cizího vlivu převalilo se přes něj, jak násilně byl udržován v temnotě a přece si uchoval svůj národní svéráz. Píseň rostla jen pod zemí v dusných chatrčích a volně plynula jen v hlubokých lesích, na vrcholcích hor, kde byl dřevorubec, pastevec sám jen se svojí duší, se svým bolem, s duchem přírody, jinak píseň byla tísněna a zatlačována maďarskými bezcennými popěvky a čardášem. Sami Maďaři přijali krásné a svérázné písně lidu podkarpatoruského i slovenského za své a přizpůsobili je svému čardášovému tempu.

V dřívějších letech tedy nemohla se píseň a hudba podkarpatoruského lidu rozvíjet, rostla jen utajovaná v tichém klínu hlubokých lesů, neboť kdo nemluvil, nezpíval maďarsky, nebyl člověkem božím. Teprve nyní zazněly opět staré, zapomenuté písně, které zní a rozezvučují se s vysokých polonin a z hlubokých lesů přes celou Podkarpatskou Rus. Národní píseň podkarpatoruského lidu, třeba primitivní, vyznačuje se velikým bohatstvím rytmických forem. Píseň je obyčejně složena do 8taktové hudební formy a není prosta vlivu maloruského, polského i slovenského, samozřejmě i maďarského. Zbožný a chudobný lid na Podk. Rusi zpívá rád a mnoho, většinou však jednohlasně, hlavně do rytmu kolomyjky, ale též krásné dumné, smutné písně.

Na Podk. Rusi, ač byly učiněny malé pokusy, nejsou ještě sebrány a upraveny všechny ty krásné, svérázné písně podkarpatoruského lidu. Záslužná tato práce čeká sběratele, který by s láskou se ujal té velké práce a hudební poklady světu objevil. To zajisté učiní jeden z těch příštích mladých podkarpatoruských umělců, kteří teprve po převratu mohli se věnovati hudebnímu studiu. Přichází doba, kdy nová generace vrací se ze svých studií novými ideami na Podkarp. Rus, kdy zakládají se všude po celé zemi, nejen ve městech, ale též na vesnicích dramatické ochotnické kroužky, pěvecké sbory a hudební sdružení, kdy noví pracovníci vzali si v prvé řadě za povinnost navázati na staré tradice, poznávati lidové umění v jeho čisté podstatě a pracují vytrvale s plnou vervou a radostí v této krásné práci, budí v lidu a u mládeže znovu lásku ke zpěvu a ke své národní písni, takže přijde brzy čas, kdy národní píseň podkarpatoruského lidu zastkví se ve své kráse.

Umění výtvarné.

Nejenom zpěv a hudba, ale i jiná lidová umění se nyní na Podkarp. Rusi intensivně hlásí k novému životu. Lidové umění na Podkarp. Rusi, které projevuje se zvláště v řezbářství, v němž jsou nedostižní Huculové, v lidovém malířství, v stavitelském lidovém umění, v krojích, výšivkách a v předmětech domácí potřeby, vzbuzuje obdiv.

K nejkrásnějším výtvorům lidového umění na Podkarp. Rusi patří dřevěné stavby kostelíků, které pocházejí ze XVII. a XVIII. stol. Ve východní části huculské je celá skupina dřevěných kostelíků, jejichž vznik a tvary neuprou vliv gotického slohu. Je též však skupina kostelíků, na nichž jsou na prvý pohled patrny vlivy baroka, ale jsou i kostelíky, které si zachovaly svéráznou východní podobu v úplné čistotě, neporušené západními vlivy. Nejlepší a nejčistší typ je na huculštině a na bojkovštině. Všude zasluhuje pozornosti vyřezávaná ornamentika. Malebné ochozy s vyřezávanými sloupci imponují složitostí a propracovaností. Je obdivuhodné, jakých efektů docílili stavitelé těchto kostelíků v silhuetě stavby, ve vytváření a umístění oken, ve výzdobě kostelíků přízemními ochozy s vyřezávanými sloupci, ornamenty na dveřích

a kolem oken, malebným seskupením šindelové krytiny a na nesčetných štíškách. Prostou rukou, ale s uměleckým citem lid na Podkarp. Rusi vytvořil jak prostými malbami, tak vyřezáváním ve dřevě své umění vysoké úrovně a ukázal se nejen dovedným malířem, řezbářem, tesařem, ale i stavitelem.

Podle půdorysu rozeznáváme tyto tři hlavní typy kostelíků:

1. rovnoramenný čili huculský, 2. bojkovský, podélný, složený ze tří čtverců neb obdélníků, seřazených v jedné linii a 3. lemkovský, podélný se sedlovou střechou. Nejčistší a původní je typ huculský, který přišel z Ruska a východní Haliče.

Kostelíky uvnitř chovají nevyčerpatelné památky lidového umění, krásné vyřezávané sloupky, kříže, ikonostazy, svícny, kalichy, lustry a lavice. Na stěně, zvané „ikonostaz", oddělující oltářní prostor od lodi, prolomené třemi vchody, nalézají se velmi vzácné staré malby. Na pultech pro bohoslužebné knihy, pokrytých krásnými ukázkami lidového vyšívání, na kališích, křížích, svícnech, lustrech možno obdivovati jemnost řezbářské práce, na hřbitovech kolem kostelíků pak různé kříže, svědčí o technické zdatnosti a uměleckému vkusu lidových kovářů.

Dřevěné kostelíky, které byly pravidelně zbudovány na vyvýšeném místě, blíže k Bohu, jsou nejen místem pro modlitby, ale i cenným museem, v němž jsou uloženy staleté umělecké odkazy předků. Při důkladné prohlídce těchto kostelíků, jejich ikonostazů, obrazů a všech předmětů, nacházejících se tam, musíme se pokloniti tvorbě prostého lidového umělce a jeho tvůrčí síle.

Dřevěné chyše, hrubě tesané a sroubené, zpravidla neobílené a jen trochu vymazané, ukazují nejnutnější potřebu bydlení. Strmou střechu, aby sníh ji neprolomil, kryje došek, neb dlouhé, široké štěpiny, dovedně štípané. Ve vnitřku, který je prostinký a chudobný, nachází se jen to nejnutnější, ale opět zaujmou tam krásné řezby, výšivky a keramika.

Kroj podkarpatoruského lidu je vážný a chmurný, jako ten život v malých chatrčích. Je z lacného hrubého materiálu, prostý, ale úhledný. Jen kroj huculský liší se trochu svojí pestrostí. Nejcennější částí kroje je vyšívání. Zdobí se košile mužské i ženské a motivy ornametu jsou převážně geometrické.

Podkarpatská Rus se svými vysokými hřebeny hor, s hlubokými lesy, pestrými lukami, posetými tisíci květy, svým sluncem a sněhem, jasnou, zářivou i chmurnou těžkou náladou, lesními bystřinami, doškovými chatami a svéráznými kroji vábí mnoho výtvarných umělců, kteří způsobují nový rozmach v malířství. Na Podkarpatské Rusi působilo mnoho umělců, ale jejich činnost nebyla soustředěna. Při nahodilých schůzkách umělců byla pociťována stále větší potřeba sdružiti se. Dne 12. června 1931 byl založen v Užhorodě „Spolek výtvarných umělců na Podkarpatské Rusi", ve kterém soustředili se významní výtvarní umělci z Podkarp. Rusi, a to: malíři J. Bokšay, V. Erdélyi, L. Kaigl, B. Oždian, M. Špálová, J. Tomášek a sochař J. Cupal. K nim pak

Grécko-kat. cerekev
v sousední Worochtě (Polsko)
Foto Ing. Patutschka

Vnitřek dřevěného kostelíka v Jasině
Foto A. Müller

Na rusínském hřbitově
Foto A. Müller

stále víc a více přidružovali se jiní, zvláštně mladí umělci z celé Podkarpatské Rusi, bez rozdílu národnosti. Spolek, ač ještě mladý, intensivně pracuje a svojí prací již dosáhl velmi nadějných výsledků. Pořádá každý rok řádné členské výstavy nejen na Podkarpatské Rusi, ale i na Slovensku a připravuje nyní za spoluúčasti Klubu přátel Podk. Rusi členské výstavy i v zemích historických.

Umění divadelní.

Ještě zbývá říci několik slov o divadelním umění na Podkarp. Rusi.

Tak, jak na Podkarp. Rusi do převratu nebylo ruských škol, kde by se vyučovalo rodnému jazyku, tak nebylo ani divadla, které by hrálo podkarpatoruským jazykem. Bylo jen divadlo maďarské ve městech a židovské, které též hrálo maďarským jazykem. Nebylo domácích herců, nebylo národních her v jazyku podkarpatoruském, nebylo podkarpatoruské inteligence, každý literární pokus byl omezován a každému národnímu hnutí byly kladeny překážky. Až připojením Podkarpatské Rusi k Československé republice přišla chvíle osvobození, vznikaly amatérské kroužky divadelní, současně s nimi vznikají první kroky k tvoření dramatického umění na Podkarpatské Rusi. Založena též divadelní společnost rusínská při spolku Prosvita, která však pro finanční tíseň se rozešla, dále divadelní židovská společnost Habimah, která hraje dosud v židovském žargonu a konečně maďarská divadelní společnost s bývalými řediteli Polgarem a Juhaszem, nyní Ivanem Alexandrem, která však pro stálý nezájem maďarského obecenstva upadá, ač byla a jest zemí Podkarpatoruskou i státem podporována a subvencována.

Podkarpatoruské divadlo ještě neexistuje, ale jsou již položeny první základy, Zemský výbor pro Podkarpatskou Rus spolu s referátem ministerstva školství a národní osvěty v Užhorodě pracuje na příštím založení Zemského národního divadla podkarpatoruského. Aby tato idea se uskutečnila, byly otevřeny dramatické kursy pro výchovu příštích adeptů hereckého umění. První jednoměsíční dramatický kurs osnován a otevřen v r. 1934 pro učitele a kulturní pracovníky, kteří by po absolvování ve svém působišti zakládali ochotnická divadla, druhý dramatický kurs pro výchovu hereckého dorostu, již šestiměsíční, byl otevřen v roku 1934/35. Na základě velmi krásných výsledků druhého kursu, kde posluchači v počtu 32 dokázali, že lid podkarpatoruský je nejen mistrem lidového umění ve svých stavbách, řezbách, malbách, výšivkách, písních, ale že má i vlohy k dramatickému umění, byl otevřen třetí šestiměsíční dramatický kurs v r. 1935/36.

Dramatický kurs vychovává dnes celou řadu nadějných a talentovaných herců v rodném jazyku. Jest nyní na představitelích Podkarp. Rusi a celé podkarpatoruské veřejnosti, aby pomohli uskutečniti založení Zemského podkarpatoruského národního divadla, které by rozsévalo národní kulturu po celé zemi a stalo se všemu podkarpatoruskému lidu „Zlatou kapličkou", chrámem

umění, z kterého by lid na Podkarp. Rusi slyšel slova svých buditelů i cizích veleduchů ve svém rodném jazyku.

Na Podkarp. Rusi jest nyní doba plná vzruchu a práce, ze zapadlých dědin, z hlubokých lesů šíří se a vyrůstá sebevědomí, síla národa podkarpatoruského, znovu kříší se lidové umění, znovu slyšet píseň lidu, která nyní volná a svobodná zní a mohutní po celé Podkarp. Rusi a nabádá k nové národní práci, k novému životu.

Prof. Osyp Bokšaj

Malířství na Podkarpatské Rusi

Dříve než přikročíme k svému vlastnímu tématu, musíme se poněkud porozhlédnouti po minulosti a podati krátký přehled vývoje malířství v této zemi před světovou válkou, aby tak náležitě vystoupil obraz toho, co se na tomto poli podniklo zde po převratu.

Historie malířství na Podkarpatské Rusi, nepočítáme-li ovšem anonymní malířství národní, které věnovalo své služby cele zájmům náboženským, není příliš dlouhá. Začala nějakých 80—100 let před světovou válkou. Nicméně však přes tento poměrně pozdní rozvoj vystoupili zde velcí mistři, kteří si získali slávu nejen v této zemi, nýbrž i mimo ni a vytvořili díla, jimž se dnes obdivuje celé lidstvo. Pro tyto malíře byla ovšem naše země malá, oni vydávali se na umělecké výboje v cizině, kde se jim naskytala lepší příležitost k uplatnění.

Starým kulturním centrem i pro zdejší kraje byla Budapešť. Za předválečného politického stavu nemohlo tomu býti jinak, a proto se nemůžeme diviti, že všichni předváleční podkarpatští malíři v tomto městě začínali svou uměleckou dráhu. Kromě toho navštěvovali i jiná města v západní Evropě a podléhali vlivům všech nejvýznamnějších evropských metropolí.

Tak jeden z prvních rusínských malířů zdejších *Josef Zmij-Miklóssy* (nar. 1792 v Slovince na Spiši u Krompach), studoval na vídeňské akademii a svými obrazy, k nimž náměty si bral z národního života rusínského, vzbudil velikou pozornost. R. 1823 stal se malířem při prešovském biskupství a z jeho rukou vyšla celá řada náboženských obrazů na ikonostasech a v kostelích prešovského kraje.

Mnohem většího jména si získal slavný *Michail Munkácsi*, který pocházel z Mukačeva (narodil se tam r. 1844). Jeho díla jsou hodnocena v každé historii maďarského malířství. Krátce před světovou válkou měl mu býti postaven v Mukačevě pomník, ale k jeho odhalení nedošlo. Byl připraven pouze sádrový model, který je dnes uložen na magistrátě v Mukačevě.

Podkarpatské Rusi patří také druhý slavný malíř uherský, za maďarského pokládaný, *Ignác Roškovič* (nar. 1854). Jeho práce z mladých let jsou úplně naše, vyjadřují zřejmě naši duši. Zvlášť je to patrno na jeho náboženských obrazech (sám byl synem kněze), na př. na ikonostasu v Krasnišově a na obrazu sv. Cyrila a Metoděje v biskupském paláci v Užhorodě. Tento obraz je také malířem vlastnoručně rusky signován. Jiné jeho oltářní obrazy jsou v kostele na Ceholně v Užhorodě.

Roškovič byl před válkou jediný mistr, který representoval naše rusínské umění před světovou veřejností a udržoval také vřelé styky s ruským malířem Rěpinným.

Bohužel nepobýval dlouho v naší zemi, přicházel sem jen příležitostně. Z těchto jeho návštěv zůstalo zde několik portrétů. Velká Roškovičova církevní komposice je v ruském katedrálním chrámu v Prešově, ale není ukončena. Avšak i v této počáteční formě je to znamenitá věc.

Roškovič byl velikým mistrem a patří mezi klasiky malířské. Řekl bych, že byl žákem Tiepolovým, výborným barokovým komponistou typu podobného, jako byli v Čechách Brožík a Hynais.

Z jiných umělců, kteří vyšli z Podkarpatské Rusi, je třeba uvésti sochaře *Samovolského*. Po něm však zbylo v této zemi pouze pojmenování jedné ulice v Užhorodě a socha básníka Gábora Dayky před užhorodským gymnasiem. Na užhorodském gymnasiu působil jako profesor *Fridrich Heverdle*, portretista, který měl jako učitel Roškovičův značný vliv na rozvíjející se talent tohoto malíře. Jiným portretistou byl *Zahoray*.

Z Podkarpatské Rusi pocházeli i jiní malíři, kteří se však odtud později odstěhovali a vůbec zde nežili. Tak na př. *Rotman Mozart, Oskar Mendlik*, známý marinista a jiní.

V Užhorodě žil delší dobu *Tihamér Margittai*, romantický genrista, který vystavoval také v pařížském Salonu. Jeho portrety se vyskytují v užhorodských soukromých sbírkách. Vyniká z nich portret biskupa Fircaka ve sbírkách biskupského paláce.

Na tomto krátkém přehledu je patrno, že se zde pracovalo na uměleckém poli již před válkou, čili že zde byla přece jen jakási tradice v umělecké tvorbě.

Světová válka a po ní následující převrat neobyčejně zasáhly do těchto poměrů a vytvořily nové podmínky, v nichž se musilo umění nadále rozvíjeti. Pouta s bývalým centrem, s Budapeští, byla zpřetrhána, umělci musili se dáti na hledání nové orientace. Hned v samých počátcích objevily se pokusy vytvořiti pro zdejší umělce místní umělecké centrum, které by soustředilo všechny pracovníky a povzbudilo k tvůrčí činnosti také mládež.

První pokus v tomto smyslu byl podniknut v Mukačevě r. 1921. Iniciátorem byl *Julius Virágh*, známý kostelní malíř, a po jeho boku vidíme již celou řadu zdejších umělců. Vystupuje *Erdélyi, Bokšaj, Beregy* a k nim se přidružují

někteří malíři z Košic, jako *Csordág*, žák Mařákův, *Halász a Mussoun*. R. 1921 byla uspořádána výstava v Košicích a v Berehově.

Výstavy se postupně rozmnožovaly, jednotliví malíři vystavovali samostatně, Erdélyi a Bokšaj také v Praze.

Stát jevil o rozvoj malířství na Podkarpatské Rusi neobyčejný zájem. Od malířů byly za státní prostředky kupovány obrazy, umělci dostávali stipendia na studijní cesty. Zejména školský referát v Užhorodě skoupil hodně obrazů, které se měly státi základem budoucí galerie podkarpatské — bohužel, do dneška tato galerie není instalována a obrazy odpočívají na stěnách úřadoven.

Soustředění všech umělců podkarpatských podařilo se provésti roku 1931, kdy byl založen Spolek umělců na Podkarpatské Rusi. Největší zásluhu o jeho vznik má *Bedřich Oždian*, krajinář a grafik.

Předsedou tohoto spolku stal se *Vojtěch Erdélyi*, jeden z nejlepších representantů umění na Podkarpatské Rusi. Studoval v Mnichově a v Paříži, kde přilnul k nejmodernějším směrům. Z mladé generace *Andrej Kocka, Doboš, Borecký a Dvan* jsou jeho žáci.

Ve Spolku umělců jsou zastoupeny všechny národnosti na Podkarpatské Rusi a podle stanov pořádá se každého roku řádná členská výstava. Dvakráte byla již v Užhorodě, Košicích a Mukačevě, a v únoru roku 1936 výstava v Bratislavě.

Z členů Spolku uveďme některé význačnější osobnosti: *Ladislav Kaigl* maluje rád vrchovinské krajiny a folklor. *Josef Tomášek* je dekorativní malíř a figurální komponista, *Milada Benešová-Špálová* má v oblibě dekorativní zátiší květinová, *Jelen* z Jasině miluje huculská témata, ale podává je čistě moderně, expresionisticky. Autor tohoto článku maluje impresionistické krajiny, figurální genry jak naturalistické, tak dekorativní, vymaloval několik kostelů a vypracoval serii školských obrazů pro ministerstvo školství a národní osvěty.

Ve spolku jsou také dva sochaři: *Jaromír Cupal*, žák Myslbekův, od něhož jsou skvělé dětské portrety, a *Nikolaj Ostaškin*, Kavkův žák, který ztělesňuje ruské motivy, ale moderně řešené.

Zoltán Šoltész, farář z Užoku, zachycuje v pastelech typické vrchovinské krajinky a kostely.

Z umělců, kteří nejsou členy Spolku, je nutno připomenouti sochařku *Mondičovou*, která žije trvale v Praze. Na Podkarpatské Rusi je hodně jejích pomníků. Tak je to na příklad Masarykova socha v Užhorodě, Fencikův a Dobrjanského pomník tamže, Mitrákův v Mukačevě a řada jiných v různých místech země.

Julius Virágh je speciálním malířem kostelním barokového typu. Nejkrásnější jeho věci jsou v mukačevském klášteře.

Z jiných jsou to *Ondřej Novák, Julius Ijjász*.

Nejsem povolán k tomu, abych napsal uměleckou kritiku o dílech svých kolegů. Proto jsem se spokojil pouze s krátkým výčtem těch, které pokládám za nejvýznamnější. Konstatuji však, že umělecká garda na Podkarpatské Rusi udělala hodnotnou práci obzvláště za dnešních těžkých poměrů. Mohla by však udělat ještě více, kdyby obecenstvo s lepším porozuměním podporovalo výtvarné umělce. Jeho orientace není někdy správná — ostatně i tisk je tím částečně vinen, poněvadž nepodává leckdy náležitý obraz o ceně a kvalitě uměleckých děl. Přeložil F. G.

Prof. Dr. Ivan Paňkevič

Píseň na Podkarpatské Rusi

Písně národní jsou zrcadlem, v kterém se obráží život a duše národa od nejdávnější minulosti až po přítomnost. Tato slova je možno vztahovati také na písně té části rusínského národa, která žije na jižních svazích Karpat na území Československé republiky, na východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi, a na levém břehu řeky Tisy v Rumunsku.

Rusíni na jižním úbočí Karpat jsou obdařeni týmž smyslem pro poesii, jako jejich soukmenovci za Karpaty a tato poesie vybíjí se v touze po něčem vyšším než čím je obdařila nepříznivá horská příroda. Tento smysl se opírá na jedné straně o dávnou tradici, která žije u této větve od té doby, co se sem přestěhovala ze severu pod Karpaty. I v pozdějších letech byla tato tradice udržována ze severu sem přicházejícími kantory a kněžími, kteří přinášeli s sebou svůj písňový repertoir v rukopisných sbírkách, zvaných „pisennykami" (kancionály). Ale ani tvořivost národa nezůstávala pozadu a vytvářely se zde stále nové a nové písně v závislosti od životních poměrů.

Písňová tvorba Rusínů, kteří žijí na jih od Karpat, je neobyčejně rozmanitá jak svým obsahem, tak také formou. Na její bohatství obsahové měly vliv okolnosti výše zmíněné. Nalézáme v ní tedy starobylou tradici, vliv písňových novotvarů, přinesených cestou emigrační především od rodných bratří v Haliči a také od jiných národů, jako Slováků, Maďarů, Rumunů, a konečně nové výtvory, které vznikly na místním základě.

Písně Podkarpatských Rusínů je možno rozděliti na tytéž skupiny, které se objevují u haličských Ukrajinců. Jsou to písně obřadové, historické, stavovské, rodinné, milostné, baladické, humoristické a taneční.

Obřadové písně zpívají se ve sboru a jsou spoutány především se starým kultem. U Slovanů soustřeďoval se kult kolem změn v přírodě, hlavně je to t. zv. sluneční kruh od vánoc až do ukončení hospodářského života (do žní). Slunce ctili staří Slované a také předkové zdejších Rusínů od jeho návratu

ze zimy k jaru a s kultem vázali přání ve formě písně. Jsou to písně t. zv. „koljadky" (název povstal pod vlivem římsko-řeckého svátku Kalendae). Koljadky se uchovaly u Podkarpatských Rusínů jako písně blahopřejné o vánocích a o Třech králích. Na berežské Vrchovině se jmenují koljadky, zpívané o Třech králích, „štědrivky" (název podle Štědrého večera). Mají svou stálou rytmickou stavbu 5 + 5 slabik a za každým veršem následuje refrén. Vyznačují se nejen poetickými obrazy (symbolika, metafory, paralelismy), nýbrž také básnickými figurami (epanastrofa).

Vzhledem k tomu, že sahají svou minulostí do předkřesťanské doby, nesou na sobě pečeť dlouhých věků. Ačkoliv jsou původu pohanského, byly pod vlivem křesťanství částečně pozměněny, síly přírodní byly nahrazeny jmény křesťanskými, tematicky se přizpůsobují k událostem, vížícím se ke Kristovu narození, objevují se v nich apokryfické pověry, ba dokonce přecházejí v balady.

Koljadky se obracejí hlavně s blahopřáním ke gazdovi, aby se dařilo jeho hospodářství, aby se ovce a včely rozmnožovaly, stejně také ke gazdyně a nejvíce k chlapcům a děvčatům:

Cy spyš, cy čuješ, pan hospodarju,
Staň hori, ľubaja radusť na dvori.
Stojať voloňky u try pluhoňky,
Staň hori, ľubaja radusť na dvori.
Korovky ty s'a potelyly,
Staň hori, ľubaja radusť na dvori.
Pčoloňky ty s'a porojily.
Staň hori, ľubaja radusť na dvori. Tuří Bystrý.

Koljadky, které se obracejí s blahopřáním k chlapcům, nesou na sobě stopy dávných pochodů vojenských a také násilného získávání děvčat.

Po odzpívání koljadky následuje obyčejně v poetické formě přání šťastných svátků vánočních. To je produkt nové doby, století XVII.—XVIII., produkt školní, neboť toto přání není nic jiného než druh básní, zvaných „oratio".

Místy vyskytne se také satirické zakončení, když koledníci nedostanou hned odměny.

Koljadky udržely se v této starobylé formě v oblasti na východ od Už e. Na západ od této řeky nahradily je „písně betlémské", úplně křesťanského původu. O vykořenění koljadek v této oblasti přičinili se hlavně kněží.

Nejvíce však utrpěly od církve na celé Podkarpatské Rusi i na Slovensku písně, zvané „vesňanky" (jarní) nebo „hajivky" (zpívané v hájích). Zpívají se pouze na Huculštině o velikonocích a jsou nazývány písněmi „velikodnymi" (velikonočními). Obsahem i formou neliší se od písní téhož druhu v Haliči

a na Ukrajině. V nich je vyslovováno přání, aby některé rostliny brzy dozrály a podobně aby se chlapci a děvčata ženili. Tyto písně zpívají pouze děvčata, a to na hřbitově u kostela sborem nebo ve sborovém tanci. Zbytek těchto písní můžeme nalézti u Užhorodu na Slovensku, ale nezpívají se již na hřbitově, nýbrž jen na volných místech, hlavně na ulici a jsou známy pod jménem „kačky hnaty" (kačky hnáti) anebo podle refrénů některých z nich (Hoja duňda).

V západních částech Podkarpatska, t. j. na Slovensku a na užanské Vrchovině, udržely se dosud t. zv. „svatoivanské písně", zvané „subitky" (odvozeno od slova sobota před svátkem). Při jejich zpěvu pálí se oheň, skáče se přes něj, anebo držíce v rukou zapálenou slámu běhají zpívající kolem vesnice a čarují.

Starobylý obsah písní, ve kterých se odháněl mráz od plodů, zmizel a nahradila jej erotika.

Sluneční kult skončil se dozráváním úrody a jejím sklízením, t. j. žněmi. Žně dokončovaly se dříve, zvlášť v době feudální, neobyčejně svátečním způsobem. Ženci nesli věnec, upletený z obilí, ověnčili některou dívku a jdouce domů zpívali „žnivarski" písně (obžinkové), především před pánem a paní. Tyto písně se udržely do dneška, třebaže feudalismus v horách zanikl, hlavně na Vrchovině zemplínské, užanské a berežské. Stopy jejich je možno slyšeti i na nížině a některé z nich jsou přeneseny na vinobraní.

Feudální názor je patrný na tomto úryvku:

U našoho pana žnyvo
Holovu sklonylo.
Ne z joho ručeňkamy,
Z čužymy ditočkamy.

Hej vyjď, pane, opereď nas,
Kup sobi vinec' od nas,
Keď ne vyjdeš kypyty,
Pijdeme propyty. (Vyšná Radvaň.)

Jiného druhu obřadové písně se pojily k životu domácímu, rodinnému a zejména k smrti, narození a svatbě.

Smrt přinášela smutek do rodiny, která oplakávala zesnulého. Oplakávaly jej i jiné ženy, t. zv. „plačky", ne obyčejnými slovy, ale plnými poetických obrazů, ne ve formě přísně rytmické stavby, nýbrž v podobě volně recitativní. Tyto pláče nazývají se „holosiňa" (od slovesa holosyty = hlásiti).

Narození děcka se oslavuje obřadem církevním, křtinami, které se končí hostinou, při níž se nově narozenému děcku dostává bohatých darů. Radost

při této příležitosti projevuje se rovněž v písních. A štědrost rodiny nese se v písni po celé vesnici.

Hosti moji; hosti,
Ne sydite sprosti,
Lem sydite veselo,
By vas čulo selo. (Sul.)

Zablejaly kozy vivci,
Aby išly hosti vidsi,
Baranky jim vidpovily,
By šče malo posydily,
Baranky jim zablejaly,
By šče malo zaspivaly.

Hej, kum kumy zberav,
Na zori pozerav,
Taki v ňoho kumky krasni,
Jak na nebi zirky jasni. (Vyšní Verecky.)

Nejvíce písní se víže k svatebním obřadům, které trvaly donedávna několik dní. Obřad sám skládá se z několika dramatických obrazů a ke každé scéně jsou vytvořeny písně, které zpívají svatební hosté-ženy (t. zv. svachy). Tyto písně mají svůj zvláštní název „ladkaňa" (zdá se, že od slova Lado — bohyně písní). Nejsou to písně nahodilého rázu, které by odpovídaly chvilkové náladě veselících se hostů, nýbrž jsou přesně spojeny s jednotlivými akty svatebního obřadu. Podržují v sobě obraz starobylé svatby, která se konala násilným zmocňováním se žen. Nyní se udržují ještě tyto akty svatební: pletení věnců, začátek svatby, hostiny různého druhu, požehnání rodičů, výměna prstenů, ověnčení, ženich si přichází pro nevěstu, loučení s rodiči, uvítání na prahu u ženicha, doprovození do postele, společné umývání novomanželů u vody.

V písních jeví se touha po rodičích, které nevěsta opouští, sirota prosí zemřelou matku, aby jí požehnala z nebe, vyskytují se zmínky o nedobré tchyni a o dobrém tchánu, chválí se ženich, který přijíždí a pěkném koni. Tyto písně jsou ještě poetičtější než koljadky a jsou do dneška okrasou národní poesie, tak málo ještě známé širším kruhům.

Oj ležat bervin bervinkoviji,
Počynats'a hostyna,
Počynats'a hostyna,
Vid Tysy do Beskida,
Vid Tysy do Beskida,
A v našoho susida. (Vyšní Verecky.)

Cy ne bojšs'a ty bervinočku
Ľutoho morozočku?
Ni ne bojus'a,
Popid snih posteľus'a.

Cy ne bojišs'a ty Maričko
Svojeho svekoročka?
Nit ne bojus'a,
Nyzeneňko pokloňus'a. (Bohdan.)

Sirotce:

U poly peňkiv mnoho,
Syroho ni odnoho,
U Maričky mamkiv mnoho,
Ridnoji ni odnoji
Oj jeji mamka tam pered Bohom ležyt
Taj na ochrest ručky deržyt,

Hospoda Boha prosyt:
Hospode Hospodočku,
Spusty mene v dolynočku,
Tam maju dytynočku. (Bohdan.)

Také historie zanechala některé stopy v písních. Ne sice tak silné jako v písních ukrajinských, protože Podkarpatská Rus nebyla vystavena tak divokým bojům se sousedy, hlavně s Tatary a Turky jako Ukrajina. Proto se tu nevytvořily takové písně historické jako jsou dumy kozácké, neboť nebylo tu asi ani pěvců-kobzarů. Připomínky o starobylém řádu, na př. o nespravedlivém knížeti, o výpravách mladíků na dobývání města, nacházíme ve zmíněných koljadkách. Ale v nich historická událost ustupuje do pozadí a do popředí se dostává oslavování hrdiny.

Je třeba poznamenati, že český gramatik Jan Blahoslav zapsal z kraje Podkarpatských Rusínů, a to z vesnice Venecie na Slovensku, nejstarší historickou píseň, která je významná nejen pro Podkarpatskou Rus, nýbrž i pro celou ukrajinskou literaturu: píseň „Pro Štefana vojevodu". Svou formou je tato píseň obdobná koljadkám.

Vojny turecké a války kurucké našly svůj ohlas nikoliv v národní písni, ale v písni umělé, školské.

Do tohoto druhu patří píseň o obrazu Panny Marie klokočevské, která plakala při pohledu na zkázu, způsobenou válkami kuruců a labanců, a píseň vídeňská, která se vztahuje k událostem při obléhání Vídně Turky r. 1683. Pronikaly sem i písně s historickým obsahem, který se nevztahoval přímo

k naší zemi, ale který se těšil oblibě u kantorů: o dobytí Varny kozáky na počátku XVII. století. Na marmarošské a berežské Vrchovině udržuje se dosud píseň o pádu Cařihradu.

Jiné písně, t. zv. kozácké, nemají přesně označený obsah historický. Zpívá se v nich o loučení kozáka s dívkou.

Je nutno poznamenati, že na nejvýchodnějším konci Podkarpatské Rusi u hranic rumunských zpívají se na svatbě písně o Turcích.

Ta z vysokoj polonynky
Vitryk povivaje,
Sydyt cisar na stulčyku,
Ej na toto vin hadaje,
Ej, ne toto vin hadaje,
Jak by jisty pyty,
Aj toto vin hadaje,
Jak by Turka vbyty.
Ej, jak by Turka vbyty.
Vid ranku do noči,
Pyšet pys'mo do Maskal'a,
Poď nam do pomoči. . .
— — — — — — — — — —
Oj dav Moskal' svoje vos'ko,
Ta svoji kanony,
Ta začaly vyvozyty
Na vysoki hory.
Ta začaly vyvozyty
Z kanony striľaty,
Taj začaly leginyky
Do vody skakaty.
Ta jden skakav ne doskakav,
Druhyj utopyv s'a,
Tret'ij skakav ne doskakav,
Na bagnet izbyv s'a. (Poljany.)

Podoba historických písní poskytuje snadný přechod k písním ze současné nebo nedávné doby. Také sociální útlak se obrážel často v písních a příkladem může býti píseň o budování makovického zámku:

Vdova z Makovice:

Koly murovaly bilu Makovyc'u,
Honyly na pans'ke bidnu udovyc'u.
Jednu nedileňku gazdu pochovala,
Druhu nedileňku syna na svit dala.
A z tretoj nedili na pans'ke ju hnaly.
Na pans'ke ju hnaly, pokoja ne daly.
Na pans'ke s'a brala, horeňko plakala,
V slezach kupanoho synka povyvala.
Na jednij ručenc'i synočka trymala,
A z druhov ručeňkov kamiňa davala:
„Murujte, murari, bilu Makovyc'u,
Ne hoňte na pans'ke bidnu udovyc'u."
— — — — — — — — — —

Pod vlivem sociálního útlaku vystupovali, především ve stol. XVIII., t. zv. „opryšky" (loupežníci), kteří utíkali před násilím panským a před rekrutýrkou do lesů a napadali odtud často dvory panské a židovské. V očích národa stali se postupem doby hrdiny. K nim patří především Dovboš. O něm se zpívají písně na celé Vrchovině. Zašla sem také píseň o Janošíkovi pod titulem „Pisňa za Jančija". Tato píseň však nabyla na Podkarpatské Rusi podoby poněkud jiné: Janošík kárá v ní ženu pro lež. V novější době se vyskytují již písně o Šuhajovi.

Také každý stav měl a má své vlastní písně. Nejrozšířenějším zaměstnáním na Podkarpatské Rusi je pastýřství a právě pastýři, kteří po celé léto pásali svá stáda daleko od domova na poloninách, si je také vytvořili. V nich obraceli se s touhou ke svému domovu, zpívali o své milé a opěvovali své nehody při pastvě. Při zpěvu doprovázela je často píšťalka.

Na Spiši za Popradem zabývají se Rusíni od dávných časů drátenictvím. Odcházejí z domova na rok i déle do ciziny. Jejich písně opěvují rozluku s domovem i smutný osud dráteníka v cizině.

Když nastupují vojáci vojenskou službu, loučí se v písních s domovem a se svou milou. Také dřívější dlouholetá služba a daleké pochody poskytovaly rozmanité náměty k písním. Vyskytují se písně o pochodu do Bosny a konečně i četné písně ze světové války.

Na cestách vystěhovalců do Ameriky a při práci v dolech přiházely se velice často jednotlivcům rozmanité nehody a neštěstí, na př. smrt na moři, smrt v dolech, a to dalo také podnět ke vzniku písní o Americe.

Pronikly sem také písně o „čumacích", t. j. o formanech, kteří vozili s voly sůl z Krymu. Svým původem jsou to písně čistě ukrajinské, ale byly přizpůsobeny místním poměrům.

Rovněž rodinný život poskytoval mnoho témat. Sirota opěvovala svůj osud a plakala pro svou matku, mladá žena naříká na nedobrého muže nebo tchyni, dívka touží po milém, jehož matka nechce pustiti do jejího domu, dívka se mstí nevěrnému chlapci a dává mu jed do jídla (tento námět poskytoval velice často příležitost ke vzniku písní baladického rázu). K nejkrásnějším náleží ukolébavky, v nichž však často matka spíše naříká, že má děcko, poněvadž jí překáží v její práci.

Ukolébavka.

Hej l'ul'aj mi l'ul'aj,
Mij synu maleňkyj,
Keby my ťa prykryv
Hrunok zeleneňkyj.

Hej, molylam s'a Bohu,
Žeby mi ťa dav,
Teraz joho moľu,
Žeby mi ťa vz'av.

Hej synu, synu
Ručkys' mi zjazav,
Ručkys' mi zjazav,
Nožky's mi sputav.

Ručkys' mi zjazav,
Žebym ne robyla,
Nožky's mi zjazav,
Žebym ne robyla.

(Vyšní Radvaň u Medzilaborců.)

Děvčata se scházejí na večerní táčky na podzim a v zimě, v létě to dělají na polích a v písních vyjadřují svou radost ze života. Tanec spojují nejen s hudbou, nýbrž i s písní a své nálady duševní vyjadřují v krátkých písňových strofách, zv. „kolomyjky". Tyto písně mají u Huculů podobu velice živou, na Marmaroši monotonní, na Vrchovině jsou rázu smutného a na nížině berežské a užské župy vyskytuje se maďarský čardáš.

Na konci je třeba zvlášť poznamenati, že Rusíni odlišují přesně píseň od „zpivanok" (zpívanky) a od „ladkaňa". Píseň značí píseň kostelní, zpívanka píseň lidovou, ladkaňa píseň svatební. *Přeložil F. G.*

Dr. Filaret Kolessa

Několik slov o nápěvech národních písní z Podkarpatské Rusi

Podkarpatští Rusíni, nejdále na jihozápad vysunutá část ukrajinského národa, projevují ve svém etnickém rozvrstvení tytéž tři typy etnografické jako jejich bratři, ukrajinští horalé, na severních svazích Karpat: dělí se na *Lemky* (od Spiše až po řeku Laborec a Ciroku), *Bojky* (od Ciroky do Teresvy) a *Huculy* (dále na východ až po řeku Ruskou), kteří tvoří zvláštní dialektické skupiny.[1]) Totéž rozdělení objevuje se i v jejich národní poesii a hudbě různými místními výjimkami a rozdíly ve skladbě a výběru písňového repertoiru.

Oderváni od svého mateřského kmene, vydáni za maďarské vlády v průběhu dlouhých věků odnárodňování, zanedbáni a zbaveni možnosti kulturního rozvoje, podléhali Podkarpatští Rusíni odedávna cizím nivelisujícím vlivům, na jihozápadě maďarským a slovenským, na východě pak rumunským. Proto není divu, že za takových poměrů ztratili mnoho ze svých bývalých charakteristických znaků etnografických, a že zmíněné cizí vlivy silně se projevily také v jejich národní poesii a hudbě. Nicméně však základní písňový fond se dochoval na Podkarpatsku ve značné míře v téže podobě, jakou má ve východní Haliči, na Volyni, v Přidněpranštině a v jiných krajích ukrajinského etnografického teritoria. Tato shoda se jeví zejména v nejstarších obřadových písních, které prozrazují *starou kulturní tradici.* Cenné doklady toho najdeme nejen v textech, nýbrž i v melodii národních písní podkarpatských.

Ačkoliv písňové texty začaly se zapisovati na Podkarpatsku již před 100 lety, takže výsledkem této práce je celá řada sbírek (*J. Holovackého* z roku 1878, *G. A. Vollana* z r. 1885, *M. Vrabela* z r. 1890 a 1891, *I. Verchratského* z r. 1901, *V. Hnatjuka* z r. 1900, *Iv. Paňkeviče* z r. 1929), přece jen hudební stránka podkarpatských písní po dlouhou dobu nevábila pozornosti etnografů. Máme-li tedy hovořiti v tomto článku o národních melodiích Podkarpatska, můžeme se opírati pouze o vlastní zápisy. Část jich, v počtu 160 nápěvů s textem a vstupní studií, vyšla tiskem v Naukovém sborníku Prosvity v Užhorodě r. 1923 s názvem: „*Narodni pisni z pivdennoho Pidkarpattja*" (Národní písně z jižního Podkarpatska). Tento materiál byl sebrán r. 1910 v severních končinách užské stolice (ve vesnicích Užok, Volosianka, Ljutá, Kostrina— berezňanského okr.) a roku 1912 v severní části šaryšské stolice (ve vesnicích Tvarožec Nižní a Cihelka — bardějovského okresu).

V rukopisu zůstává dosti veliká sbírka 150 národních písní s nápěvy, které jsme zapsali r. 1929 ve vsích Rakovo — perečínského okresu a v Nevickém, Hořanech, Radvance — užhorodského okresu.

[1]) Dr. S. Tomašivskij, Etnografična karta Uhorskoj Rusi. Sbornik po slavjanovedeniju, III. Petrohrad, 1910. Dr. Iv. Paňkevič, Velykodni ihry i pisni Zakarpattja. Materijaly do etnologii, XXI—XXII, 255. Lvov, 1929.

Kromě toho máme po ruce také dvě rukopisné sbírky *Michala Roščachivského*. První obsahuje 77 písní s nápěvy, které byly zapsány ve východní části marmarošské stolice (ve vsích Ruská Mokrá, Dubové, Kaliny — ťačovského okresu, Jasiňa, Rachovo, Bočkov — rachovského okr.) a v jižní části užské stolice (ve vsích Voročově — perečínského okr., Radvance, Komárovcích, Dubrovce — užhorodského okr.). Druhá sbírka Roščachivského obsahuje 14 písní s nápěvy, které byly sebrány ve vsi Radvani — humenského okr., v býv. zemplínské stolici).

Kromě toho máme zápisy několika melodií podkarpatských vystěhovalců z Bačky (bývalý komitát Báč-Bodrogský).

Tento přehled ukazuje, že na Podkarpatsku jsou stále ještě široké pruhy kraje, jehož se hudebně-etnografické badání doposud nedotklo: je to západní Marmaroš, kde se podle našich informací vyznačují národní písně neobyčejnou krásou nápěvů, a také celé území bývalé berežské župy a Spiš, odkud nemáme zápisů vůbec.

Majíce na zřeteli, že v dnešní době projevy lidové tvořivosti velmi rychlým tempem pod tlakem městské kultury a školské osvěty zanikají, musíme uznati, že je dnes *poslední příležitost k zápisu národních nápěvů* na Podkarpatsku: nastává nebezpečí, že pro hudební etnografii navěky zapadnou.

Značný, doposud sebraný materiál — kolem 400 písní s melodiemi — dovoluje, aby bylo možno podati charakteristiku písňového repertoiru podkarpatského, třebaže je při tom přece jen nutno míti na mysli, že tato charakteristika nemůže býti ještě dnes veskrze úplnou.

Národní písně Podkarpatských Rusínů vyznačují se po stránce rytmické a melodické velikým bohatstvím forem a jejich přehledu je věnován tento článek.

Rytmika.

V slovanské národní písni podřizuje se text melodii a tato mu dodává vlastní rytmické formy. Symetrická skladba vět a rytmických motivů má za následek vyznačování skupin slabik, které se ohraničují pravidelnými caesurami a v stálé proporcionálnosti se skládají do veršů a strof. Počet slabik ve verších a skupinách slabikových odpovídá počtu notových hodnot, seskupených v rytmických motivech a řádcích. Tato okolnost má za následek pravidelnou *slabikovou stavbu* (Silbenzählung), jež charakterisuje národní písně Slovanů vůbec.

Všechny verše a strofy dané písně, provedené jednou melodií, dostávají stejné schema slabičné, jež jakoby bylo společným jmenovatelem, v němž se slučuje rytmika nápěvu i textu ve vzájemný soulad. Sylabičná schemata, charakteristická pro jednotlivé skupiny písní, poukazují ve všeobecných obrysech na konstrukci dotyčných melodií a také na skladbu a proporcionálnost rytmických řádků, motivů a melodických vět.

Některé z nejstarších ukrajinských písní obřadových, které se vždy zpívají sborem, nemají ještě vypracované formy strofické. Nejjednodušší *koljadkovou melodii* na Podkarpatsku je jednotvárné opakování tří vět, které se skládají v jeden rytmický řádek. Prvým dvěma větám odpovídá dvoukólový koljadkový verš (5 + 5). „Virosla sosna zolotom rjasna", pak zpívá „bereza" přůvodce. Třetí věta „Oj, daj, Bože" je refrén, jehož užívají všechny koljadky a který se opakuje u každého verše. V značném počtu podkarpatských koljadek rozrůstá se refrén do 4 vět, které tvoří bohatý rámec pro koljadkový verš, na př.:

Koljadkový verš:

	Refrén:
A de ty ideš, / krasnyj Vasylku /	na koňu
Na koňu, koňu / zlate pirečko. /	na ňomu.

(Rakovo-perečínský okr.)

Takovým způsobem vzniká strofa se sylabičným schematem 2 (5+5+3), která se objevuje u koljadek, složených trojkólovým 13slabičným veršem:

Izrivnaj Bože / hory, doliny / rivneňko,
aby meni sja / do moho ňaňka / vidňěnko.
(Narodni pisni z pivden. Pidkarp., č. 109).

Stopy dávné minulosti nesou na sobě také nápěvy svatebního *„ladkaňa"*, které se vyznačují recitativním odstínem a dovolují značnou volnost v rytmice: jsou roztažitelné a dají se pozměnit na nerovnoměrné strofy-tirady s větším či menším počtem veršů; jsou to převážně 7slabičné verše bez pravidelné caesury a proplétají se často s 6-, 8-, ba i 9slabičnými verši. V rytmu svatebního „ladkaňa" vyskytují se nejčastěji takty $^{3}/_{8}$, které se po dvou či po třech spojují ve skupiny $^{6}/_{8}$, $^{9}/_{8}$; rytmické motivy i vybudované na nich věty hudební skládají se podle schematu ABA, ABBA a pod.

Je třeba poznamenati, že nápěvem svatebního „ladkaňa" zpívají se na Podkarpatsku, jako vůbec v ukrajinských zemích, také nejstarší *písně obžinkové.*

U písní, které nepatří do obřadových cyklů a které se zpívají obyčejně *monologicky,* je strofická stavba již úplně vypracována. Nejčastěji se v nich setkáváme se strofou, skládající se ze dvou stejných veršů, kterým odpovídají v melodii dva řádky isorytmické; to je nejčastěji užívaná forma ukrajinských a vůbec slovanských národních písní. V písních, složených krátkými dvouaž tříkólovými verši, setkáváme se také se zdvojenými dvojveršovými strofami, t. j. se strofou, vytvořenou ze čtyř stejných veršů. Velice zřídka objevují

se strofy, složené z nestejných veršů; ale i mezi nimi je nejobvyklejší dvojveršová strofa, jejíž první verš je dvojkólový a druhý tříkólový. Takovým nerovnoměrným veršům odpovídají heterorytmické řádky melodie. Delší strofy s komplikovanější stavbou, do jejíž skladby vcházejí různorodé verše, poukazují obyčejně na knižní nebo cizí původ dotyčné písně.

Rozmanitost strof záleží především na komposici veršů, z nichž jsou utvořeny. Verše pak bývají buď jednorodé, nejčastěji 5-, 6-, 7slabičné, nebo 2-, 3-, 4kólové, t. j. složené ze 2, 3, 4 skupin slabičných (ostatní se vyskytují zřídka).

V naší vytištěné sbírce setkáváme se s takovýmito veršovými rozměry:

4 + 3 Ked ja mladu / čepyla, (2)
kurka z podu / letila. (2) (No 3.)

4 + 4 Poďte, chlopci, / na sobitku,
spečeme vam / čornu kitku. (No 20.)

6 + 3 Oj, ja žala jarec / na luci,
porizala palec / na ruci. (No 40.)

5 + 5 Oj mylyj, mylyj / ščo ty tam robyš?
čomu ty na mja / vička ne zvodyš? (No 42.)

4 + 6 Išlo divča / popid lis temnejkyj,
stupat za nym / šuhaj molodejkyj. (No 46.)

6 + 6 Za horov zastava / tam divča zaspalo,
hojkav bych, ne včuje, / naj z Bohom počuje. (No 52.)

(V některých strofách rýmují se 6slabičné skupiny a je možno pokládati je za zvláštní verše.)

4 + 4 + 3 Mila moja / zadremala, / ja zaspal,
a kto že mi / z za kalapa / pirka vzjal?
A to bylo / z tyj červenej / fijalky,
škoda, Bože, / starodavnej / frajirky. (No 105.)

4 + 4 + 5 Ked jem išov / od svoj miloj, // už buv bilyj deň,
postretnuv som / švarne divča, // ono plelo len. (No 107.)

4 + 4 + 6 Oj ja pidu / v poloninu // taj u totu hušču,
a ja si tam / zarubavu, // nikoho ne pušču.
(No 114 — kolomyjka.)

4 + 4 + 4 + 3 Iščě lem ja / prez prah kračal, // už mi ručky / davala,
i tak še mja / spytovala, // ci zostaneš / do rana? (No 125.)

Nejčastěji se setkáváme v podkarpatských písních s rozměrem 2 (6 + 6), který zahrnuje 35% všech písní naší vytištěné sbírky. Tímto rozměrem skládají se kromě jiných *krátké písničky, oblíbené u Lemků* na obou svazích Karpat, v nichž jedna, dvě, tři strofy tvoří již samy o sobě zaokrouhlený

celek. Fragmentární forma a volné spojování strof podobného smyslu způsobují, že skupina lemkovských zpěvanek se shoduje s podobnými krátkými písničkami slovenskými, s polskými krakováčky (v obou je rozměr 6 + 6), s východohaličskými kolomyjkami a s ruskými častuškami. Tyto všechny písně vyznačují se tanečním charakterem. Verš 6 + 6 (podobně jako kolomyjkový rozměr 4 + 4 + 6) objevuej se také v delších písních vyprávěcího obsahu, jak ukazuje *píseň o vojevodu Štefanovi*, která se začíná slovy: „Dunaju, Dunaju, čemu smuten tečeš?" Tato píseň byla zapsána českým gramatikem Janem Blahoslavem na západním Podkarpatsku v okolí městečka Benátek v letech 1550—1570. Je to nejstarší zápis ukrajinské písně vůbec.[2])

Z Podkarpatska jsou zapsány také kolomyjky a delší písně, složené tříkólovým 14slabičným veršem ve strofě 2 (4 + 4 + 6), jako je na příklad obecně známá v ukrajinských zemích baladická píseň o zabití bednářovy dcery panem Kaňovským z konce XVIII. století.

Jestliže tento rozměr v kolomyjkové formě u Bojků a Huculů na haličském svahu Karpat stojí na prvém místě a vytlačuje z užívání jiné veršové vzorce (téměř všechny nové výtvory písňové jsou složeny tímto rozměrem), v naší vytištěné sbírce písní podkarpatských je jím složeno sotva 8% písní (všechno jsou to písně z podkarpatské bojkovštiny).

Nápěvy národních písní z Podkarpatska tak jako i z jiných zemí ukrajinských se ukládají z největší části *ve formu pravidelné hudební věty*, skládající se ze 4 částí, které se párem umisťují v předvětí a závětí. Takovou symetrickou skladbu prozrazují také melodie, které odpovídají dvěma nerovnoměrným veršům, sloučeným ve dvojveršovou strofu na příklad [(5 + 5), (4 + 4 + 5)], [(6 + 6), (4 + 4 + 6)].

Setkáváme se také *s formou melodie, která se skládá ze tří částí*, jimž odpovídají obyčejně dvojveršové strofy s opakováním prvního nebo druhého verše, na př. [(4 + 3), (2/4 + 3)].

Dva první řádky spojují se dohromady, naproti tomu třetí řádek tvoří protiváhu svými zdvojenými hodnotami rytmickými (podržuje ve své skladbě proporce prvních dvou řádků), takže předvětí má se k závětí jako 1 : 1.

Tento zběžný přehled slabičných schemat ukazuje na velikou rozmanitost rytmických forem v podkarpatských písních. Každá skupina sylabická může se vázati s různými motivy rytmickými: v tom ohledu je neobyčejně bohatá rytmika písní lemkovských;[3]) při sloučení těchto motivů v rytmické řádky otevírá se možnost rozmanitých kombinací, která se ještě zvětšuje opakováním řádků a písňových kól, refrény a citoslovci (nápěvky) vloženými na po-

[2]) A. Potebňa, Malorusskaja narodnaja pesňa, Voroněž, 1877. I. Franko, Studii nad ukrajinskymy narodnymy pisňamy. Lvov, 1913, str. 6—19, 451—471.

[3]) Fil. Kolessa, Porjadkuvanyja i charakterystyčni pryznaky lemkivskych pisennych melodii. Etnograf. zbirnik, XXXIX—XL, Lvov, 1929.

čátku, uprostřed a na konci verše či strofy. Toto *množství rytmických vzorců,* rozmnožené zásobami melodiky a sloučením hudebních vět v rozmanité proporce a kombinace, má za následek nepřehledné bohatství forem, kterým se vyznačuje zejména lemkovský dialekt hudební.

Na konec je třeba poznamenati, že podkarpatské melodie charakterisuje také časté, někdy nadměrné užívání *synkopových rytmů,* což je zřejmě příznakem maďarského vlivu. *Takty sudé* $^2/_4$, $^4/_4$, $^4/_8$ mají převahu nad *takty lichými* $^3/_4$, $^3/_8$, $^9/_8$, ač u lemkovských melodií je patrno větší užívání lichých taktů ve srovnání s huculskými: je možno, že je to způsobeno polským vlivem. Objevují se také *irracionální takty* $^5/_4$, $^5/_8$ a sloučeniny *smíšených taktů* $^2/_4 + ^4/_4$, $^2/_4 + ^3/_4$, $^9/_8 + ^6/_8$ atd., ba také volné rubato zejména v melodiích s recitativním odstínem.

Melodika.

Přehlížíme-li hudební formu podkarpatských písní, pozorujeme hned na první pohled, že *velikou převahu mají v nich melodie durové;* třebaže melodie mollové jsou zastoupeny mnohem menším procentem v písních (opačné poměry nalézáme na severním svahu Karpat), objevují se převážně u starších formací písňových a jsou obecně velmi typické a charakteristické pro ukrajinskou národní hudbu. Naopak mezi durovými melodiemi objevuje se dosti mnoho melodií náplavových, kasárenského typu, s výraznými sledy cizího, maďarského a slovenského vlivu.

Pokud se týče rozpětí (ambitus) melodie a její základní škály, objevují se v podkarpatských písních různé stupně rozvedení od primitivních tří- až čtyřtónových zvukořad až po novější maggiore a minore. Třebaže malé rozpětí melodie nelze vždy pokládati za důkaz jejich starobylosti, přece jen je nutno poznamenati, že *rozpětí durové či mollové kvarty a kvinty* s tonikou na prvním stupni škály je příznačné pro starší vrstvy písňové, zejména pro písně obřadové, svatební, obžinkové, sobitkové.

Kvartová i kvintová osnova uvedených melodií často je rozšířena přistavěným spodním vedoucím tónem (Leitton) nebo dolní dominantou či oběma těmito tóny. Ale tyto připojené tóny objevují se nejčastěji pouze v příkrasách a u přechodních not, a připadají na rytmicky slabé, nepřízvučné části taktu: nedostávají se do základního schematu melodie. Podobné rozšíření škály přistavenými spodními tóny nalézáme také u melodií, založených na sextě.

Značná část podkarpatských melodií opírá se *o středověké církevní tónořady,* v nichž místo toniky není ještě tak jasně vyznačeno, jako v novějších melodiích, složených podle oktávového systému. Komposiční části škály, kvinta a kvarta, vnášejí do melodie své základní tóny, které postupně nabývají významu nejdůležitějších částí melodií. Nepropracované chápání tonálnosti objevuje se zejména v kadencích.

Je nutno připomenouti, že melodie s kadencemi na dolní dominantě a na druhém stupni škály tvoří 22.6% naší vytištěné sbírky.

Za přechod k církevním tonacím je možno pokládati staré kvintové skladby, rozšířené přistavěnými ze spodu dvěma tóny, dominantou a subsekundou. Když kvarta níže toniky vyplňuje se tóny, které se dostávají do základní linie melodie, vzniká již širší škála, která zahrnuje celou oktávu, složenou z kvinty nahoře a kvarty dole, při čemž tonika, která se nalézá uprostřed celé škály, stane se centrálním tónem, jakoby osou melodie. Seskupování tónů v hořejší kvartě (což nebývá vždy vyplněno) a hlavně kadence na dolní dominantě, s nimiž se tak často setkáváme v podkarpatských písních, ukazují výrazně, že máme před sebou melodie, založené na středověkých církevních tónořadech, nejčastěji na hypoionském g a h c d e f g nebo hypoaiolském e f g a h c d e (toniku označujeme nakloněným křížkem).

Tento typ škály (s tonikou uprostřed) objevuje se nejčastěji, zkrátka dominuje v podkarpatských melodiích. Opanoval dokonce také velikou skupinu novějších durových a mollových melodií, které se liší od starších těsnější vazbou kvarty a kvinty a kadencí na tonice, jež má ústřední postavení uprostřed škály.

Oblíbenými a velice často užívanými v podkarpatských písních a vůbec v ukrajinských národních melodiích jsou také tyto tonořady:

dorický d e f g a h c d

mixolydický g a h c d e f g

lydický f g a h c d e f.

Starobylé diatonické skladby podlehly na ukrajinské půdě *chromatisaci,* kterou jedni badatelé (na př. Kvitka) uvádějí v souvislost s vlivy řeckými, které přicházely k nám hlavně prostřednictvím jižních Slovanů, kdežto druzí (jako Sokolskyj) s vlivy východními (arabskými, perskými, tureckými, tatarskými). V mollových melodiích, hlavně v těch, které jsou založeny na církevních modech (dorickém, hypodorickém), chromatismus způsobuje *vyvýšení* čtvrtého stupně škály, nebo subsekundy, jež nabývá významu uvádějícího tónu; objevují se napjaté intervaly, nadměrná sekunda a kvarta a malá kvarta, které přivádějí s sebou celou řadu charakteristických vět melodie, jež jí dávají orientální příkrasy a jakéhosi zvláštního patetického tónu.

Chromatisace starobylých diatonických skladeb odlišuje ukrajinskou národní hudbu od velkoruské (která doposud podržuje čistý diatonismus) a sbližuje ji s hudbou jižních Slovanů, Srbů, Chorvatů, Bulharů. S obzvláštní intensitou objevuje se tento východní chromatismus v hudbě národů, usazených podél karpatského hřbetu: Rumunů, ukrajinských a slovenských horalů, slaběji se objevuje v písních Poláků a moravských Čechů a Maďarů, jak ukazuje sborník Bély Bartóka (Das ungarische Volkslied, Berlin-Leipzig, 1925).

Veliké změny provedly se ve starších tonořadech národních melodií *pod*

vlivem oktávového systému, který opanoval nejnovější vrstvu slovanských národních písní. Třetinu naší vytištěné sbírky národních písní z Podkarpatska zabírají melodie, které prozrazují vypracovanou durovou či mollovou škálu s jasně vyznačenou tonikou, s modulacemi v dominantě nebo subdominantě, s paralelní tonací (z c-dur do a-moll a naopak), s přesunováním stupňů škály novější chromatikou, s rozšířením rozpětí škály do nony a decimy.

Na Podkarpatsku, jako vůbec v ukrajinských zemích, melodie novější formace navazují na dávnou tradici, užívajíce vyhotovených zásob ukrajinské rytmiky a melodiky, charakteristických vět i přechodů a zakončení; ukrajinský národ, opíraje se o starý materiál, *přetváří originálním způsobem kulturní vlivy a přizpůsobuje je svému písňovému stylu.* Ale je možno pozorovati, že tento proces asimilace cizích vzorů písňových je na Podkarpatsku slabší než v jiných krajích ukrajinského etnografického teritoria; je to buď proto, že cizí vlivy jsou zde silnější, anebo snad odpor zdejšího obyvatelstva v dlouholetém boji s cizím prostředím zeslábl.

V jakém poměru jsou podkarpatské písně — máme zde na mysli pouze jejich hudební stránku — k jiným ukrajinským písním, zejména k písním haličských Ukrajinců?

Podkarpatští Huculové — soudíce podle sbírky Roščachivského z východní Marmaroše — jeví v ohledu hudebně-etnografickém úplnou shodu s haličskými Huculy, od nichž se liší pouze větší hudebností a kromě toho tím, že v jejich nápěvech objevují se sem tam maďarské a rumunské vlivy, čeho nelze tak výrazně pozorovati v nápěvech haličských Huculů.

Západní Marmaroš, okolí Mukačeva a celá berežská stolice zůstávají doposud po stránce hudebně-etnografické — terra incognita.

Národní písně sebrané na území, které se prostírá na západ od řeky Ciroky a dolního toku řeky Laborce, podle svých nápěvů a rytmických příznaků jsou nejblíže písním haličských Lemků, tvoříce spolu s nimi jednu skupinu *lemkovského hudebního dialektu,* který, jak se zdá, sahá na Podkarpatsku dále na východ než hovor lemkovský.

A třebaže dialekt Lemků svými fono- a morfologickými zvláštnostmi, lexikonem a přízvukem ve srovnání s jinými ukrajinskými nářečími poměrně nejdále se vzdaluje od centrálních ukrajinských dialektů u Dněpru a Dněstru, přece jen nikdo nemůže popírati, že náleží do společného ukrajinského kmene. Totéž je možno říci i o lemkovských melodiích: mezi produkty hudebně-písňové tvořivosti ukrajinského národa tvoří zvláštní skupinu, která se ostře vyznačuje svými osobitými příznaky v melodice a v rytmice — a podrobnější zkoumání ukazuje, že je to pouze velice charakteristická obměna ukrajinského melodického typu, která *zachovává základní rysy ukrajinského písňového stylu.*

Dr. Jaroslav Zatloukal

U výtvarníků na Podkarpatské Rusi

S výtvarným uměním na Podkarpatské Rusi setkáte se velmi brzy, sotvaže jste vstoupili na první půdu podkarpatoruskou. Užhorod vyvede brzy svou výstavností a živým městským ruchem z okruhu představ, s kterým putujeme do země zaslíbené kráse.

Myslím, že není cizince, který by nepoznal v Užhorodě Purmovy kavárny a cukrárny v Legionářském domě. Není možno, neboť při sebemenším společenském styku, několik známých a hrstka přátel uvádí nás do této příjemné místnosti, která je mi tím dražší, že se tu ocitám tváří v tvář podkarpatoruskému umění. Velmi zřídka se setkáváme ve veřejných místnostech s opravdovým uměním. Purmova kavárna v Užhorodě činí vzácnou výjimku, neboť její stěny jsou pokryty množstvím olejů. Krajiny, portrety a různá zátiší proměňují mi kavárnu ve výstavní síň. Vedle realistických obrazů možno tu pozorovati i moderní umělecké cítění. Sledovat obraz za obrazem a objevovat nová jména malířů naplňovalo mne radostí. Bokšaj, Erdélyi, Kocka, Špálová a jiní představili se mi tu svou pozoruhodnou tvorbou.

Zatím co postupoval noční čas při družných rozhovorech a číších vína, na okenní tabule tlačila svou tvář podkarpatoruská noc. Se stěny hleděly na mne pronikavě bledé tváře dětí, jichž krásné oči byly prováty vyčítavým smutkem. Byly to děti Vrchoviny od Andreje Kocky.

Byl jsem rád, když jsem se mohl později seznámiti s některými malíři a poznati jejich tvorbu hlouběji.

Při pilné práci zastihl jsem J. Bokšaje v jeho krásné vilce, v atelieru, přeplněném různými krajinami, portrety a řadou náboženských komposic. S velkou ochotou provádí mne mistr místnostmi a vysvětluje svou tvorbu.

Tak jeví se mi Bokšaj jako jeden z význačných representantů podkarpatoruského malířství, výrazný tvůrce realistických a impresionistických krajin, jehož užocké motivy mají zvláštní chmurnou působivost a lákají mne nejvíce. Je to malíř vysoké technické vyspělosti, jadrného rukopisu, výrazných barev a kompoziční mohutnosti. Tento rusínský umělec nalézá svůj největší klad v oblasti krajinářské, kde je nejpůsobivější a také nejtvárnější. Mnohým jeho motivům náboženským schází ucelenost kompoziční a větší životnost. Jsou rázu statického, ale zato tkví v nich náboženské mysterium, silné a vzrušující. Jakoby na tato plátna zapůsobily sugestivní výjevy s podkarpatoruských ikon.

Bokšaj je mistrem krajinných nálad, přesvědčuje o své význačné kultuře barevné a usilovné práci, která má tvořiti mohutný a pevný most mezi starší generací a novou.

Mezi rozhovorem dal jsem mistrovi otázku, jak se dívá na úkol a význam umělce. Odpověděl mi:

„Myslím, že povinností nás umělců je na prvním místě vychovávati obecenstvo. Ne tak slovem, jako spíše dobrým příkladem, to znamená dělati poctivé a dobré umění, jak dělali staří mistři. Tomu, jak toto umění třeba dělati, musíme se právě u těchto starých mistrů učiti.

Umělec je za svou práci odpovědeň, a to nejen v dnešním svém životě, nýbrž i v budoucnosti. Žije ve svých pracích i po své smrti a jeho díla stanou se pýchou jeho národa. Díla největších umělců jsou vzácným pokladem celého lidstva."

Na mou otázku, co soudí o podkarpatoruské mladé výtvarné generaci, vyslovil Bokšaj úsudek velmi závažný: „Mladá podkarpatská generace měla by se pohroužiti do důkladných odborných studií, aby i z naší malé země vyšli v budoucnosti velicí mistři, na něž by se celý svět díval s úctou. Náš kraj poskytuje velmi mnoho materiálu pro umělecké zpracování: jeho horám, dolinám a lidu nevyrovná se žádný jiný kout na světě. Věřím, podaří-li se někomu zachytiti v plné kráse uměleckého zpracování také naši rusínskou duši, že vznikne typické speciální umění Podkarpatské Rusi."

Z těchto několika slov možno poznati vysoké umělecké pojetí Jos. Bokšaje, který skvěle representuje svými rozměrnými malbami podkarpatoruské malířství.

Představitelem moderního směru výtvarného je Vojtěch Erdélyi. Jeho pokoje prozrazují po svém zařízení duši chtivou po opojení chvil a prudkých zasněních. Elegantnost zjevu Erdélyiho a vkusnost zařízení bytu se tu naprosto nevylučují.

Setkávám se tu s osobitým uměním, které svědčí o temperamentním úhozu štětce. Krajiny drženy jsou převážně v studených barvách, nejvíce zelené a modré. Výrazně vystupují do popředí i kontury. Expresionismus nalezl v Erdélyim malíře velkých potencí výtvarných. Horečný zápas o vlastní výtvarnou mluvu odráží se v jeho obrazech. Na každém plátně možno zachytit stopy hledání vlastních výrazových prostředků. Dramatičnost charakterisuje tvorbu Erdélyiho, jakož i prudká útočnost barevná, pod jejíž dynamikou třeba hledati vášnivý cit umělcův. Tvrdá lyričnost prostupuje plátna tohoto umělce, v nichž je zvláštní síla a nadvláda barev, jejichž prudce tvrdý tón poněkud zaráží.

Pozoruhodné jsou portrety Erdélyiovy. Jsou životné a v barvě jemně vyrovnané. Zdařilý portret guvernéra Hrabara a pí. Rozsypalové svědčí o vzácných kladech portretního umění. Erdélyi jako Bokšaj vystavoval na mnohých výstavách světových a dosáhl patřičného zhodnocení.

Není nezaujímavé uvésti, jak se Erdélyi vyjádřil sám o své tvorbě: „V mé umělecké tvorbě odráží se celý můj bytostní podklad. Stálý neklid, věčné vlnění, které chci vyjádřiti i v umění. Způsob i harmonie vyjadřování se mění. Mění se všechno okolo mne, měním se proto i já. Ba, právě chci se najíti v tom

S. Bokšaj: Mlýn v Užoku

L. Kajgl: U kříže (olej)

V. Erdélyi: Podkarpatoruský kostelík

M. Špálová:
Podkarpatské zátiší

ustavičném varu a neklidu. Věřím, že sám jsem předmětem toho, co se děje v přírodě a v lidstvu. Hledám stále novou a novou perspektivu, vždy nového ducha. Tyto vnitřní hluboké cíle a komplikované duševní stavy bych rád zachytil, pojal umělecky, ztvárnil a zjednodušil. Proto chci málem říci velmi mnoho."

— A vaše portrety?

„Na portretech hledím, aby v komposici byl vyjádřen charakter. Charakter vystihuji jednoduchostí barev. Dosud jsem portretoval všechny vedoucí osobnosti na Podkarpatské Rusi. Mnoho osobností v Paříži, Praze a v Mnichově. Mimo portretů zabývám se rád folklorem podkarpatské Vrchoviny."

Tak představil se mi význačný malíř na Podkarpatské Rusi, pracující v moderním duchu. I Erdélyi vychoval několik talentovaných mladých výtvarníků, kteří jsou velkým slibem pro budoucnost. Z těchto žáků podařilo se mi hlouběji poznati jedině Andreje Kocku, jehož soubornou výstavu spatřil jsem náhodou při jednom ze svých zájezdů na Podkarpatskou Rus. Byla uspořádána v Užhorodě v září minulého roku.

Na třicet pozoruhodných olejů vystavil tu mladý Rusín, aby dokumentoval svůj talent. Na první pohled je viděti, že máme tu co činit s kultivovaným malířem, který se snaží o moderní malířskou techniku. Ovlivněný modernismem, ponechává si jistý svůj výraz a primitivismus. Je tu znáti stopy školy Bokšajovy a zvláště potom Erdélyiho. První naučil ho skvělému realistickému postřehu, zachycovati náladu kraje a konečně i impresionistické paletě. Druhý potom učí Kocku komponovati, dávaje mu pohled do moderní tvorby a zdůrazňovati rukopis.

Kocka působil několik roků na Vrchovině, kde poznal bídu lidu a jeho životní primitivismus. S velkou láskou přilnul k romantické krajině v okolí Užoku. Tu vznikají Kockovy pochmurné, téměř baladické krajiny v hutných zemitých barvách. Nejraději maluje děti, aby mohl zachytiti v jejich tváři stín života. Chudé děti, Pasačka hus a Portret chlapce jsou živé figurální komposice z Vrchoviny.

V jasnějších barvách upoutává Marijka, měkká v kresbě i barevné oblasti. Teplozvučný lyrismus, smysl pro kulturu barev, úsilí o moderní styl, to vše charakterisuje tvorbu Kockovu.

Kocka je nesporný talent, který bude třeba usměrňovati a dopřáti podmínek k rozvoji. Objevuje se mi tu ještě zbytečný dekorativismus a oblast figurálních komposic jeví se mi příliš úzká. Kocka podobně jako Úprka dospěl k určitému typu, který stále opakuje.

Jsem přesvědčen, že v Kockovi roste Podkarpatské Rusi z mladé generace jeden z nejlepších malířů. Proto tím více kázně a studia a zároveň umožnění hospodářských podmínek k dalším uměleckým výbojům. Tvorba Kockova vykazuje nesporně mocné zážitky a zápas o vlastní výraz.

Znova vystupuje přede mnou tento mladý rusínský umělec, s měkkým výrazem v tváři, trochu ostýchavý, s bohatým citovým fondem, aby mi vyznal svou lásku k Vrchovině. „Často celé měsíce žiji na Vrchovině, zavrhuji civilisaci, abych se mohl ponořiti do romanticky položené krajiny a zároveň, abych pronikl ke kořenům tamnější lidské bídy."

K moderním směrům připoutává se z Rusínů i Jan Erdélyi, projevující nevšední schopnosti pro živost barev a výtvarnost. Roste v něm talent velmi pozoruhodný, jemně reagující na moderní projevy výtvarné. Dosud je závislý ve své paletě na V. Erdélyiho.

Průbojným malířem jeví se mi Dvan-Ladislav Šarpataky, jehož tvorba je předznačena výbojným modernismem francouzským. V ostrých čárách zachycuje své figury do nejužšího primitivismu, nepodtrhuje funkci barev, zdůrazňuje více tvarovost a uvolněnou básnivost nad svým motivem. Hledá i nový výraz pro podkarpatoruskou krajinu.

Pro výtvarný život na Podkarpatské Rusi mají svůj velký význam též čeští výtvarníci, tam žijící. I na tomto poli vykonalo se tu kus kladné práce, které viděti nebudou opět jen lidé destruktivních živlů.

Zásluhou prof. Ladislava Kajgla, osvětového referenta ministerstva školství a národní osvěty a grafika Bedřicha Oždiana byl založen Spolek výtvarných umělců na Podkarpatské Rusi, kde rozvinuli činnost vedle Rusínů i mnozí Češi. Sám malíř Kajgl věnoval se ve své realistické tvorbě vrchovinské krajině a podkarpatoruskému lidu, aby jej zachytil ve všech proměnách přírodních nálad, při práci i zábavě. Sám hovoří o své tvorbě takto: „Kdybych se mohl věnovati malování, maloval bych podle hlasu srdce svého. Zamiloval jsem si zdejší lid, barevnost jeho krojů, a proto vezmu-li štětec a paletu do ruky, chci zachytiti Podkarpatského Rusína, ať muže či ženu. Krajiny maluji sice také, ale figura mne poutá více. V krajině nejeví se duše Podkarpatské Rusi, nýbrž pouze v lidech.

Na Podkarp. Rusi bylo by třeba malíře slunce, jásavých, krásných barev, podobného jako je Úprka, — bohužel, takových zde není."

Ke směru realistickému připojuje se Bož. Rodová-Sašecí s úsilím o folklor, Alžb. Lancsyová, Jol. Sárkányiová, S. Beregi, A. Šubrt, Jos. Tomášek se sklonem k stylisaci, Jul. Wirágh se smyslem pro charakteristiku portretovaného, Jar. Zajíček, pečlivý v pozorování krajin a sochař Jar. Cupal se zvláštním smyslem pro ladnost forem.

Kajgl je taktéž jeden z nejvýznačnějších organisatorů uměleckého života vůbec na Podkarpatské Rusi. Jeho činnost po této stránce je velmi záslužná a je třeba pomáhati mu na tomto poli co nejintensivněji. Je třeba vychovávati rusínskou mládež i umělecky, podchytiti co nejdříve projevující se talenty a umožniti jim cestu k vzestupu.

Z dalších českých výtvarníků na Podkarpatské Rusi měl jsem příležitost

více poznati malířku Miladu Špálovou, která svou tvorbou zaujímá důležité místo ve výtvarném životě na Podkarpatské Rusi. Má význam pro mladou generaci rusínskou i tím, že ukazuje možnosti a cesty moderního malířství, k němuž se svými výtvarnými projevy tak úzce přimyká.

Je radostno procházeti pokoji, v nichž je tolik svěžích a účinných olejů a akvarelů. Není možno neviděti tu vlivu jejího švagra Václava Špály, zvláště v květinových zátiších, která vyznačují se příbuznou technikou a barevnou škálou. Ale přes to přináší Špálová mnohé výrazné prvky osobité. Její formová vynalézavost, často zjemnělost barevná, vyvolávající kouzelnou melodii s vnitřním citovým dynamismem, jakož i virtuosita kombinační, jsou jejími znamenitými klady. Její kytice mají útočnost barevnou, nejvíce komponovány jsouce ve studených barvách. Prozrazují při tom jistou distingovanost a zálibu ve hře. Je to umění virtuosní techniky a bohaté invence, v němž uplatňují se promyšleně i ornamentální prvky. Prudčeji vedený tah štětce neztrácí své kázně. Tak představuje se umění Milady Špálové, velmi kultivované a pilné malířky užhorodské, která vystavovala na mezinárodních výstavách v Athénách, Paříži a Miláně. Zúčastňuje se všech výstav Spolku a tak svou tvorbou i po stránce výchovné koná dobré poslání na Podkarpatské Rusi. Napomáhá proudění nového vzduchu výtvarného.

Z rozhovoru s M. Špálovou: — Překvapují mne vaše ostré až syrové barvy.

„Ano. Co se týče barev, mám ráda jasné a výrazné barvy. Temně hnědé a černé vůbec nepoužívám. Problém barev jest u mně jedním z hlavních a při hledání námětu rozhodujícím činitelem. Příroda sama ve své pestrosti, sluneční světlo a vržené stíny hrají úlohu inspirace, jsou mi impulsem ku tvoření."

— V čem vidíte největší klady a možnosti v moderním umění?

„V moderním umění si každý umělec musí hledati sám výraz svého cítění, který potom projevuje formou, v níž se zračí jeho individualita. Někdy jest to jenom postřeh určitých věcí a barev, zachycený v rychlosti, jak se nám právě jeví, a tak podáváme pravý výraz vlastního zážitku. Jindy uchvátí námět přímo k básnickým projevům. Tu se kladou linie a barvy vedle sebe jako verše, některé s nadsázkou a pak jenom ty, které se nám právě líbí a hodí."

— A stránka technická?

„Často je námět pouhou záminkou a převládá stránka technická. Ve zjednodušeném podání, dobrém rozdělení plochy a pevném tahu záleží mnohdy vše."

— Jak se díváte na otázku vlivu svého švagra Václava Špály?

„Můj švagr sám říká, že to jsou hlavně studené tóny, kterých oba rádi užíváme, v čem spočívá jakási podobnost našich prací . . . Je jisto, že se někdy umělec nemůže ubrániti cizímu vlivu v jistém směru, to připouštím, ale nikdy bych nemohla, ani nedovedla se vyjadřovati jinak, než jak právě sama cítím. Moje snahy směřují vždy jen k tomu, abych plně dovedla vyjádřit to vzácné nadšení, které umělec při své práci prožívá."

Vedle těchto výtvarníků čelné místo zaujímá A. Boček, pracující v směru surrealistickém Vášnivý konstruktivista a symbolista uniká téměř z malířské oblasti do světa literárního.

Marie Rejlová, jediná impresionistka, v posledních dílech snaží se o zjednodušenost a konturu. Její cesta povede k modernímu vyjadřování. Portrety Gottlieb-Blumové vykazují dobré klady v barevné lehkosti.

Tak poznal jsem některé výrazné osobnosti z výtvarného života na Podkarpatské Rusi. Zmocňují se mne pocity radosti, že tato oblast vykazuje tolik ruchu, živosti a uměleckých kladů. Neočekával jsem, že na Podkarpatské Rusi umění výtvarné stojí na tak vysoké umělecké úrovni, zvláště z řad podkarpatoruských malířů. Jsem přesvědčen, že Podkarpatská Rus vydá i na tomto poli brzy krásné a zdravé ovoce, které bude chloubou Československé republiky.

Mladá generace tu nastupuje: Andrej Kocka, Doboš, Borecký, Dvan, J. Erdélyi a mnozí jiní. Nesmí se však zapomenouti na to, aby bylo umožněno všem těmto talentovaným Rusínům vyrůsti za příznivých podmínek, aby svůj talent mohli usměrňovati pro hodnotná umělecká díla.

Přebohatá je studnice tato, z níž vyváženo bude umění nových zdrojů, silné a opravdové.

Prof. Jan Vondráček

Lidová poesie Podkarpatských Rusínů

Informační přehled.

Lidová poesie Podkarpatských Rusínů jest nepřeberná pokladnice drahých skvostů a drahokamů. Lid podkarpatoruský, násilím zbavovaný po celá staletí všech kulturních zdrojů a úmyslně udržovaný v kulturní temnotě, uchoval v sobě tvůrčí zdroj a podal nám ve své básnické tradiční tvorbě písňové a baladické takový zdravý a umělecký projev svého přirozeného nadání, svého uměleckého cítění a svých hudebních a vyjadřovacích vloh, že stojíme před ním v údivu jako před jakýmkoliv jiným uměleckým dílem. Udivuje nás však nejen vnitřní cena a hloubka těchto lidových výtvorů, ale i jejich množství a mnohotvárnost, jež nemá téměř sobě rovné.

Podívejme se na př. na t. zv. *příležitostné písně* (obrjadnyja pěsni), zpívané při různých církevních svátcích, výročních slavnostech a příležitostech.

O vánocích, na počátku narození Páně a na počátku svěcení vody (na kanuně Roždestva i na kanuně Vodokreščenija) zpívají se t. zv. *koljadky a ščedrovky*. Koljadky mají nejrůznější obsah sice, ale ustálenou svou formu, při níž slyšíme téměř stále refrén „Oj, daj Bože", buď po každé strofě, nebo na

počátku a na konci písně. Jiný obsah mají koljadky zpívané hospodáři, jiný hospodyni, jiný vdově, jiný synům hospodářovým, jiný dcerám hospodářovým, jiný zeti, jiný snaše atd. Vedle těchto příležitostných koljadek, které mívají různé přídavky, t. zv. blagoželanija, *blahopřání*, zpívají se též koljadky čistě náboženského rázu asi jako naše vánoční písně nebo kostelní koledy. Na př. z okolí Chustu:

Novaja radusť světu sja z'javila,
de panna čista syna porodila — atd.

Nebo z téhož okolí:

Divnaja novina,
nyně panna syna
porodila v Eflejemě,
Maria jedina — atd.

Pěknou lidovou koljadku čteme v časopise „Svět" z r. 1868 ze vsi Suskova:

Topory zvenjat, běl kameň tešut,
radujsja
radujsja, zemle!
Dnes nam sam Spas sja
narodiv. — atd.

Na počátku nového roku a na Nový rok zpívají se písně novoroční, t. zv. *melanki*, podle posledního dne v roce, který se v ruském kalendáři jmenuje „prazdnik Melanii", náš Silvestr. V dřívějších dobách konaly se večer před Novým rokem zvláštní průvody vesnických chlapců, převlečených za medvěda, kozu, čápa atd., kteří vodili s sebou krásnou Malanku a tropili v chatách divoké reje, provázené zpíváním melanek. Na Nový rok pak chodili a dodnes ještě v některých vesnicích chodí venkovští chlapci koledovat, t. j. přát Nového roku, při čemž opět zpívají novoroční přání, „melanki", a bývají obdarováni.

S novým jarem rozezvučí se dědiny jarními písněmi, zvanými *hajevki* nebo hajivky. Vesnická mládež provozuje tu různé hry, provázené sólovým i sborovým zpěvem a tancem. Na ukázku uvedu hajivku ze Zemplína:

Červena ruža horěla, horěla,
pod nev běla děva siděla, siděla.
U rešetě vodu nosila, nosila
i červenu ružu hasila, hasila:
Kolko u rešetě vodici, vodici,
tolko u miloji pravdici, pravdici.

Že právě doba velikonoční, svátek „paschy", jest spojena s různými hrami, zpěvy a obyčeji, netřeba zvlášť připomínati. Podobně i o svátcích svatodušních (na rusaľja, v rusaľnuju nedělju), na svatou Trojici (na Trojicin deň) zpívají se písně zvané *rusalnyja pěsni.*

Také den svatého Jana Křtitele (Ivanov deň) je slaven písněmi, zvanými *„sobotki"*.

Hojné jsou písně *obžinkové,* žatvennyja pěsni, zpívané pri žatvě nebo při obžinkách, když čeleď nebo dělníci přinášejí hospodáři věnec z klasů. Při žních zpívají se také zvláštní příležitostné písně, odnášející se obsahem k úrodě a ke chlebu. Ukázkou takové písně z okresu iršavského je tato skladba:

Rada, nivočka, rada,
što za rana dožata.
Dožali sme za rana,
zaréžut nam barana.
Barana rohatoho
bo my pana bohatoho.

Vedle těchto příležitostných písní, jež se vztahují k určitým ročním obdobím nebo dním, tvoří celou velkou skupinu písně zpívané při různých rodinných slavnostech a událostech. Zpívá se o křtinách (na krestinach), o svatbách, pohřbech, při uspávání dětí (ukolébavky), v krčmách při pití atd. Na př. při křtinách:

Kumcju moja, kumcju
s černyma očima,
jaka s sama krasna,
taka ti dětina.

Písně *svatební* spojeny jsou s obsáhlými svatebními obřady a obyčeji a mají pro každou příležitost svůj zvláštní obsah i ráz. Zpívá se při vití věnečků na příklad:

Oj, pojď, Bože, do nas,
teper u nas gorazd.
Ta j ty, Božaja Mati
věnočki počinati.
Ta j ty, Božij Križu,
ne minaj našu chižu!
Horě, sonečko, horě,
vij sja věnočku skorě
na hladku holovočku
na ščaslivu dolječku. — atd.

Nejpočetnější skupinu všech písní tvoří *písně taneční* (pljasovyja pěsni) a mezi nimi pak nejoblíbenější *kolomyjki*. Mají všechny stejný nápěv, ale obsah nejrůznější: milostný, žertovný, posměšný i vážný. Na př.:

Oj zakukaj, zazulečko,
zakukaj neboho,
bo vže moho probyvaňja
v *Vereckich* ne mnoho.

Nebo:

Tebe mama porodila
ta skazila skljanku,
ty najkrasša děvčinica
na vsju *Rus Karpatsku*.

Nebo:

Volovoje zdorovoje,
Volovoje město,
bo v Volovom děvčatina
jak pšenične těsto.

Nebo:

Verchovina veselaja,
Verchovina krasna,
pro jednu liš Verchovina
horěvku nesčasna.

Nebo:

Oj, *Rusine*, Rusine,
Rusnaku nebože!
Ne boj ty sja balamuta,
russkij Boh pomože.

O oblibě kolomyjek svědčí tato píseň, též kolomyjka:

Hej, plynu ja po Dunaju, i tak si dumaju:
Nema krasšich spěvanočok, jak u našem kraju!
Oj, nema už to, oj, nema už to, jak Ruska kraina,
tam spěvaje kolomyjki koždaja děvčina.

V kolomyjkách převládá ovšem láska chlapců i dívek, ale jsou i takové, v nichž se ozývá stesk a bolest sirotků, tajený žal a touha vojáků a v zápětí zase z nich vane přirozený vtip a žert a vzájemné škádlení:

Ruska naša kolomyjka, choť ona droboňka,
ona mila a vse ščira — meně solodojka,

tak se sama sebe charakterisuje. A jak se při ní tančí!

Nema tancju na vsem světě, jak ta kolomyjka,
ona dušu vyravaje iz moho serdejka.

Kdyby nebylo kolomyjky, ani by mládež nechtěla žíti:
Jak by ne tě kolomyjki, buv bym vže zahynuv,
zpívá si roztoužený mládenec.

Podobny kolomyjkám jsou taneční písně, zvané *šumky, talalajki, čabaraški a kozački,* na př.:

Tidri, tidri, tidri tana,
čoho chodiš zadripana?
Čom spodnici ne zarubiš,
čom ne skažeš, koho ljubiš?

Všechny písně příležitostné (pěsni obrjadnyja) mají více méně ráz lyrický. Vlastní písně epické, nazývané *dumy* nebo *dumky,* liší se od písní příležitostných jednak epickou šíří a hlavně svým obsahem. Pro náměty nechodil lidový skladatel daleko. Bral je ze svého nejbližšího okolí, z rodinného života, z kritických chvil jednotlivců, hlavně žen, dívek, milenek, manželek a matek. Zpravidla drtí hlavní osoby těchto písní, jež můžeme směle nazývati baladami, společenské prostředí vesnické, vztahy hospodářské, krise mravní (žárlivost, lakota, závist), jak to přinášejí s sebou poměry zapadlých vesnic rusínských ve své primitivnosti a mravním naturalismu. Lidský osud je tu vytvářen jednak prostředím, v němž člověk žije, jednak lidskými vášněmi, jimž podléhá. Mnohé tyto písně jsou podmalovány i sociálně, když na př. vypravují o útisku pánů a o jejich zvůli vůči poddaným.

Jak jsem řekl, látky těchto lidových balad jsou vzaty nejčastěji z tragických příhod vesnického života. Takovou vzrušující událostí, která poutá zvědavost a zájem celé vesnice, bývá na př. nerovné manželství, kde žena jest svým mužem týrána až k zoufalství. Tento motiv je přímo umělecky zpracován v baladě, kterou jsem nazval „Utonulá":

Plavajut rybočki po tichom Dunaju.
Čto mě s molodosti, ked svoli ne maju!
Mladosť, moja mladosť, hde s sja mě poděla,
ci s mě utonula, ci s požarom stlěla?

Mezi lidovými baladami karpatoruskými najdeme i látky zpracované v lidové i umělé poesii všech národů. Máme tu na př. přesný ohlas známé české balady „Svatební košile" nebo německé „Lenory". Není zde však místa, abych ukazoval na rozdíly ve zpracování a pojetí této látky, jen na ukázku několik veršů:

V četver večur po večeri,
ne vystalo i polnoči,
ide milyj durkajuči:

„Ci spiš, mila, ci ty čuješ,
ci ty mene občekuješ?“ atd.

Zvláštním samostatným druhem lidových balad karpatoruských jsou balady s motivy sociálními, jak nám překrásně ukazuje osud nešťastné vdovy, která nucena k robotě, utopí svého synáčka, aby měla volné ruce k práci:

Koli murovali bělu Makovicu,
honili na panske ubohu vdovicu.
Jednu neděleňku gazdu pochovala,
druhu neděleňku syna porodila.
V tri dni po porodě na panske jej hnali,
na panske jej hnali, pokoja nedali.

Na jednoj ručence synočka trimala,
a s druhov ručeňkov kameni davala.

Kameni davala, ozera hljadala,
že by v nem svojeho syna pochovala. — atd.

V těchto baladách setkáváme se často také s látkami zbojnickými, vojenskými, rekrutskými, ale nenajdeme látek s historickým pozadím hrdinských dějinných ruských (ukrajinských) postav, což však odpovídá zcela životu karpatoruských horalů, odloučených téměř od všech vlivů svých východních soukmenovců a žijících jen své bídě, lopotě a vlastním radostem i bolestem. Nikde také není zvláštních úvah, lidové filosofie, nebo zvláštní snahy po zdůraznění mravního zákona o vině a trestu. Lidový skladatel stojí tu vždy jako zcela objektivní divák, stručný kronikář, který chce vzrušiti cit posluchačů především dějem samým.

Ačkoliv tedy obsah karpatoruských lidových balad je většinou zdánlivě všední, vyličující zjevy z venkovského života, jako jsou nešťastná manželství, osud zrazených milenek a nešťastných milenců, vraždy ze žárlivosti nebo z nevěry, svár mezi sourozenci, ztráta dětí, únos dívek atd., tedy látky často malé ceny básnické, přece nás zajímají svým zvláštním vnitřním kouzlem a upoutávají náš zájem výrazným způsobem podání, neboť lidový skladatel dovede podati obsah děje krásně plasticky a živě dramaticky. Má umělecký smysl pro stavbu scén a dialogů a projevuje hospodárnou skoupost v rozvádění

děje. Lehce se přenáší přes nedůležité zjevy a pouhou nápovědí domalovává líčený obraz v jasnou podobu.

Je také zajímavé, jak dovedně sestavuje lidový básník obsah děje v napínavé a tragicky zahrocené situace a jak přes krutost a hrůznost lásky zmírňuje celkový dojem smířlivým slovním podáním a něžným výrazem.

Souvisí to se zvláštním citovým zabarvením řeči lidových písní karpatoruských, projevujícím se především v jejich básnickém slovníku. Sem patří na př. lichotivě zabarvené pojmenování osob: Annočka, Hanečka, Maryseňka, Marušeňka, maruneňka, Ivanko, Ivaseňko, Ivanjatko, Vasilenko, Jančik, Janeček, Jakoveňko, Petruneňko atd. Lidoví básníci jsou přímo nevyčerpatelní ve vyhledávání takových lichotivých, zdrobňujících slov a slovíček.

Ale básnický jazyk karpatoruských lidových písní má ještě jednu zvláštnost. Nikde nezveličuje, nenadsazuje, naopak zeslabuje a zjemňuje i tam, kde vyjadřuje děje smutné a chmurné. Jistě příjemně působí na posluchače, když slyší, že synáček se neutopil, ale bude jak rybka v jezeře plavati, že matka nezemřela, ale rozsypala se na drobounký prášek, že se utýraná manželka neutopila, ale její vlasy tichý Dunaj nosí, že syn voják nepadl v bitvě, ale jeho hlava spočívá na kameni, že dívka neztratila panenství, ale zelený věneček jí bystrá voda vzala atd.

K tvárným prostředkům, kterými jest v těchto lidových písních zdůrazňována významová stránka slov, patří též hojná přirovnání a básnické obrazy, vzaté z okruhu představ lidových skladatelů: Dívka jest jako holubička, jako žežulička, jako jahoda, děvčata jsou kvítečky, milý jest jak sokolík, jako holoubek, žena jest jak vlaštovička, synkové jsou jako skály, rostou jako boučky, myšlenky plynou jak potok lukama,i mládí prchá jak letící holubi atd. Někde jsou přirovnání rozvita v celé obrazy a tvoří krásné antithese.

Stálé přívlastky jsou typické pro lidové básnictví karpatoruské a dodávají jeho řeči zvláštní výraznosti a obraznosti tím, že vyjadřují vřelý citový poměr skladatelů k příslušným slovům i jejich představám.

Básnickou řeč karpatoruských písní možno posuzovati i se stránky syntaktické, neboť se v nich vlivem melodie a rytmu vyskytují takové vazby, kterých obyčejná řeč neužívá vůbec nebo jen v menší míře. Jen letmo upozorňuji na hojné otázky a přímé řeči, což souvisí s dramatickým a dialogickým způsobem vypravování nejen v písních epických, ale i v písních lyrických. Některé písně jsou od začátku do konce jediným vzájemným rozhovorem.

Zajímavé a zároveň charakteristické pro naše lidové básníky jest jejich přímý, bezprostřední vztah k přírodě. Lidé rozmlouvají se zvířaty, s květinami, se stromy, s ptáky, i s tělesy nebeskými a tyto zase volají na lidi, odpovídají jim, takže tu není rozdílu mezi člověkem a zvířaty, mezi lidmi a mezi věcmi neživými. Ba ani smrt neodlučuje lidí od sebe. Živí rozmlouvají s mrtvými tak, jakoby ještě žili. Vzájemné pronikání duše lidu a duše přírody

1 2

1 **Ikona žehnajícího Ježíše ze zbouraného dřevěného kostelíka ve vesnici Ruskoje**

2 **Ikona Ježíše na trůně, dílo Il'ji Brodlakoviče z Mukačeva z r. 1666, ze zbořeného dřev. kostelíka v Ruskoje**

Foto Doc. V. Sachaněv

3 4

3. **Ikona žehnajícího Ježíše z dřev. kostelíka ve vesnici Šelestovo, nyní v Mukačevě**

4. **Ikona Archanděla Michaela, dílo Il'ji Brodlakoviče z Mukačeva, ve vesnici Šelestovo**

Foto Doc. V. Sachaněv

jde tak daleko, že lidé se proměňují v stromy, v ptáky a v podobě takto změněné spolu rozmlouvají.

Přes tento sourodý poměr mezi lidovým básníkem a přírodou jest v karpatoruských baladách a písních velice nápadné, že zřídka a jen zcela výjimečně zápasí o osud člověka nadpřirozené bytosti, lesní žínky, víly, čerti, vodníci a pod., jak to známe z balad a písní českých. Snad právě to těsné soužití karpatoruského venkovana s přírodou je příčinou, že příroda nevystupuje tu jako prvek cizí, nepřátelský a jinak organisovaný než člověk sám.

Doc. Vsevolod Sachaněv

Malba ikon na Podkarpatské Rusi

Dříve než přejdeme k seznámení se s vlastní malbou ikon, je nutno poznamenati, že pokud se týká rozestavení jejich, zachovává karpatoruský kostel v základu totéž umístění jako jiné východní kostely, a to zejména ruské. Poněvadž všechny kostely jsou dřevěné (nové kamenné kostely fresek neznají a staré se nám nedochovaly, zdali snad v nich byly fresky), většina ikon se umisťuje na ikonostasu, kde je přesně stanovené místo pro každý obraz. Na nižší tabuli umisťují se tak zvané místní ikony Spasitele a Boží Matky po stranách „carských vrat" (hlavních dveří, vedoucích k oltáři) a Mikuláše Divotvorce i chrámové ikony na okrajích; na druhé tabuli je Večeře Páně a Dvanáct svátků; na třetí Deisis a apoštolové; na čtvrté proroci. Ukončuje se ikonostas obyčejně ze dřeva vyřezaným a omalovaným Křížem s osobami stojícími před ním. Oltářní ikony obyčejně nebývá, poněvadž na tomto místě je nejčastěji okno. Oltářní stůl je často zhotoven v podobě skříně a v tom případě dvířka zevně i v horní části uvnitř, kde se vykonává modlitba před obětováním při mši, bývají pomalována, zevně: Zvěstování Panny Marie, Oběť Abrahamova nebo patroni církve uvnitř: Ukřižování, Ježíš v zahradě Getsemanské, Kristus jako zahradník a pod. Jestliže je oltářní stůl zařízen jako stojan na církevní knihy, zavěšuje se nad ním ikona Ukřižování nebo nějaká jakákoliv jiná, často úplně nahodilá. Povinný soubor ikon dovršuje se ještě ikonou Posledního soudu a jindy také ikonou Utrpení Kristova, které visí na severní stěně hlavní lodi.

Nicméně však tím se neomezuje obsah ikon jednotlivých chrámů. Bývají v nich za prvé ikony darované, které se věsí na místo, jež není předem určeno — v hlavní lodi, u oltáře, nebo na místě, kde stojí ženy. Za druhé bývají zde ikony, které sem byly přeneseny z chrámů, které dříve v daném místě

existovaly. Poslední zvyk je velice cenný z toho důvodu, že můžeme v každém kostele počítati s tím, že tu najdeme celou řadu ikon, které pocházejí z rozmanitých období a zachycují tvorbu různých věků.

Konečně využívá se v některých případech podstavců pod místními ikonami a ikonami, které stojí v nižší řadě po stěnách, a rovněž boků oltáře. Zde se umisťují nejčastěji obrazy ilustrační povahy ze Starého i Nového zákona, nebo rozmanitá symbolická vyobrazení.

Když jsme přehlédli ikony, které se v kostelích vyskytují, musíme poznamenati, že všechny pocházejí z poměrně pozdní doby — především ze století XVIII., jenom málokteré se datují do stol. XVII. a o tom, že by některé bylo možno klásti do stol. XVI., je možno vyslovovati pouze domněnky. Vysvětluje se to tím, že čím jdeme hlouběji do minulosti, tím bědnější zjišťujeme poměry obyvatelstva, které si nemohlo opatřiti drahé ikony, a kromě toho také tím, že s přechodem k unii silně vzrostlo budování nových kostelů, které béře do svých rukou uniatský biskup, a současně s tím malují se také nové ikony, více vyhovující katolicismu, a staré pravoslavné se ničí. Za nejstarší je možno prý pokládati ikony malované na plátně bez spodního rámu i bez desky. Dochoval se nám velice cenný dokument — protokol kanonické visitace mukačevského biskupství, provedené biskupem Manuilem Olšavským, který prošel všechny vesnice své eparchie v průběru tří let 1750—1752. Tento protokol, chtěje charakterisovati staré kostely a jejich vetchost, vždy zaznamenává — „staré ikony na plátně". Takových na plátně malovaných ikon zachovalo se však nemnoho. Leckdy jejich zachovalost je dosti dobrá, nejčastěji však jsou to útržky, na nichž lze s námahou rozeznati vyobrazení. Ale je nepochybné, že ve své době nahrazovaly ikonostas. Tak ve vesnici Zboji uchovaly se úzké dlouhé kousky plátna s obrazy apoštolů, ve vesnici Suchém jednotlivé kousky s vyobrazením Jana Křtitele, patrona chrámu, archanděla Michaela, Veliké mučednice Paraskevy a j. Neveliké množství dochovavších se obrazů a špatná jejich zachovalost nedovolují činiti určitějších závěrů.

Všeobecný dojem při prohlídce ikon vede k závěru, že stylem, který převládá v karpatoruské malbě ikon, je místní baroko. Nemluvíme-li již o skvělé barokové řezbě do dřeva na samém ikonostasu a u „carských vrat" — celý způsob malby nese úplně typický barokní charakter. Většinou je to pozdní baroko století XVIII.—XIX., kdy tento styl ztratil již svou čistotu a udržel si pouze vnější příznaky. Práce zkušených mistrů se téměř neobjevují — pouze jednotlivě; nejčastěji jsou to obyčejní řemeslníci, kteří kopírují, a to někdy i zpaměti, obrazy, které kdysi viděli. Ale jindy setkáváme se s překrásnými obrazy, u kterých se na chvíli zastavíme.

Především je třeba zmíniti se o překrásném obrazu Spasitele, který se kdysi nalézal v kostele ve vesnici Ruském u Mukačeva. Na něm upoutává především obecná dekorativnost ikony. Ikona je datována a podepsána. Dole u nohy

Spasitelovy je vyznačen podpis: „V Mukačevě, roku 1666, měsíce února dne 18. Ilja Vordlakovič Višenskij, malíř mukačevský".

V šelestovském kostelíku, dnes převezeném do Mukačeva, dochovala se druhá ikona téhož mistra, zobrazující archanděla Michaela. Je zde týž zlatý podklad, pokrytý bohatým rostlinným ornamentem, velmi dekorativní postava archanděla, v bohatém oděvu, v brnění, s červeným pláštěm na plecích, s bujným účesem kučeravých vlasů, s velice dekorativně rozepjatými křídly. Konec meče i špička boty na levé noze přesahují rám. U nohy je podpis „Ilja Brodlakovič, malíř Višenskij". Data není. Zde se setkáváme rovněž s obrazovým výtvorem barokního charakteru. Tatáž malinká ústa, útlé ruce, ženský překrásné rysy pečlivě propracované tváře a t. p.

Velice cennou památkou tohoto stylu je ikonostas z kostela z vesnice Lazů (Timšor), který je dnes složen na půdě Národního domu Duchnoviče; zajímavé jsou zejména ikony Spasitele a archanděla Michaela.

Jestliže uvedené ikony představují vynikající doklady malby ikon tohoto druhu, méně významné památky najdeme téměř v každém kostele. K nim je možno počítati archanděla Michaela z kostelíka v Lozanském, z Chlumce (dnes je převezen tento kostelík do Dobříkova v Čechách), Jana Křtitele ze Suchého a celou řadu jiných. Velice zajímavá je ikona Matky Boží ze šelestovského kostelíka, jejíž obraz je reliefně vyřezán na desce a svrchu pokryt barvami. Téhož druhu je Ukřižování nad oltářem v kostele v Suchém, kde podklad je prořezán naveskrz, což oslabuje dojem: rostlinný ornament při prořezání naveskrz bije příliš do očí, nabývá příliš hrubé reální podoby a místo toho, aby vypracovával zobrazení, pohlcuje je a zatemňuje.

Velmi zajímavá je ikona Večeře Páně z kostela ve Volosiance, na níž budí pozornost pečlivost komposice.

Kromě ikon ustáleného rázu je ještě skupina ikon jiných, na nichž je patrna blízkost k východnímu rázu malby ikon, ne-li dokonce ruský vliv. Ukážeme především na dvě ikony, nepochybně ze sváteční tabule ikonostasu kostela v Bystrém u Svalavy. Ikona Ukřižování silně připomíná svým způsobem zpracování ikony ruského malířství. Týž způsob předvádění těla, tytéž pózy, tentýž ráz obličejů a tatáž technika. Rovněž typickou je ikona Proměnění Páně. Zde zvlášť křiklavě působí způsob práce se zlatem, prokládání linií zlatem, manýra zpracování krajiny (hory), postoje apoštolů a j. Bohužel, osud ostatních ikon této tabule není znám a do dnešní doby analogické ikony se nenalezly, pročež určitější závěry a vývody není možno dělati.

Ale vyskytují se ikony, které svým rázem přímo vedou k východnímu způsobu malování ikon. Z nich je nutno uvésti dvě z úplného počtu, který se chová na půdě kamenného kostela ve Volosiance: Spasitele a archanděla Michaela.

Velmi blízká k Spasiteli z Volosianky je ikona téhož obsahu z Užoku. Pravděpodobně rovněž téhož typu je ikona Spasitele z Abranky.

Je zajímavé, že v karpatoruském kostele se objevují nejen obecné komposice Deisisu, které se dostávají na ikonostas, nýbrž i speciální ikony jak úplného, tak malého Deisisu. Můžeme uvésti takové z Abranky, Oblazky, Vyšního Studeného, kde jsou úplné, a ze Sinevírské Polany, Lozanského, Suchého a celé řady jiných, kde jsou malé.

Samostatnou skupinu tvoří ikony patrně obyčejných místních malířů ikon, řemeslníků, kteří v Rusku dostali charakteristické jméno „bogomazové". To jsou prosté ikony s konturami vytaženými černou barvou, záhyby na nich jsou rovněž vyznačeny černými čarami, oči, nos, ústa jsou primitivně nakresleny. Působí dojmem omalovaných kreseb, poněvadž není na nich hloubky barevného tónu a intensita stínů vystihuje se pouze černými čarami. Tváře jsou jednotvárné a bez jakéhokoliv porušení smyslu snadno mohou býti přemístěny od jednoho těla k druhému. Zato však věnuje se větší pozornost správnému podání námětu. Těžiště je přeneseno od uměleckosti vyobrazení na obsah. Kresba může býti naprosto dětsky naivní, ale ani jeden detail nesmí býti vynechán. Je zřejmé, že se zde setkáváme s čistě národním malířstvím.

Mezi ikonami tohoto druhu je nutno především uvésti dvě ikony, jednu Poslední večeře z kostela v Izkách, která nese datum r. 1730, a z Miškarovic bez data.

Uzavírajíce náš zběžný přehled ikon z karpatoruských kostelů, můžeme přibližně naznačiti tyto etapy:

V XVI. a na počátku XVII. století byla malba ikon velice ubohá. Vyšla z náboženské malby východní a uchovávala jak její způsob a techniku, tak také typ vyobrazování. Nedostatek samostatných mistrů zanechal po sobě stopy v napodobování hotových obrazů. Jsouc v ustavičném kulturním styku se západem, nemohlo toto malířství nepodlehnouti západním vlivům a západním stylistickým zvláštnostem. Když se na západě začal rozvíjeti styl barokový, jeho ohlasy počaly se objevovati také v karpatoruském malířství. S příchodem unie otevřela se široce cesta západnímu vlivu na malířství a od konce XVII. století styl barokový šířeji se rozlévá po Karpatech a dostává se trvale do malby ikon. Souběžně s tím vznikají v karpatoruských kostelích také ikony čistě národního charakteru, na nichž se jasně jeví národní umění. Tato samostatná vrstva malířská je ušetřena jakýchkoliv stylistických vlivů a malíři tohoto druhu neobracejí svou pozornost na uměleckost zpracování, nýbrž dbají především, aby jejich obrazy se přesně shodovaly s textem Písma svatého, jejž ilustrují.

Vyslovujíce tento závěr, musíme však přece jen připomenouti, že naše vývody jsou založeny na nedostatečném materiálu a že jsou pouze prvním pokusem o ocenění karpatoruského malířství ikon. Přeložil F. G.

Dr. Jevgenij Nedzielskij

T. G. Masaryk v karpatoruské písni

Roku 1930 při příležitosti osmdesátých narozenin pana presidenta naskytla se nám příležitost hovořiti o tom, jak se obráží osobnost T. G. Masaryka v české a slovenské poesii; při tom jsme přehlédli jako materiál verše, které vyšly z pera básníků se slavnými jmény, básníků profesionálů.[1])

Úplně v jiné podobě je možno postihnouti kult Masaryka v poesii Karpatorusů. Zde není vůbec mnoho básníků slavného jména, ale zato osobnost Masarykova vzbuzuje živý a originelní zájem v těch oblastech poesie, která v historických zemích přešla již v minulost a která na Podkarpatské Rusi se stále ještě rozvíjí v plné míře.

V tomto kraji je třeba rozlišovati tři způsoby básnického tvoření: 1. verše, které prošly tiskem a vyšly z pera básníků, prozrazujících jakýsi profesionalismus: poesie knižní; 2. verše, které byly napsány a zůstaly v rukopise, které jsou známy toliko v okruhu vesnice a vytvořeny byly pouze milovníky tohoto druhu básnictví a 3. verše jako produkt původní ústní národní tvorby.

Zmíněná knižní karpatoruská poesie nezabývala se v minulosti skoro vůbec formou „dvorské" ódy. Karpatoruští básníci neskládali nadšených hymnů politickým vládcům, neboť činnost těchto byla cizí zájmům národním. Předmětem ód byla osobnost mukačevského biskupa, později i prešovského, kteří byli nositeli a ochránci ruské víry a ruského jazyka. Zato však vlastenecká lyrika, která byla spíše osvobozena od předpisů poetiky, přinesla značné množství básní, opěvujících činnost ruských a slovanských vlastenců. A ve formě takovéto vlastenecké slovansko-ruské lyriky je opěvován také T. G. Masaryk. V karpatoruské poesii je oslavován jako „osvoboditel uhnětených národů", „bojovník za svobodu", „učitel všech národů — učitel mysli, vůle i práce", „hospodář otčiny i otec . . ." Zvláště je třeba připomenouti, že karpatoruští básníci ve verších, věnovaných Masarykovi, nezdůrazňují jeho nejvyšší postavení v republice, nýbrž oceňují jeho osvobozeneckou ideologii a hluboké filosofické chápání života i významu člověka. *Andrej Karabeleš* vzpomínaje „těch dnů, kdy zlomyslný svět planul, dobro a pravdu zlem si podrobuje," kdy „hlučel škodolibý Berlín, svíraje svět v okovy své vlády," takto oceňuje činy Masarykovy:

Dlja žizni mirnoj, družnoj i svobodnoj
Ty priobrěl svobodnyje goda,
chvala Tobě, učitel vsenarodnyj,
učitel mysli, voli i truda.

[1]) Viz „Centralnaja Evropa", Praha, 1930, čís. 3., str. 152—159.

Vzaměn borby i stonov i mučenij,
Ty dal nam pravdy mirnyj trud,
cvětuščije miry grjaduščich pokolěnij
Tebě i čest i slavu vozdadut.

Ne zapjatnať zloradostnym vragam
zavětnyj blesk učeňja věkovogo,
Ty dal rozsvět voskresnuvšim krajam,
Ty dal dorogu sčastija rodnogo.

Prostor svobodnyj russkago Karpaťja,
bogemskich gor cvětuščije kraja,
i vsěch Slavjan voskresnuvšije braťja,
za volnyj duch gluboko čtjat Tebja.

Věnec ljubvi i mysli blagorodnoj,
Tebě spletut grjaduščije goda,
chvala Tebě, učitel všenarodnyj,
učitel mysli, voli i truda.

Službu všemu lidstvu národním činem zdůrazňuje u Masaryka také *P. Fedor.* On nadšeně opěvuje toho, kdo —

... tjažkij opyt
vo slavu čelověčestva složil,
kto preziral uspěchi lesti lomkoj,
kto prozorlivosťju na mnogo lět vpered
žil radosťju i goresťju potomkov,
krěpja serdca, věstja luči Svobod.
— — — — — — — — — — — — — —
Jego doroga vjetsaja dlinnoj letoj,
peresěkajet puť, čto pravit věk,
i každyj, vstrětiv imja Prezidenta,
v duše něvolno myslit: Čelověk!

Zájem té poesie, kterou jsme nazvali písemnou, o osobnost presidenta Masaryka souvisí jak s obecně republikánskými svátky, tak také s pořádáním školních a obecních slavnostních akademií v den narozenin T. G. Masaryka 7. března, kterýžto den byl prohlášen později Dnem kultury a skutečně stal se kulturním svátkem všech národností v republice. Technickými pořadateli těchto akademií stali se ve vesnicích podkarpatoruských především učitelé.

Samozřejmě musili si opatřiti také skladby, bezprostředně související s osobou toho, komu byl Den kultury zasvěcen. V ruském jazyce tento materiál — pokud vyšel tiskem — po ruce je, ale veršů zejména známých básníků je málo, právě tak jako vůbec počet básníků je neveliký. Překlady z českého jazyka vznikly pozdě a kromě toho nemohly uspokojiti selský ruský lid, který si přál toho dne říci a slyšeti své vlastní slovo. Tu bylo třeba obrátiti se k básnické tradici vesnic. Jestliže v karpatoruské vesnici až do dneška nejen se udržuje, nýbrž i vytváří národní píseň, je samozřejmé, že v každé téměř vsi se vyskytuje takový člověk — básník, který se liší od ostatních darem, hluboce si vštípiti do paměti současné události a hlavně na určitou událost se ozvati. Je známo na př., že když ve vesnici někdo zemře, tehdy v průběhu pohřebních obřadů zpívají se t. zv. „naříkavé písně" (plačebnyja pěsni), které vytvořili pěvci-ďakové, kantoři, a jejichž podoba se nezměnila až do dneška. Je zvykem tyto „naříkavé písně" také přezpívati jako výraz zvláštní úcty, neboť vytvářejí se podle vztahu k určité osobě, zejména jde-li o člověka, těšícího se zvláštní lásce a úctě vesničanů. Titíž pěvci tvořili také vůbec ve vesnicích poesii příležitostnou, psali básně a posílali je nebo předkládali učiteli, knězi, nebo vůbec hospodáři, zaujímajícímu významné postavení ve vesnici. Svou formou souvisely tyto verše těsně s národní písní, ale měly zároveň svou osobitou poetiku, která byla spoutána s poesií školní, poesií semináře, kantorsko-učitelského ústavu a vyznačovala se bohatou retorikou a sklonem k filosofování. Tato tradice byla také přivedena k činnosti při pořádání oslav na počest T. G. Masaryka. V zápětí za profesionálními básníky začali vystupovati na tomto poli žáci škol a potom i sami učitelé. Psaly se verše, studovaly, přednášely a zůstávaly v paměti obce. Dnes kolují po vesnicích nejen desítky, nýbrž i stovky takových skladeb, při čemž nelze již ani leckdy stanoviti jména autorů.

Ve většině případů toto typické příležitostné veršování — „přivět na toržestvo" — má podobu svérázné ódy, ale je mnohem intimnější a upřímnější, než bývají ódy v knižním pojetí. Většinou se v nich jeví projev radosti a synovských citů:

Prezident Foma Masaryk,
našej svobody otec,
vo deň tvojeho rožděnija
pryjmy ljubov ot serdec.

My Tebe dnes privistvujem
našej svobody borca
i vo počest posylajem
čuvstvo ljubvy ot serdca!

Ty otdavna zaochotyl
Slavjanstvo do svobody
i za se mnoho preterpil
ot vorohov obidy.

My, russkije v Podkarpati
Tvoji trudy cinyme
i za našu za svobodu
lavrov vinec klademe:

Ty, jak Mojsej, vidil Slavjan
vo nevoli stradaty,
ešče v molodosti dumal,
jak svobodu im daty.

Da žyvet Foma Masaryk,
mnoha i blahaja lita,
čto-b svoboda ukripylas
i dala vsim dobrobyta!

(J. Mihalka, šk. insp. v. v., Sevluš.)

Často vzpomínka na Masaryka poutá se s modlitbou za něho a za svobodu, jím dobytou:

Po cerkvam sehodňa zvony:
Podkarpatska zvonit Rus,
pod cerkovny suišu svody,
tam s narodom ja moljus.

Za svojich voždej naroda,
za Masaryka otca —
on naš vožd, naš vojevoda,
za něho prošu tvorca:

Naj podas jemu zdorovja
Boh Otec na mnoho lit,
črez něho narod v Karpatach
navsehda uvidil svit.

(A. K., Poljana.)

Často verše, posvěcené Masarykovi, jsou výkladem jeho důležitějších biografických dat.

Podsnižnik v rošči
skvoz snih probylsja:
otec deržavy
dnes narodylsja.

Filosofyčni
jeho idei
izvistny vsjudy
v kulturnoj sredi.

Choť i rodylsja
v bidnoj chatyni,
no, on izvisten
každoj dityni.

V vsemirnoj vojni
v čužynu idet
i za narod svoj
besidu vedet.

Sedmoho marta
duch ožyvajet.
Na ustach hraždan
hym vyzyvajet.

V Rossiji vojsko
organyzujet
i puť deržavi
podhotovljajet.

I v Respublyky
nit čelovika,
kto by ne slavil
dnes Masaryka!

Bolšaja radosť
vdruh pojavylas,
bo respublyka
osuščestvylas.

Otca deržavy
my vsi vitajem,
mnohaja lita,
jemu želajem.

(Vasil Malec, říd. uč., Vyšní Vyznice.)

Kromě básní setkáváme se dnes také s veršovanými dialogy. Obyčejně mají formu rozhovoru ve verších mezi učitelem a žákem, otcem a synem, sestrou a bratrem. Jeden klade otázky, čí je dnes svátek, a druhý odpovídá, vykládaje životopis Masarykův a jeho zásluhy o národ a Slovanstvo. Originálnější forma dialogu: bratr a sestra, oba školní žáci, skládají dohromady své poznatky o životě a činnosti presidenta — otce.

Na rozdíl od písemně-školské poesie o Masarykovi národní poesie ústní ve většině zachycených případů není spjata s osobními oslavami. Vyskytují se na Podkarpatské Rusi písně o lidech, bydlících v cizině. Matka, žena nebo dcera vidí ve snu syna, muže nebo bratra nemocného nebo strádajícího a o nich zpívají píseň soucitu. V píseň takového druhu je v Rachově vpleteno i jméno presidentovo:

Prysnyv mi sja son tverdeňkij,
ščo pan Masaryk betyžneňkij.
Oj, jak rano vstala,
hodynu rozmyšljala . . .
Budeme Boha prosyty:
Daj mi, Bože, šče prožyty!
Dorohyj naš otče, mylyj,
buď nam vsehda spravedlyvyj,
my budeme ti služyty,
virno budeme ljubyty . . . (Marie Romaňuková, Rachov.)

Selský život na Podkarpatské Rusi nalézá dále živý ohlas v t. zv. „kolomyjce", která se úplně shoduje s častuškou, odrhovačkou. Kolomyjka — to jest čtyřverší, které ještě dnes je spoutáno se zvláštním nápěvem, doprovázejícím tanec — kolomyjku (česky „kolo", rusky „chorovod"). Kolomyjky spojují se v celé písně, které při své šířce zahrnují veškery stránky života a existence karpatoruského venkovana. V nich zachyceny jsou nejen obecné zjevy, nýbrž i zvláštní případy. Ve vesnicích jsou, přirozeně, lidé, kteří „umějí kolomyjku", t. j. kteří ji nejen dovedou zpívati, nýbrž kteří ji také podle svého talentu vytvářejí. Je samozřejmé, že také v kolomyjce věnuje se pozornost z různého důvodu T. G. Masarykovi.

Nejčastěji je spojeno jméno Masarykovo v kolomyjkách s prosbami rozmanitého druhu. On — poslední instance — otec spravedlivý a milující:

My, Rusyny, prosym Boha,
majže v každom domu
za našoho prezidenta
Masaryka Fomu.

My, Rusyny, i budeme
molytysja v viky
za našoho prezidenta
českoj respublyky.

Krise zhoršila postavení selského stavu a proto se sedlák obrací k Masarykovi se svými prosbami — od něho čeká záchranu. Hle, zde je obraz dnešní kolomyjky prosebné, která se zrodila v prostředí dnešní krise:

Koby naš mylyj prezident
tak za namy staly,
by nam pjaťdesjať procentov
dolhu odpisaly.

My, Rusiny — vsi seljane
ťažeňko dumajem:
ot myloho prezidenta
ratunku čekajem.

Masaryku, mylyj tatku,
činiť nam porjadky:
otpustyť nam choť pol dolha,
ostatok na splatky.

Michal Močerňak, Jasiňa.)

V kolomyjkách rodinného charakteru nejčastěji se vyslovuje přání míti Masaryka za kmotra:

Poprychodyly susidy,
taj kažuť zo mnoju:
— Ta chto tobi bidnyj gazda
stane sja kumoju?

— Ja ne zbaju za kumoju,
to meni ne duma,
ej, samoho Masaryka,
pozovu za kuma! (Zaperedil.)

Krise a její představitel — exekutor setkávají se u selského lidu s ustavičnými žalobami. V četných kolomyjkách, věnovaných krisi, setkáváme se i s hrozbou samotnému exekutoru:

Ne jdy do nas ekzekutor,
choť s kotroj storony,
napyšeme Masaryku,
vjun nas oborony!

(Holubiné.)

Početný a úplně samostatný cyklus národních písní o Masarykovi poskytují rekrutsko-vojenské kolomyjky. V nich vojenská služba chápe se jako služba Masarykovi, býti vojínem, znamená — Masaryka chrániti.

Ta jdu vyslužyty
panu Masaryku,
a ty rosty, divka bila,
šče malovelyka.

Ta Masare — Masaryku,
ja tvoja dityna,
ta idu ja, taj ponesu
tvoho karabyna.

(Zapsal F. Pindroch, Říčky.)

Kromě tohoto motivu vyskytá se i přímé oslovení Masaryka rekrutem:

U našoho Masaryka
zolota podloha,
tak do něho chlapci choďať
jak do Pana Boha.

Ta ej dyvy(s) Masaryku,
jaka ja dityna,
ci ja hoden vynosyty
tvoho karabyna?

Ta ej, ne plač, divka myla,
ne plač, ne žurysja,
ja vylužu Masaryka,
lyš Bohu molysja . . .

Ta uže mja otobraly
do vojska služyty,
Masaryku na posluhu
karabyn nosyty.

(Od I. P. Lemaka zapsal V. M. Jurtin, Repinné.)

V kolomyjkových cyklech, kde se objevuje jméno Masarykovo jako ochránce ubohých a vyšší spravedlnosti, následuje obyčejně po prosbách a žalobách závěr, vyjadřující city synovské vůči presidentovi. Často je možno setkati se také s pozváním na Podkarpatskou Rus, jako apoteosou lásky a úcty:

Pojte, pane prezidente,
žyjte meži namy,
mezi virnymi synamy,
meži Rusinamy!

Pryvitajuť russki ljude
od serdcja ščiroho
nihda nitko ne zabude
otcja ljubymoho! (Příslop.)

Přeložil F. G.

Doc. Vsevolod Sachaněv

Národní ornament na Podkarpatské Rusi

Karpatoruské výšivky těší se velké a zasloužené pozornosti. Udivuje na nich především překvapující technické mistrovství. Dělají se bez kanavy, podle nitek plátna, při čemž mnohé z nich vyšívají se z rubu. Dostane se potom plné pole barevné výšivky, planoucí rozmanitými barvami. Posledního efektu dosahuje se naprosto svéráznými spojeninami tónů, čímž se může pyšniti zejména Huculština. Vzniklo o karpatoruské výšivce mínění, že každá vesnice má jinou výšivku, jiný vzor. Ještě větší úspěch mají karpatoruské, perličkami posázené ozdoby, t. zv. (podle rayonů) „gardy", „pleteniky", „splitky", „selenky" a j. Není tomu tak dávno, co přišly do módy a téměř celý svět si je oblékal. I v tomto případě se říká, že v každé vesnici nalézáme nové vzory.

Při podrobnějším studiu vzorů výšivek musíme především přiznati, že běžné mínění o ohromné rozmanitosti vzorů Podkarpatské Rusi je nesprávné. Ve skutečnosti všechny vzory na celém území Podkarpatské Rusi skládají se z jedněch a týchž prvků a jsou naprosto stejnorodé. Rozdíly působí pouze kombinace těchto prvků a jejich rozvití. Ovšem oblast horní Huculštiny, Jasiňa, Lazeština, Zimir a j., dávají přednost svéráznému spojení tónů tmavohnědých, oranžových a zelených. V oblasti Bohdanu na Tise převládají jednobarevné výšivky hlubokého modrého tónu, ale časté jsou také vybledlé chladné tóny. Údolí řeky Terebly vyznačuje se měkkostí tónů a jemností ve spojování barev. Ostatní Marmaroš (oblast Chustu) oblíbila si zvláště reliefní vypuklé tóny na oslepujícím podkladu bílých košil. V oblasti Kerecek vyskytá se pouze pravidelný červený květ. Berežská Vrchovina přijímá rozmanitou pestrou malbu a neužívá s obzvláštní zálibou nějakých zvláštních barev, nýbrž spokojuje se také s jednobarevnými výšivkami — červenými, černými, modrými. Užocká Vrchovina a oblast řeky Turje má v oblibě načervenalé, temně hnědé odstíny. Oblasti liší se také místem, které zaujímá výšivka na oděvu. Podotkněme hned, že na Podkarpatské Rusi se vyskytuje výšivka pouze na košilích. S vy-

šitými prostěradly nebo ručníky se zde nesetkáme. V horní Huculštině se obyčejně výšivka objevuje v širokém pruhu na rukávech, téměř celé je pokrývajíc, u mužských i u ženských košil. Kromě rukávu bývá vyšit i límec a také manžeta. V oblasti Chust—Sinevír bývá také pokryt výšivkou téměř celý rukáv, při čemž zde, jako ostatně i po celé ostatní Podkarpatské Rusi — s řídkou výjimkou — vyšívají se toliko ženské košile. V údolí řeky Teresvy, ležící mezi uvedenými dvěma oblastmi, vyšívá se jen uzoučký vkusný proužek na náplečníku a oddělený fragment na hrudi, a manžeta nahrazuje se bohatou obrubou. Na berežské Vrchovině náplečník je širší než v údolí řeky Teresvy, ale nedosahuje šířky jasiňského. Při tom bývá vždy hustě vyšita náprsenka. Na marmarošské Vrchovině objevuje se také celý rukáv pokrývající jednobarevný náplečník, i úzký jednobarevný náplečník, u něhož je vždy také úzký náloketník. Tamže se objevují také zvláštní elementy vzorů, bujně rozvité a nahrazující náplečník. V oblasti Kerecek náplečník představuje neširoký jednotónový ornamentální pás a bývá spojen obdobným pruhem, jdoucím po švu, s vyšitou manžetou. V některých pak místech celý rukáv bývá pokryt roztroušenými po celém rukávu zvláštními fragmenty výšivek nebo úzkými podélnými pásy.

Nehledíc k rozmanitosti barev a různosti v komposici vzoru, bývá ornament ve všech částech Podkarpatské Rusi, pokud se týká jeho prvků, naprosto stejnorodý. Hned na první pohled nelze nepozorovati, že základ jakéhokoliv vzoru tvoří kosočtverec nebo čtverec. Je to buď řetěz čtverců nebo kosočtverců, dotýkajících se navzájem stranami nebo úhly, nebo síť takových čtverců, na které je rozbit celý náplečník, nebo konečně jeden nebo několik kosočtverců v různých spojeninách. V technickém slovníku vyšívaček každý čtverec nebo kosočtverec nazývá se „roza"; malinký čtvereček, v kterém se umisťuje pouze jeden steh nebo křížek, nazývá se „ružočka"; čtyři nebo pět takových kosočtverečků nebo čtverečků, rozložených křížovitě, „ruža"; větší kosočtverec, vyplněný několika růžemi nebo jinými elementy ornamentu, „veliká ruža".

Na úzkých náplečníkách není možno umístiti vždy velikou růži. Umisťuje se tedy pouze polovina ornamentálního pruhu, vytvořeného z velikých růží, při čemž poslední jsou středem proťaty. Tak vzniká lomená linie, která je dobře známa v ruském ornamentě, kde nese název „gorodčata linija" — zde se nazývá „krivulou".

Vnitřní plocha „veliké růže" se vyplňuje buď několika růžemi, nebo kombinacemi jiných prvků ornamentálních. Jindy se do ní umisťuje skupina figur po dvou, připomínající písmeno S, která se nazývá „hlisty" nebo „numery". V druhém případě, také po dvou, umisťují se na ní „baraní rohy", nebo jiné elementy, nazývané „pavuk", „motylek", „koňské kopyto", „dubový list" atd. Jindy celý ornamentální pruh je proťat úzkou linií, která se jmenuje

„šňura" (šňurka); ostatně takových šňůrek bývá i několik — dvě, tři, ba i čtyři. Strany kosočtverců s vnější strany bývají často okrášleny řadou sloupků se zahnutými konci, které se nazývají „prikurivkami", t. j. fajfkami na kouření. S vnější strany bývá ornamentální pruh okrášlen figurkami, které připomínají rostliny a nazývají se „smerečkami". Velmi často se objevuje v ornamentu figura, skládající se ze dvou, navzájem na sobě postavených kosočtverců, které se v tom případě nazývají „kuklou".

Tyto základní elementy karpatoruského ornamentu najdeme na všech výšivkách a ve všech oblastech, ať je komposice vzoru jakákoliv — ať je ornamentální pruh široký nebo úzký, ať je to plný vzor náplečníku, nebo jednotlivé fragmenty, ať hustý vzor náprsenky nebo uzounký pruh manžety.

Již první pohled na karpatoruský ornament prozrazuje, že je celý geometrický, nepřihlížíme-li k realistickému charakteru technického slovníku. Je příznačné, že i v těch případech, kdy máme co dělati s nepochybným rostlinným elementem, bývá tento hodně zgeometrisován.

Je zapotřebí připomenouti, že tytéž ornamentální prvky vyskytují se i v řezbě do dřeva. Tytéž „hlisty", beraní rohy, „prikurivky", „smerečky". Ale všude tam, kde by měly býti čtverce nebo kosočtverce, najdeme v řezbě do dřeva kruh. I tento kruh v řezbě do dřeva nese stejné pojmenování „roza", „ruža", kterým je označován ve výšivce kosočtverec nebo čtverec. Ale nalezneme v řezbě do dřeva nejen tytéž prvky ornamentální, nýbrž i tytéž komposice, jako ve výšivce.

Otázku, jaký význam má kruh v řezbě do dřeva a čtverec nebo kosočtverec ve výšivce, je možno dnes pokládati již za rozřešenu. Oba elementy znamenají jedno a totéž — zobrazují slunce. Tento vývod plně potvrzuje skříň z Lipči, kde kruh zřejmě se snaží napodobiti obraz slunce. Na výšivce z technických příčin kruh se nahrazuje kosočtvercem nebo čtvercem, jak je to zjištěno v ruských národních výšivkách, kde hlava lidská vždy se vyobrazuje podobným obrazem.

A tak základním motivem karpatoruského ornamentu je vyobrazení slunce a prvky zvířecího ornamentu omezují se na párové zobrazení zvířat nebo ptáků po stranách stromu. Lidská postava zobrazuje se vždy v podobě ženy se vztaženýma rukama. Je zajímavé, že v nákresech F. F. Manajlova objevuje se velice často silně stylisovaný kříž, jindy zjevně napodobující lidskou postavu s rozepjatýma rukama a v jednom z nákresů vyskytá se ženská postava se vztaženýma rukama, všeobecnou konturou shodující se s křížem. Tím se karpatoruský ornament silně sbližuje s ruským národním ornamentem. V něm skutečně na svatebních ručnících, na vzorech prostěradel a košil často se setkáme se dvěma tématy: s vyobrazením rozličných zvířat nebo ptáků po stranách stromu a s vyobrazením ženské postavy se vztaženýma rukama, se dvěma jezdci po jejích bocích. Jindy místo stromu v první komposici zaujímá

ženská postava a naopak ve druhé komposici místo ženské postavy se zobrazuje strom. Kromě toho sama ženská postava se zobrazuje v různém stupni stylisace, při čemž velmi často stylisuje se na způsob stromu nebo s jeho vlastnostmi. Takové spojení umožňuje vysloviti domněnku, že máme co dělati v ruských vzorech s ohlasy kultových zobrazování, při čemž v ženské postavě můžeme viděti veliké ženské božstvo, počátek všeho živého na zemi, matku bohů. Mlhavá představa o ní dochovala se v ruském folkloru ve jménu Matičky Syré Země. Právo vysloviti domněnku, že náměty ruských národních výšivek mají kultový význam, poskytují nám některé vzory, které podržují zvlášť význačné rysy. Tak jsou známy vzory, které reprodukují scénu obětování a vzor jednoho ručníku z voroněžské gubernie nepochybně zobrazuje scénu investitury cara. Na něm je zobrazen výjev, jak jízdní božstvo (bůh-jezdec) odevzdává žezlo carovi, který stojí před ním a koná na jeho počest úlitbu. Některé podrobnosti i sám námět těchto scén, jakož i vůbec komposice ruských národních výšivek, dovolují vysloviti domněnku, že se v nich setkáváme se scénami mythologického charakteru, s jedním z projevů mithraiského kultu, který byl přinesen do Ruska z Iranu.

Shoda s typicky ruským národním uměním neomezuje se však pouze na zobrazování. Příznačná je také sama stylisace postav. Můžeme-li v ruské výšivce sledovati všechna stadia stylisace, od plného realismu až po naprostou geometrisaci figury, v karpatoruské výšivce setkáváme se již s ukončeným průběhem stylisace a pouze v řezbě do dřeva najdeme jeho stopy. Charakteristická je ještě jedna podrobnost, dobře patrná na výšivce manžet ze Žděňova — zde rysy tváře u ženské postavy jsou nahrazeny zobrazením kříže. To je týž způsob, s kterým se ustavičně setkáváme v ruském národním umění.

Jestliže naše dohady a domněnky jsou správné, můžeme vysloviti úsudek, že karpatoruský ornament vyšel buď z ruského národního umění, nebo z pramene s tímto uměním společného. A jestliže tomu tak je, pak i karpatoruský ornament uchovává ohlasy týchž starých slovanských pověr, tytéž vzpomínky na mithraiský sluneční kult, který byl převzat východními Slovany z Iranu prostřednictvím iranských plemen, která procházela jižním Ruskem a dočasně se tam usazovala. Pak máme právo tvrditi, že kruh nebo kosočtverec jsou symbolem životodárného slunce, počátku života na zemi. Vyobrazení ženské postavy — „kukly", „baby" — je vyobrazením velikého ženského božstva, matky všeho živého — Matičky Syré Země ruských pohádek. Obrazy zvířat a ptáků po stranách stromu jsou obrazy stromu života s genii po jeho stranách.

Takový závěr by byl velmi významný, jestliže by byl založen na větším množství příkladů, které mají přesvědčivější charakter než ty jednotlivé fragmenty, které jsou do dnešní doby po ruce. Ale i sama formulace otázky dovoluje nám činiti některé vývody ohledně karpatoruského národního ornamentu. Můžeme tvrditi, že se v něm uchovaly rysy dávné minulosti.

Josef Pešina

Národní školství na Podkarpatské Rusi

Národními školami rozumíme školy mateřské nebo opatrovny, obecné (ludové), měšťanské a speciální, t. j. pomocné školy pro slepé, hluchoněmé a zmrzačelé.

Tyto školy rozdělují se podle vydržovatelů a podle vyučovacích jazyků a jsou podřízeny v první instanci v Čechách a na Moravě okresním školním výborům a na Slovensku a Podkarpatské Rusi školním inspektorátům.

Podle vyučovacích jazyků jsou na Podkarpatské Rusi národní školy československé, podkarpatoruské, maďarské, německé, rumunské a hebrejské.

Po mnohých stránkách jeví se značné rozdíly národního školství na Podkarpatské Rusi a v západních zemích našeho státu. Čím dále postupujeme od západu našeho státu na východ, tím větší jsou rozdíly, které jsou zřejmé i laikovi. Na příklad podle vyučovacího jazyka jsou v Čechách školy pouze československé a německé, na Moravě již trojí, československé, německé a polské, na Slovensku již čtvery, československé, podkarpatoruské, německé a maďarské, a na Podkarpatské Rusi šestery, kromě těch ještě rumunské a hebrejské. I podle vydržovatelů jsou značné rozdíly mezi zeměmi západními a P. Rusí.

Na Podkarpatské Rusi jsou podle vydržovatelů na prvním místě školy státní, jichž jest koncem r. 1934 629 (611 obecných a 18 měšť.), t. j. asi 90% všech škol, církevních je pouze 125, obecních 4, spolkových (hebrejských) 5.

Z uvedeného jest zřejmo, že Československý stát zřídil a vydržuje plně sám přes 90% všech národních škol na Podkarp. Rusi a vzhledem k ostatním třem zemím poměrně stará se o národní školství na Podkarpatské Rusi větší měrou než v zemích ostatních. Není-li přes to národní školství na Podkarpatské Rusi na stejném stupni vývoje a dokonalosti se školami v západních zemích, je vinna především bývalá maďarská vláda, která o vzdělání širokých vrstev podkarpatoruského národa mnoho nedbala.

Kromě jazykové a náboženské rozmanitosti můžeme pozorovati na Podk. Rusi na první pohled i velikou sociální a společenskou různost rozličných vrstev obyvatelstva. Kdežto na západě není velikého nebo žádného rozdílu v zevnějšku dělníka, sedláka a měšťana českého nebo německého, zde na Podk. Rusi na první pohled lze rozeznati Rusína od Žida, Maďara od Rumuna. Podobně i vesnický rusínský žák pozná se na první pohled od židovského i ostatních. Všechny národní složky obyvatelstva Podk. Rusi žily po dlouhá desítiletí každá svým vlastním způsobem, téměř isolovaně jedna od druhé, zachovávajíce svůj etnografický ráz, své zvyky i náboženství a svůj způsob života. Zejména rusínský lid venkovský žil konservativním životem v nevzdělanosti, pověrách, kulturní i duševní zaostalosti, nemaje ponětí o základních zásadách životosprávy a nejprimitivnějších zařízeních hygienických.

Tímto ubohým stavem negramotnosti a kulturní i hygienické zaostalosti venkovského lidu, zejména rusínského, byla vinna bývalá vláda uherská, která měla cíl silnější jednotky jinonárodní pomaďarštiti, a aby živel slovanský se nejen nevyvíjel, nýbrž aby postupně zcela zanikl.

A kdyby nebylo světové války a po ní rozpadnutí říše Rakousko-uherské a vzniku samostatných států, bylo by se jí to i podařilo. Slované by byli vymizeli z Uher násilnou maďarisací, jako kdysi Polabští Slované byli zcela poněmčeni. Nejvhodnějším prostředkem k tomu zdály se Maďarům školy.

Ještě v r. 1874 bylo na území nynější Podkarpatské Rusi 571 škol ruských, jež postupem času a postupnou maďarisací, zejména po vydání zákonů Aponyiových (čl. uh. XXVI. a XVII. z r. 1907) jich počet poklesl až na 34 z celkového počtu as 638 škol obecných. Byly to školy pouze církevní, v nichž se však musilo učiti vedle ruského jazyka též maďarsky. Tyto školy byly vlastně bilinguistické (dvojjazyčné). Všechny vyšší školy byly výhradně maďarské, rovněž i mateřské školy, jichž bylo při převratu 120.

Politické osvobození Podkarpatské Rusi z vlády Maďarů přineslo i převrat v národním školství. Československá vláda zřídila v Užhorodě školský referát, který je elokovanou součástí ministerstva školství a nár. osvěty a spolu jedním oddělením zemského úřadu. V čelo postavila jako prvního školského referenta osvědčeného pedagoga Josefa Peška. Stav školství na Podkarpatské Rusi po převratu a počáteční úsilí československé vlády o jeho znovuvybudování v duchu svobody a demokratických ideí československého státu vylíčil ministerský rada Josef Pešek ve své brožuře „Školství na Podkarpatské Rusi", vyd. v Užhorodě 1921.

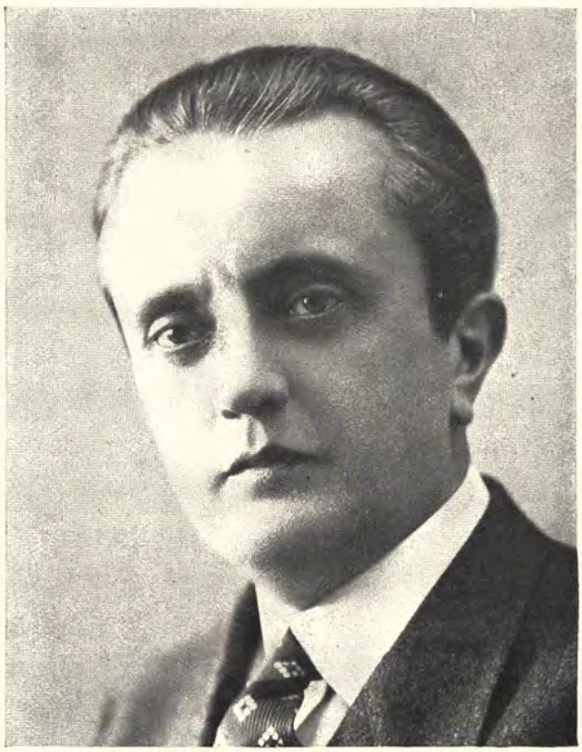
Bylo potřebí překonávati značné překážky. Zmaďarisované učitelstvo odepřelo vykonati přísahu věrnosti československému státu a zčásti též z obavy z návratu Maďarů vzdalo se míst. Nedostatek učitelských sil, zejména na školách rusínských, trval až dodnes. Proto byli přijímáni do služeb školních emigranti ukrajinští, zejména haličští a velkoruští a byl též zřízen půlroční kurs pro přípravu učitelů-legionářů, neboť 4 učitelské ústavy (státní v Mukačevě a 3 církevní řeckokatol., 2 v Užhorodě a 1 v Prešově) nestačily potřebě.

Docházka školní byla velmi špatná a klesla namnoze pod 50%, někde i na 20%, neboť rodiče z nedbalosti, z bídných sociálních poměrů (nedostatek oděvu, obuvi) a hlavně z trvalého návyku neposílali dětí do školy. V rusínských školách nedostatek učebnic, pomůcek a hlavně neustálené jazykové poměry, rozvířený jazykový boj a chaos působily škodlivě na normální chod a rozvoj rusínského školství.

Největším z nedostatků byl chatrný stav školních budov, z nichž mnohé ani dnes neodpovídají ani požadavkům zdravotním, ani pedagogickým.

Podle vybudovatele a majetníka jsou školní budovy na Podkarpatské Rusi státní, obecní, církevní, erární, soukromé a nájemní. Poněvadž větší část Pod-

Dr. Viktor Klíma,
přednosta referátu minist. školství
a národní osvěty v Užhorodě

Výbor Spolku výtvarných umělců v Užhorodě

karpatské Rusi byla ve světové válce přímo bojištěm neb válečným zázemím, utrpěly i mnohé školní budovy, byly zničeny aneb delší dobu o ně nikdo nedbal. Zejména církevní a nájemní budovy jsou dosud velmi chatrné a nevyhovující. Také vybavení škol bylo velmi nedbalé a ubohé. Podle prvního přednosty školského referátu bylo by potřebí 600 milionů Kč, aby byl odstraněn nedostatek výstavbou nových školních budov.

Také vnitřní organisace národních škol býv. Uherska liší se podstatně od škol v zemi České a Moravské. Podle dosud platného zákona uh. čl. XXXVIII z r. 1868 byla školní docházka pouze šestiletá. Děti do 12—18 let chodily v zimě pouze do t. zv. školy opakovací. Jelikož většina škol byla jedno- neb dvoutřídních, a školy neznaly našeho rozdělení na oddělení, vyučovalo se všech 6 školních roků zvláště, takže jednotřídní škola měla vlastně 6 oddělení (zde se říkalo tříd) a s každým oddělením se učitel obíral zvláště, čímž ztrácel mnoho času.

Vláda československá převzala na sebe velmi těžký a nesnadný úkol, chtějíc povznésti a zdokonaliti národní školství na Podkarpatské Rusi, aby bylo skutečně znárodněno a aby se podobalo a vyrovnalo školství západnímu.

Jak pečovala vláda maďarská o znárodnění obecného (ludového) školství v bývalém státě uherském, o tom podávají názorný příklad následující čísla. Ještě v roce 1868 bylo v bývalém Uhersku 479 ruských škol a jejich počet vzrostl v roce 1874 na 571. Tlakem usilovné maďarisace ve druhé polovině XIX. století klesal jejich počet stále, až jich bylo v roce 1906 pouze 23. Pomaďaršťování školství jinojazyčného v Uhersku vyvrcholilo tak zv. zákonem Apponyiovým čl. XXVII. z r. 1907, takže těsně před světovou válkou byly pouze 34 církevní školy ruské, na nichž se vyučovalo ruskomaďarsky. Podobný osud stihl i ostatní menšiny a jejich školy, a to slovenské rumunské a německé. Maďaři dávali podpory a odměny těm školám, nestátním, na nichž byl zaveden vyučovací jazyk maďarský. Státní školy byly výhradně maďarské. Národnostní cit a uvědomění byly usilovnou maďarisací tak oslabeny, že ještě po převratu, ač mohl každý občan československého státu svobodně přihlásiti svou národnost, staly se případy neuvěřitelné národní zaostalosti.

První školský referent Podkarpatské Rusi ministerský rada Josef Pešek, který nastoupil svůj úřad v říjnu 1919, uvědomil si nesnadnost svého úkolu a všech překážek: z velké části negramotný lid choval se pasivně, inteligence, odchovaná v duchu maďarském, nepřála změně, ze 674 učitelů, kteří měli býti převzati v roce 1919, pouze 379 složilo ihned slib Československé republice. Byl nedostatek nejen učitelských sil, ale též řádných školních budov, tříd, pomůcek a učebnic, zejména pro školy ruské.

Postupný vzrůst obecného školství je patrný z počtu učitelů: po převratu bylo převzato zprvu pouze 379 učitelů, při plném stavu v roce 1920 bylo 874 učitelů, v roce 1934 je však 2.296 učitelů obecných škol, t. j. o 270% více.

Také podle počtu škol, tříd a žactva může se čsl. vláda vykázati výsledky: v roce 1920 bylo 475 škol s 910 třídami a 53.240 žáky, v r. 1934 je 745 škol s 2.296 třídami a 137.175 žáky, vzrostl tedy počet škol o 155% počet tříd o 255%, zaškolených dětí rovněž o 255%. Úměrně k tomu klesl počet nezaškolených dětí. Kdežto v roce 1922 bylo napočteno 35.855 nezaškolených dětí, v roce 1931/32 na 4.585 (v roce 1926/27 bylo jich ještě 22.210), snížil se počet ten v roce 1932/33 na 2.980. Tak veliký počet nezaškolených dětí před převratem a po něm vysvětluje se velikou rozlehlostí obcí a vzdáleností od škol, nedostatkem škol i učitelů, velikou chudobou a úplným nedostatkem obuvi a oděvu (v roce 1926 našel jsem v první třídě školy v Rekitách v okrese volovském 27 dětí, jež byly dne 27. října oblečeny pouze v dlouhých košilích, soročkách, a bosy), tělesnou slabostí (podvýživou) a duševní úchylností.

Nedostatek škol, kde jich zřízení bylo spojeno s nepřekonatelnými překážkami (v rozlehlých obcích s mnoha osadami) byl nahrazen t. zv. *školními kursy*. Instruktoři s různým vzděláním (abiturienti měšťanských škol i emigranti s tituly doktora neb inženýra) vyučují na nich v selských světničkách s nouzovým zařízením při omezené učebné osnově (pouze trivium a něco reálií, zpěvu a tělesné výchovy).

Pokus o organisaci *kočovných učitelů* podle vzoru v severských státech se neosvědčil pro nepříznivé poměry komunikační a hlavně pro malé porozumění a negramotnost obyvatelstva. Školní kursy se osvědčily a připravily půdu pro řádnou školu. Nejvíce jich bylo v roce 1929/30, a to 219 s 11.561 dětmi. Od té doby jich ubývá, neboť se postupně ruší a přeměňují v pravidelné třídy a školy. Roku 1934/35 bylo jich ještě 120 s 5.361 dětmi.

Radikální změna byla provedena čsl. školní správou ve vyučovacím jazyce veškerého školství na Podkarpatské Rusi. Maďaři znali jen školy maďarské, jimiž chtěli pomaďarštiti slovanské, rumunské a německé děti nemaďarských národů, žijících na území Podkarpatské Rusi. Bylo by se jim to podařilo, kdyby nebylo světové války a převratu.

První doba popřevratová znamená pro školství Podkarpatské Rusi revoluční obrat od maďarštiny jako panujícího vyučovacího jazyka k národním jazykům a výsledkem dalšího vývoje v prvním deceniu je skutečné znárodnění obecných (ludových), měšťanských i mateřských škol na Podkarpatské Rusi.

Kdežto před převratem měli Maďaři, jichž při sčítání roku 1921 bylo napočteno 17.03%, asi 600 škol a pouze v 34 se vyučovalo trochu též rusínsky (rusky), po převratu se tento poměr změnil a v roce 1920 bylo podle vyučovacího jazyka pouze 83 maďarských škol, ale zato 321 podkarpatoruských, 22 československých, 7 německých, 4 rumunské a 38 smíšených (s několika vyučovacími jazyky). Není to však polylinguism, více vyučovacích jazyků v jedné třídě, nýbrž jeden vyučovací jazyk, ale v různých třídách resp. po-

bočkách různý, československý, podkarpatoruský, maďarský, rumunský. Spojení různojazyčných škol ve školy smíšené je rázu vnějšího, administrativního, vnitřně se vyvíjejí třídy podle svého vyučovacího jazyka samostatně.

446	podkarpatoruských škol se 110 šk. kursy	1653	tříd s	100.703 žáky,
160	československých škol	425	tříd s	20.357 žáky,
17	německých škol	34	tříd s	2.001 žák.,
111	maďarských škol	258	tříd s	17.018 žáky,
4	rumunské školy s 10 kursy	31	tříd s	1.772 žáky,
7	hebrejských škol			
745	škol se 120 šk. kursy	2416	tříd se	142.536 žáky.

Smíšené školy jsou rozděleny a připočteny podle vyučovacích jazyků k příslušným skupinám.

Podle uvedené statistiky obecné (ludové) školství bylo skutečně znárodněno a čsl. stát dopřává všem národnostem, aby jejich národní školství se plně rozvíjelo.

Vývoj podkarpatoruských škol od převratu do nynějších let nebyl lehký. Následkem maďarského útisku neměly z doby předpřevratové téměř žádných učebnic, žádných osnov a žádné tradice. Musily býti budovány od základů zcela nové. Již sám vyučovací jazyk byl jedním z nejtěžších problémů, neboť nebyl pevně formulován ani po stránce pravopisné a mluvnické, ani obsahové. Každý mluvil a učil takovým jazykem, jakému se naučil, takže ukrajinští emigranti učili jazyku čistě ukrajinskému, velkoruští emigranti vyučovacím jazykem velkoruským a ostatní domácí jazykem rusínským, který podle generálního statutu platného pro Podkarpatskou Rus a podle rozhodnutí československé akademie věd v Praze jest jazykem maloruským, neboť i Podkarpatoruští Rusíni jsou větví maloruského kmene slovanského. Spory mezi stoupenci jednotlivých směrů vyvolaly ostré jazykové boje, za nichž zavládl v jazykovém vyučování na mnohých školách chaos, který byl zvyšován i neurčitým označováním škol, jež se nazývaly rusínské, ruské neb ukrajinské. V terminologii zaveden byl pořádek zavedením označení podkarpatoruské školy a podkapatoruský jazyk vyučovací, a ve státním nakladatelství byly schváleny čítanky pro podkarpatoruské školy.

Přes nepříznivé poměry v jazykové otázce rozvíjely se podkarpatoruské školy nejen číselně, nýbrž i vnitřně. Školská správa vyslala v letech 1919—1928 215 učitelů z Podkarpatské Rusi do Čech a na Moravu, aby studovali čsl. školství, jazyk a kulturu, a udělila jim studijní podporu v částce 250.400 Kč. Tak v mladší generaci rusínského učitelstva vyrůstá řada schopných pracovníků.

Československé školy před převratem samozřejmě neexistovaly, ačkoliv

na území nynější Podkarpatské Rusi žilo i za bývalého Maďarska dosti Čechoslováků, kteří se do Uher odstěhovali hlavně z důvodů existenčních. Po převratu přišlo na Podkarpatskou Rus mnoho Čechů jako úředníci, vojáci, obchodníci a živnostníci, kteří se brzy domáhali zřízení československých škol pro své děti, jež musili posílati do českých škol v Čechách, čímž byli finančně velmi poškozeni.

Kromě Čechů jsou na P. Rusi i Slováci, a to hlavně při hranicích západních a pak na menších ostrovech severně od Mukačeva a kolem Dovhého. První československé školy zřízeny byly ve větších městech a místech, kde žijí Slováci. Židé, kteří v ČSR mohou svobodně se hlásiti k národnosti židovské, přihlásili své děti podle svobodné volby do škol československých. Uváží-li se, že židé za bývalé vlády uherské přiklonili se ke kultuře maďarské a vzdělávali se ve školách jen maďarských, nelze se diviti jich rozhodnutí, že v ČSR přihlásili své děti do československých škol, jichž zřízení žádali spontánně, a vymohli si je v takových místech, kde není ani jediného českého dítěte. V zájmu státním a československém lze rozhodnutí jich jenom vítati a schváliti. Nyní tvoří židovské žactvo v československých školách většinu, čítající asi 57%.

V r. 1921 bylo 17 československých obecných škol s 28 třídami a v r. 1935 podle stavu z 1. října 1935 je 171 škol se 616 třídami a asi 620 učiteli a s 22.178 žáky. Na jednoho učitele připadá průměrně 48 žáků. Proti čsl. škole na Podkarp. Rusi vede se v poslední době ostrá kampaň. Vytýká se jí zejména, že čechisuje a že chce Podkarpatskou Rus počeštit. Je to nejen nesmysl, ale je v tom i kus zlé vůle, neboť ze srovnávací statistiky každý pozorovatel může nestranně poznati, že vedle čsl. škol zcela svobodně rozvíjejí se školy ostatních národností, rusínské, maďarské, německé i rumunské. Čsl. školy dosahují na Podkarpatské Rusi pouze asi 17% celkového počtu všech škol, což je přiměřené počtu obyvatel československé a židovské národnosti na Podkarpatské Rusi. Ostatní národnosti, rusínská, maďarská, polská, německá a j., pokud své děti posílají do čsl. škol, tvoří menší zlomky, a nutno zdůrazniti, že rodiče posílají své děti do čsl. školy podle svobodné volby, kterou jim poskytují platné školní předpisy. Čsl. škola na Podkarpatské Rusi neodnárodňuje, naopak ponechává každému jeho národnost a národnostní cítění. Jsou zřizovány pouze na žádost rodičů, když je dostatečný počet přihlášených dětí.

Nemůže nikdo popříti, že čsl. škola na Podkarp. Rusi svojí kvalitou dává příklad ostatním školám a umožnila snazší organický vývoj škol ostatních.

Židé posílají své děti, zejména chlapce, a to ve věku od 3—16 roků též do židovských náboženských škol, kterým se říká chajdery. Nejsou to pravidelné školní útvary, neboť nepodléhají státnímu dozoru a mají význam pouze náboženský. Učí se hebrejštině a talmudu. Do chajderu chodí děti mimo svou školní povinnost.

Menší část židovských dětí dochází do soukromých škol hebrejských, jichž jest pouze 7. Vyučovací jazyk jest hebrejský, vyučuje se však též jazyku čsl. a podkarpatoruskému. Jsou to školy vesměs ménětřídní a úroveň jich jest poměrně nízká.

Maďaři na Podkarpatské Rusi musí se smířiti s tím, že následkem státního převratu po světové válce ztratili své dominující postavení. Jejich školství bylo tudíž zrestringováno, aby odpovídalo jejich skutečné početnosti. Ježto je maďarské národnosti asi 17% všeho obyvatelstva, odpovídá plně tomuto stavu nynější počet obecných maďarských škol, kterých je podle statistiky z r. 1934 111 škol, 258 tříd se 17.018 žáky.

Ostatní národnosti tvoří jen menší zlomky veškerého obyvatelstva, a to Němci 1.74%, Rumuni 2.24%. Přesto o jejich obecné školství, jehož za maďarské vlády vůbec neměli, je postaráno náležitou měrou.

Němci tvoří na Podkarp. Rusi dva větší ostrovy, a to prvý kolem Mukačeva a druhý v údolí řeky Teresvy. Čsl. stát popřává naopak i nepatrnému počtu Němců na Podkarp. Rusi, aby se mohli kulturně rozvíjeti. Celkem mají Němci 17 obecných škol, 34 tříd s 2.001 žákem. Na 1 třídu připadá průměrně 58 žáků. Za bývalé maďarské vlády neměli Němci ani jediné školy nebo třídy.

Rumunské obyvatelstvo žije ve 4 pohraničních obcích: Selo Slatina, Bílá Církev a Nižní a Střední Apša. Za bývalého Maďarska byly v těchto obcích jenom školy maďarské, do nichž chodila jen nepatrná část všech školou povinných dětí ze jmenovaných obcí. Větší část rumunských dětí do školy vůbec nechodila, proto také podkarpatoruští Rumuni jsou z větší části negramotní. Kromě školy v centru musilo býti zřízeno 15 školních kursů na různých místech školního obvodu. Veliké potíže byly též s opatřením kvalifikovaných rumunských učitelských sil a úplným nedostatkem rumunských učebnic.

Jako obecné školy rozvíjely se podobně po převratu i školy měšťanské. Před převratem bylo na území nynější Podkarpatské Rusi pouze 6 měšťanských škol, 38 tříd s 1300 žáky. Vyučovací jazyk byl maďarský.

Proti předpřevratové době počet měšťanských škol, tříd, učitelstva i žactva vzrostl o několik set procent. V organisaci provedena byla unifikace se školami západními.

Podle vyučovacích jazyků byly za bývalého Uherska pouze měšťanské školy maďarské. Převratem byly přeměněny na podkarpatoruské. Nyní jsou 3 měšťanské školy podkarpatoruské, z nich 1 církevní, 2 měšťanské školy československé a 12 smíšených, z nich opět 1 se čtyřmi vyučovacími jazyky, čsl., podkarpatoruským, německým a maďarským v Mukačevě asi s 30 třídami a 1000 žáků, 5 s třemi vyučovacími jazyky, čsl., podkarpatoruským a maďarským a 6 s dvěma vyučovacími jazyky, československým a podkarpatoruským.

Zřízením nových bude tedy v nejbližší době na Podkarpatské Rusi

20 měšťanských škol podkarpatoruských, 20 měšťanských škol československých a maďarské odbočky při pěti a německá při jedné měšťanské škole podkapatoruské. Až na jednu církevní jsou všechny uvedené školy státní.

K národnímu školství počítáme také školy mateřské a školy speciální pro děti úchylné.

Před převratem byl na území nynější Podkarpatské Rusi dosti veliký počet státních mateřských škol. Jazyk na nich byl maďarský. Bylo jich kolem 120, avšak ihned po převratu klesl jich počet na 46 se 49 třídami a 1654 dětmi.

Před převratem byl na území nynější Podkarpatské Rusi pouze státní ústav pro hluchoněmé v Užhorodě a soukromý polepšovací ústav v Sevluši. Po převratě byl převzat státní ústav hluchoněmých v Užhorodě i polepšovací ústav v Sevluši, z něhož byl zřízen státní ústav pro děti duševně úchylné.

Ve speciálních ústavech a pomocných třídách vychováváno je 683 dětí ve 43 třídách.

Je však stále pociťován veliký nedostatek ústavů a škol pro děti (zejména dívky) mravně vadné.

Dr. Ed. Reich

Zemědělské školství a vyučování na Podkarpatské Rusi

Teprve až po převratu — v samostatné republice Československé — můžeme mluviti o zemědělském školství a o soustavném šíření zemědělského pokroku mezi rolníky a malorolníky na Podkarpatské Rusi. Za éry maďarské nebyla zde žádná zemědělská škola, tím méně škola, která by pečovala o rusínské a maďarské rolníky. Pouze v N. Verečkách při tamním státním statku se čas od času pořádal maďarský kurs, zpravidla dojičský, mlékařsko-sýrařský, který celkem primitivním způsobem pečoval o školení pomocného personálu k chovu dobytka pro maďarské velkostatky v nížinné části bývalých Uher.

Ministerstvo zemědělství hned po převratě započalo — stejně jako na Slovensku — s organisací péče o zvýšení odborné úrovně podkarpatoruského zemědělského člověka. Jest přirozené, že tyto snahy narážely na četné obtíže, uváží-li se, že zemědělské obyvatelstvo této malé východní země mělo velmi nedokonalé a nedostatečné obecné školství. K nedostatku elementárního vzdělání družila se ještě velká hospodářská a sociální bída venkovského obyvatelstva.

Hlavní pozornost byla a dosud je věnována zdokonalení školství obecného ve spojení s lidovým školstvím hospodářským, dále pořádání odborných přednášek, kursů, provádění elementárního demonstračního pokusnictví a jiných vhodných akcí poradnických. V prvých letech po převratu bylo nutno pod-

karpatoruského zemědělce, převážně malorolníka, seznámiti s možnostmi lepšího života, jež skýtá nejzákladnější vzdělání všeobecné i odborné. K soustavnější práci zemědělsko-osvětové bylo možno přikročiti až později po překonání prvých obtíží. Nemohly se tudíž hned zakládati odborné zemědělské školy ve větším rozsahu. Přesto bylo přikročeno poměrně v krátké době k založení první odborné školy hospodářské v Dombokách u Mukačeva. Tato škola, umístěná v primitivním a naprosto nevyhovujícím provisoriu po dobu 8 roků, byla nezbytná, neboť ona byla prvním střediskem soustavné drobné práce pro šíření počátků zemědělského pokroku. Ona mimo jiné poskytovala odborné vzdělání pro učitele lidových škol hospodářských, jimž — jak bylo řečeno — příslušel a stále přísluší mimořádný význam v odboru zemědělského vzdělání na Podkarp. Rusi. Tato škola vychovala prvé absolventy rusínské, kteří třeba jen z části stali se jako samostatní rolníci a malorolníci propagátory prospěšnosti zemědělské kultury v rodných obcích; mnozí z nich uplatňují se i v jiných povoláních (učitelé, notáři atd.) k prospěchu své rodné země.

Postupem doby obecné školství na Podkarpatské Rusi poskytovalo lepší základy odborného vzdělání a uplatňoval se i vliv lidových škol hospodářských; tato škola mohla lépe plniti své poslání, t. j. pečovati o odborné vzdělání samostatných rolníků, hlavně z nížinné oblasti Podkarpatské Rusi. Dokonalé podmínky pro zdar této práce byly již dány přeložením do Mukačeva, kde v r. 1929 byla postavena moderní školní budova a v roku 1930 i moderní školní statek s pozemky ve výměře asi 35 ha s ostatními praktickými objekty. Aby bylo možno zdokonaliti výuku a výchovu na praktickém podkladě, což má na Podkarp. Rusi mimořádný význam a k tomu dokonaleji využíti školního statku, byla k zimní škole hospodářské po přeložení do Mukačeva připojena i jednoroční hospodářská škola, při čemž v odborné škole hospodářské se koná zápis jen každý druhý rok.

Podobné středisko zemědělského pokroku bylo nutno vybudovati i pro hospodářsky zanedbanější a chudou Vrchovinu. I zde se postupovalo velmi opatrně a pozvolna. V roce 1924 byly obnoveny kursy v N. Verečkách. Tentokráte to však byly kursy rusínské pro vrchovinsko-poloninské hospodářství, které na převážně praktickém výcviku, zpočátku v době několika měsíců a později celého roku, poskytovaly prvé odborné vědomosti zemědělské obyvatelstvu Vrchoviny. Kursy se přeměnily v r. 1929 na státní jednoroční školu vrchovinského a poloninského hospodaření, pro niž před tím péčí referátů ministerstva zemědělství v Užhorodě a později zemské samosprávy byla upravena stará sýpka. Budova vyhořela koncem r. 1931 a škola přechodně byla přeložena do Mukačeva, do nové budovy státní odborné školy hospodářské. V r. 1934 a 1935 byla provedena dokonalá úprava požárem téměř zničené budovy, a to zase především finanční podporou zemské samosprávy

a okresní samosprávy ve Svalavě; počínajíc školním rokem 1935/36 jest škola opět ve vlastní budově v N. Verečkách. V zájmu dokonalé praktické výuky byla spojena správa školy se správou státní výzkumné stanice zemědělské, která má k disposici údolní statky i rozsáhlé poloniny na Plaji.

Záhy po převratě se ukázala potřeba školního pomocného personálu pro rozsáhlé lesy na Podk. Rusi. Ministerstvo zemědělství již v roce 1924 zřídilo státní školu pro lesní hajné v Užhorodě. I tato škola byla zde v provisoriu a neměla k praktickému výcviku vlastní polesí. Když zemský úřad v Užhorodě opatřil pro školu polesí u Svalavy, byla sem přeložena škola v r. 1933 a zatím umístěna opět v provisoriu. Stavba vyhovující školní budovy jest v programu a uskutečnění jest odvislým od finančních prostředků.

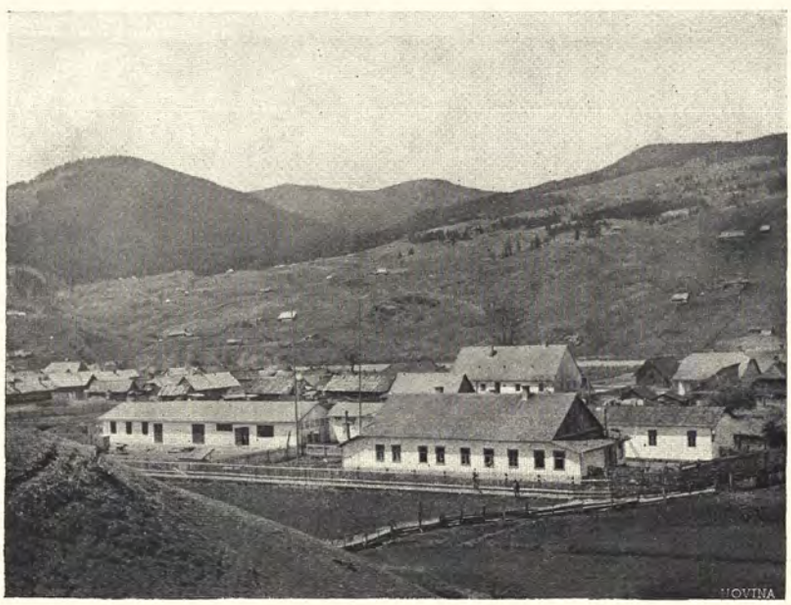
Základy k odbornému zemědělskému školení jsou tedy zatím položeny. Tvoří je zatím 4 školy o 4 třídách (odborná hospodářská a jednoroční v Mukačevě, škola vrchovinského a poloninského hospodaření v N. Verečkách a hájenská ve Svalavě), celkem nyní uspokojivě pro svou činnost vypravené. Čekají je velké pracovní úkoly. Hospodářské školy musí stále důsledněji vychovávati samostatné rolníky a malorolníky, o něž se budou moci opírati ve své práci poradní a kteří budou pracovníky v zemědělském družstevnictví a v odborných organisacích. Výběr žáků musí býti co nejpečlivější, zvlášť bude-li se prováděti hospodářskými spolky. Vyučování a výchova na těchto školách musí býti co nejvíce na podkladě praktickém, neboť dokonalá znalost a zručnost v zemědělských pracích má velký vliv výchovný a jest základem všech snah o šíření zemědělského pokroku na Podk. Rusi. Školy v Mukačevě musí postupně více přihlížeti k speciálním plodinám na P. Rusi, k pěstování tabáku, vinné révy, k ovocnictví a pod. Taková částečná specialisace musí se jeviti v teoretických předmětech, v praktickém výcviku, v organisaci školního statku, v pořádání prakticko-teoretických speciálních kursů a ve veškeré poradní činnosti. Zdar těchto úkolů předpokládá zdatné a aspoň částečně specialisované členy profesorského sboru. I o to ministerstvo zemědělství se zemským úřadem pečuje. Zatím je zabezpečena náležitá specialisace v kultuře tabákové a pro blízkou budoucnost jest v programu umožniti mladým uchazečům na místa profesorů těchto škol specialisaci ve vinařství a ovocnictví.

Aby školy v Mukačevě mohly ve spolupráci se státními vinnými sklepy v Berehově s úspěchem pečovati o školení vinařů, bude nutno doplniti její hospodářství menší vinicí s příslušenstvím, což se snad podaří vyřešiti za zemské podpory v krátké době. V rámci činnosti moderně vybudovaných škol v Mukačevě bude možno podle potřeby pečovati též o odborné vzdělání maďarských rolníků a vinařů na Podkarp. Rusi. V dohledné době zpočátku aspoň vhodně organisovanými kursy nutno šířiti zemědělský pokrok i v nejvýchodnější části Podk. Rusi mezi tamními — poměrně pokročilými Huculy — a to se zřetelem na dobytkářství a vůbec poloninské hospodaření.

Státní odb. škola pro zpracování dřeva v Jasině
(Stav budovy při převzetí do československé správy)

Foto G. Holešovský

Státní odb. škola pro zpracování dřeva v Jasině
(Stav dnešní)

Foto G. Holešovský

Pro odbornou výchovu zemědělské ženy na Podk. Rusi nebyla dosud zřízena hospodyňská škola, ač není daleka doba, kdy bude možno a nutno i tuto otázku řešiti. Tyto úkoly od převratu obstarávají zatím lidové školy hospodářské, zemský úřad a v posledních letech Zemědělská komora pořádá na různých místech Podk. Rusi za spolupráce hospodářských spolků a lidových škol hospodářských krátkodobé, hlavně praktické kursy hospodyňské. Rovněž při školách v Mukačevě konalo se v dřívějších letech několik delších (až 3měsíčních) kursů pro venkovské dívky, v nichž se již více přihlíželo i k teorii. Úspěchy dívčí výchovy v lidových školách hospodářských a v uvedených kursech nejlépe dokumentují potřebu řádného odborného vzdělání zemědělské ženy. Samostatná hospodářská škola v Mukačevě se pravděpodobně během doby vyvine z delších kursů.

Lidové školy hospodářské mají a ještě dlouho budou míti největší význam pro řešení zemědělského pokroku na Podkarp. Rusi. Ve školním roce 1934/35 jich vyučovalo 111 a v 153 třídách a měly celkem 4777 žáků (2706 hochů a 2071 dívek). Jejich činnost musí býti stále zdokonalována, což zase předpokládá kvalitní učitele. Zde jest právě zase velký obor působnosti hospodářských škol v Mukačevě a v Nižních Verečkách, dobře vzdělávati učitele těchto škol v příslušných kursech, pořádati pro učitele obecných škol časté, třeba sebekratší speciální kursy a býti neustále v odborném styku s lidovými školami hospodářskými. Taková dělba práce, se vzájemnou spoluprací hospodářských škol s lidovým školstvím hospodářským, přinese jen prospěch podkarpatoruskému zemědělství a četnému obyvatelstvu, jemuž toto jest hlavním a často jediným zaměstnáním.

G. Holešovský

Státní odborná škola pro zpracování dřeva v Jasině

Byla založena Školským odborem civilní správy Podkarp. Rusi v Užhorodě v r. 1921 v chatrné budově bývalé obecní nemocnice a její původní název byl Státní učebná dílna řezbářská v Jasině; po zřízení truhlářského oddělení v r. 1923 jmenovala se Státní učebná dílna řezbářská a truhlářská v Jasině. V roku 1924 byla přejmenována na Státní učebné dílny v Jasině, kteréžto název nesla až do r. 1926. V tomto roce byla škola přeorganisována na Státní odbornou školu pro zpracování dřeva v Jasině.

Po převzetí Podkarpatské Rusi Československou republikou zcela správně usuzoval první organisátor na Podkarpatské Rusi, ministerský rada Josef Pešek i jeho rádce inspektor profesor F. Špála, že po národním školství v prvé řadě jest zapotřebí organisovati školství odborné a pokračovací, neboť

řemesla byla na velmi nízkém stupni. Bylo jen velmi málo vyučených mistrů národnosti maďarské. Rusíni se řemeslu nevěnovali vůbec, považujíce řemeslo za něco nedůstojného pro stav gazdovský. Řemeslník jako bezzemek nebyl v úctě. Dlužno ještě připomenouti, že Rusíni dle staroslovanského způsobu dělili své děti vždy stejným dílem zděděné půdy po předcích, čímž povstala nynější chudoba této země, neboť podíly zděděné země se staly stálým dělením mezi četné potomstvo tak maličkými, že nejsou vůbec s to jich uživiti.

A těm nejubožejším chtěl zemský inspektor Josef Pešek pomoci řemeslem. Pověřil mne v r. 1921 organisací školy řezbářské v Jasině, kde lidové řezbářství v rusínských domácnostech bylo nejvíce patrno a jehož ukázky jsem si po chatách sesbíral, abych na základě jejich mohl založiti vyučování dílenské a tím pro budoucnost zachovati ráz řezby lidové.

Vedle oddělení řezbářského bylo zřízeno oddělení truhlářské a při škole pro nemajetné žáky školní internát, kde chovanci-stipendisté obdrželi úplně všechno zdarma: stravu, byt, otop, světlo, prádlo, ba v prvních letech se jim dávalo i šatstvo, obuv, platila se jim i správka obuvi, stříhání vlasů, dokonce bylo nutno jim dáti i známku na dopis rodičům. Během let bylo ve státních výdajích nutno šetřiti, ale až do dnešní doby každým rokem obdrží ročně nejméně 20 až 30 stipendistů zdarma celé zaopatření ve školním internátě.

Odborná škola v Jasině trvá již patnáctý rok. Za ten čas vývoje, který je pro Podkarp. Rus ještě poměrně krátký, možno získané zkušenosti shrnouti ve stručnou úvahu o výsledcích ušlechtilého snažení ministerstva školství a národní osvěty v Praze, Zemského úřadu v Užhorodě a všech význačných činitelů obou nejvyšších úřadů, kteří s opravdovým zájmem snažili se pomoci těm sociálně nejslabším. Ministerstvo školství nešetřilo hmotných nákladů na vybudování školy a její vydržování.

Celkem možno říci, že odborná škola v Jasině splnila z velké části své poslání a utvoří-li se světová situace příznivě, jest možno doufati, že je splní úplně.

Dr. Vasil Hadžega

Přehled církevních dějin na Podkarpatské Rusi

Podati krátký přehled náboženských a církevních dějin na Podkarp. Rusi je úkol dosti obtížný, neboť v nich obsaženy jsou velmi četné vážné a veliké události. Byv však požádán Klubem přátel Podkarpatské Rusi v Bratislavě, uvolil jsem se napsati jej, ale hned na počátku musím žádati za prominutí, jestliže moje kratičká studie nebude odpovídati všem požadavkům obšírné a spletité látky.

Před příchodem křesťanské víry žili na naší Podkarpatské Rusi po několik století Slované, kteří byli pohany a podobně jako jiní Slované klaněli se modlám. Slovanská plemena objevují se ve zdejších krajích od r. 551 a pravděpodobně již v předcházejících stoletích pronikala sem při stěhování národů s Germány, Huny, Avary. Tito Slované byli určitě pohany.[1]) Týmiž pohany byli jistě také naši předkové ve zdejších krajích. Důkazem toho jsou mnohé pohanské zvyky, které se udržely i po přijetí víry křesťanské. Jsou to rozmanité zvyky sváteční a pohřební, hry, pověry, bohoslužby, jako „kupajlo", „sobotki" a pod. Dále tomu nasvědčují ještě z pohanské doby pocházející „svaté vody", „svaté prameny", jakož i některé místní názvy, jako „Voloskoje", a některé výrazy, jako starodávné pohanské úsloví „Zbij ťa perun". Dalším důkazem je také zvyk, od kterého se teprve nedávno upustilo, že se přidávaly k pohřbívaným mrtvým hliněné hrnce, naplněné jídlem a nápoji, které zřídka kdy chybí v pohanských hrobech.

Jiné důkazy poskytují nám také vykopávky v našich krajích, jichž je velice mnoho.

Taktéž důkaz o pohanském náboženství podávají nám zákony maďarského krále sv. Ladislava z r. 1092, kde je stanoven trest pro ty, kteří by konali oběti pohanskými obřady u pramenů, stromů, studní nebo kamenů.

Kdy se začíná křesťanství u našich předků Rusínů na Podkarpatské Rusi, není možno určitě stanoviti. Neboť ta okolnost, že je třeba připustiti na Podkarpatské Rusi buď vládu římskou, nebo nelze aspoň vyloučiti bližší a těsnější styky a vztahy s římským státem a kulturními a křesťanskými Římany, přináší sama sebou domněnku, že i naši předci Rusíni-Slované poznávali víru křesťanskou již dříve, než vystoupili věrozvěstové slovanských národů sv. Cyril a Metoděj, kteří hlásali náboženství křesťanské nejen na Moravě, nýbrž i u sousedních národů a také na Rusi. Z Velehradu chodil Cyril a Metoděj po Moravě, po Čechách a Slovensku, a všude s velikým úspěchem šířili slovo Boží. Přišli také do Polska a také na Rus a všude položili základy církve Kristovy — jak se dnes všeobecně podle legendy věří. Po smrti sv. Metoděje, když byli všichni Metodějovi žáci vyhnáni Svatoplukem z Velké Moravy, usadilo se jich asi 200, jak je historicky prokázáno, v krajích sousedících s našimi předky rusínskými na Podkarpatské Rusi.

Stav křesťanství před sv. Štěpánem, maďarským králem, a v době ještě starší osvětluje poněkud stav křesťanství za vlády Ochtuma. Je historicky prokázáno, že v době sv. Štěpána byl pouze jeden řecký monastýr. Podobně tomu bylo i v jiných částech bývalého Maďarska. Zejména to platí o našich krajích až k Tise a téměř až k Nitře. Zde naši předkové, jak vypravuje Anonymus, zbraněmi přemoženi, podrobeni nadvládě pohanských Maďarů, spojili se téměř

[1]) Viz moje Dodatky k istorii Rusinov i ruskych cerkvej v buv. župi Zemplinskoj, Naukovyj zbornik tovar. Prosvita v Užhorodě, 1931

v jeden národ s Maďary, jichž jednu část později nazvali pravděpodobně Palovci (bělo-žlutý). Pod pohanskými Maďary ani Slované nemohli vyznávati a zachovávati svou křesťanskou víru. Jak za Dunajem mezi Slověny, tak i v sousedství Moravy zničili Maďaři kostely, kláštery a vše, co bylo křesťanské. Všude nastalo pohanství, jak o tom zpravuje biskup Piligrimm, když hovoří, že mezi Maďary byli křesťany pouze ti, které tito vzali do zajetí a do nevolnictví ze všech končin světa. Piligrimm dodává, že z těchto lidí se skládala většina národa a přece jim nikdy nebylo dovoleno dáti pokřtíti své děti. Tehdy zavládlo pohanství také mezi Rusíny a promíšeno bylo četnými prvky křesťanské víry. Pohanství začalo mizeti teprve tehdy, když za maďarského knížete Gejzy a za krále sv. Štěpána začala býti hlásána víra Kristova a Maďaři počali se dávati křtíti. Titíž hlasatelé víry pracovali pravděpodobně zde, aby vrátili zdejší obyvatelstvo ke Kristovi, neboť jen neveliké úspěchy jsou vyznačeny a přiznávají se v historii působení řeckých mnichů v Ardealu (Sedmihradsko) a bulharských v krajích knížete Ochtuma.

Víru Kristovu udržovali a šířili tedy i v našich krajích řečtí a bulharští, němečtí, italští a jiní zajatci a nevolníci; dále také mniši z kláštera na hoře Zobor u Nitry, svatý Vojtěch a jeho žáci a jiní. Tu je možno zvlášť připomenouti sv. Bruna, nazvaného apoštolem Rusů (Bruno, Russorum apostolus), který podle letopisu Aldemarova jako současník sv. Štěpána obdržel od císaře Otty III. dovolení a odešel hlásati víru Kristovu do Maďarska. Pokřtil Maďarsko Černé i Bílé i ruský kraj, neboť jestliže pod Černým Maďarskem (nigra Ungria) je si třeba představovati Ardeal a končiny za Tisou, Bílé Maďarsko může označovati a označovalo kraje při Tise.

Počet apoštolů a hlasatelů víry Kristovy mezi našimi předky rozmnožil se novými mnichy z klášterů, které byly založeny maďarským králem Ondřejem I. a jeho ženou na Vyšehradě, v Zastě a na jiných místech. Ale nejen že vzrůstá potom neobyčejně jejich počet, nýbrž vytváří se a objevuje se v nich také zvláštní řecko-ruský charakter, čehož důkazem jsou krajské zákony maďarské, vydané v národním shromáždění sabolčském a ostřihomském r. 1902 a r. 1101 nebo 1102. Ty již samy o sobě dosvědčují veliké číslo věřících řecko-ruských v Maďarsku.

Že byl Slovanů v Uhrách již za vlády maďarského krále sv. Štěpána značně veliký počet, prokazují historické důkazy. A od toho času stále vzrůstá počet Slovanů novým přistěhováním v pozdějších letech za vlády krále Ondřeje a jeho ženy Anastasie, za maďarského krále sv. Ladislava, pod knížetem Rastislavem a nakonec pod knížetem Fedorem Korjatovičem, abychom vzpomněli aspoň těch nejhlavnějších.

Ve XII. století nastává úpadek. Počíná se zákony krále Kolomana, které pravděpodobně od r. 1112 nebo 1113 provedly mezi kněžstvem latinského obřadu celibát, podrobily kláštery a jejich opaty nadvládě eparchiálních bis-

kupů, zakázaly cizím kněžím jakékoliv konání bohoslužeb a přísně předepsaly bohoslužby a pořádek při nich atd. A tak lze pozorovati, že od toho času vzrůstá náboženský život v klášterech latinského obřadu a stále hlouběji upadá v klášterech obřadu řecko-ruského. To pak přirozeně způsobilo také úpadek náboženského života mezi věřícími řecko-ruskými, poněvadž ohniskem a zřídlem náboženského života našich řeckokatolických Rusínů byli při nedostatku biskupů pouze kláštery, mniši a jejich opati. Toto neštěstí a tuto bídu dovršil rozkol ruských zemí s apoštolskou stolicí, s Římem, který nastal koncem XII. století v sousedství Maďarska. Od té doby nenalézali řecko-ruští věřící ve svých duchovně-náboženských potřebách pomoci u svých sousedů, nebo aspoň pomoci odpovědné, neboť tito nebyli víry katolické, nýbrž schismatické. Toto oddělení od římskokatolické církve způsobilo, že když se rozkol rozšířil, věřící z řad našich předků Rusínů počali odcházeti přijímati sv. svátosti z Maďarska k nesjednoceným kněžím a biskupům do kraje Kumánů v dnešní Bukovině a Moldavsku. Zato však za vlády králů Ondřeje II. a Bély IV. usilovali naproti tomu římští papežové o uspokojení duchovních potřeb tak početných řecko-ruských věřících v Maďarsku tím, že pro ně ustanovovali zvláštní vikáře. Zejména římský papež Innocenc III. a Řehoř IX. chtěli jim dáti vlastního biskupa. Řehoř IX. skutečně nařídil, aby byl pro ně zřízen zvláštní vikář, jak to dokazuje jeho vlastnoruční list králi Bélovi IV.

Nová doba nastala po velikém útoku Tatarů r. 1241. Odloučení věřících latinského i řeckého obřadu bylo provedeno nejenom formálně, což již dříve se uskutečnilo, ale kromě toho je i formální dovolení královské od krále Ladislava IV. z r. 1285, jímž se dovoluje řeckovýchodním žíti podle svého obřadu. Ale to nemohlo dlouho trvati. Za krále Ludvíka I. opouští r. 1350 pod vojvodou Bohdanem veliké množství „Valachů", t. j. řecky nesjednocených, Maďarsko z nespokojenosti, kterou mohly způsobiti tehdejší zdejší náboženské poměry.

Tento stav náboženský potrval pak dlouho mezi našimi předky Rusíny nejen ve století XIV., nýbrž i dále až do „Unie", to jest do nového spojení s apoštol. římskou stolicí, které bylo provedeno teprve ve století XVII. Tím se tedy začaly ty náboženské poměry ve zdejších krajích, které maďarské zákonodárství a jeho tvůrci označovali tak, jak to dobře vyjádřil ostřihomský arcibiskup Lippay r. 1654: „Na Rusíny jako na schismatiky nikdo nemyslí, nikdo se o ně nestará." Zvláště dvě události je třeba a možno uvésti a připomenouti. První je založení ruského kláštera hrušeského, zasvěceného sv. Michaelovi Archandělu, v Marmaroši. Zakládací listina pro něj byla vydána cařihradským patriarchou Antoniem IV. 13. srpna r. 1391. Tento klášter měl po několik století významnou úlohu mezi našimi Rusíny. Druhou významnou událostí pro celou naši Podkarpatskou Rus z té doby bylo založení kláštera v Mukačevě knížetem Fedorem Korjatovičem. Zakládací listina klade jeho založení

do r. 1360, ale historikové A. Petrov a dr. Antal Hodinka, jakož i jiní kladou vznik až na počátek století XV.

Založení kláštera mukačevského bylo velmi důležité pro všechny Rusíny, neboť máme doklady, že představený kláštera byl současně také správcem, vladykou všech Rusínů.

Opravdovou, velikou proměnu náboženských poměrů u Rusínů Podkarpatských způsobila „Unie", t. j. spojení jich s apoštolskou stolicí v Římě, které bylo provedeno v XVII. století. Prvním, třebas vzdálenějším a nikoliv bezprostředním podnětem k ní byla veliká reformace století XVI. Reformace působila v náboženském životě jako nějaká strašná bouře, která otřásla a zpřevrátila všechny náboženské poměry v celé tehdejší Evropě.

Je samozřejmé, že musila zasáhnouti i mezi Rusíny na Podkarpatsko. Po smrti knížete Korjatoviče ztratili Rusíni svou náboženskou svobodu a byli vydáni despotismu malých a velkých pánů. A když se začala reformace, téměř současně s jejím vznikem v Německu byla hlásána také v našich krajích podkarpatských. Střediskem reformace se stalo Mukačevo a odtud proniklo záhy reformátské učení na všechny strany, především do Užhorodu a do celého jeho okolí. Třebaže se s počátku vedl boj s římskokatolickou církví, přece jen ani Rusíni nebyli ho ušetřeni; reformovaní nemohli sice zabrati církevní majetky, protože jich nebylo, nebo jenom málo, ale reformace získávala věřící pro sebe, kde jen mohla. Reformace nijak neomezila svévoli a despotismus pánů země — šlechticů vůči Rusínům. Postup nekatolických pánů je zaznamenán také v protokolu visitace biskupa Michala Manuila Olšavského, kde při nejedné vesnici zemplínského komitátu v letech 1750—1751, tedy již v době po královské privilejní listině z r. 1692, se poznamenává, že pánové nekatoličtí nedovolovali ruskému knězi, aby sloužil bohoslužbu nebo vykonával jiné obřady náboženské.

A tak se stalo, že také u našich Rusínů, právě tak jako u římských katolíků, obyvatelstvo částečně dobrovolně, částečně pod nátlakem a násilím pánů přistupovalo k reformaci. Kněží buď sami se zreformovali, nebo byli vyhnáni, církevní majetek a kostely byly prostě zabrány. V době ujednání míru vídeňského r. 1603 není možno nalézti v celé zemplínské župě téměř žádného kněze katolického, a tak tomu bylo i ve všech sousedních župách. Jestliže tomu tak bylo u římských katolíků, jejichž náboženství bylo náboženstvím panujícím, je samozřejmé, že týž výsledek se musil dostaviti také u našich Rusínů. Později ve století XVII. a XVIII. katolický život začal znovu oživovati, zejména působením t. zv. protireformace. Tehdy byly obnoveny bývalé katolické fary a založeny nové přičiněním konvertitů a díky náboženské činnosti mnišských řádů.

Druhým činitelem, který působil na vznik unie u nás, byla ta okolnost, že totéž sjednocení bylo provedeno u druhých Rusínů za Karpaty, s nimiž naši

Rusíni Podkarpatští udržovali stálé styky a k nimž je poutaly živé vztahy. Tyto vztahy se zvětšily, obnovily a s novou silou začaly se rozvíjeti od roku 1596, kdy byla uzavřena unie brestskolitevská, v níž zakarpatští Rusíni vrátili se do církve katolické. Tím pak vznikl nový a vážný důvod, aby i naši Rusíni se vrátili. Ze severu přicházeli do našich krajin uniatští mniši a ti se stali prvními průkopníky myšlenky unie. Kolem roku 1610 Athanasij Krupeckyj rozšířil svou činnost na panství hrabat Drugetů v okolí Humenného a Krásného Brodu již jako posvěcený řeckokatolický biskup eparchie přemyšlské. Když pak hrabě Jiří Druget vrátil se z kalvinismu opět k víře katolické, usiloval, aby se stali katolíky také jeho poddaní Rusíni. Ukazuje se, že unii přijali někteří mniši a kněží a také četní věřící, ale že nebyli všichni, nýbrž že zůstávalo dále mnoho protivníků unie, svědčí událost z r. 1612, kdy bylo připraveno spiknutí na biskupa.

Úsilí o sjednocení však nepřestalo a přineslo konečně unii Rusínů o něco později. Dne 12. září 1642 přijal unii mukačevský biskup Vasil Tarasovič a vykonal katolické vyznání víry. Potom následovala unie 63 kněží z panství Drugetů v užské župě, provedená 24. dubna 1646 v kapli užhorodského zámku. Ostatní kněží ze žup spišské, šarišské, zemplínské, užhorodské a sabolčské přijali unii a vykonali katolické vyznání víry 15. ledna 1652. Toto vyznání podepsali jménem všech kněží, kteří byli vyjmenováni ve zvláštním soupisu, šest arcidiákonů mukačevské eparchie. Tím byl dán krásný počátek, ale bylo ještě zapotřebí provésti unii skutečně také mezi věřícími, aby se stala živou. Proti tomu však vznikl mohutný odpor. Kalvínští pánové a hlavně kníže sedmihradský, sám rovněž kalvinista, nedovolovali svým poddaným, aby přijali unii.

S novým úsilím začala se rozvíjeti za apoštolského vikáře Josefa De Kamellis, který se stal potom naším biskupem, byv jmenován apoštolskou stolicí a vysvěcen v samotném Římě. Kolem 22. dubna 1690 přišel do Mukačeva a ihned začal svou velkou spasitelskou práci. Vymohl také na králi Leopoldovi I. privilegijní listinu pro svou eparchii a klérus, podle níž řeckokatoličtí kněží, kostely i fary měli obdržeti všechna privilegia, svobody, práva a výsady, kterých požívali v tehdejším Maďarsku římskokatoličtí kněží. Tato královská listina měla veliký význam: jí mělo se dostati pomoci ruským kněžím a celému ruskému národu, který žil do tehdejší doby ve velice trudných poměrech. Je však nutno připomenouti, že minulo celých 100 roků, než byla uznána platnost této listiny.

Je třeba zmíniti se také o unii v Marmaroši. Tento kraj usiloval přivésti k sjednocení také již De Kamellis a biskupové mukačevští Hodermarskyj a Byzancij. Konečně provedl zde unii biskup Byzancij r. 1721, kdy ji přijalo 144 kněží jménem svým i jménem svých věřících. Zůstali ovšem ještě sem tam v tomto kraji někteří kněží schismatičtí, ale bylo jich málo a z největší části

to byli Valaši-Rumuni. Biskupové mukačevští skutečně v těch letech spravovali také Marmaroš, třebaže se tam v letech 1691—1715 objevovali biskupové schismatičtí, z nichž posledním byl Dositej, který přestal působiti r. 1731 a krátce nato zemřel.

Co se týče řádného stavu farností a řádného náboženského života v nich, je nutno připomenouti, že je možno o tom hovořiti teprve tehdy, když vznikly řádné fary. To se vlastně stalo teprve za biskupa Ondřeje Bačinského (1773—1809). Tehdy byl proveden v celé eparchii soupis far a konečně stanoveny a do pořádku uvedeny farní obvody a farní filiálky. Tento soupis počal se na nejvyšší rozkaz r. 1775 a potrval po několik desetiletí. Výsledkem jeho bylo, že bylo zařízeno 740 farností. Toto veliké dílo připravila již v dřívějších letech visitace celé eparchie mukačevské, kterou provedl na nejvyšší rozkaz královský již před biskupem Ondřejem Bačinským jeho předchůdce biskup Michail Manuel Olšavský v letech 1750—1752. Je nutno připomenouti, že bez tohoto nejvyššího rozkazu nebylo by bývalo možno ani visitaci provésti, neboť jestliže se ještě v tehdejší době některým nekatolickým pánům zachtělo, nemusili vpustiti visitátora do své vesnice.[2]) Tyto protokoly jsou velice zajímavé a poskytují mnoho cenných zpráv k tomu, abychom se seznámili s našimi tehdejšími poměry. Z největší části byly vydány tiskem v rusínském překladu v mých *Dodatcích*, které vycházejí od r. 1922.

Aby se mohl rozvíjeti řádný náboženský život, bylo zapotřebí v řádných farách také vzdělaných kněží. V tom směru se již biskup De Kamellis mnoho staral na nejvyšších místech, aby mohl zříditi duchovní seminář. Nepodařilo se to však ani jemu, aby jeho nástupcům. Teprve biskup Bačinský byl tak šťasten, že mohl založiti řádný duchovní seminář v Mukačevě. Stalo se to r. 1770, nebo spíše r. 1776. Roku 1777 byl však již seminář přeložen do Užhorodu, kde také ještě dodnes je vychováván mladší klerus naší eparchie.

Jako bylo zapotřebí dáti do pořádku fary a postarati se o vzdělání duchovenstva, právě tak a na prvém místě bylo nutno postaviti na pevný základ samé biskupství mukačevské. Pravda, existovalo fakticky již od poloviny XV. stol., ale se strany církve katolické nebylo nikdy uznáno a jeho založení nebylo nikde stanoveno. Proto počínajíc biskupem De Kamellisem papežská stolice v Římě jmenovala vždy navržené jí biskupy mukačevské apoštolskými vikáři. Tak se stalo, že římskokatolický biskup jagerský začal za tohoto stavu vykonávati jakýsi supremát nad biskupy mukačevskými a počal je pokládati za své vikáře. Tento nešťastný postup způsobil prudkou bouři. Naše duchovenstvo počalo se u císařovny Marie Terezie a také v Římě stále důrazněji domáhati, aby byla mukačevská eparchie uznána za samostatnou a svobodnou. Po mnohaleté námaze skončilo se toto jednání tím, že r. 1771 římský papež

[2]) Tento příkaz vydala císařovna Marie Terezie 21. dubna 1750.

Kostelík v Ploské

Kostelík v Užoku

Koliba na Trufanci

Kliment XVI. formálně ustavil mukačevskou eparchii jako eparchii řecko-katolickou, jejíž biskup měl býti jmenován stejným způsobem, jako jiní biskupové v maďarském království.

S kanonisací byla současně také ustavena kapitula katedrálního chrámu. Tento chrám byl s počátku, nebo aspoň měl býti v Mukačevě, ale poněvadž tam nebylo příhodné budovy a pro jiné ještě příčiny sama císařovna Marie Terezie přeložila sídlo mukačevského biskupství do Užhorodu. Toto darování stalo se roku 1775. První kapitula byla slavnostně instalována roku 1776 na svátek Bohorodice. Biskup se přestěhoval teprve r. 1780. Přeložení sídla mukačevského biskupa potvrdila později po několika desetiletích také papežská stolice.

Tím jsme se dostali do novější doby, z níž bude stačiti pro doplnění tohoto našeho historického přehledu uvésti pouze nejvýznamnější události, které se od té doby v naší mukačevské eparchii přihodily: t. j. založení nové řecko-katolické eparchie v Prešově, oddělení far do rumunských eparchií, založení nové maďarské eparchie hajdu-dorožské a konečně proměny, způsobené světovou válkou v letech 1914—1918.

Neobyčejná rozloha eparchie mukačevské způsobila, že byla založena a ustavena nová řeckokatolická eparchie v Prešově r. 1815. Byla potvrzena a kanonisována apoštolskou stolicí r. 1818. Roku 1816 byla rovněž založena kapitula prešovská a potvrzena Svatým Otcem r. 1818. Když byly vyřešeny otázky dotace členů kapituly, byla tato slavnostním způsobem roku 1820 uvedena, instalována.[88])

Současně se založením nové eparchie prešovské bylo rozhodnuto také, aby 72 far z mukačevské eparchie bylo odděleno a připojeno k rumunské eparchii ve Velkém Varadíně. To bylo provedeno r. 1825, kdy byly vyznačeny fary v župách satmárské, sabolčské z největší části. Všechny ležely za řekou Samošem. Nová změna nastala roku 1856, kdy z far v Marmaroši, Ugoči a satmárské stolici bylo vyloučeno 94 rumunských far a předáno nové eparchii samoš-ujvárské.

Znovu nová proměna nastala r. 1912, kdy byla založena nová maďarská eparchie v Hajdu—Dorog. Z mukačevské bylo k ní připojeno 70 far s věřícími maďarskými.

Nejnovější proměny způsobila světová válka v letech 1914—1918. Po jejím skončení byly totiž stanoveny hranice nových států, což mělo za následek všude změny far. Tak zůstalo z naší starodávné mukačevské eparchie, která měla r. 1804 740 far, do dnešní doby v Československé republice pouze 312 far.

Na konec musím vzpomenouti a několika slovy se zmíniti o pravoslavném schismatickém hnutí mezi našimi Podkarpatskými Rusíny po skončení světové

[88]) Viz moji studii: Michail Lučkaj, žitepis i tvory. Nauk. Zbornik Prosvity, Užhorod, 1929.

války. Před tím — to je historický fakt — nebylo zde žádných schismatiků, žádné fary schismatické. Ale po skončení světové války přišli do naší země emigranti z Ruska a od té doby počala se silná agitace s heslem: jeden ruský národ, jeden jazyk, jedna víra. Náš Rusín nebyl ještě dostatečně dospělý a neznalost a nezpůsobilost jeho neposkytovaly mu dostatek odpovědné síly, aby mohl posouditi a oceniti tuto náboženskou agitaci. Tak se stalo, že mnozí ošálení přidali se na stranu agitátorů a šli za nimi. Stalo se, že i při soupisu byl velký počet lidí připsán k pravoslavné schismatické víře neprávem. Ale mnozí z nich, dále také reformovaní, se stali úplnými bezbožníky, jiní opět se vraceli a jen velice malá skupina církevně se uspořádala, založila si své vlastní fary a pod. Ale dokončuje se již toto, pro nás řeckokatolíky radostné dílo: náš Rusín se utvrzuje, očišťuje a dovede posouditi svou náboženskou správu a vrací se k své pravdivé staré víře a církvi řeckokatolické, ač je nutno i v tomto případě uznati za správné: snadno je odpadnouti, ale těžko se vrátiti. A snazší je učiniti křivdu, než ji odčiniti. Dokud pravoslavní schismatikové mohli si podržovati majetek řeckokatolické církve, jako budovy, zemi, dotud se této víry drželi, ale když bylo třeba vše cizí vrátiti a žíti svými vlastními silami, tehdy přicházeli k poznání, opouštěli pravoslaví a začali se vraceti. Ale to jediné je možno a nutno stanoviti, že schismatické pravoslaví u nás kořenů nemělo a bylo k nám přineseno pouze emigranty. Tak jak sílí a roste uvědomění našich Rusínů, tak toto pravoslaví také ustává.

Přeložil F. G.

Kanovník Alex. Ilnický

Řeckokatolická církev na Podkarpatské Rusi

Pod maďarskou vládou v XIX. století byli Rusíni v jednom náboženském táboře, a to v církvi řeckokatolické. Je pravda, že unie, uzavřená v XVII. stol., nevešla ihned do krve Rusínů a sem tam trvalo delší dobu, než prostý ruský venkovan poznal náboženské i kulturní výhody její, ale přece jen průběhem doby se poměry zkonsolidovaly, takže v XIX. století po celé Podkarpatské Rusi převládlo řecké katolictví. Známý marmarošský proces z r. 1914 nemohl v tomto ohledu řeckokatolickou církev poškoditi. Nestranná historie je naším svědkem, tvrdíme-li, že tento proces byl výhradně politického charakteru.

Podnět k přestupování na pravoslaví v dobách popřevratových je třeba hledati v jiných příčinách, a to:

1. Maďarská vláda r. 1916 přes varovné hlasy provedla sjednocení kalendáře juliánského s gregoriánským. To způsobilo velikou pohromu v náboženském smýšlení věřících.

2. Mezi haličskými a ruskými emigranty, kteří se usadili po převratu na Podkarpatsku, povstali agitátoři, kteří podnítili národ proti unii a místo, aby jej povznesli, přivedli jej do bratrovražedných náboženských bojů.

3. Představa absolutní svobody způsobila, že mnozí z nižších úředníků čsl. radili rozagitovanému národu, aby šel za většinou i tam, kdy masa se stavěla nad jakákoliv práva a zákony (jaká bude většina v obci, takový bude i kostel, škola a všechen církevní a školní majetek).

4. Nemírná agitace vzbudila jak mezi bohatšími, tak chudými hlad po pozemcích, když přijala mezi svá hesla, že bude církevní a školní majetek rozdělen a že pravoslavným kněžím nebude třeba odváděti rokovinu a koblinu, poněvadž budou sloužiti za dobré slovo.

5. Působilo silně také rozšířivší se komunistické smýšlení mezi lidem, které radilo míti mezi sebou málo vzdělaného kněze, který by se od národa svým vzděláním příliš mnoho nelišil.

Jestliže uznáváme za správná slova presidenta dra Beneše, který ve své přednášce o Podkarpatské Rusi prohlásil, že unie povznesla vzdělanostní úroveň zdejšího duchovenstva a přičinila se o povznesení národa, musíme se dívati na období let 1919—1924 jako na národní tragedii v dějinách Podkarpatských Rusínů.

Řeckokatolická církev zaujala proti pravoslavnému hnutí pouze obranné postavení. Neužívala těch zbraní, kterými proti ní bojovalo pravoslaví, třebaže již v prvých letech utrpěla značné ztráty.

Diecése mukačevská se sídlem v Užhorodě, proti níž pravoslaví vedlo boj, má na území Podkarpatské Rusi kolem 250 far, na východním Slovensku 70. Poněvadž hnutí ohrozilo téměř jednu třetinu rozlohy této diecése, je zřejmo, že situace byla pro řeckokatolickou církev velice nebezpečnou.

Obrat nastal r. 1924. Tehdy po resignaci biskupa Antonína Pappa, který nevykonal slib Čsl. republice, byl 3. srpna vysvěcen za biskupa Msgre Petr Gebej. S jeho jménem je spojena obnova řeckokatolické diecése mukačevské.

Výsledkem jeho práce bylo, že již od r. 1925 nastávala na Podkarpatské Rusi náboženská konsolidace. Pro duchovenstvo pořádal biskup od počátku své správy každoročně duchovní rekolekce, počal růsti počet kleriků v semináři a na energické zákroky biskupovy za úřadování viceguvernéra, později zemského presidenta Antonína Rozsypala byly vráceny postupně řeckokatolické církvi zabrané kostely, školy a ostatní majetek.

Biskup Gebej byl pro Rusíny dokonalým arcipastýřem, otcem „aurei cordis", obráncem víry, který „tempore brevi explevit multa", jak hlásá o něm nápis na mramorové desce v kryptě užhorodského katedrálního chrámu.

Ve velikém smutku, který pociťovala Podkarpatská Rus nad jeho ztrátou, jediná útěcha byla v tom, že správu eparchie převzal zprvu jako vikář kapitulní, později jako biskup bývalý jeho sekretář a potom kanovník „a latere"

Msgre Alexander Stojka, vzácný syn ruského národa, od něhož se čekalo, že přinese dovršení renesance starobylé řeckokatolické diecése mukačevské. Den jeho slavnostního vysvěcení v Užhorodě o svátku sv. Petra a Pavla r. 1932 stal se radostným dnem nových nadějí pro každého řeckokatolíka.

Biskup Stojka převzal správu diecése stále ještě v dobách velmi obtížných, neboť náboženská statistika z r. 1930 ukazuje na P. Rusi tohoto roku 359.201 řec. katolíků proti 112.034 pravoslavným. V posledních letech šíří se mezi lidem na Podk. Rusi také adventisté, salvisté, baptisté a jiné americké sekty.

Nového biskupa čeká veliká práce při organisování moderní pastorisace duchovenstva (kněžské konference), při provádění katolické akce a účasti civilních inteligentů v ní, kteří doposud o záležitosti církevní většinou se nestarali, dále v péči o universitní mládež (řec.-kat. ruské vysokoškolské internáty v Praze a Bratislavě) a ve všech sociálně-charitativních potřebách podkarpatoruského národa a mukačevské diecése. Věříme však, že díky jeho mládí, energii a pracovitosti všechny zamýšlené podniky se zdaří a že dovede svou diecési a svůj národ do lepší budoucnosti.

P. Popradov

Podkarpatoruské pravoslaví

Pravoslaví jest původní náboženství Podkarpatorusů, zvané „starou vírou", kterou vyznával podkarpatoruský národ od pradávna. Největšího rozkvětu a významu dosáhlo pravoslaví za dob podolského knížete Teodora Korjatoviče, který zemřel kolem r. 1414 a s ním vymřel i jeho knížecí rod, což bylo osudným pro podkarpatoruský národ, který během času ztrácí tak i svoji šlechtu a stává se národem poddaných, a pravoslaví rovněž náboženstvím otroků, jehož kněží byli stejně bezprávnými — poddanými — jako jejich věřící.

O nějakých právech, tím méně privilegiích, jež příslušela kněžstvu katolickému a později ovšem v menší míře také protestanskému, nebylo ani řeči.

V takovém poníženém a neutěšeném stavu byl národ podkarpatoruský a jeho národní církev pravoslavná v polovině XVII. století, když u církevních a vládních činitelů rakousko-uherských vznikla myšlenka připojiti podle vzoru polského podkarpatoruskou pravoslavnou církev k církvi římské.

Jako vnadidla bylo pro tento účel použito příslibu, že v případě přijetí „Unie" ruské uniatské kněžstvo, jako kněžstvo katolické, automaticky obdrží veškerá práva a privilegia, jež přísluší řím.-kat. kněžstvu.

První pokus k zavedení „Unie" učinil mukačevský biskup Basil Tarasovič.

Po tomto nezdařeném pokusu o provedení unie se pokusila užhorodská hraběnka vd. Anna Drugetová roz. Jakušičová.

Dne 24. dubna 1646 byla na užhorodském hradě 63 duchovními zmíněných

okresů přijata „Unie" v přítomnosti jagerského římskokatolického biskupa Jakušiče, bratra hraběnky Drugetové.

Unie byla přijata za těchto podmínek:

1. Obřady východní církve budou úplně zachovány.
2. Biskupy bude voliti duchovenstvo a papež je bude jen schvalovati.
3. Uniaté stanou se ve všech ohledech rovnoprávnými s katolíky.
4. Kněží uniatští mohou se ženiti.

Tak vznikla „Unie", která byla přijata prozatím jen nepatrným zlomkem podkarpatoruského kněžstva, avšak za pomoci vládních činitelů a pod jejich nátlakem se ponenáhlu šířila dále na východ.

V tomto nerovném náboženském boji byla na straně církevní unie vláda a vyšší řím.-kat. církevní hierarchie. Na straně pravoslaví byla sedmihradská protestantská, hlavně kalvínská šlechta v čele se sedmihradskými velkoknížaty a prostý lid.

Významný úkol měl v tomto boji proslulý ostřihomský metropolita Leopold Kollonič, slepý nástroj Habsburků, který je znám svým výrokem, že „Uhersko jest třeba nejdříve ožebračiti a pak zkatolizovati."

Pravoslaví se houževnatě bránilo, bylo však přesilou postupně zatlačováno směrem od západu na východ.

Boj byl veden přes to všecko a brzy začalo se opětovně velké národní hnutí, namířené k návratu ke „staré víře", t. j. k pravoslaví. Vůdcem tohoto všenárodního hnutí byl emisor karlovackého srbského metropolita Pavla Nenadoviče, hieromonach Sophronius. Hnutí nabylo takových rozměrů, že se zdálo, že nastal konec „Unie". Možno říci, že celý podkarpatoruský národ vrátil se k pravoslaví. Kněžstvo, které se zdráhalo vrátiti k pravoslaví, bylo vyhnáno.

Toto hnutí, které se šířilo živelní silou a zachvátilo celý podkarpatoruský národ, skončilo přes to nezdarem. Vláda, která se ulekla jeho rozměrů, prohlásila je za vzpouru politicko-sociálního rázu a nařídila jeho potlačení prostřednictvím vojska.

S podkarpatoruským pravoslavím byl, jak se zdálo, konec navždy. Způsob, jakým se tak stalo, nelze nazvati při nejlepší vůli důstojným.

Vláda se však nespokojila s likvidací pravoslaví a zavedením církevní unie. Konečným jejím cílem, který již žádným způsobem nelze nazvati náboženským, bylo úplné vyhlazení slovansko-východního obřadu a zlatinisování podkarpatoruského lidu.

Za tím účelem uniatská církev byla úplně podřízena jagerskému řím.-kat. biskupovi. Uniatští biskupové byli pouze vikáři jagerského biskupa.

Tato epocha jest, dle slov uniatského dějepisce, jednou z nejvíce ponižujících stránek dějin mukačevské řeckokatolické eparchie.

Vnuceným přijetím církevní unie byly přeříznuty svazky, které spojovaly podkarpatoruský národ s ostatním pravoslavným světem.

Za účelem uspíšení tohoto pohlcovacího procesu bylo řečeno: podkarpatoruský národ zardousiti odnětím duchovní posily.

Až do církevní unie podkarpatoruský národ zaopatřoval se bohoslužebními knihami z jedinověrného Ruska. Jelikož přijetím Unie obřad se neměnil, staré pravoslavné bohoslužební knihy se používaly i po jejím přijetí.

Vlastní tiskárna nebyla však povolena a dovoz knih z Ruska byl přísně zakázán; byl možný jedině způsobem nelegálním.

Podkarpatoruský národ však se nepoddal. Uniatská církev, jež vstoupila na místo pravoslavné, se houževnatě a statečně bránila proti křivdám a násilím. V tomto boji přestala teprve tenkrát, když v r. 1771 mukačevská řeckokat. eparchie byla kanonisována a vyňata z pravomoci jagerského biskupa.

Po dosažení rovnoprávnosti podkarpatoruská uniatská církev stala se pevností ruské kultury a ruské národnosti na dobré století.

Avšak v posledních desetiletích devatenáctého století rozhodla se maďarská vláda použíti slabé a materiálně od ní silně závislé podkarpatoruské uniatské církve jako prostředku k vyhlazení ruské národnosti. Ruština jako úřední a vyučovací řeč byla úplně vyloučena, resp. zakázána a zaměněna maďarskou a částečně latinskou řečí. Byly mimo toho na rozkaz postupně zaváděny různé latinské obřady a zvyky, jež měly v zápětí rozklad východního slovanského obřadu a postupné přibližování jeho k latinskému. Později prostý národ se vzpamatoval z letargického spánku.

Počal masový přechod na pravoslaví, které si uchovalo v původní čistotě východní obřady. Toto nové náboženské hnutí, jehož centrem byla obec Iza v Marmaroši, bylo samozřejmě, jako již jednou v r. 1760 prohlášeno za protistátní a bylo potlačeno četnickými bodly a fysickým týráním širokých národních mas. Aby tomuto neslýchanému násilí, jež vzbudilo pozornost a zároveň odpor celého kulturního světa, byla alespoň zdánlivě dána zákonitá forma, byl zahájen proslulý marmarošský proces r. 1914.

Další násilnosti na svědomí podkarpatoruského lidu nemohly býti již páchány, jelikož se mezitím Rakousko-Uherská říše rozpadla.

Rozpadnutí Rakousko-Uherské říše přineslo také svobodu vyznání podkarpatoruskému národu, který se, jako automní součást, dobrovolně připojil k Československé republice, která nejen na papíře, nýbrž také ve skutečnosti zabezpečuje všem náboženskou svobodu.

Uprostřed podkarpatoruského národa začalo se ihned po převratě silné pravoslavné hnutí, které ovšem nebylo již nikým potlačováno. Výsledek tohoto hnutí jest asi 140.000 pravoslavných věřících, soustředěných ve 115 farnostech.

Pravoslavná podkarpatoruská církev podléhá jurisdikci srbské pravoslavné metropoli v Karlovaci a srbskému patriarchu v Bělehradě.

Jelikož pravoslavné hnutí bylo de fakto velkým náboženským hnutím, vyvolaným staletým útlakem ruského lidu, přirozeně, že v prvních letech

projevila se velká náklonnost ke klášternímu životu. Byly vystavěny mnohé monastýry, ze kterých nejznámější jsou mužský monastýr sv.-nikolajevský u Izy, dále monastýr Prep. Iova Počajevského v Ladomírově, ve kterém se v poslední době rozvila církevně-knihtiskařská práce. Z jiných pak mužských monastýrů mohou se uvésti tereblovský, dubrovský a hrbský. Ženské monastýry jsou dva, a to v Lipči a v Dombokách u Mukačeva, ze kterých první má 96 sester.

Návratem od Unie ke „staré víře" pravoslavný lid ztratil své chrámy a právo na bývalé církevní jmění. Lid byl nucen stavěti si nové chrámy, kterých bylo dosud vystavěno 127. Pro tento účel byla také poskytnuta státem čsl. velká hmotná pomoc.

Pravoslavné kněžstvo jest školeno na srbských bohosloveckých školách. Tohoto roku studuje na fakultě v Bělehradě 29 žáků.

V eparchii jsou vydávány dva periodické časopisy, a to: „Pravoslavná Rus" v Ladomírově a „Pravoslavný karpatoruský věstník" v Užhorodě.

A. Markuš

Z podkarpatoruských národních obyčejů a pověr

Podkarpatská Rus je krajem širokých prostorů, rozkošných polonin, temných lesů, modrých hor. Až donedávna byla krajem téměř neznámým, bezejmenným, neporušeným. Do jejích uzounkých roklin, tajemných lesů, širokých polonin zřídka kdy pohlédl cizí člověk. Ještě dnes mnozí z obyvatelů tohoto neporušeného, od světových událostí vzdáleného kraje nespatřili kromě sousedů ze své vesnice nebo obyvatelů nejbližších osad, jiného člověka, v době „modrých ptáků", aeroplánů, neznají kromě vozu a saní jiného prostředku dopravního.

Není divu, že v tomto odlehlém a neporušeném kraji žil národ až do nedávných dob — a částečně žije ještě dnes — svým vlastním životem a že pod vlivem prostředí, pod vlivem mohutné, zastrašující síly přírody vytvořil si svou zvláštní filosofii, své zvláštní zákony a své národní obyčeje a pověry.

Podkarpatský Rusín je náchylen k mudrování, filosofování a jsou v něm silně zakořeněny náboženské city. Rusín se rád podrobuje zákonům světským a božím.

Nicméně však jeho zvyky a pověry, od pradědů převzaté, průběhem dlouhých let vytvořené a přetvořené, jsou nejmocnějším vodítkem jeho činů a jeho života.

Světské zákony jsou od lidí, mohou míti své nedostatky a přestoupení jich trestají pouze páni, když se o přestupku dozvědí.

Božské zákony pak, pravda, jsou od Nejvyššího. Ale Nejvyšší je zároveň také nejvýše milosrdným. Když slabý člověk se prohřeší a přestoupí zákon Nejvyššího, tu ještě stále může se káti a míti naději, že Nejmilosrdnější odpustí mu jeho hřích a přijme ho znovu na milost.

Ale zákony přírody přestoupiti není možno. Neboť příroda je tvrdá, nemilosrdná. Její duchové jsou zlí, mstiví. Proto i zákony přírody — národní obyčeje a pověry — zejména v těch krajích, kam jen stěží se dobývá světlo poznání, jsou silnější než zákony světské nebo boží.

S nimi se setká dítě již při narození a podléhá jim až do hrobu.

A tyto obyčeje a pověry jsou částí historie tohoto národa, který oderván od svého kořene tak dlouho trpěl pod jhem cizích národů.

Zde chceme uvésti pouze některé z těchto obyčejů.

Začneme ihned obyčeji při narození dítěte.

Nejprve se podívají, zda je to chlapec nebo děvče. Potom babka vezme dítě na ruce, a když je to chlapec, nese jej k obrazu Ježíše Krista a tam přikládá hlavu dítěte k srdci Ježíšovu, prosíc o požehnání pro ně. Dívku přinášejí k obrazu Přesvaté Panny Marie. Nato pokládají dítě znovu k matce a babka „bájí", šepce jí do ucha přání štěstí a zdraví.

Křtiny se konají nejbližší neděli. Když nesou dítě do kostela, tehdy dbají, aby nepřešel kolem nich někdo, kdo má uhrančivé oči. Při křtu baba se stará, aby ulomila kousek svěcené svíčky a donesla ji domů. Taková svíčka je dobrá jako lék pro dítě.

Když se vrátí domů — v některých krajích — berou děcko do chaty oknem, na chlebu a kladou je na stůl nebo na práh hovoříce, aby bylo tak čestné a tiché, jako stůl nebo práh.

Potom domácí, kmotři i sousedé sedají za stůl k hostině a pijí na štěstí a zdraví dítěte.

Matka dítěte nesmí vyjíti ze svého dvora do té doby, dokud po dvou týdnech neodejde do kostela „k úvodu". Když jde od úvodu, má za sebou zavříti dvéře kostelní, aby se tak uzavřel i pláč dítěte.

Ale ať se dává pozor sebe lépe, může se přece jen podívati někdo na dítě uhrančivýma očima a dítě dostane ihned bolení břicha. Tehdy je třeba hned zavolati babu-čarodějku, která dovede čarovati.

Baba přinese hřeben, nůž a klade na břicho dítěte popel nebo písek a hovoří:

„Nemoci z jedení, ze spaní, ze zvracení, všeliké „strachomety", ne tak vy dělejte, oj, vy se obraťte v červené moře. Tam baba zubatá, tam baba hrbatá, plece ji stiskněte a dítěti pokoj dejte. Aby dítě čisté, krásné bylo, jak na nebi hvězda jasná, jak je mamka na svět narodila, v takové čistotě nechte! Jak teď není ještě ráno, tak aby v něm nezakořenilo!"

Neboť ještě silnější čarování:

„Pane, pomoz! Zpoza vysoké hory, zpoza červené skály vyšla zlatá dívka.

Z trhu ve Volovci
Foto Dr. Schwarz

Z Maďačky

Svatba na P. Rusi

Měla zlaté topánky, zlaté ponožky, zlaté tkanice, zlatou košili, zlatou suknici, zlatý kožich, zlatý kožíšek, zlaté korály, zlaté stužky, zlaté vlasy. Vzala zlaté topory, zlaté sekery, zlaté hřebeny, zlaté nože. Hřebeny nemoci vyčesala, noži vystrouhala, sekyrami vyrubala, topory vytesala a poslala nemoci za vysokou horu, za červenou skálu, i v siné moře. Tam je jejich máma, tam jim dají práci, vodu přelívati, písek přesýpati. Pískem naspod, vodou navrch. Nemoci, nebuřte se, červenou krev nezlívejte, žlutou kost neválejte, bílé tělo nesušte! Nemoci ranní, nemoci polední, nemoci večerní, nemoci půlnoční, nemoci z jedení, přejedení, nemoci ze spaní, přespání, nemoci suché, nemoci mokré, nemoci píchavé, nemoci bolestivé, utecte, ztraťte se, sluhovi božímu pokoj dejte! Fuj, fuj, fuj! Aby taký přečistý byl, jak svatá přečistá, jak jej matka porodila, jak jej babka zavinula, jak kmotříček držel a pop křtil!"

Přihází se však také, že dítě je zdravé a přece pláče a pláče. Staré baby říkají, že dítě někdo uhranul. Tehdy je třeba to odkouzliti.

Navečer pozorují, ve které chatě nejdříve se rozsvítí světlo. Vezmou dítě a nesou je na mez u této chyže, polévají je vodou a hovoří:
a nesou je na mez u této chyše, polévají je vodou a hovoří:

na tento blesk,
na tuto chatu,
na tuto palatu,
fuj, fuj, fuj!"

Od toho pak děcko přestane plakati.

Když dá Bůh štěstí — a babky pomáhají svým čarováním — tu roste dítě pěkně, stane se z něho legiň či dívka, aby ji pohledal.

Přijde čas, že potom již pomýšlejí opustiti své rodiče a založiti si své vlastní hnízdo. A to je starost nemalá, zejména pro děvčata, jak najíti ženicha, přisouzeného jim a čestného.

Kdo tu může pomoci, ne-li staré obyčeje a pověry?

Sotva se mohou dočkati děvčata vdavek chtivá, aby přišel již svátek sv. Ondřeje (13. prosince) nebo Jana Křtitele (7. července). Neboť v ty dny je možno nejlépe rozřešiti otázku budoucího ženicha.

Večer před sv. Ondřejem vezmou si děvčata kužele a scházejí se v té chyši, kde není chlapce, který by se hněval pro čarování.

Každá přinese s sebou konopí semeno. Když se setmí, vyjdou do zahrady, každá zasévá své zrno a mluví: „Andreji, Andreji, konopí ti seji, dej mi tedy znáti, s kým je budu bráti."

Potom s přimhouřenýma očima počítají kůly v plotě až k devátému. Jaký je devátý kůl, je-li rovný, či křivý, je-li vysoký, či nízký, takový bude i ženich.

Potom běží se k studni nebo k potoku, naberou do úst vody a nesou ji do chaty. Tam vezmou na dlaň trochu vody a mouky, smísí těsto a vaří

„lopatky". Když se lopatky uvaří, nechají je vychladnouti a položí doprostřed místnosti. Nato přinesou kočku a nutí ji k jídlu.

Čí lopatku kočka nejdříve uchopí, ta dívka může čekati také nejdříve ženicha.

Je třeba jen ještě se dozvěděti, z kterého kraje má býti ženich očekáván a jak se dívce u něho povede. To se může dozvěděti již jen taková dívka, která se vyzná ve slévání vosku nebo olova.

Ale někdy Ondřej neporadí dobře. Ženich nepřichází. Tu je třeba čekati na svátek sv. Jana Křtitele.

Brzy ráno, ještě před svítáním, vstane dívka, která se chce provdati, a jde se vykoupati do žita. V žitě se válí nahá a hovoří:

„To je žito, ne pšenica,
já jsem prvá oddanica" (dívka na vdávání).

Když se pěkně vykoupala, jde do lesa na leptycju (druh trávy). Natrhá leptyce, opásá jí svoje tělo a hovoří: „Jak se tato leptyce lepí, tak aby se ženiši lepili na mne."

Potom hledá nimycu (rostlina), a když ji najde, hovoří:

„Daj Bože, nimyčko!
Co si přeješ, dívčičko?
Chodím za bylinami, nimyčko.
Já bych přinesla plat a ty mně ženicha."

A nakonec se jde k vodě vykoupati a před tím hovoří:

„Daj Bože, vodičko!
Kam pak jdeš, dívčičko?
Jdu se umýti k tobě.
Ty omýváš luhy, touhy,
černé kamení, žluté kořání,
omyj i mne, služebnici boží — Annočku."

A nato v létě již opravdu musí přijíti ženich. Když pak je ženich, tu bude i svatba.

Svatba — to je na Podkarpatské Rusi veliká událost. Každý kraj má své vlastní svatební zvyky. Není zde místa, abychom zde všechny popsali. Popíšeme zde pouze, jak se koná svatba na Huculštině.

Když parobek vyroste, že se může ženiti, chodí po zábavách a po poloninách, kde děvčata opatrují dobytek, a vyhledává si dívku pro sebe sám. Když ji najde, ihned se jí zeptá, zda by šla za něho. Dívčina, i když sama se nevzpírá, zeptá se svých rodičů a dá parobkovi věděti, zdali může přijíti na námluvy.

Námluvy — ty jsou již počátkem svatby. Parobek přijde s otcem, matkou, strýcem nebo jiným příbuzným pod okno dívčiny a zavolá: „Pusť nás do chaty!" Obyvatelé chaty rychle dívčinu schovají a ozvou se: „A kdo tam?" Zvenčí jim odpovědí: „My jsme střelci a vystopovali jsme tu kuny. Ony utekly sem do vaší chaty." Obyvatelé otevrou dveře a stanou na prahu: „Když jste vy střelci, tož ukažte pravdu!" Ženich ukáže jakési papíry, a pak je pustí do chaty. Ženich začne hledati kunu-dívku. Když ji najde, zasednou všichni za stůl. Hned se dohovořují, kolik a co dostane z domu dívka, dále co dostane legiň (chlapec). Když se dohovoří, zavolají muzikanty, dají přinésti pálenky a hodují až do rána.

Vlastní veselka následuje až po ohláškách. Veselka trvá dva večery. Jednoho večera u ženicha ozdobují a připravují větvičku (symbol plodícího stromu) a u nevěsty pletou vínky. Při tom hodují a tancují. Toliko ženy, které pletou vínek (svašky), pláčí a smutně opěvují dívčinu-nevěstu.

Okolo půlnoci sebere se ženich se svými hosty a jde k nevěstě pro vínek. Ale vejíti do chaty nevěstiny nejde tak snadno. Přítomní zastoupí cestu na prahu a vyptávají se ženicha: zda zde má rodiče, zda má doma koně, vozy, seno a oves, zda má s sebou pravdu.

Nakonec je pustí do chaty a každého udeří třikráte chlebem. Nevěstu a jiná děvčata zakryli mezitím hedvábnými šátky.

Ženich s parobky obchází stůl a zpívá a hledá nevěstu. Když ji najde, zasednou ke stolu a hodují.

Toho dne jdou k popovi, aby je oddal.

Po oddavkách je znovu hostina. Jedí, pijí, tancují, mnoho pálenky teče, někdy i krve. Neboť parobci chtějí ukázati svou sílu.

*

Dosud jsme hovořili stále o veselých událostech, jako o křtinách, svatbě. Ale v životě lidském střídá se radost se smutkem. Největší smutek nastane, když někdo z rodiny zemře. Toto neštěstí je třeba prožíti opět podle starých národních obyčejů.

Když někdo zemře, dají pozůstalí zazvonit. Navečer přicházejí do jejich chaty lidé čísti žaltář a modliti se. Potom následuje hostina.

Po hostině staří jdou domů a mládež dává se do zábavy. Baví se hlavně lopatkami. Vezmou čtyři lopatky, které jsou na jedné straně obarveny. Jeden hráč vezme do rukou ručník a zaváže jej v uzel. Druhý hráč hodí lopatky na stůl. Když všechny lopatky padnou obarvenou stranou vzhůru, dostane ručník. Když některá lopatka padne vzhůru stranou neobarvenou, dostane dotyčný přes ruce.

Jsou také jiné zábavy, jako na „robotu", „na šijku", nebo „na smrt".

„Na smrt" si hrají takto: Vyberou si jednoho za smrt. Namažou ho bílou moukou, vyřežou mu z brambor zuby, zabalí ho do bílé plachty a dají mu dva

pruty. Jeden parobek vejde do chyže a volá smrt. Druzí chlapci ji zadržují. Nakonec pustí přece jen smrt do chaty a ta chodí mezi lidmi a řeže je pruty. Hra se skončí tím, že některý z chlapců vezme vědro vody a začne polévati všechny, koho jen může. Nejvíce dostanou obyčejně děvčata.

Takto se baví mládež do pozdní noci, nebo až do rána.

Druhý den se koná pohřeb. V některých krajích vezou mrtvého jak v létě, tak v zimě na saních.

Tak se prožívají radosti a smutky, tak teče jako tichá říčka život Podkarpatského Rusína. Při každém kroku tohoto života vezme se na zřetel stará moudrost, co o tom nebo o onom vědí staří lidé, co a jak baby vykládají.

Tak na příklad taková nicota, jako jsou slepice na dvoře. Člověk by myslil, dáš jim jíst a pít, a už je hotovo. Ale tomu tak není. Kolik je s nimi jiné klopoty hlavně, když zanášejí vejce jinam. Drahou kukuřici žerou a vajec v chatě není. Aby se to nestávalo a aby slepice nesly vejce doma, tu je třeba čarovati. Nejlépe se to dělá na Štědrý večer. Ještě odpoledne svolají slepice do síně anebo do chyže. Položí na podlahu železnou obruč a do ní nasypou kukuřice. Ty slepice, které se nažerou ze železné obruče, budou se také držeti dvora. Ale sousedé mají zase jiný zájem; jim se hodí, když i cizí slepice chodí snášeti na jejich dvůr. Proto je třeba dbáti, aby někdo — nedej Bože — neukradl ze dvora třísku a neodnesl ji k sousedovi. Tehdy žádné čarování nepomůže, slepice budou stále chodit na cizí dvůr.

Starati se o slepice je třeba i jindy, nejen na Štědrý večer. Je s nimi dost starosti zejména tehdy, dokud jsou ještě mladé.

Když mladá slepice snese první vajíčko, tu hospodyně vezme je do ruky, naplije na ně a pokoulí v popelu. Tehdy ta slepice ponese tolik vajec, kolik je na vejci popela.

Když slepice snese „nedonosek" (nedonošené vajíčko), je třeba hoditi jím přes střechu od jihu na sever. Neboť takové vejce je čertovo. Říká se, že kdyby někdo vzal takové nedonošené vajíčko pod levou paži a nosil je ve dne v noci a deváté noci vyšel na rozcestí, objevil by se mu tam o půlnoci sám čert a musil by tomu člověku po celý jeho život sloužiti. Jediná je však bída, že kontrakt s ním je třeba podepsati krví z malíčka a tím prodati mu svou duši.

Hle, pravím, jaká je to hloupost míti slepice na dvoře a k čemu mohou člověka přivésti!

Ale na dvoře nejsou pouze slepice. Je tam i kravka i býci a jiný dobytek. Na ně je třeba také mysliti.

Aby se dobytek na pastvě držel pohromadě, tu když chtějí odejíti na Svatý večer, položí pod práh řetěz, jehož oba konce jsou zamčeny na zámek. Dobytek ženou přes práh a říkají: „Jak se tento řetěz pohromadě drží, tak aby se držel i náš dobytek na poli."

Aby dobytek nestonal, tou solí, kterou mu dávají lízati, dělají kola nad

ohněm, přesypávají sůl z ruky do ruky a hovoří: „Jako se této soli oheň nedotkne, tak aby se našeho dobytka žádná nemoc nedotkla."

Přihodí se i to, že krávu kousne had. Tehdy pomůže již jenom zaklínání. To může dělati pouze kouzelnice. Ta hovoří takto:

„Ať voják, ať vojna, ať bílá, ať černá, jak nemáš síly na bystré vodě hnízdo uvíti, tak abys neměla síly žár pustiti. Jak nemáš síly na oltáři hnízdo uvíti, tak abys neměla síly žár pustiti. Jak nemáš síly na slunci hnízdo uvíti, tak abys neměla síly žár pustiti! Fuj, fuj, fuj!"

Od toho had zdechne a rána se brzo zahojí.

Kdo toho nezná, může špatně pochoditi.

A jak mnoho ještě jiných dávných pověr je třeba znáti, aby bylo možno vésti v pořádku celé hospodářství!

Nejvíce zvyků a pověr víže se k různým svátkům, jichž na Podkarpatsku je nemálo.

Nejvíce z nich k dnu narození Ježíše Krista. O tomto svátku zůstalo nejvíce dávných národních obyčejů.

Na vánoce připravují se lidé, zejména mládež, několik týdnů předem. Hospodář i hospodyně mají mnoho starostí, aby celé hospodářství bylo v pořádku a aby vše potřebné bylo v chatě. Děcka se učí koledovati. A jak nekonečné je dočkati se Svatého večera. Již je den před ním, ale je tak dlouhý, jako jiných pět dohromady. Ještě jedna noc a už je tu sobota před Božím hodem.

Hospodyně první vstane v chatě. Oheň sama rozdělává a pečlivě dbá, aby uhlí nepadlo na zemi, neboť by bylo mnoho hádek a svárlivců v chatě. Již i děti se probudily. Hospodyně dává pozor, když se umývají. Nedej Bože, aby rozstříkaly vodu, neboť pak je budou velice kousati blechy. Když je v chatě vše v pořádku, jde hospodyně na dvůr a pustí slepice. Ale toho dne je nevolá hlasitě, jako jindy: „ťuk, ťuk", nebo „piťka, pí...", neboť by to mohla uslyšeti sousedka a jak propoví: „Mně vejce, tobě nic", pak slepice nebudou snášeti.

Když i slepice se nasytily, naklade hospodyně oheň do peci, neboť tam se bude péci „karačun" (vánoční bochánek). Uprostřed tohoto karačunu bývá kukuřice, fazole, žito, pšenice, oves, bob a ze všech jiných plodin po jednom zrnu. Kladou je do karačunu proto, aby byla dobrá úroda ze všeho.

V té době dělá muž veliký pořádek v chlévě. Dá dostatek žrádla dobytku a čistí jej od nečistoty. Jak bude dobytek sytý, čistý a lesklý tohoto dne, takový zůstane i po celý rok. A sytý musí býti dobytek i proto, že této noci dobytek mezi sebou hovoří. Jedna kráva druhé se ptá: „Jsi sytá?" Nedej Bože, aby některá kráva odpověděla: „Kéž by byl tak sytý gazda na Boží hod!"

Již i poledne minulo. Gazda musí připraviti chatu na veliký svátek. Vezme řetěz a sváže nohy u stolu, aby všechna čtyři roční období se dobře vydařila a přinesla dobrou úrodu. Pod stůl naklade vínek z klasů, otavy, lusky fazolí, bobu a jiného, aby toho bylo po celý rok dostatek v chatě. Do kouta u stolu

postaví snop ovsa a na podlahu nastele slámy, neboť i Ježíš Kristus ležel v jeslích na slámě.

Než nastane večer, je v pořádku vše i v chatě i ve chlévě. Celá rodina modlí se na kolenou před svatými obrazy, potom sednou ke stolu. Celý den se postili, a teprv teď sedají k večeři. A na stole je toho bohatě. Uprostřed je karačun. Jeho se nikdo nedotkne, ten bude zde ležeti až do Nového roku. Kolem karačunu je na stole devět jídel. „Holúbci", pirohy, chléb, bob, zelí atd. I když je toho habaděj, nikdo večeři nechválí, aby byla dobrá strava po celý rok.

Po večeři celá rodina vychází na dvůr a rozhlíží se na všechny strany. To proto, aby je nohy nebolely, budou-li míti na kteroukoliv stranu cestu průběhem roku. Mládež ihned bere „hvězdu" nebo „vertep" (jesličky) a jde koledovati. Starší muži také nezůstanou doma. Odejdou buď ke kmotrovi či k sousedovi blahopřáti a posedí tam do půlnoci. Pouze děvčata a ženy zůstanou doma. Kdyby vešly toho večera jako prvé do některé chaty, mohly by přinésti neštěstí na celý rok. Proto sedí doma. Dívka vdavek chtivá sedne si u okna a naslouchá, odkud zaslechne nejdříve štěkot psa. S té strany přijdou námluvčí.

Matka čeká na první koledníky, dává pozor, aby to byli chlapci a podá jim z ručníku oknem koláč. Z ručníku jej dá proto, aby měla po celý rok z čeho dávati. Potom vezme od nich hůl, jde do chléva a bije po hřbetě každý kus dobytka, aby neodešel z hospodářství.

Když to dokončila, vrátí se do chaty, sedne si s dívkami a malými dětmi kolem stolu a tlukou ořechy nebo naslouchají zpěvu koledníků.

Tak mine večer. Veselý hlas zvonu rozleje se po vesnici a svolává všechny do kostela na „Vsenočnoje" (půlnoční).

Tak mine Štědrý večer a za ním i svátky vánoční. Kdo by dovedl připomenouti a vypočítati všechno to, čeho je třeba dbáti, aby v novém roce nestihlo člověka neštěstí!

Tak na příklad: Na Štědrý večer je třeba zapřáhnouti do vozu koně nebo voly, spoutati všechna kola u vozu a kousek popojeti. Při tom je třeba takto promluviti: „A co vezeš? —Pšenici. — Dej Bože, aby po celý rok bylo tolik pšenice, aby ji nebylo možno ani převézti ani přenésti!"

O vánocích jde se gazda ráno mýti k potoku. Vezme s sebou i karačun. Když se sám umyl, máčí třikráte tři strany, koračunu ve vodě a pak se vrátí zpět do chaty. Když vstupuje do místnosti, pustí karačun tak, aby se kutálel od prahu ke stolu. Když karačun padne dobře, je dobře, když se postaví vzhůru — bude nešťastný rok.

Aby se dobytku lépe dařilo v novém roce, je třeba na Štědrý večer ukrásti zámožnějšímu hospodáři hamovanec (hůl, kterou se přidržuje veliký náklad sena nebo ovsa na voze). Tento hamovanec zatluče gazda pod stáj a žena se ho ptá: „Co hamuješ?" Gazda odpovídá: „Bídu." „A proč?" „Proto, aby ji nebylo viděti ani o ní slyšeti." Hamovanec zůstane pod stájí navždy.

Štědrovečerní popel má zůstati v peci až do Nového roku. Tehdy je třeba pečlivě jej schovati. Přihodí se, že ptáci začnou na poli pustošiti setbu. Tehdy stačí to místo posypati popelem a při tom mluviti: „Jako tento popel nikdo nejí a nesbírá, kéž byste tak i vy, ptáci škodonosní, můj chléb nejedli a nepustošili."

A to vše je pouze o vánocích. A co o jiných svátcích? Každý svátek je třeba uctíti nejen podle zákonů církevních, nýbrž i tak, jak to přikazuje moudrost starých lidí. A všechny ty moudrosti zde uvésti není vůbec možno, pouze o některých se zde zmíníme, abychom uvedli příklady.

Na Nový rok je třeba mýti se stříbrnými penězi, aby byl člověk bílý a krásný a aby měl dosti peněz v novém roce.

Ovocné stromoví je třeba podkouřiti slamou, která byla v chatě od vánoc do Nového roku. Pak budou stromy hodně ploditi.

Na svátek Zvěstování Panny Marie je možno vyhnati dobytek na pastvu. Předtím vyháněti dobytek se nesmí, nebo by se mu mohlo něco státi.

Kdo na svátek Zvěstování jí rybu, tomu se bude dařiti rybaření po celý rok.

Kdo má na tváři pihy, má nalézti na svátek Zvěstování do východu slunce sníh a jím se umýti. Při tom má třikrát zašeptati: „Jako tento sníh brzy roztaje, zmizí, kéž by tak i mně se ztratily tyto pihy."

O velikonocích nesmí se u stolu nikdo napíti vody, neboť pak bude míti žízeň po celý rok.

Nikdo nemá jíti do cizí vesnice, neboť by byl stále na cestě, po celý rok by neměl doma stání. Ani spáti nebo lehnouti si nikdo nesmí, nebo bude choditi celý rok ospalý.

Snad již to dostačí. Vše ostatní mohly by vám pověděti třebas ženy z vesnice. Neboť naše ženy — jak tomu ostatně tak bývá na celém světě — nejpečlivěji udržují staré obyčeje, ony to jsou, k nimž nejtíže pronikají moderní myšlenky, nové zvyky.

Muž — to je něco jiného. Jemu již začíná býti lhostejným, jak to a ono staří dělali, on již viděl větší kus světa a častokráte se již vysmívá ženskému pohlaví a jeho pověrám.

Poslechněte, co si vymyslili u nás muži o lenivých ženách, které neznají pracovních dnů:

„Jsou u nás ženy, které nemají čas na práci, neboť... Pondělí je počátek týdne. Není dobře dávati něco z chaty, nebo bude třeba dávati po celý týden. Nesmí se nic dělati, ani kopati, ani žíti, ani seno sbírati, ba ani chrastí není možno sbírati. Oj, Bože můj, pondělek přináší mnoho vody. A když pracujeme v pondělí, nebudou růsti vlasy na hlavě.

V úterý nehodí se vypraviti se někam na cestu, ani vyjíti na pole, neboť to přináší nemoci do chaty. V úterý nesmí se přísti, nebo přijde čarodějnice a vezme rozum i řeč.

Kdo bere do rukou ve středu řešeto, aby proséval mouku, Boží vatra na jeho hlavě! Nebude míti nikdy pokoje, jako ho mouka nemá. Ve středu se nesmí kukuřice vylupovati, ani fazole není možno vařiti, ani prádlo práti. Nebo se to všechno pokazí. Kdo něco takového dělá, ďábli ho budou na druhém světě louskati jako kukuřici, vařiti jako fazole, kroutiti jak prádlo.

Čtvrtek je den vázaný. Kdo pere košili, nebo klade kvočnu, nebo bere vejce z hnízda, nechť ho Bůh chrání i jeho selo! Neboť skrze jeho hřích na celou vesnici veliké hromy přijdou. Kdo se ve čtvrtek myje, způsobuje si nemoc v kostech a přivádí „strašného" do chaty. Čtvrtek je jen pro hostiny, námluvy, oddavky, svatbu.

Kdo v pátek pije, rty si zašívá. Kdo přede, střeva si přede. Kdo tká, sám sobě na tomto světě oči vypíchává. Kdo si nehty ořezává, klade sobě trní na cestu, po které má jíti na boží soud. Kdo sobě myje ruce, nemá štěstí na peníze. Kdo podpaluje oheň, podpaluje si oheň pod kotlem, v kterém se bude vařiti v pekle. Může tedy rozumná žena pracovati v pátek?

Sobota je den mrtvých. Kdo zametá v chatě, stele postel, přináší vodu do chaty, rozhněvává mrtvé. Bůh chraň, vydati se někam na cestu, jako v úterý. Neboť mezi těmito dny byl počátek světa. V úterý začal Bůh tvořiti svět, v sobotu jej dokončil a není dobře pouštěti se do zápasu s Bohem. Zato však kdo pije v sobotu, pije za duši mrtvých.

Tak je tomu tedy s těmito dny: „Robily by ženy, ale nemají kdy."

*

Nemohl si toto říkání o našich ženách, jejichž pracovité ruce vedou na naší Vrchovině téměř celé hospodářství, když muž chodí po lesích, po dalekých krajích za výdělkem, vymysliti nikdo jiný než nějaký muž — přirozený humorista, jemuž tyto ženy jsou drahé, který oceňuje jejich práci. Ten si chtěl z nich, právě jenom z této lásky k nim, udělati malý žertík.

Takových přirozených filosofů, takových humoristů najdete velice mnoho u nás . . .

Když se podíváte do našeho kraje, když chodíte po našich horách, dolinách, bujných poloninách, nedívejte se jenom na krásu přírody. Pozorujte také život, zvyky, obyčeje obyvatelů tohoto kraje.

Najdete v tom také mnoho bohatství, uvidíte mnoho krásného.

Poznávejte způsob myšlení, způsob života, celou duši toho národa, který si již zasloužil lepší budoucnost a který se připojil k Československé republice v té pevné víře, že tu lepší budoucnost zde také najde.

K té lepší budoucnosti přivede nás všechny shoda, porozumění a předpokladem toho je: poznati jeden druhého.

Přeložil F. G.

Huculové

Huculky z Jasiny
Foto A. Müller

Huculský svatební pár

Huculové z Jasiny

Huculky z Jasiny

Dr. B. Bogatyrev

Úlohy etnografa na Podkarpatské Rusi a na východním Slovensku

Pokusím se zde poukázati na některé aktuální problémy současné etnografie, k jejichž osvětlení poskytuje Podkarpatská Rus a východní Slovensko mnoho materiálu.

Dnešní etnografické badání věnuje velkou pozornost otázce, jakou roli hraje kolektivum v životě sedláků: v lidovém umění, pověrách, zvycích, v selském způsobu života atd. Již etnografové romantického směru připisovali svého času velkou důležitost roli kolektiva v umění a životě lidu.

Na Podkarpatské Rusi a na východním Slovensku slyší se o roli kolektiva také od lidí, kteří se nikdy o etnografii nezajímali.

Nejpodstatnější otázkou při probadávání tohoto problému jest, kdo a jakým způsobem působí rozklad sociálních základů od pradávna kolektivem uznávaných. Jako takoví rušitelé starého způsobu života objevují se obyčejně lidé, kteří opustili na nějaký čas ves a tak se zbavili vlivů prostředí. Na Podkarpatské Rusi jsou to především vrátivší se vystěhovalci, kteří pracovali v Americe, tak zvaní „amerikany". Ale ani „amerikan" se necítí v každém ohledu osvobozený od kolektivních svazků.

Dále by se mělo sledovat, jak vystupuje kolektivum ve styku s novými sociálními činiteli, jako při volbách, při hlasování pro politické strany atd.

Na Podkarpatské Rusi mne překvapila skutečnost, že při přechodu od uniatské církve k pravoslavné vesničané buď přešli jako celek k pravoslaví nebo zůstali jako celek uniaty. Jen nepatrné procento se nepřipojilo. Při tom je zajímavé, že ve větších a kulturou více zasažených vsích se pravoslavní a uniati stejnoměrně rozdělili.

Mluvím o prvních letech po připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice, když přechod k pravoslaví byl přímo živelný. Nyní nastoupilo druhé přeskupení, při jehož příčinách se pozdržeti mi nedovoluje rozsah tohoto článku.

Před etnografem a sociologem stojí tedy zajímavý úkol, osvětliti příčiny tohoto kolektivního přechodu, po případě příčiny kolektivního zdržení se od přechodu k pravoslaví v prvních letech po spojení Podkarpatské Rusi s Československem.

Národopisná fakta můžeme rozdělit v aktivně a pasivně kolektivní. K aktivně kolektivním patří taková, na něž nejen celé kolektivum hledí jako na společné vlastnictví, nýbrž která byla i celým daným kolektivem vytvořena. Sem je třeba počítat na př. lidové výšivky, které všechny ženy ve vsi dovedou zhotovovat (v tomto případě je aktivita omezena jen na jedno pohlaví), sem patří dále i všeobecně rozšířené písně, které celá ves zná a které všichni její

obyvatelé zpívají, a zvyky, jež musí provádět na určité dny roční nebo rodinné každý hospodář, každá hospodyně, nebo i všichni členové rodiny. K pasivně kolektivním patří národopisná fakta, jež sice celé kolektivum pokládá za své vlastnictví, jež však vytvořily a provádějí jen jednotlivé osoby, které často dokonce k danému kolektivu vůbec nepatří. Sem by se na př. měly počítat i výrobky domácího průmyslu: obrazy na skle, zvláštní nářadí atd., jež někdy jsou zhotovovány domácími pracovníky, kteří však nepatří ke kolektivu spotřebitelů, nebo dokonce v továrnách; při tom však se tyto výrobky objevují jako odlišný příznak daného kolektiva, jsouce užívány všemi jeho členy a považovány za jejich vlastní majetek. Dále k tomu patří ruské „byliny", historické písně, „dumy" atd. Písně, jež byly zpívány jen jednotlivými zpěváky z lidu, ale byly pokládány za vlastní všemi sedláky dotyčných ruských a ukrajinských krajin; stejně sem patří zaklínací formule (zaříkadla) a zaklínací prostředky, jež jsou užívány také jen jednotlivými osobami (čaroději, věštci a zaklínači, obojího pohlaví), v jejichž léčivou sílu však celá ves věří.

Při pozorování zvyků a pověr na Podkarpatské Rusi a v částech Slovenska s ní hraničících můžeme pozorovat obojí typy zvyků.

Zajímavý problém je rozdíl vývoje lidového umění v porovnání s vývojem umění tak zvaných vyšších kruhů, umění městského. Ve spojení s touto všeobecnou otázkou se vynoří speciálnější: úloha kolektiva a individua při vytváření lidového umění a uvádění nových prvků do něho. (Analogickou otázku týkající se pověr viz v mé knize: „Actes magiques rites et croyances en Russie Subcarpathique.")[1])

V základních rysech představuje se věc následovně: Vezměme jako příklad lidové umění vyšívací. Jistá místní povaha může být jasně patrna na výšivkách různého druhu, nicméně jsou vyšívačky ve výběru té nebo oné formy silně omezeny. Mohou sice vládnouti dle své libosti výšivkami, jež přišly do „repertoiru" dotyčné obce nebo krajiny, nemohou však na př. přejmouti výšivky sousední vsi, když se tyto svým rázem silně liší od výšivek jejich domovské obce.[2]) Totéž se pozoruje na kresbách malovaných kraslic.

Před etnografem stojí úkol vybádat, v jaké míře kolektiv váže tvůrce nebo představitele lidového umění, a v jaké míře lidový umělec je svobodný při své tvorbě. Také pro rozluštění této otázky podává Podkarpatská Rus a východní Slovensko mnoho materiálu.

Při národopisných badáních, jako i při probadávání jiných sociálních fakt, máme často co činiti se zjevy, které mají více funkcí, při čemž někdy tyto různé funkce jsou tak těsně spolu spjaty, že nemůžeme určiti, která funkce v daném případě nejsilněji vystupuje. Jako jasný příklad takového těsného

[1]) Travaux publiés par l'Institut d'Études slaves, XI., Paris, 1929. Str. 9—10.

[2]) Srov. Vilém Pražák: Příspěvky k studiu slovenských lidových výšivek. Bratislava, Časopis Učené společnosti Šafaříkovy. II. 1928, str. 732.

spojení dvou funkcí mohou sloužit zařikadla, zvláště velkoruská. Při studiu formy zařikadel cítíme jasně jejich poetickou funkci. Forma zařikadel je blízká formě lyrických a epických písní a jiných druhů lidové poesie a v určitých případech s ní přímo splývá. Neméně jasně vystupuje na druhé straně druhá funkce zařikadel, funkce formule, která má působit hypnoticky na zaříkávaného. Touto svou funkcí se blíží forma zařikadel formulím užívaným při hypnotisování.

Při pozorování etnografických fakt, která mají více funkcí, není vždy snadno všechny tyto funkce postřehnout. Na to poukazuje Cz. Petkiewicz ve své práci: „Hygiena w życiu Poleszuków": „Poleszuk myje se denně studenou vodou bez mýdla jen proto, že jest hříchem požívati chleba, ba dokonce dotýkati se ho bez umytí."

Avšak i v případě, kdy sedlák při mytí poukazuje jen na jedinou, v tomto případě náboženskou funkci, má úkon mytí přece často ještě jiné funkce, v daném případě na př. hygienickou. Často dokonce si sedlák vůbec neuvědomuje jednotlivé funkce; nebo i když si je vědom těch funkcí, není venkovan schopen je vyjádřiti slovy. Badatel se tedy nemá spokojit tím, že se vyptává sedláků, nýbrž musí osobně pozorovat sedláky při provádění dotyčného zvyku a jejich ústní výpovědi na základě jejich chování v těchto okamžicích doplnit a opravit.

Na venkově dostane kroj spíše než městský oblek kromě estetických ještě řadu jiných funkcí. Hlavní funkce venkovského oděvu spočívá v tom, že slouží jako odlišující znamení obyvatel určitého místa od obyvatel jiného místa, t. j. vyplňuje v menší míře tutéž funkci jako národní kroj; dále slouží jako znamení třídy a konečně jako znak stáří. Ve vsi Veljatyn v býv. župě marmarošské může se poznat na barvě a tvaru stužky, kterou se svazuje mužská košile, komu ta košile patří: mládenci, ženatému, nebo starci.

Často je těžko rozlišit, která funkce kroje převládá: funkce estetická, funkce regionálního znaku, funkce třídního znamení nebo některá jiná. Podkarpatská Rus a východní Slovensko poskytují široké pole studiu různých krojů a různého křížení více funkcí, které má jeden a týž kroj.

Při nákresu lidových pověr je často těžké určiti, co bylo provedeno na základě praktických úvah a co na základě úvah náboženského rázu a co tedy má funkci náboženských zvyků a úkonů.

Tak na př. trvá široce rozšířená pověra, že se nemá užívat k stavbě domu dřeva bleskem zasaženého. Ve většině případů vysvětluje se toto „tabu" takového dřeva tím, že dřevo, do něhož udeřil blesk, je nečisté, že se v něm zdržoval zřejmě ďábel, nebo že tam ještě jest atd.; někteří sedláci však toto vysvětlují čistě racionalisticky: tohoto dřeva se neužívá k stavbě, protože jest bleskem zkaženo a proto je špatným stavebním materiálem.

Současné vynořování více funkcí při faktech a zjevech, jež studujeme v ná-

rodopise, vede nás k užívání metod, jež jsou příbuzné metodě strukturální psychologie (Gestaltpsychologie).[3])

Domnívám se, že probadání etnografických skutečností strukturální metodou může býti velmi plodné. Na základě takového studia můžeme postaviti řadu etnografických zákonů.

Velmi zajímavé výsledky dodalo by strukturální probadání větších zvykových komplexů, jako celého lidového svatebního obřadu určité vsi. Zde by bylo prvním úkolem určiti, v jakém vzájemném vztahu jsou zvyky s funkcí převážně magickou a zvyky s funkcí převážně estetickou.

Spornou otázkou etnografie a náboženských dějin jest, které formy primitivního náboženství jsou původní: magie, animismus, praeanimismus atd. Zajímavé skutečnosti, které by tyto těžké otázky trochu osvětlily, najdeme opět na Podkarpatské Rusi a východním Slovensku. Jak jsem již několikrát poznamenal, hraje magie dosud vynikající úlohu v pověrách Podkarp. Rusů. Kult předpovídání a jiné formy primitivního náboženství jsou ve srovnání s magií značně méně rozšířeny. Některé skutečnosti ukazují na to, že pověry Podkarp. Rusů byly podle své formy dříve spojeny s jinými druhy primitivního náboženství, které nyní byly zatlačeny magií. Před badatelem leží úkol vysvětlit takovou nadvládu magie, vybadat, jakému zákonu podléhá vzrůst a ubývání magie. To by mohlo také osvětliti otázku, jaké postavení zaujímá magie na prahu náboženského života lidstva.

Neméně zajímavý materiál poskytuje Podkarpatská Rus a východní Slovensko pro otázku nadpřirozených sil čarodějů a podobných lidí.

Hospodářské podmínky, v nichž ves žije, mají bezpochyby vliv také na vnější vzhled vsi. Tak závisí počet nových budov na počtu bohatých sedláků, kteří si mohou dovolit stavět. Tyto novostavby, jejichž architektura se obyčejně liší od starých domů, mění přirozeně vnější obraz vesnice.

Zvlášť zajímavá je otázka vzájemného ovlivňování po případě odpuzování mezi Podk. Rusy a židy. Zajisté je náboženská různost mezi tím obojím lidem příčinou silného vzájemného odcizení. Na druhé straně jsme víc než jedenkrát na to poukázali, že židovský krčmář požívá u podkarpatoruského lidu vyšší důvěry než učitel nebo duchovní. Jak daleko to jde a co vede sedláky k tomu, že přijímají radu žida s takovou důvěrou, to musí etnografové na místě probadat, právě tak jako sociologové. Mohu konstatovat, že cikáni, žijící v podkarpatoruské vsi, si vypůjčují z podkarpatoruských pověr a zvyků.

Neodkladným úkolem je studium linguistického a etnografického zeměpisu Podkarpatské Rusi. Podkarpatská Rus je v tomto ohledu velmi zajímavá. Na malém prostoru setkáváme se tam s významnou rozmanitostí v kroji jako v ostatních oborech hmotně i duchovní kultury, konečně také v jazykovém oboru.

[3]) Viz můj článek: Příspěvek k strukturální etnografii. Slovenská miscellanea. Sborník věnovaný univ. prof. dr. Albertu Pražákovi k třicátému výročí jeho literární činnosti. Bratislava, 1931.

Také lidová literatura podkarpatoruská poskytuje vděčné pole pro badání. Pohádková tradice je tam ještě silná. Bylo málo uveřejněno o životě zdejších pohádek, zvláště vypravěči pohádek nebyli ještě ve své důležitosti oceněni.

Podkarpatoruská pohádka má některé zajímavé rysy. Pozorujeme na př., že v některých vsích jsou židé ochránci pohádkové tradice.

Velmi zajímavým oborem jsou podkarpatoruská řikadla, jimž dosud bohužel etnografičtí sběratelé věnovali málo pozornosti. Mnoho zajímavého by mohlo vydat také prozkoumání podkarpatoruských písňových textů a melodií, jakož i ostatních druhů lidové poesie.

Několik slov o významu badání o lidových hrách z Podkarpatské Rusi: o hrách vánočních (betlemech), velikonočních a zvláště o zajímavých hrách, které se hrají v době, kdy mrtvý leží v chyši.

Tyto hry, neobyčejně zajímavé svým obsahem, musí se podrobně probádat po stránce funkční. Je nutno podrobně zjistit, jaké funkce mají tyto hry dnes a pokud možno i jaké mívaly dříve.

Všechny lidové hry podkarpatoruské jsou však zajímavé i s jiného hlediska — a to s hlediska čistě divadelního, t. j. co se týče kostymů, maskování, gestikulace, deklamace atd., konečně i co se týče textu.

Podrobný popis a analysa těchto her může ukázat nové cesty i modernímu divadelníkovi.

Uvedl jsem zde řadu všeobecně etnografických otázek, jež by mohly býti osvětleny, ba dokonce rozřešeny, dle mého mínění pomocí materiálu, shromážděného na Podkarpatské Rusi na východním Slovensku.

Často slyšíme, že nyní rychle mizí na Podkarpatské Rusi staré národní kroje, pohádky a obřady a že musíme tyto zbytky staré tradice popsat, sebrat a tak zachránit pro budoucnost.

Úplně s tím souhlasím, ale chtěl bych ještě doplnit a zdůraznit, že je též nutno popsat a proanalysovat ty procesy, které teď pozorujeme při změně kroje, lidového podání, náboženských a politických názorů a konečně celého živobytí.

Představuji si Podkarpatskou Rus jako obrovskou laboratoř, čekající na etnografa, sociologa, linguistu atd.

Rozhodně každý odborník zde najde zajímavý materiál, kterým obohatí své poznání a zároveň lepší a důkladnější probadání všech těchto otázek pomůže i praktickým pracovníkům lépe poznat zdejší lid a jeho požadavky.

Dr. Evgenij Nedzielskij

Spolek Alexandra V. Duchnoviče

Ustavující schůze Spolku A. V. Duchnoviče konala se roku 1923 a bylo na ní přítomno 64 lidí. Předsedou byl zvolen arcidiakon Evmenij Ivanovič Sabov, autor znamenité *Chrestomatie*", která položila základy k poznání rodného písemnictví a literatury.

Založení Spolku A. V. Duchnoviče, spolku to ruského směru, setkalo se s živým porozuměním jak mezi inteligencí, tak i v nejširších vrstvách národních. Činnost Spolku A.V. Duchnoviče je soustředěna především ve vesnicích, kde je nyní 315 čítáren Duchnovičových, z nichž většina průběhem posledních let ukázala naprosto výjimečnou způsobilost k práci. Stačí říci, že 16 čítáren má již vlastní „Ruské národní domy" v střední hodnotě od 40.000 Kč do 60.000 Kč.

Dnes každá čítárna podle doby svého vzniku a vlastní iniciativy má od 50 do 600 knih. Centrální spolek v Užhorodě má knihovnu o 4.500 knihách. Je v ní uložen také cenný archiv rodiny Kaminských ještě z dob I. I. Čurgoviče (z první poloviny XIX. stol.) s 1.300 knihami v 7 jazycích o otázkách církevně-bohosloveckých, z historie, práv atd. Mnohé knihy archivu nesou data XVIII. století, ba dokonce i XVII. století.

Každá čítárna podle své iniciativy objednává i časopisy.

V každé čítárně konají místní inteligenti, především učitelé, přednášky.

Ohromný význam pro rozvíjení činnosti čítárny a probouzení zájmu o ni mají *divadelní kroužky, předvádějící 4—8 představení za rok.*

Do programu činnosti čítáren třeba uvésti *zpěvácké sbory.*

Vydavatelská činnost se soustřeďuje v Užhorodě. Do dnešní doby vydal Spolek A. V. Duchnoviče 102 knížky zábavného, naučného a především populárně-naučného obsahu. Od r. 1928 do 1933 vydával spolek literárně-vědecký časopis „Karpatskij svět". Za dobu své existence postavil spolek na různých místech celou řadu uměleckých národních pomníků: v Užhorodě E. A. Fencikovi (spolu s OKS „Vozrožděnije") a A. I. Dobrjanskému v Prešově grandiosní sochu A. V. Duchnoviče, v Mukačevě A. A. Mitrakovi, v Chustu A. V. Duchnovičovi. Malou sochu-bustu postavila čítárna v Koločavě A. V. Duchnovičovi. R. 1933 byl zbudován Ruský národní dům v Užhorodě pro účely centrály, který stál okolo 900.000 Kč.

V dnešní době čítá Spolek A. V. Duchnoviče asi 21.000 členů, z nichž 3.112 náleží k centrálnímu spolku a ostatní k čítárnám (podle statistiky z roku 1932 bylo v čítárnách na 17.000 členů, ale nyní tento počet vzrostl).

Dr. Ivan Paňkevič

Spolek „Prosvita" v Užhorodě

Nedostatek organisované lidovýchovné práce na Podkarp. Rusi rozhodla se odstraniti malá hrstka nemnoha zbývajících inteligentů zdejších, kteří se sešli na začátku r. 1920 u ředitele Augustina Vološina. Rozhodli se založiti kulturní spolek se širokým programem za tím účelem, aby bylo co nejvíce inteligence získáno pro práci osvětovou jak v hlavním městě země, tak i na venkově. Chtěli se tím co nejvíce sblížiti s lidem.

Tato skupina připravila stanovy, přijala název spolku „Prosvita" (ukrajinského směru) a svolala valnou hromadu na začátek května 1920.

Hned na začátku byla rozdělena práce na několik sekcí. Byly ustaveny tyto sekce: vydavatelská, literárně-vědecká, organisační, knihovní, divadelní, musejní a hospodářská.

Nejdříve začala svou činnost sekce vydavatelská.

V prvních letech byla věnována obzvláštní péče vybudování lidových čítáren ve venkovských místech. Uspořádány i lidovýchovné a hosp. kursy.

Ovocem této práce jsou četné čítárny ve venkovských místech. Do konce roku 1934 měla jich „Prosvita" celkem 223 a kromě toho 8 filiálek. Mimo Podkarpatskou Rus byly koncem téhož roku 2 filiálky: v Prešově a v Bratislavě, a 7 čítáren, z nich jedna v Praze.

V těchto čítárnách se soustředilo přes 15.000 členů. Obsahovaly skoro 33.000 svazků. Divadelních družin při čítárnách bylo 146, za rok 1934 bylo předvedeno 544 her. Akademií a koncertů bylo uspořádáno 550, loutkových divadelních představení 22. Vlastní scény má 54 čítáren. Přednášek bylo přes 2.000, kursů 36. Orchestrů je 21, zpěváckých sborů 98, sportovních kroužků 47.

Neobvykle veliké dílo vykonala divadelní komise. Připravila roku 1921 založení divadla.

Toto divadlo pod názvem „Ruskyj teater tovarystva Prosvita" bylo skutečně národním divadlem.

Knihovní komise starala se o založení centrální knihovny při ústředí spolku v Užhorodě. K tomu účelu byla koupena od dra Hjadora Stripského z Budapešti jeho knihovna. Dnes knihovna obsahuje více než 6.000 zkatalogisovaných svazků. Výpůjčky dosahovaly někdy až počtu 10.000 svazků do roka.

Pro sbírání a uchovávání památek z minulosti bylo založeno při spolku musejní oddělení.

Hospodářská komise se scházela s počátku jen proto, aby teoreticky uvažovala o hospodářských problémech a o vydání potřebných příručních hospodářských knih. Když byla založena v Užhorodě zvláštní Družstevní jednota, byla tato práce přenechána jí.

Od začátku své existence trpěl spolek nedostatkem příhodných místností,

proto bylo rozhodnuto vybudovati vlastní národní dům, který byl postaven r. 1928. Bohužel, staré dluhy z divadla a ze stavby Národního domu dovedly spolek do finanční tísně, z které se zvolna osvobozuje za pomoci státu. Na tomto místě je zapotřebí vděčně se zmíniti, že stát měl od samého počátku existence spolku vřelé porozumění pro práci v něm konanou a poskytoval všemožně podpory nejen na divadlo, nýbrž přispíval i na činnost vydavatelskou, na knihovnu a na museum.

Petr Sova

Spolek „Školnaja pomošč" v Užhorodě

Spolek „Školnaja pomošč" (Školská pomoc), jehož účel jest vlastně vyjádřen již v samotném názvu, jest jednou z prvních slovanských kulturních organisací, jež vznikly na Podkarpatské Rusi po převratu.

V roce 1919, těsně po připojení Podkarpatské Rusi k Čsl. republice, ustavil se v Užhorodě z iniciativy městského hlavního lékaře MUDr. Juliana Pelecha „Komitet školnoj pomošči", jehož účelem bylo podporování podkarpatské chudé školské mládeže. Dne 23. června 1923 tato prvotní organisace se přetvořila ve spolek „Školnaja pomošč", při čemž původní její účel byl poněkud rozšířen. Základní myšlenkou při tom bylo utvořiti na Podkarpatské Rusi pevnou a trvalou nacionální organisaci, jako je česká „Matice školská" aneb „Matice slovenská", jejímž hlavním účelem by bylo vychovávati novou generaci místní ruské inteligence. Proto „Školnaja pomošč" si vytýčila za svůj hlavní úkol vychovávati v ruském duchu a kultuře nové kádry uvědomělé podkarpatoruské inteligence hlavně z vrstev, jichž se odnárodnění nedotklo, t. j. z řad zemědělců a dělníků.

V r. 1920 spolek zřizuje v Užhorodě, Mukačevě a Rozvigově čtyři internáty.

Současně spolek zřídil v Selci dílnu na punčochy a v Nerešnici průmyslovou školu.

Spolek založil ruskou knihovnu, možno říci jedinou na Podkarpatské Rusi, nepočítáme-li knihovnu „Ruského klubu v Užhorodě", pozůstávající asi ze 700 svazků.

V roce 1924 za pomoci a součinnosti ministerstva sociální péče vysílá spolek přes 100 karpatoruských hochů do historických zemí, aby se tam naučili řemeslu.

Vleklá hospodářská krise těžce se dotkla také spolku. Nyní činnost jeho se omezuje jen na výchovu a podporu středoškolské a vysokoškolské mládeže. Spolek udržuje též pro středoškolskou mládež v Užhorodě internát chlapecký a v Mukačevě dívčí. Práce spolku má pro podkarpatoruský národ veliký význam.

Přírodní krásy a bohatství země Podkarpatoruské

Dr. Jan Hromádka

Zeměpisné prostředí života na Podkarpatské Rusi

Dva geografické směry na Podkarpatské Rusi. Směr západovýchodní — pásmová stavba.

Povrch Podkarpatské Rusi je složen ze dvou základních částí, pohoří a nížiny. Rozdíl mezi nimi je velikým určovatelem života obyvatelstva. Ale Podkarpatská Rus nezabírá celé východní Karpaty ani celou Potiskou nížinu, nýbrž dělí se o ně s nejvýchodnějším Slovenskem, se Zemplínem, Šarišem a částí bývalé Užské župy. Spojovací úzké pásmo na východě republiky totiž začíná na východním úpatí Prešovských sopečných a Čerhovských flyšových vrchů v Zemplíně a v Šariši. Jeho počátek je vyznačen charakteristickým poklesem povrchu půdy na úpatí obou pohoří, která, jak první pohled na horopisnou mapu ukazuje, uzavírají na východě velikou elipsu západních Karpat. Pouze na malém úseku mezi oběma těmito pohořími a v rovněž úzkém pásmu pohraničních Beskyd je přechod nenáhlý. Poněvadž hranice Slovenska proti Podkarpatské Rusi probíhá od Čopu k Užhorodu a dále na sever nepříliš daleko na západ od řeky Už, je podíl Slovenska na spojovacím východním území hodně veliký. Zato na východě je Podkarpatská Rus těsně spojena s masou jižních Karpat. Dokonce kus geologického jádra tohoto pohoří jako krystalický masiv marmarošský vybíhá přes hranici jižních Karpat na sever na území Podkarpatské Rusi.

Hlavním znakem východních Karpat je, že nemají středního, t. zv. jaderného pásma. To mizí na hornadské, lépe snad toryské linii, a objevuje se ve východních Karpatech a v Potiské nížině jen jako docela málo významné ostrůvky. Poněvadž jaderné pásmo je široké, východní Karpaty ztrácejí jeho nedostatkem hodně na šířce a jejich funkce mostu mezi širokými bloky ostatních částí Karpat je tím výraznější.

Nedostatek středního pásma má ještě jiný vliv. Střední pásmo je složeno z velice rozmanitých hornin a bylo vybudováno dříve, v několika horotvorných fázích komplikovaným postupem. Proto má složitou stavbu, jež spolu s rozmanitými horninami podmínila i pestrý průběh a proměnlivé účinky geomorfologických činitelů, kteří utvářeli jeho povrch. V západních i v jižních Karpatech se střídají vpadlé kotliny s vysoko zdviženými pohořími, úzké průlomy s údolími širokými, široké hřbety s ostrými hřebeny a štíty. O tuto rozmanitost ve velkém i v malém jsou východní Karpaty ochuzeny. Vznikly v jedné periodě vrásnění a geomorfologické síly modelovaly je jednodušeji, neboť horniny tu mají jednotvárnější petrografický ráz. Ve flyšovém pásmu to jsou ponejvíce pískovce a břidlice jednotvárné flyšové facie věku křídového a paleogenního, v sopečném pásmu neogenní andesity a jejich tufy.

Okolnost, že jaderné pásmo není ve východních Karpatech zastoupeno, má vliv na typicky *pásmovou stavbu* povrchu Podkarpatské Rusi. Flyšové pásmo, dílo nejmladších horotvorných pohybů, zachovává pásmovou stavbu i v Karpatech západních, ve východních Karpatech je přímo význačná, takže celé jejich flyšové pásmo, nikoli bez důvodu, dostalo v školních učebnicích a oficielních mapách staré monarchie jednotné pojmenování (Polonínské Karpaty, Lesní Karpaty).

Sopečné výlevy, kterými bylo utvořeno druhé pásmo východních Karpat, netvoří sice jednoho souvislého hřbetu, ale několik samostatných skupin. Ale všechny jsou seskupeny hustě za sebou v jedné řadě, takže jejich celek opět tvoří dobře individualisované horské pásmo.

Výčet dvou horských pásem nedostačí k pásmové charakteristice Podkarpatské Rusi. Pohoří jsou vysoká a nehostinná, a proto nemají pro lidský život takového významu. Na Podkarpatské Rusi jsou ještě význačná pásma *sníženin*, nepoměrně důležitější pro koncentraci obyvatelstva a jeho život. Jsou to: 1. nesouvislá sníženina *severní*, složená z Vrchoviny a Jasiňské kotliny, 2. souvislá a dlouhá sníženina *střední* čili *vnitřní* a 3. *Potiská* nížina, tvořící jižní okraj země.

Vnitřní sníženina je skleslina tektonického původu mezi flyšovým a sopečným pásmem, vyvinutá skoro po celé délce země. Přichází ze Slovenska, kde začíná na východ od Stakčína, jde přes Velký Berezný a Perečín, Svalavu, Kerecky a Dovhé na východojihovýchod, kde se podstatně rozšiřuje jako Marmarošská kotlina v prostoru od Lipecké Polany a Chustu na východ přes Ťačovo a Slatinské Doly za Velký Bočkov k Luhu na Tise.

Skleslina je charakteristický rys v tvářnosti Podkarpatské Rusi, v jejím vodopise, sídlech a hospodaření. V ní se koncentruje více vodních toků, naneslo se více úrodné půdy v dobrých klimatických poměrech a mohl se usídliti větší počet obyvatelstva.

Na *severním* okraji země uprostřed flyšového pásma se utvořily rovněž horotvornými pohyby dvě sníženiny. První z nich, *Vrchovina*, je částí rozsáhlé snížené oblasti vnitrokarpatské, jejíž většina patří Polsku. Druhá je docela malá *kotlina Jasiňská*. Jakési spojení mezi nimi tvoří poněkud širší podélné údolí Mokranky a horní Černé Tisy, kteráž i svými osadami Ruskou a Německou Mokrou, blízkými Brusturami a Usťčornou tvoří spojení mezi oběma hustě osídlenými kotlinami.

Potiská nížina doplňuje soustavu horopisných pásem Podkarpatské Rusi zejména také proto, že není široká, a provází východní Karpaty v značné délce.

Rozbor povrchových poměrů ukazuje typické pásmové uspořádání povrchových útvarů země. Jsou tři pásma skleslinová, střídající se s dvěma pásmy horskými. To je význačný horopisný znak Podkarpatské Rusi. Jeho význam lépe vynikne, pozorujeme-li mapu sídel a mapu lesů. Význačný nedostatek lidských sídel a souvislé ohromné lesní plochy, místy přerušované plochami polonin, charakterisují pásma horská, zemědělské kultury, nepoměrně slabší zalesnění a dosti hustě seskupená lidská sídla jsou znakem pásem skleslinových.

Pásmový ráz povrchu se stane ještě úplnějším, když si všimneme, jak jižní svah sopečného pásma Vyhorlatského z tvrdých andesitů je provázen neméně svérázným a význačným *pásmem podhůří* z měkkých tufů a agglomerátů, tvořícím široké úpatí, odlesněné a hustě zalidněné. Úpatní pásmo se vkládá mezi sopečná pohoří a Potiskou nížinu jako přechodní článek, jenž zmírňuje rozdíl mezi oběma základními povrchovými útvary na jihu země, a svými horninami a povrchem se znamenitě hodil k osídlení a hospodářskému podnikání.

Horopisná pásma jsou tedy pásmy *rozličného vlivu* na život člověka. Nepatrně osídlená nebo vůbec neosídlená pásma horská se střídají s vhloubenými pásmy skleslinovými, plnými lidských osad. Pásmové uspořádání je zajímavé i tím, že skleslinová pásma nejsou v téže úrovni, ale stoupají postupem od jihu na sever. Potiská nížina je charakterisována přibližně kotami 145 Královo nad Tisou, 120 Mukačevo, 120 Užhorod, a asi 106 m na východ od Čopu. Vnitřní skleslina má výškové body 169 Dubriniče, 193 Svalava, 263 Kerecky, 218 Ťačovo. Vrchovina v severním pásmu má výšky okolo 500—600 m v údolích a 700 až 900 m na nižších hřbetech, Jasiňská kotlina 647 m v údolí řeky a 700—800 m na hřbetech.

S rozdíly v absolutní výšce se mění i poměry povrchové, klimatické a půdní, a tím všechny podmínky pro sídlení a hospodaření člověka. Povrch půdy s rostoucí nadmořskou výškou se stává hlouběji rozeklaným, údolí a horské hřbety se zužují, svahy se stávají

příkřejšími, podnebí studenější a vlhčí, čili sídelní a hospodářské podmínky se podstatně zhoršují. Má to vliv na sídelní typ a formu hospodaření, na duchovní vzdělanost a celkovou povahu člověka.

Severojižní směr — konsekventní říční údolí.

Pásmové uspořádání pohoří a skleslin ve směru západovýchodním je výsledek horotvorných pohybů, tedy vnitrozemských sil. Jeho směr je určován polohou východních Karpat v celkovém karpatském oblouku: probíhá od západoseverozápadu na východojihovýchod, čili zhruba od západu na východ.

Tento markantně vyjádřený směr se křižuje s druhým neméně význačným směrem, kolmým na směr prvý a způsobený druhou skupinou sil, utvářejících zemský povrch, silami mimozemskými, exogenními, říční erosí. Zdvih východních Karpat v neogenu a stále trvající poklesy Velké nížiny a tedy i nížiny Potiské jako její části, neobyčejně zvětšily spád mezi pohořím a nížinou. Proto řeky stékaly a stékají s pohoří nejkratší cestou dolů, v směru největšího sklonu svahů bez ohledu na stavbu a tvrdost hornin. Tak se vyvinula síť t. zv. *konsekventních* řek, které následkem velikého spádu silně prohlubovaly svá údolí a t. zv. zpětnou erosí prořízly rozvodní pásmo Polonin a přeložily svou pramennou oblast na sever od původního rozvodí.

Tak tekou Černá a spojená horní Tisa od Jasině k Trebušanům, Teresva, Terebla, Rika, Latorica a Už, blíží se jim Boržava, jež mocnou zpětnou erosí silně rozrušila hmotu poloniny téhož jména, že dostala podobu oblouku na sever vyklenutého.

K proražení horských pásem bylo třeba větší erosní síly. To mohlo vykonati jen několik toků, které jako *řeky druhého řádu* protékají celou šířkou země od severu k jihu až do Tisy, která jakožto řeka *prvního řádu* od Trebušan po Čop tvoří na Podkarpatské Rusi podélný tok, využívající dvou tektonických skleslin, Marmarošské kotliny a Potiské nížiny. Je to tedy řeka *subsekventní*. Pouze na malém úseku asi od Chustu k Sevluši proráží napříč sopečným pásmem, vytvářejíc touto konsekventní částí svého toku Chustskou bránu. Spojuje tím dvě největší sklesliny země a tvoří tak hlavní podélnou osu života na Podkarpatské Rusi.

Menší *toky třetího řádu* nestačily zpravidla na proražení horského pásma a byly nuceny spojiti se s řekami druhého řádu nebo přímo s Tisou v nejbližší podélné sklesline. Pásmové uspořádání povrchu mělo vliv i na uspořádání těchto toků. Spojují se v třech skleslinových pásmech ve svazky toků třetího řádu s řekou řádu druhého. Toto charakteristické spojování začíná na západě už pod Užockým průsmykem, kde se stéká horní Už se Stužicí, dokonale se vyvíjí ve dvou svazcích na Vrchovině (Latorice a Riky), v oblasti Gorgan se uplatňuje u Terebly a Teresvy, a v Jasiňské kotlině spojením Čorné Tisy s Lazeščinou a Stebným.

Druhé pásmo vodních svazků vzniká v střední skleslině soutokem Ubľy, Ljuté a Tuřice s Užem, Latorice se Svalavkou, Vičou a Pinjí, Boržavy s Křivým, Kušnicí, Krásným, Brcňkou a Dovhým a konečně v Marmarošské kotlině soutokem většího počtu toků třetího řádu s Rikou, Tereblou a Teresvou, po případě přímo s Tisou.

V třetím pásmu, jež zabírá již svahy Vyhorlatského pásma a Potiskou nížinu, sbíhá se množství takýchto toků s Užem, Latoricí a Boržavou.

Tak jako podélná skleslinová pásma se stala *koncentračními plochami* pro člověka, tak konsekventní údolí řek druhého řádu se stala *cestami*, které určovaly pohyb člověka na Podkarpatské Rusi do pohoří a přes ně na druhou stranu od nejstarších dob. Jimi byly zpří-

stupněny všechny průsmyky a sedla od Užockého po Jasiňský, jimi se šířily předhistorické kultury z Potisí, jimi se přelila část masy východních Slovanů na jižní svahy Karpat a do Potiské nížiny, jimi proudily invase východních kočovníků a pronikala mírná zpětná kolonisace rusínského živlu z Potisí zpět do pohoří a na Vrchovinu.

Zajímavý je poměr obou křížících se směrů, západovýchodního a severojižního. Západovýchodní směr rozhoduje o povrchové tvářnosti země, o rozložení rostlinných kultur, podnebních podmínek, o hospodaření a osídlení. V tomto ohledu je to směr prvního řádu. Ale pohyb obyvatelstva a výstavbu komunikací řídí směr druhý. Podél řek, které kolmo na směr pohoří a skleslin stékají na jih k Tise, postupovalo obyvatelstvo z nížiny do vnitřní sklesliny a z této do severního skleslinového pásma, a dosáhnuvši těchto podélných pásem, osazovalo je v jejich podélném směru. Se zřetelem na pohyb obyvatelstva se skleslinová pásma uplatňovala jako směr druhého řádu.

Tam, kde se oba směry křižují, vznikla sídelní, organisační a hospodářská centra. Jejich velikost a význam je závislý na obou směrech, severojižním i západovýchodním.

Není náhodou, že největší centra leží na místech, kde řeky druhého řádu vystupují z průlomů ve vulkanickém pásmu do nížiny, tedy na hranici dvou hlavních povrchových útvarů, nížiny a vysočiny. To je poloha Užhorodu, Mukačeva a Sevluše. Není také náhodou, že Mukačevo mělo přirozené prvenství až do okamžiku, kdy člověk zasáhl utvořením správního území Podkarpatské Rusi a položil sídlo centrálních úřadů, nehledě k přirozeným podmínkám zeměpisným, do Užhorodu.

Povrch. [1])

Flyšové pásmo východních Karpat je složeno z komplexu hornin, v nichž převládají rozličné pískovce a břidlice, usazené v mělkém pobřežním moři z náplavů suchozemského původu, které jmenujeme flyš. V celých flyšových Karpatech je nápadný rozdíl mezi dvěma skupinami flyšových hornin, masivními pískovci, jež skládají horstva, a měkkými pískovci, jež se zpravidla střídají s docela měkkými břidlicemi, a jež se objevují v sníženinách. Týž rozdíl se uplatňuje v povrchových tvarech flyšového pásma na Podk. Rusi.

Toto pásmo východních Karpat začíná na Slovensku v Šariši a postupuje jako *Ondavská vrchovina* na východ až k čáře Stakčín—Ruské a na sedlo téhož jména. Další pokračování na východ je *Užská hornatina*, šířící se po obou stranách řeky Už. Na státní hranici tvoří pohraniční nejvyšší hřbet mezi sedlem Ruské a průsmykem Užockým, na jih od něho je vrchovina, složená z mocných flyšových hřbetů rozličného směru, nejčastěji však od severozápadu na jihovýchod. Mezi hřbety jsou širší podélná údolí s mírně děleným dnem, dosti hluboko zapadlá, jež nečetnými políčky a pastvinami poskytují výživy 20 obcím s 19.049 obyvateli (1930).

Na východě nad obcemi Lipovcem, Bukovcem a Ljutou se horopisné poměry náraz změní. Nad hřbety Užské hornatiny, okolo 1000 m vysoké, vystupují mocné zdi tvrdých pískovců do výšky 1300 a více m. Jimi začíná zvláštní a pro Podkarpatskou Rus typická část flyšového pásma, nazvaná podle horských luk, jež tu ve velikých rozměrech vystupují nad lesní hranici, *Poloninami.*

Jsou nejvyšším horským pásmem v Podkarpatské Rusi vůbec, ale státní hranici tvoří

[1]) Rozdělení, ohraničení a názvy horopisných celků jsou tu podány podle usnesení *Názvoslovné komise při Geografickém komitétu Národní rady badatelské.* Poněvadž bude vydána mapa s hranicemi horopisných celků a rejstříkem, nepřidáva se zde skizza.

jen na východě, jinak procházejí středem země. Netvoří však rozvodí, které je posunuto od nich na sever do nižšího kraje.

Několik řek, zčásti používajících snížení v podélné ose pásma, proráží Poloninami napříč a dělí je na hlavní skupiny a několik užších hřbetů. Názvoslovná komise Geografického komitétu při Národní radě badatelské ne bez důvodu rozdělila Poloniny na západní (Rovná, Boržava, Kuk a Krásná) a východní (Svidovec, Bratkovská, Čorná hora, Stoh a Pop Ivan Trebušanský). Horský svět Polonin doplňují na severu *Gorgany*, dosti rozsáhlá část větší samostatné horopisné jednotky, která se prostírá přes hranice daleko do Polska.

Povrchové formy Polonin a Gorgan jsou vysloveně horské. Mocný zdvih masivních a tvrdých pískovců utvořil celistvou vysočinu, již říční erose sice silně porušila a na menší části rozdělila, ale kterou nedovedla dosud rozrušiti a natolik snížiti, aby se mohla státi sídlištěm člověka ve větším měřítku. Na území těchto horstev je sice 30 osad s 45.703 obyvateli, ale z toho 20 osad je ve větších okrajových údolích na obvodě jednotlivých skupin a v podélném údolí Žděňanky a Mokranky, takže čistě horskou polohu má jen 10 osad. Je to dokonalá prázdnota.

Užská hornatina, Poloniny a Gorgany tvoří horskou část flyšového pásma. Po jeho stranách jsou *dvě sníženiny*, severní a jižní. Kdežto *Jasiňská kotlina* je docela malý prohyb na severu Polonin, takže je v ní jediná osada s 10.614 obyvateli (1930), *Vrchovina*, druhá část nesouvislé sníženiny severní, ačkoli je jen částí veliké deprese uvnitř flyšového pásma, má 45 větších i menších obcí, rozdělených na větší počet sídel se 48.274 obyvateli.

Vnitřní skleslina na jihu flyšových horstev vznikla v neogenu tím, že podélná sníženina na jihu flyšového pásma byla uzavřena pásmem sopečných výlevů. Řeky protékají sníženinou napříč a skleslina proto patří do úvodí rozličných řek, jež prohloubily své nejbližší okolí. Po stranách vznikla nízká údolní rozvodí a jimi byla skleslina rozdělena na dílčí menší úvaly: *Perečínský, Svalavský a Kerecký*. Na východě byl prohyb mocný a proto tam vznikla dlouhá a široká Marmarošská kotlina, jíž se skleslina končí.

Nepoměrně menší nadmořské výšky a tytéž měkké horniny flyšové jako na Vrchovině dovolují intensivnější využití půdy. Zvláště pak k tomu přispívá okolnost, že na svazích řek tu se stékajících následkem náhlého zmírnění spádu se hloubková erose mění na boční a tvoří široké údolní nivy náplavů, využitých zejména na pěstění kukuřice, jejíž procento osevné plochy dosahuje takové výše, že nemá v Republice podobného příkladu. Podmínky pro soustředění obyvatelstva jsou tedy příznivé. Pomáhá mu také to, že sem inklinují některé osady z flyšového pásma horského, potom se tu soustřeďuje ohromné množství dřeva z pohoří flyšového i sopečného, takže mohl vzniknouti dosti značný průmysl. Ale dílčí úvaly jsou až na Marmarošskou kotlinu malé, působí na ně mocně přitažlivost Užhorodu a Mukačeva, a proto tu mohla povstati jen docela malá střediska. To má také vliv na to, že skleslina jako celek nemá význačnější podélné komunikace. Přes tyto nepříznivé okolnosti je v sklesline 107 obcí s 235.857 obyvateli.

Zvláštní postavení ve vnitřní sklesline má *Marmarošská kotlina* svým vznikem, složením z neogenních usazenin a tufů, rozměry a zejména tím, že spojena byvši průlomem Tisy v Chustské bráně s Potiskou nížinou, ztratila vztah s ostatními částmi sklesliny, stala se pokračováním jižního pásma nížinného a účastna hlavní podélné komunikace.

Sopečné pásmo na Podkarpatské Rusi dělí se zpravidla na dvě části, a to řekou Tisou. Vše, co z něho je na západ od Tisy, spojuje se v celek, sopečné pásmo východních Karpat, jemuž bylo podle jeho nejzápadnější skupiny dáno jméno pásma *Vyhorlatského*. Část na východním břehu patří ke Karpatům jižním a tvoří pásmo *Gutínské*.

Ze skupin Vyhorlatského pásma patří Podkarpatské Rusi část *Popričného* na pravém břehu Už, celá *Makovica* mezi údolím Už a Latorice, *Veliký Díl* od Latorice k Boržavě a *Tupý* mezi Boržavou a Tisou. Pásmo je z andesitů velmi odolných, proto je masivní a přes nepříliš velké výšky některých částí nepatrně osídlené. Na Popričném, Velikém Dílu, Tupém a Gutíně není ani jediné osady. Jen uprostřed Makovice je mírně snížená oblast s 22 drobnými obcemi, čítajícími v r. 1930 dohromady 10.007 obyvatelů. Kromě území okolo těchto obcí je celé pásmo pokryto lesy.

Na jihu spád terénu zmírňuje *podhůří* z měkčích tufů. Začíná výrazným menším podhůřím Popričného, a mocně se rozvíjí zvláště na patě Makovice a Velikého Dílu. Také podhůří Tupého je dosti rozsáhlé. Tufy jsou rozřezány hustou sítí potoků na nízké hřbety s mírnými svahy. Jen tu a tam, zvláště na jižním okraji, vyčnívají z tufů význačnější andesitové osamělé kopce, často Chlumec jmenované.

Malé nadmořské výšky, teplé podnebí, jižní exposice a dobrá půda utvořily z podhůří území čilého zemědělství a daly základ pro vinařské pásmo se středisky v Užhorodě, Seredném, Mukačevě a Sevluši. Vzhledem na veliké možnosti je dnešní vinařství na podhůří nepatrné. Přes to je tu soustředěno veliké množství obyvatelstva, zvláště když sem započítáme i města, ležící při vyústění větších řek z pohoří nebo podhůří do Potiské nížiny. Je to 193.359 obyvatel. Počet lidí, bydlících mimo města jen v drobných vesnicích je 129.528.

Potiská nížina.

Potiská nížina jako celek dělí se čarou mezi Čopem a Chlumcem (na východ od Užhorodu) na dvě rozdílné části. Na západ od dělící čáry je nížina téměř bez lesů a močálů, pokrytá poli a loukami, a proto hospodářsky hodnotná. Z této části patří Podkarpatské Rusi jen úzký pruh od Užhorodu na jih až k Agovu. Jeho význam je viděti v hustém osídlení.

Východní část patří celá k Podkarpatské Rusi a je jinak utvářená. Území zvláště hodnotné je nízký *kužel nánosů* Latorice pod Mukačevem. Jemu se podobá kužel náplavů Tisy u Sevluše, který se prodlužuje dále na západ jako zvýšené *pásmo poříční*, ale rozryté mrtvými rameny a trpící povodněmi.

Poříční pásmo Tisy uzavírá dvě oblasti močálů, položené níže, ale dále na sever od Tisy: pásmo močálů mezi Černým vrchem (nad Sevlušem) a Šalanským Chlumcem (na západ odtud) spolu s mokrým pásmem lučním odtud na západ až k Berehovskému horskému ostrovu, potom Černý močál na sever od tohoto ostrova. To je pásmo nehodnotné a prázdné.

Ostatek nízké roviny mezi Berehovem a Čopem se skládá ze sušších *polních tabulí* s osadami, jež jsou přerušovány plochami *nížinných lesů* značné velikosti, ležících buď v polohách nepatrně nižších nebo v téže úrovni jako osady. Poslední formou nížiny jsou *horské ostrovy* neogenních vyvřelin: veliký ostrov Berehovský a drobné a nízké vulkanické kopečky u Orosijova, Dědova, Beganě a Zapsoně. Z posledního patří nám jen severní část. Vinohrady, andesity a rhyolity, jakož i sušší půda okolo ostrovů přitáhly více obyvatelstva. Je to patrné zvláště na obvodě Berehovského ostrova, kde kromě 6 větších vesnic vzniklo i větší městské středisko.

Vcelku je hospodářská hodnota východního dílu Potiské nížiny hodně menší, než části západní. Přes to je dosti přítažlivou oblastí pro obyvatelstvo, jehož tu je (bez Sevluše a Mukačeva) 162.494.

Povrchové útvary a obyvatelstvo.

Krátce vypočítané horopisné celky tvoří zeměpisné prostředí lidského života na Podkarpatské Rusi. Není, tuším, bezvýznamné, pokusiti se ilustrovati vztah mezi prostředím a člověkem aspoň nějakým vztahem číselným. Jednou takovou pomůckou může býti počet obyvatelstva v procentech celkového počtu, *usazeného* v jednotlivých horopisných oblastech, jejichž plocha je vyjádřena procentem, které zaujímají z celkové plochy země.

Nejméně přitahují člověka sopečná pohoří. Zabírají přes 8% země, ale bydlí v nich jen 1.4% jejího obyvatelstva, tedy velmi málo vzhledem na malou výšku a dosti mírné povrchové formy mnohých částí sopečného pásma.

Za sopečnými pohořími následují flyšová horstva z masivních tvrdých pískovců, Poloniny a Gorgany. Jejich plocha je okrouhle 41% země, ale hostí jen 6.3% obyvatelstva.

Užská hornatina je nižší a má více širších a lépe obyvatelných podélných údolí. Podobá se nejvíce Vrchovině, s níž dohromady zabírá asi 10% země a 9.3% obyvatelstva. Jasiňská kotlina je přibližně 0.5% země a má 1.4% obyvatelstva.

Neobyčejně příznivá je pro koncentraci obyvatelstva střední skleslina. Zabírá přes 15% půdy, ale 32.5% obyvatelstva země. Podhůří sopečného pásma spojuje vlastnosti nížiny s vlastnostmi vnitřní sklesliny. Významně se uplatňují zejména hrdla řek z pohoří do nížiny, kde vznikla největší centra. Podhůří je asi 8% země a má (s Užhorodem, Mukačevem a Sevlušem) 26.7% obyvatelstva.

Četné močály a nemalá plocha nížinných lesů, často velmi zanedbaných, snižují význam Potiské nížiny pro soustředění obyvatelstva. Zabírá přes 17% půdy, ale má jen 22.4% jejího obyvatelstva. Pravda, Mukačevo a Sevluš jsou v nížině úplně. Užhorod zčásti. Možno tedy připočítati aspoň prvá dvě města k nížině a její podíl na obyvatelstvu značně vzroste. Uvážíme-li však, že města vyrůstají z hospodářských vztahů sousedících oblastí, zdá se býti se zřetelem na tento fakt a s ohledem na polohu těchto měst u cest do vysočiny přiměřenější jejich přiřadění k podhůří.

Jaroslav Zatloukal

Podkarpatskou Rusí

Jako velkolepá básnická symfonie zajala mne Podkarpatská Rus, neúprosně žehnaná záplavou letního slunce, vyprahlá a mlčenlivá. Její vůně se rozpínala výdechem bezpočetných květů, strhovala výškami hor, proudila čerstvou krásou hlubokých údolí Viči, Terebly, Riky, Černé a Bílé Tisy.

Vůně Podkarpatské Rusi je prudká jako její spádné hučící řeky, ženoucí se po vyvrácených balvanech a stromech, záludné a odvážné vždy vybojovati si nové koryto. Utajená moc vodstva, spoutaná zelenými okovy břehů, kolikrát již rozdrtila jejich jarní pýchu, aby se rozezpívala revoluční písní, která ničí vše, co se jí postaví v cestu. Zatřese ubohými chyšemi, nezastaví se ani před dobytkem, který žalostně mečí, nesený sráznými vlnami divoké povodně.

A rusínský lid nadarmo lomí rukami v překrásných údolích, které jako by byly stvořeny jen pro oči básníkovy.

Rozpjatý Kristus provází nás po všech cestách, plechový Kristus Pán, věnčený polním

kvítím a zežloutlými klasy. A země žalm mluví. Podkarpatská Vrchovina zvedá svůj ztemnělý hlas.

Tajemná síla země nás drží, jako by chtěla prosáknouti celou bytost a zůstati na dně chvějícího se srdce. Dráždí k závrati výškami Hoverly, Popa Ivana, Menčulem a Pietrošem. Vysoko stoupati až nad pralesy karpatských hor, zalykati se studeným pachem tlejících stromů, přes něž se převalila hluboká vichřice. Soumrakem jak bych šel po hřbitově.

Studená zeleň kapradin a vysoké traviny se vypínají nad padlými velikány. Ticho opanovalo toto bojiště, na němž příroda ukazuje sílu svého zákona. Brodíte se pralesem, kde celé hodiny nepotkáte člověka, neboť jste sešli s turistické cesty, abyste poznali divokou krásu přírody. Nechť tedy vás drtí jako pohádka se svými kletbami, ježibabami a tajemnými hrůzami přehlubokých lesů, kde všechny cesty se propadly a zarostly travou. Život a smrt nevládne nikde tak krutě vedle sebe, jako v karpatském pralese. Ticho padá na vaši hlavu a je vám úzko.

Je třeba stoupati o mnoho výše, aby slizký pocit pralesů byl nahrazen širokým rozhledem po nekonečných hradbách blízkých i dalekých hor. Na samém vrcholu horského štítu, vysoko nad listnatým lesem, bičovaný jsem drsným větrem, který se žene přes Karpaty. Podkarpatská Rus rozprostřela se přede mnou, barbarsky šlehána dějinami, závratná ve své kráse, jako baladicky chmurná ve své staleté bídě.

Připozdívá se a poloniny zvučí zvonci krav. Stáda se semknou k hluboké noci a sopilky v jednotvárných tónech budou dlouho znět u koliby, v které uprostřed šlehá oheň. Noc podkarpatská je temnější, zákeřnější a záhadnější. Není určena jen k odpočinku, ale tím více k bdělosti a ostražitosti. Přicházejí vlci, černá zvěř i medvědi. Je třeba si uhájiti skrovného majetku proti této zvěři, která za noci přepadá stáda a políčka jako dlaň na strmých stráních. Proto podkarpatská noc je temnější a hrozivější, že se postavila proti lidu, ostříhajíc svým černým pláštěm divoké škůdce ubohých krajů.

Až dlouhá noc se roztrhne o výšky hor a padne do údolí, nastoupí den tak jako včera, před měsícem a rokem. Den, který nepřidá jasu do nizoučké chyše, která je pročpělá dýmem a sazemi, plísní a pachem. Zarostlá mechem a travinami, dříme svůj sen.

Do jizby nepřichází slunce ani lékař. Kterak slunce, když okna jsou tak velká, že dvěma rukama je zacloníš, že nepropustí jediného paprsku světla. Tato malá okénka, jež často jsou pevně přibita na celý svůj život. A lékař, vzdálený na obrovské kilometry, kterak on by přicházel do těch chyší vysoko položených na stráních, s nichž staří celé roky nesejdou do údolí. Sem přichází život, který se klade do kusu vydlabaného dubu, zavěšeného řetězy ke stropu. Hle, kolébka! Zvykej tu, dítě, tvrdému životu, když máš tu úžasnou schopnost žíti v hrozivém puchu jizby, podobající se velkému komínu. Slepice budou tě obveselovati a kdákati první ukolébavku, jestliže koza nebo ovce nebude oňuchávati tvou hladovou pusinku.

Tedy život a potom smrt, tak jako v pralese, chodí sem tupě, mlčky a se sepjatýma rukama. Takové jsou rusínské chyše ve Volosiance, Stavném, Vereckách, Závadce, Průsečnici a všade jinde na Vrchovině. Široká chlebová pec, bez komínu, lůžka sbitá z hrubých desek, vystlaná slamou anebo senem, nějaké kusy hader, lavice a stůl. Vstup do těchto jizeb, když se rozhlaholí polední nebo večerní zvon. Dým tě zahalí jako černý prapor, pec se žhavou tlamou nevydá více jako polévky z kukuřičné mouky. „Sláva Izusu Christu", žehná se rodina. A tak každý den bude matka z rozžhavené pece kleštěmi vytahovati hrnce tokanu.

Nebohatý je jídelní lístek Rusínů. To, co mu dá půda, je jeho obvyklým jídlem. Brambory, fazule, kukuřice a zelí. A Vrchovina, ta vydá jen trochu brambor a ovsa. K snídani

Válečný hřbitov v Jablonickém průsmyku
Foto A. Müller

Vodní nádrž Sarasčina
Foto Ing. Patutschka

Autem přes Krasovský Menčul

Válečný úkryt a hrob na Bílé Tise

nejčastěji jsou brambory se zelím a v lepších případech s mlékem. Není tu různých jídel v poledne a večer; jednotvárnost vládne tu neúprosně a nelidsky. A každá radost i bolest zapíjí se pálenkou, denaturovaným lihem.

Chléb, nejčastěji z kukuřičné mouky, zřídka z ovesné a tím méně ze žitné. Chléb zčernalý a ztvrdlý, nepodobný pokrmu lidskému. Primitivně žije se na Vrchovině, v těch chyších, vydychujících smutek a nedostatek.

Kam až se vydrápaly ty ubohé chyše! Do samých výšek strání. Divíš se, že vítr je nesmete jako suchou haluz. Chyše však drží se pevně, zaťaty do boku hory jako jestřáb do své kořisti. Drží se a nepustí své malé plochy země ani Rusín, pokud ho ovšem o ni nepřipraví zlé časy.

Židé, roztroušeni po celém světě, jako by právě na Podkarpatské Rusi nejvíce očekávali Spasitele. Od Užhorodu až po Jasiňu tě urputně pronásleduje šábes, takový zoufalý a smutný, s pochýlenými hlavami zarostlých židů, jejichž pejzy se honosí zákonem Talmudu. V jejich znamení je Mukačevo, kde po prvé viděti židovský proletariát. Je třeba si zvyknouti na jejich černé kaftany a čepice s rezavě chundelatou kožešinou, na židy v cárech šatu oděné, v roli žebráků. Se soumračným dojmem prvních chvil postupuje se tímto městem, jehož náměstí se po převratu podobalo oraništi, dnes zelená se parkem.

Ale příliš chudá je ta země, aby vás všechny obdařila, vás židy, zamyšlené u svých obchodů a krčem. Vedete zde též svůj urputný boj, aby se o vás naplnilo, co o vás psáno. Tak dívám se na židovský proletariát, přecházející v rozbitých tálisech do svých bídných synagog, v kterých křik modliteb je zoufalejší a hlasy které tím více se podobají hlasům na poušti.

Čím vším hovoří tato země, bohatá a trpící? Čím vším by mohla hovořit, kdyby nebyla někdy tak mlčenlivá. Ale Podkarpatská Rus mluví i svým drtivým tichem v Užockém průsmyku, kde ocitáme se na válečném poli světové války, která zvedla tu vojenské přílby na rameni kříže, aby jimi hrozila mezi nebem a zemí. Vojenské hřbitovy jsou roztroušeny hustě po karpatských lesích. Rozstřílené lesy na Kukulu, zákopy na Tise, drátěné překážky a stále a stále nacházené zrezavělé zbraně, nevybuchlé granáty a náboje jsou příliš bolestnou vzpomínkou na válečné tragedie.

Jít Podkarpatskou Rusí znamená píti z hluboké studnice proměny krás, naslouchati symfonii hor a řek, vnímati čas, který jakoby se tu zastavil a zašlapal čisté zrno. Se všech jejich hor, polonin a krajin dívá se jiná tvář. Stokrát možno přejíti tuto zem a vždy nalézati zdroje nových citů a myšlenek.

Jít Podkarpatskou Rusí znamená i trpět a nenávidět. Vzepřít se proti minulosti, poučen z ní a pro budoucnost. Vůně Podkarpatské Rusi je tak silná, že se jí nikdy nezbavíš. Je zvláštní a různorodá. Pronásleduje, omamuje a mučí. To proto, že je tak krásná, že zvučí nejmohutnějšími básnickými symfoniemi a opět a znova nejsmutnější baladou lidskou na Vrchovině.

Jít Podkarpatskou Rusí znamená myslet.

Dr. Jiří Král

Zeměpisný výzkum Podkarpatské Rusi

Mezi nejvýznamnější obrázky, před které byla postavena česká věda po státním převratě na Podkarpatské Rusi, byl také zeměpisný výzkum této země. Bohužel málokdo již tehdy u nás si uvědomil (a stále dnes ještě uvědomuje), jaký význam přináší zeměpisné probadání určitého území řadě nejrůznějších věd dalších a pak také jeho hospodářské a jiné prosperitě, založené na vědeckém rozboru základních jevů zeměpisných. S tímto velkým neporozuměním pro zeměpis a jeho vědecké práce setkalo se tedy namnoze i zeměpisné badání, které bylo započato ve velkém měřítku po r. 1919 také na území Podk. Rusi.

Základem této práce jsou vedle dobrých map především seznamy odborné literatury, které by informovaly badatele o všem tom, co doposud bylo vykonáno. Tu dostalo se již Podkarp. Rusi dvou velmi podrobných bibliografií, sestavených autorem t. čl., jež podávají seznam zeměpisné literatury a map až do r. 1926 (*Geografická bibliografie Podkarpatské Rusi*, díl II., Praha, 1923, *Geografická bibliografie Podkarpatské Rusi za rok 1923—1926*, díl II., Praha, 1928. Travaux géographiques tchèques, No 11 a 13), takže každý nový pracovník má již možnost rychlé orientace o dosavadní práci, zvláště v jednotlivých otázkách.

Programovým příspěvkem k tomu, co nutno v prvé řadě v zeměpisném výzkumu tu vykonati, byl velmi stručný a dnes ovšem již plně zastaralý článek autora t. čl. *Dnešní stav vědeckého výzkumu Podkarpatské Rusi a naše nejbližší úkoly do budoucna* (Sborník československé společnosti zeměpisné, Praha, 1934). Důkladným přehledem vykonané již práce, a to od státního převratu až do r. 1934, jest pak spis autora t. čl. *Die anthropogeographische Durchforschung der Slovakei und Karpathorusslands in den Jahren 1919—34* (Zeměpisné práce, sv. 7., Bratislava, 1935), který neomezuje se jen na kritické ocenění všech významnějších a významných prací zeměpisných a prací z pomocných věd zeměpisných, jež řeší problémy Podkarp. Rusi, od r. 1919 vydaných, nýbrž také přestavuje a rozvádí otázky, které v prvé řadě jest nutno ještě řešiti anebo jejich řešení dokončiti.

Uvedený kritický obraz nám ukazuje, že v prvních letech po státním převratě směřovala u nás snaha k tomu, aby byly vydány stručné, přehledné obrazy, zvláště zeměpisné o celé této zemi, aby tak byla ukojena potřeba širší veřejnosti po seznámení se se základním stavem zeměpisným (a jiným) Podk. Rusi. Ale bohužel téměř všichni, kdož podali takovéto úvodní práce souhrnné, nepokročili později k další práci, daleko významnější a cennější, totiž k vlastnímu výzkumu jednotlivých a zvláště zeměpisných problémů Podkarp. Rusi. A tak z těch, kdož po převratě zajímali se o zeměpis Podk. Rusi, zůstalo v pozdější době jen několik vytrvalců, kteří věnovali se nadále speciálním některým problémům zeměpisu Podk. Rusi. Ale přece i těchto několik lidí vykonalo, namnoze ovšem jen z vlastních prostředků a za opravdu velmi ubohých poměrů veliký a významný kus výzkumné vědecké práce v zemi, která do státního převratu byla opravdovou popelkou v zeměpisném badání.

Zvláště významný kus práce vykonán byl v antropogeografickém výzkumu Podk. Rusi. Jest to tím důležitější, protože právě antropogeografie ukazuje při řešení jednotlivých svých problémů také cesty praktikům, kudy bylo by možno se bráti za zvelebením zvláště hospodářství země, doposud, vzdor nesmírné práci popřevratové, stojící velmi pozadu za historickými zeměmi československými.

Jest ovšem proto na těchto kruzích, aby se také seznámily s touto odbornou literaturou, která doposud stále ještě bývá jimi ve velké míře opomíjena, stejně jako jest širší veřejnosti,

která ráda věnuje pozornost určitým problémům karpatoruským, ba někdy dokonce je i na pracovnících zeměpisných, kteří v syntetických svých pracích se dotknou také Podkarp. Rusi, aby tuto literaturu opravdu poznali.

Dnes existuje již i sbírka *Zeměpisných prací*, vydávaná a řízená autorem t. čl., ve které jsou otiskovány speciální zeměpisné studie a díla, které se zabývají také nejvýchodnější části našeho státu. Ale také tato odborná sbírka doposud jest velmi málo známá nejen mnohým specialistům, nýbrž také — knihovnám. Rychlejší její vydávání jest pak nesmírně ztíženo nedostatkem finančních prostředků.

Zvláště v novinách bývají nadhazovány a řešeny různé podkarpatoruské otázky, které jsou tam probírány namnoze jen s politického hlediska anebo podle názoru těch, kdož buď nepoznali Podk. Rusi vůbec, anebo poznali ji na kratičkých výletech, pohybujících se jen po vyšlapaných hlavních cestách a tak, že návštěvník odnáší si sice jakýsi dojem a pojem, ale nikoliv poznání, které může dáti mu jedině důkladné studium na místě, odborně založené a které jen částečně lze nahraditi pročtením odborných prací. Také v tomto zeměpis podává laikovi velmi mnoho. Za příklad lze tu snad uvésti jen otázku mateřského jazyka Rusínů, která u nás bývá řešena bez vlastního zevrubného poznání země. A přece zeměpis ve svých návrzích na pomístní nomenklaturu, založených na místním studiu v zemi, jest jedním z hlavních rozhodčích! Pro zeměpisce, důkladně obeznámeného s touto nomenklaturou, tato otázka již dávno neexistuje, zatím co jest stále živým programem různých, zvláště politických činitelů.

Nedůvěra k zeměpisu u nás ovšem vyvěrá z jeho podceňování, protože v širší veřejnosti zeměpisem stále jest míněna jakási snůška různého materiálu, zvláště statistického a vlastivědného tak, jak naše generace se učila této vědě na středních školách. Ovšem pojetí vědeckého zeměpisu dnešního jest již na míle vzdáleno od tohoto nazírání, a otázky, které zeměpis dnes řeší, musí proto zaujmouti každého, kdo se zabývá nejrůznějšími problémy té či oné země.

Dr. Ivan Klášterský

Vegetační skizza Podkarpatské Rusi[1])

Celou východní polovinou Československé republiky táhnou se Karpaty jako mohutná kostra. Ačkoliv horstvo tvoří souvislý pás, zdánlivě zcela jednotný, rozpadá se při podrobnějším přírodovědeckém studiu především na *Karpaty západní*, od Moravy až po sedlo Lupkovské, jež jsou velmi komplikovaným systémem horským, jak geologicky tak i botanicky, a na *Karpaty východní*, od Lupkova na východ, pás to se všech hledisek mnohem jednodušší, alespoň v naší části.

Skoro celé území Podkarpatské Rusi leží horizontálně v jediné vegetační podoblasti východních Karpat, dobře charakterisované, v *Karpatech Poloninských*. Nevyplňuje ji sice, neboť již severovýchodní Slovensko k ní náleží, právě tak jako území sousedících karpatských předhoří na půdě polské, ale zaujímá její největší a zároveň nejzajímavější část.

Není žádného náhlého přechodu. Krajina v okolí sedla Lupkovského postrádá celkem jak typů západokarpatských, tak i východokarpatských. Nicméně rozdíl mezi Karpaty Poloninskými a západem pohoří je značný. Ta i ona část má své vlastní endemické typy,

[1]) Studie byla z technických důvodů podstatně zkrácena. Red.

jejichž rozšíření nepřesahuje jejich obvod. Středoevropský element je sice rozšířen v celém karpatském oblouku, ale řada z jeho zástupců buď pouze v západních, nebo pouze ve východních Karpatech, což se zdá být výsledkem dvojího migračního proudu, jednak přímé cesty z Alp do západokarpatské oblasti, jednak obloukem přes dinarská pásma do oblasti východokarpatské. Z elementů arktických a sudetských, pokud vůbec se objevují, hostí největší část jen západní Karpaty, z horských elementů dáckých, rozšířených po východních Karpatech, nepřechází na západ téměř ničeho. Poloninské Karpaty jsou v tom ohledu zajímavým přechodem. Na cestě od nízkého jejich západu k východu floře stále přibývá typů západokarpatským horstvům cizích.

Podrobnější vegetační rozdělení Podkarpatské Rusi v okresy je závislé hlavně na vertikální diferenci terénu. S okresem Polonin Nízkých, ležících na Slovensku, sousedí na půdě Podkarpatské Rusi okres *Polonin Vysokých*, tvořený širokým horským pruhem mezi řekami Uhem a Terešvou. Pohraniční *pásmo Gorganů* tvoří na severu okres vlastní. Celý zbytek státního území na východ od Teresvy lze shrnouti v jediný okres *Černé Hory*. Na jihu hraničí Poloniny Vysoké s nižším roztrhaným pásmem trachytového předhoří, jež nutno odděliti jako okres *Karpatoruské Středohoří*. Tyto čtyři okresy vyčerpávají horskou část země. Dále na jih mezi linií Užhorod—Chust a jižní státní hranicí rozkládá se výběžek velké *nížiny maďarské* jako geobotanický okres samostatný, jehož nám však náleží jenom malá část.

Soudím, že toto moje rozdělení z r. 1929 (Preslia VIII., str. 9), které rozšiřuji ještě o samostatný okres Gorganů, je dostačující. Je však jistě možno i podrobnější geobotanické roztřídění. *Domin* rozděluje Podkarpatskou Rus na dvanáct okresů: Vysoké Poloniny, Gorgany, Krásná Polonina, Svidovec, Čorna Hora, Marmarošské Alpy, Vihorlat, Makovica-Siňak, Veliký Díl, Gutinské hory, Potiské předhoří a Potiská nížina.

Poloniny Vysoké zahrnují jednak souvislý pohraniční hřeben táhnoucí se od Užoku až skoro k pramenům Terebly, jednak několik masivních rozsoch, vybíhajících hluboko k jihu, zejména Poloninu Runu, Boršavu, Kuk a Krásnou. Všecky tyto části zachovávají přibližně týž ráz vegetační.

Boky horstva pokryty jsou téměř souvisle *bučinami*, které místy jsou nedotčeny těžením a tedy skutečnými pozůstatky původních pralesů v tom stavu, v jakém byly před tisíci lety. Buk *(Fagus silvatica)* je všude v okresu dřevinou silně expansivní, samovolně a bez ochrany dobře se rozmnožující a jeho přirozený areál není nijak — kromě zásahu lidského — ohrožen.

Zdejší bukové lesy jsou jednak čistým porostem buku, jednak porosty smíšenými, ve kterých sice buk převládá, ale přidružují se k němu i jiné vysokokmenné dřeviny, hlavně klen *(Acer pseudoplatanus)*, jilm *(Ulmus scabra)*, jasan *(Fraxinus excelsior)*. Na některých místech připojuje se k buku jedle *(Abies alba)* v malém procentu, řídčeji tvoří s bukem smíšený les. Vzácně vyskytují se v nižších horských polohách do 800—900 m i menší plochy čistých *jedlin*, na př. na svazích hřebene Jasanu u Velké Ravky (1303 m), na svazích Tokárně (1118 m) v severním úseku Poloniny Runy a j. Jedle ojediněle stoupají výše až na samu lesní hranici, kde však konkurenci buku podléhají. V optimální zoně často dosahují imponující velikosti i stáří; kmen o obvodu 4 m není vzácností. Daleko řidší je přirozený výskyt smrku *(Picea excelsa)*, který je omezen jen na nejvyšší stupeň horstev, nebo v nižších polohách ještě vzácněji na závěry chladných, vlhkých, k severu obrácených údolí. Ve větších přirozených porostech se v okrese Vysokých Polonin smrk vůbec neobjevuje. Osamělé výskyty jsou povahy vesměs reliktní, což v plné míře potvrzují také pylové analysy *(Zlatník)*. Smrk byl zatlačen ze svých držav později se přistěhovavším

Kosení trávy na poloninách

Všivec (Pedicularis Hacquetii Graf) rostlina hojná ve vysokohorských polohách Svidovce a Černé Hory.
Foto dr Ivan Klášterský.

Hořec tečkovaný (Gentiana punctata L.) rozšířený všude nad lesní hranicí na Podkarp. Rusi.
Foto dr Ivan Klášterský.

bukem. Jiné stromy v původních pralesích jsou vzácné. Patří k nim javor mléčný *(Acer platanoides)*, habr *(Carpinus betulus)*, osyka *(Populus tremula)*, jeřáb *(Sorbus aucuparia)*, lípa malolistá *(Tilia cordata)* a dub zimní *(Quercus sessilis)*, který sem proniká ze sousední pahorkatiny.

Podrost bylinný je, jako všude v bučinách, dosti stejnotvárný na velikých rozlohách. Poněvadž publikace nedovoluje rozsáhlých výčtů, jmenuji alespoň několik druhů, které jsou zvláště význačné pro bučiny východokarpatské. Jsou to: *Helleborus purpurascens, Euphorbia carniolica, Buphthalmum speciosum, Verbascum lanatum, Symphytum cordatum, Aconitum paniculatum, Scopolia atropoides, Veronica urticifolia* a *Pulmonaria Filarszkyana*.

Rostliny nenajdeme samozřejmě všecky v témže porostu, nýbrž roztroušeny nestejnoměrně v porostech různých, v nichž se sdružují tyto i jiné v rozličném číselném poměru podle povahy stanoviště v různá společenstva.

Kde masivy okresu Vysokých Polonin se zvedají do výše subalpinské, tvoří bučina vesměs *horní lesní hranici*. Přirozeným přechodem lesního pásma bukového do bezlesého stupně subalpinského je pásmo, v němž buk krní, dorůstaje pouze křovitého tvaru. Ačkoliv tento přechod všude asi byl vytvořen, zachoval se již jen na málo místech, tak na Ravce ve výši asi 1268 m, na Polonině Bukovské 1250 m, na Vysokém Vrchu (Runa) asi 1300 m a na několika jiných. Lesní hranice byla ničivými zásahy s polonin již ode dávna snižována, takže můžeme dnešní lesní hranici na místech, kde není přirozeného a typického přechodu, míti za sníženu o 100 až 250 m proti původnímu stavu. Nynější výška lesní hranice podle území silně kolísá, v mezích přibližně 1100—1300 m n. m.

Již v pásmu lesním, jak naznačeno, objevuje se řada rostlinných typů, které náleží oblasti východokarpatské a vyznačují ji proti západním Karpatům. Větším počtem jich honosí se však *pásmo subalpinské a alpinské* (jehož okres Polonin Vysokých dosahuje jen na několika místech), ve kterých také musíme hledati důvody pro floristické a geobotanické dělení našeho území v okresy.

Nejvýznačnějším z těchto typů, poněvadž se uplatňuje i formačně, je olše zelená *(Alnus viridis)*. V celém okrese Vysokých Polonin i v ostatních horských okresech podoblasti rozkládají se v subalpinském pásmu a často hned od horní hranice lesní, rozsáhlé porosty olše zelené, husté, stěží proniknutelné, které se střídají se společenstvy kosodřeviny *(Pinus mughus)*, nebo s porosty jalovce nízkého *(Juniperus nana)*. Vlhkost, která v Alnetech se udržuje a ochrana proti větru, kterou hustota porostů skytá, dovoluje tam příznivý vzrůst kapradinám i některým rostlinám vysokého vzrůstu, které jsou příslušníky pásma lesního, ale v olšinách stoupají vysoko nad ně.

Mezi roztrhaným pásem křovin a nad ním až k vrcholům hor rozkládají se ohromné plochy travnatých *subalpinských a alpinských luk* — lidem poloniny nazývané — které dávají všem karpatoruským horským skupinám ráz zcela odlišný od Karpat západních. Měkké karpatské pískovce a břidlice, tvořící geologický podklad, snadno se rozpadají, skály, kromě velice malých a nikdy špičkových partií, se netvoří, takže hřbety jsou zaoblené, vrcholy neostré a všecko všudy pokryto sametovou zelení.

Setkáme se tam s množstvím bylin, z nichž třeba jmenovati alespoň několik, které častým výskytem na polonině jsou nápadné nebo jinak významné: *Homogyne alpina, Soldanella marmarosiensis, Potentilla aurea, P. Crantzii, Viola declinata, Scorzonera rosea, Laserpitium alpinum, Hieracium aurantiacum, H. alpinum, Dianthus compactus, Antennaria carpatica, A. dioca, Lycopodium selago, Gentiana punctata a G. praecox, Pedicularis Hacquetii, Scabiosa lucida* a j.

Na malých skalkách, často jen skupinách balvanů, v nejvyšších polohách rostou, kromě některých ze jmenovaných, také *Veronica Baumgarteni, Thesium alpinum, Achillea sudetica, Allium victoriale, Poa alpina, Asplenium viride, Juncus trifidus*, někde i *Saxifraga aizoon*, vzácně *Centaurea Kotschyana* a j. Celý okres Vysokých Polonin se zvedá stále k východu a s větší nadmořskou výší roste zároveň i počet pozoruhodnějších alpinských typů v jeho floře. Ve východním obvodu udává se také již i ojedinělý výskyt *Rhododendron Kotschyi*.

V polohách chráněných a na zavlhčené půdě (často na mokré ssuti) vytváří se charakteristické společenstvo bylin vysokého vzrůstu — *horská niva* — v němž bývají zastoupeny: *Adenostyles alliariae, Rumex arifolius, Valeriana sambucifolia, Ranunculus plantanifolius* a j. Kolem salaší, a to i tam, kde salaš třeba po léta již není, tvoří ohromné porosty *Rumex alpinus* a účastní se v něm i více ruderálních typů jiných, ze kterých jen *Scrophularia Scopolii* je pozoruhodnější.

V údolích jsou zajímavější porosty olše šedé *(Alnus incana)*, které stoupají podél potoků dosti vysoko. Na horní Latorci u Ždeňové roste endemit okresu, šeřík *Syringa Josikea*.

Proti okresu Černé Hory je okres Vysokých Polonin charakterisován hlavně *negativně*, protože postrádá značné množství druhů alpinských, zvláště východokarpatských. Je toho příčinou menší nadmořská výše, nedostatek skal a jistě i vzdálenost od centra šíření, které leží v sedmihradských pohořích.

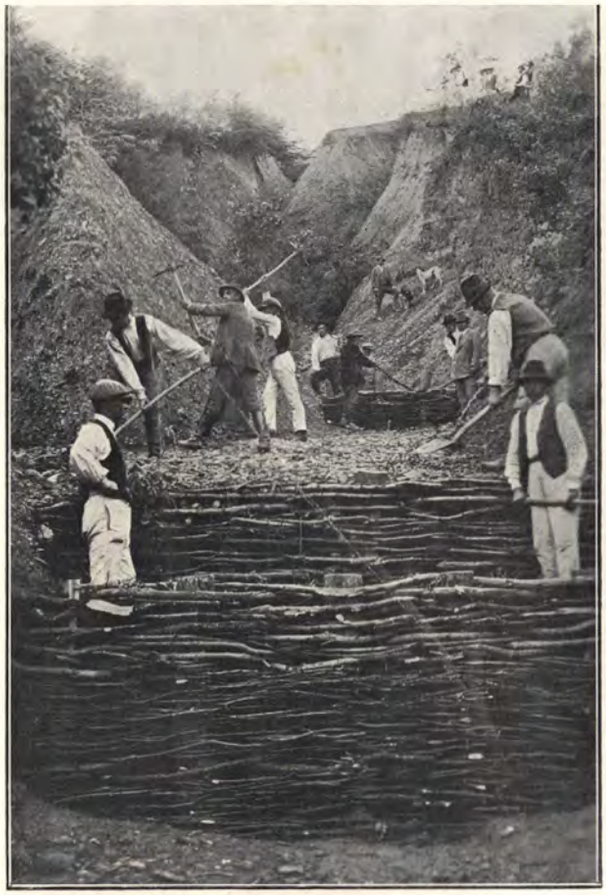
Na severovýchodě hraničí Vysoké Poloniny s okresem, jejž tvoří *pásmo Gorganů* (ve své východní části také Klevaňské hory zvané), táhnoucí se jako skoro souvislý hřeben po státní hranici, přibližně od prameniště Terebly až po průsmyk Jablonický. Mezi oběma okresy probíhá, oddělujíc je, důležitá hranice mezi oblastmi bukovou a smrkovou. Okres Gorganů je vyznačen právě v lesním pásmu *spontánním výskytem smrku*, který buď v čistých porostech nebo v porostech smíšených s bukem ovládá lesní stupeň. Smrková oblast Gorganů je jen výběžkem mohutnějšího rozšíření smrku na straně polské.

Pralesy na Gorganech jsou překrásnými příklady přirozených společenstev smrku. Čistá *Piceeta* podávají tu cenný obraz původního stavu a asociací. Ke smrku druží se méně jiných dřevin než k buku.

V souhrnu bylinného podrostu nezpozorujeme nějakých podstatných kvalitativních rozdílů proti bučině (v jednotlivých asociacích jsou však rozdíly velké), kromě absence některých typů, způsobované vytvářením silné vrstvy kyselého surového humusu. Větší a významnější jsou diference v číselné poměrnosti výskytu.

Souvislé pásmo lesů stoupá v Gorganech podle místních poměrů různě vysoko, meze kolísání jsou značné, dány asi čísly 1200—1400 m n. m. *(Fekete-Blattny)*, ale vcelku je tu pravděpodobně hranice méně snížena než v oblasti bukové a mnohem původnější. Nad touto mezí se porosty uvolňují, výška stromových individuí klesá a po 100 až 150 metrech (vertik.) zbývají již jen skupiny menších stromů a stromků, mezi něž vnikají pruhy poloninských luk s porosty jalovce nízkého a kosodřeviny, která v Gorganech je hojná a ve velkých porostech.

V obvodu údolí Plajsky, na Talpiši, na Popadiji, na Pobité a na Kedrinu v Gorganech je dosti hojná limba *(Pinus cerubra)*. Kromě oblasti tatranské je to jediné místo v Československu a největší zajímavost okresu. Limba není lesotvorný strom. Vyhovují jí jen nejvyšší polohy lesní a nejhojněji přichází na lesní hranici a nad ní, kde tvoří společně se smrkem menší porosty. Na straně polské rozprostírá se od tohoto obvodu areál limby dále a souvisí snad s jejím rozšířením na polském úbočí Černé Hory, kdežto na našem státním území se již původní limby nenalézají. Je však pravděpodobno, že areál souvisel

Hrazení strží ve Veliké Čengavě
Foto inž. Fr. Wiesner

Most přes Tereblu v Sinovíru
Foto inž. Fr. Wiesner

přes území severního Svidovce (starší autoři tam limbu ještě udávají) a západní (československé) úbočí Černé Hory.

Také modřín *(Larix europaea)* a tis *(Taxus baccata)* se udávají jako autochtonní dřeviny v Gorganech, ale jen jako vzácné relikty. Tis se četněji objevuje v okresu Černé Hory.

V pásmu subalpinském jsou na Gorganech, kromě vzpomenutých společenstev křovinných, poloninské louky asi téhož rázu jako v okresu předešlém a pro menší rozsah spíše ještě chudší.

Na východě okres Vysokých Polonin a na jihovýchodě Gorgany sousedí s nejkrásnější horskou částí Podkarpatské Rusi, s okresem *Černé Hory*, který se skládá z pohoří Svidovce na pravém břehu Tisy a pásem Čorné Hory a Marmarošských (Huculských nebo též Polyaňských) Alp na levém břehu. Každá z těchto mohutných horských skupin má své individuální zvláštnosti, takže mohou být důvodně oddělovány. Ale všechny mají zároveň tolik společného, že se rozdíly zdají jen podřadné ceny.

V pásmu lesním jsou rozdíly proti předchozím dvěma okresům nevelké. Táhne se tu hranice mezi oblastí bukovou a smrkovou a to tak, že severní svahy Svidovce a celá Černá Hora a Marmarošské Alpy náležejí *smrku*, ostatní část Svidovce, od hlavního hřebene na jih, *buku*. Buková oblast vniká zálivem na pravém břehu Bílé Tisy do Černé Hory až za Bogdan. Porosty lesní jsou v celém okresu velmi homogenní a v podstatě téhož charakteru i složení jako vylíčená již pásma lesní Vysokých Polonin a Gorganů. Z rostlin obývajících tu a zvláště zajímavých, pokud nebyly již jinde vzpomenuty, třeba zaznamenati alespoň *Campanula latifolia, Dactylis slovenica, Euphorbia carpatica, Geum alepicum, Goodyera repens, Helleborus purpurascens, Hieracium transsilvanicum, H. jablonicense, Orchis cordigera, Petasites Kablikianus* a jiné.

Hranice lesní je pastevectvím porušena a více méně snížena. Pokud se zachovaly malé zlomky původní v oblasti buku (na Unguriašce a Kurpeňu), dá se souditi na její bývalou výši kolem 1400 m n. m., v oblasti smrku na Svidovci asi 1420—1450 m, na Černé Hoře a v Marmarošských Alpách asi 1450—1550 m n. m.

Těžiště diferencí mezi tímto okresem a předešlými a zároveň mezi jednotlivými horskými skupinami uvnitř okresu leží ve stupni *subalpinském* a *alpinském*.

Svidovec nemá vůbec *kosodřeviny*. Její místo zaujímají porosty olše zelené a hlavně jalovce nízkého. Stejně chybí Svidovci *Carex lagopina, dacica, festiva, rigida, Salix Lapponum, Pedicularis versicolor, P. verticillata, Loiseleuria procumbens, Sweertia punctata, Senecio carpaticus, Knautia lancifolia, Alectorolophus alpinus, Geum montanum* (v několika exemplářích nad Rachovem), *Saxifraga bryoides, carpatica, stellaris* a několik jiných, jež vesměs jsou na Černé Hoře. Příčiny některých z těchto absencí, jako na př. *Pedicularis verticillata* a *Geum montanum*, jež jsou velmi rozšířenými vysokohorskými typy, zůstává záhadou. Většinu ostatních lze vysvětliti nižší nadmořskou výškou Svidovce proti Černé Hoře a lepším spojením této s blízkými Rodnajskými Alpami.

Ale naopak má i Svidovec své typy, kterých Černá Hora postrádá, na př. *Biscutella laevigata, Astragalus Krajinae, Plantago montana, Rumex scutatus, Oxyria digyna, Thlaspi dacicum* a *Hedysarum obscurum*. Některé z těchto jsou vázány pravděpodobně na vápenité vložky pískovců, které skládají skupinu Bližnice (zejména hřeben Dragobratu). Důležitým rozdílem mezi Svidovcem a Černou Horou je také to, že některé typy, ač Svidovci nechybí na př. *Rhododendron myrtifolium* nebo *Carex curvula*, jsou tu poměrně vzácné, kdežto na Černé Hoře uplatňují se ve značné míře i *sociologicky*.

Marmarošské Alpy se proti oběma druhým masivům, tvořeným většinou karpatským pískovcem a břidlicemi, odlišují zejména *substrátem*. Ale ani sám tento horský pás není

jednotný, neboť na př. nejvyšší hora jeho Pop Ivan je prahorní (svor, rula) a hned sousední Kvašné vrchy a část Pietrošulu vápencová, což samozřejmě nezůstává bez znatelného vlivu na složení vegetace.

Poloniny okresu černohorského podobají se svým rázem poloninám předešlých okresů, jsou však mnohem rozlehlejší a také méně zpustošeny pasením.

Vrcholy všech tří pohoří okresu mají řadu krásných glaciálních kotlů, ve kterých vystupují menší skupiny skalní. Na těch soustředí se nejvybranější květena a mnohý druh je v Československu omezen jen na několik málo míst v tomto obvodu.

Uvádím zde alespoň několik nejzajímavějších zástupců květeny, která se shromažďuje v kotlích a na jejich skalkách, a kteří nebyli dosud jmenováni: *Achillea Schurii, A. lingulata, Aquilegia nigricans, Bupleurum ranuculoides, Calamintha Baumgarteni, Campanula pseudolanceolata, Carduus Kerneri, Centaurea Kotschyana, C. mollis, Cerastium fontanum, Arabis neglecta, Crocus Heuffelianus, Dianthus saxigenus, D. tenuifolius, Draba carinthiaca, Gentiana Kochii, G. lutea, G. pyrenaica, Hieracium Augusti Bayeri, Juncus castaneus, Leontopodium alpinum, Poa granitica, Poa violacea, Ranunculus dentatus, Silene dubia, Soldanella marmarosiensis, Gentiana Doerfleri, Carex rupestris, Aconitum Jacquini, A. tauricum, Arabis transsilvanica, Saxifraga stellaris, Chrysosplenium alpinum, Melampyrum saxosum, Sesleria Heufleriana, Anthemis carpatica, Festuca Porcii, Sempervivum Preissianum, Saussurea Porcii* a mnoho jiných.

Teplobytná flora z okresů následujících proniká sporadicky údolími do hor hluboko a s jejími otužilejšími zástupci setkáme se na př. u dna údolí Tisy mezi Jasiňou a Trebušany skoro všude.

Takových území neporušených a ve stavu skutečně původním jako jsou horské okresy Podkarpatské Rusi, je již v Evropě pomálu a i z toho mála stále se ubírá. Je nutno, abychom ze všech sil se snažili *nejpřísnější ochranou alespoň vybraných úseků uchovati budoucnu dnešní jejich stav a složení.* Museli bychom se rdít, kdybychom nedovedli ani to málo vykonati pro budoucí generace, jimž se kromě takových chráněných zbytků dostane již jen přírody ujařmené a změněné.

Okresy horské vroubí na jihu pásmo nižší, které se vyznačuje také odlišným geologickým složením. Je to *Karpatoruské středohoří*, pás terciérních vyvřelin, trachytů, jdoucí ze Slovenska skoro kolmo k zemské hranici severně od Užhorodu (Popričný 1020 m) a dále v témže směru jihovýchodním (Skala 770 m, Sinatoria 794, Makovica 978) až k Chustu. Pás je roztrhán širokými údolími řek Uhu, Latorce a Boržavy v ostrovy, na východě pak vyznívá osamělými kupami.

Tu nutno již mluviti spíše o minulosti než o dnešním stavu. Větší část okresu byla jistě dříve pod vládou dubu a to hojněji *Quercus robur*, méně hojně, častěji snad ve východní části, *Quercus sessilis*. Doubravy pokrývaly úbočí pahorkatin, výše se do nich mísil buk, v nejvyšších polohách a na severních svazích pravděpodobně buk převládal čistými porosty, z nichž leccos je uchováno. Stejně i do nížiny pod pahorkatinou sahaly veliké dubové háje hluboko k jihu. Dub s pahorkatiny zaujímal i nejnižší a nejteplejší úpatí horstev flyšových a pronikal podél řek, k jihu obrácenými údolími, daleko mezi jednotlivé masivy k severu. Jednak proměnou lesní půdy v zemědělskou, jednak přirozenou expansí buku (v říčních údolích také lípy!) na plochách ponechaných volnému soutěžení byl dub buď zatlačen vůbec nebo jeho porosty změněny, takže dnes zůstává (kromě bučin) pramálo přirozeného a ještě méně původního v tomto okrese.

V dnešních *doubravách*, pastvou ovcí a často i vepřů zničených, objevují se v podrostu zástupci původní pěkné flory jen sporadicky, vzácně jen tvoříce přirozená společenstva.

V údolí jsou na mnoha místech větší olšiny *(Alnus glutinosa)*. Mnoho však je tu druhotných porostů borovic *(Pinus silvestris* není na Podkarpatské Rusi nikde ve stavu původním; byla-li, tedy i dříve jen v nepatrném množství), *Pinus austriaca*, břízy *(Betula alba)*, ba i smrku.

V nejvýchodnější části udávají se ojedinělé výskyty ořešáku *(Juglans regia)*, jehož původní areál sedmihradský snad sem zasahuje. U stromu, který již ode dávna je v kultuře, jsou přirozeně odůvodněny všechny pochybnosti o tom.

Nejzajímavějšími místy jsou všelijaké ty pastvinné stráňky, příkré stráně se skalkami a podobné zapomenuté plochy, kde přeci jen udržela se řada původních druhů.

Z nejbohatších stanovišť teplobytné flory je kopec Černá Hora u Sevluše, odkud se udávají *Ferulago silvatica, Lathyrus laevigatus, Rosa spinosissima, Anchusa Barrelieri* a jiné, z nichž některé nejen na Podkarpatské Rusi, ale v Československu vůbec jsou omezeny jen na toto místo.

Posledním geobotanickým okresem je *Potiská nížina*, která vyčerpává zbytek území až k jižní hranici státu a pokračuje pak dále do Maďarska. Zde kultura změnila vegetaci úplně, takže o původních poměrech, společenstvech a typech území nedovedeme si utvořiti přesného názoru. Že to byly typy zajímavé, dokazují ojedinělé nálezy, jako *Narcissus angustifolius, Fritillaria meleagris* a *Gagea spathacea* na Fornošském blatu.

Inž. František Wiesner

Z přírodního bohatství země Podkarpatoruské

Skoro tři čtvrtiny země Podkarpatoruské — severovýchodní část — je kraj hornatý, něco více než jedna čtvrtina — jihozápadní část — je rovina.

Hornatou část tvoří Karpaty, které se dělí podle geologické skladby na pásmo vnější (severní) a na pásmo vnitřní (jižní).

Území vnějšího pásma Karpat Poloninských je pokryto lesy, a to v západní a střední části země listnatými (bukovými), ve východní jehličnatými. Lesy vystupují až do průměrné výše 1400 m, tvoříce místy ještě prales.

Země Podkarpatoruská vcelku je nejlesnatější zemí republiky, neboť podle stavu roku 1934 pokrývaly lesy plochu 622.798 ha, což je 49.3% celého území. Listnaté lesy se vyskytují téměř v celé zemi (vyjma okres Rachov). Jehličnaté lesy převládají ve východní části země, kde většinu jich má pouze okres Rachov; smíšené lesy zaujímají význačný podíl lesní plochy ve východním cípu země.

Z jednotlivých druhů stromových vůbec a listnatných zvláště je nejrozšířenějším *buk*, druhým nejrozšířenějším listnatným stromem je *dub*. Z jehličnatých stromů je nejrozšířenější *smrk*. *Jedle* pokrývala jen ve třech soudních okresích přes 10% veškeré zalesněné půdy. *Borovice* se vyskytuje jen v nepatrné míře. Také *modřínu* je velmi málo. Ze zalesněné plochy zaujímá buk 58.8%, smrk 25.4%, dub 7.9% a jedle 3.7%.

Nad pásmem vysokých stromů sa prostírají *poloniny*, porostlé travou a počínající v západní části země již v průměrné výši 1.150 m, ve střední části 1.200 m, ve východní části 1.300—1.400 m. Ostatek oblasti té zaujímají *pastviny* a *louky*, povstalé vykácením lesa na horských svazích a v údolích. *Polí* je jen nepatrně a to jen v údolích širších a na hor-

ských výslunných svazích až do výše 1000 m; pole jsou tam málo úrodná a dovolují pěstovati hlavně oves, méně brambory a kukuřici jen v chráněných údolích.

Vnitřní pásmo Karpat (nazývané též Vihorlatsko-Gutínským), budované z hornin sopečného původu, totiž z andesitů, trachytů, dále rhyolitů a dacitů miocénních a sopečných tufů, probíhá souběžně s vnějším pásmem, ale jen s jeho západní částí, v podobě širokého pruhu s ostře vybíhajícími vrcholky od řeky Uže mezi Užhorodem a řekou Tuřicí až k vrchu Tiganesçilor.

Území sopečného pásma rázu středohorského je z větší části porostlé lesy listnatými, zejména bukovými, dále pastvinami a loukami, z menší části je obděláno na pole, a to v širších údolích a na výslunných svazích. Pro geologickou skladbu (tufy a místy i spraš) a hojné srážky vodí je tato část velmi úrodná, umožňujíc pěstovati tytéž plodiny jako v nížině, mimo to i *ovocné stromy*, jako švestky a jabloně, dále hrušky, ořechy a třešně a na některých sopečných kopcích, jako v okolí Berehova a Sevluše, i *vinnou révu*.

Horniny. Z *hornin* jsou nejvíce rozšířeny třetihorní, a to jak mladší (neogén, dělící se na pliocén a miocén), tak starší (paleogén, dělící se na oligocén a eocén).

Nejrozšířenější horninou vůbec je tu *pískovec* třetihorní (magurský) a druhohorní (svrchní křída).

Vápenec druhohorní se vyskytuje v ojedinělých útesích v pásmu od Perečína přes Svalavu, Dovhé až k Jasině.

Krystalické břidlice původu prvohorního nebo snad prahorního, které vystupují na povrch v jihovýchodní části země nad ústím Vyšavy do Tisy, upotřebují se málo k účelům průmyslovým.

Sopečné horniny (andesit, trachyt, rhyolit či liparit, dacit) a jejich *tufy* jsou cenným materiálem stavebním a jiným.

Andesit, zvláště jemnozrný, pro svou pevnost a vzdornost vůči vzduchu a vodě slouží za velmi dobrý kámen stavební neb i ozdobný a za štěrk. Rozsáhlý lom andesitový Dra Jana Třebického je v Radvance u Užhorodu.

Trachyt láme se u Chustu, Mukačeva, Čiňaďova. *Jediný lom dacitu* je ve Výškově nad Tisou.

Rhyolit je u Bodáků. *Sopečné tufy*, jež se vyskytují u Paseky v okrese svalavském, u Bělovarce, Novoselice a Podpleše v okrese bačovském, poskytují pro snadnou zpracovatelnost, pevnost a vzdornost dobrý stavební materiál.

V pohoří berehovském jsou mocná ložiska *alunitu*. Ve velkých lomech u obcí Beňa a Mužijova dobytý alunit se zpracovává v lučební továrně ve Velkém Bočkově k výrobě kamence, kdežto alunitu z menších lomů se používá za stavební kámen a k výrobě mlýnských kamenů.

Rozkladem andesitů a liparitů účinkem horkých vod v blízkosti rud se vytvořila dosti rozsáhlá ložiska *kaolinu*, na př. u obce Dubriniče, u Mužijova a Kvasova.

Ohnivzdorné hlíny jsou u Berehova, Chustu, Mukačeva, Velkého Bočkova a jinde.

Mocná ložiska *hrnčířské hlíny*, nalézající se skoro ve všech krajích země, umožnila zřízení několika keramických dílen, jako v Berehově, Chustu, Sevluši a Užhorodě, kde se vyrábí svérázná keramika ozdobná (vásy, talíře) i užitková.

Neogénní, zvláště miocénní vrstvy obsahují v sobě *kamennou sůl*. Vrstvy solné, vystupující na povrch v Marmarošské kotlině nebo pokryté sopečnými horninami (vyvřelými) nebo čtvrtohorními nánosy, táhnou se od Slatinských Dolů přes Ťačovo, Šandrovo, Chust až k Drahobratovu a zasahují též do údolí řeky Teresvy a Terebly. V Slatinských Dolech je sůl uložena pod čtvrtohorními terasami (až 38 m mocnými) a pod vrstvou modrošedé

jílovité, nepropustné břidlice; největší ložisko, ležící v hloubce 7—33 m, má délku 2160 m a šířku 1700 m. Sůl, jež se tu dobývá ve velkém množství, má barvu čistě bílou nebo při znečistění světlezelenou až tmavošedou.

Uhlí. Nejvíce je zastoupen *lignit*, a to u Antalovců a Lachovců, u Bukoviny, Negrovce, Kuštanovice, Drahobratova, u Ilnice, Dovhého, Bílků, u Skotarského, u Chyše a Rokosova, u Křivé a Neresnice. Větší ložiska *hnědého uhlí* se vyskytují u Antalovců a Lachovců, u Bílků, Dovhého, Ilnice a Zadného, u Negrova a Kuštanovice, u Ňagova, Vulchovců, Uhly a Bedevly. *Kamenné uhlí* objeveno u Ořechovice. Rašelina je v hojném množství v okrese berehovském a rachovském.

Železná ruda přichází ve 3 druzích: hnědel, ocelek a kyz železný. Nejhojněji je zastoupen *hnědel*, jehož ložiska jsou u Velikých Lazů, Irlavy, Andrašovců, Antalovců a Čerteže, u Poroškova a Tuřích Remet, u Bílků, v okolí Kolodného, Lokte, Dovhého a Ilnice, u Friděšova a Lalova, u Siňáku a u Kobylecké Polany. *Ocelek* se vyskytuje v Kobylecké Polaně, *kyz železný* u Rachova. Železárny jsou zřízeny v Dovhém, Friděšově, Lisičově a Kobylecké Polaně.

Zlatá ruda se nalézá v sopečném pohoří v okrese mukačevském nejvíce v okolí Hercovců, dále též u Jivkovců, Belebova, Fedelešovců, Nového K[illegible]novce, Nižní a Vyšní Vyznice; v jedné tuně dobyté horniny zjištěny 0.4—0.8 g zlata a 4.6 g stříbra.

Granáty se vyskytují v tufu u Voročova.

„Marmarošské diamanty", totiž *krystaly křišťálu* vyplavené z karpatského pískovce, se nalézají ve zvětralé drti říčních splavenin u obce Latorky.

Nafta se vyskytuje v eocénních vrstvách, místy krytých neb obklopených vrstvami oligocénními. Petrolejonosné vrstvy byly dosud zjištěny v pohraničním hřebenu na západě v okrese Velký Berezný, na východě v okrese rachovském a v okrese chustském.

V okrese Velký Berezný směr těchto vrstev souhlasí se směrem petrolejonosných pásem v Polsku (v Haliči). Jedno území naftových polí zaujímá horní tok Uže od obce Volosianky až k ústí potoka Lubně, údolí potoků: Lubně, Bystrého, Suchého a Tichého v délce 15 km a šířce 3.5 km, druhé údolí potoků Výšky a Ljuté, třetí údolí potoků od Staré Stužice k Stavnému; prozkoumány jsou tyto vrstvy podrobněji jen u obce Luhu v Užockém průsmyku. Z těchto studní čerpalo za světové války obyvatelstvo naftu pro svou potřebu.

V okrese rachovském je naftové území u Jasině v pořící Tisčory a Lazeštiny a jejich přítoků.

V okrese chustském je území naftové 3 km od obce Lipče.

Teprve poslední dobou věnuje se zvýšená pozornost území, které se rozprostírají v délce 50 km od Hrušova až po Chust a Lipču; zamýšlí se založit vrtby mezi Hrušovem a Ťačovem a druhé mezi Ťačovem a Chustem.

Neobyčejně hojné — téměř 400 — jsou v zemi Podkarpatoruské *minerální prameny*, a to: 1. solné, 2. jodové, 3. sirné a 4. kyselkové.

1. *Prameny solné.* Takové prameny jsou v Nižní a Vyšní Apši, v Novém Barově, Časlovcích, Veliké Čengavě, Danilově, Slatinských Dolech, Drahobratově, Dunkovici, Ganiči, Kopašnově, Krajníkově, Ňagově, Nankově, Negrově, Neresnici, Okrouhlé, Nižním Selišti, Selu Slatině, Nižní Slatině, Šandrově, Tereble a Zavidově. Nejsilnější z těchto pramenů je v Šandrově, kde se slaná voda (solanka) čerpá z několika studní. U obce Neresnice jsou dvě solná jezírka (Vyšní a Nižní solenoje), ve kterých se lze koupati bez nebezpečí utopení, poněvadž voda vynáší koupajícího se na povrch, a ve kterých voda, průhledná tak, že je viděti i dno, nezamrzá ani za největších mrazů. Při měření dne 23. XII. 1927 byla tam

teplota vody —4° C a vzduchu —20° C a 14. VI. 1928 měla voda +15° C a vzduch +23° C. Jiná skupina solných pramenů vyvěrá v pískovcovém pásmu (eocénu) v oblasti petrolejonosné, kde (spolu s prameny sirovodíkovými a jodovými) naznačuje přítomnost nafty ve hloubce. Do této skupiny náležejí prameny v Černohlavě, Kostrině, Krásné, Kvasech, Novoselici, Soli, Stavném, Uhle, Usťčorně, Vulchovcích a ve Výškově nad Tisou.

2. *Prameny jodové* vyvěrají v Bělínů, Kostrině (kyselka), Kvasech, Ruské Mokré, Rachově a Usťčorně.

3. *Prameny sirné (sírovodíkové)* se vyskytují většinou v západní a střední části země. Prameny takové jsou na př. v Botfalvě, Bukovci, Danilově, Dovhém, Jasině, Kričově, Německé a Ruské Mokré, Kosovské Polaně, Sojmech, Tuřičkách (Lumšorech), Užoku, Nižních a Vyšních Vereckách, Zbynech, Žděnově a jinde. V sopečném pásmu vyvěrají prameny sírovodíkové z andesitu, nebo z tufu andesitového a dacitového. Sírovodík těchto pramenů má původ buď v dohasínající činnosti sopečné (hlubinné) nebo pro svou poměrnou skrovnost spíše v blízkých třetihorních vrstvách olejonosných (naftových) nebo v rozkladu sirných kyzů, uložených často v tufech, látkami živičnatými (bituminosními). Prameny takové se vyskytují v Podhořanech, Podmonastýru, Rosvegově, Siňáku, Soločíně, Výškově nad Tisou a jind. Z pásma krystalických břidlic pochází pramen v Rachově (Berlebaš).

4. *Prameny uhličité* neboli kyselky (kvasná voda). Podle toho, jaké sloučeniny chemické (vedle kyseliny uhličité) jsou v nich rozpuštěny, třídí se kyselky v četné skupiny, z nichž na Podkarpatské Rusi přicházejí, pokud dosud zjištěno, jen *kyselky alkalické*. Tyto se dělí:

1. na vlastní kyselky alkalické nebo sodné (s kationty sodíku), na př. Holubinné, Soločín (v místní části obce zvané Luhy), Nelipeno, Oleňovo, Pavlovo, Ploské, Polana, Svalava a jiné;

2. na *kyselky zemitoalkalické* s kationty vápníku a hořčíku, na př. Jablonovo.

Je-li vedle aniontu kyseliny uhličité zastoupen ještě anion chloru, mluví se o *kyselkách chloridových neboli muriatických*, které se podle obsahu kationtů dělí opět: na *alkalickomuriatické (sodné muriatické) kyselky*, na př. Danilovo, Holatín, Volové, Vučkovo, a na *zemitomuriatické kyselky*, na př. Jablonovo, Německá Mokrá, Ťačovo, Usťčorna, Užhorod.

Kyselky, které vedle aniontů kyseliny uhličité obsahují také anionty sirníku a volný sírovodík, možno — nehledě k dalšímu obsahu jiných aniontů a rozličných kationtů — řaditi do skupiny *alkalických kyselek sírovodíkových*.

Na Podkarpatské Rusi silně se vyskytují také *vody železnaté*, po případě *kyselky železnaté*, jež obsahují v 1 l nejméně 0.01 g železa. Do této skupiny lze zařaditi zemitoalkalické železnaté kyselky v Německé Mokré, Ťačově, Usťčorně, Užhorodě a alkalickomuriatické železnaté kyselky v Bohdanu, Sinovíru a Výškově nad Tisou.

Dr. František Gabriel

Turistika na Podkarpatské Rusi

Podkarpatská Rus dlouho po převratě nebyla turisty objevena. Pouze několik málo nadšených přátel tohoto kraje procházelo končinami, jejichž obyvatelé jen zřídka kdy spatřili cizího člověka, a z největší části byli to lidé místní, Češi z měst, odhalující neznámé krásy.

Co může Podkarpatská Rus turisticky poskytnouti? Odpověď je jediná: všechno, co

turista vyžaduje od kraje, do kterého přichází, aby poznal jeho zvláštnosti a aby se v jeho přírodě osvěžil.

Za poslední dobu rozvinulo se zde několik turistických oblastí, které jsou cizími návštěvníky nejčastěji navštěvovány. Každá z nich vyznačuje se zvláštním charakterem, a kdo chce poznati jak Podkarpatská Rus ve skutečnosti vypadá, neměl by žádné z nich opomenouti.

Především je to nížina. Je krásná v době, kdy kvetou slunečnice a kdy na rozlehlých pustách toulají se stáda koní. A je zas jiná, když sklízí se kukuřice a po polích žloutnou a zelenají se obrovské hlavy melounů a dyní. A je zase jiná, když na stráních, sbíhajících k ní, dozrávají hrozny a ve stinných zahradách číše zvoní. Zde se rozkládá několik měst a každé je třeba navštíviti. Především Užhorod, který rychlým tempem dohání ve své výstavbě naše města na západě, Mukačevo, kde upoutá rušný svéráz židovského gheta, jakož i několik významných historických památek v čele s hradem Palankem, a konečně Chust a Sevluš.

Z kteréhokoliv z nich je možno se vypraviti vzhůru do vlastního srdce karpatských hvozdů a hor. Hned u Užhorodu zvedá se Antalovská Poljana (971 m), jejíž svahy, právě tak jako Sinatorie (794 m), jsou proslulé zejména na jaře svou vegetací, naproti ní Popričný vrch (1020 m) a Skála (770 m) poskytují vděčné výhledy. Trať Užhorod—Sianky na každé své stanici nabízí několikero vděčných výletů. Z Berezného či ze Soli je možno stoupati na protáhlé Javorníky (1021 m), odkud je možno sejíti do Dubriničů, Kostriny či Černohlavy. Z Kostriny stoupá se na rozlehlý masiv Studnice (1035 m), na Cholopiec a Bérče (1024 m) a schází se do Stavného. Záhorb je východiskem na proslulou Čeremchu (1133 m), kde jsou uchovány do dneška stopy světové války. Nejvíce je však navštěvována Volosianka a Užok jako východisko pohraničních hřebenových tur, které je možno odtud podnikati na jedné straně až na Halič (1335 m), na druhé pak přes Starostynu (1229 m) na Pikuj (1405 m), čnějící až nad Niž. Vereckami. Nejvděčnější turistickou partií této oblasti je však masiv Poloniny Runy (1482 m), na nějž vede několik cest. Nejobvyklejší z nich je z Tuřích Remet přes lázně Lumšuny, odkud pohodlnou cestou můžeme vystoupiti až k chatě pod vrcholem vybudované.

V druhé oblasti mukačevské je střediskem turistického ruchu Volovec se dvěma hotely, v nichž je o turisty výborně postaráno. Odtud se nabízejí především výlety na Poloninu Boržavu, na jejímž okraji je vybudována chata KČST v horské poloze na Plaji. Po rozlehlých poloninách boržavských, které jsou lemovány příkrými stržemi a srázy, je možno se toulati až na Veliký vrch (1598 m), na Stohy (1679 m), anebo po Židovské Maguře (1519 m) divukrásnou cestou dojíti až do Volového. Z Volovce je také vděčný výlet ke státní hranici do Skotarského anebo přes Nižní Verecky na Pikuj. Milovníci dobré minerální vody navštěvují lázně Polanu.

Střední díl Podkarpatské Rusi má za své středisko městečko Volové, do něhož je možno dostati se autobusem z Chustu (58 km). V těchto končinách již charakter kraje se značně mění. Bukové lesy, převládající na západě, ustupují smrkovým a jedlovým, hory nabývají na mohutnosti. S jejich vzrůstem do šířek a výšek mizí lidské osady a zejména v severních končinách prostírá se téměř liduprázdná pralesová pustina. Pro poměrně nesnadnou přístupnost tohoto kraje přichází sem poněkud méně turistů, ale to neznamená, že by zde nebylo ničeho turisticky zajímavého. Ba naopak, opuštěnost a samota některých končin zdejších činí je tím vzácnějšími.

Z Volového vedou turistické cesty na poloninu Kuk (1206 m), na Strihalně, Meršu a do Sinevíru, nejčastěji však chodívá se odtud přes Lopušnou na Ozirňu (1500 m) a k sine-

vírskému Ozeru (989 m). U něho se rozkládá jedno z nejlíbeznějších zákoutí na Podkarpatské Rusi. Černé vlny jezera, ukrytého ve stínu starých smrků, obrážejí ve své hladině vysluněnou plochu Ozirni, kolem dokola tyčí se kulaté vrcholky Gorgan — zde je ráj turisty doposud neobjevený. Jakmile bude zbudována chystaná chata u jezera, otevřou se i zdejší končiny dychtivým návštěvníkům a pak ty hory tajuplných jmen, jako Šekul (1394 m), Kanč (1583 m), Gorgan Wyszkowszki (1443 m) atd. budou snáze přístupny. Stále ještě poměrně méně jsou navštěvovány také hory, obtáčející mohutným kruhem koločavskou kotlinu, a přece kolik netušených krás se vyskytá v údolích, do nich pronikajících, a na vrcholcích Piskuně (1449 m), Něgrovce (1712 m), Peredně (1803 m), Strimbě (1723 m). Bohužel, na toulky po nich je třeba si vzíti s sebou důkladně nepromokavý stan a batoh, řádně naditý zásobami. Snáze je již z Koločavy přístupná Polonina Krásná (1526 m, Gropa 1568 m), oživená každoročně stády pasoucího se dobytka.

Z Koločavy—Lazů přecházívá se obyčejně sedlem Prislopu do údolí Mokranky. Zde překvapí spořádané chalupy německých kolonistů v Německé Mokré a Usťčorné a z jejich pohostinného středu je možno podnikati výlety na Popadiu (1742 m), Buštul (1693 m), Strunzul (1634 m), Pribuj (1550 m), Klimovou (1495 m). Bohužel tato oblast leží v prostoru, vyznačujícím se největším množství srážek na Podkarpatské Rusi a proto musí mluviti o velikém štěstí ti, které nezastihne na výletě pořádný lijavec s důkladným hromobitím. Z Usťčorné je pohodlný výlet do Brustur, odkud rozevírají se možnosti cestování na klausuru Turbat, Plajskou a Berťanku.

Vlastním turistickým rájem Podkarpatské Rusi je končina nejvýchodnější této země, v níž se vytvořilo v poslední době jako přirozené středisko Rachovo. Jeho turistický hotel uspokojí i nejnáročnější návštěvníky a ideální poloha osady v překrásném údolí Tisy zaručuje jí skvělou budoucnost znamenitého letoviska. Již dnes tento podkarpatský Davos nemůže stále stoupajícímu počtu hostů postačiti.

Z Rachova je možno podnikati celou řadu výletů. Především se odtud chodí na Svidovec, a to přes Dumeň (1391 m), Starou (1475 m), na Bliznici (1883 m). Vytrvalejší turisté docházejí po hřebeni Svidovce přes Podpulu (1634 m) a Berliasku (1560 m) až do Brustur, jiní přes Tataruku (1710 m) sestupují do rozkošného sedla Okuly, kde v útulné myslivně je možno nalézti slušné ubytování. Od Okuly chodívá se do údolí Turbatu a do Brustur, nebo na pohraniční hřeben Karpat, vyznačený Durným (1709 m), Bratkovskou (1792 m), Čornou Klevou (1723 m). Na Tise pod Okolou je ukryta klausura Apšinec, jejíž studené vody dovedou zejména v parném létě skvěle osvěžiti.

Na druhé straně Tisy východně od Rachova tyčí se pak nejmohutnější velikáni Podkarpatské Rusi, vyznačení jmény Pop Ivan rachovský (1940 m), Mezipotoky (1760 m), Stoh (1655 m), Černá hora (2026 m), Hoverla (2058 m), Pietroš (2020 m). To je končina, kde je možno prožíti veškeru nádheru nebetyčných hor, v naprosté odloučenosti od lidí je možno se tu toulati po celé dny po rozsáhlých poloninách a obdivovati výhledy, strže a divokou krásu pustiny. A zasteskne-li se po intimitě, stačí sejíti do kteréhokoliv údolí a na březích klausury či divokého potoka lze prožíti milostné odpoledne.

Ačkoliv do této oblasti je možno vypraviti se přímo z Rachova přes Menčul (1380 m) a Berlebašku (1736 m), nebo ještě pohodlněji z Trebušan, přece jen tepnou, která nás nejsnáze dovede do nitra těchto hor, je údolí Bílé Tisy, vedoucí k Bohdanu a Luhu. Od něho na všechny strany vybíhají kolmá údolí a z nich Kvasného dovede nás až pod samotný Pop Ivan, Ščaulu pod dlouhý hřeben Mezipotoků. Nejkrásnější z nich je balzatulské, tajemné a ponuré a nad jeho koncem jak přízrak visí mohutná Černá Hora. Na Hoverlu se chodívá od nejzazší četnické stanice republiky v Luhu údolím Hoverly

mlčelivým pralesem. Pod vrcholkem Hoverly byla v poslední době vybudována útulna, která se má státi základem budoucí pořádné turistické chaty.

Pietroš je nejsnáze přístupný z Kvasů. Pohodlnou cestou se vyšplháme k chatě na Kvasovském Menčulu, která je nejdokonajelší na celé Podkarpatské Rusi a pak už je to jen procházka, při níž nevíme, na kterou stranu oči obrátiti. Kolem nás nic jiného než vlny hor, ovinuté serpentinami cest jako dlouhatánskými hady.

Jasiňa má charakter zcela jiný. Leží v rozsáhlé kotlině a její chatrče rozběhly se do takového prostranství, že je to dnes jedna z nejprostrannějších osad v republice. Proti Rachovu je více prosvícena sluncem a turisté, přicházejíce sem, obdivují především huculské kroje, které zde, právě tak jako v Rachově, hýří neobyčejnou barvitostí. I z Jasině je možno podnikati celou řadu výletů, tak přes Kozmešček na Hoverlu a na Pietroš, anebo na pohraniční hřebeny karpatské, na nichž se, zejména na Kukulu (1542 m), dochovaly stopy krvavých bojů, které se zde odehrávaly za světové války.

Při zpáteční cestě z Rachova či z Jasině nesmí opomenouti žádný návštěvník Podkarpatské Rusi zastaviti se ve Slatinských Dolech. Zde jsou jediné solné doly v republice a návštěva jich působí mohutným dojmem. Jako bychom se ocitli v obrovském bělostném chrámu, tak majestátné jsou obrovské prostory, blyštící se lesklým minerálem.

Není možno v tomto krátkém přehledu dotknouti se třebas jen letmým vzpomenutím všech těch krásných končin, které na Podkarpatské Rusi příroda pro turisty připravila. Je jich takové množství, že si v nich může vybírati každý návštěvník tohoto kraje od prostého turisty, spokojujícího se pohodlnými cestami, až po náročné tuláky, spoléhající se výhradně na vlastní speciální mapu a opovrhující pečlivě značenými cestami. Všem jim je tento kraj otevřen, aby je uvítal a jejich požadavky uspokojil, každý z nich najde v něm to, po čem touží: nedotknutou panenskou prírodu především. A bylo by zapotřebí, aby těchto turistů přicházelo do tohoto kraje co možno nejvíce: volá po tom hospodářský zájem této země a potřeba sblížení zdejšího obyvatelstva s ostatními zeměmi našeho státu.

Prof. A. Malich

Faunistický přehled

Podkarpatská Rus udržela si živočišstvo, které ze střední Evropy již dávno ustoupilo, nebo se jen vzácně objeví.

Vepř divoký žije na Podkarpatské Rusi volně v dosti značném množství.

Pěkný je stav volně žijících jelenů, v Karpatech zvlášť silných a zdobených nádhernou korunou paroží.

Zato kamzík, který býval na horách rachovského okresu a na Pietroši, je dnes vyhuben. Někdy prý na Marmarošsku při jediném honu bylo vyplašeno až na 100 kamzíků.

Z hlodavců se uvádí svišť jako plachý obyvateľ hor na východě země. Na Rachovsku se objevuje plch moskevský.

Šelmy kunovité zastupuje vzácný norek, obývající břehy potoků a řek. Vyskytá se podle toho nejhojněji v horách od Volového na východ k Jasině a k Rachovu.

Z kočkovitých šelem nutno uvésti na prvém místě kočku divokou, která je v lesích Podkarpatské Rusi dosti hojná a v zimě se zatoulává až do užhorodských vinic. Rys obecný bývá občas zastřelen na východě země, ale neobyčejnou opatrností a pozorností uniká většinou nástrahám člověka.

Psovité šelmy zastupuje tu vlk obecný a není zjevem dosud právě vzácným.

Největší naší šelmou je medvěd, hlavně v horách na východu země.

Vody Uže, Latorice a zvláště Tisy, pak velké močály v nížině Podkarpatské Rusi vynikají bohatstvím vodního ptactva. Nemůžeme tu opomenouti ani vzácné návštěvníky, jako kachnu bělohlavou, kdežto morčák velký zde zřídka zůstane i hnízdí. Potáplice severní přicházívá někdy ještě v letním šatě. Řidším hostem je potáplice malá. Z valné části dnes odvodněné močály již nehostí pelikána jako před lety. Občas nad Tisou se objeví ještě kormorán obecný. Též volavka stříbřitá a bílá bývá tu zastižena při hnízdění. Volavka červená je právě tak obecnou jako popelavá. Rozsáhlé bukové lesy jsou hnízdištěm dnes již vzácného čápa černého, který k lesním potokům zaletuje za potravou. Čáp bílý je ptákem obecným. Ve vesnicích v nížině Uže není takřka střechy, na které by nebylo čapího hnízda. Častý je bukač noční, který hnízdí v močálovitém okolí řek.

Dravci na Podkarpatské Rusi jsou hojnější než na západě republiky. Na skalách Pietroše i na karpatských poloninách vzácným hnízdošem je orlosup bradatý. Věkovité duby poskytují v dutinách kmenů útulek poštolce jižní. Na rovinách kolem Tisy, Latorice i Uže žije poštolka rudonohá. Z jiných dravců hnízdí na Podkarpatské Rusi raroch velký. Luňák hnědý, který hnízdí u zdejších řek, je častější než luňák červený, který hnízdí v horských lesích. Z orlů nejobyčejnější je orel křiklavý, ale hnízdí tu i orel nejmenší a orel krátkoprstý. Orel skalní stává se opravdovou vzácností. Na přeletu bývá tu zastřelena káně lesní ruská. V zimních měsících zastihneme v nížinách pilicha šedého. Nad řekami hnízdí více moták obecný než moták jižní. Ze supů se občas jen objeví sup bělohlavý.

Bahňáci ve viničných krajích jsou zastoupeni vzácným dytíkem. Močály navštěvuje jeřáb popelavý, řidším hostem je drop velký a malý.

Tetřev hlušec nalézá dodnes útočiště v pralesích Marmarošska.

Ze sov na západě republiky méně obvyklých je na Podkarpatské Rusi hojná sova bělavá. Sýc rousný obývá na podobných místech. Obyvatel horských lesů sýc nejmenší je i zde vzácným ptákem. Výr se vyskytá na více místech Podkarpatské Rusi. Nedaleko Užhorodu ve starých lomech u Onokovců vyvádí již po dva roky mladé. Vzácným hostem je sova sněžní.

Mandelík mizí kácením starých vykotlaných stromů. Vzácnou dnes již je krásná vlha, která je pronásledována ihned, jakmile se objeví. Obecný je dudek chocholatý.

Datel tříprstý — alpská forma — hnízdí v lesích Marmarošska. Ze všech datlů nejvíce ubylo strakapúdů bělohřbetých, kteří dříve hojně hnízdívali v bukových lesích.

Z pěvců na západě i zde řídkým zjevem je krkavec velký. Hojný je slavík obecný, prozrazující se jedinečným zpěvem někdy i v odpoledních hodinách v křovinatých stráních, kol vinic, lesů i cest, spíš však v noci nebo časně zrána. Slavík uherský, který k nám přilétá o měsíc později, až v polovici května, hnízdí na podobných místech. Z horských druhů se objevuje na poloninách pěnice podhorní. Na Vrchovině hnízdí kolohřivec horský, na skalách drozd skalní. Ze sýkor moudivláček staví svá visutá hnízda sem tam nad Tisou, ještě méně v nížině Uže. Sýkora vousatá je jen vzácným hostem.

Močálovité pastviny a bažinaté lesy v nížinách Podkarpatské Rusi jsou domovem želvy evropské. Z jiných plazů veliká užovka Aeskulapova není na Podkarpatské Rusi vzácnou.

Z obojživelníků žije v pohraničních horách čolek karpatský.

Rybnaté řeky Podkarpatské Rusi náležejí k poříčí Tisy a vynikají hojností ryb ponticých a vykazují často druhy omezené jen na vody Karpat. V horních a středních tocích řek po celé oblasti Podkarpatské Rusi žije mihule Bergova. V Tise od Čopu až k Chustu se setkáme s jeseterem malým. Ježdík žlutý a drsek obecný i menší jsou společné přítokům

dunajským. V pásmu pstruhovém žije vranka karpatská. Vzácnou rybkou je tmavec hnědý, žijící ve slepých ramenech Serně a Latorice. Dosahuje asi 9 cm délky. Na hřbetě je zbarven tmavozeleně, na břiše žlutozeleně. Po bocích se mu táhne úzký růžový pruh. Po celém těle jsou rozhozeny hnědé skvrny. Skřele hrají živou barvou červenou a modrou. Dospělé kusy mají hřbetní ploutev i zaokrouhlenou ploutev ocasní zdobenu řadou černých teček. Ryba občas vyplouvá k hladině, aby se nalokala vzduchu. V prudkém toku mělčin o kamenitém dně žije sykavec horský. Z kaprovitých endemické v karpatské oblasti jsou parma karpatská, pak řízek Fričův, nalezený Vladykovem v dolním toku Teresvy, řízek karpatský, který žije ve střední a dolní oblasti řek s jílovitým dnem, a řízek hvězdář karpatský z dolních toků na východě Podkarpatské Rusi. V dunajském povodí v dolních tocích řek vyskytá se cejn perleťový, pro střední a horní toky východní poloviny Podkarpatské Rusi je typický ručejník Agassizův a ostrucha křivočará. V tiské oblasti na východě země žije lososovitá ryba hlavatka, která dosahuje délky někdy více než 1 m.

Mezi hmyzem našli bychom zvláštnosti v každém řádu. Jsou tu zástupci pontičtí a mediteraní, jako zase pozůstatky ledových dob minulé geologické éry. Vzácní jsou vysokohorští drapčíci rodu Niphetodes. Černá hora vykazuje mnohé vysokohorské druhy Carabidů, jako Carabus concolor transylvanicus, nebo Nebria transylvanica. Slepí střevlíci rodu Trechus byli popsáni z Podkarpatské Rusi drem Knirschem. Velmi vzácný zástupce z čeledi Silphidů Ribinskiella magnifica znám je z Černé hory. Jiný je Bathyscia carpathica. Jeden z nejkrásnějších tesaříků je tu karpatský Caurotes excelens. Tesařík alpský Rossalia alpina je zde dosti hojný a vyskytuje se v několika aberracích. Mnozí boruci jsou lokalisováni na viničné kraje podkarpatské, jiní mikroskopičtí omezeni jen na Karpaty. Zajímavá je tu broučí fauna, žijící symbioticky s mravenci.

Motýly representuje veliký martináč hruškový. Na pasekách žije batolec duhový, z otakárků krásný otakárek ovocný. V horách se setkáme s některými odrůdami jasoňů.

Kudlanka nábožná v několika barevných obměnách je zde obyčejným zástupcem hmyzu rovnokřídlého. Kultury provází několik vzácných druhů saranči. Nejmenší evropský cvrček, teplomilný host mravenců je hojný.

Z blanokřídlých upozorní na sebe každého návštěvníka ze západu jako čmelák veliká drvodělka fialová.

Z hmyzu dvojkřídlého je význačná pro Podkarpatskou Rus tiplice. Všeobecně známý komár Anopheles způsobuje v nížině tisské malarii.

Z pavouků veliká „tarantule" v poslední době se častěji objevuje v okolí Užhorodu.

Studium nižších živočichů na Podkarpatské Rusi poskytuje stále ještě možnost nových, doposud neznámých objevů.

Prof. Dr. Boh. Cyrus - Prof. A. Malich

Několik poznámek o ochraně přírody na Podkarpatské Rusi.

Přes to, že výnosem MŠO ze dne 31. prosince 1933, č. 143.547-V. byly vyznačeny reservace na Podkarpatské Rusi, zbývá ještě dosti oblastí, které jsou ohroženy, a které je nutno bezpodmínečně prohlásiti za úplné reservace, nemá-li býti zničen ráz kraje a setřeny všechny stopy po bývalém stavu.

Pojednání o dnešních reservacích a návrhy reservací vydala *Masarykova Akademie práce* od autorů dra Zlatníka a dra Hilitzera, která podává maximální návrh hlavně reservací pralesových, které pro intensivní těžbu dřeva jak státem, tak soukromými společnostmi jsou nejvíce ohroženy.

Ideálním stavem by bylo prohlášení východního cípu Podkarpatské Rusi, ohraničeného řekou Tisou a státními hranicemi, za národní park, po dohodě se státy sousedními, jak bylo navrženo na Mezinárodním sjezdu vědeckém v Krakově ve dnech 13. a 14. prosince 1929, kde zástupci vědy československé, polské a rumunské se vyslovili pro zřízení několika národních parků, jako v Tatrách, Pieninách, východních Bezkydech a na Černé Hoře. Od tohoto ideálu jsme však dosud pro politické neshody mezi zúčastněnými státy příliš daleko, přes to, že návrhy a propracování vydané zmíněnou vědeckou komisí jsou tak dokonalé, že byly vyžádány odborníky cizích států, mezi nimi i americkými k reorganisaci již zřízených národních parků. Musíme se proto spokojiti přechodně pro nejbližší dobu, než dojde k vzájemné úpravě přátelských styků, s ochranou menších ploch, charakteristických a ohrožených.

Na prvém místě jest třeba chrániti skalní kotle v oblasti Poloniny Svidovec, kde je pasením ohroženo velké množství vzácných rostlin, z velké části vápnomilných, rostoucích na flyšovém podkladě. Kotle tyto se otvírají k východu a jsou to: Svidovecký, Šimanův a Gropjenecký kotel. Také turistikou, která proniká i na Svidovec, jsou mnohé druhy ohroženy.

Na Popu Ivanu u Trebušan je chráněn prales, alpinské a subalpinské pásmo však chráněno není, ač zde rostou rostliny na jediné lokalitě v celé republice. Do této reservace by bylo třeba zahrnouti i ostatní štítovité vrcholy, jako Pietroš, Němesku, Mezipotoky a Zerban v Marmarošských Alpách.

V oblasti Černé hory jest chrániti alpinská pásma všech vrcholů od Pietroše přes Hoverlu až po Stoh na hranici československo-polsko-rumunské, poněvadž zde jsou lokality vzácných východokarpatských druhů rostlinných.

Ve vnitrozemí Podkarpatské Rusi jest třeba vyhlásiti za reservaci t. zv. údolí „Vojvodiny" od myslivny v Šipotu až po hranici lesní na Polonině Runě. Jde o překrásný kout pralesový, kde potok tvoří mohutné vodopády a po zřízení turistické chaty v Šipotu stane se jedním z nejnavštěvovanějších míst, zvláště z nedalekého Užhorodu.

Bylo by třeba, aby Černý močál u Fornoše mezi Mukačevem a Berehovem nebyl již odvodňován, nýbrž byl ponechán jako reservace vodní a bažinné flory, která úpravou břehů řek, jež je bezpodmínečně nutna z důvodů hospodářských, má zde poslední svoje stanoviště. Je třeba, aby zde byl vyhlášen zákaz odstřelu vodního ptactva, jakož i jeho plašení, a aby zde byla zároveň zřízena ptačí reservace podle vzoru, který máme na Lednických rybnících na jižní Moravě.

Zmínění autoři vypočítávají celkem 35 návrhů, detailně odůvodněných a skutečně nutných, k nimž nutno připojiti výčet druhů rostlinných a živočišných, které ochrany

nutně potřebují a jichž existence intensivním těžením lesů, po případě podnikáním zemědělským a stále postupující kulturou jest velmi ohrožena a přísnou ochranou by jejich úplný zánik byl aspoň značně oddálen, nebylo-li by možno druhy tyto zachrániti vůbec. To jest vlastně úkolem této práce upozornit veřejnost na ohrožení dosud bohaté přírody Podkarpatské Rusi dříve, než všechny zákroky přijdou již pozdě a mnohé, velmi vzácné, ba ojedinělé druhy nebude možno zachrániti.

Z rostlin na prvém místě je třeba vydati zákaz trhání a hlavně prodeje protěže alpské (Leontopodium alpinum), která je v území Podkarpatské Rusi velmi vzácná a roste ojediněle na skalách Bliznice a Dragobratu na Svidovci a na Něnesce a Mezipotokách v Marmarošských Alpách. Dále ničení a vypalování porostů pěnišníku karpatského (Rhododendron Kotschyi), který pastevci silně ničí, aby pastviny na poloninách „zhodnotili". Poněvadž roste na hlinitém podkladě, tedy na půdě hodnotné pro pastviny, jest jeho stav velmi ohrožen. Roste v Marmarošských Alpách, v pohoří Čorné Hory a na Svidovci.

Vápnomilné rostliny v kotlích Svidovce, jako dryádka horská (Dryas octopetala) a jiné, jsou ohroženy již tím, že obsah vápna v půdě se stále zmenšuje a následkem toho rychlejší zánik zákrokem lidským není žádoucí.

Stálé zmenšování porostů klečových, jalovcových a olše zelené na Čorné Hoře vedlo by k jejich úplnému zániku.

Z květeny teplomilné je nutno chrániti řepčík kostkovaný (Fritillaria meleagris) a kandík (Erythronium dens canis), které v ohromných spoustách jsou dopravovány od Buština do měst na trhy a zde prodávány.

O zachování vzácných druhů živočišných se stará zemský úřad v Užhorodě regulováním odstřelu nebo celoročním hájením určitých živočichů, po případě je lov omezen t. zv. tichou ochranou. K pravidelnému odstřelu mizejících vzácných ssavců, jako medvěda, rysa, vlka, norka, sviště, je třeba povolení zemského úřadu.

Pro udržení želvy bahenní na Podkarpatské Rusi byla zřízena roku 1932 reservace u Šalanek.

Barbarské ničení ryb výbušnými látkami velmi přísně pronásledují a tím podstatně omezují rybářské spolky. Mnohé vzácné druhy jsou bez hospodářské důležitosti a jsou rybáři opomíjeny a nehrozí jim proto vyhubení.

Pokud se týče ochrany ptactva, přistoupila naše republika r. 1924 k mezinárodní dohodě o ochraně ptactva užitečného pro polní hospodářtsví. Výčet chránění hodného ptactva je uveden v díle „Naše poľovníctvo" (Bratislava, 1935). Pro Podkarpatskou Rus je třeba zvláště upozorniti na nápadný úbytek dravců. Za svého desetiletého pobytu v tomto kraji pozoruji neobyčejný pokles počtu všech dravců bez výjimky. Kraje jsou zbavovány nejkrásnějších zjevů ptačích, nejkrásnější ozdoby. Dravci mají nejen význam estetický, nýbrž i hospodářský. Musíme se ovšem emancipovati od tolika různých hledisk, s nichž se na dravce díva zemědělec, lovec, rybář. Lovec neušetří třebas rány na káni, poněvadž viděl, četl nebo slyšel, že loví koroptve, bažanty a zajíce. Zapomíná však, že pravidelnou potravou kání jsou různí hlodavci, hraboši, křečci, nejhorší nepřátelé zemědělství. Totéž bychom mohli říci o menších orlech (křiklavý, nejmenší, krátkoprstý) a o poštolkách (obecná, jižní, rudonohá), které kromě toho pohubí mnoho škodlivého hmyzu. Dravec svou neobyčejnou pohyblivostí může nejlépe zasáhnouti ze všech zvířat jako neocenitelný pomocník zemědělce. Nezapomínejme, že Podkarpatská Rus je eminentně zemědělskou zemí. Připusťme, že velcí orli (říční, mořský, skalní), nebo sokoli stěhovaví jsou škůdci lovné zvěře nebo nenapravitelní rybáři. Ale jejich nepatrný počet, v kterém na Podkarpatské Rusi žijí, nebo se jen objevují, nemůže padati na váhu.

I ostatní ve faunistickém přehledu uvedení dravci jsou spíše užiteční než škodliví, i motáci, i luňák červený, který pohubí mnoho hlodavců a škodlivého hmyzu, i luňák hnědý, třebas náruživý rybář, který loví hlavně plevelné ryby. Protože kromě jestřába, krahujce, pochopa není u nás dravců, kteří by dělali značnější škody na lovné zvěři, je nutno vyhlásiti ochranu na všechny dravce kromě tří posledně jmenovaných. Ochranou však nelze rozuměti pouze zákaz střílení, nýbrž i přísné pronásledování zlovolného vybírání vajec a mláďat. Bez ochrany poslední orli a sokoli v dohledné době vyhynou.

Bezpodmínečně je nutná ochrana všech sov, o jejichž významu pro zemědělství nelze pochybovati, počítaje do toho také výra, který je i na Podkarpatské Rusi dnes vzácným hnízdošem.

Pro ptáky, kterým hospodáři kácejí duté stromy, v nichž hnízdí, bylo by zapotřebí pořizovati budky. Nápadný úbytek z tohoto druhu je pozorovati v poslední době u mandelíků.

Obsah

Otázky politické, hospodářské, sociální, historické

	Projev guvernéra Podk. Rusi Konstantina Hrabara	6
Dr. Jaroslav Zatloukal	Za hlubším a objektivním poznáním Podkarp. Rusi	8
	Podkarpatská Rus v Masarykových projevech . . .	14
Dr. Eduard Beneš	Podkarpatská Rus s hlediska zahraničně-politického	17
Dr. Kamil Krofta	Čechoslováci a Podkarpatská Rus	19
Antonín Rozsypal	Budoucnost Podkarpatské Rusi a jejích národů . .	29
Prof. Alois Malich	Musejnictví na Podkarpatské Rusi	32
Dr. J. M. Jankovich	Soustavný prehistorický výzkum na Podkarp. Rusi	34
Dr. Vojtěch Ondrouch	Z nejstarších dějin Podkarpatské Rusi	38
Dr. František Gabriel	Přehled vývoje soc.-hospodářských poměrů na Podkarpatské Rusi v minulosti	43
Augustin Vološin	Počátky národního probuzení na Podkarpatské Rusi	53
Miroslav Hrabec	Marmarošský proces a jeho podstata	57
Prof. Alois Raušer	Připojení Podkarp. Rusi k Československé republice	60
Inž. Jan Brandejs	Vývoj polit. poměrů na P. Rusi v období 1918—1935	72
Prof. Dr. J. Drachovský	Podkarpatská Rus dnes a v budoucnosti	89
Václav Klofáč	Můj pohled na Podkarpatskou Rus	90
Miroslav Bartoš	Masaryk a Podkarpatská Rus	93
Arm. gen. J. Šnejdárek	Vojenský význam Podkarpatské Rusi	96
Dr. Jaroslav Pasternak	Pravěké styky Podkarpatské Rusi a Haliče . . .	97
Prof. Jan Podešt	Styky podkarpatorusko-rumunské	99
MUDr. Š. Antalovskij	Karpatoruské studentstvo	102
Inž. L. Macháček	Hospodářsko-technické problémy Podkarpatské Rusi	107
Inž. Zd. Pittermann	Národohospodářský význam lesnictví na Podk. Rusi	115
Dr. Vladimír Kubijovyč	Pastýřský život na Podkarpatské Rusi	117
Dr. E. Bačinský	Úkoly zemědělského družstevnictví	126
Univ. prof. Dr. V. Suk	Židé na Podkarpatské Rusi	128
Jos. Zajíc	Nejakutnější hospodářské poměry na Podk. Rusi . .	137
Inž. Dr. E. Zimmler	Technicko-hospodářský pohled z Prahy na Podk. Rus	141
Inž. Jos. Jirkovský	Pozemková reforma na Podkarpatské Rusi . . .	145
Dr. Chaim Kugel	Židé na Podkarpatské Rusi	149
Prof. F. J. Špála	Domácký průmysl na Podkarpatské Rusi	152
Prof. Alois Raušer	Užhorod, hlavní město země Podkarpatoruské . .	158
Dr. F. Ulman	Československý Červený kříž na Podkarpatské Rusi	164
MUDr. Štěpán Mikulaninec	Zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na P. Rusi	168
Karel Hostaša	Na okraj dopravy a zájezdů na Podkarpatskou Rus .	174
Václav Čížek	Tělesná výchova na Podkarpatské Rusi	176

Literatura a umění, umění lidové, školství, náboženství, zvyky a pověry

Dr. Antonín Hartl	Přehled literárního hnutí na Podkarpatské Rusi	181
Dr. Jevgenij Nedzielskij	Nová karpatoruská beletrie	187
Dr. Vladimír Birčak	Dnešní stav podkarpatské literatury	193
Dr. Josef Jirásek	A .V. Duchnovič jako básník a dramatik	203
Dr. Antonín Hartl	Podkarpatská Rus v české literatuře	207
Prof. Ladislav Kaigl	Umění na Podkarpatské Rusi	209
Prof. Osyp Bokšaj	Malířství na Podkarpatské Rusi	214
Prof. Dr. Ivan Paňkevič	Píseň na Podkarpatské Rusi	217
Dr. Filaret Kolessa	Několik slov o nápěvech nár. písní z Podk. Rusi	225
Dr. Jaroslav Zatloukal	U výtvarníků na Podkarpatské Rusi	233
Prof. Jan Vondráček	Lidová poesie Podkarpatských Rusínů	238
Doc. Vsevolod Sachaněv	Malba ikon na Podkarpatské Rusi	245
Dr. Jevgenij Nedzielskij	T. G. Masaryk v karpatoruské písni	249
Doc. Vsevolod Sachaněv	Národní ornament na Podkarpatské Rusi	255
Josef Pešina	Národní školství na Podkarpatské Rusi	259
Dr. Ed. Reich	Zemědělské školství a vyučování na Podkarp. Rusi	266
G. Holešovský	Státní odborná škola pro zpracování dřeva v Jasině	269
Dr. Vasil Hadžega	Přehled církevních dějin na Podkarpatské Rusi	270
Kanovník Alex. Ilnický	Řeckokatolická církev na Podkarpatské Rusi	278
P. Popradov	Podkarpatoruské pravoslaví	280
A. Markuš	Z podkarpatoruských národních obyčejů a pověr	283
Dr. B. Bogatyrev	Úlohy etnografa na Podk. Rusi a na vých. Slovensku	293
Dr. Evgenij Nedzielskij	Spolek Alexandra V. Duchnoviče	298
Dr. Ivan Paňkevič	Spolek „Prosvita" v Užhorodě	299
Petr Sova	Spolek „Školnaja pomošč" v Užhorodě	300

Přírodní krásy a bohatství země Podkarpatoruské

Dr. Jan Hromádka	Zeměpisné prostředí života na Podkarpatské Rusi	303
Jaroslav Zatloukal	Podkarpatskou Rusí	309
Dr. Jiří Král	Zeměpisný výzkum Podkarpatské Rusi	312
Dr. Ivan Klášterský	Vegetační skizza Podkarpatské Rusi	313
Inž. František Wiesner	Z přírodního bohatství země Podkarpatoruské	319
Dr. František Gabriel	Turistika na Podkarpatské Rusi	322
Prof. A. Malich	Faunistický přehled	325
Prof. Dr. Boh. Cyrus *Prof. A. Malich*	Několik poznámek o ochraně přírody na Podk. Rusi	328

Sborník ***Podkarpatská Rus***

sestavil Dr. Jaroslav Zatloukal,

vydal Klub přátel Podkarpatské Rusi

nákladem Podkarpatoruského nakladatelství

Josef Stejskal, Bratislava, Valy 25a,

jako 1. svazek edice „Náš východ",

kterou rediguje Dr. Jaroslav Zatloukal

—

V grafické úpravě A. Müllera

nákladem 3000 kusů na perolehkém

a 30 kusů na japonském papíře

vytiskla Novina v Bratislavě

v březnu 1936